

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

საქართველოს
სამოციქულო
ეკლესიის
ისტორია

ტომი 1

უძველესი დროიდან
VI საუკუნემდე

გამომცემლობა გუმბათი
თბილისი 2012

მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის წიგნი „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“ წარმოადგენს ქართული ეკლესიის სრული ისტორიის ვრცელად და თანმიმდევრულად გადმოცემის პირველ ცდას.

ამ ფუნდამენტურ ნაშრომში საინტერესოაა ნაჩვენები ქართული სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, მისი კავშირი როგორც სხვა ქვეყნების ქრისტიანულ ეკლესიებთან, აგრეთვე საქართველოს საზოგადოებასთან.

მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის წიგნი ხელს უწყობს ქართული ეკლესიის როლის და მისი მნიშვნელობის გააზრებას საქართველოს ისტორიაში.

© გამომცემლობა გუმბათი

მის.: ჩუბინაშვილის 50

ელ.ფოსტა: gumbati77@yahoo.com

დაბეჭდა

შპს „ფაფარიტი პრინტი“

ISBN 978-9941-0-4692-6 (ყველა ტომის)

ISBN 978-9941-0-4693-3 (პირველი ტომის)

თავი I

**ქართველთა წინაპრების
ბიბლიური ისტორია
აღიგებინა იესოვდა**

სამყაროს შექმნა

ქეშმარიტებისა და სიცოცხლის გზაზე თანახმად „ქართლის ცხოვრებისა“, ქართველთა პირველწინაპრებს წინ წარუძღვა სიტყვა ღმრთისა, თვით ღმერთი მაცხოვარი ჩვენი იესო ქრისტე:

ორი ათასი წლის წინ, ამაღლების შემდგომ, ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელს ეჩვენა უფალი და ქართველი ერის მომავალი ცხოვრების შესახებ ამცნო:

„ჰოი დედაო ჩემო, არა უგულებელ ვყო ერი იგი საზეპურო უფროის ყოველთა ნათესავთა, მეოხებითა შენითა მათთვის“ (ქ.ც. I, გვ. 38), რაც თანამედროვე ქართულით ასე გამოითქმის – „ჰოი, დედაო ჩემო, მე არ უგულებელვყოფ ხალხთა შორის დიდებულ ქართველს ერს, მათთვის შენი მეოხებით“. ყოვლადწმიდა დედამ მის წილხვედრ საქართველოში, მისი ძისა და ჩვენი მაცხოვრის იესო ქრისტეს დავალებით, გამოაგზავნა მოციქული ანდრია პირველწოდებული, რომელმაც დააფუძნა საქართველოს სამოციქულო ეკლესია.

და, აი, ორი ათასი წელია ჩვენი მამა-პაპანი ერთგულად მსახურებენ ღმერთს – „რომელმან ქმნა ცანი გულისხმისყოფით, რამეთუ უკუნისამდეა წყალობა მისი“ (ფს. 135,5), „რომელმან ქმნა ცანი და ქვეყანა, ზღვა და ყოველი რაი არს მას შინა“ (ფს. 145,6), „რომელმან შექმნა სამყარო ძალითა მის მიერითა, ზეგარდმო არსნი სულითა ყვნა ზეცით მონაბურთა“ (რუსთვ.), „რომელმან გარდასულ თაობებში ნება უბოძა ყველა ხალხს, ევლოთ თავიანთი გზით“ (საქმე, 14,16).

იგი ისაა, რომელიც არ უგულებელყოფს მის გზაზე მყოფ ჩვენს ერს, რამეთუ მის მიერ შეიქმნა ყოველი ხალხი და ერი – „ყოველივე მის მიერ შეიქმნა და თვინიერ მისა არცა ერთი რა იქმნა, რაოდენი რა იქმნა“ (იოან. 1.3).

ჩვენი მამების ყოვლად კეთილმა, ყოვლად წმიდა, ყოვლისმცოდნე, ყოვლისშემძლებელმა, სახიერმა, სულგრძელმა და მრავალმონყალე ღმერთმა ექვს დღეში შექმნა ხილული ქვეყანა უხილავის შემდგომ „რამეთუ მან თქვა და იქმნეს, ამცნო და დაებადნეს“ (ფს. 32,9).

„თავდაპირველად ღმერთმა შექმნა ცა და მიწა. მიწა იყო უსახო და უდაბური. ბნელი იდო უფსკრულზე და სული ღვთისა იძვროდა წყლებს ზემოთ. თქვა ღმერთმა: იყოს ნათელი! და იქმნა ნათელი (დაბ. 1. 1-3).

მეორე დღეს ღმერთმა შექმნა სამყარო ცისა, მესამე დღეს მისი ბრძანებით ცისქვეშეთში ერთგან შეგროვდა წყალი, გამოჩნდა ხმელეთი, აღმოაცენა მიწამ მცენარეული, მეოთხე დღეს – მან შექმნა მნათობები, მეხუთე დღეს – წყლის სულდგმულები, ცის ფრინველები.

მეექვსე დღეს თავ თავის გვარისდა მიხედვით ცხოველთა შექმნის შემდგომ – „თქვა ღმერთმა: გავაჩინოთ კაცი ჩვენს ხატად, ჩვენს მსგავსებად. ეპატრონოს ზღვაში თევზს, ცაში ფრინველს, პირუტყვს, მთელს დედამიწას და ყველა ქვემძრომს, რაც

კი დედამინაზე დახობავს. შექმნა ღმერთმა კაცი, თავის ხატად შექმნა იგი, მამაკაცად და დედაკაცად შექმნა ისინი.

აკურთხა ღმერთმა ისინი და უთხრა: ინაყოფიერეთ და იმრავლეთ, აავსეთ დედამინა, დაუფლეთ მას, ეპატრონეთ ზღვაში თევზს, ცაში ფრინველს, ყოველ ცხოველს, რაც კი დედამინაზე დახობავს“ (დაბ. 1.26-28).

მეშვიდე დღეს, სამყაროს შექმნის შემდეგ განისვენა მან, რომლის საქმენი „დიდად შევნიერ არიან, და სიმართლე მისი ჰგიეს უკუნითი უკუნისამდე“ (ფს. 110, 3).

შემოქმედმა დასაბამიდან კაცად და ქალად შექმნა ადამიანები (მათე, 19,4).

„აიყვანა ადამი უფალმა ღმერთმა და დაასახლა ედემის ბაღში მის დასამუშავებლად და დასაცავად. გააფრთხილა უფალმა ღმერთმა ადამი და უთხრა: ყველა ხის ნაყოფი გექმევა ამ ბაღში, მხოლოდ კეთილის და ბოროტის შეცნობის ხის ნაყოფი არ შეჭამო, რადგან, როგორც კი შეჭამ, მოკვდებიო“ (დაბ. 2, 15-17), მაგრამ გველის მიერ შეცდენილმა ევამ აკრძალული ნაყოფი ჭამა და ქმარსაც აჭამა.

აეხილათ თვალი ორივეს (დაბ. 3,7).

„თქვა უფალმა ღმერთმა, აჰა, გახდა ადამი, როგორც ერთი ჩვენთაგანი, შემცნობელი კეთილისა და ბოროტისა. არ გაინოდოს ახლა ხელი და არ მონყვიტოს სიცოცხლის ხის ნაყოფიც, არ შეჭამოს და მარადიულად არ იცოცხლოს. გაუშვა იგი უფალმა ღმერთმა ედემის ბაღიდან, რომ დაემუშავებინა მინა, საიდანაც იყო აღებული. განდევნა ადამი. ედემს კი აღმოსავლეთით ქერუბიმები და ცეცხლოვანი, მბრუნავი მახვილი დაუყენა, რათა სიცოცხლის ხესთან მისასვლელი დაეცვათ“ (დაბ. 3. 22-24).

მადლიერების ნაცვლად პირველმა ადამიანმა უფალი ღმერთისაგან მიცემული პირველი მცნება დაარღვია თავისი ურჩობით და პირველი ცოდვა ჩაიდინა.

„ერთი კაცის ურჩობით მრავალი გახდა ცოდვილი“ (რომ. 5, 19).

„ერთის შეცოდებისაგან ყველა კაცის თავზე მოინია სასჯელი“ (რომ. 5, 18).

„ერთის შეცოდებით მრავალნი მოკვდებიან“ (5, 15).

თაობიდან თაობას გადაეცემა ადამის ცოდვა და ცოდვის გამო – სიკვდილი (რომ. 5, 12).

განიდევნა ადამი ედემის ბაღიდან, დანყველილი მინა უნდა დაემუშავებინა, რომლისგანაც ტანჯვით მიიღებდა საზრდოს. ძეძესა და ეკალს აღმოუცენებდა მინა, პიროფლიანი ჭამდა პურს, სანამ მინადვე გადაიქცეოდა, საიდანაც იყო აღებული, რადგან მტვერი იყო და მტვრად გადაიქცეოდა (დაბ. 3, 17-19).

ედემიდან განდევნის შემდეგ „შეიცნო ადამმა ევა, თავისი დედაკაცი, დაორსულდა ევა და შვა კაენი და თქვა: კაცი შემეძინა უფლისაგან. მერე შვა მისი ძმა აბელი. აბელი მეცხვარე იყო, კაენი მინის მუშაკი. გამოხდა ხანი და მიართვა კაენმა უფალს ძღვენი – მინის ნაყოფი“ (დაბ. 4,1-3). აბელმაც შესწირა უფალს მსხვერპლი – გამოარჩია თავისი ფარის რჩეული პირუტყვიდან პირველშობილნი, მისთვის ყველაზე ძვირფასნი. „მოჰხედა უფალმა აბელს და მის ძღვენს, ხოლო კაენსა და მის ძღვენს არ მოჰხედა“

(დაბ. 4. 4-5), რამეთუ „რწმენით შესწირა აბელმა ღმერთს კაენისაზე უკეთესი მსხვერ-
პლი, რომლითაც მიიღო მონაზობა, რომ მართალია იგი, როგორც ღმერთმა დაამონმა
მის ძღვენთა შესახებ“ (ებრ. 11,4). ძმის სიკეთით გამწარებულმა კაენმა თავი ჩაღუნა.
ცოდვა გაბატონდა მასზე – გაიყვანა აბელი ველად და მოკლა.

„უთხრა ღმერთმა – ეს რა ჩაიდინე? შენი ძმის სისხლი მიწიდან შემომღალადებს.
დაიწყველა კაენი, დევნილი და მიუსაფარი შეიქმნა ქვეყნად. ამუშავებდა მიწას. უფ-
ლის პირისაგან გადახვენილი კაენი გამრავლდა და მისგან ბოროტი შთამომავლობა
წარმოსდგა – დაივიწყეს შემოქმედი ღმერთი და კეთილი საქმენი, ეწოდათ მათ „კაც-
თა შვილები“.

მწუხარე ადამსა და ევას ღმერთმა მომადლა სხვა ნაშეირი ნაცვლად აბელისა –
შეთი. „შეთსა შეეძინა ვაჟი და უწოდა სახელად ენოში, მაშინ დაიწყო უფლის სახე-
ლის ხსენება“ (დაბ. 4.26). ეწოდა მის შთამომავლებს „ღვთის შვილები“. მათგან წარ-
მოსდგა ნოე – შვილი ლამექისა.

იწყეს გამრავლება ადამიანებმა დედამიწაზე. შეერივნენ „კაცთა შვილებს“
„ღვთის შვილები“ და შეიძინეს მათგან ყოველივე უკეთური ჩვეულება.

„დაინახა უფალმა ღმერთმა, რომ იმატა ადამიანთა უკეთურებამ ამ ქვეყნად, რომ
უკეთური იყო მუდამუჟამს მათი ყოველი გულისთქმა. ინანა უფალმა, რომ შექმნა ადა-
მიანი ამქვეყნად და შეწუხდა. თქვა უფალმა – მიწის პირისაგან აღგვი ადამიანს,
რომელიც შექმენი, ადამიანიდან დაწყებული პირუტყვამდე, ქვეწარმავლამდე, ცის
ფრინველამდე, რადგან ვნანობ, რომ გავაჩინე. მხოლოდ ნოეს ეპოვა მადლი უფლის
თვალში. ეს არის ამბავი ნოესი: მართალი, სრული კაცი იყო ნოე თავის თაობაში,
ღმერთთან დადიოდა ნოე. შვა ნოემ სამი ვაჟი: სემი, ქამი და იაფეთი“ (დაბ. 6. 5-10).

უფალმა ღმერთმა ინება მიწის პირისაგან ადამიანისა და ყოველი ხორციელის
აღგვა წყლის წარღვნით. ნოეს კი უბრძანა კიდობნის გაკეთება. ასწავლა მისი მომზა-
დება. შეიყვანა ნოემ კიდობანში ყოველგვარი ცხოველი, ყოველგვარი ხორციელი,
რასაც კი სიცოცხლის სული ედგა, ყველა წყვილ-წყვილად, წმიდა პირუტყვისაგან
შვიდ-შვიდი წაიყვანა, უწმინდურისაგან ორ-ორი. შევიდნენ კიდობანში ნოე და მისი
შვილები, ცოლები, რათა განრიდებოდნენ წარღვნას, მეშვიდე დღეს მოვიდა წარღვნა
ქვეყნად (დაბ. 7. 7-10).

ას ორმოცდამეათე დღის ბოლოს დადგა წყალი და შეწყდა წვიმა. არარატის
მთებს მიადგა კიდობანი. თანდათან იკლებდა წყალი და გამოჩნდა მთის მწვერვა-
ლები. ჯერ კიდევ იდგა წყალი მიწის პირზე და ვერ იპოვეს ბრჭყალის მოსაჭიდი
ნოეს მიერ კიდობნიდან გაშვებულმა ფრინველებმა. მეშვიდე დღეს ხელახლა გაუშ-
ვა მტრედი კიდობნიდან, „დაბრუნდა მტრედი სალამოჟამს და აჰა, ზეთისხილის ნედ-
ლი რტო ეჭირა ნისკარტით. მიხვდა ნოე, რომ დამწდარიყო წყალი დედამიწაზე“
(დაბ. 8. 11).

გადმოვიდა ნოე თავისი ცოლ-შვილით და კიდობანს შეფარებული ყოველი არ-

სება. აუგო ნოემ სამსხვერპლო უფალს და მიიყვანა ყოვლადდასანველ შესანირად თითო-თითო ყოველი წმიდა პირუტყვიდან და ფრინველიდან.

იყნოსა უფალმა კეთილსურნელება და თქვა თავის გულში: აღარ დავწყველი მინას ადამიანის გამო, აღარ გავანადგურებ ცოცხალ არსებას.

„აკურთხა ღმერთმა ნოე და მისი შვილები და უთხრა: ინაყოფიერეთ, იმრავლეთ და აავსეთ ქვეყანა: (დაბ. 9, 1). თქვენი შიში ჰქონდეს ყოველ სულდგმულს, რაც კი იძვრის დედამიწაზე, თქვენს ხელთ არიან ისინი, საჭმელად გაძლევთ. მის სულთან – მის სისხლთან ერთად ნუ შეჭამთ, მე კი თქვენს სისხლს თქვენი სიცოცხლის წილ მოვიკითხავ. „ვინც ადამიანის სისხლს დაღვრის, ადამიანის მიერვე დაიღვრება მისი სისხლი, რადგან ღვთის ხატად შეიქმნა ადამი, ინაყოფიერეთ და იმრავლეთ, მოეფინეთ ქვეყანას და გამრავლდით მასზე“ (დაბ. 9. 6-7).

ბაბილონის გოდოლის დაცემა, ენათა და ტომთა წარმოქმნა

ნოეს შვილები გამრავლდნენ, „მათგან მთელი დედამიწა იქნა დასახლებული“, კაცობრიობა ამ დროისათვის ერთიანი იყო, ერთი ენის მქონე, ეთნიკურად ერთგვარი. ჯერ კიდევ არ იყვნენ ერები — „ერთპირი იყო მთელი დედამიწა და ერთ ენაზე მეტყვევლი. როცა დაიძრნენ აღმოსავლეთიდან, ჰპოვეს ველი შინყარის ქვეყანაში და იქ დამკვიდრდნენ. უთხრეს ერთმანეთს: მოდი, მოვზილოთ თიხა და გამოვწვათ, ქვის მაგივრად აგური ჰქონდათ, კირის მაგივრად ფისი. თქვეს: აბა, ავაშენოთ ქალაქი და გოდოლი და ცას მივუნვდინოთ მისი თხემი. აღვმართოთ ნიშან-სვეტი, რომ არ გავიფანტოთ დედამიწის ზურგზე, ჩამოვიდა უფალი, რომ ენახა ქალაქი და გოდოლი, რომელსაც ადამიანები აშენებდნენ, თქვა უფალმა: აჰა, ერთი ხალხია ეს და ერთი ენა აქვს ყველას. რაკი ეს საქმე წამოუწყიათ, ამიერიდან დაუბრკოლებლივ გააკეთებენ ყველაფერს, რასაც კი განიზრახავენ. აბა, ჩავალ და ენას ავურევ მათ, რომ ვერაფერი გააგებინონ ერთმანეთს. გაფანტა ისინი უფალმა იქიდან მთელს დედამიწის ზურგზე და მათაც შეწყვიტეს ქალაქისა და გოდოლის შენება. ამიტომაც ეწოდა სახელად ბაბილონი, რადგან სწორედ აქ აღრია უფალმა მთელი დედამიწის ენა და აქედან გაფანტა ისინი უფალმა დედამიწის ზურგზე“ (დაბ. 11. 1-9).

ნოეს ძე — „ქამი იყო ქანაანის მამამთავარი“, — წერია დაბადებაში. სემმა — ებრაულ და სხვა სემიტურ ტომებს დაუდო საფუძველი. იაფეტმა კი — ევროპასა და აზიაში გავრცელებულ მრავალ ხალხს. თვითონ სიტყვა „იაფეტი“ ნიშნავს „გავრცელებას“. სხვადასხვა ხალხის მამამთავართა შორის ბიბლიის ძველი, განსაკუთრებით კი ქრისტიანი კომენტატორები ქართველთა მამამთავარსაც ასახელებენ — ზოგიერთი ცნობით, ის ყოფილა იაფეტის ძე თუბალი. საერთოდ იაფეტის შთამომავლები, ნოეს დალოცვის შესაბამისად, რაოდენობითაც და ღირსებითაც უპირატესნი იყვნენ სხვა მამამთავართა შთამომავლებზე. ნოემ იაფეტი ასე დალოცა — განუფართოს ღმერთმა იაფეტს, სემის კარვებში დაემკვიდროს, დაემორჩილოს მას ქანაანი (დაბ. 9. 27).

იაფეტის შთამომავლობა ასეთია:

— „იაფეტის ძენი: გომერი, მაგოგი, მადაი, იავანი, თუბალი, მეშექი და თირასი.

გომერის ძენი: აშქენაზი, რიფათი და თოგარმა.

იავანის ძენი: ელიშა, თარშიში, ქითიმი და დოდანიმი. ამათგან განიფანტნენ ზღვისპირა ხალხები თავ-თავის ქვეყნებში, თითოეული თავისი ენის მიხედვით, თავისი ტომის მიხედვით, თავ-თავის ხალხში“ (დაბ. 10. 2-5).

ბიბლიის კომენტატორი ასე განმარტავს ამ სახელებს:

„გომერი“ — ...ამ ხალხის სახელს სხვაგანაც ვხვდებით ბიბლიაში — წინასწარმეტყველ ეზეკიელთან, რომელიც მათ აღწერს, როგორც მეზობელს თუბალისა და მოსო-

ხისა (38, 6) და სხვა ხალხების რიგში, რომელნიც სახლობდნენ ჩრდილო სირიაში და მცირე აზიაში.

„მაგოგი“ ... ეზეკიელთან ეს ტომები გამოდიან, როგორც გამოცდილი და დახელოვნებული მოისარნი (38, 16. 39, 3). ისინი ცხოვრობენ ზემოთ დასახელებულებთან მეზობლად, ოდნავ მათ ჩრდილოეთით. ზოგიერთი მათში ხედავენ სკვითებს, რომელნიც ცხოვრობენ აზოვის ზღვის პირას. მაგოგში ასევე სკვით-თურანელებს ხედავენ. სკვითების ბედისწერა ასრულდა ეზეკიელის წინასწარმეტყველების თანახმად, მათი განადგურების შესახებ სამონ-გოგის დაბლობზე, როცა ისინი დაბრუნდნენ პალესტინაში და დაავადდნენ, როგორც აღწერს პეროდოტე (1, 105-106).

„მადაი“... ამ სახელით იწოდებოდნენ არიელები, მცხოვრებნი დასავლეთ აზიაში – მიდიელები. მათი დიდი ნაწილი თანდათანობით გადასახლდა აღმოსავლეთში და მიიღო ინდუსების სახელი. მიდიელების სპარსელებთან და, საერთოდ, არიელებთან ნათესაობის თაობაზე წერდა წინასწარმეტყველი დანიელი (V, 28).

„იავანი“ – მიუთითებს ბერძნებზე, უპირველესად იონიელებზე.

„თუბალ მესეხი“... – როგორც დაბადებაში, ასევე წმიდა წერილის მრავალ ადგილას ეს ორი ხალხი, როგორც წესი, ერთიანდებიან და ერთად გამოისახებიან მაგოგის მოხარკეებად (ეზეკ. 38, 2. 39, 1). ერთხელ სხვათაშორის იავანთან ერთიანდებიან (ე. 37, 13). და კიდევ ორ ადგილას მათი საცხოვრისი განისაზღვრება პალესტინის ჩრდილოეთით. ასირიელი მეფეების ანალებში არცთუ იშვიათად მოიხსენიება Muski და Tabal, ვითარცა ორი მეზობელი ხალხი, მცხოვრები კილიკიაში. ხოლო პეროდოტე ამბობს ტიბარეკებსა და იბერიანელთა (იბერთა) და მოსოხთა შესახებ, კოლხიდის მეზობლად მცხოვრებთა შესახებ. მეცნიერები თვლიან, რომ თავდაპირველად ორივე ხალხი ცხოვრობდა ტიგროსისა და ეფრატის სათავეებში, მიდიასა და სკვითიას შორის, ე.ი. კოლხეთსა და იბერიაში (თუბალ – სავარაუდოა იბერები ანუ ქართველები).

„გომერის ძენი“: აშქეზანი... „– იმაზე დაყრდნობით, რომ თანამედროვე ებრაელები გერმანიას „ასკენაზს“ უწოდებენ, იუდეველ განმმარტებელთა უმრავლესობა აქ ხედავს მითითებას გერმანელებზე... ადვილად შესაძლებელია ასევე ის, რომ ეს ეროვნება თავის თავდაპირველ საცხოვრისად (იგულისხმება მცირე აზია) გასვლის შემდეგ, დროთა ვითარებაში დამკვიდრდა დასავლეთ ევროპაში და აქ დაუდო საფუძველი მომავალი გერმანიის ცხოვრებას.

„თოგარმა“ ... ეს სახელი კიდევ ორჯერ გვხვდება ეზეკიელთან, როგორც ცხენებისა და ვირების მომწოდებელი ტირელი ვაჭრებისათვის (ეზეკ. 27, 14. 38, 6). ტრადიციის თანახმად, რომელიც შემონახულია მოსე ხორენაცისთან, სომხეთის მცხოვრებთა მამთავრად ითვლებოდა თოგარმას შვილი“ (იხ. „Толковая Библия“, ტ. I, 1904. ს. 70).

მსოფლიო ენათა ოჯახები

რამდენად შეეფარდება მეცნიერულ თვალსაზრისს ბიბლიაში გადმოცემული თხრობა ენათა და ხალხთა წარმოქმნის შესახებ? ამასთან დაკავშირებით კომენტატორი წერს, რომ გენეალოგიური ცხრილები აღმოსავლეთის ძველი ხალხებისათვის წარმოადგენდნენ ყველაზე მნიშვნელოვან და ფართოდ გავრცელებულ მოვლენას, უმთავრეს და თითქმის ერთადერთ ისტორიას წარსულისას, ის საიმედოდ იყო დაცული და თაობიდან თაობას გადაეცემოდა.

ბიბლიის გენეალოგიური ცხრილები, უეჭველად უძველესი, წარსულის ძეგლებია, წამოსული აბრამის ეპოქიდან, ჩანს, თვით ნოეს ოჯახიდან. ახალ აღმოჩენათა ნყალობით, თანამედროვე მეცნიერები უფრო და უფრო რწმუნდებიან ხალხთა ბიბლიური ცხრილების სინამდვილესა და სიმართლეში, მაგალითად, მას „ძველ მსოფლიოში ხალხთა განსახლების განსაკუთრებით ძველი, განსაკუთრებით ძვირფასი და სრული ისტორიის“ დოკუმენტს უწოდებს ცნობილი ფრანგი ორიენტალისტი ლენორმანი და ამბობს, რომ „მის სინამდვილეს გასაოცრად ადასტურებს შედარებითი ენათმცოდნეობა და ფიზიოლოგიური გამოკვლევა სხვადასხვა ერისა“. ცხრილი ამტიკებს კაცობრიობის ერთა ერთობის ჭეშმარიტებას, უჩვენებს, რომ მთელი კაცობრიობა წარმოიშვა მხოლოდ ამ სამი (სემი, ქამი, იაფეტი) შტოსაგან, რომელნიც თავის მხრივ გამოვიდნენ ერთი საერთო ძირიდან (იხ. „ტოლკოვაია ბიბლია“, პეტერბურგი, 1904, გვ. 68).

დაბადება მეთე თავში ჩამოთვლის სემიტურ, ქამიტურ და იაფეტურ ხალხებს, მათ ეთნარქებს და ბოლოს ამბობს: „ეს არის ნოეს ძეთა შთამომავლობა თავთავისი მოდგმის მიხედვით, თავთავის ხალხში. მათგან განშტოვდნენ ხალხები ქვეყანაზე წარღვნის შემდეგ“ (დაბ. 10, 32).

თანამედროვე ენათმეცნიერები სემიტურ ენათა ოჯახებს აკუთვნებენ ასურულ-ბაბილონურს, ანუ აქადურს, ძველ ებრაულს (ანუ ბიბლიის ენას), ფინიკურს, არამეულს, სირიულს, არაბულს, ეთიოპურს.

ქამიტურ ენათა ოჯახს აკუთვნებენ ბერბერულსა და კუშიტურ ენებს, ძველ ეგვიპტურს, კოპტურს (შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო საუბრები, 1982, გვ. 98).

მსოფლიოს ყველაზე ფართოდ განფენილი ენათა ოჯახია ინდოევროპული, როგორც ნაბრძანებია – „განუფართოს ღმერთმა იაფეთს“, მასში შედის ენათა ინდური, ირანული, სლავური, ბალტიკური, გერმანული, რომანული, კელტური, ბერძნული შტოები, ცალკეული ენები.

ინდოევროპულ ენათა ოჯახში შედის 86-ზე მეტი ენა, განფენილი ატლანტის ოკეანიდან ინდოეთისა და წყნარ ოკეანემდე. ამ ოჯახის ენათა ცალკეულ შტოებშიც ათეულობით ენა შედის, მაგალითად, რომანულ (იტალიკურ) შტოში შედის 13 ენა, გერმანული შტოს სხვადასხვა ჯგუფში – 11 ენა, ინდურ შტოში – 12 ენა, ასევე ირა-

წულსა და სხვა შტოებში, მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული ენები ამჟამად ძლიერ დაშორებულნი არიან ერთმანეთს, მეცნიერები გამოკვლევების შედეგად მივიდნენ დასკვნამდე, რომ აღნიშნული ენები წარმოშობილნი არიან ერთი ინდოევროპული ფუძე ენის დიფერენციაციის, დაშლა-დანანევრების შედეგად. ისინი აღნიშნულ მონათესავე ენათა შეჯერებით და შედარებით რწმუნდებიან რომ, მიუხედავად დროთა ვითარებით გამონეული ცვლილებისა, მათ შეინარჩუნეს საერთო სტრუქტურული ნიშნები. მეცნიერთა დასკვნით, ფუძე ინდოევროპულ ენას თავდაპირველად გამოეყვნენ წინარეიტალიკების, წინარებალტიელების, წინარეგერმანელების, ინდოირანელების, ხეთებისა და სხვათა ენები, რომელნიც შემდგომ თავის მხრივ დაიშალნენ ცალკეულ ენებად. ხალხთა უზარმაზარი ინდოევროპული ჯგუფი თავდაპირველად წარმოადგენდა მთლიან, ჯერ კიდევ დაუშლელ გაერთიანებას, რომელიც საერთო ენაზე მეტყველებდა. საერთო ფუძე ინდოევროპული ენა მეცნიერთა თვალსაზრისით დაუნანევრებელი სახით არსებობდა „ჩვენს ერამდე IV ათასწლეულში“, უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი ლეთისმეტყველის თანახმად, მსოფლიო წარღვნა მოხდა 3246 წელს ქრისტეშობამდე, ქრონოლოგია ფაქტობრივად თანმხვედრია.

„მსგავსადვე ყველა სემიტურ ენასა და ყველა ქამიტურ ენას ამჟამად ერთმანეთისაგან დაშორებულსა და განტოტვილს, წარსულში გააჩნდათ საერთო ფუძეენა, რომლისგანაც დიფერენცირების შედეგად წარმოდგენენ ისინი“. ასეთია აზრი ლინგვისტებისა. ამას მონიშნავს ენათა და ხალხთა წარმოშობის შესახებ წმიდა წერილიც.

„დაბადება“ სხვა თავდაპირველ ხალხთა შორის ქართველთა წინაპრებს – თობელს, მოსოქსა და ასევე თორგამს, – პირველ რიგში ჩამოთვლის. თობელი და მოსოქი (მოსოხი) იყვნენ იაფეტის ძენი, ხოლო თორგამი იაფეტის ძის ძე იყო. შემთხვევით არ უწოდებდა ლენორმანი ბიბლიის გენეალოგიურ სიას მსოფლიოში ხალხთა განსახლების სრულ ისტორიას. არც ისაა შემთხვევითი, რომ კანისი – პირველი ადამიანის ძის ძეებსაც – იაბელი, იუბელი, თუბალ-კაენი ეწოდებოდათ. ყველა ამათ ქართველურ ტომთა წინაპრებად გულისხმობდნენ გამოჩენილი ისტორიკოსები. ბიბლიის გენეალოგიური ცხრილის საფუძველზე მკვლევარებს უფლება ეძლევათ განაცხადონ, რომ მსოფლიოს თავდაპირველ ხალხთა შორის ქართველთა წინაპრებს ეჭორათ მნიშვნელოვანი რაოდენობრივი წილი. თავის მხრივ, ამ მოსაზრებას განამტკიცებს ლინგვისტ მეცნიერთა თეორიები, რომლის თანახმადაც, ინდოევროპულ ფუძეენაზე გავლენა მოუხდენია პროტოქართველურ ენას. მართლაც, ათასწლეულთა წინ, კაცობრიობის გარიჟრაჟზე, ჯერ კიდევ დაუყოფელ პროტოინდოევროპულ ენაზე გავლენას ვერ მოახდენდა პროქართველური, ამ ენის მატარებელ ეთნოსს მნიშვნელოვანი ადგილი რომ არ სჭეროდა მესოპოტამიასა და მცირე აზიაში – კაცობრიობის თავდაპირველ სამშობლოში. პროტოქართველურ ენას, როგორც აღინიშნა, ურთიერთობა ჰქონია პროტოსემიტურთანაც, ეს კიდევ ერთხელ ამტკიცებს ლენორმანისა და სხვა მეცნიერთა აზრს ბიბლიის გენეალოგიური ცხრილის ისტორიულობის

შესახებ, აგრეთვე იმ აზრსაც, რომ თავდაპირველ პროტოქართველებს მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირათ ზემოაღნიშნულ რეგიონში.

წინარეინდოევროპულ, წინარესემიტურ და წინარექართველურ ენათა სისტემების ქრონოლოგიური და არეალური ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ წერენ: „ინდოევროპულ წინარე ენის არეალური კონტაქტები სემიტურ და ქართველურ ენებთან გამოვლენილი ლექსიკურ ნასესხობათა მასალებით კარგად ჯდებათ სემიტურ და ქართველურ წინარე ენათა სისტემების ქრონოლოგიურ და არეალურ განაწილებათა ჩარჩოებში. საერთო სემიტური ენის არსებობა უნდა მივაკუთვნოთ პერიოდს არა უგვიანეს IV ათასწლეულისა... რაც ქრონოლოგიურად ემთხვევა საერთო ინდოევროპული ენის დათარიღებას. წინარესემიტურის არეალი უნდა ყოფილიყო ახლო აღმოსავლეთის განსაზღვრული ოლქი, სადაც შეიძლებოდა ჰქონოდათ კონტაქტები სემიტურ ენებს, როგორც ინდოევროპულ წინარე ენათა სისტემებთან, ასევე სამხრეთ კავკასიურ (ქართველურ) წინარე ენის სისტემასთან“ (თ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვ. „ინდოევროპეისკიი იაზიკ ი ინდოევროპეიცი“ ტ. II. 1984. ს. 380).

პროტოქართველური ენის მატარებელი ეთნოსის განსახლება

ბაბილონის გოდოლის დაცემის შემდეგ ენათა აღრევის შედეგად წარმოქმნილი თავდაპირველი ხალხები „გაფანტა უფალმა ღმერთმა დედამინის ზურგზე“. თავდაპირველ ხალხთა შორის, როგორც ითქვა, დაბადება ასახელებს ქართველთა წინაპრებად მიჩნეულ თობელსა და მოსოხს. ისინი სხვა ხალხებთან ერთად, ცხადია, უნდა წასულიყვნენ ყველა ხალხის საერთო სამშობლოდან – მესოპოტამიიდან – ქვეყნიერების სხვადასხვა კიდეში, გაფანტულიყვნენ დედამინაზე. შეძლეს თუ არა პროტოქართველებმა გაფანტვის შემდეგ თავიანთი ეთნიკური სახის შენარჩუნება, რომელ ქვეყანაში ჩანს მათი კვალი? ეს საკითხი ყოველთვის აინტერესებდათ ეკლესიის მამებს, ასევე ისტორიკოსებს, ლინგვისტებს, ბიბლიის კომენტატორებს. ძველ სამყაროში, ჯერ კიდევ ქრისტეშობამდე, ესპანელ და კავკასიელ იბერებს ერთი წარმოშობის ხალხად თვლიდნენ. ღირსი მამა იოანე მთაწმიდელი ესპანეთს ქართველებით დასახლებულად მიიჩნევდა.

XIII-XIV საუკუნეთა ისტორიკოსს ნიკიფორე ქსანტოპულოსს, რომელსაც აქვს 18 წიგნისაგან შემდგარი „საეკლესიო ისტორია“, მიაჩნდა, რომ საქართველოს იბერები „ისპანიის იბერთაგან არიან გადმოსახლებულნი“ (გეორგიკა, VII, 1966), კიდევ უფრო ადრე ქართველთა წარმოშობის შესახებ ნერდნენ ეკლესიის მამები. იბერთა, ანუ ქართველთა საცხოვრისის შესახებ მოგვითხრობენ ეკლესიის ისტორიკოსები ევსევი კესარიელი (260-340), სოკრატი სქოლასტიკოსი, გელასი კესარიელი, რუფინუსი (IV-V სს.) და სხვები.

ამჟამად საბოლოოდ დამტკიცებულია, რომ ქართველები წინა აზიის ძველ მკვიდრ მოსახლეობას ეკუთვნიან, ისინი ნათესაურად იყვნენ დაკავშირებულნი მსოფლიოს უძველეს კულტურულ მოსახლეობასთან, უფრო მეტიც, „ცნობილ მეცნიერებს ფრ. ჰომელს, ედ. მაიერს, კიპერტს, ლემან-ჰაუპტს, ლენორმანს, აკად. ნ. მარს, აკად. ტურაევს და სხვებს არაერთხელ აღუნიშნავთ, რომ ქართველი ტომები მემკვიდრენი არიან შუმერების, ხეთების, მიტანელების, ხალდეებისა და სხვა, რომლებიც წინა აზიის უძველესი ხალხები იყვნენ და რომლებმაც შექმნეს საკაცობრიო კულტურის ყველაზე ადრინდელი კერები. ამგვარივე მოსაზრება განავითარა და მრავალმხრივი ფაქტიური მასალების მოშველიებით კიდევ უფრო დაასაბუთა თავის შრომებში აკად. ივ. ჯავახიშვილმა“ (შ. მესხია, სიმონ ჯანაშია, 1950, გვ. 39).

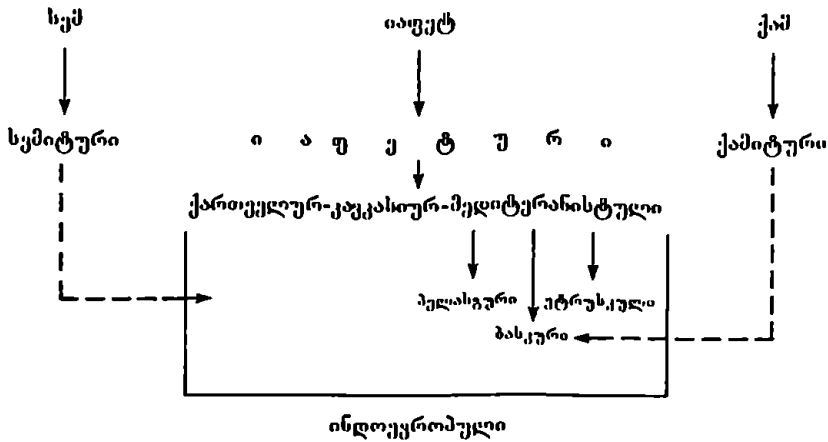
როგორც ზემოთ აღინიშნა, ენათმეცნიერებაში არსებობს თეორია, რომლის თანახმადაც, ინდოევროპული ფუძე ენის მატარებელი ეთნოსი ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და წინა აზიაში შემოვიდა რომელიღაც მხრიდან. მანამდე ეს მხარეები (ე.ი. წინა

აზიის, პირინეის, აპენინის, ბალკანეთის ნახევარკუნძულები) დასახლებულნი იყვნენ არაინდოევროპული ენის მატარებელი ტომებით. აკადემიკოსმა თამაზ გამყრელიძემ, როგორც აღნიშნული იყო, წამოაყენა ახალი თეორია, რომლის თანახმადაც ინდოევროპელები ქრისტეშობამდე IV ათასწლეულში წინა აზიაში ცხოვრობდნენ, წარმოადგენდნენ ჯერ კიდევ არადიფერენცირებულ, მთლიან გაერთიანებას, რომელიც მეტყველებდა საერთო ენაზე. შემდგომ მათგან წარმოსდგნენ (დაყოფის შედეგად) წინარე იტალიკები, წინარე ბალტიელები, წინარე გერმანელები, ინდოირანელები, ხეთები, მომავალი სლავები და სხვები. განსაკუთრებით ისაა აღსანიშნავი, რომ ამ წინარე ინდოევროპულ ენას ურთიერთობა ჰქონია წინარე ქართველურ და წინარე სემიტურ ენებთან, ამიტომაც ქართველური და სემიტური წინარე ენებიდან უსესხებია ბევრი სიტყვა. თუ ამ თეორიას შევადარებთ ნ. მარის თეორიას, დავინახავთ გარკვეულ მსგავსებას. ნ. მარის მიხედვით, ქართველურ-კავკასიურ-მედიტერანული ენები წარმოადგენდნენ იმ სუბსტრატს, რომელზედაც აღმოცენდნენ და გაიშალნენ ინდოევროპელები – „...ინდოევროპელები არსაიდან არ მოსულან, არამედ ისინი... იგივე იაფეტელები არიან და ინდოევროპული ენები იაფეტური ენების შემდგომი საფეხური, მათი ტრანსფორმაციაა ახალ სტადიაზე“. თამაზ გამყრელიძის თანახმადაც, ინდოევროპელები „არსაიდან არ მოსულან“, მათი წინარე სამშობლო წინა აზიაა, სადაც მათ ურთიერთობა ჰქონიათ ქართველურთან, ანუ ნ. მარის მიხედვით „იაფეტურთან“.

ინდოევროპულ წინარეენას, თანახმად თ. გამყრელიძისა, ურთიერთობა ჰქონია არა მარტო წინარექართველურთან, არამედ წინარესემიტურთანაც. ნ. მარის თანახმადაც ქართველურს ურთიერთობა ჰქონია სემიტურთან. და რადგანაც ქართველურს, ანუ იაფეტურს მჭიდრო კავშირი ჰქონდა ინდოევროპულთან, სემიტურთან მისი დაკავშირებით გამოშეუურდა ენათა „მსოფლიო კავშირის იდეა“. ნ. მარი „...ქართული და სემიტური ენების“ ნათესაობას ცხადყოფს და ამით კი მსოფლიო კავშირის იდეას ამზეურებს“ (დ. კარბელაშვილი, ნ. მარის საიუბილეო კრებული, 1934. გვ. XVIII).

ნ. მარი არ გამორიცხავდა კავკასიის იაფეტური ენების კავშირურთიერთობას ქამიტურ ენებთანაც, ის ამბობდა – „ჩვენთვის, რომლებიც იაფეტური ენათმეცნიერების თეორიის მთელი სისტემის აგებისას ამოვდივართ იაფეტური ენების სემიტურთან ნათესაობის ფაქტობრივი მონაცემებიდან, გასაგებია, გამორიცხული არ არის კავკასიის ძირეული ენების, ე.ი. კავკასიის იაფეტური ენების, კავშირურთიერთობა ქამიტურ ენებთან...“. აქედან ჩანს, რომ ბასკოლოგიაში ადრე გამოთქმული ჰიპოთეზა ქამიტურ ენებთან ბასკურის ნათესაობისა ნ. მარისათვის მისაღებია (გავიხსენოთ მაგალითად, პუგო შუხარდტის დებულება: ბასკური ენათესავება ერთსა და იმავე დროს ქართველურ-კავკასიურს და ქამიტური მოდგმის ენებს)... (შ. ძიძიგური, ბასკურ-კავკასიური პრობლემა, გვ. 65).

ნ. მარის „მსოფლიო კავშირის იდეა“ ქართულის მეშვეობით ალბათ ასეთი სახით გამოისახება (იხ. სქემა):

იაფეტურ ენათა ოჯახი, ნ. მარის თანახმად, მოიცავდა დედამინის ვრცელ რეგიონს, ხმელთაშუაზღვისპირეთს, კავკასიას, პამირს, აფრიკას (დ. კარბელაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. XXXVIII).

მართლაც, ენათმეცნიერების მნიშვნელოვანი ნაწილი გამოწველილეთი გამოკვლევების შედეგად არ გამორიცხავს ქართულის, ანდა ფუძე ქართველური ენის კავშირს წინა აზიის უძველეს ხალხებთან, შუმერებთან, პროტოხეთებთან, ხურიტებთან ასევე პელასგურ-ეტრუსკულ-იბერიულ ენობრივ სამყაროსთან. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ბაბილონის გოდოლის დაცემის შემდგომ პროტოქართველური ენის მატარებელი ეთნოსის ერთი ნაწილი დარჩა წინა აზიაში, ხოლო სხვები გაიფანტნენ დედამინის ზურგზე, კერძოდ, დასახლდნენ კავკასიაში, ხმელთაშუაზღვისპირეთის ქვეყნებში, ბალკანეთში, აპენინისა თუ პირინეის ნახევარკუნძულზე. მათ, როგორც ენათმეცნიერთა მონაცემებიდან ჩანს, შეუნარჩუნებიათ თავიანთი ეთნიკური სახე და გარკვეულ დრომდე ენაც.

სიმონ ჯანაშიამ პირველქართული ეთნოსის შესახებ ჩამოაყალიბა თავისი კონცეფცია – „უძველეს დროში, დაახლოებით ექვსი ათასი წლის წინათ, წინა აზიის უზარმაზარ მინა-წყალზე და სამხრეთ ევროპაშიც (ბალკანეთი, აპენინისა და პირინეის ნახევარკუნძულები) ერთი მოდგმის ხალხები ცხოვრობდნენ. შემდეგ ამ მოდგმის ხალხთა ადგილსამყოფელი თანდათან იზღუდებოდა. ძვ.წ.ალ-ის II ათასწლეულის დამდეგისათვის წინა აზიის მკვიდრი ხალხებიდან ცნობილი იყვნენ ხეთები და სუბარები ხეთი სუბარები ქართველ ტომთა წინაპრები არიან. ხეთები მცირე აზიაში მოსახლეობდნენ, სუბარებს კი ეჭირათ ტერიტორია ჩრდილოეთ მესოპოტამიიდან მოყოლე

ბული კავკასიონამდე. ამ ხეთა-მითანის სამეფოების ხანაში კავკასიის მინა-წყალი ხეთურ-სუბარული მოდგმის მოსახლეობას ეკავა. ...ხეთურ-სუბარული მოსახლეობა მრავალ წვრილ სამთავროდ დაიქსაქსა. ხეთურ-სუბარული ტომებიდან უფრო ძლიერი ყოფილან მუსკები, მერმინდელი მესხები, IX საუკუნეში კი ყველაზე ენერგიულ ბრძოლებს ასურელებს თუბალები უმართავდნენ. ძვ.წ. აღ-ის IX-VII სს. ხეთურ-სუბარულმა ტომებმა ახალი ძლიერი სახელმწიფო შექმნეს – ურარტუ. აქვე, მეზობლად არსებობდა ხეთურ-სუბარული სამეფო მანა...“ ს. ჯანაშიას კონცეფციამ ძლიერი გავლენა იქონია... სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრება იწყო მის მიერ შემოტანილმა ტერმინებმა: „ხეთურ-იბერიული ხალხების ჯგუფი“ (პირენეის იბერები, ეტრუსკები აპენინის ნახევარკუნძულზე) ბალკანეთის პელაზგები, შუმერები, ხეთები და სუბარები (ხურიტები), ურარტუ, მუშქები და თაბალი, ქართველები და სხვა კავკასიელი ხალხები“ და ა.შ. (გ. მელიქიშვილი, „ქართველები, მათი წარმომავლობის საკითხი“, საქ. ისტ. ნარკვ. I, გვ. 327).

სიმონ ჯანაშიას თეორია ჩვენთვის იმითაა საინტერესო, რომ ერთმანეთის მონათესავე „ხეთურ-იბერიული“ ხალხები წინა აზიიდან, თავიანთ თავდაპირველი სამშობლოდან გავრცელებულან დასავლეთისაკენ – აფრიკის ჩრდილოეთ სანაპიროზე და სამხრეთ ევროპაში – „ევროპაში ამ გვარტომობის ხალხები წინ უსწრებდნენ შემდეგ მოსულ ინდოევროპელებს, რომელთაც დამხვდური მოსახლეობისა და მისი კულტურის ძლიერი გავლენა განიცადეს. ასე იყო პირინეის, ანუ იბერიის ნახევარკუნძულზე, სადაც ძველი იბერიული მოსახლეობის შთამომავალნი, ბასკებად ნოდებულნი, დღემდე არიან შემორჩენილნი. ასევე მოხდა აპენინის ნახევარკუნძულზე, სადაც ეტრუსკებმა შექმნეს იტალიის უძველესი ცივილიზაცია, რომელმაც შემდგომ მძლავრი ზემოქმედება იქონია რომის კულტურაზე. დასასრულ, ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე გვიან მოსულ ინდოევროპელ ბერძნებსაც პელაზგების დანიინაურებული მოსახლეობა დახვდათ.

ამ ხალხთა მიერ შექმნილ მაღალი კულტურის კერათაგან ყველაზე უფრო მნიშვნელოვნად წინააზიური კერები უნდა ჩაითვალოს. წინა აზიაში ...ადრე ჩაისახა სახელმწიფოებრიობა. ევფრატისა და ტიგროსის აუზთა ქვემო ნაწილში შუმერებმა (შემებერებმა) ჯერ კიდევ ძვ.წ. აღ-ის IV ათასწლეულში განავითარეს საქალაქო ცხოვრება, საფუძველი ჩაუყარეს სახელმწიფოს და გამოიგონეს მსოფლიოში უძველესი დამწერლობა – ჯერ იეროგლიფური, ხოლო შემდგომ ლურსმული“ (ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. V, 1987, გვ. 20).

დამოუკიდებლად იმისგან, ნამდვილად აქვს თუ არა ქართულ ენას გენეტიკური კავშირი წინა აზიის უძველეს ენებთან, მეცნიერთა მიერ დადასტურებულია, რომ ხურიტების, ხეთებისა და ურარტუელების გარკვეული ნაკადი შერწყმია ქართველ ერს – „ენობრივი მონაცემები ცხადყოფს, რომ ქართველ ტომებში უნდა გათქვეფილიყო და ქართველი ხალხის შემადგენლობაში უნდა შესულიყო ძველადმოსავლუ-

რი ცივილიზაციის შემქმნელი, სამხრეთში მცხოვრები ხალხების (ხურიტების, ხეთების, ურარტულების) გარკვეული ნაკადი. ამისი ნაკვალევი თავს იჩენს ქართველთა ენაში“ (გ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 357). ამდენად ქართველებს უფლება აქვთ თავიანთი თავი მათ მემკვიდრეებად მიიჩნიონ.

ქრისტეშობამდე III ათასწლეულში საქართველოში არსებული თრიალეთის შუა ბრინჯაოს ხანის კულტურის ძლიერი კავშირი შუმერულ სამყაროსთან მკვლევარებს აფიქრებინებს, რომ წინააზიური წარმოშობის ზოგიერთმა ტომმა საქართველოში შემოაღწია (იქვე, გვ. 353). „თრიალეთის კულტურას მეტად მკაფიო პარალელები მოეპოვება არა მარტო ჩრდილო-დასავლეთ ირანის მატერიალურ კულტურაში, არამედ ხეთურ სამყაროშიც“ (იქვე, გვ. 354). საერთოდ თრიალეთის კულტურის გამოჩენას ამიერკავკასიაში უკავშირებენ ხურიტების ტომის ექსპანსიას (იქვე, გვ. 355). არქეოლოგიაც ემხრობა ზემომოტანილ აზრს.

დადასტურებული ფაქტია ქართულ-ინდოევროპული ენობრივი სიახლოვე, თუმცა კი ქართული ენათა დამოუკიდებელ ოჯახს განეკუთვნება, ეს იმიტომ საინტერესოა, რომ წინა აზიის უძველესი მოსახლეობა ინდოევროპელები აღმოჩნდნენ, ქართველებს მჭიდრო კონტაქტები ჰქონიათ მათთან, იმდენად, რომ უძველეს ქართველურ ენას ძლიერი ტრანსფორმაცია განუცდია ინდოევროპული სუბსტრატის გავლენით. ფიქრობენ, რომ ეს გარემოება შედეგია იმ ხანგრძლივი და მჭიდრო კონტაქტებისა, რომელთაც ადგილი უნდა ჰქონოდა უძველეს ხანებში ქართველურ ტომებსა და უძველეს ინდოევროპულ დიალექტებზე მოლაპარაკე ტომებს შორის (გ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 345).

ყურადღებას იპყრობს გარკვეული მსგავსება ქართველ და ძველ ანატოლიურ ინდოევროპულ (ხეთურ, ლუვიურ, პალაურ) ენებს შორის (იხ. გ. გიორგაძე, ინდოევროპულ-ქართულ (ქართველურ) ენობრივი პარალელების ხასიათის შესახებ, საენათმეცნიერო კრებული 1979, გვ. 62).

საერთო ანატოლიური ინდოევროპული ფუძეენის დაშლის პროცესი დაწყებულა გვაროვნული წყობის დროს III ათასწლეულში ქრისტეშობამდე, ანატოლიაშივე (იქვე, გვ. 67). ნესიტები თანდათან გავრცელებულან ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ანატოლიაში, რომელიც მანამდე დასახლებული იყო ხეთების (პროტოხეთების) ტომებით (ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, სწორედ პროტოხეთებს ჰქონიათ კავშირი ქართველებთან). ნესიტურ-ხატიური ურთიერთობის დროს, რომელიც გაგრძელდა ასეულობით წლობით, პროტოხეთური ენა შთანთქა ნესიტურმა, რომელმაც თავის მხრივ განიცადა გარკვეული ცვლილება (ფონეტიკაში, ლექსიკაში, მორფოლოგიაში). შერევის და შეჯვარების შედეგად ინდოევროპელებისა და ხეთების ტომებს შორის ჩამოყალიბდა ხეთური ეთნოსი. დაახლოებით XVII საუკუნეში ქრისტემდე შექმნილმა ხეთურმა სამეფომ მთლიანად შეითვისა პროტოხეთების მდიდარი ტრადიციები (იქვე, გვ. 67).

თავის მხრივ, ხეთურ სახელმწიფოსთან ურთიერთობა უნდა ჰქონოდა პირველ ქართულ სახელმწიფოებს (პოლიტიკურ წარმონაქმნებს) – დიაუხის (დაიანის – ასირიული წყაროებით) და კულხას – ჭოროხისა და დასავლეთ ევფრატის ყარა-სუს რაიონებში, სადაც ძველთაგანვე ცხოვრობდნენ ქართული ტომები, ისინივე იყვნენ სამხრეთული პერიფერიები პირველქართული სახელმწიფოებისა. არსებობს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ამ ოლქებში, შეიძლება სამხრეთით ან სამხრეთ-დასავლეთით, ძველთაგანვე იმყოფებოდა ძირითადი ტერიტორია საერთო ქართველური ფუძეენის მატარებელი ტომისა, რომლისგან თანდათან გამოიყვნენ სხვადასხვა დიალექტური ერთეულები (სვანური, მეგრული, ჭანური). ივარაუდება ასევე ურთიერთობა არა ხეთებსა და ქართველ ტომებს, არამედ უფრო ადრე საერთო ანატოლიურ ინდოევროპულ ენობრივ ერთეულსა და საერთოქართულს შორის.

სიმონ ჯანაშია პროტოხეთებს, ანუ ხატებს ქართველთა უშუალო წინაპრებად მიიჩნევდა წინა აზიის სხვა ძველ ტომებთან ერთად. ის წერდა – „მთელი წინა აზიის ტერიტორია უძველეს ხანაში დასახლებულია ისეთი ხალხებით, რომელთაც არა აქვთ არავითარი კავშირი არც ინდოევროპელებთან, არაც სემიტებთან, არც თურქულ-მონღოლურ ტომებთან. ყველაზე მნიშვნელოვანნი წინა აზიის ამ უძველეს ხალხთაგან არიან სუმერები, ხატები ანუ ხეტები, მიტანელები, ურარტუს (ვანის) ქალდეები და სხვები. სწორედ ამ ხალხებმა შექმნეს კაცობრიობის უძველესი კულტურული კერა... შემდეგ ეს ხალხები თითქოს ქრებიან, ნუთუ უკვალოდ? რა თქმა უნდა არა. სხვა ტომების მონოლის გამო ისინი იცვლიან ტერიტორიას და ახალ-ახალ კერებს ქმნიდნენ. ყველაზე სამხრეთით მდებარე რაიონებიდან მათ ამოიწიეს მცირე აზიასა და მესოპოტამიაში, აქედან შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროებსა და ვანის ტბის რაიონში, იქიდან კიდევ თანამედროვე ამიერკავკასიაში. სატომო სახელების ისტორია ამ მხრივ დიდ საყურადღებო მასალას შეიცავს“ (ს. ჯანაშია, ტ. III, 1959, გვ. 194).

როგორც ვხედავთ, ს. ჯანაშია ამიერკავკასიის მკვიდრ მოსახლეობას (უპირველესად, ცხადია, ქართველებს) მიიჩნევს ადგილმონაცვლებული შუმერების, ხატების, მიტანელებისა და ურარტუელების შთამომავლებად. ეს ხალხები, მისი აზრით, საერთო წარმოშობისა შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ.

საფიქრებელია, რომ კავშირი არსებობს ხატების, ხალდეების, ანუ ქალდეების, ხალიბების სახელებს შორის. ძველი ბერძენი მწერლები პირდაპირ ამბობენ, რომ ხალდეები წინათ ხალიბებად იწოდებოდნენო. შემდეგ საყურადღებოა, რომ ხალდეები ცხოვრობდნენ, როგორც შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე, ისე ვანის ტბის გარშემო. ცხადია, ეს ერთი ხალხის ორი შტო უნდა იყოს.

ასევე საყურადღებოა ასურულ წარწერებში მოხსენებული მუსკებისა და კასკების სახელები. მუსკები არიან მერმინდელი მოსხები ან მესხები. კასკები კიდევ კოლხები, როგორც ეს აღნიშნულია უკვე პროფ. ივ. ჯავახიშვილის მიერ. მესხებისა და კოლხების ამბავი ყველასთვის ცნობილია. ფრიად სარწმუნოა იბერების კავშირი ტი-

ბარენებთან და ტაბალ-თობალთან. ასევე საფიქრებელია, რომ ტერმინი „ქართველი“ დაკავშირებულია ქალდ-თან (იქვე, გვ. 195).

არნოლდ ჩიქობავას დასკვნით, რაც უფრო შორს ვიხედებით ქართველური და სხვა იბერიულ-კავკასიური ენების ისტორიულ წარსულში, მით უფრო ხელშესახები ხდება ამ ენათა წარმოშობითი კავშირი წინა აზიისა და შუამდინარეთის ძველი ცივილიზაციის ენებთან (ურარტულთან, ჰურიტულთან, ხეთურთან, ულამურთან, შუმერულთან). შ. ძიძიგურის აზრით, „მეცნიერებაში დგას საკითხი წინააღმდეგობრივი (პელასგურ-ანატოლიური) კულტურის შემქმნელ ხალხებთან იბერიულ-კავკასიური ენების კავშირის შესახებ. ჯერ კიდევ ადრე შეამჩნიეს, რომ ბერძნულ ენაში გამოიყოფა ფენა, რომელიც არ აიხსნება ინდოევროპული ენების საფუძველზე. მაშასადამე, ეს დანალექი უნდა განეკუთვნებოდეს ხმელთაშუა ზღვის უძველეს მკვიდრთა სამყაროს... წინაბერძნული ეგეოსური ენების ამოცნობის გზები მიიმართება იბერიულ-კავკასიური ენებისაკენ, კერძოდ ქართველური ენების სამყაროსაკენ“ (ბასკურ-კავკასიური პრობლემა, გვ. 51).

ეგეოსური მოსახლეობის ისტორიის საკითხების მკვლევარის, რ. გორდეზიანის აზრით, შეხვედრები იბერიულ-კავკასიურ და ეგეოსურ ენებს შორის ნამდვილად მნიშვნელოვანია, ასევე ეგეოსურ-ანატოლიურ გეოგრაფიულ სახელებს გარეგნულად თითქმის ზუსტი პარალელები აქვთ კავკასიურთან, კერძოდ კი ქართულ ტოპონიმიკასთან (იხ. რ. გორდეზიანი, „ილიადა“ და ეგეოსური მოსახლეობის ისტორიისა და ეთნოგენეზის საკითხები, 1970, გვ. 299-301).

ჩვენთვის საინტერესო საკითხს – უძველესი ქართული ეთნოსის მიგრაციას ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებში ეხება მეცნიერი სხვა შრომაშიც – ეტრუსკულის კავკასიურთან და ბასკურთან მიმართებისას იგი ვარაუდობს, რომ ძვ.წ.აღ-ის III ათასწლეულის მინურულში კავკასიიდან იტალიაში საბერძნეთის გავლით გადასახლებულა კავკასიურ ტომთა ერთი ნაწილი, რომელსაც შეუქმნია ე.წ. კავკასიური სუბსტრატი შემდგომ ფორმირებული ეტრუსკულისათვის (რ. გორდეზიანი, ეტრუსკული და ქართველური, 1980, გვ. 6).

ეტრუსკულ-ქართველურ მრავალრიცხოვან ენობრივ პარალელებს რ. გორდეზიანი აკავშირებს ხალხთა მიგრაციასთან, „განსაკუთრებით კი კავკასიურ ტომთა მძლავრ გადასახლებებთან ეგეიდასა და დასავლეთ ხმელთაშუაზღვის აუზში ადრე ბრინჯაოს ხანის დასაწყისში“ (იქვე, გვ. 6).

მისი აზრით, ე.წ. კავკასიურ-პელასგური შრე იტალიაში ქრისტეშობამდე II ათასწლეულში დანყებულ მიგრაციას უნდა შეეატანა, „ისინი დაკავშირებულნი უნდა ყოფილიყვნენ ე.წ. აპენინის კულტურის დამკვიდრებასთან იტალიაში... თავის მხრივ თვით შუა პელადური კულტურის წარმოქმნა ჩვენ მიგვაჩნია ეგეიდაში კავკასიური, უპირატესად ქართველური ტომების მიგრაციის შედეგად ძვ.წ.აღ-ის II ათასწლეულის დამდეგს. როგორც ირკვევა, მათ ეგეოსურ სამყაროში შემოიტანეს აშკარად

ქართველური კომპონენტი, რაც წინარე ბერძნულ ენობრივ სამყაროში ათობით წმინდა ქართველური სტრუქტურის სიტყვისა და ტერმინის არსებობით დასტურდება, როგორც ჩანს, ეს ტალღა ძვ.წ.ალ-ის II ათასწლეულის განმავლობაში გავრცელდა დასავლეთ ხმელთაშუა ზღვის აუზში, რისი შედეგიც უნდა იყოს აქ შუაჰელადური ტიპის კულტურების აღმოცენება და პელაზგურ-კავკასიური ენობრივი ელემენტების გავრცელება. სწორედ მიგრაციათა ამ ტალღამ მოუშადა, ჩვენის აზრით, საფუძველი შემდგომ ფორმირებულ ეტრუსკულ ენას. როგორც ჩვენი გამოკვლევების შედეგები გვიჩვენებს, პელაზგურ-ქართველური ელემენტები ალბათ ყველაზე უფრო არსებითია ეტრუსკულში“ (რ. გორდუზიანი, ეტრუსკული და ქართველური, გვ. 60).

საბოლოოდ, ალბათ უნდა ითქვას, რომ ბაბილონის გოდოლის დაქვევის შემდგომ წარმოქმნილ ენათა და ხალხთა შორის არსებობდა პროტოქართველური ენაც, ეს ცნობილია ბიბლიის უძველესი კომენტატორებისთვისაც, რომელნიც იაფეტის ძეთა შორის ქართველთა წინაპრებსაც ასახელებენ. პროტოქართველური ეთნოსი, საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ყოფილა, რაც იქიდან ჩანს, რომ თვით წარღვნამდეც კაენის ბოლო შთამომავალთა შორის ლამეკის ძეებს ეწოდათ იაბელი (IV, 20), იუბალი და თუბალ-კაენი. მეცნიერთა ერთი ნაწილი, სახელებიდან გამომდინარე (აქ უნდა გავიხსენოთ, რომ იაფეტის ძე თუბალი – ქართველთა მამამთავრად ითვლებოდა) მათ მიიჩნევდნენ ქართული ტომების მოსახლეებად. იაბელს – კარავში მცხოვრებთა და მეჯოგეთა მამას, იუბალს – მეჩანგეთა და მესტირეთა მამას, თუბალ-კაენს – რვალისა და რკინის საჭურველთა მჭედელს, მათი აზრით, სახელები შერქმევიათ ძველქართულ ტომთა საქმიანობასთან დაკავშირებით. წარღვნას ისინი ვერ გადაურჩნენ, მაგრამ მათი სახელებისა და თობელის სახელის მსგავსება მეცნიერებს აფიქრებინებთ, რომ პროტოქართველური ეთნოსი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო უძველეს ეპოქაში. გოდოლის დაშლის შემდეგ, ქართველთა წინაპრები, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, გავრცელებულან ქვეყნიერების სხვადასხვა კიდეში, შუამდინარეთიდან – წინა აზიასა და კავკასიისაკენ, ხმელთაშუაზღვისპირა ქვეყნებში, ჩრდილო აფრიკაში. მათ ყველგან საფუძველი დაუდვიათ შესაბამისი კულტურებისათვის, რომელნიც შემდგომ აუთვისებიათ სხვებს.

აღთქმა ღმერთისა ერთან

დედამინის ზურგზე გაფანტვის შემდგომ ადამიანებმა თანდათან დაივიწყეს თავი-ანთი წინაპრებისაგან გაგონილი და ნასწავლი გადმოცემები ღმერთზე, ამას ხელს ისიც უწყობდა, რომ სიშორისა თუ ურთიერთქმედების გამო ხალხებს შორის მისვლა-მოსვლა და კავშირი შემცირებული, ანდა შეწყვეტილი იყო. ჭეშმარიტი ღმერთის დავიწყების შემდგომ გავრცელდა ცრუმორწმუნეობა, ზეციური და ქვეყნიური ქმნილებების თაყვანისცემა, ამიტომაც ერთი უხილავი ღმერთის მაგიერ თაყვანი სცეს მრავალ ცრუ „ღმერთს“, მათ გამოსახულებებს – კერპებს ემსახურებოდნენ და მსხვერპლს სწირავდნენ მათ.

თანდათან კერპთაყვანისმცემლად იქცა მსოფლიოს ყველა ხალხი, ამიტომაც უფალმა ინება დედამინაზე ყოფილიყო ერთი ხალხი მაინც, რომელშიც დაცული იქნებოდა ჭეშმარიტი სარწმუნოება, რომელსაც ეცოდინებოდა იგი და თაყვანს სცემდა მას და მხოლოდ მას.

უფალმა ინება ასეთი ერი წარმოეშვა ერთი კაცის – აბრამის შთამომავლობისაგან. აბრამი ჭეშმარიტი ღმერთის მადიდებელი იყო, წარმოშობით შუამდინარელი, მისი მამის სამშობლო ქვეყანა იყო ქალდეა, ქალაქი ური. ამ დროისათვის ქალდეა ერქვა ქვეყანას ტიგროსსა და ეფრატს შორის თითქმის სპარსეთის ყურედან ბაბილონამდე. აქ, როგორც აღნიშნული იყო, ცხოვრობდნენ სხვადასხვა ემოქაში ჯერ შუმერები, შემდგომ ხურიტები და პროტოქართველების მონათესავედ მიჩნეული სხვადასხვა ტომები სემიტებთან ერთად. ჩვენთვის საინტერესოა, რომ ქალდეა უფრო მოგვიანებით ეწოდებოდა დღევანდელი საქართველოს მეზობლად მდებარე ქვეყნებსაც – ურარტუდს პონტოს ჩათვლით გადაშლილ მხარეს. ურარტუელთა უზენაეს ღმერთს „ხალდ“ – ქალდ ეწოდებოდა და ისინი თავიანთ თავს ქალდეელებად მიიჩნევდნენ. „საფიქრებელია, რომ ტერმინი „ქართველი“ დაკავშირებულია ქალდთან და მისი მეშვეობით, სხვა ამავე ძირის წინააზიურ უძველეს სახელებთან“, – წერდა ს. ჯანაშია (ტ. III, 1959, გვ. 195). სახელ ქალდეას ივანე ჯავახიშვილიც აკავშირებდა ქართველებთან. „დაკვირვებამ დაგვარწმუნა, რომ ქართ-მეგრული შტოს ტომების საკუთარ სახელებში (ქართუელი, კარდუხი) ერთი და იგივე ქვეყნის სახელი გვხვდება. იგი არის ქართუ ანუ კარდუ. რაკი ამ ქვეყნის სახელი ორივე შტოს ტომების სახელწოდებაში მოიპოვება, უეჭველია იგი ქართველების თავდაპირველი სამშობლო უნდა ყოფილიყო. ამ სამშობლოს ხსოვნა მესამე შტოს წარმომადგენელს, სვანებსაც აქვთ შერჩენილი – ეს კართუ ანუ ქართუ განთქმული ქვეყანა ქალდეა არის“ (ქართველი ერის ისტორია, I, 1951, გვ. 403-404).

ასე რომ, ქალდეა არა მარტო აბრამის წინაპართა სამშობლოა, ის ქართველთა პირველსამშობლოდაც შეიძლება ჩაითვალოს. ასეთი ვერსიის არსებობა უნდა მიუთითებდეს, რომ ქალდეელთა ქვეყანა სემიტებთან ერთად ალბათ ქართველთა მონათესავე, ანდა პროტოქართველური ტომითაც იყო დასახლებული.

როგორც წინა თავიდანაც ჩანდა, შუამდინარეთში ქართველთა მონათესავე ტომებს ქრისტიულობამდე ათასეული წლებით ადრე დაცული ჰქონდათ მცირე მარცვალე ქვეყნარბი სარწმუნოებისა. ქალდეველთა ურში მცხოვრებ აბრაამს კი ჰქონდა შეურყვეველი სარწმუნოება ღმერთზე.

„მოჰკიდა ხელი თერახმა თავის ძეს აბრაამს, თავის შვილიშვილ ლოტს, ჰარანის ძეს, თავის რძალს სარაის, თავისი ძის აბრაამის ცოლს და გავიდნენ ერთად ქალდეველთა ურიდან ქანაანის ქვეყანაში წასასვლელად. მიადგნენ ხარანს და იქ დაჰკვიდრნენ“ (დაბ. 11, 31).

ქალდეველთა ურს, სადაც ცხოვრობდა მამა აბრაამისა თარრა ანუ თერახი, ჩვეულებრივ აიგივებენ სამხრეთ მესოპოტამიის ქალაქ ურთან, საიდანაც ის ოჯახთან ერთად გადასახლებულა ქალაქ ხარრანში მესოპოტამიის ჩრდილო ნაწილში. იგი იქვე გარდაიცვალა. როგორც აღინიშნა, მესოპოტამიაში საზოგადოდ საუკუნეთა მანძილზე სხვადასხვა ხალხები ცხოვრობდნენ. ისტორიკოსთა თანახმად, ქრისტიულობამდე IV-III ათასწლეულში აქ მცხოვრებმა შუმერებმა შექმნეს პირველი ქალაქ-სახელმწიფოები (ერიდუ, ური, ურუკი, ლაგაში, ნიპური). შემდგომ აქ შემოდიან სემიტური ტომები, რომლებმაც აითვისეს შუმერთა კულტურა. ქრისტიმდე III ათასწლეულში აქ სარგონ მეფემ შექმნა ერთიანი სემიტური მესოპოტამიის მომცველი სახელმწიფო – აქადი. ამავე III ათასწლეულში აქ შეიჭრნენ კვლავ სემიტური – ამორეველთა ტომები, მათ მიერ შექმნილი სახელმწიფოს დედაქალაქი იყო ბაბილონი. ძველბაბილონური სახელმწიფოს შემქმნელადაა მიჩნეული მეფე სამურაბი – კანონმდებელი. სამურაბიანთა დინასტია დაამხეს ხეთურმა ტომებმა 1530 წელს ქრისტიულობამდე. II ათასწლეულის შუა ხანებში მესოპოტამიაში გამოჩნდნენ ხურიტები, სახელმწიფო მითანის შემქმნელები. ხურიტები, ისტორიკოსთა ერთი ნაწილის თანახმად, ქართველთა წინაპრებადაა მიჩნეული, ისევე როგორც ზოგიერთი ხეთური ტომი და განსაკუთრებით პროტოხეთები. აბრაამის მამის – თარრას – ქალდეველთა ურიდან გამოსვლის დროისათვის ქალდეა, მართლაც ქართველთა წინაპარი ტომებით ყოფილა დასახლებული.

მსოფლიო წარღვნის შემდეგ უფალმა ღმერთმა აღთქმა დადო, ანუ კავშირი შეკრა მთელ კაცობრიობასთან – ნოეს საშუალებით. შემდგომ აბრაამის საშუალებით – ადამიანთა თანამონათესავე ჯგუფთან, ხოლო სინას მთაზე უფალი ღმერთი დაუკავშირდა მხოლოდ და მხოლოდ ერთ ხალხს, იაკობის შთამომავლებს – ისრაელთა შვილებს. მან მისცა მათ კანონი, გადააქცია ის თავის რჩეულ ერად.

ხარანში ყოფნისას, აბრაამი (მაშინ ჯერ კიდევ აბრაამი ერქვა) იღებს ღვთისაგან ბრძანებას – „უთხრა უფალმა აბრაამს: წადი შენი ქვეყნიდან, შენი სამშობლოდან, მამაშენის სახლიდან იმ ქვეყანაში, რომელსაც მე გიჩვენებ. გაქცევ დიდ ხალხად, გაკურთხებ და განვადიდებ შენს სახელს და კურთხეული იქნები. ვაკურთხებ შენს მაკურთხებელს და დავწყევლი შენს მანწყევარს. კურთხეული იქნება შენში მინიერთა

მთელი მოდგმა“ (დაბ. 12.1-3). „უთხრა უფალმა აბრაამს მას შემდეგ, რაც ლოტი გაეყარა: აახილე თვალი და გაიხედე ამ ადგილიდან, სადაც შენ დგახარ, ჩრდილოეთისაკენ, სამხრეთისაკენ, აღმოსავლეთისაკენ და დასავლეთისაკენ. მთელი ეს ქვეყანა, რასაც ხედავ, შენთვისა და შენი მოდგმისათვის მომიცია სამარადისოდ. ქვიშასავით ურიცხვს გავხდი შენს შთამომავლობას. თუ ვინმე შესძლებს ქვიშის დათვლას, შენი შთამომავლობაც დაითვლება“ (დაბ. 13. 14-16).

შემდგომი სიტყვა აღთქმისა აზუსტებს წინა აღთქმების მონაცემებს: „ამ დღეს დაუდო უფალმა აღთქმა აბრაამს და უთხრა: შენი შთამომავლობისათვის მიმიცია ეს ქვეყანა ეგვიპტის მდინარიდან დიდ მდინარემდე – ევფრატის მდინარემდე...“ (დაბ. 15. 18).

შემდეგ კიდევ უფრო გამონვლილვითაა ჩამოყალიბებული – „ოთხმოცდაცხრა წლის იყო აბრაამი, რომ გამოეცხადა უფალი აბრაამს და უთხრა: მე ვარ ღმერთი ძლიერი. იარე ჩემს წინაშე და სრული იყავი. დავდებ აღთქმას ჩემსა და შენს შორის და დიდად, დიდად გაგამრავლებ. პირქვე დაემხო აბრაამი და ასე ელაპარაკა მას ღმერთი: „ეს მე ვარ, და აჰა, ჩემი აღთქმაც: „უამრავ ხალხთა მამა შეიქმნები! აღარ გერქვას ამერიდან სახელად აბრაამი, არამედ აბრაამი იყოს შენი სახელი, რადგანაც უამრავ ხალხთა მამად გაქცევ. დიდად, დიდად გაგამრავლებ, ხალხებად გაქცევ და მეფენი გამოვლენ შენგან. დავდებ აღთქმას ჩემსა და შენს შორის და შენს შთამომავალთა შორის თაობიდან თაობამდე, სამარადისო აღთქმას, რომ შენი და შენი შთამომავლობის ღმერთი ვიქნები. მოგცემ შენ და შენს შთამომავლობას შენი მდგმურობის ქვეყანას, ქანაანის მთელს ქვეყანას, სამარადისო საკუთრებად და თქვენი ღმერთი ვიქნები. უთხრა ღმერთმა აბრაამს: ოღონდ დაიცავით ჩემი აღთქმა შენ და შენმა შთამომავლობამ თაობიდან თაობამდე“... (დაბ. 17. 1-9). აღთქმის პირობა იყო წინადაცვეთა აბრაამისა და მისი შთამომავლობისა. წინადაცვეთილობა იყო ნიშანი ღვთის ხალხის კუთვნილებისა.

აბრაამი 100 წლისა იყო, როცა სარამ, ღვთის დაპირების თანახმად, შვა ძე, რომელსაც უწოდეს ისააკი. მანამდე აბრაამს სარას ნებით მხეველ აგართან ეყოლა ისმილი – ისმაიტელთა მამამთავარი, ასევე ხეთთურასთან ჰყავდა – მადიანი, მადიანელთა მამამთავარი. ისააკმა შეირთო რებეკა, რომელმაც შვა ტყუში ვაჟები ესავი – ედომელთა მამამთავარი და იაკობი – ისრაელიანთა მამამთავარი. მართალია, ესავი პირმშო იყო, მაგრამ იაკობმა თავისი მოხერხებით მიიღო პირმშოება და მამის კურთხევა. ამის შემდეგ გაექცა ესავის რისხვას. გაემართა მესოპოტამიაში, ხარანის სანახებში, დედის ნათესავებთან. გზაზე დაულამდა, დაიდო ლოდი სასთუმლად და დაწვა ერთ ადგილს – „ესიზმრა: მიწაზე კიბე დგას და თავით ცას სწვდება, უფლის ანგელოზები ადი-ჩამოდიან კიბეზე. აჰა, უფალი დგას კიბეზე და ეუბნება: მე ვარ უფალი ღმერთი აბრაამისა, მამაშენისა და ღმერთი ისაკისა. ეს მიწა, რომელზედაც ნეხარ, შენთვის და შენი შთამომავლობისათვის მომიცია. შენი შთამომავლობა ქვი-

შასავით მრავალრიცხოვანი იქნება და განივრცობი დასავლეთისაკენ, აღმოსავლეთისაკენ, ჩრდილოეთისაკენ და სამხრეთისაკენ, შენითა და შენი შთამომავლობით იკურთხება მინიერთა მთელი მოდგმა. აჰა, შენთანა ვარ და ყველგან დაგიფარავ, სადაც კი ნახვალ, კვლავ დაგაბრუნებ ამ მინაზე. არ მიგატოვებ, ვიდრე არ აგისრულებ ყველაფერს რაც გითხარი“ (დაბ. 28, 12-15). ხარანში იაკობს შერთეს ღია და რახილი, მათთან და აგრეთვე მათ მხევლებთან იაკობს ეყოლა თორმეტი ვაჟი და ერთი ქალი, მათგან წარმოიშვა ისრაელის თორმეტი ტომი. თავისი ოჯახით უკან დაბრუნებისას იაკობს „უთხრა ღმერთმა: იაკობია შენი სახელი, აღარ გერქმევა ამიერიდან სახელად იაკობი, არამედ ისრაელი იქნება შენი სახელი. და უწოდა სახელად ისრაელი. უთხრა ღმერთმა: მე ვარ ღმერთი ყოვლადძლიერი, ინაყოფიერე და გამრავლდი. ხალხი და ხალხთა კრებული წარმოიშობა შენგან და მეფენი გამოვლენ შენი საზარდულიდან. ქვეყანა, რომელიც მიეცი აბრაამს და ისაკს, შენთვის მომიცია, შენი შთამომავლობისათვის მომიცია ეს ქვეყანა“ (დაბ. 35, 10-12).

იაკობის ძემ – იოსებმა – ეგვიპტეში გადიდვების შემდგომ ქვეყნად ჩამოვარდნილი შიმშილობის გამო მამამისი ოჯახით მიიწვია მალძარ ეგვიპტეში: „უთხრა ღმერთმა ისრაელს ღამეულ ხილვაში: იაკობ, იაკობ! მიუგო: აქა ვარ. უთხრა: მე ვარ ღმერთი, ღმერთი მამაშენისა. ნუ გეშინია ეგვიპტეში ჩასვლის, რადგან იქ გაქცევ დიდ ხალხად. მე ჩაგყვები ეგვიპტეში, მევე ამოგიყვან იქიდან და იოსები დაგიხუჭავს თვალებს საკუთარი ხელით“ (დაბ. 46, 2-3).

ეგვიპტეში ჩასვლის შემდგომ იაკობის ოჯახი დასახლდა მდიდარ მხარეში, რამდენიმე ასეული წლის შემდგომ ის იქცა დიდ ხალხად, მაგრამ დროთა ვითარებაში ეგვიპტელთა მონები გახდნენ – „გამოხდა მრავალი ხანი და მოკვდა ეგვიპტის მეფე. აკუნესდნენ მძიმე შრომისაგან ისრაელიანები, გაჰკიოდნენ და მისწვდა მათი ღალადი ღმერთს. მოესმა ღმერთს მათი კვნესა და გაიხსენა ღმერთმა აბრაამთან, ისაკთან და იაკობთან დადებული აღთქმა. მოხედა ღმერთმა ისრაელიანებს და იცნო ღმერთმა ისინი“ (გამ. 1. 23-25).

გამოიყვანა უფალმა ისრაელიანები ეგვიპტიდან და მიიყვანა აღთქმულ ქვეყანაში. ხალხის წინამძღვრობა უფალმა დააკისრა წინასწარმეტყველსა და რჯულმდებელს.

მოსე ჩვილობიდანვე იზრდებოდა სასახლეში. ის ფარაონის ქალიშვილის მიერ იყო ნაშვილები, მაგრამ მონიფულობისას გამოამჟღავნა ეგვიპტელთა მიერ დაჩაგრული თავისი ერისადმი სიყვარული და თავდადება. ამ დროს მოკლა ზედამხედველი ეგვიპტელი და იძულებული გახდა გაქცეულიყო ეგვიპტიდან.

ის გაუნართა სინას ნახევარკუნძულისაკენ, მადიამელთა მინაზე, იქ შეირთო ცოლი და მწვენივდა ცხვრებს. ერთხელ ცხვარი წაასხა უდაბნოს იქით და მიადგა ღვთის ნათს – ზორებს. „გამოეცხადა უფლის ანგელოზი ცეცხლის ალად შუაგულ მაყვლოვანში. ხედავს, ცეცხლი უკიდია მაყვლოვანს, მაგრამ არ იწვის მაყვლის ბუჩქი. თქვა

მოსემ, მივალ და ვნახავ ამ დიდებულ სანახავს რატომ არ იწვის მაცვლოვანი. დაინახა უფალმა, რომ მოდის მოსე სანახავად და დაუძახა შუაგულ მაცვლოვანიდან: მოსე, მოსე! მიუგო – აქა ვარ. უთხრა: ახლოს ნუ მოხვალ! გაიძრე ფეხსამოსი, რადგან ეს ადგილი, სადაც შენ დგახარ წმიდა მიწაა. უთხრა: მე ვარ მამაშენის ღმერთი. სახე დაიფარა მოსემ, რადგან ღვთის ხილვისა შეეშინდა. და თქვა უფალმა: ვიხილე ჩაგვრა ჩემი ერისა ეგვიპტეში და მომესმა ზედამხედველებისაგან გამწარებული ლაღადი. რაკი გავიგე მისი გასაჭირი. ჩამოვედი, რომ ვიხსნა იგი ეგვიპტელთაგან და ნავიყვანო მაგ ქვეყნიდან მაღლიანსა და ვრცელ ქვეყანაში, სადაც ღვარად მოედინება თაფლი და რძე, ქანაანელთა, ხეთელთა, ამორეველთა, ფერიზეველთა, ხივიელთა და იებუსეველთა ქვეყანაში. „აჰა, მოიწია ჩემამდე ისრაელიანთა ლაღადმა და ვიხილე მათი ჩაგვრა, როგორ ჩაგრავენ მათ ეგვიპტელები. ახლა გაგზავნი ფარაონთან, რომ გამოიყვანო ეგვიპტიდან ჩემი ერი, ისრაელიანები“ (გამ. 3. 2-10).

კვლავ უთხრა უფალმა მოსეს ისრაელიანთა შესახებ – „მიგიღეთ ჩემს ერად და ვიქნები თქვენი ღმერთი. გეცოდინებათ, რომ მე ვარ უფალი, თქვენი ღმერთი, ეგვიპტელთა კირთებისაგან თქვენი გამომხსნელი“ (გამ. 6.7).

ამის შემდგომ უფალი ღმერთი „ჩემს ერს“, „ჩემს ხალხს“ უწოდებს ისრაელიანებს. მოსემ იცოდა, რომ ფარაონი უარს იტყოდა ეგვიპტიდან ასეულათასობით მუშის, ანუ ებრაელთა გაშვებაზე. უფალი ამბობს – „არ მოგისმენთ ფარაონი. მაშინ ხელს მოვუჭერ ეგვიპტეს და დიდი სასჯელების ძალით გამოვიყვან ჩემს კრებულს, ჩემს ერს, ისრაელიანებს ეგვიპტის ქვეყნიდან“ (გამ. 7.4).

ყოველი წარდგომის დროს მოსე ფარაონს ეუბნებოდა: „ამბობს უფალი, ებრაელთა ღმერთი: გაუშვი ჩემი ხალხი, რათა მემსახურონ“.

ფარაონი არ უშვებდა ებრაელებს, რისთვისაც ათი სასწაულებრივი სასჯელით დაისაჯა ეგვიპტე, რომელთა დროსაც ებრაელები უვნებელნი რჩებოდნენ, თანახმად უფლის სიტყვისა – „გამოვარჩევ ჩემ ხალხს შენი ხალხისაგან...“ (გამ. 8. 23). ისჯებოდა ფარაონი, თუმცა უფალი აგებინებდა დასჯის მიზეზს: „აქამდე აბუჩად იგდებ ჩემს ერს და არ უშვებ“ (გამ. 9.17).

ებრაელთა გაუშვებლობისათვის ეგვიპტელები სასტიკად დაისაჯნენ. თავზარდაცემულმა ფარაონმა გაუშვა უფლის ერი. ექვსასი ათასი კაცი ქალებისა და ბავშვების გარდა გაემართა მენამული ზღვისაკენ. წინ მიუძღოდათ მათ უფალი, დღისით ღრუბლის სვეტში გზის საჩვენებლად, ღამით ცეცხლის სვეტში გზის გასანათებლად. გონს მოსვლის შემდგომ ეგვიპტელები უკან გაეკიდნენ ებრაელებს, მოსემ ღვთის ბრძანებით ზღვა კვერთხით ორად გაჰყო, ებრაელები მშრალი ზღვის ფსკერის გავლით გავიდნენ მეორე ნაპირას, ფარაონი კი თავისი მხედრებითა და ეტლეებით კვლავ კვერთხის დაკვერით შეერთებულმა ზღვამ დაახრჩო.

როგორც აღინიშნა, აღთქმა – კავშირი – უფალ ღმერთსა და მის ერს შორის ეგვიპტიდან გამოსვლის შემდგომ დაიდო.

ეგვიპტიდან გამოსვლის სამი თვის შემდგომ მოსე თავისი ხალხით მიადგა სინაის მთას.

„ავიდა ღმერთთან მოსე და მთიდან ჩამოსძახა მას უფალმა: ასე უთხარი იაკობის სახლს და ამცნე ისრაელიანებს: თქვენ ნახეთ, რა დავმართე ეგვიპტეს, როგორ ატიტაცეთ არნივის ფრთებით და ჩემთან მიგიყვანეთ, ამიერიდან თუ შეისმენთ ჩემს სიტყვას და დაიცავთ ჩემს აღთქმას, ჩემს საკუთრებათ გამოგარჩევთ ყველა ხალხისაგან, რადგან ჩემია მთელი ქვეყანა. მღვდელთა სამეფოდ და წმიდა ერაღ მცხოვრებით. აი, სიტყვები, რაც უნდა უთხრა ისრაელიანებს“ (გამ. 19: 3-6).

ყველა ხალხისაგან გამორჩეულობისა და უფლის ერაღ ქცევისთვის ისრაელიანებს უნდა დაეცვათ აღთქმა უფლისა – შეესმინათ მისი სიტყვა. „მღვდელთა სამეფოდ და წმიდა ერაღ“ გამორჩევისათვის ისრაელიანებმა მზადყოფნა განაცხადეს – „ერთხმად მიუგო ერმა და უთხრა: ყველაფერს შევასრულებთ, რაც ბრძანა უფალმა. ნაულო მოსემ უფალს ხალხის ნათქვამი“ (გამ. 19.8).

უფალმა უბრძანა მოსეს მოემზადებინა ხალხი ღვთის გამოცხადებისათვის. ხალხი ორი დღის მანძილზე ინმენდდა თავს, თავის ტანსაცმელს, მოსემ მთის გარშემო ხაზი შემოაწყო, როგორც ინება ღმერთმა, რათა მას არავინ მიახლოვებოდა სიკვდილის შიშით, რამეთუ ამ დროს ღმერთი მთაზე იყო. მესამე დღის დილით სინას მთა ღრუბლით დაიფარა, დაიწყო ელვა და ქუხილი.

„გამოიყვანა ბანაკიდან ხალხი მოსემ ღვთის შესახვედრად და დადგნენ მთის ძირას. ბოლავდა მთელი სინაის მთა, რადგან უფალი იყო მასზე ჩამოსული ცეცხლის ალში, როგორც ქურას, ისე ასდიოდა კვამლი და ძლიერად ირყეოდა მთა. თანდათან ძლიერდებოდა საყვირის ხმა. ლაპარაკობდა მოსე და ეხმიანებოდა ღმერთი“ (გამ. 19. 18-20).

ღმერთმა წარმოსთქვა ხალხის გასაგონად მცნებები:

1. თქვა ღმერთმა ყველა ეს სიტყვა:
2. მე ვარ უფალი, თქვენი ღმერთი, რომელმაც გამოგიყვანეთ ეგვიპტელთა ქვეყნიდან, მონობის სახლიდან.
3. არ გაიჩინოთ ჩემ გარდა სხვა ღმერთები.
4. არ გაიკეთო კერპები, არც რამე ხატი იმისა, რაც არის მალა ცაში, დაბლა მიწაზე და წყალში, მიწის ქვეშ.
5. არ სცე თაყვანი მათ, არც ემსახურო, რადგან მე ვარ უფალი თქვენი ღმერთი, შურისმგებელი ღმერთი, რომელიც მამის ცოდვას შვილებს მოვკითხავ, ჩემს მოძულეებს, მესამე და მეოთხე თაობაში.

6. ათასწლილ სიკეთის მზღველი ჩემს მოყვარულთათვის და ჩემი მცნებების დამმარხველთათვის.

7. არ დაიფიცო ფუჭად უფლის, შენი ღვთის სახელი, რადგან დაუსჯელი არ გადაურჩება უფალს მისი სახელის ფუჭად მაფიცარი.

8. გახსოვდეს შაბათი დღე, რომ წმიდა ჰყო იგი.
  9. ექვს დღეს იმუშავე და აკეთე შენი საქმეები.
  10. მეშვიდე დღე კი უფლის, შენი ღვთის შაბათია. არა საქმე არ გააკეთო, არც შენ, არც შენმა ვაჟმა, არც ასულმა, არც შენმა ყმამ, არც შენმა მხევალმა, არც შენმა პირუტყვმა, არც შენმა მდგმურებმა, სახლში რომ გყავს.
  11. რადგან ექვს დღეში შექმნა უფალმა ცა და მიწა, ზღვა და ყველაფერი, რაც მასშია და მეშვიდე დღეს შეისვენა, ამიტომაც აკურთხა უფალმა შაბათი დღე და წმიდა ჰყო იგი.
  12. პატივი ეცი მამას და დედას, რათა დღეგრძელი იყო მიწაზე, რომელიც უფალს, შენს ღმერთს მოუცია შენთვის.
  13. არა კლა.
  14. არ იმრუშო.
  15. არ იქურდო.
  16. არ გამოხვიდე ცრუ მონმედ შენი თვისტომის წინააღმდეგ.
  17. არ ინდომო შენი თვისტომის სახლი; არ ინდომო შენი თვისტომის ცოლი, არც მისი ყმა, არც მისი მხევალი, არც მისი ხარი, არც მისი სახედარი, არც არაფერი მისი ქონებიდან (გამ. 20. 1-17).
- როგორც აღნიშნული იყო, უფალი ღმერთის მიერ დედამიწაზე მცხოვრებ მრავალ ხალხთა შორის ერთის გამორჩევა გამოინვიდა კერპთაყვანისმცემლობის გავრცელებამ – ყველა ხალხს დაეინყებულა ჰყავდა ჭეშმარიტი ღმერთი. სარწმუნოების დამცველად უფალმა ისრაელიანები ამოირჩია. მართლაც ამ ერმა საუკუნეთა მანძილზე შეძლო სინმინდით გადაეცა სხვადასხვა ერებისა და კაცობრიობისათვის (თვით ამ ერში განხორციელებული ღვთის ძის – იესო ქრისტეს მიერ) – ჭეშმარიტი სარწმუნოება. საერთოდ ერის – ერთი წარმოშობისა თუ სხვა მხრივ გაერთიანებული ხალხის ამორჩევით უფალმა ღმერთმა აკურთხა კაცობრიობის ხალხებად, ერებად დაყოფა.
- იესო ქრისტეს შემდგომ ყოველი ერი, მატარებელი მართალი სარწმუნოებისა, ღვთის ხალხად იქცა, მათ შორის ქართველი ერიც. „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ეს მომხდარა სულიწმიდის მოფენის შემდეგ, როცა დედა ღვთისას წილად ხვდა ივერიელთა მოქცევა. ჩვენებით გამოცხადებისას მაცხოვარი მას ეუბნება – „ჰოი, დედაო ჩემო, მე არ უგულვებლყოფ ყველა ხალხზე უფრო საზეპურო ქართველ ერს მათზე შენი მეოხებით“ (ქ. ც. I, გვ. 37).

თუბალი და მოსოქი

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის წმიდა მამები, უცხოელ საეკლესიო მოღვაწეთა დარად, ცნობისწადილით ეძიებდნენ წინაპრებს ღვთისმშობლის წილხვედრი ერისას. დასტური ამისა არის ლეონტი მროველ ეპისკოპოსის და არსენ ბერის შრომები ქართველთა ეთნოგენეზისის შესახებ.

არსენ ბერმა იცის, რომ მკითხველს აინტერესებს, – „ჩვენ, ქართველნი რომელთა ნათესავთა შვილნი ვართ“, იგი პასუხობს – „ჩვენ ქართველნი შვილნი ვართ მათ არიან-ქართლით გამოსულთანი და ენაი მათი „ვეუნყით“ (ძვ. ქართ. აგიოგრ. ლიტ. ძეგლ. 1971, III, გვ. 46). „არიან-ქართლით“ გამოსული ხალხი ქრისტეშობამდე დასახლებულა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში ალექსანდრე მაკედონელის მიერ, რომელსაც ჩვენი ქვეყნის – ე.ი. საქართველოს – შენება დაუნყია – „ინყო შენებად ქვეყანასა ჩვენსა, ხოლო თანაჰყვა აზოვე, ძე არიან-ქართველთა მეფეთა და მისცა ქვეყანა ეს ჩვენი სამეფუოდ და სამკვიდრებლად და გაუჩინა საზღვარი ჰერეთი და ეგრისწყალი, სომხითი და მთაი ცროლისაი და თვით ნავიდა“ (იქვე, გვ. 47).

ამ კონცეფციის თანახმად, მოსახლეობა, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოსა, შთამომავალია „არიან-ქართველებისა“. ისინი აზოვემ – „არიან-ქართლის“ მეფის ძემ, საქართველოში ჩამოსახლდა. მაგრამ ვინ იყვნენ და სად ცხოვრობდნენ „არიან-ქართველები“, სად იყო „არიან-ქართლი“?

არსებობს მეორე კონცეფცია, რომელიც მიენერება ლეონტი მროველ ეპისკოპოსს. ლეონტის თანახმად, ქართველი ერი ჩამოყალიბდა საქართველოს მინა-წყალზე; ქართველ ტომთა ეთნარქები იყვნენ ქართლოსი, ეგროსი, ჰეროსი და სხვები. მათი წინაპარი თარგამოსი კი სამხრეთის ქვეყნიდან ჩამოსახლდა ამიერკავკასიაში.

საერთოდ ჩვენი ერის, ანდა მისი წინაპრის სამხრეთიდან ჩამოსახლეობის თეორია ბუნებრივია, რამეთუ სამშობლო კაცობრიობისა, ძველი ხალხებისა და ერების მესოპოტამიაა, საიდანაც, ბიბლიის თანახმად, ისინი გავრცელდნენ მსოფლიოში. ყველა ძველი ერი თავის წინაპარს მესოპოტამიასა და წინა აზიაში ეძებდა, მათ შორის ქართველებიც, მით უმეტეს, რომ წმიდა წერილის ძველი კომენტატორები ქართველთა ანუ იბერთა წინაპრებს ასახელებდნენ ნოეს უახლოეს შთამომავალთა შორის.

„დაბადებაში“ ნოეს ძის იაფეტის შთამომავალთა შორის მოხსენიებული თუბალი და მოსოხი – ქართველთა წინაპრებადაა მიჩნეული როგორც ძველ ისე ახალ ისტორიკოსთა მიერ.

იოსებ ფლავიუსი იაფეტის შვიდ ძეთაგან ორის – თუბალისა და მოსოხის შესახებ წერს – „დაამკვიდრებს უკუე თოვილოსცა თოვილთასა, რომელ ან ივირად იწოდებიან. ხოლო მესქინნი, მესხოის მიერ აღშენებულნი კაჰპადუკად იწოდებიან...“ (იოსებ ფლავიუსი, მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელისიტყვაობისანი, 1987, გვ. 103). ივერიელთა წინაპრებად ბიბლიის თუბალი მიიჩნევა. „ქართლის ცხოვრება“ კი, რო-

გორც ცნობილია, ქართველთა წინაპრებად მიიჩნევენ ბიბლიურ თარგამოსს. ის, იოსებ ფლავიუსის თანახმად, „ლომაროს“ ძეა. მისგან წარმომავლობა ასეთია – „თორღამის უკუე – თორღამელნი, რომელნი თნებისაგან ელლინთაისა ფრიგვად იწოდეს“ (იქვე, გვ. 103).

ფლავიუსი თარგამოსს ფრიგიელთა წინაპრად მიიჩნევენ, ლურსმულ და იეროგლიფურ ტექსტებზე დაყრდნობით, „ცნობილმა გერმანელმა მკვლევარმა პ. ვინკლერმა მეცნიერულად დაასაბუთა ძველბერძნული წყაროების „ფრიგიისა“ და სარგონ II-ის (ძვ. წ. 722-705 წწ.), დროინდელი ასურული ტექსტების – „მუშქების“ ქვეყნის იგივეობა (ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, 1988, გვ. 252).

მაშასადამე, „მუშქები“ – ქართველთა ერთი დიდი ტომი – თარგამოსს დაუკავშირდა [თარგამოს – ფრიგიელნი (ფლავიუსით) – მუშქები (ვინკლერით)].

ასურული ტექსტების „თბალ“ ბიბლიურ თუბალთან (სეპტანტა, Θιβελ; ზოგჯერ – Θιβερ; ვლუგატა – Thubal) გაიგივებულია ე. დრომეს მიერ (იხ. ს. ჯანაშია, ტ. III, 1959, გვ. 70).

მაშასადამე, ბიბლიური თუბალი წინაპარია – იბერებისა ანუ ქართველებისა, იოსებ ფლავიუსის ამ კომენტარს ეთანხმებიან და ავრცობენ ჩვენი მეცნიერები, რაც შეეხება ბიბლიურ მოსოქ-მოსოხს, ისიც ქართველთა (მესხური ტომის) წინაპრად იყო მიჩნეული, ამჟამად კი ჩვენ შეგვიძლია ის დავუკავშიროთ „ქართლის ცხოვრების“ თარგამოსს (თარგამოს-ფრიგიელნი-მესხნი) იმ გზით, როგორც ზემოთ იყო გადმოცემული, თარგამოსი კი, როგორც ცნობილია, აღნიშნული ქართული წყაროს თანახმად, არა მარტო ქართველთა, არამედ სომეხთა წინაპრადაც არის მიჩნეული (თარგამოს – შაოს, ქართლოს). აქ არ შეიძლება არ მოგვავაგონდეს ჰეროდოტეს ცნობა – „ფრიგიელებს, როგორც მაკედონიელები ამბობენ, ეწოდებოდათ ბრიგები მთელი იმ ხნის განმავლობაში, სანამ ევროპელები იყვნენ და მაკედონიელების მეზობლად ცხოვრობდნენ, ხოლო აზიაში რომ გადავიდნენ, მინა-წყალთან ერთად სახელიც გამოიცვალეს – ფრიგიელები დაირქვეს. არმენიელები, რომლებიც ფრიგიელებისაგან მომდინარეობენ...“ (ჰეროდოტე, ისტორია I, 1976, გვ. 434). „იბერ“ – „ბრიგ“ სახელების დაკავშირება მსგავსი ეტიმოლოგიით შესაძლებელია.

ფრიგიელებს, როგორც აღინიშნა, მუშქებთან, ხოლო ამ უკანასკნელებს მესხებთან აიგივებენ.

აღსანიშნავია, რომ მესხებს ძველთაგანვე მთელ ქართულ მოსახლეობასთან აიგივებდნენ, მაგალითად, სტრაბონი დასავლეთ საქართველოს თითქმის ცენტრალურ ნაწილს – მოსხების ქვეყანას უწოდებს, ხოლო ჩრდილოკავკასიელი ტომები აღმოსავლეთ ქართულ ტომებს – მესხებს უწოდებენ. დაღესტნელები „ავარიელები – ფშავ-ხევსურებს „მოსოხის (ანუ „მოსოქის“) სახელით იცნობენ (იხ. პ. უსლარ „ავარსკიი იაზიკ“ 1889, II, გვ. 24, 26).

როგორც ითქვა, ფრიგიელებს (რომლისაგანაც წარმომდგარან მესხები) ასევე

„ბრიგ“-ები ერქვათ. ამ სიტყვის ფუძე საგულისხმო იგივეობას ავლენს თუბალ-იბერის ფუძესთან – „თბლ“ – „ბრ“. ფუძე – „ბრგ“ (ბრიგ.) და „ბრ“ (იბრ) უთუოდ მსგავსნი არიან.

ს. ჯანაშია ბიბლიის თუბალებსა და მოსოქებს ერთი წარმოშობის ურთიერთმეზობლად მცხოვრებ ხალხად მიიჩნევს.

შემთხვევითი არაა, რომ თუბალი და მეშექი ბიბლიაში თითქმის მუდამ ერთად მოიხსენება. ეს შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ ბიბლიის კომენტატორებს. ისინი ერთად მოიხსენებიან იაფეტის ძეთა ჩამოთვლის დროს („იაფეტის ძენი: გომერი, მაგოგი, მადაი, იავანი, თუბალი, მეშექი და თირასი“ (დაბ. 10.2), ასევე ეზეკიელის მიერ (32:26; 38:2; 39:1), ხშირად ეზეკიელი ჩრდილოეთის ხალხებს შორის აგრეთვე იხსენიებს „გომერს თავის ურდოთი, თოგარმას სახლს...“ (38:6), ასირიელ მეფეთა ანალებში, როგორც აღინიშნა, არც თუ იშვიათად იხსენიება უსკი და თაბალ, ვითარცა ორი მეზობელი ეროვნება, მცხოვრებნი კილიკიაში, ხოლო პეროდოტე ამბობს, ტიბარეკებს ანუ იბერიანელთა (იბერიელები) და მოსხების, კოლხეთის ახლოს მცხოვრებთა შესახებ. მეცნიერები თვლიან, რომ თავდაპირველად ორივე აღნიშნული ეროვნება ცხოვრობდა ტიგროსისა და ეფრატის სათავეებში, მიდიასა და სკვითიას შორის, ე.ი. კოლხეთსა და იბერიაში (იხ. „ტოლკოვაია ბიბლია“, პეტერბურგი, 1904-1907 I, გვ. 69. კომენტარი).

წინასწარმეტყველი ეზეკიელი თუბალსა და მეშექს ახსენებს სხვა ჩრდილოელ ხალხებთან ერთად, რომელნიც ცოდვათა გამო დაისჯებიან; ეზეკიელზე ადრე ისრაელის მეზობლად მცხოვრებ დიდ ხალხთა დასჯის შესახებ წერდა იერემია წინასწარმეტყველი. საქმე ის იყო, წინასწარმეტყველებანი უშუალოდ შეეხებოდა ისრაელს, უფლის ერს, რომელიც ეღირსა აღთქმულ მინაზე დასახლებას, მაგრამ დაარღვია აღთქმა უფალთან სხვადასხვა ცოდვათა გამრავლებით, რის გამოც უნდა დასჯილიყო აღთქმული მიწიდან გადასახლებითა და სხვა ერის მონობაში ყოფნით. კერძოდ, ისრაელიანები ქალდეველთა მეფე ნაბუქოდონოსორს უნდა გადაესახლებინა ბაბილონში. რის შემდეგაც ქალდეველებიცა და სხვა ჩრდილოელი ხალხებიც დაისჯებოდნენ უფლის მიერ. იერემია ქადაგებდა – „ამას იტყვის უფალი ღმერთი: „აჰა, მე მოეუნოდებ და მოვაკლენ ჩრდილოეთის ყოველ ერს და ბაბილონის მეფეს ნაბუქოდონოსორს, მონასა ჩემსა, და მათ მოვიყვან ამ ქვეყანას და ყოველთა გარემოს ერთა ზედა, დავაქცევ მათ და შევცვლი უდაბნოდ საუკუნოდ, და იქმნებიან ეს ერნი მონებად ბაბილონის მეფისა 70 წელ და მის შემდგომ მე დავსჯი ბაბილონის მეფეს და მის ერს მათი უსჯულოებისათვის და ქალდეველთ ქვეყანასაც გადავაქცევ უდაბნოდ“. მართლაც, ებრაელები გადაასახლეს ბაბილონში, სადაც ისინი ტყვეებად იყვნენ 70 წელს, ხოლო ქალდეველთა ბაბილონის სამეფო შემდგომ თანდათან უდაბნოდ იქცა და დავიწყებას მიეცა. წინასწარმეტყველების შესაბამისად, დაეცა თითქმის ყველა იმდროინდელი ტომი და ცნობილი სახელმწიფო (იგულისხმება ებრაელთა ბაბილონ-

ში ტყვეობის ხანა), დაეცა და სახელოვნება დაკარგა ათასწლეულების მანძილზე დიდებულმა ეგვიპტემ, რაც იწინასწარმეტყველა ეზეკიელმა – „ადამის ძევ, მიმართე პირი ფარაონისაკენ, ეგვიპტის მეფისაკენ და უწინასწარმეტყველე მას და მთელ ეგვიპტეს ელაპარაკე და უთხარი, ასე ამბობს-თქო უფალი ღმერთი, აჰა, შენზე ვარ ფარაონო, ეგვიპტის მეფევ, დიდო გველესაჲო, რომ განოლილხარ შენს მდინარეებში და ამბობ ჩემია მდინარე, ჩემთვის შევქმენიო. ლაყურებში ჩანგლებს გაგიყრი, ...მოგისვრი უდაბნოში შენი მდინარეების თევზებთან ერთად... მიხვდება ეგვიპტის ყველა მცხოვრები, რომ უფალი ვარ, რადგან ლერწმის საყრდენი იყავი ისრაელის ხალხისათვის“ (ეზეკ. 29. 2-4). ანდა: „ადამის ძევ, გამართე გოდება ფარაონზე, ეგვიპტის მეფეზე და უთხარი: ჭაბუკ ლომს ჰგავდი ხალხთა შორის და გველესაჲივით იყავი-თქო ზღვებში! ირქინებოდი შენს მდინარეებში და ფეხებით ამღერედი წყლებს, თელავდი-თქო მათ მდინარეებში. ასე ამბობს უფალი ღმერთი: მოვისვრი შენზე ჩემ სათხეველს ხალხთა სიმრავლეში და ამოგათრევენ ჩემი ბადით...“ (32. 1-3).

მართლაც, ქრისტეშობამდე მეხუთე საუკუნიდან, ებრაელთა ბაბილონის ტყვეობის შემდგომ სახელოვანი ეგვიპტე დაეცა და ის უმნიშვნელო, სხვებზე დამოკიდებულ ქვეყნად იქცა. მსგავსადვე ასრულდა ეზეკიელის წინასწარმეტყველებანი სხვა ხალხებსა და სახელმწიფო წარმონაქმნებზე. დაეცნენ ისრაელთა მტრები – ყამონიანები (ამონიტები) თანდათან დაეცა ფინიკიელთა ცნობილი ტვიროსი, რამეთუ წინასწარმეტყველთა თქმით, „ვაგლახს ამბობს იერუსალიმზე, შემოუსრება იგი – ხალხების კარიბჭე... გაუკაცრიელდება“ (იეზ. 26:2). ტვიროსი ცნობილი ქალაქი, სახელმწიფოს ცენტრი იყო, სადაც ხალხებთან ერთად ქართველთა წინაპრებიც ვაჭრობდნენ – „იავანი, თუბალი და მეშექი იყვნენ შენი გამსაღებლები, ტყვეებს და სპილენძის ჭურჭელს გიხდიდნენ საქონელში, თოგორმას სახლიდან ცხენებს, საბრძოლო რაშებს და ჯორებს გიგზავნიდნენ სანაცვლოდ“ (იეზ. 27:13-14).

აქ ქართველთა წინაპარი ტომები – თუბალი, მეშექი და თოგარმა ერთად იხსენიებიან, რადგანაც ისინი მეზობლები და მონათესავენი იყვნენ. საუკუნოდ დაეცა ასურეთი – ისრაელის მტერი. „იქ არის აშური და მთელი მისი კრებული, მის გარშემო მისი საფლავები ყველანი განგმირულნი არიან, მახვილით დაცემულნი“ (32:22).

დაეცა ცნობილი ელამი, ედომი, დაეცა მეშექი და თუბალი. მათ წინასწარმეტყველი სხვა დასჯილ ხალხთა შორის ასახელებს – „იქ არის მეშექი და თუბალი და მთელი მისი სიმრავლე“ (32:26). ისინი ისჯებიან მათი მეზობლის, ისრაელის, წინააღმდეგ მტრობის გამო, ისჯება თვით ისრაელიც, რომელიც შემდგომ იპოვის თავის თავში ძალას, აღადგენს სიყვარულს უფალთან, დაიცავს აღთქმას და კვლავ აღორძინდება, ასევე აღორძინდება ღვთის მცნებათა დამცველი ყოველი დაცემული ერი. მართლაც, მეშექის და თუბალის ძველი დიდებისაგან დაცემა და უმნიშვნელო ტომად ქცევა შეუმჩნეველი არც შემდეგდროინდელ ისტორიკოსებს დარჩენიათ. პირველქართველთა დიდებულება, მათი სახელმწიფოები, ქალაქები, კულტურის ბრწყინვალეობა აჩრდილად იქ

ცა. ივანე ჯავახიშვილი წერს, რომ ქრისტეშობამდე 3-4 საუკუნით ადრე ქართველთა დაცემის შესახებ – „თუმცა ასურულ წყაროებში ჩვენი ერის მაშინდელი მდგომარეობა დანვრილებით არ არის აღწერილი, მაგრამ IV საუკუნის ქართველი ტომების ყოფა-ცხოვრებას თუ იმდროინდელ მდგომარეობას შევადარებთ, შეუძლებელია მაინც ვერ შევამჩნიოთ, რომ ჩრდილოეთისაკენ წაწეულ ქართველებს ცხადი დაქვეითება ეტყობათ. ვაზის მოვლას, ღვინის დაყენებას, საქონლის მოშენებას, მადნეულის დამუშავებასა და იარაღ-ჭურჭლის გაკეთებას, მართალია, წინანდებურად მისდევდნენ, მაგრამ სად იყო წინანდელი სიმდიდრე, სასახლეები, აუარებელი განძი და ქონება, რომლის ხელში ჩაგდებას თავის დროზე ასურეთის ბატონები კვებულობდნენ ხოლმე. წინათ მათ ქალაქები ჰქონდათ, მეოთხე საუკუნეში კი სალაპარაკოდაც არ ღირდა, რაც იყო ისიც ცხიხებს უფრო მიაგავდა, ვიდრე ქალაქს, წინათ ქართველები ძლიერ და მდიდარ ერად ითვლებოდნენ, ალებ-მიცემობისათვის შორეულ ქვეყნებში მიდიოდნენ და ყველგან სახელი გავარდნილი ჰქონდათ. IV საუკუნეში კი ისინი პატარა-პატარა ტომებად იყვნენ დანაწილებულნი, მამაცობის პატივი მეზობლებშილა ჰქონდათ შერჩენილი, მსოფლიოში კი მათი სახელი აღარ ისმოდა...“ (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. I, გვ. 70).

დიახ, ჩვენი ერი დაეცა, ეზეკიელის წინასწარმეტყველება თუბალსა, მეშექსა და თოგორმაზე აღსრულდა. ეზეკიელი ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში ცხოვრობდა. IV საუკუნეში ქართველთა წინაპრების ძველი დიდება მეზობლებს თუ ახსოვდათ. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ მათი სახსენებელი უფალმა არ გააქრო, რამეთუ ისინი უფლის ერს ლაშქრავდნენ არა დამოუკიდებლად, არამედ სკვითების იძულებით, რომელთაც „გოგს“ უწოდებდნენ. ის მთავარი იყო მეშექსა და თუბალისა, ე.ი. კავკასიის იქით მცხოვრებ ჩრდილოეთის ხალხებს აუძულებია სამხრეთელი მეზობლები – ქართველთა წინაპრები, ელაშქრათ „ისრაელის მთებზე“. ეზეკიელი ამბობს ღვთის სიტყვას – „ადამიანის ძევ! იწინასწარმეტყველე გოგზე და თქვი, ასე ამბობს-თქო უფალი ღმერთი, აჰა, შენზე ვარ როშის, მეშექის და თუბალის მთავარო, მოგატრიალებ, გამოგათრევ და წაგიყვან ჩრდილოეთის კიდეებიდან და მოგიყვან ისრაელის მთებზე გაგადგებიან მშვილდს მარცხენა ხელიდან და ისრებს მარჯვენა ხელიდან დაგაყრვიანებ. ისრაელის მთებზე დაეცემი მთელი შენი ურდოიანად და ხალხთან ერთად, შენ რომ გახლავს...“ (ეზეკ. 39: 1-3).

მრავალი ხალხი დაისაჯა, რომელთაც წინასწარმეტყველის პირით ამის მიზეზს ამცნობს უფალი – „რაკი საუკუნო მტრობა გქონდა და მახვილს მიუგდე ისრაელიანები მათი გასაჭირის ჟამს, საბოლოო სასჯელის ჟამს“ (ეზეკ. 35: 5).

ქართველთა წინაპრები დასჯილან იმის მიერ, ვისი ხელითაც დაისაჯნენ ისრაელიანები; მეფე ნაბუქოდონოსორის მიერ დატყვევებულ და გადასახლებულ იქნენ უცხო ქვეყნებში. აღსანიშნავია, რომ ნაბუქოდონოსორს, ზოგიერთი ძველი ისტორიკოსის აზრით, არამარტო ებრაელთა გადასახლება მიეწერება, არამედ ქართველთა გადასახლებაც სამხრეთის ქვეყნებიდან უფრო ჩრდილოეთით.

ქრისტეშობამდე IV-III საუკუნის ბერძენი მწერალი, გეოგრაფი და ისტორიკოსი ნაბუქოდონოსორს ახსენებს, როგორც იბერიელთა ძველი სახელმწიფოს დამპყრობელს.

„ნაბუქოდონოსორმა, რომელიც პერაკლეზე უფრო ძლიერი იყო, მას შემდეგ რაც საომარი ჯარი შეკრიბა, მიაღწია ლიბიელთა ქვეყანაში და იბერთა ქვეყანაში, აჯობა მათ, გააცამტვერა და დაიმორჩილა, ერთი წილი მათგანი გადაადგილა მან პონტოს ზღვის მარჯვენა მხარეზე, იქ დაასახლა“ (გეორგიკა, 1961, გვ. 30). ევსევი კესარიელი წერს – „აგრეთვე მეგასტენე ამბობს თავის „ინდოეთის“ მეოთხე წიგნში, რომელშიც მოგვითხრობს ამის წინ მოხსენებული ბაბილონელთა მეფის შესახებ, რომ ის სიმამაცით და საგმირო საქმეებით პერაკლეს აღემატებოდა, იმდენად აღემატებოდა, რომ ლიბიის და იბერიის მეტი წილი, ამბობს იგი, დაიპყრო“ (იქვე, გვ. 30).

ამ ცნობით ნაბუქოდონოსორს დაუმორჩილებია და დაუპყრია მთელი იბერიის სახელმწიფო, რომელიც სამხრეთით ლიბიასთან მდებარეობდა, აუყრია ქართველები და გადმოუსახლებია შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ანუ კოლხეთსა და შემდგომდროინდელ ლაზიკაში. ეს მომხდარა ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში. მეგასტენის აღნიშნულ ცნობას იმეორებენ შემდეგი დროის ისტორიკოსები მარაბას-კატიწა (I ს.), მოსე ხორენაცი (V ს.) და სხვები.

ნაბუქოდონოსორს ქალდეელთა მეფეც ერქვა.

ქვეყნის სახელწოდებამ, „ქალდეამ“, ათასწლეულთა მანძილზე ადგილი წაინაცვლა სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, შუმერებიდან – ქართველებამდე. ნაბუქოდონოსორი, ქალდეური ბაბილონის ყველაზე ცნობილი მეფე ასურელთაგან ახლად განთავისუფლებულ სამშობლოს სათავეში ჩაუდგა 604 წლისათვის და 562 წლამდე მართავდა მას.

ნაბუქოდონოსორს ჰქონია ღვთის სიყვარული (ბაბილონში 53 დიდი ტაძარი და ასობით სამლოცველო არსებობდა). მან ხელახლა ააშენა დაქცეული ბაბილონი, ტაძართა და სატაძრო ნაგებობათა აშენება მისი უმთავრესი საზრუნავი იყო. მათკენ იყო მიმართული სახელგანთქმული ბაბილონის საპროცესიო გზები, რომლებსაც მთელ სიგრძეზე ფერადი (ლურჯ-ცისფერი) ჭიქური მიჰყვებოდა, მათზე გამოყვანილი ყვითელფაფრიანი თეთრი ლომებით, ხარებითა თუ გველეშაპებით. ქალდეელთა მეფე დაუღალავი მშენებელი იყო. მისი ხელით ინება უფალმა იერუსალიმის დასჯა, სადაც 597 წელს გაილაშქრა, იუდეის მეფე იოაკიმი ოჯახითა და წარჩინებულებით ბაბილონში გადაასახლა, იერუსალიმის უმდიდრესი ტაძრის განძთან ერთად. მალე, ეზეკიელის წინასწარმეტყველების შესაბამისად, ნაბუქოდონოსორმა კვლავ აიღო აჯანყებული იერუსალიმი 587 წელს, გაძარცვა, დაწვა, ათასობით იუდეველი გადაასახლეს ბაბილონში, რისთვისაც ათწლეულთა შემდგომ თვით ბაბილონიც დაისაჯა. უფლისაგან განდგომა იყო მიზეზი ებრაელთა დატყვევებისა, როგორც იერემია წინასწარმეტყველი წერს – „იყო უფლის სიტყვა ჩემს მომართ ნათქვამი: წადი და ყურში

ჩასძახე იერუსალიმს: ასე ამბობს-თქო უფალი: მე მახსოვს შენი ყმანვილური ერთგულება და პატარძლური სიყვარული, როცა მომყვებოდი უდაბნოში, უხნავე-უთეს მიწაზე. უფლის სინმიდეა ისრაელი, მისი მოსაველის ნათავარი. ყოველი მისი მჭამელი დადანაშაულებდა, უბედურება დაატყდება თავს, ამბობს უფალი. ისმინე უფლის სიტყვა იაკობის სახლო და ისრაელის სახლის ყოველო საგვარეულოვ! ასე ამბობს უფალი: რა ნახა ჩემში ცუდი თქვენმა მამა-პაპამ, რომ განმიდგა, ამოებას რომ აპყვა და თავადაც ამოებაში ჩაეფლოა?.. არ უთქვამს მღვდლებს, სად არისო უფალი, რჯულის კაცებმა არ მიცნეს, მწყემსები გამიდგნენ, წინასწარმეტყველნი ბაალის სახელით გიქადაგებენ და უსარგებლო კერპებს აკეთებენ, ამიტომაც კიდევ მექნება თქვენთან დავა... კარგად გამოიკვლიეთ, ნახეთ, თუ სადმე მომხდარა ამგვარი რამე. თუ შეუცვლია რომელიმე ხალხს თავისი ღმერთები, თუმცა არ ყოფილან ისინი ღმერთები. ჩემმა ერმა კი უსარგებლო კერპებზე გადაცვალა თავისი დიდება“ (იერ. 2, 1-11). ისრაელმა ორი დანაშაული ჩაიდინა, – ამბობს უფალი იერემიას აზრით: მიატოვეს ღმერთი – ცოცხალი წყაროსთვალნი და ახალი წყლის ძებნა დაიწყეს – ე.ი. ცრუ ღმერთების ძიება (იერ. 2.13). ისრაელმა ამით მიატოვა უფლის სახლის შვილობა, რის გამოც იქცა ნადავლად მბრძღვინავი ლომებისათვის, რომლებიც უდაბნოდ უქცევენ ქვეყანას, გადანავენ და გააუჟაცრიელებენ მის ქალაქებს (2,15).

„რადგან ასე ამბობს ცაბათო უფალი: გაჩეხეთ ხე და დაახვავეთ იერუსალიმის ირგვლივ. უნდა დაისაჯოს ეს ქალაქი! სასჯეა ძალადობით. როგორც ჭაში გროვდება წყალი, ასე დაგროვდა მასში ბოროტება. ძალადობა და ძარცვა ისმის იქ. სნეულება და ჭრილობებია. ჩემს წინაშე მუდამ ფრთხილად იყავი იერუსალიმო, არ მიგატოვოს ჩემმა სულმა, არ გადაგაქციოთ უდაბნოდ, უჟაცრიელ ქვეყნად... რადგან პატარიდან დიდამდე ყველა მომხვეჭელია, წინასწარმეტყველიდან მღვდელამდე ყველა ყალბისმქმნელი. ზერელედ მკურნალობენ ჩემი ერის ჭრილობებს. ამბობენ მშვიდობააო, მშვიდობა! თუმცა არ არის მშვიდობა. განა არ რცხვენიათ, სიბილწეს რომ ჩადიან? არა! სულაც არ რცხვენიათ, ამიტომაც დაეცემიან დაეცემულთა შორის, წაიფორხილებენ, როცა დავსჯი მათ, – ამბობს უფალი“ (იერ. 6.6-15).

იერემიას ღვთის სიტყვის განცხადებისათვის სიმართლით შეურაცხყოფილი ბრბო ემოქრებოდა, ცილს სწამებდა და ესწრაფოდა მის დაღუპვას. უკეთური ქცევით დატანჯული წინასწარმეტყველი წყველიდა თავის დაბადების დღეს, მაგრამ სიმართლის თქმას განაგრძობდა. მან პირდაპირ უთხრა მის დილეგში ჩამგდებ ერთ მღვდელს: „ასე ამბობს უფალი: აჰა, შიშის ზარს დაგცემ შენ და შენს მეგობრებს. დაეცემიან ისინი მტრების მახვილისაგან და შენი თვალთ იხილავ ამას. ბაბილონელთა მეფის ხელში ჩავგადებ მთელს იუდას. გადაასახლებს მათ ბაბილონში და მახვილით ამოსწყვეტს“ (იერ. 20.4).

წინასწარმეტყველის სიტყვისამებრ, ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსორი გარს შემოადგა იერუსალიმს. იერემიამ განუცხადა იუდეის მეფეს: „...ამბობს უფალი – ჩა-

ვაგდებ ციციას, იუდას მეფეს და მის მორჩილებს, ხალხს და ყველას... ნაბუქოდონოსორის, ბაბილონის მეფის ხელში..." (21.7).

მართლაც, აღსრულდა წინასწარმეტყველება. ისრაელიანები ბაბილონში გადაასახლეს, იერემია გოდებდა: „როგორ მართო დარჩა ქალაქი, ოდესღაც ხალხმრავალი, ზის ქვრივი ქალივით, ხალხთა ქალბატონი და მხარეთა დედოფალი მოხარკე შეიქმნა. ტირის ლამლამობით, ლანვებზე ცრემლი სდის, არავინ ჰყავს ნუგეშინისმცემელი, ყველამ უღალატა, მტრად გადაეკიდნენ მეგობრები“ (გოდება, I: 1-2). „ალასრულა უფალმა განზრახული, აახდინა თავისი ნათქვამი, რაც ჰქონდა ნაბრძანები ძველთაგანვე, დააქცია და არ შეიბრალა. მტერი გაახარა შენზე, რქა აღუშაღლა შენს დუშმანებს... ყრიან ქუჩის მტვერში ყმანვილი და მოხუცი, ჩემი ქალწულები და მოყმეები მახვილით დაეცნენ; დახოცე შენი რისხვის დღეს, დაკალი, არ დაინდე“ (2.17,21).

ნაბუქოდონოსორმა დაატყვევა და გადაასახლა ებრაელი ხალხი, მასვე, როგორც უკვე აღინიშნა, ძველ ისტორიკოსთა ცნობებით, დაულაშქრავს ქართველთა სახელმწიფო, სადღაც სამხრეთში მდებარე, დაუტყვევებია ქართველობა და გადაუსახლებია ჩრდილოეთის ქვეყანაში, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე. ისრაელ დედათა დარად ტიროდნენ ალბათ ქართველი დედებიც, მაგრამ მათი გოდების აღმწერი არავინ იყო, ჩანს, მათ შორის არ ჰყავდა უფალს გამორჩეული ერთგული. ისინი ამ დროისათვის კერპთმსახურნი იყვნენ, ჭეშმარიტი ღმერთი მხოლოდ ექვსასი წლის შემდეგ შეიცნეს ანდრია მოციქულის ქადაგების მეშვეობით.

აქ ორიოდე სიტყვით უნდა ითქვას იმის შესახებაც, რომ რჩეულ ერთან, რომელიც ალთქმის დარღვევისათვის სამართლიანად დაისაჯა, უფალმა კვლავ განაახლა თავისი ალთქმა. ბაბილონის ტყვეობა დასრულდა. ებრაელები ალთქმულ მინაზე დაბრუნდნენ. ქართველები კი, თუკი ვენდობით ძველ ისტორიკოსთა ცნობას მათი სამხრეთიდან ჩრდილოეთში გადასახლების შესახებ, დაფუძნდნენ ახალ ქვეყანაში, უწოდეს მას თავისი სახელი საქართველო. თუმცა, სიმონ ჯანაშიას დაკვირვებით, კავკასია ძველთაგანვე სამშობლო იყო ქართველების, ისევე როგორც წინა აზიის ზოგიერთი რეგიონი. ამ დროისათვის მოხდა არა ქართველთა გადასახლება, არამედ სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ გადაინაცვლეს მათმა პოლიტიკურმა ცენტრებმა. ესე იგი, სამხრეთიდან ჩრდილოეთით გადასახლდა მხოლოდ პოლიტიკური ელიტა. ყოველ შემთხვევაში, თუბალისა და მეშექის ძველი დიდება საუკუნო წარსულად იქცა. მათი ადგილი „იბერმა“ დაიჭირა.

იბერი

ეზეკიელის პირით გამოთქმული წინასწარმეტყველების კითხვისას – „უთხარი, ასე ამბობს-თქო უფალი ღმერთი: აჰა, შენზე ვარ გოგ, რომის, მუშექის და თუბალის მთავარო! გაგაბრუნებ და ყბაში ჩანგალს ამოგდებ... თოგორმას სახლს ჩრდილოეთს კიდებიდან მთელი თავისი ურდოთი, ურიცხვი ხალხითურთ შენთან ერთად“ – გვახსენდება ს. ჯანაშიას სიტყვები – „უეჭველია, რომ VI-I საუკუნეებში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე ქართველობამ დიდი ზარალი განიცადა. ამ ხანაში შემცირდა ქართველი ტომების მოსახლეობა და მასთან ერთად ამ ტომებმა თავისი მსოფლიო-ისტორიული პოზიციები დაჰკარგეს“ (ს. ჯანაშია, ტ. V, 1987, გვ. 212).

რალა დარჩა ერთ დროს პირინიდან პამირამდე განფენილი (ნ. მარი) ქართველური ეთნოსიდან?

ქრისტეშობამდე რამდენიმე საუკუნით ადრე ქართველური წარმოშობის ხალხები იქცნენ მცირე ტომებად, დაეშო მათი ერთ დროს სახელოვანი სახელმწიფოები. თავიანთი უბედურებისა და გაჭირვების დროს რამდენიმე ნაკადად მოაშურეს კავკასიას, სადაც ეგულებოდათ სახელმწიფოებრივი გაერთიანება მათი მონათესავე ქართული ტომებისა – სახელგანთქმული კოლხეთი. მართალია, კოლხეთის ძლიერების ხანა (ქრისტეშობამდე IX-VIII სს.) ამ დროისათვის განვლილი იყო, მაგრამ ის მაინც ფეხზე იდგა და, ბუნებრივი საზღვრებისაგან დაცულს, ძლიერი მტრებიც ნაკლებად ჰყავდა. მომავალი საქართველოსაკენ მოინევენენ ტიბარანებად ქცეული თუბალები, მესხებად ქცეული მუშქები, ახლა მცირე ტომებად ქცეული ქალდეველები ანუ ხალიბები, კარდუხები. პეროდოტეს თანახმად, წინა აზიაში ამიერკავკასიისკენ ცხოვრობდნენ შემდეგი ტომები – მოსხები, ტიბარანები, მაკრონები, მოსინიკები, კოლხები, ალაროდიელები, სასპეირები. ის ერთ მომენტთან დაკავშირებით წერს – „მოსხებს თავზე ხის მუზარადები ეხურათ. პატარა ფარები და შუბები ჰქონდათ... ლაშქრობდნენ ტიბარანები, მაკრონები და მოსინიკები, რომლებიც მოსხებივით იყვნენ აღჭურვილნი... კოლხებს თავზე ხის მუზარადები ჰქონდათ... ალაროდიელები და სასპეირები კოლხების მსგავსად შეიარაღებულნი ლაშქრობდნენ“ (პეროდოტე, ისტორია, II, 434). როგორც ჩანს, ქართული ტომები იმ დროისათვის კიდევ უფრო მრავალრიცხოვანი იყო.

„ვრცელ მინა-წყალზე მცირე აზიასა, სამხრეთ ევროპასა და ჩრდილოეთ აფრიკის სანაპიროზე მცხოვრები ქართული გვარტომობის ხალხები“ (ს. ჯანაშია) აღნიშნული დროისათვის კავკასიაში შეეყუჟულ ტომებად იყვნენ ქცეულნი, მაგრამ უფალ ღმერთს ისინი არ დაუვინყებია. მისცა ძალა, რათა ჩამოეყალიბებინათ ერთიანი „ქართლის სამეფოდ“ ცნობილი სახელმწიფო. შეჰკრა ისინი ერთიან ერად და მას შემდეგ, რაც დედამიწაზე მოსული ძე ღვთისა, ჭეშმარიტი ღმერთი ამაღლდა, ეჩვენა დედას ღვთისასა და უთხრა ქართველი ერის შესახებ: – „ჰოი, დედაო ჩემო, არა უგულებელ

ვყო ერი იგი საზეპურო უფროს ყოველთა ნათესავთა, მეოხებითა შენითა მათთვის“ („ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, გვ. 38), უფლის რჩეულ ერად იქცა, ყველა ქრისტიემოყვარე ერის მსგავსად.

ამ სიყვარულის ნიშნად პირველ საუკუნეშივე ჩვენმა ერმა მიიღო ზეცით ქსოვილი კვართი უფლისა, ერთიანი, მთლიანი და დაუნანვერებელი, ნიშნად იმისა რომ „საზეპურო ერი“ მის წიაღში შენახულ კვართის მსგავსად სამარადეუმოდ, მის მეორედ მოსვლამდე, ერთიანი, მთლიანი და დაუნანვერებელი უნდა დარჩენილიყო, თუკი ქრისტიანობას დაიცავდა. უფალმა ათეულ ტომებად ქცეული ქართული ეთნოსი ქრისტიეობამდე 3-4 საუკუნით ადრე ერთიან ერად აქცია ეროვნული სახელმწიფოს დაარსებით. ერთიან ქართულ სახელმწიფოს „ქართლის სამეფოს“, ხოლო უცხოელეები იბერიას უწოდებდნენ, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად, მისი დასავლეთი საზღვარი ეგრისწყალზე გადიოდა, ასე რომ, ის მოიცავდა აღმოსავლეთ, სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოს. ამ სახელმწიფოს ხალხი ერთიან ერად შეკავშირდა და მას „ქართველნი“ ეწოდებოდათ. აქვე ისიც უნდა ითქვას, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს საზღვრებს გარეთ, სამხრეთში აღმოჩნდნენ მრავალრიცხოვანი ქართული ტომები. ქართული ტომები აგრეთვე ცხოვრობდნენ ეგრისწყალთან გამავალი საზღვრის გადაღმაც და ასევე აღმოსავლეთით – ალბანეთის მიმართულებით.

როგორც ითქვა, განსაკუთრებით მრავალი ქართული ტომი აღმოჩნდა ქართული სახელმწიფოს გარეთ – შავი ზღვის სანაპირო მხარეში, რომელსაც ქალდეას, ანდა ჭანეთს უწოდებდნენ.

აღსანიშნავია, რომ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაარსებამ მეფე ფარნავაზის ეპოქაში, ფაქტობრივად გამოიწვია ქართული ეთნოსის ორად გაყოფა, კერძოდ, ერთი ნაწილი აღმოჩნდა თავის ეროვნულ სახელმწიფოში, ხოლო მეორე ნაწილი სამხრეთ-დასავლეთით აღმოჩნდა სხვა სახელმწიფოს შემადგენლობაში. ამ მდგომარეობამ ხელი შეუწყო საერთო ქართული ენის დიფერენციაცია-დანანვერების გაღრმავებას. ამის მიზეზი იყო ის, რომ ჯერ კიდევ ფარნავაზის სახელმწიფოს შექმნამდე საუკუნეებით ადრე კოლხური კულტურა მოიცავდა არა მარტო დასავლეთ საქართველოს, არამედ აღმოსავლეთის უმეტეს ნაწილს. კოლხური კულტურის არეალზე კი, როგორც მიიჩნევა, გავრცელებული იყო ფუძე ქართული ენის დიფერენციაციის შედეგად მიღებული, ჯერ კიდევ გაუყოფელი ენ. ზან-ქართული ენა.

ძველი კოლხეთი მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს არ მოიცავდა, მასში აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს დიდი ნაწილი შედიოდა. კოლხეთი კავკასიაში ქართული ტომების გამართიანებელი იყო. ჰეროდოტეს აღწერიდანაც ჩანს, რომ სამხრეთ კავკასიურ სამყაროში ორ ქართულ ტომს აქვს პეგემონობა თავის თავზე აღებული, კოლხებსა და მოსხებს. კერძოდ, ლაშქრობისას (ანუ პოლიტიკური მოღვაწეობისას) მოსხებთან ერთად მოლაშქრე ტიბარანები, მაკრონები და მოსინიკები მოსხებივით არიან აღჭურვილნი, ხოლო კოლხებთან ერთად მყოფი ალაროდიელები და

სასტიკი — კოლხებივით შეიარაღებულნი. მოსხები და კოლხები კი წარმმართველბად ჩანან. მაგრამ მოსხებს ქრისტიანობამდე VI საუკუნეში მცხოვრები ბერძენი ავტორი ჰეკატოს მილეტელი „კოლხურ ტომად“ მიიჩნევს, ანუ მესხები და კოლხები ერთი ხალხია, ზოგადი სახელია კოლხი, მაშასადამე, კოლხეთი, კოლხური კულტურა და ყოველივე, რაც ძველ კოლხეთთანაა დაკავშირებული, არის არა დასავლეთ საქართველოს ლოკალური კულტურა, არამედ ზოგად-ქართული ეთნოსისა, ყველა ქართველური ტომისა, ეს შეეხება ენასაც. ძველ-კოლხური ენა უნდა იყოს იმ დროისათვის სუსტად დიფერენცირებული ფუძე ქართულიდან გამოყოფილი, ე.წ. ზან-ქართული (ჯერ კიდევ დაუშლელი) ენა.

გ. მელიქიშვილი წერს — „მოსხებს ძვ.წ. აღ-ის VI ს-ის ბერძენი ავტორი ჰეკატოს მილეტელი „კოლხურ ტომს“ ეძახის. თუ გავითვალისწინებთ, რომ მესხური ელემენტი გულამ ქართვების ელემენტს ემთხვევა, „კოლხურს“ აქ დასავლურქართულის მნიშვნელობას ვერ მივანიჭებთ, რადგან, როგორც ითქვა, ძველი ლეგენდარული კოლხეთის არსებობის ხანაში (ძვ.წ. აღ-ის I ათასწლეულის პირველი საუკუნეები) კოლხეთი ჯერ კიდევ სუსტად დიფერენცირებულ ქართველურ ეთნიკურ ჯგუფს მოიცავდა. ამ დროს მეგრულ-ჭანებსა და ქართველ შორის ენობრივი განსხვავება, ყოველ შემთხვევაში ჯერ არ უნდა ყოფილიყო. ამიტომაც „კოლხი“ სახელი ამ უძველეს ხანაში საერთო ქართველური, თუ ქართი-ზანური (მეგრულ-ჭანური) ელემენტის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო. იონიელი ბერძენები ქართველ ტომებს ჯერ კიდევ ქართულ-ზანური ერთობის არსებობის „კოლხურ“ ხანაში გაეცნენ და „კოლხი“ სახელსაც, უნდა ვიფიქროთ, ამ ერთობის აღსანიშნავად ხმარობდნენ. ამიტომაც მოსხების „კოლხურ ტომად“ მოხსენიება ჰეკატოს მილეტელთან, საერთოდ, მათ ქართველობაზე მიუთითებს და მეგრულ-ჭანურ წარმომავლობაზე არაფერს ლაპარაკობს“ (საქ. ისტ. ნარკვ, I, გვ. 395).

ერთიანი ქართული სახელმწიფოს ფორმირების ეპოქა, რომელიც, ცხადია, რამდენადმე წინ უსწრებდა ფარნავაზის ხანას (IV-III სს. ქრისტიანობამდე) ხასიათდებოდა დიდი ცვლილებებით... კერძოდ, ამ დროს VIII-VI საუკუნეებში კოლხური კულტურის არეალში სამხრეთიდან შემოვიდნენ სხვადასხვა ქართველური ტომები, რაც გამოიწვევდა ძვრებს, მნიშვნელოვან გადანაცვლებებს.

როგორც აღნიშნული იყო, ამ დროის ქართველური ჯგუფის ძირითადი კულტურა სწორედ „კოლხური კულტურა“ უნდა ყოფილიყო (იხ. იქვე, გვ. 431). „აკად. ბ. კუფტინის აზრით, „კოლხური კულტურის“ გავრცელების საზღვარი თავდაპირველად მცხეთამდე აღწევდა. დღევანდელი სამხრეთ ოსეთის მოსახლეობაც გვიანი ბრინჯაოს ხანაში მჭიდროდ უკავშირდებოდა „კოლხური კულტურის“ ზონის მოსახლეობას... აკად. ს. ჯანაშია ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ ქართლი, კერძოდ, ისტორიული შიდა ქართლი, ის ტერიტორია უნდა იყოს, სადაც გვიან ბრინჯაოს ხანაში ხდებოდა აღმოსავლურ და დასავლურ კულტურათა გავრცელების საზღვრების ურთიერთკვეთა“ (იქვე, გვ. 432).

კოლხური კულტურის არეალი ვრცელდებოდა არათუ თანამედროვე საქართველოს უმეტეს ნაწილზე, არამედ ჩრდილო კავკასიაშიც და ვრცლად სამხრეთის მიმართულებითაც – „ასეთია, მაგალითად, უპირველეს ყოვლისა ჩრდილო ოსეთი და ყაბარდო-ბალყარეთი მთავარი ქედის მიღმა, აღმოსავლეთ საქართველოს ვრცელი ზოლი მდინარე მტკვრის ჩრდილოეთით, მესხეთიდან ვიდრე არაგვის ხეობამდე. ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო ქოროხის აუზი და უფრო დასავლეთით შავი ზღვის სანაპირო, ყოველ შემთხვევაში ქალაქ ორდუმდე მაინც. აღარაფერს ვამბობთ ჩვენთვის საინტერესო ტიპის ცალკეულ ნივთებზე, რომლებიც აღმოჩენილია სომხეთის ტერიტორიაზე (ახტალა-ლალვარის მიდამოები, გოლოვინო, პარკარი, ლენინაკანი) და ურმიის ტბის რაიონში“ (იქვე, გვ. 255).

თანამედროვე ჩრდილოეთ სომხეთი, ყოველ შემთხვევაში ბამბაკის მთის ჩრდილოეთით მტკვრის აუზში მოქცეული ტერიტორია, ისტორიულად, ათასწლეულთა მანძილზე საქართველოში შემავალ მინა-წყლად, სამხრეთ-აღმოსავლეთ მხარედ მიიჩნეოდა, ამიტომაც აქ კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელი ნივთების აღმოჩენა უნდა ჩავთვალოთ მტკვრის სამხრეთით კოლხური კულტურის გავლენის გავრცელებად. როგორც ჩანს, კოლხური კულტურა ვრცელდებოდა ქოროხისა და საქართველოს ტერიტორიაზე გამავალ მტკვრის აუზებში, ასევე დასავლეთ საქართველოში. სად მდებარეობდა ცენტრი, ბუდე კოლხური კულტურისა? – მიჩნეულია, რომ ის მდებარეობდა დასავლეთ საქართველოში. „როგორც არაერთ მკვლევარს აღუნიშნავს, თვით დასავლეთ საქართველო ამ კულტურის ძირითადი ბუდე უნდა იყოს“ (იქვე, გვ. 256), მაგრამ რატომ არ შეიძლება ეს ბუდე აღმოსავლეთ საქართველოში ყოფილიყო, ეთქვას მტკვრის ხეობაში (ისტორიულ დიაოხთან, შემდეგდროინდელ ტაოსთან, კლარჯეთთან), ანდა ქოროხის ხეობაში, სადაც ზოგიერთი მკვლევარი მეტალურგიის ცენტრების არსებობას ვარაუდობს? საფიქრელია, რომ ბუდე კოლხური კულტურისა მდებარეობდა როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში, ის ერთიანი კულტურაა და არა ლოკალური რომელიმე კუთხისა. მართალია, ჯერჯერობით უცნობია, ვრცელდებოდა თუ არა კოლხური კულტურა მცხეთის აღმოსავლეთით, მაგრამ, ძველქართულ წყაროთა თანახმად, აღნიშნული მიმართულებით ტერიტორიები დასახლებული იყო ქართული ტომებით (ქართლის ცხოვრებაში ასახულია, რომ აქ სახლობდნენ ქართლოსის უშუალო შთამომავალნი). კოლხური კულტურის ამ არეალში გაუვრცელებლობის შესახებ კი უნდა გავიმეოროთ გ. მელიქიშვილის ნათქვამი: „რა თქმა უნდა, სავალდებულო არ არის, რომ მატერიალური კულტურის ესა თუ ის არე ზუსტად ემთხვეოდეს ამა თუ იმ ეთნიკური ჯგუფის გავრცელების საზღვრებს“ (იქვე, გვ. 432).

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, სრულიად უნდა დავეთანხმოთ გ. მელიქიშვილს – ქრისტეშობამდე პირველი ათასწლეულის პირველ ნახევარში სახელი „კოლხი“ საერთო ქართველური, ანუ ზან-ქართული (ქართ-ზანური) ელემენტის

აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო. სახელი „კოლხი“ სუსტად დიფერენცირებულ ქართულ ეთნიკურ ერთობას მოიცავდა (ამიტომაც უნოდებდნენ „მოსხებს“ – კოლხებს).

როგორც აღნიშნული იყო, ქრისტეშობამდე VIII საუკუნის შემდგომ კოლხური კულტურის არეალში დიდი ცვლილებები მოხდა, ჩრდილოეთიდან შემოიჭრნენ კიმერიელები, მათ დაარბიეს კოლხეთი, ხოლო სამხრეთიდან თანდათან შემოსულა სხვადასხვა ქართული ტომები. ეს ქართული ტომები ერთ დროს წარმოადგენდნენ ცნობილ ხალხებს თავიანთი სახელმწიფოებით, მათ გააჩნდათ დიდი პოლიტიკური კულტურა, ამიტომაც შემოსვლის შემდგომ საკმაოდ მალე მოახდინეს დამხვედრი ტომების კონსოლიდაცია და ჩამოაყალიბეს „ქართლის სამეფო“ – ახალი ქართული სახელმწიფო. ს. ჯანაშიას თანახმად, სამხრეთით მდებარე ქართული სახელმწიფოების გაქრობის შემდეგ პოლიტიკურმა ცენტრებმა ჩრდილოეთით, დღევანდელი საქართველოს მიწა-წყალზე გადმოინაცვლა. ამას, როგორც აღინიშნა, ხელი შეუწყო ძველი კოლხური სამეფოს განადგურებამ კიმერიელთა მიერ. ამ შემოსევის შემდგომ, როგორც ფიქრობენ, კოლხეთის (ამ შემთხვევაში დასავლეთ საქართველოს) მოსახლეობის ნაწილი მომხდურებთან ბრძოლაში გამწყდარა, გადარჩენილებს მეზობელ კუთხეებში შეუფარებიათ თავი.

სამხრეთიდან ჩრდილოეთით ქართული ტომების შემოსვლას, ანუ პოლიტიკური ცენტრების გადმონაცვლებას გარკვეულად გამოუცოცხლებია ძველი კოლხეთი. სამეფოც ჩამოყალიბდა, საქმე ის იყო, რომ კოლხები და შემოსული ტომები, როგორც აღინიშნა, ერთი ეთნოსი, ერთი წარმოშობის ხალხი იყო. ასე, მაგალითად, ს. ჯანაშია ფიქრობდა, რომ კოლხური ბრინჯაოს კულტურა შეიძლებოდა თუბალების (თობელის) კულტურა ყოფილიყო.

ს. ჯანაშია ბიბლიაში ნახსენებ იაფეტის ძე თუბალს და კაენის შთამომავლებს – თუბალ-კაენს, იაბელს, იუბალს ასე აკავშირებდა კოლხებთან (და იბერებთან): „ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესახებ ბიბლიის ორი სხვადასხვაგვარი ცნობის შეთანხმება ძნელი არ უნდა იყოს. ის გარემოება, რომ ერთ შემთხვევაში თუბალი მარტო დასახელებული, ხოლო მეორე შემთხვევაში მას ძმებიც ჰყავს – იაბალი და იუბალი, ჩვენი აზრით იმ გარემოებას მოწმობს, რომ პირველად ხალხი მთლიანი სახითაა წარმოდგენილი, მეორედ კი – თავისი მთავარი ტომების სახით. ადვილად აიხსნება თუბალის ორი სახელიც – თუბალ-კაენი და თობელი: „კაინ“ „კენი“ აქ ეპითეტია, რომელიც, სათანადო სემიტიური ძირის საშუალებით „მჭედელს“ აღნიშნავს, თუბალი ხომ უპირატესად მჭედელი და მეტალურგია, შესაძლებელია ისიც (ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი), რომ აქ გვექონდეს სათანადო სატომო სახელის გააზრებაც („კაენებს“, როგორც ვნახეთ, იხსენიებს პლინიუსი და შემდეგში ცნობილნი არიან ჭანნი – ოკაენიტებიც). დაბადების მეოთხე თავის ცნობაში საყურადღებოა ფუძის ახალი ფორმები, რომლებიც ჩვენ წინათ არ შეგვხვედრია – თავკიდური თ//ტ-ს ნაცვლად – ე. ეს, უეჭველია, ახალი საფეხურია ამ სახელის განვითარებაში. ამ ცნობით მოცემული შესატყვისო-

ბანი: თ//ტ – შ//ა-0 საფუძველს აძლევენ ივ. ჯავახიშვილის და ი. ყიფშიძის თუბალ-თაბალი და იბერი, შუალედი რგოლებით, ერთმანეთს დაუკავშირონ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი ამასთანავე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ტაბალ – ქართვების გამოთქმაა, ტუბალ – ტობალ – მეგრულ-ჭანური, ხოლო ტიბარ სვანურ გამოთქმას უახლოვდებაო. საკმარისია მოვიგონოთ ასურული ცნობა ტაბალების 24 სამეფოს არსებობის შესახებ, რომ პარალელური ფორმების ასეთი სიმდიდრე საესებით ბუნებრივად მივიჩნიოთ და სხვა დაკარგული ფორმებიც ვივარაუდოთ. დასასრულ, მოვიგონოთ, როგორ ახასიათებს ამ ქართველურ მოძმე ტომებს „შესაქმეთა ნიგნის“ ავტორი. თობელის, ანუ თუბალ-კაენის შესახებ აქ ნათქვამია: „ესე იყო კვერით ხურომ, მჭედელი რვალისა და რკინისა“ (IV, 22). თუ ამას დაუკავშირებთ თანამედროვე არქეოლოგის მიერ დადგენილ ფაქტს, რომ ბრინჯაოს შესანიშნავი კულტურა, რომელსაც წინათ ყობანის კულტურას ეძახდნენ, ნამდვილად კოლხეთის კულტურაა, რომ ამ კულტურის აყვავების ხანა სწორედ თაბალ-თუბალის ეპოქაზე მოდის, რომ კოლხური ბრინჯაოს კულტურა, უახლესი აღმოჩენებით ვრცელდება შორს სამხრეთით მცირე აზიისაკენ (ვგულისხმობთ ართვინისა და ორდუს განძებს), მაშინ ბუნებრივად შეიძლება დავსვათ საკითხი: ხომ არ არის კოლხური ბრინჯაოს კულტურა ნამდვილად თუბალების, ანუ თუბალ-კაინების კულტურა?“ (ს. ჯანაშია, III, 1959, გვ. 71-73).

ასე აკავშირებდა ს. ჯანაშია თუბალს კოლხთან და იბერთან, ხოლო მესხებს კოლხებთან ქრისტეშობამდეც აკავშირებდნენ.

ანთროპოლოგიურად აღნიშნულ ხანაში მთელი კავკასიის მოსახლეობა ერთგვაროვანი ყოფილა. მ. აბდუშელიშვილი წერს – „ამრიგად, მთელი კავკასიის ბრინჯაოს ხანის მოსახლეობა ეკუთვნოდა ერთ ანთროპოლოგიურ ტიპს, რომელიც ზოგად რასობრივ სისტემატიკაში სამხრეთ-ევროპეიდული რასის ხმელთაშუაზღვისპირული ტიპის სახელით არის ცნობილი. საქართველოს გვიან ბრინჯაოს და შემდგომ რკინის ფართო ათვისების პერიოდის მოსახლეობა ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით ტიპობრივად არ განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან. რაც გამორიცხავს რაიმე ახალი, ადგილობრივისაგან განსხვავებული ელემენტების შემოსვლას საკვლევ ტერიტორიაზე დროის აღნიშნულ მონაკვეთში“ („ქართველი ხალხის ანთროპოლოგიური ისტორია“).

ანთროპოლოგიური, კულტურული, ენობრივი და სხვა მსგავსი ერთობა უნდა ყოფილიყო მიზეზი იმისა, რომ ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში აღორძინებულ კოლხეთის სამეფოში, რომელიც ამჯერად მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს მოიცავდა, განფენილი იყო სამხრეთიდან შემოსულად მიჩნეული ე.წ. მესხური ტომები. დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთი პროვინციები და ასევე რიონის სამხრეთითაც მოქცეული მინა-წყალი, ძველთაგანვე მსგავსი ელემენტებით ჩანს დასახლებული. „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მინა-წყალზე შემოდნეული მცირეაზიელი მუშქები (მესხები), ჩანს, აქტიურ როლს ასრულებდნენ ამ მხარის პოლიტიკურ ცხოვრებაში...“

შემდეგში აქედან კიდევ უფრო ჩრდილოეთით გავრცელდნენ. მესხური სამოსახლონი უნდა გაჩენილიყო როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში... დამახასიათებელია, რომ მცირეაზიული წარმოშობის სახელწოდებები უმკვიდრდება არა მარტო შიდა ქართლის მინა-წყალზე აღმოცენებულ ციხე-ქალაქებს, არამედ დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ რაიონებში წარმოშობილ ზოგ ამგვარ ცენტრსაც... მცირეაზიული ელემენტის პოლიტიკური პეგემონობა ვრცელდება მესხეთს, შიდა ქართლსა და სხვათა შორის, აგრეთვე დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ ნაწილზეც. ეს ის ტერიტორიებია, სადაც მიმდინარეობდა ადგილობრივი ქართის და მცირე აზიიდან შემოღწეული მესხური ელემენტის წიაღში აღმოსავლურ ქართული (ქართლის, იბერიის) სახელმწიფოს ჩამოყალიბება“ (საქ. ისტ. ნარკვ, I, გვ. 397).

უნდა ვიფიქროთ, რომ კოლხეთის სამეფოს (VI-IV სს.) წიაღშივე საფუძველი ეყრებოდა ახალ ერთიან ქართლის სახელმწიფოს, ფარნავაზის მიერ დაარსებულს. ამას უნდა მიუთითებდეს, წყაროთა ჩვენება იმის შესახებ, რომ ფარნავაზის წინამორბედი (სამეფო ტახტზე) აზონი არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს, არამედ დასავლეთ საქართველოსაც მართავდა. ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (ისტორიული კოლხეთის სამხრეთ რაიონებში) მცხოვრები მოსახლეობა სპარსელებმა დაიმორჩილეს. ამ ადგილებში 401 წელს გაიარა ქსენოფონტემ. მისი აღწერით, ადგილობრივი ტომები უკვე განვითარებულნი იყვნენ. კარდუხები, ხალიბები, ხალდები, მაკრონები, კოლხები, მოსინიკები, კოიტები და ტიბარენები არ ემორჩილებოდნენ სპარსეთს. აღსანიშნავია, რომ ის „კოლხებს“ უწოდებს არა რიონის ხეობაში მცხოვრებ მოსახლეობას, არამედ ტრაპეზუნტის მიდამოებში მცხოვრებთ. დაახლოებით ამ დროს (რამდენადმე გვიანდელ პერიოდს) ეხება ქართული წყარო „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, რომლის თანახმადაც, სამხრეთში – წინა აზიაში მცხოვრები ქართველების ელიტა „არიან-ქართლის“ მეფე აზოვემ გადმოასახლა და განასახლა სრულიად საქართველოში, მათ შორის რიონისა და ენგურის ხეობებშიც, ვიდრე ეგრის წყლამდე. თუ ეს წყარო სწორია, მაშინ როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს ყოველ კუთხეში აქამდე კოლხური კულტურის არეალში მცხოვრებ ქართველობას შერევია სამხრეთიდან გადმოსახლებული ქართველობა და შემდეგდროინდელი ქართული ტომები თანაბარი ხარისხით მათი მემკვიდრენი არიან. თუმცა, როგორც აღნიშნული წყაროდან ჩანს, უნდა ვივარაუდოთ, რომ „არიან-ქართლის“ მეფემ სრულიად საქართველოში განასახლა არა რაიმე მნიშვნელოვანი რაოდენობით მოსახლეობა, ამ სიტყვის სრული გაგებით, არამედ მხოლოდ მმართველი ზედა ფენა, აზნაურ-თავისუფალი მცირერიცხოვანი მმართველი ზედა ფენა. პავლე ინგოროყვას მიერ აღდგენილი თხზულების ტექსტში იკითხება ქართველთა გადმოსახლების შესახებ – „ხოლო ესე აზომ წარვიდა „არიან-ქართლად“ მამისა თვისისა და წარმოიყვანა ათასი სახლი მდაბიომ უფლისაჲ და ათნი სახლი მამამჟჳეთანი“ (პ. ინგოროყვა, ტ. 4, გვ. 515, 1978 წ.). აქ „მამამჟჳე ნიშნავს მთავარს, ასევე უნდა ვიფიქ-

როთ, რომ „მდაბიომ უფლისამ“ უფალთან, ანუ მეფესთან დაახლოებულ პირებს ენოდებათ, არსენი ბერი შესაბამის ტექსტში გადმოსცემს, რომ აზომ არიან ქართლიდან მოიყვანა ათასი სახლი „მდაბიომ უფლისამ“ და ათი სახლი „მთავართაგან“. სულ მოყვანილია ათას ათი სახლი. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიიჩნია, რომ აღნიშნული მოსახლეობის შთამომავალნი არიან ქართველები, რომ მათ მალევე შექმნეს სახელმწიფო, მაგრამ შეუძლებელია ათას ათ ოჯახს შეექმნა უზარმაზარი, ზღვიდან ალბანეთამდე გადაჭიმული სახელმწიფო, ცხადია, ათას ათი სახლი წარმოადგენდა ზედა ფენას, ანუ სახელმწიფოს დვრიტას, მმართველ აპარატს, ნყობილების ხერხემალს. ეს არის სწორედ ის, რაზედაც მიუთითებდა სიმონ ჯანაშია. მისი თეორიის თანახმად, მოხდა არა მოსახლეობის მასიური გადასახლება, არამედ ქართული პოლიტიკური ცენტრების გადანაცვლება სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. ანუ იქამდე კოლხური კულტურის არეალში მცხოვრები ქართველობა აახლებს თავის სახელმწიფოებრივ ნყობილებას. უფრო მაღალი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციისა და კულტურის მქონე სამხრეთული ქართული ზედაფენის მეოხებით მათ ჩამოაყალიბეს „ქართლის სამეფო“ (ანუ იბერიისა), აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს გამაერთიანებელი სახელმწიფო. სწორედ ზედა ფენა რომ მოვიდა, ამის ანარეკლი ჩანს „ქართლის ცხოვრებაშიც“. ამ თხზულების მიხედვით აზო – დამპყრობელია, მაკედონელი, რომელსაც ჰყავს „ასი ათასი რომაელი“, რომლის ძალითაც ხელისუფლება აქვს დამყარებული ქართველობაზე. „მოქცევაჲს“ მიხედვით, როგორც ვიცით, აზოს თან მოჰყვა „ათასი სახლი მდაბიო“, – „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით კი „ასი ათასი“ რომაელი. უნდა ვიგულისხმობთ, რომ თავის მხრივ „სახლიც“ თავის ქვეშ გულისხმობს შეიარაღებული მებრძოლების (ანუ ბრძოლისუნარიანი მამაკაცების) – არამცირე რაოდენობას. თუ გვიან საუკუნეებშიც კი „კომლში“ 20-მდე მამაკაცს გულისხმობდნენ, ქრისტეშობამდე, როცა ოჯახები გაუყოფელნი იყვნენ, „სახლში“ უთუოდ დიდი რაოდენობის მამაკაცები უნდა იგულისხმებოდეს. თუ მოცემულ რიცხვებს „ასი ათასი“ და „ათას სახლს“ ერთმანეთს შევადარებთ, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ერთ „სახლს“ ასამდე შეიარაღებული მამაკაცის გამოყვანა შეეძლო. სად დაასახლა აზომ შემოყვანილი მოსახლეობა, ანუ რომელ ქვეყანას ჩაუყარა მან საფუძველი „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით – „იგი იმორჩილებს ქართლთან ერთად პერეთს და, ამრიგად, ავრცელებს თავის ხელისუფლებას მდინარე ბერდუჯიდან (დღევანდელი დებედა) ვიდრე „სპერის ზღვამდე (ე.ი. შავ ზღვამდე), იყრობს აგრეთვე დასავლეთ საქართველოს (ეგრისს), ხარკს ადებს ოსებს, ლეკებს და ხაზარებს“ (ნარკვ. გვ. 438). „მოქცევაჲს“ მიხედვით, აზო შემოიყვანა ალექსანდრე მაკედონელმა. აი, როგორ საზღვრებში მოაქცია მისი ქვეყანა – „და თანა ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზო, ძემ არიან ქართლისა მეფისა და მას მიუბოძა მცხეთამ საჯდომად და საზღვარი დაუდვა მას პერეთი და ეგრის წყალი და სომხითი და მთა ცროლისა და წარვიდა“ (ძვ. ქართ. აგ. ლიტ. ძეგლ. ტ. I, 1964, გვ. 81).

ამ წყაროს თანახმადაც, აზო დასავლეთ საქართველოს სრული მპყრობელია, ვიდრე ეგრისწყლამდე, მაშასადამე, მას თავისი „ათასი სახლი“ მდაბიონი, ხოლო, ჩვენი აზრით, თავისი საყრდენი ხელისუფალნი, უნდა გაენანილებინა მთელ სამართავ ტერიტორიაზე, როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოში. ცხადია, მოხდებოდა დამხვედურებისა და მომსვლელების შერწყმა, ამიტომაც შემდგომი დროის მემატინენი თავიანთ თავს (ე.ი.ქართველობას) თვლიდნენ – „არიან ქართლიდან“ მოსული ქართველობის მემკვიდრეებად.

სწრაფად ურთიერთშერწყმას ხელი ალბათ იმანაც შეუწყო, რომ მომსვლელნიც და დამხვედურნიც ერთი ეთნოსისანი, ერთი წარმოშობისანი იყვნენ. „წმიდა ნინოს ცხოვრების“ ზემოხსენებულ არსენ ბერისეულ ვარიანტში ნათქვამია, რომ ჩვენ, ქართველები, ამ არიან-ქართლიდან გადმოსახლებულთა შთამომავლები ვართო. იგივეა ნათქვამი „მოქცევის“ უფრო ძველ, შატბერდისეულ ხელნაწერში. არმაზის მთაზე მდგომი გაცისა და გას კერპების აღწერისას ნინო ამბობს, რომ ისინი იყვნენ თქვენი (ქართველთა) „არიან-ქართლელი“ მამების (ე.ი. წინაპრების) ღმერთები. მეფე მირიანი, მიმართავს რა ნინოს, ამავე გაცისა და გას ეძახის „ჩვენი მამების (წინაპრების) ძველ ღმერთებს“ (ნარკვ. გვ. 438).

ყოველივე ზემოაღნიშნულით ჩვენ იმის თქმა გვსურს, რომ ფარნავაზის მიერ შექმნილი სახელმწიფოს მდგრადობა გამონვეული იყო მოსახლეობის ერთგვაროვნებით, თუმცა კი, ერთი შეხედვით, სახელმწიფოს საზღვრებს შიგნით ეგრისწყლიდან და შავი ზღვიდან სომხეთ-ალბანეთამდე არსებობდა ტომთა სიჭრელე, მაგრამ სახელმწიფომ ეს ტომები შეკრა, ერად აქცია, ამიტომაც, ჩვენი მატინენები ათასწლეულთა მანძილზე ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე ჩვენი სახელმწიფოს როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ ნაწილში მცხოვრებ მოსახლეობას ქართველებს უწოდებდნენ, უცხოელები კი იბერებს. სხვადასხვა ქართული ტომების ერთიან ხალხად გადაქცევას ხელი უთუოდ იმანაც შეუწყო, რომ სახელმწიფოს ჩამოყალიბების დროს ქართული ფუძე-ენის დაშლის ხარისხი დიდი არ იყო. ტომების ენები ახლოს იყვნენ ერთმანეთთან, ე.წ. ქართველთა, ზანებისა და სვანების ენები, ცხადია, ამ ორიათას ხუთასი წლის წინ ერთმანეთის მიმართ დიალექტებს წარმოადგენდნენ. ისინი დამოუკიდებელ ენებად ჩამოყალიბდნენ შემდგომ, საფიქრებელია მას შემდეგ, რაც ფარნავაზის მიერ შექმნილი სახელმწიფო დაიშალა (იგულისხმება ვახტანგ გორგასლის შვილთა დროს). ქრისტეშობამდე IV საუკუნეში, ჯერ კიდევ ფარნავაზის სახელმწიფოს წარმოშობამდე, პირველად იქნა მოხსენებული იბერთა სახელი უცხოურ მწერლობაში. როგორც ჩანს, ქართველები იბერთა სახელწოდებით პირველად მოიხსენიეს პლატონმა და არისტოტელემ. ს.ჯანაშია წერს – „პლატონი თავის „კანონებში“ იხსენიებს „იბერებს“ იმ „მეომარ ხალხთა“ შორის, რომელნიც სვამენ უწყლო ღვინოს. არისტოტელე კი ამბობს – „იბერების“ მეომარი ხალხი საფლავის გარშემო იმდენ სარს არჭობენ ხოლმე, რამდენი მტერიც მოკლული ჰყავს მიცვალებულსო“. საფიქრებელია, რომ აქ ქართვე-

ლები იგულისხმებიან, მაგრამ გადაჭრით ამის თქმისათვის დამატებითი მასალაა საჭირო“ (ს.ჯანაშია, ტ. III, გვ. 48).

ორიოდე საუკუნით ადრე პეროდოტესთვის უცნობი იყო ეს სიტყვა – იბერი, როგორც ჩანს, ის სხვაგვარად გამოითქმოდა იმ დროს, – სასპერებად. პეროდოტე ერთი მოდგმის სასპერებსა და კოლხებს იხსენიებს ასევე ერთი მოდგმის სპარსელებსა და მიდიელებთან ერთად. ეს უკანასკნელნიც შემდგომ ერთ ხალხად იქცნენ. სწორედ აღნიშნული ორი მოდგმის ხალხი – სპარსული (სპარსელ-მიდიელნი) და ქართული (კოლხ-სასპერები) ცხოვრობდნენ უზარმაზარ ტერიტორიაზე – სპარსეთის ყურესა (წითელი ზღვა) და შავ ზღვას შორის. – „სპარსები ცხოვრობენ სამხრეთის ზღვამდე, რომელიც „წითლად“ იწოდებოდა. მათ ზემოთ ჩრდილოეთისაკენ ცხოვრობენ მიდიელები, მიდიელების ზემოთ – სასპერები, სასპერების ზემოთ – კოლხები, ჩრდილოეთის ზღვამდე, რომელსაც ერთვის მდინარე ფაზისი. ეს ოთხი ხალხი ცხოვრობს ზღვიდან ზღვამდე“.

სასპერებს, როგორც ჩანს, ფაქტობრივად ეჭირათ ადგილი ურარტუელებისა, რომელთა პოლიტიკური ცენტრები VI საუკუნისათვის უკვე განადგურებული იყო მიდიელთა და სკვითთა მიერ, თუმცა, როგორც ჩანს, სასპერები ჩრდილოეთის (მომავალი აღმოსავლეთ იბერიის) ტერიტორიასაც მოიცავდნენ. ჩრდილოეთის აღნიშნული ტერიტორიები, თავის დროზე ნაწილობრივ კოლხური კულტურის არეალში შედიოდნენ. აქ უნდა გავიხსენოთ ისიც, რომ შემდგომი დროის ავტორთა თანახმად, იბერიელები მდინარე არაქსამდე ცხოვრობდნენ. სასპერების შევიწროება არმენიელთა ტომების შემოსვლამ გამოიწვია ყოფილი ურარტუს ტერიტორიაზე.

ს. ჯანაშიას სახელი „იბერი“ გამოჰყავდა ტერმინებიდან – სუბარ-სასპერი-სპერ. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ მას უკავშირებდა ბიბლიის თუბალსა და თობელს.

„ჩვენთვის საინტერესო სატომო სახელის ფუძის, ზემოთ, დოკუმენტურად, დამონმებული თუ კანონზომიერად აღდგენილი ვარიანტები – ტიბარ, ტაბერ, ტაბარ, ტიბერ, ჰიბერ, იბერ და ამ სახელწოდებათა მატარებელი ტომების გავრცელების არე, განსაკუთრებით მცირე აზიის შინაგანი ოლქები, აუცილებლობით და სავსებით დამარწმუნებლად უკავშირდება, ერთი მხრით, „დაბადების“ თუბალსა და თობელს, მეორე მხრივ, ასურული წარწერების ტაბალს (როგორც ჩვეულებრივ სწერენ) ანუ თაბალს. „დაბადების“ ფაქტები, უკვე დიდი ხანია, რაც სპეციალურ განმარტების საგნად იქცა. ჯერ კიდევ ცნობილი სწავლული ებრაელი იოსებ ფლაბიოსი (I ს., ახ.წ. აღ-ით) ამტკიცებდა, რომ იაფეტის შვილის თუბალ-თობელის შთამომავალნი მის დროს იბერებად იწოდებოდნენ... შემდგომში ფლაბიოსს ხშირად იმეორებდნენ ძველი მწერლები, განსაკუთრებით, ბიბლიურ გენეალოგიათა განმმარტებელნი, მაგრამ ახალმა მეცნიერებამაც ეს დებულება თითქმის უყოყმანოდ მიიღო“ (ს.ჯანაშია, III, გვ. 63).

დავამატებთ, რომ „თუბალს“ და მისგან ნაწარმოებ „ტიბარენს“ უკავშირებენ

კოლხეზსაც და ლაზებსაც. ამით კიდევ ერთხელ ხაზი ესმება კოლხეზებისა და იბერეზების ერთ ეთნიკურ მთლიანობას – „სტრაბონით, ჯერ კიდევ პირველ საუკუნეში მთელი მხარე კოლხეთის დასავლეთით მდ. ლალისის შესართავამდე ინოდეზოდა ტიბარანიად და დასახლებული იყო ტიბარანული ტომებით. ბიზანტიური, ძველქართული და ძველსომხური ცნობებით კი ვიცით, რომ ამ მინა-წყალს შუა საუკუნეების მთელ მანძილზე ენოდეზოდა კოლხიდა, ლაზიკა (ლაზეთი), ხალდია და (დასავლეთ განაპირას) ჭანიკი...“ (ს. ჯანაშია, ტ. V, გვ. 49). ბიბლიური თუბალის შთამომავალნი არიან იბერეზი, როგორც აღმოსავლეთ ისე დასავლეთ საქართველოში. იბერეზი ენოდათ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობასაც – კოლხეზსაც, ერთიანი სახელმწიფოს შექმნის შემდგომ. ამ სახელმწიფოს მთელი მოსახლეობის სახელის ტიბარან თობელებთან დაკავშირება სწორედ ამის შესახებ მეტყველებს. ქართველნი, ანუ იბერნი იაფეტის ძის შთამომავალნი არიან, წილხვედრი ყოვლადნმიდა ღვთისმშობლისა, ნაკურთხნი უფლის მიერ.

აღალი და არამი (ურარტუ და არმენია)

არსებობდა თეორია, რომლის თანახმადაც, საბერძნეთში, იტალიასა და ხმელთაშუაზღვისპირეთის ზოგი სხვა რეგიონის უძველესი მცხოვრებნი პელასგები, ეტრუსკები, იბერები და სხვები კავკასიელებთან, შუმერებთან, ელამელებთან, ხეთებთან, ურარტუელებთან ერთად განეკუთვნებოდნენ „ხალხთა აღაროდიულ ოჯახს“. მათ აკუთვნებდნენ ქართველებსაც. ფაქტობრივად, აღნიშნული თეორიის გაღრმავებას წარმოადგენს ამჟამად მიღებული თვალსაზრისი იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის შესაძლო ნათესაობის შესახებ ხურიტულთან (აქედან ურარტულთან), პროტოხეთურთან, ელამურთან. ეს ენები თურმე ავლენენ ზოგიერთ საერთო ნიშანს გრამატიკულ წყობაში. ს. ჯანაშია ურარტუელებს, რომელთაც ხალდეებს (თავიანთ სახელს) უწოდებდა – ქართველთა უშუალო წინაპრებად მიიჩნევდა. „ხალდეების ეთნიკური ვინაობა სრულიად უეჭველია, ისინი ქართველი ხალხის ერთ ნაწილს შეადგენდნენ“, – წერდა ის (ს. ჯანაშია, ტ. V, 1987, გვ. 35). ს.ჯანაშია ფაქტობრივად ავითარებს ჩვენი ეკლესიის წმინდანის ილია მართლის (ჭავჭავაძის) თვალსაზრისს ურარტულთა შესახებ.

„დიას, ბატონებო, ურარტელნი ქართველთა წინაპარნი ყოფილან, ქართველთა სისხლ-ხორცი ერი ყოფილა... ჩვენ უსაბუთოდ არ ვამბობთ ურარტელების ქართველობას“ (ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. V, 1987, გვ. 84).

ურარტუელებს IX-VI საუკუნეებში სამხრეთ ამიერკავკასიასა და მის მომიჯნავე ტერიტორიებზე გააჩნდათ თავიანთი დამწერლობა, რელიგია, თავისთავადი კულტურა, ხელოვნება, უძლიერესი სახელმწიფო, რომელიც ქრისტეშობამდე VII-VI საუკუნეებში დასუსტდა და საბოლოოდ დაეცა მიდიელთა ხელით. ურარტუელი ხალხი უსახელმწიფოდ დარჩა, უძლიერესი მტრები სწორედ ეთნიკურ ურარტუელებს დევნიდნენ. ყველა გადამთიელი ბატონად იქცა მათ ქვეყანაში.

„ურარტუს სამეფოს დაცემის შემდეგ მის დასავლეთ პერიფერიაზე გააქტიურდნენ სომეხი ტომები. მათ თანდათანობით იწყეს აღმოსავლეთით წინსვლა და ძველი ურარტუს მთელ რიგ რაიონს დაეუფლნენ. ძვ.წ.აღ-ის VI საუკუნის ბოლოს სპარსულ წარწერებში ძველი ურარტუ უკვე „არმინად“ იწოდება, ხოლო ეს სახელი თანდათან უცხოელთა წრეში სწორედ სომეხებს უკავშირდება. ამაში გამოხატულება ჰპოვა ურარტუს ძირითად რაიონებში სომეხების ჰეგემონობის დამყარების ფაქტმა. ურარტუს მოსახლეობის ერთი ნაწილი ამასობაში სომეხთა წრეში გაითქვიფა... რა თქმა უნდა, ყველაფერი ეს ნელ-ნელა ხდებოდა, ხანგრძლივი, მრავალსაუკუნოვანი პროცესი იყო. ურარტულთ უცბად არ დაუკარგავთ თავისი საკუთარი ტომობრიობა, თავისი ენა, კულტურა, ეთნიკური ინდივიდუალობა. საინტერესოა, რომ სწორედ ძველი ურარტუს ტერიტორია იგულისხმება სპარსეთის XVIII სატრაპიაში (ოლქში), რომელშიც, ძვ.წ.აღ-ის V ს-ის ბერძენი ავტორის პეროდოტეს

ცნობით, შედიოდნენ ალაროდიები, მატინები და სასპერები. ამათგან ალაროდი, უეჭველია, ძველ ურარტელებს გულისხმობს – სახელი „ალაროდი“ (არაროდი) ოდნავ სახეცვლილი იგივე „ურარტუა“. ეს სახელი შემორჩა დღეს არარატის მთას, რომელსაც ადგილობრივი სომხური მოსახლეობა „მასისს“ უწოდებს (ძვ. აღმ. ხალხთა ისტორია, გვ. 359).

ურარტულთა სახელი ქართველთა მეხსიერებას „ალალის“ სახით უნდა შემოენახა. ამის საფუძველი იქნებოდა ისიც, რომ ბერძნებზე ურარტუელებს – ალაროდებს, ალალოდებს უწოდებდნენ.

მოვსეს ხორენაცი, მამა სომხური ისტორიოგრაფიისა, არამს სომხურ ტომებს უწოდებს, ის წერს – „როგორც ყველასათვის ცნობილია, გარშემო მოხინადრე ხალხები ჩვენს ქვეყანას დღემდე არამის სახელის მიხედვით ეძახიან“ („სომხეთის ისტორია“, 1984 წ., გვ. 77).

„არამი“ სომეხთა რამდენიმე ეთნარქის სახელია ხორენაცის მიხედვით. სომეხთა მამამთავრების გენეალოგია ასეთია – „იაფეტმა შვა გამერი, გამერმა შვა თირასი, თირასმა შვა თორგომი, თორგომმა შვა ამასია, ამასიამ შვა გელამი, გელამმა შვა ჰარმა, ჰარმამ შვა არამი, არამმა შვა არა მშვენიერი“ (იქვე, გვ. 62).

როგორც ვხედავთ, მათ შორის „არამი“ რამდენიმეს ჰქვია, ოღონდ სხვადასხვა ვარიაციებით. ამიტომაც შეიძლება ძველ ცნობიერებაში სომხეთის სახელი არამს დაუკავშირდა. ალალი და არამი ხალხები ჩვენი მეზობლები იყვნენ, მათ ერთმანეთთან არაერთნაირი ნათესაური კავშირი არ ჰქონია ილია ჭავჭავაძისა და სხვა მეცნიერთა მოსაზრებით. ლენორმანიო, წერს ილია, ურარტუელებს ქართველებად და ქართველთა მონათესავეებად მიიჩნევს და არა სომეხების, „რომელთანაც ურარტუელებს არავითარი ნათესაობა არა აქვთ“ (ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. V, გვ. 88).

ყოველივე ზემომოყვანილი საინტერესოა ჩვენი ეკლესიის იერარქისა და მემატიანის, ლეონტი მროველი ეპისკოპოსის ქართველ ეთნარქთა გენეალოგიის განხილვისათვის.

„ქართლის ცხოვრება“, შეიძლება ითქვას, სომეხთა ხსენებით იწყება, „პირველად ვახსენოთ ესე, რამეთუ სომეხთა და ქართველთა, რანთა და მოვაკნელთა, ჰერთა და ლეკთა, მეგრელთა და კავკასიანელთა – ამათ თვისთა ერთი იყო მამა, სახელით თარგამოს. ესე თარგამოს იყო ძე თარშისი, ძისწული იაფეთისი, ძისა ნოესი“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 3).

მროველის მიერ გადმოცემული გენეალოგიით, თარგამოსის შთამომავლობა ასეთია: „პირველსა ერქვა ჰაოს, მეორესა ქართლოს, მესამესა ბარდოს, მეოთხესა მოვაკან, მეხუთესა ლეკ, მეექვსესა ჰეროს, მეშვიდესა კავკას, მერვესა ეგროს“ (იქვე, გვ. 4).

თუ ერთმანეთს შევადარებთ ხორენაცისა და მროველის მიერ გადმოცემულ გენეალოგიურ სიებს, ასეთ სურათს მივიღებთ:

ხორენაციით:	მროველით:
იაფეტი -----	იაფეტი
გამერი -----	იაფეტის ძე
თარასი -----	თარში
თორგომი -----	თარგამოს
ჰაიკი -----	ჰაოს, ქართლოს და ა.შ.

ხორენაცის თორგომი, როგორც მროველის თარგამოსი, იაფეტის შთამომავალია, მროველს (ისევე, როგორც ხორენაცს) თარგამოსის ძედ მიაჩნია ჰაოს ანუ ჰაიკი. განსხვავება ისაა, რომ ქართველი ეპისკოპოსის აზრით, თარგამოსს რვა ძე ჰყავდა, ხოლო სომეხი ქეთხუდის (რჯულის მასწავლებლის) აზრით, – ერთი ძე.

ხორენაციით	მროველით
თორგომი -----	თარგამოსი
ჰაიკი	ჰაოს, ქართლოს, ბარდოს, მოვაკან, ლეკ, პეროს, კავკას, ეგროს

სრულიად აშკარაა – ლეონტი მროველი ან ხორენაცის გენეალოგიით სარგებლობს და უმატებს მას სახელებს ქართველი ეთნარქებისას, ანდა ხორენაცი იყენებს რომელიღაც ძველ გენეალოგიას, სადაც თარგამოსი კავკასიელების მამამთავრადაა გამოყვანილი, მაგრამ არ ასახელებს თარგამოსის სხვა ძეებს, გარდა ჰაოსისა. ამგვარი ქმედებების მიზეზს თვითონვე ასახელებს, ოღონდ „საღვთო რჯულის“ მაგალითის მოშველიებით – „საქმე ისაა, რომ საღვთო წერილი გამოჰყოფს თავისიანებს, თავის საკუთარ ერს. ხოლო სხვებს, ვითრაცა უღირსთ და შეურაცხთ, უგულუბელყოფს, მათი შთამომავლობის შესახებ არაფერს ამბობს“ (მოვსეს ხორენაცი, „სომხეთის ისტორია“, გვ. 63).

თუ საღმრთო წერილიც კი არ ასახელებდა ეთნარქებს, არამედ მხოლოდ „თავისიანებს“, თავის საკუთარი ერის ეთნარქებს გამოჰყოფდა და სხვებს უგულუბელყოფდა, ე.ი. არ ასახელებდა, სრულებით არაა გასაკვირი, რომ ხორენაცს არ დაესახელებინა თარგამოსის სხვა შთამომავლები, გარდა ჰაოსისა – სომეხთა ეთნარქისა, მით უმეტეს რომ მას კავკასიის სხვა ერები შედარებით უმნიშვნელო ერებად მიაჩნდა.

უფრო სავარაუდოა, რომ ხორენაცმა დაასახელა თარგამოსის ერთი ძე – ჰაოსი, ხოლო მროველმა თარგამოსის ძეების რიცხვი გაზარდა. ლეონტი მროველი იმეორებს ხორენაცის გენეალოგიას, ოღონდ ავსებს მას საკუთარი ერის ეთნარქების სახელებით. ისმის კითხვა – ლეონტი მროველმა რატომ მიიჩნია ქართველთა ეთნარქები და სომეხთა ეთნარქი ერთი მამის შვილებად, ჰქონდა თუ არა მას ამისთვის რაიმე საფუძველი? უნდა ვიფიქროთ, რომ ამის საფუძველი იყო ქართველ ხალხში დაცული

ძველი გადმოცემა (ანდა ცნობა) იმის შესახებ, რომ უძველეს დროს საქართველოს სამხრეთით, რომელსაც შემდგომ სომხეთი ეწოდა, ერთ დროს ცხოვრობდა ქართველთა მონათესავე დიდი ერი.

ალალი ხალხის ხსოვნა მროველის დროს, ათეულობით საუკუნის წინ, უთუოდ მეტად იყო შემორჩენილი ძველ საქართველოში, ვიდრე შემდგომ. ვინ იცის, იქნებ ჰაოსში ჩვენი ძველი მემატიანენი ძველ ურარტუელებს გულისხმობდნენ, რომელთა შესახებაც ილიას ძველი თავადური სისხლი ათქმევინებდა – „დიახ, ბატონებო, ურარტელნი ქართველთა წინაპარნი ყოფილან“.

მართალია, ურარტუს ქართველთა მონათესავე ძველი ტომები მათ ქვეყანაში შემოსულ არმენიელებში ასიმილირდნენ, მაგრამ შეუძლებელია ქართულ აზროვნებაში არ დარჩენილიყო მოგონება ან გადმოცემა მათ შესახებ. ალბათ, მოგვიანებით ლეონტი მროველის ან მისი წყაროს ეპოქაში ქართულმა აზროვნებამ ძველი ურარტუს ქართველები და სომხები გაუთანაბრა ერთმანეთს და მემატიანემ მიიჩნია, რომ სწორედ სომხები იყვნენ „თვისნი“ ქართველებისა. უფრო მეტიც, თარგამოსის ძეთა შორის უდიდესნიცა და უპირატესნიც – „ხოლო ჰაოს უმეტეს გმირი იყო ყოველთასა, რამეთუ ეგვიეთარი არაოდეს ყოფილ იყო არცა წყლის-რლუნის წინათ და არცა შემდგომად ტანითა, ძალითა, სიმხნითა“ (ქ. ც. I, გვ. 4).

სომეხთა წინაპრის ასეთი ქება, ადამის შთამომავალთა შორის ყველაზე უკეთესად მიჩნევა, თვით სომეხ მემატიანეებსაც არა აქვთ გამოთქმული, მით უმეტეს, რომ არმენიელები არც კი მოიხსენიებოდნენ ურარტუს სახელმწიფოს დაქცევამდე (ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში), მსგავსი ქება კი ნამდვილად შეშვენოდა ალაროდიელთ, ურარტუს ბრწყინვალე სახელმწიფოს მქონე ერს, რომლის დიდება, ძლიერება და ხელოვნება ძველ სამყაროში ერთ-ერთი უშესანიშნავესი იყო. ალბათ ამიტომაც მიჩნეულ იქნა ალალთა ადგილას მცხოვრები არმენიელების წარსული ასე სახელოვნად.

ლეონტი მროველი ქართველთა და კავკასიელთა ეთნარქებს ერთმანეთის „თვისებს“ უწოდებდა და ძმებად მიიჩნევდა, ანუ კავკასიელ ხალხებს ერთი ეთნიკური წარმოშობის მქონე მონათესავე ერებად თვლიდა. იბერიულ-კავკასიურმა მეცნიერებამ, რომელიც მეოცე საუკუნეში შეიქმნა, ხანგრძლივი ძიებით დაასაბუთა კავკასიის მკვიდრ ერთა მონათესავეობა. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ლეონტი მროველს, ანუ მისი ეპოქის მეცნიერებას გააჩნდა რაღაც საბუთი ანდა გადმოცემა კავკასიელთა მონათესავეობის შესახებ. ხოლო თუკი მის მიერ ნახსენებ „ჰაოსის“ ქვეშ ვიგულისხმებთ ურარტუელებს, მაშინ ჩვენს თვალწინ გაცოცხლდება თეორია ე.წ. ალაროდიელ ხალხთა ოჯახის (ე.ი. ძველ ურარტუელთა და სხვათა) მონათესავეობის შესახებ.

არმენიელი ხალხი, როგორც აღინიშნა, ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში ჩამოყალიბდა, ხოლო ლეონტი მროველი ქრისტეშობამდე ათასწლეულების წინ დებს თარგამოსისა და მისი ძეების კავკასიაში შემოსვლის თარიღს. ნიკო მარი მიიჩნევდა,

რომ ამ ეპოქისათვის (ათასწლეულების წინ) იაფეტური (ქართველური) ენები მოიცავდა მსოფლიოს ვრცელ რეგიონს. ამ დროისათვის, მისი აზრით, ქართველური ენები გავლენას ახდენდნენ ფუძე ინდოევროპულზე, ურთიერთობა ჰქონდათ სემიტურთან, სომხურ ენას კი ნიკო მარი მიიჩნევდა „ნარევი ტიპის“ ენად, „ნ. მარი ინტენსიურად მუშაობდა სომხურ ფილოლოგიაშიც. მას, როგორც ქართულის კარგ მცოდნეს, უთუოდ უნდა შეენიშნა, რომ სომხურ ენაში ბევრი რამ, რაც ინდოევროპულ ენებთან შედარებით ვერ აიხსნება, შეიძლება აიხსნას ქართულთან შედარებით“ (ი. შილაკაძე, ძველი სომხური ენის გრამატიკა“, 1975 წ., გვ. 27). „ნ. მარის მიხედვით, როგორც ცნობილია, ამ მინარევმა სომხური ენა აქცია რაღაც საშუალოდ კავკასიურსა (შემდეგ იაფეტურსა) და ინდოევროპულ (შემდეგ პრომეთეიდულ) ენებს შორის მდგომ ენად“ (იქვე, გვ. 30). ი. შილაკაძე წერს – „სომხეთის ტერიტორიაზე ინდო-ევროპული მოდგმის ხალხს მერმინდელ მოსულებად ვივარაუდებთ თუ ადგილობრივ მკვიდრად (როგორც ზოგიერთი ფიქრობს), ერთი ცხადია: ამ ტერიტორიაზე წინათ არსებობდა სახელმწიფოები და ცხოვრობდნენ ხალხები (თუ ტომები), რომელთაც ქართველ ხალხთან (და საერთოდ კავკასიელ ხალხებთან) გარკვეული კავშირი ჰქონდათ, თუ ასეა, ცხადია, სომეხი ხალხი, როგორც ეთნიკური ერთეული, უთუოდ შეიცავს ამ ხალხების და ტომების მინარევს. ამ მინარევს კი თავისი წვლილი უნდა შეეტანა ახალ ოჯახში. ეს ეჭვს გარეშეა. მაშასადამე, სომხურში ინდოევროპულ ენებთან შედარებით აუხსნელთაგან ბევრი რამ შეიძლება აიხსნას ქართველურსა და კავკასიურ ენობრივ სამყაროსთან შედარებით (ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა საშუალო და ახალი სომხური ენები დიალექტითურთ, რომელთაც რამდენადაც უფრო ღრმად ვსწავლობთ, იმდენად მეტად ვრწმუნდებით, რომ სომხურ ენას ბევრი ისეთი თვისება შეუძენია, რაც ქართულ-ქართველური ენების თვისებას გვაგონებს და რასაც ძველ სომხურში ადგილი არ ჰქონდა. ამან ათქმევინა ი. კარსტეს – სომხური ენის დიალექტები ინდო-ევროპული წარმოშობისა არ არიანო“ (იქვე, გვ. 29).

ხორენაცი მუდამ ლაპარაკობს სომეხთა გადმოსახლეობის დროს სამხრეთ კავკასიაში მცხოვრები არასომხური ტომების შესახებ, რომლებიც ათქვეფილან შემოსულ მოსახლეობაში. ხორენაცის „ისტორიის“ ქართულად მთარგმნელი ა. აბდალაძე წერს: „ხორენაცის ამ და მსგავს ცნობებში ასახულია ისტორიული სინამდვილე იმის შესახებ, რომ ე.წ. „დიდი სომხეთის“ მინა-წყალზე სომეხთა მოსვლამდე მკვიდრობდნენ სხვა ხალხები, მათ შორის ქართული მოდგმის ტომებიც“ („ისტორია“ გვ. 249).

ხორენაცი აღწერს ურარტუს ქვეყანაში სომეხთა წინაპარი ტომების გადასახლების სურათს, ის წერს, რომ ჰაიკი „...ბაბილონში ვაჟის არამენეაკის შეძენის შემდეგ გაეშურა ჩრდილოეთის მხარეებში მდებარე არარადის ქვეყნისაკენ თავისი ვაჟებითა და ქალიშვილებით... იგი მივიდა და დამკვიდრდა ერთი მთის ძირას, ვაკეზე, სადაც უკვე დასახლებულიყო მცირეოდენი ხალხი ადრინდელი გაფანტვის დროს.

პაიკმა დაიმორჩილა ისინი და ააგო იქ სამემკვიდრეო სახლი. ამას ძველი ზეპირგადმოცემებიც ადასტურებენ“ (მ. ხორენაცი, ისტორია, გვ. 70).

პარქის ზეგანზე, სადაც „თორგომის სახლის მამანი“ დამკვიდრებულან, ხორენაციის ცნობით, „ადრიდანვე ცხოვრობდნენ მცირეოდენი კაცნი, რომლებიც ნებით დაემორჩილნენ გმირს, ზეპირი გადმოცემები ამასაც ადასტურებენ“ (იქვე, გვ. 70).

ხორენაცი კვლავ წერს – „საკვირველია მემატიანეს ნათქვამი, რომ ჩვენს ქვეყანაში მრავალ ადგილას გაფანტულად მკვიდრობდა მცირეოდენი ხალხი, ჩვენი ძირეული წინაპრის პაიკის მოსვლამდე“ (იქვე, გვ. 73).

მოსულმა არმენიელებმა დამხვედრი ტომები შთანთქეს, მოახდინეს მათი ასიმილაცია, ეს პირდაპირ ჩანს ხორენაციდან. მაგალითად – „ამასთანავე (არამმა) უბრძანა იქაურ მკვიდრთ, შეეთვისებინათ სომხური ენა და ლაპარაკი“ (იქვე, გვ. 77).

ისიც უნდა ითქვას, რომ ურარტუს მინა-წყალზე შესვლის შემდგომ მოხდა ჩამოყალიბება სომეხი ხალხისა, როგორც ეს აღინიშნება სომეხ ისტორიკოსთა მიერ. ამ დროს ჩანს, სომხურ ენაზე გავლენა იქონია, დამხვედურ, მკვიდრ ხალხთა ენამ.

შ. ძიძიგური წერს – „ნიკო მარის კონცეფციით, ქართულ ენობრივ სამყაროს დიდი გავლენა მოუხდენია სომხურ ენაზე წინაისტორიულ ხანაში, უძველეს პერიოდში, როდესაც ხდებოდა სომხური ეთნოსის ფორმირება, შესაბამისად – სომხური ენის ჩამოყალიბება. ნიკო მარის უდიდესი წვლილი არმენოლოგიაში, სწორედ ეს არის. კონცეფციის სქემა ასეთია: სომხური ნარევი ენაა, ორბუნიბოვანია, ერთი ფენა, შენარევი და შეზრდილი სხვა ფენასთან, ქართულ-კავკასიურ სამყაროსთან სიახლოვით არის აღბეჭდილი“ (შ. ძიძიგური, „ნიკო მარი ქართული კულტურის მკვლევარი“, (1985, გვ. 104).

ყოველივე ზემოაღნიშნული უფლებას იძლევა გამოითქვას მოსაზრება, რომ ძველ საქართველოში არსებობდა მოგონება საქართველოს სამხრეთით მცხოვრები ძლიერი, ქართველთა მონათესავე ხალხის შესახებ, და ვინაიდან საქართველოს სამხრეთით იმ დროისთვის სომხები ცხოვრობდნენ, ქართველთა გენეალოგიის შემდგენელმა მემატიანემ სხვა ქართველურ მონათესავე ტომების ეთნარქთა შორის პაოსიც ჩართო, ვითარცა პიროვნული გამოხატულება ხსენებული მოგონებისა. ჩანს, მროველის პაოსი – ურარტუს ძლიერების ანარეკლია. წინააღმდეგ შემთხვევაში ვერც ერთი თავისუფალი ერი აიტანდა თავის ეროვნულ მატთანეში მტკიცებას იმისას, რომ მათი მეზობელი ერის წინაპარი თავიანთ წინაპარზე უპირატესი და უძლიერესი იყო. სწორედ ქართველ ხალხში დარჩენილ მოგონებას სამხრეთელი მონათესავე მეზობლის შესახებ უნდა გაეხადა ასატანი მროველის გენეალოგიის ეროვნულ მატთანეში ჩართვა.

როგორც აღინიშნა, მროველი თავისი გენეალოგიის შედგენის დროს იყენებდა ხორენაციის გენეალოგიას. მაშასადამე, ეს გენეალოგია V საუკუნეზე ადრე ვერ შედგებოდა. ძნელი საფიქრებელია, VIII-XI საუკუნეებში ქართველებისა და სომხებისათვის ენოდებინათ ძმები და „თვისნი“, ქართულ-სომხური ეკლესიების დაშორებისას

ატეხილი იდეოლოგიური ბრძოლის გამო. მანასკერტის 726 წლის კრების შემდგომ ქართული და სომხური ეკლესიები (და შესაბამისად იდეოლოგიაც) სრულებით განსხვავებული გზებით განვითარდნენ, სრულებით განცალკევდნენ, უფრო მეტიც, საქართველოში სომხეთთან და სომხურ ეკლესიასთან კულტურული ან რაიმე ერთობის დამადასტურებელი ყოველგვარი თხზულება ისპობოდა ანდა რედაქტირდებოდა.

სულ სხვა ვითარება იყო VI-VII საუკუნეებში. ამ დროს ქართველი და სომეხი ერები, ეკლესიები განსაკუთრებით დაკავშირებულნი იყვნენ ერთმანეთთან. ყოველ შემთხვევაში, ქართული მხარე იძულებული იყო ქართული ეკლესია სომხური ეკლესიის მოკავშირედ წარედგინა სპარსი ხელისუფლებისათვის. საქართველოს დაპყრობის შემდგომ სპარსეთი განსაკუთრებით უჭერდა მხარს სომხურ ეკლესიას, აძლიერებდა მას და ამასთან ერთად აიძულებდა მის იმპერიაში მცხოვრებ ქრისტიანებს მიელოთ ქრისტიანული სარწმუნოების ის ორიენტაცია, რომელსაც ადგა სომხური ეკლესია (ე.ი. ანტიბიზანტიური). ამ დროს ხდებოდა ქართული წმიდა წიგნების რედაქტირება და „გამართვა“ სომხურის მიხედვით (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ).

უნდა ვიფიქროთ, რომ მემატიანემ ქართველ ეთნარქთა გენეალოგია შეადგინა სომხურ-ქართული ეკლესიების „ერთობის“ დროს VI-VII საუკუნეებში. ჯერ კიდევ მ. თარხნიშვილმა გამოთქვა აზრი, რომ ლეონტი მროველის ლიტერატურული საქმიანობა VI-VII საუკუნეებს განეკუთვნება.

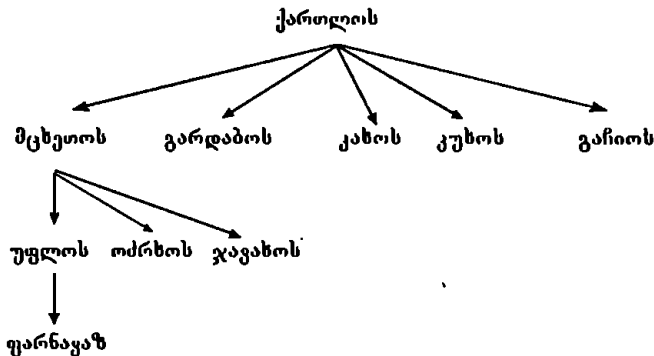
„მ. თარხნიშვილის აზრით, ლეონტი მროველის ლიტერატურული საქმიანობა მერვე საუკუნის მეორე ნახევარს ვერ გადასცილდება – უფრო ზუსტად ის უნდა დაიდოს VI-VII საუკ. სომეხ-ქართველთა საეკლესიო განხეთქილებამდე“ (კ. კეკელიძე, ლიტ. ისტ. გვ. 238).

ფარნავაზი

საქართველოს პირველი ერთიანი სახელმწიფოს დამაარსებლის, ანბანის გამაყრცელებლის, ქართული მწიგნობრობის ფუძემდებლის, მეფე ფარნავაზის ცხოვრება აღწერილია ქართველთა უმთავრეს საისტორიო, ეროვნული სინამდის ხარისხამდე ამაღლებულ ნიგნში, რომელსაც „ქართლის ცხოვრება“ ეწოდება. მიჩნეულია, რომ „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი, თარგამოსიანთა გენეალოგია, თვით რედაქტორს შეუდგენია (კერძოდ, მას თავისი დროის მოთხოვნების შესაბამისად დაუნერია ძველ წყაროთა გამოყენებით „ამბავი რვათა ძმათა“, „გამოსვლა ხაზართა“, „შემოსვლა ალექსანდრესი“), ხოლო „ცხოვრება ფარნავაზისი“ – უკვე არსებული ძველი ქართული საისტორიო მოთხრობა, თავისი გემოვნებით გაუმართავს და ჩაურთავს ნიგნში.

ქვეყნის გამაერთიანებელი პირველი მეფის მამის სახელი მემატრიანისათვის უცნობია, სამაგიეროდ მისთვის ცნობილია სახელი მამის ძმისა. ამასთან დაკავშირებით პაულე ინგოროყვა წერს – „ლეონტი მროველი აქ, ჩანს, იმეორებს რომელიღაც ძველი საისტორიო წყაროს ცნობას“ (ტ. IV, გვ. 523).

მემატრიანე ფარნავაზის ამბის გადმოცემისას წერს, რომ ფარნავაზი „იყო მამულად ქართლელი, ნათესავი უფლოსი, მცხეთოსის ძისა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 20). მისი გენეალოგია, ცხადია, წყვეტილებით, ასეთია:

ფარნავაზამდე დიდი ხნით ადრე, ქართველთა ერთ მთავარ წინაპართაგანი – ქართლოსი, დასახლებულა მტკვრისა და არაგვის შესართავთან მდებარე არმაზის მთაზე. აქ აუშენებია სიმაგრეები (შემდგომში აქ არმაზის კერპი აღმართეს, იქამდე კი ამ მთის სახელი „ქართლი“ ყოფილა). ქართლოსს აუშენებია ორბის (შემდგომ სამშვილდედ წოდებული) და ხუნანის (ანუ მტუერის) ციხეები. უცოცხლია დიდხანს.

ქართლოსისა და თარგამოსის შთამომავალთ ერთმანეთში სიყვარულით უცხოვრიათ, შემდგომ კი აშლილან და დაკნინებულან. ამ მიზეზით მათ შორის აღარავინ

ყოფილა უნარჩინებულესი და უსახელოვანესი. ადგილ-ადგილ თავადები (გამოჩენილი მეთაურები) ჩნდებოდნენ, მაგრამ მცხეთის თავადი ყველაზე ნარჩინებულად ითვლებოდა სხვებთან შედარებით. მას მეფის, ან ერისთავის სახელი არ ეწოდებოდა. არამედ მამასახლისი. ის გამზავებული და მოსამართლე იყო ქართლოსიანთა შორის.

სწორედ ამ დროისათვის დაუვიწყრიათ ჭეშმარიტი ღმერთი, რომელიც ქართველთა წინაპრებს სწამდათ, დაუნყიათ მსახურება მზისა, მთვარისა და ხუთი ვარსკვლავისა, „მტკიცე და უფროსი საფიცარი მათი იყო საფლავი ქართლოსისა“.

დიდი ხნის შემდგომ გამოჩენილა ალექსანდრე მაკედონელი. იგი სხვა ქვეყანათა დაპყრობის შემდგომ შემოსულა ქართლში, სადაც მას უხილავს მკვიდრნი ქვეყნისა; უნდა ითქვას, რომ აქ მემატთანეს მიერ გადმოცემული ამბავი აშკარად არეულია, ჩანს არა მარტო სხვადასხვა წყაროს, არამედ სხვადასხვა კონცეფციის გავლენაც. მაგალითად, როგორც ვიცით, სხვა წყაროს, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ – კონცეფციის თანახმად, ქართველები სამხრეთის „არიან-ქართლის“ ქვეყნიდან გადმოსახლებულან მაკედონელის დროს. მათ ამ ქვეყანაში დახვედრიათ უცხო ერი, „ქართლის ცხოვრების“ კონცეფციით კი ქართველობა ხალხად ყალიბდება საქართველოს მინა-წყალზე, ე.ი. არ გადმოსახლებულა. ზემოაღნიშნული ამბის გადმოცემის დროს, როგორც აღინიშნა, ეს ორი კონცეფცია ერთმანეთშია არეული. მაგალითად, მაკედონელს ქართლში ხვდება ქართველობა და... უცხო ერი – ბუნთურქები და ყივჩაღები. აქ, ცხადია, აღებულია „მოქცევაჲს“ ამბავი, რომელიც სათანადოდ არაა შეჯერებული „ქართლის ცხოვრების“ კონცეფციასთან.

ქართლში შემოსვლის შემდგომ ალექსანდრე მაკედონელი შეებრძოლა და დაამარცხა ზოგიერთ კუთხეში მცხოვრები არაქართული ტომები – „მოსრნა ყოველნი იგი ნათესავნი აღრეულნი ქართლს მყოფნი და უცხონი იგი ნათესავნი მოსრნა და დაატყვევნა და დედანი და ყრმანი უცებნი, თხუთმეტისა წლისა უმცროსნი“ (ქ. ც. I, გვ. 18). არაქართველთა მოსპობის შემდეგ დარჩენილ ქართველ მოსახლეობას (ქართლოსიანებს) პატრიკად დაუტოვა მაკედონელი აზონი, იარედოსის ძე. მას ემორჩილებოდა 100.000 რომაელი ქვეითი.

მათი სარწმუნოება, მემატთანეს გადმოცემით, ასეთი იყო: ებრძანა აზონს ალექსანდრეს მიერ ქართველთა ქვეყანაში დანერგილიყო თავყვანისცემა მზისა, მთვარისა, ხუთი ვარსკვლავისა, მსახურება უხილავი ღმერთისა, ყოვლის დამბადებლისა. ალექსანდრეს წასვლის შემდგომ აზონმა მიატოვა ეს სარწმუნოება – „იწყო კერპთმსახურებად და შექმნა ორნი კერპნი ვერცხლისანი: „გაცი და გაიმ“. აზონი სასტიკი და სისხლიანი კაცი ყოფილა, მას ქართველთათვის იარაღის ტარების ნებაც კი არ დაურთავს – გაუცია ბრძანება: „ყოველმან ქართველთაგანმან, რომელმან პოვოს საჭურველი, მოკალით იგი“. – „და იყო ჭირი დიდი ნათესავსა ზედა ქართველთასა“. სწორედ ასეთ დროს გამოჩენილა ფარნავაზი – ქართველთა განმათავისუფლებელი. სიყრმიდანვე კავკასიის მთებში ლტოლვილი ფარნავაზი სახელოვან ვაჟკაცად აღ-

ზრდილა. ის „იყო კაცი გონიერი, მხედარი შემმართველი და მონადირე ხელოვანი“. მცხეთაში დაბრუნების შემდგომ ის გაუცნიათ აზონისათვის, როგორც სახელგანთქმული მონადირე. „შეიყვარა იგი აზონმან მონადირეობისათვის“. აზონთან დაახლოებას დიდად შეუშინებია დედა ფარნავაზისი, ევედრებოდა შვილს დაეტოვებინა მცხეთა, ქართლი და წასულიყვნენ, რათა აზონის ხელს დასხლტომოდნენ. მართლაც ოჯახმა გადაწყვიტა სხვაგან, ფარნავაზის დედის ქვეყანაში გადასახლება. მემატინე განაგრძობს:

მაშინ იხილა ფარნავაზმა სიზმარი, თითქოსდა იგი იყო ერთ უკაცურ სახლში, უნდოდა გასვლა და ვერ გადიოდა. მაშინ სარკმლიდან შემოვიდა მზის სხივი შემოერთყა ნელზე, გაიზიდა და გაიყვანა სარკმელიდან. და როდესაც ველზე გავიდა მზე, ფარნავაზმა ის იხილა დადაბლებული, ხელით შეეხო მზის პირს, მოხოცა ცვარი და იცხო თავის პირზე. გაიღვიძა ფარნავაზმა, გაუკვირდა და თქვა – ეს სიზმარი ალბათ დედაჩემის სამშობლოში ჩასვლის შემდეგ ამიხდება, იქ სიკეთეში ვიქნებიო.

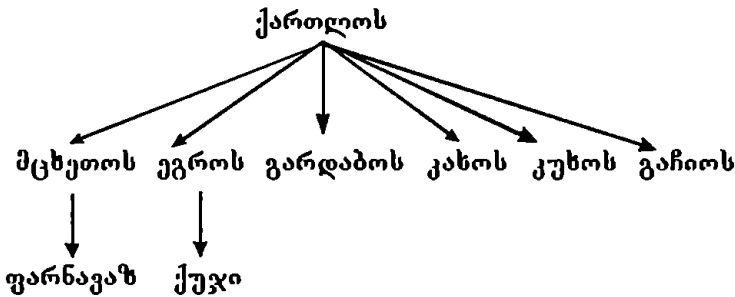
იმ დღეებში ფარნავაზი სანადიროდ გაემართა და დიღმის ველზე ირმებს გაეკიდა. ირმები თბილისის ხრიოკებისაკენ გაიქცნენ. მისდევდა ფარნავაზი, სტყორცნა ისარი, ჰკრა ირემს, მან ცოტა გაიარა და დაეცა კლდის ძირში. ამასობაში დაღამდა, ჩამოქვეითდა ფარნავაზი და ირემთან გადაწყვიტა ღამის გათენება. ამ დროს განვიძა ძლიერ. კლდის ძირში ფარნავაზმა გამოქვაბული შეამჩნია, ამოქოლილი. ამოიღო ჩუგლუგი და გამოარღვია კარი, რათა სიმშრალეში შესულიყო. შევიდა შიგნით და იხილა განძი მიუნვდომელი, ოქრო და ვერცხლი, უთვალავი ჭურჭელი ოქროვერცხლისა. ძლიერ გაუკვირდა, აღივსო სიხარულით და გაახსენდა სიზმარი. ისევ ამოქოლა გამოქვაბულის კარი. უთხრა ეს ამბავი დედასა და ორ დას. გამოიტანეს ეს განძი მალეით. ამის შემდგომ აზონის ქმედება მიუთითებს იმის შესახებ, თუ რა ძლიერი იყო იმ უძველეს დროსვე, ქრისტეშობამდე ასწლეულებით ადრე, ქართველთა შორის ეროვნული ერთიანობის გრძნობა და ქართველ ტომებს როგორ ჰქონდათ შენარჩუნებული ეთნიკური ერთიანობის სიმძაფრე. განძის პოვნით უცებ გამდიდრებულმა ფარნავაზმა, უპირველეს ყოვლისა, გაგზავნა თავისი წარმომადგენელი ეგრისის დასავლურ ქართული საერისთაოს მეთაურთან – ქუჯისთან და შეატყობინა მას მომხდარი ამბავი. ფარნავაზმა შეუთვალა სურვილი, თავისი განძით მისულიყო ქუჯისთან და ერთიანი ძალით შებრძოლებოდნენ აზონს – ქართველთა ქვეყნის დამპყრობელს.

მემატინე წერს, რომ ამ ამბის მოსმენით „განისარა ქუჯიმ სიხარულითა დიდითა და პრქუა: „აღსდევ და მოვედ ჩემ თანა, ნუ შურობ ხვასტაგსა შენსა, და ხვასტაგითა შენითა, განგიმრავლენ სპანი შენნი, ვიდრე გამოვჩნდეთ მტრად აზონისა, მაშინ განიხარონ ყოველთა ქართველთა აწყვედილთა მისგან და მიწყვედულთა“ (ქ.ც. გვ. 22).

პასუხის მიღების შემდეგ ფარნავაზი დედიტა და დებით სიხარულით წავიდა ქუჯისთან. ქუჯი ასეთი სიტყვებით შეეგება მას: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა და შენ გმართებს უფლობა ჩემი... შენ ხარ უფალი ჩვენი და მე ვარ მონა

შენი“ (გვ. 22). ფარნავაზი ამ დროისათვის, როგორც ვიცით, უბრალო, ყოველგვარი პატივისა და თანამდებობის უქონელ პირს წარმოადგენდა, ხოლო ქუჯი ეგრისის ვრცელი ქვეყნის მფლობელი იყო, ამიტომაც მისგან თავის თავის „მონად“, ხოლო ფარნავაზის „უფლად“ გამოცხადება აიხსნება გენეალოგიური უფროს-უმცროსობითი ურთიერთდამოკიდებულებით, რაც ძველი დროისათვის იყო დამახასიათებელი და სავალდებულოდ შესასრულებელი. ფარნავაზი „ქართლის თავთა შვილია“, ამიტომაც, ამბობს „ეგრისის თავთა შვილი“, – მე შენ უნდა დაგემორჩილო, შენ „ჩვენი უფალი ხარო“. ასეთი ურთიერთობა გვაფიქრებინებს, რომ თავდაპირველ გენეალოგიურ ვარიანტში, რომელსაც შემდგომ ასახვა ვერ უპოვნია „ქართლის ცხოვრებაში“, გენეალოგიური შტო, ჩანს, ასეთი სახით იყო გადმოცემული:

ქუჯიცა და ფარნავაზიც ერთი წინაპრის შთამომავალი არიან, მაგრამ ფარნავაზი პირმშოებითი უფლების ძალით ოჯახში, გვარში, უფროსად ითვლება, ის „უფალია“, მისი ყველა ნათესავი მას უნდა დაემორჩილოს. ასეთია იმ უამის კანონი.

ფარნავაზმა და ქუჯიმ მოილაპარაკეს ოსებთან და ლეკებთან, ისინი სიხარულით დათანხმდნენ აზონის წინააღმდეგ აჯანყებას, რადგანაც არ სურდათ მისთვის ხარკის მიცემა. მათგან მიიღეს დამხმარე სამხედრო ძალა, ეგრისში შეიკრიბა უთვალავი სპა. შეუტყის აზონს. აზონი დამარცხდა და თავი შეაფარა კლარჯეთს. ფარნავაზი შევიდა მცხეთაში, იმავე წელს დაიმორჩილა „ყოველი ქართლი“, კლარჯეთის გარდა – ასე წერს მემატინანე, – „დაიპყრა ყოველი ქართლი თვინიერ კლარჯეთისა“, აქ უთუოდ „ყოველი ქართლის“ ქვეშ იგულისხმება როგორც აღმოსავლეთი, ასევე დასავლეთი საქართველო – სწორედ დასავლეთ საქართველო წარმოადგენდა ფარნავაზის საყრდენ ბაზისს აზონის წინააღმდეგ აჯანყებისას.

აზონს ფარნავაზის წინააღმდეგ ომში დაეხმარა „საბერძნეთი“ – მისგან მიიღო დიდძალი დამხმარე ძალა, სამაგიეროდ ფარნავაზს – „ასურისტანის მეფე ანტიოქოზი“. კიდევ ერთხელ შეებრძოლნენ ერთმანეთს აზონისა და ფარნავაზის ჯარები – არტაანის ნაქალაქევეში, რომელსაც ჰური ანუ „ქაჯთა ქალაქი“ ერქვა. ბერძენთა ჯარები დაამარცხეს ქართველებმა, მოკლეს აზონი, შეიჭრა ფარნავაზი საბერძნეთის

საზღვრებში – შევიდა ანციოძორში და უკან დაბრუნდა ეკელეცის გზით. კლარჯეთი შეტევა თავის სამეფოს და დაბრუნდა მცხეთაში.

ეპართლას სამეფოს საზღვარი ჩრდილო-დასავლეთით დაიდო მდინარე ეგრისწყალზე. ამ მდინარის მარჯვენა სანაპიროც (ისევე როგორც მარცხენა) წარმოადგენდა ეგრისის წილს, ე.ი. წარმოადგენდა ეგრისის შთამომავალთა საცხოვრისს (ვიდრე ბაზარტოს მდინარემდე „საცა წარსწუდების წუერი კავკასისა“), მაგრამ ეგრისწყალს და ბაზარტოს მდინარეს (ე.ი. მდ. ეგრისწყალსა და მდ. ყუბანს) შორის მცხოვრებმა ეგრისელებმა არ ინებეს განდგომა „ბერძენთა“ სახელმწიფოსაგან და შესვლა ფარნავაზის სამეფოში. საზღვარი „ყოველი ქართლისა“ ამ მიმართულებით დაიდო მდინარე ეგრისწყალზე. მემატიაზე წერს – „ხოლო ეგრისწყალს ქვემოთ დარჩა ბერძენთა, რამეთუ მცვიდრთა მის ადგილისათა არა ინებეს განდგომა ბერძენთა“, ხოლო ეგრისის მეორე ნაწილი შევიდა ქართლის სამეფოში, თავისი სახელმწიფო ფარნავაზმა დაჟო საერისთავოებად. პირველთა შორის მემატიაზე ასახელებს ეგრისს და მის ერისთავს ქუჯოს. ის გახდა სიძე ფარნავაზისა და მიიღო საერისთავოდ ყოველი ეპართლას ეგელანა ეგრისწყალსა და რიონს შუა. მან ააშენა ციხე-გოჯი. მარგვეთის საერისთავოში შედიოდა მიწები მდინარე რიონსა და ლიხის მთას შორის. შემდეგი საერისთავოები იყვნენ კახეთში, ხუნანში, სამშვილდეში, წუნდაში, ოძრხეში, კლარჯეთში. ერთი ერისთავი დაადგინა – სპასპეტად, მას შიდა ქართლიც მიეცა საგამგეოდ. ის წარმოადგენდა მეფის შემდეგ პირველ თანამდებობის პირს, ყველა ერისთავის განმგებელს. თავის მხრივ ერისთავებს ემორჩილებოდნენ სპასალარები და ათასისთავები, მათგან შემოდრიოდა საერისთავო და სამეფო ხარკი.

ფარნავაზმა ააშენა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ საქართველოში დანგრეული ქალაქები და ციხეები, დედაქალაქ მცხეთას კი შემოავლო გალავანი.

ფარნავაზს შეუქმნია თავის სახელზე – კერპი არმაზი, რამეთუ ფარნავაზს სპარსულად არმაზი ერქვა. ეს არმაზის კერპი აღმართა ქართლის მთის თავზე. დიდი დღე სასწაული გადაიხადა კერპის აღმართვისას.

გამეფებისას 27 წლის იყო. 65 წელი ნებიერად იმეფა. „აღაშენა და განავსო ქართლი“.

ფარნავაზმა ქართული ენა სახელმწიფო ენად გამოაცხადა, რის გამოც ქართულის გარდა სხვა ენა საქართველოში არ იხმარებოდა. მანვე შექმნა ქართული მნიგნობრობა.

სიკვდილის შემდეგ არმაზის კერპის წინ დაასაფლავეს.

ასე გადმოგვცემს ფარნავაზის ცხოვრებას ჩვენი მატიაზე.

ქართლის, ანუ იბერიის ერთიანი დიდი სახელმწიფოს წარმოქმნას მეცნიერები ქრისტეშობამდე IV-III საუკუნეებით ათარილებენ.

ფარნავაზისა და მისი მემკვიდრე მეფეების ანუ ფარნავაზიანების დროს მცხეთაში – სამეფოს დედაქალაქში, შენდებოდა ციხესიმაგრეები, სხვადასხვა ნაგებობა-

ნი, კიდევ სხვა კერპებიც აღუმართავთ. ფარნავაზის მიერ არმაზის აღმართვის შემდგომ მეფე საურმაგმა აღმართა კერპი აინინა, იწყო არმაზის ციხე-ქალაქის შენება. მეფე მირვანმა დანინას კერპი აღმართა, დაასრულა არმაზის მშენებლობა. მეფე ფარნაჯომმა კერპი ზადენ მთაზე აღმართა, ციხეც აუშენა. არსოკ მეფემ – ქალაქს სხვა ზღუდე შემოავლო. მეფე არტაგს კი არმაზში შიდა ციხე (აკროპოლისი) აუშენებია.

მათი შემდგომი მეფეები უკვე საკუთრივ მცხეთას აშენებდნენ, ანუ მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე ქალაქს.

დედაქალაქს იცავდნენ რთული თავდაცვითი სისტემის მეშვეობით. არმაზ-ციხე სომხეთიდან, ალბანეთიდან და დასავლეთ საქართველოდან მომავალი გზების თავშეყრის ადგილას იდგა, ზადენციხე კი ჩრდილოეთის მომთაბარეთა ქვეყნებიდან მომავალ გზას აკონტროლებდა. ქვეყანაში შედიოდა დიდი საერთაშორისო მნიშვნელობის სავაჭრო გზა, როგორც ამას გვაცნობს სტრაბონი. საერთოდ იბერია სავაჭრო გზებით ყოფილა დასერილი. სტრაბონის ცნობით, იბერია კარგად ყოფილა დასახლებული, ქალაქები და დაბები მრავალრიცხოვანი იყო. სახლები და ნაგებობები კარგად ნაგები, ხუროთმოძღვრული ხელოვნებით, ჰქონდათ კრამიტის სახურავები. იბერიაში მდებარეობდა ქალაქები – უფლისციხე, წუნდა, ოძრხე, ციხეგოჯი (ამ ქვეყნის დასავლეთი საზღვარი, როგორც აღინიშნა, მდინარე ეგრისწყალზე იდო).

უთუოდ ყოველ საერისთავოს გააჩნდა თავისი ცენტრი. ჩრდილოეთის მიმართულებით იბერიის საზღვარს, ჩანს, კავკასიონის წყალმყოფი ქედი წარმოადგენდა, რომლის იქითაც მცხოვრებ ტომებზეც ვრცელდებოდა სამეფოს გავლენა.

სამხრეთის მიმართულებით იბერია ვრცლად იყო გადაჭიმული. არმენიასა და იბერიას, ქრისტეშობამდე II საუკუნის ავტორის – აპოლოდორის ცნობით, ერთმანეთისგან ჰყოფდა მდინარე არაქსი. არაქსი ყოფილა გამყოფი იბერიელებისა და არმენიელებისა.

სამხრეთ-დასავლეთით იბერიის საზღვარი გადიოდა პირიადრის მთის კალთებზე, მას ეკუთვნოდა ხორზენე და გოგარენე, როგორც ბერძნები უწოდებდნენ სამხრეთ საქართველოს კუთხეებს. შემდეგ, სტრაბონის ცნობით, არმენიას იბერიისათვის წაურთმევია აღნიშნული კუთხეები, დაახლოებით 190 წელს ქრისტეშობამდე (იხ. საქ. ისტ. ნარკვ., ტ. I, გვ. 456).

ფარნავაზის რეზიდენციას და სამეფო ქალაქს წარმოადგენდა არმაზი. მისი სახელი მრავალ უცხოურ თანადროულ წყაროშიც არის ასახული, როგორც ჩანს, ის ცნობილი და სახელოვანი ქალაქი იყო. ამ ქალაქის სიღიადე დაადასტურა არქეოლოგიურმა გათხრებმა, ქართველ ერისმთავართა და წარჩინებულთა ბრწყინვალე ფუფუნება და დიდებულება ნათლად გამოაჩინა არქეოლოგიურმა ძეგლებმა. არმაზიდან სამეფო რეზიდენცია გადატანილ იქნა საკუთრივ მცხეთაში, ეს მომხდარა პირველი საუკუნის მეორე ნახევარში. პ. ინგოროყვას თანახმად, მეფე ფარნავაზი მეფობდა ქრისტეშობამდე 284-219 წლებში. 284 წელსვე დამყარებულა ქართული წელთაღრიცხვა.

„ძველქართული კალენდრის შესწავლიდან ირკვევა, რომ ქართული ნაციონალური წელთაღრიცხვა იწყება სწორედ იმ დროიდან, როდესაც, ლეონტი მროველის ცნობით, ალექსანდრე მაკედონელის იმპერიის დაყოფის შედეგად მოხდა ახალი იბერიის სახელმწიფოს ჩამოყალიბება, ფარნავაზიანთა დინასტიით ხელისუფლების სათავეში. სახელდობრ, დასაწყისი ქართული ნაციონალური წელთაღრიცხვისა არის 284 წელი ჩვენს ერამდე. ეს წელი არის გამოსავალი თარიღი, რომელიც შემდეგ საფუძვლად დაედო ქართული ქორონიკონის სისტემას, ...ეს თარიღი, 284 წელი, რომელიდანაც იწყება ქართული ნაციონალური ერა, არის თარიღი იბერიის სახელმწიფო დამოუკიდებლობის გამოცხადებისა და ფარნავაზიანთა დინასტიის დამკვიდრებისა იბერიის სახელმწიფოს ხელისუფლების სათავეში“ (პ. ინგოროყვა, ტ. IV, 1978, გვ. 558).

პავლე ინგოროყვამ სათანადო კვლევის შედეგად დაასკვნა, რომ ქართულ მატრიანეთა ანტიკური ხანის იბერიის მეფეთა სია („მეფენი ქართლს შინა წარმართნი“) – წარმოადგენს ისტორიული სინამდვილის შემცველ დოკუმენტს, რომელიც მომდინარეობს წინაქრისტიანული ეპოქის ძველქართული საისტორიო წყაროებიდან (იქვე, გვ. 559).

ფარნავაზმა ერთ სახელმწიფოში გააერთიანა ქართული ტომები, შეჰკრა ისინი ერთ ხალხად, მან შესძლო ასევე ამ სახელმწიფოს გავლენის სფეროში მოექცია იბერიულ-კავკასიურად წოდებული, ქართველთა მონათესავე სხვადასხვა ტომები. კერძოდ, როგორც ითქვა, იბერიელთა და არმენიელთა შორის საზღვარი ერთ დროს მდინარე არაქსზე გადიოდა. ჩრდილოეთის მიმართულებით ქართველთა გავლენის სფეროში, მემატრიანეს თანახმად, შედიოდნენ ოსთა, დურძუკთა და ლეკთა ტომები. დურძუკები და ლეკები – ქართველთა მონათესავეებად უძველეს დროსვე მიიჩნეოდა. ოსთა შესახებ უნდა ითქვას, რომ როგორც წყარო მიუთითებს, ოსები იმ დროისათვის არ მიიჩნეოდნენ ირანულენოვან ტომებად, არამედ ითვლებოდნენ ქართველთა მონათესავე კავკასიურ (ადგილობრივ) ტომად. ჩვენი მატრიანეს თანახმად, ოსები ყოფილან შთამომავალნი ხაზართა მეფის ძისა უობოსისა – „მროველის წარმოდგენით, უობოს ხაზართა მეფის შვილი ყოფილა, ხოლო ოსები თითქოს ამ უობოსის, ე.ი. ხაზართა და ქართველთა და სომეხთა ტყვეების „ნათესაები“, ანუ შთამომავალნი ყოფილან. ე.ი. ნარევი ეროვნება ყოფილა“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, ტ. I, 1950 წ. გვ. 277).

აქედან ჩანს, რომ ფარნავაზის ეპოქაში ოსები მართალია ნარევი, მაგრამ მაინც ქართველთა მონათესავე ტომად მიიჩნეოდა. ოსები – რომელთაც შემდგომ ალანები ეწოდათ – უცხოელთა მიერ იბერიელებად მიიჩნეოდნენ – „XI საუკუნის ბიზანტიელი მწერალი იოანე ცეცე ამტკიცებს: იბერები, აბაზგები და ალანები ერთ ხალხს შეადგენდნენო, ხოლო XV საუკუნის სომეხი მემატრიანე თომა მენოფელი განუმარტავს მკითხველებს, რომ ქართველთა სახლში, ე.ი. ქართულ ეროვნულ-კულტურულ გაერთიანებაში შედის რვა ტომი – ქართვენი („ვრაცები“), იმერლები, მეგრელები, სვანები, აფ-

ხაზები, მესხები, დვალეები და ოსები“ (ს. ჯანაშია, ტ. V, გვ. 12). შემდგომი საუკუნის ევროპელი ავტორიც ასევე მიიჩნევს – „შტრიტერი თავისი შრომის ნაწილში, სადაც ლაპარაკია ზემო იბერიის მეზობლად ბინადარ ალანებზე, კატეგორიული და სრული ეჭვიმუტანლობის კილოთი აცხადებს, რომ ესენიც იბერიელები არიანო“ (შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო საუბრები, გვ. 174).

დვალეებს, მართალია, რატომღაც დურძუკთა ტომს ათვლიდნენ ბოლო დრომდე, მაგრამ სინამდვილეში ქართველები იყვნენ. შემდგომ მოხდა დვალთა ტომის ირანიზაცია, გაოსება. შესაძლებელია, თავდაპირველად ოსებად სახელდებული ტომიც არ იყო ირანულენოვანი და შემდგომ, შუა საუკუნეების მანძილზე, ჩრდილო კავკასიაში მოხდა ოსების გაირანულენოვნება.

საყოველთაოდაა აღიარებული, რომ ალანები ირანულენოვანი ტომი იყო, მაგრამ არც ის უნდა დარჩეს უყურადღებოდ, რომ საკმაოდ დიდი ნაწილი ძველი ისტორიკოსებისა ალანებს, ქართველ ისტორიკოსთა მსგავსად, ხაზარულ (ე.ი. თურქულ) კავკასიურ წარმომავლობის ტომად მიიჩნევდა. მაგალითად, XIV საუკუნის არაბი გეოგრაფი ალანებს თურქულენოვან ხალხად თვლიდა, ის ერთ ალანურ ქალაქზე წერდა – „ის დასახლებულია ალანი ხალხით, და ისინი თურქები არიან – რომელნიც გაქრისტიანდნენ“. XV საუკუნეში ი. შილტბერგერი იყო ასებთან (ოსებთან) და ალანებთან. ისინი თურმე მაშინ ღმერთს თათრულ ენაზე ადიდებდნენ (იხ. ფ. ბურნ, „პუტე-შესტვიე ივანა შილტბერგერა...“, ნიგინი „ზაპირისკი იმპერატორსკოგო ნოვოროსიისკოგო უნივერსიტეტა“. ტ. I, კიბ. 1 და 2. ოდესსა 1867, გვ. 31-33). პროფ. ნ. ბასკაკოვის თანახმად, ჩინურ წყაროებში მოხსენებული ტომი იაოშე (იასები, ოსები) თურქული წარმოშობისა ყოფილა. ასევე აღსანიშნავია, რომ ყარაჩაეველ და ბალყარელ ისტორიკოსებს თავიანთი ტომები ალანური წარმოშობისად, ალანები კი თურქულ-ხაზარულ წარმოშობისად მიაჩნიათ. ამ მხრივ, ჩანს არის რაღაც საერთო ძველ ქართულ და უცხოურ წყაროთა შორის.

ფარნავაზის დროისათვის სრულიად შესაძლებელია, ოსები ისევე ყოფილიყო იბერიულ-კავკასიური წარმომავლობის ტომი, როგორც სხვა მეზობელი ტომები.

ფარნავაზის სახელმწიფო ფაქტობრივად მთელ კავკასიას აერთიანებდა თავის გავლენის სფეროში, მაგრამ ყველაზე არსებითი ისაა, რომ ქართველ ტომთა გამაერთიანებელი სახელმწიფოს შექმნამ სახელმწიფოსავე მეშვეობით შესაძლებელი გახადა ქართველთა ეროვნების ფორმირება, ერთიანი ხალხის, ერის ჩამოყალიბება. საზოგადოდ ცნობილია, რომ სახელმწიფოს აქვს თვისება ერთიან ხალხად ჩამოყალიბოს სახელმწიფოში მცხოვრები მოსახლეობა, ასეთივე თვისებების იყო, ცხადია, ქართული ერთიანი სახელმწიფოც. მით უმეტეს, რომ ქართულ წყაროთა თანახმად, ფარნავაზის მიერ ჩამოყალიბებულმა სახელმწიფომ იარსება თითქმის ათასი წელი. კერძოდ, ეს სახელმწიფო დაშლილა ვახტანგ გორგასალის შვილების შემდგომ VI საუკუნეში – ასე გადმოგვცემს „ქართლის ცხოვრებაც“ და „მოქცევაჲ ქართლისაჲც“. ქარ-

თველი ერის ჩამოყალიბების დროს შესახებ ლაპარაკია ქვემოთ, ხოლო აქ უნდა ითქვას, რომ ფარნავაზის ეპოქაში ქართველთა ერთიანობას მიუთითებს ძველქართული გვარების ფორმათა ერთიანობა უძველეს საქართველოში. გამოკვლევებით დადგენილია, რომ უძველესი გვარის აღმნიშვნელი სუფიქსი ეგრისში, ანუ სამეგრელოში იყო „იანი“ (მისგან იქნა შემდგომ მიღებული დაბოლოება „ია“, „ვა“ და სხვა). უძველესი საგვაროვანო სუფიქსი სვანეთში იყო და არის „იანი“. უძველესი საგვაროვანო სუფიქსი სრულიად საქართველოს მთიანეთში – ფშავ-ხევსურეთიდან სვანეთამდე იყო „იანი“ (საოჯახოდ, საშინაოდ ამჟამადაც „იან“ ფორმები იხმარება). უძველესი საგვაროვანო სუფიქსი საქართველოს ბარშიც იყო – „იანი“. განვიხილოთ რამდენიმე მაგალითი: ძველ წყაროებში ერთადერთი დამაბოლოებელი სუფიქსი – „იანი“-ა – გვარებში – „ფარნავაზიანი“, „ხოსროიანი“, „არშაკუნიანი“, „ბაქარიანი“, „რევიანი“ (ქ. ც. გვ. 138). „მარუშიანი“, „ბაგრატიონიანი“ (ქ. ც. გვ. 251). „არიშიანი“ (ქ. ც. გვ. 328). „ბარაბიანი“ (ქ. ც. 116). „ბივრიტიანი“ (ერისთავი ოძრხისა) ქ. ც. 185). „გოდერძიანი“ (ეს გვარია, რაც იქედან ჩანს, რომ მრავლობითის ფორმითაა წყაროში მოცემული – „გოდერძიანი ტბელი“), (ქ. ც. გვ. 248). იქვეა „მამეანნი“, „მამე-ი-ანი. „თარგამოსიანი“ – ეთნარქები. შავლიანი (ივანე – აფხაზეთის მეფე. 258). „კავკასიანი“ – სადაურობის აღსანიშნავად (130). „ნებროთიანი“, „ნერსიანი“ (ნერსე – ქართლის ერისთავი, 241), „ქართლოსიანი“ (ქართლოსის შთამომავალი, 27), ჯუანშერიანი (ჯუანშერი-ისტორიკოსი, გვ. 248) და სხვა უამრავი.

მართალია, ზოგიერთ შემთხვევაში ჩამონათვალი ჯერ კიდევ არ არის ნამდვილი გვარ-სახელები და აღნიშნული ფორმა პირთა შთამომავლობას მიუთითებს, მაგრამ ისინი საგვარეულო სახელებად იქცნენ ძირითადად. „იან“ სუფიქსით, როგორც აღინიშნა, მთელ საქართველოს სახელმწიფოში არსებობდა გვარები (გვარ-სახელები). ამის დასტურია მეგრულ-სვანური და მთიულური უძველესი ფორმები. ს. ჯანაშია წერს – „გაბატონებული უნდა ყოფილიყო გვარ-სახელების ეს ფორმა სამეგრელოშიც... მეგრული „ია“ – „იანის“ ნაშთია. ეს ცხადი ხდება, კერძოდ, ცნობილ გვარ-სახელთა ისტორიულ და ცოცხალ ფორმათა შედარებით, ამრიგად, ისტორიულსა და ლიტერატურულ (დადიანს, ლიპარტიანს, რატიანს, ბედიანს მეგრულ ცოცხალ მეტყველებაში უდრის: დადია, ლიპარტია, რატია, ბედია... ბოლოკიდურ – ნ-ს დაკარგვანიშანდობლივია მეგრულისათვის (ს. ჯანაშია, ტ. III, 1959, გვ. 40-41).

იქვე ს. ჯანაშიას განხილული აქვს „იან“ ფორმის გამოყენება გვარ-სახელებისათვის აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში (მთიულეთი, რაჭა, ლეჩხუმი, სვანეთი). – „გვარ-სახელების ეს დაბოლოება თავდაპირველად გავრცელებული იყო, ჩანს, ყველა ქართულ ტომში, და ქართველურს პატრონომისტიკულ მორფოლოგიაში იგი ერთი ყველაზე ადრინდელი მოვლენათაგანია. დროთა ვითარებაში ეს ფორმა ზოგს ქართველ ტომში დასუსტდა, ზოგან თითქმის მთლად დაიკარგა“ (იქვე, გვ. 35).

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეთნიკური ერთიანობა ქართველი ტომებისა ფარნავაზიანთა სახელმწიფოში (ქრისტეშობამდე III საუკუნიდან VI-მდე) გაცილებით უფრო ღრმა იყო, ვიდრე ამ სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ (VI ს.). როგორც ცნობილია, პირველი ერთიანი სახელმწიფოს დაშლიდან მხოლოდ ორიოდ საუკუნის შემდეგ, VIII-IX საუკუნეებში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში ჩამოყალიბდა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი სახელმწიფოები, რამაც, ცხადია, ქართული ტომები ერთმანეთს უფრო დააშორა (ზემოთ აღნიშნული ერთიანი ნიშნების „დასუსტება“ და „დაკარგვა“ ამის შედეგი უნდა იყოს), მართალია, შემდეგ არსებობდა ერთიანი სახელმწიფო (XI-XV სს), რამაც ხელი შეუწყო კონსოლიდაციას, მაგრამ შემდგომმა კვლავ დაშლამ გააღრმავა სვანურ, მეგრულ, გურულ, იმერულ, ქართლურ, კახურ და სხვა ეთნოგრაფიულ ჯგუფში ინდივიდუალური თვისებები. ფარნავაზის სახელმწიფოს დროს კი ერთიანი ეროვნული ნიშნები ღრმა იყო.

ქართული საღვთისმსახურო ანბანის ფუძისდება

საუკუნეთა და ათასწლეულთა მანძილზეც, ქართველი ხალხი სარგებლობს ეროვნული ანბანით. არსებობს მისი ორი სახეობა – ხუცური და მხედრული. თვით სიტყვა „ხუცური“ მიუთითებს, რომ ის ღვთის სადიდებლად ეკლესიაში, სამღვდელოების (ხუცუბის) მიერ იხმარებოდა. ხუცური ანბანითაა დანერილი ჩვენი უფლისა და მაცხოვრის იესო ქრისტეს პირველი ქართული სახარებანი, ძველი და ახალი აღთქმის წიგნები.

ხუცური – სრულყოფილი ანბანია იმით, რომ მას აქვს ე.წ. მთავრული და ნუსხური ასოები, როგორც სხვა ევროპულ ანბანებს, მაშინ როცა მხედრულს – მთავრული ასოები არ გააჩნია. მიღებულია, რომ მთავრული პირველსაფუძველია მისგან განვითარებული ნუსხური და მხედრული ასოებისა, ისინი ქართული შრიფტის სახეობებია. მხედრული შემოღებულია XI საუკუნის შემდეგ, მანამდე VIII-IX საუკუნეებში გამოიყენებოდა ნუსხა-ხუცური, V-VII საუკუნეებში ასომთავრულ-ხუცური. ასეთი პერიოდიზაცია პირობითია. როგორც აღინიშნა, მიღებულია, რომ ასომთავრულის განვითარების შედეგადაა მიღებული – ნუსხა-ხუცური, ამ უკანასკნელისაგან კი მხედრული, თუმცა ძველთაგანვე პარალელურად იხმარებოდა სამივე, განსაკუთრებით კი წინა ორი. საეკლესიო და საღვთისმსახურო საჭიროებისათვის საქართველოში ყოველთვის ხუცური ანბანი გამოიყენებოდა.

ივანე ჯავახიშვილი უძველეს, V საუკუნისად მიჩნეულ, ქართულ წარწერაზე დაკვირვებით წერდა: „ჯერ ხანად ცნობილი ქართული დამწერლობის ძეგლები ისეთი მაღალხარისხოვანი კალიგრაფიული განვითარების საფეხურს წარმოადგენენ, რომ ქართული ანბანის დასაწყისი ხანა სულ ცოტა 7-8 საუკუნის უწინარეს არის საგულისხმებელი“. მეცნიერებაში მიღებული იყო აზრი, რომ ჩვენამდე მოღწეული ქართული აღფაბეტი ქრისტეშობამდე VII-VI საუკუნეებში უნდა წარმოშობილიყო ფინიკურ-სემიტური საანბანო სისტემიდან.

საერთოდ ცნობილია, რომ ანბანი პირველად ფინიკელებმა ჩამოაყალიბეს, მასში ყოველი ასო გამოსატყვევდა ერთ რომელიმე ბგერას და ყოველი ბგერა გადმოცემული იყო ერთი რომელიმე ასოთი. ამ ანბანმა უდიდესი გავრცელება ჰპოვა მსოფლიოში, პირველ რიგში ფინიკურ-სემიტური ანბანი თვით სემიტური მოდგმის ერთა შორის გავრცელდა, მისგან მრავალი ახალი დამწერლობა გაჩნდა. დასავლეთის მიმართულებით ყველაზე ადრე ფინიკიური ანბანი ბერძნებმა შეითვისეს, მისგანაც მრავალი ახალი ანბანი წარმოიქმნა. ბერძნული ანბანის თავდაპირველი სახეობა ზუსტი ასლი ყოფილა ფინიკიური ანბანისა. ფინიკიურ ანბანს გავრცელება დაუწყია ქრისტეშობამდე IX საუკუნიდან (შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო საუბრები, გვ. 124-125).

პაველ ინგოროყვას აზრით, ქართული ანბანი ფინიკიურისაგან მიღებული არამეულის ერთი განშტოება ყოფილა. სხვა თვალსაზრისით, ის ბერძნულის მიხედვით

შემუშავებულა. უფრო კი, როგორც აღინიშნა, აღიარებულია თეორია, რომლის მიხედვითაც, ქართული უშუალოდ ფინიკიური ანბანისაგან არის გადმოღებული, ისევე როგორც ბერძნული ანბანი.

სხვაგან პავლე ინგოროყვა წერს: „ქართული ანბანი ეკუთვნის არქაული პერიოდის მცირე აზიის ალფაბეტების ჯგუფს. ქართული ანბანი არაა შექმნილი თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე, არამედ იგი ჩამოყალიბებულია ჯერ კიდევ იმ ხანაში, როდესაც ხეთას ქართველი ხალხის ერთი ნაწილი – ჰიბერები (თობელები) და მესხები მცირე აზიის ტერიტორიაზე მკვიდრობდნენ, ჰიბერებს (თობელებს) და მესხებს, როგორც ირკვევა, თავდაპირველად იეროგლიფური დამწერლობა ჰქონდათ“ (პ. ინგოროყვა, ტ. IV. გვ. 247).

მეცნიერის აზრით, ხეთას ქართველები ქრისტეშობამდე VIII-VII საუკუნეებში გადასულან ალფაბეტურ დამწერლობაზე, რისი დამსახურებაც მიაწერეს მესხთა, ანუ ფრიგიელთა სახელგანთქმულ მეფეს მითას – „მითა მესხს“. პ. ინგოროყვას თანახმად, ფინიკიური ალფაბეტის ქართულ და ბერძნულ ენებთან მორგებისათვის შექმნილა საგანგებო კომისია, რომელსაც ეს საკითხი გადაუჭრია. კერძოდ, დელფოსის სამისნოში აღნიშნულ კომისიას მოუხდენია ფინიკიური უხმოვნებო ანბანის ეოკალიზაცია – შემოულია ხმოვანი ასოები, დაუმატებია თანხმოვანი ბგერები ქართულისათვის, რომელნიც ფინიკიურს აკლდა (იქვე, გვ. 249).

ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ სულ სხვა აზრისაა თ. გამყრელიძე: ქართული ანბანი ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ საეკლესიო-სამწიგნობრო საჭიროებისათვის შექმნილად (გულისხმობს V საუკუნის შემდგომ პერიოდს), მაგრამ თვით ქართული ეკლესიის იერარქია, ქრისტიანი სამღვდლოება თითქმის ათასი წლის წინაც კი ქართული ანბანის შექმნას არ აკავშირებდა ქრისტიანობის გავრცელებასთან, პირიქით, ძველქართული ღრმად მორწმუნე საზოგადოება დარწმუნებით ამტკიცებდა, რომ ქართული ალფაბეტი (ქართული მწიგნობრობა) წარმართი მეფის, ქრისტეშობამდე ასწლეულობით ადრე მცხოვრები ფარნავაზის მიერ იყო შემოღებული.

ცხადია, ქართული ანბანი ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ რომ წარმოშობილიყო, ხსოვნა ამ ყოვლადმნიშვნელოვანი ამბისა უთუოდ შემოინახებოდა ქართულ ეკლესიაში, საეკლესიო მწერლობაში. ბუნებრივია ისმება კითხვა, თუკი ანბანი შემოღებულ იქნა V საუკუნის შემდეგ და უკავშირდება ქრისტიანული სარწმუნოების გავრცელებას, თვითონ ქრისტიანულმა ეკლესიამ (კერძოდ, ეკლესიის იერარქმა ეპისკოპოსმა ლეონტი მროველმა) ის რატომ დაუკავშირა წარმართულ ხანას, წარმართ მეფეს, მით უმეტეს რომ წარმართული ხანის ქართველობა ქრისტიანული ხანის სამღვდლოების მიერ საკმაოდ ველურად მიიჩნეოდა, როგორც ეს ძველი წყაროებიდან ჩანს?

როგორც აღინიშნა, დიდი ივანე ჯავახიშვილი ღრმა კვლევის შედეგად მივიდა დასკვნამდე, რომ ქართული ანბანი წარმართული, ქრისტიანობამდელი ხანის პროდუქტია.

ლენტი მროველი კი მეფე ფარნავაზის დამსახურებათა ჩამოთვლის დროს წერს – „ამანვე შექმნა მნიგნობრობა ქართული“. მეფე ფარნავაზს მიიჩნევენ ანბანის არა შექმნელად, არამედ მანამდე არსებული გამავრცელებლად, ე.ი. ფარნავაზამდე ანბანს რამდენიმე საუკუნის ისტორია ჰქონია.

ს. ჯანაშია წერს – „ქართული ანბანის მეცნიერულმა შესწავლამ გამოარკვია, რომ იგი შეთვისებული უნდა იყოს მცირე აზიაში არა უგვიანეს მეშვიდე საუკუნისა ქრისტეს წინ (იხ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. პალეოგრაფია). მსგავსი ალფაბეტური დამწერლობა შეიძლებოდა მხოლოდ განვითარების გარკვეულ საფეხურზე გაჩენილიყო. მანამდე მცირე აზიაში მცხოვრებ ქართველ ტომებსაც ხატოვანი და ლურსმული დამწერლობა უნდა ეხმარათ. ამ მხრით უაღრესად საყურადღებოა ქართული ტერმინი „წერა“, იგი თავდაპირველად „ჭრას“, „კვეთას“ ნიშნავდა, აქედანაა „წერაქვი“, ე.ი. ქვის საჭრელი, საკვეთი; ხვნის მნიშვნელობისაა მათში „წერა“ და აქედან – „წერეული“ – „ყანის ნაკრეფი, შეკონვილი“, „სანერელი“, ე.ი. მჭამელი, მჭრელი... წერასთან დაკავშირებული მეორე მნიშვნელოვანი ტერმინის წარმოშობას გვიხსნის „წერტილი“ („წერტა“ ზმნისაგან ნანარმოები). „წერტაც“ ხომ ჩხელეტას, ამოკვეთას, ჩაჭრას ნიშნავს. მაშასადამე, ორივე ტერმინი იმ ხანისაა, როცა წერა რეალურად იყო რაიმე მაგარ მასალაზე (ქვაზე, თიხის დაფაზე, ლითონზე) ამოჭრის, ამოკვეთის პროცესი. ჩვენ გვგონია, რომ ქართველმა ტომებმა თავისი უძველესი სამშობლოდან ამიერკავკასიაში მოიტანეს არა მარტო ეს ტერმინები, არამედ თვით სათანადო დამწერლობანიც...“ (ს. ჯანაშია, ტ. III, გვ. 192).

ს. ჯანაშიამდე მსგავსი თვალსაზრისი ქართული დამწერლობის სიძველის შესახებ გამოთქმული ჰქონდა თეიმურაზ ბატონიშვილს, ჩანს ის ეყრდნობოდა საზოგადოებაში დაცულ ძველ გადმოცემას, ან რომელიმე წერილობით წყაროს: – „არა უნიგნონი იყვნენ ქართველნი უწინარესთა ჟამთაცა შინა. ვიდრე ფარნავაზამდე სწერდნენ იგინი უხუცესთა წერილითა. ესე იგი, ქურუმთა მათ, რომელთაც უხუცესთა და ხევისბერთა უხმობენ. იგინი იყვნენ კერპთა მღვდელნი და მემსხვერპლენი ერისნი „ღმერთთა“ მიმართ და წერილი მათი არს წერილი ესე ხუცური ჩვენი. წერილი ხუცესნი პირველსა ჟამსა ქმნილ არს წერილისაგან ებრაულისა და ქალდეურისა და მსგავსიცა არიან ასოთა მათთა ჩვენი ხუცურნი“ (თ. ბაგრატიონი, ცხოვრება, 1972, გვ. 126).

ძველ საქართველოში ხუცურ ანბანს აკავშირებდნენ არა ბერძნულ, არამედ სემიტურ ალფაბეტთან.

თეიმურაზ ბაგრატიონს მოჰყავს ასევე ძველი გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც, მაშტოცის მიერ სომხური ანბანის შექმნამდე სომხები უკვე არსებული ქართული მნიგნობრობით სარგებლობდნენ, ხოლო მაშტოცს სომხური ანბანის ზოგიერთი ასო ქართულის მიმსგავსებით შეუქმნია. რაც შეეხება მნიგნობრობასო, – წერს თეიმურაზ ბაგრატიონი, „არა იყო მათ (სომეხთა) შორის ძველთა შინა საუკუნეთა... იგინი (სომხები) სარგებლობდეს პირველ ბერძნულითა წიგნითა და ქართულითა, ქრისტეს მოსვლით-

გან მრავალთა ნელთა განვლეს, მერმე ქმნეს სომეხთა წერილი თვისი, რომელსაც იტყვიან იგინი მოძღვრისა მათისა მესროფისათვის, ვითარმედ მან განანესა და ქმნა ასონი მათნი, მსგავსნი ქართულის ხუცურის წერილისა. წერილს ქართულსა სომხური რომელნიმე ასონი ჰგვანან და არა ყოველნი. სომეხნი ვითინიმე იტყვიან, რომ სომხური წიგნის ასოები და ქართულის წიგნის ასოები ხუცურიო მესროფმა გააკეთაო. მაგრამ ქართული ხუცური ასოები მესროფს არ გაუკეთებია, დიდი ტყუილი არის“ (იქვე, გვ. 126). ეს ბოლო წინადადება თავისი გამოკვლევებით დაადასტურა ივ. ჯავახიშვილმა.

თეიმურაზი განაგრძობს: „სანამ მესროფ დაიბადებოდა და ამ სოფელში შემოვიდოდა, აგრეთვე ქართული ხუცური წიგნი იყო და მესროფზე უწინ, საღმრთოს წერილის მთარგმნელი ჩვენთა წმიდათა მამათაგანი მრავალნი იყვნეს, რომელნიც ებრაულისაგან და ბერძნულისა და ასურულისაგან ქართულად სთარგმნიდნენ, და ოდეს სრულებით არა აქენდათ ჯერ სომეხთა წერილნი თვისთა ზედა ენათა სარგებლობდეს და ხმარობდეს იგი ქართულითა წიგნითა და წერილითა“ (იქვე).

მეცნიერთა ერთი ნაწილის თვალსაზრისით, მეფე ფარნავაზმა ანბანი კი არ შექმნა, არამედ მან უკვე არსებული, მოსახლეობის მხოლოდ ერთი ნაწილისათვის ცნობილი დამწერლობა, სრულიად საქართველოს სახელმწიფოში გაავრცელა.

რამაზ პატარიძის თვალსაზრისით, რომელიც ეყრდნობა ქართული ასომთავრული ასონიშნების გრაფიკულ ანალიზს, ქართული დამწერლობა შექმნილია ფინიკიური დამწერლობის საფუძველზე ქრისტეშობამდე მეხუთე საუკუნის დასასრულს (იხ. რ. პატარიძე, ქართული ასომთავრული, 1980, გვ. 268). ანბანი ქართველ ქურუმთა წიაღში შექმნილა.

რ. პატარიძემ თავისი კვლევის შედეგად დაადასტურა სხვა მეცნიერთა მიერ გამოთქმული მოსაზრებანი, რომ ქრისტეშობამდე 284 წელი არის სრულიად ქართული სახელმწიფო დამწერლობის ოფიციალურად შემოღების თარიღი და აგრეთვე ქართული ეროვნული წელთაღრიცხვის დასაბამი. ქრისტეშობამდე 284 წელს გასულა ფარნავაზ მეფის გამეფებიდან 19 წელი. ის ვახუშტის თანახმად, გამეფებულა 303 წელს.

284 წელთან დაკავშირებით ვახუშტი წერს: „ამ ფარნავაზის მეფობის ით (19) წელს ქართული ხუთიათასიანი ქორონიკონი ი-ჯერ (10-ჯერ) მობრუნებული განვიდა და მეთერთმეტე იწყების“ (იქვე, გვ. 305). აქ იგულისხმება 532-წლიანი დიდი ინდიქტიონი, რომლის საფუძველს მზის 28-წლიანი და მთვარის 19-წლიანი ციკლები წარმოადგენს, ის ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრებამ დააკანონა. ასე რომ, ვახუშტის მიერ ნახსენები „ქართული ქორონიკონი“ ფარნავაზთან დაკავშირებით ანაქრონიზმია, რომლის შესახებაც რ. პატარიძე წერს – „იქნებ სახელოვანი მეცნიერი აქ ზოგადად ქართული წელთაღრიცხვის დასაბამს გულისხმობდეს, რომელიც გვიან ქართული ქორონიკონული წელთაღრიცხვის დასაბამიც გახდა“ (იქვე, გვ. 306). მეცნიერის დასკვნით, 284 წელი არის არამართო ქართული დამწერლობის შემოღების თარიღი, არამედ ქართული წარმართული წელთაღრიცხვის დასაბამიც.

როგორც აღინიშნა, 284 წელს ქრისტეშობამდე 10X532 წელი გასულა, ანუ 5332 წელი დასაბამიდან.

დასაბამიდან, ანუ ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეშობამდე ქართული ანგარიშით სულ გასულა $284+(10X532)=5604$ წელი.

საერთოდ ქრისტიანულ ქვეყნებში მიღებული იყო წელთაღრიცხვის სამი სისტემა: „ქრისტესით“, „დასაბამიდან“ და „ქორონიკონით“. „ქრისტესით“ წელთაღრიცხვა – ამჟამად გამოიყენება მსოფლიოს ყველა ქვეყანაში. წელთაღრიცხვა ქორონიკონით, როგორც აღინიშნა, 532-წლიანი ციკლით ხდებოდა. საერთოდ, ქართული ქორონიკონის დასაწყისის თარიღად მიჩნეული იყო 780 წელი. 781 წელი არის პირველი წელი ქართული ქორონიკონის მე-13 მოქცევისა, ხოლო ქრისტეშობამდე 284 წელი – მე-10 მოქცევისა. ამ წლიდან 2-ჯერ 532 წლის გავლის, ანუ ორი მოქცევის შემდეგ დადგა 780 წელი. ხოლო დასაბამი ამ მოქცევებისა ქართული წელთაღრიცხვით (ათვლის წერტილი) არის 5604 წელი ქრისტემდე, ანუ „დაბადებიდან“ – ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტემდე ქართული წელთაღრიცხვა ითვლის აღნიშნულ (5604) წელს. ადამიდან ქრისტეს შობამდე, ანუ „დასაბამითგანის“ სახელით ცნობილი წელთაღრიცხვა სხვადასხვა სახის იყო ძველთაგანვე. ძირითადად ცნობილია „დასაბამითგანის“ შემდეგი ვარიაციები: 1. 5198 წელი – ევსევი კესარიელისა, 2. 5492 წელი – პანდორე ალექსანდრიელისა, 3. 5500 წელი – ანთანე ალექსანდრიელისა, 4. 5508 წელი – ბიზანტიელებისა ანუ ბიზანტიური ერა, 5. ქართული ერა – 5604 წელი – ქართული „დასაბამითგანი“ (იხ. იქვე, გვ. 75).

„უნდა დავასკვნათ: ქართული დასაბამითგანის გამოსავალი თარიღი ყოფილა ძვ.წ.აღ-ის 284 წელი. 5604-წლიან ქრისტიანულ ქართულ დასაბამითგანს საფუძვლად დასდებია დამწერლობის შემოღების ქართული წარმართული თარიღი – 284 წელი ძველი წელთაღრიცხვისა“ (იქვე, გვ. 75).

ქართულ ანბანში იყო 37 ასო-ნიშანი. ძველად რიცხვის აღსანიშნავად ანბანის ასოები იხმარებოდა.

ასო-ნიშნების რიცხვითი მნიშვნელობა და ანბანური სათვალავი ასეთია:

1. ა-1	10. ი-10	19. რ-100	28. ჩ-1000
2. ბ-2	11. კ-20	20. ს-200	29. ც-2000
3. გ-3	12. ლ-30	21. ტ-300	30. ძ-3000
4. დ-4	13. მ-40	22. უ-400	31. წ-4000
5. ე-5	14. ნ-50	23. ფ-500	32. ჰ-5000
6. ვ-6	15. ი-60	24. ქ-600	33. ხ-6000
7. ზ-7	16. ო-70	25. გ-700	34. ჯ-7000
8. ჭ-8	17. პ-80	26. ყ-800	35. ჯ-8000
9. თ-9	18. უ-90	27. შ-900	36. კ-9000
			37. ზ-10000

ხუცური ანბანის მოხაზულობა და სახელები ასეთია (პირველად ნაჩვენებია ასომთავრული ასო-ნიშანი, მის გვერდით ნუსხური და მისი სახელი):

1.	Ⴀ	—	Ⴁ	—	ან	19.	ႠႣ	—	ႠႤ	—	რაყ
2.	Ⴂ	—	Ⴃ	—	ბან	20.	ႠႥ	—	ႠႦ	—	სან
3.	Ⴄ	—	Ⴅ	—	გან	21.	ႠႧ	—	ႠႨ	—	ტარ
4.	Ⴆ	—	Ⴇ	—	დონ	22.	ႠႩ	—	ႠႪ	—	ჟიე
5.	Ⴈ	—	Ⴉ	—	ენ	23.	ႠႫ	—	ႠႬ	—	ფარ
6.	Ⴊ	—	Ⴋ	—	ვინ	24.	ႠႭ	—	ႠႰ	—	ქან
7.	Ⴌ	—	Ⴍ	—	ზენ	25.	ႠႲ	—	ႠႳ	—	ლან
8.	Ⴎ	—	Ⴏ	—	პე	26.	ႠႵ	—	ႠႶ	—	ყარ
9.	Ⴑ	—	Ⴒ	—	თან	27.	ႠႹ	—	ႠႺ	—	შინ
10.	Ⴔ	—	Ⴕ	—	ინ	28.	ႠႼ	—	ႠႽ	—	ჩინ
11.	Ⴗ	—	Ⴘ	—	კან	29.	ႠႿ	—	ႠႺ	—	ცან
12.	Ⴛ	—	Ⴜ	—	ლას	30.	ႠႽ	—	ႠႿ	—	ძილ
13.	Ⴝ	—	Ⴞ	—	მან	31.	ႠႻ	—	ႠႼ	—	წილ
14.	Ⴟ	—	Ⴚ	—	ნარ	32.	ႠႽ	—	ႠႿ	—	ჭარ
15.	Ⴜ	—	Ⴝ	—	მე	33.	ႠႻ	—	ႠႼ	—	ხან
16.	Ⴟ	—	Ⴚ	—	ონ	34.	ႠႻ	—	ႠႼ	—	ხარ
17.	Ⴛ	—	Ⴜ	—	პარ	35.	ႠႻ	—	ႠႼ	—	ჯან
18.	Ⴝ	—	Ⴞ	—	ჟან	36.	ႠႻ	—	ႠႼ	—	პაე
						37.	ႠႻ	—	ႠႼ	—	პიი

უ-ასო-ნიშანი შემოღებულ იქნა გვიან ორი ასოს კომბინაციით — ႠႣ და მიენიჭა რიცხვითი მნიშვნელობა 400, მან უ-ს ადგილი დაიჭირა. ასომთავრული მონუმენტური (კაპიტალური) დამწერლობა ბერძნულ-ლათინურის მსგავსად. მონუმენტურობა გულისხმობს ასოების გეომეტრიული სწორხაზოვნება-სიმეტრიულობას. ყველა ასო-ნიშანი თანაბარი სიმაღლისაა და ორ პარალელურ ხაზს შორის თავსდება. ნუსხური დამწერლობა კი ოთხხაზოვან ბადეზეა დამყარებული, მისი ასოები გრძელი, მოკლე და ტოლმეტია, რაც ადამიანს ძალიან უადვილებს კითხვას. მხედრული დამწერლობაც, ნუსხურის მსგავსად, ოთხხაზოვანი სისტემის დამწერლობაა.

თავდაპირველი ანბანი მთავრდებოდა „ჯან“ ასოთი (თ. გამყრელიძე, ნერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, 1988, გვ. 186.), ხოლო ჰ-პაე ფონემა ჩნდება შედარებით მოგვიანებით, VII საუკუნიდან მოყოლებული (იქვე, გვ. 128).

მაშასადამე, თავდაპირველ ანბანში არა 37, არამედ 35 ასო-ნიშანი იყო და ის მთავრდებოდა ჯანით. რ. პატარიძის აზრით, ზ-ს უჭირა ანბანში მერვე ადგილი, სადაც შემდეგ გაჩნდა ე-ს. ე-მერვე.

რამაზ პატარიძემ, რომელიც ქართული დამწერლობის ყველაზე ნაყოფიერი მკვლევარია ჩვენში, დიდი ივანე ჯავახიშვილის შემდეგ, აღმოაჩინა, რომ ჩვენი ანბანი, ამავე დროს, ასრულებდა კალენდრის მოვალეობასაც.

ძველთაგანვე, ძველი ცივილიზაციის ქვეყნებში დროის კალენდარული აღრიცხვა პრობლემას წარმოადგენდა. „მიზეზი ამისა იყო ის, რომ დღე-ღამე და წელიწადი დროის სხვადასხვა ასტრონომიული სიდიდეებია. დღე-ღამეთა მთელი რიცხვით წელიწადის გამოხატვა შეუძლებელია, ე.ი. დღე-ღამე და წელიწადი არა ჯერადი, არამედ უთანაზომო სიდიდეებია. სწორედ აღნიშნული უთანაზომობის როგორმე დაძლევა, მისი შეძლებისამებრ ზუსტად ასახვის საშუალებით, წარმოადგენდა ნებისმიერი კალენდარული სისტემის მიზანს. ამ მხრივ, ქართული ანბანით განხორციელებული კალენდარი ბედნიერი გამოხაკლისია. ქართული კალენდარი ეყრდნობა ანბანში ასო-ნიშნების ანბანური და რიგითი სათვალავის უნიკალურ წესრიგიანობას, ასევე ასო-ნიშნების მიზანდასახულ სახელდებასა და სხვა.

რ. პატარიძის გამოკვლევით, ქართული წარმართული კალენდარის მარტივი სქემა ასეთი სახით გადმოიცემა:

1. – ა	13. – მ	25. – ლ
2. – ბ	14. – ნ	26. – ყ
3. – გ	15. – ძ	27. – შ
4. – დ	16. – ო	28. – ჩ
5. – ე	17. – კ	29. – ც
6. – ვ	18. – უ	30. – ძ
7. – ზ	19. – რ	31. – წ

8. – ზ	20. – ს	31. – წ
9. – თ	21. – ტ	32. – ჭ
10. – ი	22. – უ	33. – ხ
11. – კ	23. – ფ	34. – ჯ
12. – ლ	24. – ქ	35. – ჯ

ამ სქემით, ანბანის 7 ასო-ნიშანი შეიდეული დღე-ღამე ანუ ერთი მსგეფსია, ანბანის 12 ასო-ნიშანი წელიწადის 12 თვეა. ანბანის 19 ასო-ნიშანი მზისა და მთვარის 19-წლიანი ციკლია. ანბანის 24 ასო-ნიშანი დღე-ღამის 24 საათია. ანბანის 31 ასო-ნიშანი ნაკიანი წელიწადის ოთხწლიანი და 128-წლიანი ციკლებია. ანბანის 5 უკანასკნელი ასო-ნიშანი (წილ-ჯან) წელიწადის 5 ეპაგომენი დღე-ღამეა (რ. პატარიძე, ქართული ასომთავრული, 1980, გვ. 526).

ჩვენს ეკლესიაში ამჟამადაც გამოყენებულია რომაული, იულიუსის უძრავი წელიწადის კალენდარი, რომლითაც წელიწადის ხანგრძლივობა 365,25 დღე-ღამეა, სამ წელიწადს წელიწადის ხანგრძლივობა 366 დღე-ღამეა, ხოლო მეოთხე წელიწადს – 366 დღე-ღამე, ე.ი. მეოთხე წელიწადი ნაკიანია. იულიუსის კალენდარით, წლის ბოლოს ეპაგომენების 5 და 6 დღის დართვა მოშლილია. მანამდე გამოყენებულ უძვე-

ლეს კალენდარულ სისტემებში წელიწადის ხანგრძლივობას 360 დღე-ღამით განსაზღვრავდნენ (ეგვიპტესა და სხვაგან). წელიწადში ეგვიპტელები 12 თვეს ანგარიშობდნენ, ყოველ თვეში 30 დღეს, წლის ბოლოს ზეიმობდნენ 5 სადღესასწაულო დღეს (5 ეპაგომენს), ამიტომაც ეგვიპტური მზის წელიწადის ხანგრძლივობა 365 დღე-ღამეს შეადგენდა, მაშინ, როცა რეალური, ანუ ტროპიკული წელიწადის ხანგრძლივობა 365, 2422 დღე-ღამეა, ე.ი. ეგვიპტური კალენდარი არაზუსტი იყო. ქრისტეშობამდე 46 წელს რომში იულიუს კეისრის მიერ განხორციელებული კალენდარი უფრო ზუსტი იყო, რომლითაც წელიწადის ხანგრძლივობა 365,25 დღე-ღამეა, ისიც არაზუსტია, რადგანაც ტროპიკულ წელიწადს აღემატება ნუთებითა და ნამებით, რაც 128 წელიწადში იძლევა 1 დღე-ღამის სხვაობას. ეს შეუსაბამობა გაასწორა გრიგორიანულმა კალენდარმა 1582 წელს. ქართულ წარმართულ კალენდარს საუკუნეებით ადრე შედარებით სწორად გამოუხატავს ტროპიკული წელიწადის ხანგრძლივობა. ეს რ. პატარიძის დაკვირვებით ასე განხორციელებულა: ქართული კალენდრით თვეში არის 30 დღე-ღამე, წელიწადში – 12 ასეთი თვე, ხოლო წლის ბოლოს ემატება 5 კალენდარული დღე-ღამე, ნაკიან წელს კი – 6 და ასევე 0,25 დღე-ღამე. კერძოდ, ეს ასე ხდება: ქართული ანბანის 30 ასო-ნიშანი (მათი სახელდების პრინციპის საფუძველზე დაყრდნობით) – გამოხატავს 30 კალენდარულ დღე-ღამეს, ქართული ანბანის უკანასკნელი 5 ასო-ნიშანი წლის ბოლოს დასართველი კალენდარული დღე-ღამეა. ანბანით გამოხატულია მზის წელიწადის ფორმულაც. კერძოდ, ანბანის მეთორმეტე ასოთი („ლასი“), რომლის რიცხვითი მნიშვნელობა არის 30. ამ ფორმულის ძირითადი ელემენტია: 12×30 . „ასომთავრული „ლასი“ ქართული ასომთავრული ანბანის 30 კალენდარულ ასო-ნიშანს – 30 კალენდარულ დღე-ღამეს 12-ჯერ ანგარიშობს. ამიტომაც, ქართული ასომთავრული ანბანის 5 დარჩენილი ასო-ნიშანი ის 5 კალენდარული დღე-ღამეა, რომელიც წლის ბოლოს, ახალი წლის დადგომამდე 360 დღე-ღამეს ემატება ეპაგომენების სახით, რათა წელიწადის ხანგრძლივობის მზის ძველ-ეგვიპტური კალენდარული სისტემა განხორციელდეს“ (იქვე, გვ. 412). „ლასის“ ფორმულით, წელიწადში 365 დღეა. $12 \times 30 = 12 \times 30 = 360$ და 5 ეპაგომენი, სულ 365 დღე-ღამე.

ყოველი სამი წლის შემდეგ კი წელიწადის ხანგრძლივობა ქართული წარმართული კალენდრით 366 დღე-ღამით განისაზღვრებოდა. ეს ხორციელდებოდა ანბანის ასო-ნიშან „წილის“ ფორმულით. მისი ანბანური და რიგითი სათვალავი, ასეთია: 31 წილი $4000 = 31 \times 4000$ ანუ $3 + 1 \times 4000$.

„როგორც „წილი“ ცხადყოფს, ერთხელ ყოველ ოთხ წელიწადში, ე.ი. ნაკიან წელიწადს 365 დღე-ღამეს ერთი – 31-ე დღე-ღამე ემატება, ამის გამო, ყოველ ოთხ წელიწადში ერთხელ წელიწადის ხანგრძლივობა $365 + 1 = 366$ დღე-ღამეა. ამგვარად ასო-ნიშანი „წილი“ ყოველ ოთხ წელიწადში ერთხელ 30 დღე-ღამის ნაცვლად 31 დღე-ღამეს ანგარიშობს, ხოლო ეს საიდუმლო „წილი“-ს რიგითი სათვალავით არის განცხადებული“ (იქვე, გვ. 422).

ამას თურმე მიუთითებს აღნიშნული ასოს რიგითი სათვალავი – 31 (ეს არის 3+1 ე.ი. 3 სრული, 1 ნაკიანი), რიცხვითი მნიშვნელობა – 4000 („ათასი წელი ვითარცა ერთი დღე“ – 4000=4-ს, ე.ი. ოთხ წელიწადში ერთხელ დამატება). მისი ანბანური სათვალავია, (რომლის მიხედვითაც რიცხვი 31 იწერება) – „ლა“, რაც უდრის 30+1-ს, ანუ 30-დღიან თვეებს ერთით მეტი თვე ემატება საჭიროების შემთხვევაში, (ფორმულის შესაბამისად), ამასვე თურმე მიუთითებს ამ ასო-ნიშანის სახელი – სიტყვა „წილი“, რაც ნაწილს, წილადს აღნიშნავს. მას ანბანში დაფარული მნიშვნელობაც ჰქონია, როგორც ამის შესახებ წერს „ქებაი და დიდებაი ქართულისა ენისაი“, რომელშიც ასევე აღნიშნულია: „წილი“ ასომ არს და იტყვის ყოვლად ოთხ ათასსა და ესე არს ოთხი „რაშეთუ ათასი ვითარცა ერთი“, ე.ი. წ=4, რაც „დაფარულად უნდა აცხადებდეს, რომ 4 წილი ერთი დღე-ღამეა, ამიტომ „წილი“ ასო-ნიშანი კალენდარულად წელიწადში დღე-ღამის ნაოთხალია, დღე-ღამის მეოთხედია, ოთხ წელიწადში კი ერთი კალენდარული დღე-ღამეა“ (იქვე, გვ. 422).

საბოლოოდ ქართული კალენდრით წელიწადის ხანგრძლივობა შეადგენს 365,25 დღე-ღამეს (3X365 და 1X366), მაგრამ თურმე ტროპიკულ წელიწადს ანბანში განხორციელებული ქართული კალენდარი კიდევ სხვა სისტემებით უახლოვდება, რაც გადმოცემული აქვს თავის წიგნში რ. პატარიძეს.

ქართული ანბანის საშუალებით გადმოცემული ყოფილა ასევე მთვარის კალენდარიც.

ქართული ანბანით მთვარის კალენდარი შემდეგი სისტემითაა გადმოცემული: ანბანის ასო-ნიშანთა სახელწოდებანი, მათი რიგითი და ანბანური სათვალავი კალენდრის გასაღებს წარმოადგენს. ქართული ანბანის კალენდარული მონაცემები გამონვლილვით აქვს მიმოხილული თავის წიგნში რ. პატარიძეს. მასვე სრულიად უეჭველად აქვს დასაბუთებული ქართული ანბანის გრაფიკული მოხაზულობის ფინიკურიდან წარმომავლობა. პატარიძის აზრით, ქართული ანბანი შეუქმნავევითაა ქურუმებს ქრისტეშობამდე 412 წელს, რაც იმავდროულად კალენდრის შემოღებასაც ნიშნავდა. 128 წლის შემდეგ ქრისტეშობამდე 284 წელს დაწყებულა ქართული სახელმწიფო ეროვნული წელთაღრიცხვა.

ქართული ანბან-კალენდრის შემოქმედ ქურუმებს ბაბილონელ, ქალდეველ და ბერძენ მათემატიკოსთა მიღწევებზე დაუფუძნებიათ თავიანთი შრომა. ივ. ჯავახიშვილის, ს. ჯანაშიას და სხვა მეცნიერთა შრომებზე დაყრდნობით, ერთი მხრივ, ჩვენ თუ ვაღიარებთ, რომ ქრისტეშობამდე VII-V საუკუნეებში საქართველოს მოაშურეს ძველი დამსხვრეული ცივილიზაციის ნამსხვრევმა ტომებმა, შთამომავლებმა ხურიტებისა, ქალდეველებისა, თობალებისა თუ მუშქებისა, უნდა ვაღიაროთ ისიც, რომ, მათმა ინტელექტუალურმა ნაწილმა თან მოიტანა ძველი აღმოსავლეთის ასტრონომიული, მათემატიკური ცოდნა, სარწმუნოება და კულტურა.

ძველი ქალდეველების კულტურას უდიდესი გავლენა მოუხდენია სხვა ქვეყნე-

ბის კულტურაზე. მათგან გავრცელებულა რიცხვითი მისტიკა, მათემატიკური ცოდნა, რომელიც განუყოფელი ნაწილი ყოფილა ქალდეური მეცნიერებისა და კულტურისა. რიცხვითი მისტიკის აკვნად და ასევე სხვა საიდუმლო მეცნიერების კერად ძველთაგანვე ითვლებოდა ქალდეა. საბერძნეთში ქალდეური სწავლება პითაგორეს განუვითარებია (იხ. იქვე. ი. ჩისტიაკოვის და სხვათა შრომებზე მითითება გვ. 487). რ. პატარიძის აზრით, სწორედ ქართული პითაგორელების მიერ უნდა შექმნილიყო ქართული ანბანი, რომელშიც დასტურდება ცოდნა, როგორც აღმოსავლური, ისე დასავლური ცივილიზაციისა. საქართველოში შემოსულ ოდესღაც დიდი ცივილიზაციის მემკვიდრე ქართულ ტომებს უნდა შემოეტანათ ეგვიპტური მზისა და ბაბილონური მთვარის კალენდრები, რომელნიც შემდგომ ქართულ ანბან-კალენდარში შენივთდა. ქართული ანბან-კალენდარი, მსგავსად პითაგორული მოძღვრებისა – საიდუმლო ყოფილა. ის მხოლოდ ქურუმთა ვინრო წრეში ყოფილა ცნობილი, ფარნავაზის დროს მას რამდენადმე გავრცელება მიუღია სრულიად საქართველოს ქურუმთა შორის. ქრისტეშობის შემდეგ, ქრისტიან ქართველობას სწორედ ეს უკვე არსებული ანბანი გამოუყენებია საეკლესიო საჭიროებისათვის. უფრო მეტიც, ქართული ანბანი ნაწილობრივ, რ. პატარიძის გამოკვლევის თანახმად, საფუძვლად დასდებია სომხური ანბანის შექმნის პრინციპს (იხ. იქვე, გვ. 528-596), რასაც უფრო ადრეც მიუთითებდნენ ქართველი ისტორიკოსები.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ანბანი, რომლითაც დაინერა ქართულ ენაზე ახალი აღთქმა, ბიბლიის წიგნები, ლოცვები, ქადაგებანი, რომელსაც ეფუძნებოდა ათასწლეულთა მანძილზე ნაწერით გადმოცემული საღმრთო დიდებისმეტყველება, შეუძლებელია შექმნილიყო სულიწმინდის მონაწილეობის გარეშე. უთუოდ ქართული ხუცური ანბანი სულიწმინდის ჩაგონების შედეგია. დიდება მას!

ახალი აღთქმა უფლისა

ისრაილის დიდმა წინასწარმეტყველებმა გამოაცხადეს, რომ არსი ჭეშმარიტი რელიგიისა – ღმერთისა და კაცის კავშირშია, სწორედ ამ კავშირს ანუ ერთობას ეწოდებოდა აღთქმა.

აღთქმა წმიდა წერილში გამოითქმოდა სიტყვით „ბერიტი“, რაც ნიშნავს პირობას, კანონს, დადგენილებას, რომელზეც თანხმდება ორი შემთანხმებული მხარე. წმიდა წიგნები, რომლებშიც აღწერილია კავშირი ღმერთისა კაცთან, წარმოადგენდნენ ერთ-ერთ საშუალებას აღთქმის დამონმებისას, ამიტომაც მათაც „აღთქმას“ უწოდებდნენ. ის არსებობდა უკვე მოსეს ეპოქაში. ძველ აღთქმას განეკუთვნება პირველი წინასწარმეტყველური მითითება „ახალი აღთქმისა“. კერძოდ, იერემიას ცნობილ წინასწარმეტყველებაში – „აი, დადგება დღეები, ამბობს უფალი, როცა მე დავდებ ისრაელისა და იუდას სახლთან ახალ აღთქმას“ (იერ.; 31.30).

შემდგომ ტერმინი „ახალი აღთქმა“ მრავალგზის იხმარეს თვით იესო ქრისტემ და მისმა წმიდა მოციქულებმა (მათე 26.28, მარკ. 14.24; ლუკა 22.20; 1 კორ. 11.25; 2 კორ. 3.6 და სხვა).

როგორც ათი მცნება, ანუ კანონი იწოდებოდა „აღთქმად“, ზუსტად ასევე, გამოთქმა „ახალი აღთქმა“ ქრისტიანული ეკლესიის მიერ მიენიჭა წმიდა წიგნებს, რომლებშიც გადმოცემულია ქრისტესა და მოციქულების სწავლება (იხ. ტოლკოვაია ბიბლია, III, პეტერბ. 1911-1913, გვ. 2).

ჯერ კიდევ იერემიას პირით ბრძანებს უფალი „ახალი აღთქმის“ პირველად ხსენებისას (ქრისტემობამდე 600 წლით ადრე) კაცობრიობის ცოდვათა დახსნის შესახებ – „...მე მათ ვაპატიებ უკანონობას და არ გავიხსენებ მათ ცოდვებს. ასე ამბობს უფალი, რომელმაც მოგვცა მზე დღის სინათლედ და მთვარე და ვარსკვლავები ღამის სინათლედ, რომელიც აღელვებს ზღვას, ისე, რომ ხმაურობენ მისი ტალღები, იაღვე საბაოთია – მისი სახელი“ (31.33-34).

ღვთისმეტყველთა თანახმად, ძველი აღთქმა წარმოადგენდა მომზადებასა და წინასწარმეტყველებას ქრისტეზე. წინასწარმეტყველები იყო ზუსტი დრო და ადგილი მესიის შობისა, მოგვთა თაყვანისცემა, ყრმათა განყვეტა, ეგვიპტეში გაქცევა, წინამორბედ-წინასწარმეტყველის გამოჩენა, იუდეველ მნიგნობართა და ხელისუფალთა მტრობა, მაცხოვარის სასწაულები, მესიის უარყოფა იუდეველი ხალხის მიერ, ტანჯვა, სიკვდილი, ჯოჯოხეთში ჩასვლა, აღდგომა, ამალღება და ა.შ. (პ. სვეტლოვ, ხრისტიანსკოე ვეროუჩენიე, კიევ, 1912, ტ. I, გვ. 125).

„სარწმუნოების სიმბოლო“, რომელსაც „მრწამსსაც“ უწოდებენ, ასე გადმოსცემს ქრისტეს განკაცებას – „რომელი ჩვენთვის კაცთათვის და ჩვენისა ცხოვრებისათვის გარდმოხდა ზეცით და ხორცილი შეიხსნა სულისაგან წმიდისა და მარიამისაგან ქალწულისა განკაცნა, და ჯვარს ეცვა ჩვენთვის პონტოელისა პილატეს ზე და ივნო და დაეფლა. და აღსდგა მესამესა დღესა მსგავსად წერილისა“.

ცხადია, „წერილში“ იგულისხმება ძველი აღთქმის წმიდა წიგნები, კერძოდ კი წინასწარმეტყველთა წიგნები. ჯერ კიდევ აბრაამის შესახებ იყო ნაბრძანები (დაბადება, 12), რომ მის მიერ წარმოშობილი ხალხის მიერ „იკურთხება ყველა ტომები და ხალხები დედამიწისა“. სწორედ ამ ერში განხორციელებული მაცხოვრის მიერ მოხდა გამოსყიდვა კაცობრიობისა. სინაის აღთქმაში საფუძველი ჩაეყარა ხალხს, რომელიც უნდა ქცეულიყო „წმიდა ხალხად და მღვდელთა სამეფოდ“ (გამოსვლ. 19). ამ ხალხიდან ქრისტიანობის მაცოცხლებელი სარწმუნოება მიიღეს მსოფლიოს სხვა ხალხებმა. ესაიაც ყველა ხალხთა მხსნელად წარმოადგენს მესიას – „...ყოველი ერი მისკენ დაიწყებს დენას. დაიძვრება უთვალავი ხალხი და იტყვის: მოდი, ავიდეთ უფლის მთაზე იაკობის სახლში. გვასწავლოს თავისი გზები და მისი ბილიკებით ვიაროთ, რადგან რჯული სიონიდან გამოვა და უფლის სიტყვა – იერუსალიმიდან. სამართალს განიკითხავს იგი ერებს შორის და ამხილებს უთვალავ ხალხს. მახვილებისგან სახნისებს გამოჭედავენ და შუბებისაგან – ნამგლებს, ერი ერზე აღარ აღმართავს მახვილს და აღარავინ ისწავლის ომს“ (ესაია, 2).

წინასწარმეტყველი ხედავს მომავალ ცხებულს, რომელიც მოიტანს მშვიდობასა და თავისუფლებას. მისი მეფობა შეცვლის ყოველ არსებას – „ხალხმა, ბნელში მოარულმა, იხილა ნათელი დიდი, წყვდიადის ქვეყანაში მცხოვრებლებს ნათელი გამოუბრწყინდა. შენ გაამრავლე ხალხი, გაუზარდე მას სიხარული... რადგან შენ დალენე მისი კირთების უღელი... რადგან შეგვეძინა შვილი, მოგვეცა ძე... ეწოდა სახელად საკვირველი მრჩეველი, ღმერთი ძლიერი, მარადისობის მამა, მშვიდობის მთავარი, ხელმწიფების განსაღივებლად და უბოლოო მშვიდობისათვის დავითის ტახტზე და მის სამეფოში...“ (ესაია, 9).

წინასწარმეტყველი განაგრძობს მესიის შესახებ – „ამოვა ყლორტი იესეს ღეროდან და მისი ფესვების ამონაყარი გაიხარებს. დაივანებს მასზე უფლის სული, სული სიბრძნისა და გონიერებისა, სული რჩევისა და სიმბნევისა, სული შეგნებისა და უფლის შიშისა... სიმართლით განსჯის ღარიბ-ღატაკთ, სისწორით განიკითხავს ქვეყნის ბედშავთ... სიმართლე იქნება სარტყელად მის წელზე... დადგება მგელი ცხვართან ერთად და ვეფხვი დაბინავდება ციკანთან ერთად, ხბო, ლომი და ნასუქალი პირუტყვი ერთად იქნებიან და ჩვილი ბავშვი წარუძღვება მათ... იმ დღეს ხალხთა დროშად დადგება იესეს ფესვი და მისკენ დაიწყებენ დენას ტომები, დიდება იქნება მისი საშვებელი“ (ესაია, 11).

ესაიას დარად მიქა წინასწარმეტყველიც მესიის ერას უკავშირებს ყველა ხალხების მოქცევასა და გადარჩენას – „უკანასკნელ დღეებში იქნება, რომ მთების თავში დამყარდება უფლის სახლის მთა, გორაკებზე მალლა აღიმართება და მისკენ დაიწყებს დენას ხალხები. მოვლენ უამრავი ხალხები და იტყვიან: წამო, ავიდეთ უფლის მთაზე და იაკობის ღვთის ტაძარში, რომ გვასწავლოს თავისი გზები და ვიაროთ მისი ბილიკებით, რადგან სიონიდან გამოდის რჯული და იერუსალიმიდან – უფლის სიტყვა“ (მიქა, 4:1-2).

უფლის მოსვლის შემდგომ დამყარებულ დაუსრულებელ სამეფოს იერემია „ახალ ალთქმას“, ხოლო ეზეკიელი „საუკუნო ალთქმას“ უწოდებს – წინასწარმეტყველის პირი ლაღადებს – „დავუდებ მათ მშვიდობის ალთქმას და საუკუნო ალთქმა იქნება მათთვის. დავამკვიდრებ მათ და გავამრავლებ, მათ შორის დავდგამ ჩემს სანმინდარს საუკუნოდ. იქნება მათზე ჩემი მოვანება, ვეყოლები მათ ღმერთად, ისინი კი ჩემი ერი იქნებიან. მაშინ მიხვდებიან ხალხები, რომ უფალი ვარ, ისრაელის განწმენდელი, და ჩემი სანმინდარის საუკუნო მყოფობით მათ შორის“ (ეზეკ. 37:26-27).

ძველი ალთქმის გამოცხადების მწვერვალია ესაიას წინასწარმეტყველება, რომელმაც წინასწარმეტყველა არა მარტო ჩვენი მსხნელის – ქრისტეს – დავითის საგვარეულოდან წარმოშობა, ქალწულის მიერ მისი მუცლადღება, შობა და ემანუელად სახელდება (ესაია 7:14), არამედ ჩვენი ცოდვების დახსნისათვის მისი ვნებაცა და სიკვდილი – „ნამდვილად კი, მან იკისრა ჩვენი სნებები და იტვირთა ჩვენი სატანჯველი, ჩვენ კი გვეგონა, ღვთისაგან იყო ნაცემ-ნაკვეში და დამცირებული. მაგრამ ის ჩვენი ცოდვებისათვის იყო დაჭრილი, ჩვენი უკეთურობებისათვის დაღწევილი. მასზე იყო სასჯელი ჩვენი სიმრთელისათვის და მისი ნყლულებით ჩვენ განვიკურნეთ... ევნო და ენამა, მაგრამ არ დაუძრავს ბაგე, კრავივით დასაკლავად მიიყვანეს და როგორც ცხვარი ღუმს მპარსველთა წინაშე, მასაც არ დაუძრავს ბაგე“ (ესაია, 53:4-5, 7-8).

მან წინასწარმეტყველა, რომ მაცხოვრის უწინარეს მოვა წინამორბედი და მოამზადებს ხალხს მის მისაღებად, იტყვის რომ ის იქნება ქრისტე, ესე იგი ცხებული ღვთისა, რომ ის იქნება ღმერთი და კაცი, რომ ის მოახდენს სასწაულებს; მისი სიტყვით, კოჭლები ივლიან, ბრმები აღიხილავენ, მკვდრები აღდგებიან, რომ ის ენვალეობა, მოკვდება და ამით გამოიხსნის ყველა მის მორწმუნეს, ის აღსდგება და დააფუძნებს სიმაართლის და მშვიდობის სასუფეველს და მის სუფევას არ ექნება დასასრული, რამეთუ მისი სამეფო, ახალი იერუსალიმი, იქნება ჭეშმარიტი სამეფო ღვთისა გარდამოსული ქვეყნად.

წინასწარმეტყველებანი აღსრულდა, მაგრამ ისე, რომ ის, ვისაც ელოდნენ, მოვიდა წყნარად და შეუმჩნეველად (ემანუელ სვეტლოვ, ვესტნიკი ცარსტვა ბოჟია, 1972, გვ. 488-492), რათა ახალი ალთქმა დაედო რჩეულ ერთან, როგორც ამბობდა იერემიას პირით უფალი – „ეს არის ის ალთქმა, რომელიც უნდა დავუდო ისრაელის სახლს იმ დროის შემდეგ, ამბობს უფალი. ნიაღში ჩავეუდებ მათ ჩემს რჯულს და გულზე დავაწერ. მათი ღმერთი ვიქნები მე და ისინი ჩემი ერი იქნებიან“ (იერ. 31:32).

მოვიდა ის, რომელიც იხილა დანიელმა ჩვენებით – „ჩემს ღამის ხილვაში ვნახე: აჰა, ცის ღრუბლებზე მოდიოდა კაცის ძის მსგავსი, იგი ძველ ღვთაგან მოვიდა და წარდგენილ იქნა მის წინაშე. მიეცა მას ხელმწიფობა, დიდება და მეფობა, რათა ყველა ხალხი, ტომნი და ენანი მას ემსახურონ. მისი ხელისუფლება საუკუნო ხელმწიფებაა, ბოლო არ ექნება მას და მისი სამეფო არ დაიქცევა“ (დან. 7:13-14).

ყველა ხალხი, ტომი და ენა იქცა იესო ქრისტეს თაყვანისმცემლად, რჩეული ერი

ისრაილისა, ამის შემდგომ, სწორედ მათ, მის მორწმუნე ქრისტიანებს ეწოდათ, სწორედ მათ მიეცათ ახალი აღთქმა.

ყველა ქრისტიანმა ერმა თავისი სასულიერო მწერლობა „საღმრთო წერილის“, ანუ ბიბლიის თარგმნით დაიწყო. ახალი აღთქმის ბერძნულიდან თარგმნა მეორე საუკუნიდანვე დაუწყიათ. მათ შორის პირველი სირიული თარგმანები ყოფილა. სირიული ენა ახლოს ყოფილა არამეულ დიალექტთან, რომელზეც ლაპარაკობდნენ ქრისტე და მოციქულები.

ქართულად სახარება მეხუთე საუკუნეში უკვე თარგმნილი იყო. იაკობ ხუცესი, რომელმაც „წამება წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისა“ 476-483 წლებში დაწერა, სხვა წიგნთა შორის მოიხსენიებს სახარებასაც – „ევანგელიეს“ სახელით. იაკობ ხუცესი წერს: როდესაც ცურტაეში შუშანიკ დედოფალი განუდგა გამაზღვანებულ ქმარს – ვარსქენ პიტიახშს და კვლავ ტაძრად მივიდა, მან „თანა წარიტანნა ევანგელიე თვისი და წმიდანი იგი წიგნნი მონაშეთანი“, საპყრობილეში კი „...დიდითა გულის-მოდგინებითა ხელთა აღიხვნა დავითნი და მცირედთა დღეთა შემდგომად ასერგასისნი იგი ფსალმუნნი დაისწავლნა“. მაშასადამე, V საუკუნეში უკვე არსებული ქართულად „სახარება“, წმიდა მონაშეთა ცხოვრების აღწერა და დავითნი (ივ. ლოლაშვილი, წიგნისა და მწერლობის საწყისებთან, 1978, გვ. 8).

სიტყვა „ევანგელიე“ კლასიკურ ბერძნულში აღნიშნავს კეთილი ამბის ცნობას – ხარებას. ახალ აღთქმაში აღნიშნავს ხარებას იმისას, რომ ქრისტემ შეარიგა ადამიანები ღმერთთაგან და ჩვენ მოგვიტანა სასუფეველის სიკეთე, ამიტომაც ეწოდა ქართულად ევანგელეს – სახარება.

ჩვენი მემკვიდრე თანახმად, ვახტანგ მეფის დედისათვის სახარება გაუცვნიათ V საუკუნის შუა წლებში, ხოლო VI საუკუნის 30-იან წლებში საქართველოს ფარგლებს გარეთ არსებული საბა განწმენდილის მონასტრის დამაარსებლის, წმიდა საბას „ანდერძი“ გვაუწყებს, რომ იბერიელებს „ნება ეძლევათ წართქვან უამნი და სამხრისად, წარიკითხონ სამოციქულო და სახარება თავიანთ დედაენაზე“. მაშასადამე, საბანმინდელ ქართველ ბერებს V საუკუნის მეორე ნახევარში ხელთ ჰქონიათ ქართული „სამოციქულო“ და ქართულივე „სახარება“ (იქვე, გვ. 9).

სახარების უძველეს ქართულ თარგმანებს „პირველითგანს“ უწოდებდნენ, გიორგი მთანმიდელი ამ თარგმანებს „წმიდად თარგმნილებს“ უწოდებდა და დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა: „ჩვენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმიდად თარგმნილნი არიან და კეთილად – ხანმეტინცა და საბანმინდურნიცა“. ი. ლოლაშვილის აზრით, „პირველითგანში“ იგულისხმება IV საუკუნეშივე, ჩვენში ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადებისას თარგმნილი სახარებანი (იქვე, გვ. 9).

საღმრთო წერილი ყველაზე ადრე თარგმნილა ქართულად. ამ თარგმანებით დაწყებული ქართული საეკლესიო მწერლობა. ეფრემ მცირეს სიტყვით, ქართველებს მაშინ დაუწყიათ საღმრთო წერილის თარგმნა, როცა მსოფლიო ეკლესიას ჯერ კიდევ

„არარაჲ აქუნდა სხვაჲ საგალობელად საეკლესიოჲ, თვინიერ ფსალმუნთა ნიგნისა“. ე.ი. მაშინ, როცა ღვთისმსახურებაში ჰიმნოგრაფიული ელემენტი ჯერ განვითარებული არ იყო და არავითარი წესის შესრულება არ შეიძლებოდა „საღმრთო წერილის“ (ბიბლიის) ნიგნების გარეშე (კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია I, გვ. 441). მართლაც, პეტრე იბერიის ცხოვრების თანახმად, პეტრეს ჯერ კიდევ საქართველოში, კონსტანტინეპოლს გამგზავრებამდე (424 წლამდე) შეუსწავლია წმიდა წერილი, ხოლო, მატთანეს ცნობით, ვახტანგ გორგასალს მდიდრულად შეუმკია სახარება (იქვე, გვ. 412).

თუ ვერწმუნებით ცნობას ანდრია პირველწოდებულისა და სხვა მოციქულების საქართველოში ქადაგების შესახებ, მესუკაველ მონამეთა (I-II სს) ცხოვრების ცნობებსა და აგრეთვე იოანე საბანისძის VIII საუკუნეში ნათქვამს, რომ მესამე საუკუნიდან საქართველოს მოსახლეობა უკვე გაქრისტიანებულია, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ წმიდა წერილს ზეპირად თარგმნა – ქადაგების გზით ქართველები მეოთხე საუკუნემდე უნდა გაცნობოდნენ, ხოლო IV-V საუკუნეებში ჩვენში უკვე რომ არსებობდა „პირველითგანი“ თარგმანები, სანდოდ უნდა მივიჩნიოთ. მით უმეტეს, რომ მოღწეულია მრავალი ხელნაწერი, მეცნიერთა მიერ V-VI საუკუნეებით დათარიღებული. განსაკუთრებით კი პალიმფსესტები. არსებობს ძველი თარგმანების (პირველითგანის) რამდენიმე რედაქცია. ესენია ხანმეტი (ასო ხანით მეტი) და ჰამეტი. შემდგომია ენ. „საბანმინდური“. რომელიც, კ. კეკელიძის თანახმად, ხანმეტისაგან ფონეტიკურად განსხვავდებოდა, იმით, რომ ხან-ები უკვე აღარ იხმარებოდა, თუმცა შესაძლებლად მიიჩნევა საბანმინდურ რედაქციაში ხანის მაგიერ ჰ-აეს ხმარება. ეს რედაქციები IV-IX საუკუნეებში თავსდება. ახალი რედაქცია წმიდა წერილისა, კერძოდ კი სახარებისა ეკუთვნის ექვთიმე ათონელს (მესტიის სახარება 1033 წ. და მეტეხის სახარება 1049 წ.) – მას ტექსტი შეუჯერებია ახალ, იმუამინდელ ბერძნულ რედაქციასთან. ეს შრომა გაუგრძელებია გიორგი მთაწმინდელს, მას სახარების ტექსტი სამჯერ შეუმონწმებია ბერძნულ ტექსტთან და მოუცია ახალი, დამოუკიდებელი რედაქცია, რომელმაც საქართველოში მოიპოვა კანონიკური ღირსება და მნიშვნელობა ქართული ვულგატი-სა (იქვე, გვ. 414).

საეკლესიო საჭიროებისათვის, ცხადია, ძველადვე „პირველითგან“ ითარგმნებოდა სამოციქულოც.

მუშანიკის მარტილობიდან ჩანს, რომ პავლეს ეპისტოლენი V საუკუნეში არსებობდა, თუმცა სამოციქულოს ძველი ნუსხები (XI ს-მდე არსებულნი) ნაკლებად შემონახულა ჩვენში. ექვთიმე ათონელს, სამოციქულოს ზოგიერთი ტექსტის რედაქტირებაც უნდა ეკუთვნოდეს, კერძოდ კი აპოკალიფსისა, ანუ გამოცხადებისა. მას კ. კეკელიძე მიიჩნევს პირველ თარგმანად, მაგრამ შეუძლებელია ის მანამდეც არ ჰქონოდათ ქართველებს, მასვე უთარგმნია პავლეს ზოგიერთი ეპისტოლე, განმარტებებთან ერთად. სამოციქულო უფრო სრულად უთარგმნია (ე.ი. მოუცია ახალი რე-

დაქცია ახალი აღთქმის ამ ნაწილისა) გიორგი მთანმინდელს. მას უთარგმნია „პავლე სრული და საქმე მოციქულთა და კათოლიკენი მოციქულთანი“. ის ყოფილა ძველი ქართული ტექსტის რედაქტირება და არა ახალი თარგმანი ბერძნულიდან. რედაქტირება რომ ყოფილა, ამას ამონაშებს ეფრემ მცირეც – კერძოდ, აღნიშნავს, რომ გიორგიმ მთლიანად ვერ განყვიტა კავშირი ძველ ქართულ ტექსტთანო (იქვე, გვ. 416). ეს რედაქციაც სამოციქულოსი კანონიკური გამხდარა.

ძველი აღთქმის წიგნები ქართველებს, როგორც ჩანს, სეპტანტადან უთარგმნიათ (ცნობილია, რომ ძველი აღთქმის ებრაული დედანი ქრისტეშობამდე მესამე საუკუნეში ალექსანდრიაში ბერძნულ ენაზე გადაუთარგმნია 70 მთარგმნელს – მას უწოდეს სეპტანტა („სეპტუაგინტა“), თუმცა, ზოგიერთი ქართული თარგმანი შედარებულია II საუკუნეში ებრაულიდან ბერძნულ ენაზე შესრულებულ თარგმანებთანაც (ცნობილია II საუკუნის სამი თარგმანი: აკვილასი, სვიმახოსისა და თეოდოტიანესი).

დღეისათვის გადარჩენილია ძველი აღთქმის ზოგიერთი წიგნის ხელნაწერების ნაწილები, ზოგიერთი წიგნი კი მთლიანად. ბიბლიის სრული ქართული ნუსხა, რომელიც ჩვენამდეა მოღწეული, 978 წელსაა გადანიერილი მესხეთში, „ლავრასა შინა დიდსა უშკს“ (ოშკს) და დაცულია ათონზე, ივერთა მონასტერში.

არსებობს მოსაზრება, რომ ექვთიმე და გიორგი მთანმინდელებს უთარგმნიათ მთელი ბიბლია, კ. კეკელიძე ამ აზრს არ ეთანხმება.

ბიბლიის მეორე რედაქცია არის 1743 წლისა, ესაა მოსკოვში ბაქარ ბატონიშვილის მიერ დაბეჭდილი ტექსტი.

მესამე რედაქცია მეფერამეტე საუკუნისაა, მას მცხეთური ბიბლია ეწოდება. ის უძველესი ხელნაწერიდან გადაუწერიათ, რომელშიაც ბიბლიის ტექსტი დაყოფილი არ ყოფილა თავებად და მუხლებად. განსაკუთრებულ, ანუ მ. ჯანაშვილისეულს უწოდებს კ. კეკელიძე XV-XVI საუკუნეების ხელნაწერებს (იქვე, გვ. 418-419);

1884 წელს თბილისში მეორედ დაიბეჭდა მოსკოვის გამოცემა. 1989 წელს თბილისში გამოიცა ბიბლიის ახალი თარგმანი, მანამდე კი ახალი აღთქმის ტექსტი რამდენჯერმე დაიბეჭდა.

არმაზი, აპურამაზდა, მოლოდინი მესიისა

ჩვენ მამა-პაპათა რჯული, სარწმუნოება, უკვე ორი ათასი წელია, ქრისტიანობაა, ყოვლადმიდა სამების თაყვანისცემა. იქამდე კი, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, „სჯული მამათა ჩვენთა“ იყო თაყვანისცემა კერპთა და მნათობთა.

მამათა რჯული ძველ ქართველობას მტკიცედ ეყარა, იქამდე, რომ თვით მეფე-საც კი, ქვეყნის თვითმპყრობელს ქვეყნიდან აძევებდნენ, თუკი ის გაბედავდა და წინაპართა სარწმუნოებისადმი ორგულობას გამოამჟღავნებდა. ფარნავაზის შვილთაშვილი, მეოთხე მეფე იბერიისა, ანუ ქართლის სამეფოსი – ფარნაჯომი – მაზდეანობისა და ცეცხლთაყვანისმცემლობისაკენ მიდრეკილა და კერპმსახურება უარუყვია, ამის გამო ქართლის ერისთავებმა განაცხადეს: – „მეფე ჩვენი გარდახდა სჯულსა მამათა ჩვენთასა, არღარა მსახურებს ღმერთთა მპყრობელთა ქართლისათა, ან არღარა ღირს არს იგი მეფედ ჩვენდა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 29). მართლაც, მეფეს შეებრძოლნენ, მოკლეს და მის ნაცვლად ტახტზე სულ სხვა, ახალი დინასტიის ფუძემდებელი მეფე აიყვანეს.

ახალგაზრდობისას (და გამეფების შემდეგ) ფარნაჯომი ქართული რჯულის მოყვარე და მისი მორწმუნე ყოფილა, აღუმართავს ზადენის კერპი ზადენ ციხესთან, რაც იმ დროისათვის ტაძრის მოვალეობას ასრულებდა. „ამის შემდგომად შეიყვარა სჯული სპარსთა, ცეცხლის მსახურება, მოიყვანა სპარსეთით ცეცხლისმსახურნი და მოგვნი და დასხნა იგინი მცხეთას, ადგილსა მას, რომელსა ესე ჰქვიან მოგვთა და იწყო ცხადად გმობად კერპთა, ამისთვის მოიძულეს იგი მკვიდრთა ქართლისათა, რამეთუ დიდი სასოება აქუნდათ კერპთა მიმართ“ (იქვე, 29). ქართველ „მამათა რჯულის“ გმობა ძვირად დაუჯდა ქართველთა მეფეს.

ქართველთა წარმართული სარწმუნოების ამსახველი პირველწყაროები კერპების შესახებ ნაკლებად ლაპარაკობენ – ქართველნი თაყვანს სცემდნენო მზეს, მთვარესა და ხუთ ვარსკვლავს, თუმცა კი უფრო ადრე – წარმართობამდე, ქართველები ჭეშმარიტი ღმერთის მცნობნი და მისი მორწმუნენი იყვნენო.

ჭეშმარიტი ღმერთი ქართველებს დაუვიწყებიათ ერთიანი, პროტოქართველური ეთნოსის დაშლის შემდეგ ან უფრო მოგვიანებით: „შთავარდა შური შორის შვილთა ქართლოსისათა: იწყეს ბრძოლად და ხდომად ურთიერთას... და განაგრძელეს მათ შორის ბრძოლა, რომელ ჟამსამე აღდგიან ამათგანნი ორნი ნათესავნი ერთსა ზედა და სხვანი შეენეოდიან... და რომელნიმე კვალად სხვანი აღსდგეს ერთმანეთსა ზედა და სხვანი შეენეოდიან“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 10).

ამ დროისათვის, როგორც აღინიშნა, მათში მოშლილა ჭეშმარიტი სარწმუნოების ცოდნა – „და მას ჟამსა დაივიწყეს ღმერთი, და მბაძებელი მათი და იქმნეს მსახურ მზისა და მთვარისა და ვარსკვლავთა ხუთთა და მტკიცე და უფროსი საფიცარი მათი იყო საფლავი ქართლოსისა“ (იქვე, გვ. 11). როგორც ვხედავთ, ამ ეპოქაში ქართვე-

ლებს ხელით ქმნილი კერპები, რაიმე ქანდაკებანი, „თავიანთი თავის მსგავსი კერპი“ არ შეუქმნიათ და არც თაყვანს სცემდნენ მათ, თუმცა კი დამბადებელის, ქვეყნის შემოქმედის ნაცვლად თაყვანი სცეს მის ქმნილებებს – ზეციურ სხეულებს. მზის, მთვარისა და ხუთი ვარსკვლავის თაყვანისცემის მოგონება ბოლო დრომდე შემორჩენილა ქართველთა შორის. XX საუკუნის დასაწყისში, ამბობს ივანე ჯავახიშვილი, სამეგრელოში დედა აკვნის ჩვილს ხელში აყვანილს მნათობთა სახელებს აგონებდაო:

– „თუთა, თახა, ჯუმა, ცა, ვობი, საბატენი, ბუა“, თუთა – მთვარეა, თახა – თარხონი ანუ მარსია (ივ. ჯავახიშვილი, I, 1979, გვ. 176), ჯუმა – პერმესი – მერკურია („ჯიმალი“), ცა – ცისკრის ვარსკვლავი ანუ აფროდიტეა (იქვე, გვ. 178), ვები – ელვა-ქუხილის, ხეთურ-ხალდეურის მონათესავე ღვთაება, საბატენი – ნასესხები სიტყვა „შაბათია“, ამით აღინიშნებოდა მნათობი კრონოსი, რომელსაც ქართულად „მორიგე“ ჰქვია და მეშვიდე ცაზე მყოფად მიიჩნეოდა.

საზგასმითაა აღსანიშნავი: ქართული წარმართობა იმდენად სრულყოფილად დამუშავებული და დახვეწილი იყო, რომ „არამცთუ საზოგადო ქართული, ყველა ქართულ ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც, საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ ამ წარმართობას საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონია“ (იქვე, გვ. 156).

საქართველოში სარწმუნოების ენა ქართული იყო, ეს წესი მტკიცედ დამკვიდრებულა უძველეს დროს ყველა ქართულ ტომში. ეს მით უფრო დასაფასებელია, რომ სარწმუნოების ენა თვით გვიან საუკუნეებშიც კი, ხშირად არა მშობლიური ენა იყო ზოგიერთ ხალხში.

ქართული წარმართობა ქართველებისათვის გამშობლიურებულ-გაეროვნებულ იყოფილა, ამიტომაც მას მტკიცე წინააღმდეგობა გაუწევია თვით ირანული რელიგიისათვის, რომელსაც ასახვა უპოვია „სპარსელთა წმინდა წიგნში“ – ავესტაში (ზოროასტრიზმი).

„ქართულ წარმართობას თავისი მტკიცედ ჩამოყალიბებული პანთეონიც ჰქონია, ამ პანთეონში ზოგი მთავარ ღვთაებად ითვლებოდა, ზოგი და უმეტესობა უმცროს ღვთაებათა ჯგუფს ეკუთვნოდა“ (იქვე, გვ. 156).

ივანე ჯავახიშვილის აზრით, წარმართობის დროინდელი ქართველების მთავარ „ღვთაებად“ მთვარე ითვლებოდა. ყველგან, სადაც კი ქართველებს უცხოვრიათ, მთვარის თაყვანისცემის კვალი შერჩენილია. არა მარტო საქართველოში, პონტოსა და ფრიგიასში, „სადაც ერთ დროს ქართველი ტომები ბინადრობდნენ სტრაბონის სიტყვით, მთვარის თაყვანისცემა გავრცელებული ყოფილა“ (იქვე, გვ. 99).

მთვარის, ვითარ მთავარ მეუფის და ღვთაების თაყვანისცემა, ყველა ქართველი ტომის რწმენად უნდა ჩაითვალოსო, – ნერდა ის (იქვე, გვ. 99). პანთეონში უმაღლეს ღვთაებად მიიჩნეოდა ასევე „ღმერთი შემოქმედი“ და „ცა – ღრუბელთა ბატონი“ (იქვე, გვ. 101). უზუნაეს ღვთაებას „მორიგესაც“ უწოდებდნენ. ის კრონოსი უნდა ყო-

ფილიყო. ქართული 7-დღიანი მსგეფის ყოველი დღე მნათობთადმი იყო მიძღვნილი და მათ სადიდებლად იყო სახელდებული. კვირა მზის დღე იყო, ორშაბათი – მთვარისა, სამშაბათი – არიასი, ოთხშაბათი – ერმისა, ხუთშაბათი – აფროდიტისა, პარასკევი – დიოსისა, შაბათი – კრონოსისა. მთვარე მართლაც განსაკუთრებით პატივდებული ყოფილა. თვით ჩემს სიყმანვილეშიც კი ზოგი მოხუცი ორშაბათს უქმობდა (ორშაბათი კი მთვარისადმი, უზენაესისადმი ყოფილა მიძღვნილი), ხოლო ზოგან ჩვილ ბავშვს მთვარეს დაანახებდნენ და პირჯვარს ასახვიებდნენ. ამ დროს ეუბნებოდნენ – „აი, ფუფალა“ და გულისხმობდნენ უფალს (წარმართული ჩვევების აღორძინება ეკლესიის დაცემამ გამოიწვია XX ს-ში). რ. პატარიძემ ძველქართული ანბან-კალენდრის კვლევისას ფაქტობრივად დაადასტურა ივანე ჯავახიშვილის სიტყვები: „ეხლა როცა გამოირკვა, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ძველი ქართველების სარწმუნოებაში მთვარეს და მის მდგომარეობას, მცხრალისა, გავსებულია, და მთვარის აღვსების გამოცნობას, ცხადია, რომ ხატის მსახურებს კარგად უნდა სცოდნოდათ მთვარის ანგარიში, სწორედ ასე იყო კიდეც, ფშავსა და ხევსურეთს, ხევისბერსა და დეკანოზს რომ ჰკითხოთ, – ამბობდა ამ 55 წლის წინათ რ.ერისთავი, მთვარე რამდენი დღისაა, ერთ წამსვე მიიღებთ სწორ პასუხსო. ვინ არ იცის, რომ საქართველოში ამ ოცი წლის წინათ ყველამ ჩინებულად იცოდა, ზოგმა ეხლაც იცის მთვარის რაოდენობის გაანგარიშება“ (იქვე, გვ. 98).

ქართულ წარმართობასაც თავისი ისტორია ჰქონია, დროთა განმავლობაში განვითარებულა, შეუძენია ახალ-ახალი ელემენტები, მნათობთა თაყვანისცემის გვერდით კერპთა თაყვანისცემაც შემოუღია ქართველობას.

საისტორიო წყაროების მიხედვით ქართულ წარმართულ პანთეონში პირველობა ჰქონია არმაზს.

საფიქრებელია, კერპთა თაყვანისცემა ახლადშექმნილი ერთიანი წარმართული სახელმწიფოებრიობის განმტკიცების საჭიროებისთვის შემოუღიათ ქვეყნის მმართველებს. მაგალითად, დასავლეთ-აღმოსავლეთ-სამხრეთ საქართველოს გაერთიანებისა და დამოუკიდებელი სამეფოს საზღვართა განმტკიცების შემდგომ „ფარნავაზ შექმნა კერპი დიდი სახელსა ზედა თვისსა; ეს არს არმაზი, რამეთუ ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქვა, ამართა კერპი იგი თავსა ზედა ქართლისასა და ამიერიტგან ეწოდა არმაზი კერპისა მისთვის და ქმნა სატფურება დიდი კერპისა მისთვის აღმართებულისა“ („ქართლის ცხოვრება“, I, გვ. 25) არმაზი – გაერთიანებული და გათავისუფლებული პარველი ერთიანი ქართული სახელმწიფოს მფარველ „ღვთაებად“ უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი. წყაროს თანახმად, ფარნავაზამდეც აზონის ქვეყნის საზღვრებიც ფაქტობრივად სრულიად საქართველოს მოიცავდა, აზონს, ჩანს, თავისი სახელმწიფოს განმტკიცების მიზნით, პირველად შემოუღია კერპთაყვანისცემა. „ქართლის ცხოვრება“ წერს – „ამან აზონ დაუტევა სჯული ალექსანდრეს მოცინული, იწყო კერპთმსახურებად და შექმნა ორნი კერპნი ვერცხლისანი: „გაცი და

გაიმ“. ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ქართველთათვის დატოვებული სჯული კი ყოფილა მნათობთა და უხილავი ღმერთის თაყვანისცემა – „უბრძანა ალექსანდრე აზონს, რათა პატივს სცემდეს მზესა და მთვარეს და ვარსკვლავთა ხუთთა და კმსახურებდნენ ღმერთსა უხილავსა, დამბადებელსა ყოვლისასა, რამეთუ მას ჟამსა არა იყო წინასწარმეტყველი და მოძღვარი სჯულისა ჭეშმარიტისა, რომელმანცა ასწავა და ამხილა არამედ თვით მოიგონა სჯული ესე ალექსანდრე, მეფობასა შინა ყოველსა ქვეყანასა სჯული ესე დაუდვა და წავიდა ალექსანდრე“ (იქვე, გვ. 19).

ცნობილია, რომ ალექსანდრე მაკედონელი თაყვანს სცემდა „ღმერთთა“ ბერძნულ პანთეონს, მნათობთა და უხილავი ღმერთის თაყვანისცემა იყო არა ალექსანდრეს რჯული, არამედ ქართველთა პირველწინაპრებისა, როგორც ამას იქვე, რამდენიმე თავის წინ წერს ქართველი მემბტიანი. უნდა ვიფიქროთ, რომ ალექსანდრემ ან მისმა რომელიმე სატრაპმა, თუკი ისინი საქართველოში იყვნენ, საჭიროდ ჩათვალეს ქართველთა ეროვნული სარწმუნოებისათვის პატივი მიეგოთ და დაეკანონებინათ.

სახელს არმაზისას მემბტიანე სპარსულთან აკავშირებს, „ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქვა“-ო, მეცნიერთა ერთი ნაწილი მას აპურამაზდასთან – სპარსულ უზენაეს ღვთაებასთან აკავშირებს, სხვები კი ხეთურ მთვარის ღვთაების სახელ „არმას“-თან. არმაზის სახელს აპურამაზდასთან აკავშირებდა ივანე ჯავახიშვილი და წერდა: „არმაზის შესახებ ცნობებს რომ სპარსულ აპურამაზდასთან სახელის მეტი საერთო არაფერი აქვს, ეს უცილობელია“ (ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 145).

არმაზის თაყვანისცემასა და მაზდეანობას შორის საერთო ნიშნებს ვერ ხედავენ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ცეცხლთაყვანისმცემლობას საქართველოშიც შემოულწევია და ნაწილობრივ გავრცელებულა კიდევ.

„მაზდეანობა რომ ერთ ხანს საქართველოშიც გავრცელებული იყო და მაშასადამე, აპურამაზდა-არმაზის თაყვანისცემაც უნდა ყოფილიყო ჩვენს ქვეყანაში – ეს ცხადია“, – წერს ივ. ჯავახიშვილი.

„...წმიდა წინო მაშინდელ ქართველებს ასე ახასიათებს: „ვხედვედით, ცეცხლის მსახურსა მას ერსა და მოგვებსა და ცთომასა მათსა ზედა ვტიროდით“.

ზოროასტრიზმი – ირანიდან გავრცელდა სხვა ქვეყნებში, ისიც „უხილავ ღმერთსა“, და ციურ სხეულებს თაყვანისცემდა და ამიტომაც, ალბათ ქართველთა სარწმუნოებასთან მსგავსების გამო, საქართველოშიც კპოვა გავრცელება. თუმცა კი, ქართულ ეროვნულ სარწმუნოებას მისთვის მედგარი წინააღმდეგობა გაუწევია.

ზოროასტრი, ანუ ზარათუშტრა წინასწარმეტყველად მიიჩნევა. ამ რელიგიის წმიდა კანონია ავესტა, ხოლო უზენაესი ღვთაება – აპურამაზდა, რომლის სახელის მიხედვითაც, ზოროასტრიზმს მაზდეანობაც ჰქვია. ის საქართველოში ქრისტიანობამდე იმდენად გავრცელებულა, რომ მისი მძლავრი გავლენის კვალი დღემდე შემორჩა ქართულ ენას (ტაძარი, კერპი, ზვარაკი, ეშმა, ჯოჯოხეთი, მართალი, წარმართი, ბაგინი, დროშა, ანდერძი, დასტური და სხვა). ჩანს, განსაკუთრებითაც მოუკიდ

ნია ფეხი ქართლის სამეფოს მმართველ ზედაფენაში, ამის მაჩვენებელია მათ შორის გავრცელებული ირანულ-ზოროასტრიული თეოფორული სახელები – ფარნავაზი, ფარნაჯომი, არტავაზი, არშაკი, ბაგრატი, ბაკური, ბარტომი, მირდატი, ადარნასე, აზორკი და სხვა (მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან 1. 1966).

„სპარსების წმინდა ნიგნი – ავესტა, რომელსაც ზოგჯერ „ირანულ ბიბლიასაც“ კი უწოდებდნენ – ზოროასტრიზმის სულიერი ცოდნის შემცველია. ჩანს, სწორედ მას უწოდებდნენ ქართველები „ნებროთის ნიგნს“, რომელიც, ძველქართული წყაროების თანახმად, წინაქრისტიანულ ეპოქაში ქართველთათვის ცნობილი ყოფილა. პავლე ინგოროყვა მიიჩნევს, რომ ის ქართულ ენაზეც იყო თარგმნილი და მეფეთა სახლებში ინახებოდა.

მაზდეანობა პოპულარული გახდა ქრისტიანობამდელ მსოფლიოში, მას გავლენაც კი მოუხდენია გვიანდელ იუდაიზმზე, შეჭრილა რომაულ რელიგიაში, სული ჩაუბერია გნოსტიციზმისა და მანიქეველობისათვის (ე. სვეტლოვი, ვესტნიკ ცარსტვა ბოჟია, V, ბრიუსელი, 1972 გვ. 363).

მსოფლიოში ერთადერთი რელიგია, რომელიც იცნობდა მესიანიზმს (იგულისხმება ბიბლიური სამყაროს გარეთ), ესაა მესიანიზმი ზარატუშტრასი (იქვე, გვ. 493). სხვათა შორის, ეს ჩანს ქართული წყაროებიდანაც, რომელთაც ქვევით განვიხილავთ. ისრაელის წინასწარმეტყველთა გარდა, მხოლოდ მაზდეანობას სწამდა მომავალი სუფევა უფლისა, მხოლოდ ის მოელოდა მსოფლიოს მხსნელის მოსვლას ამქვეყნად, სწორედ ზარატუშტრას ქურუმები – მოგვები – მივიდნენ პირველნი ჩვენი მაცხოვრის იესოს შობისას მის თაყვანისსაცემლად, სწორედ ისინი ელოდნენ მის მოსვლას ამ ქვეყნად და პირველებმა შეიტყვეს ეს. თანახმად მათე მახარებლისა – „ხოლო როცა იუდეის ბეთლემში დაიბადა იესო ქრისტე, ჰეროდეს მეფობის ჟამს, აჰა, აღმოსავლეთით მოვიდნენ მოგენი იერუსალიმს და თქვეს: სად არის იუდეველთა ახალშობილი მეფე? ვინაიდან ვიხილეთ მისი ვარსკვლავი აღმოსავლეთში და მოვედით, რათა თაყვანი ვცეთ მას. ეს რომ გაიგო, შეძრუნდა მეფე ჰეროდე და მთელი იერუსალიმი მასთან ერთად. და შეკრიბა ყველა მღვდელმთავარი და ერის მნიგნობარნი და გამოიკითხა მათგან, სად უნდა შობილიყო იესო ქრისტე. ხოლო მათ უთხრეს მას: იუდეის ბეთლემში, ვინაიდან ასე დაინერა წინასწარმეტყველის მიერ... მაშინ ჰეროდემ ფარულად მოუწოდა მოგვებს და გამოიკითხა მათგან ვარსკვლავის გამოჩენის ჟამი და ნარგზავნა ისინი ბეთლემს... ხოლო მათ უსმინეს მეფეს და წავიდნენ და აჰა ვარსკვლავი, რომელიც იხილეს აღმოსავლეთით, წინ მიუძღვოდა მათ, სანამ არ მივიდა და თავს არ დაადგა იმ ადგილს, სადაც ყრმა იყო... და როდესაც შევიდნენ სახლში, იხილეს ყრმა მარიამთან, თავის დედასთან ერთად, და დაემხნენ და თაყვანი სცეს მას და გახსნეს თავიანთი საუწიჯე და მიართვეს მას ძღვენი: ოქრო, გუნდრუკი და მური“ (მათე, 2:1-11).

ეს მოთხრობა, ე.სვეტლოვის აზრით, გვიჩვენებს, რომ ახალი აღთქმა რალაცნაირად დაკავშირებულია ბიბლიისგარე რელიგიურ სამყაროსთან, რომ ისრაელის საზღვრებს გარეთაც ადამიანები ელოდნენ მხსნელის მოსვლას.

სახარების დედანში სიტყვა „მოგვი“ უღერს როგორც „მაგი“ (Μαγισ), რაც საერთოდ ეწოდება ჯადოქრობაში დახელოვნებულ ადამიანებს; ძველად კი ანტიკურ დროს სიტყვა „მაგს“ ირანული რელიგიის ქურუმებს უწოდებდნენ, როგორც ეს აღნიშნული იყო, და სწორედ მათ სცეს პირველებმა თავყვანი წარმართთაგან ღმერთკაცს ბაგა ში-ვი.

ეს შემთხვევით არ ყოფილა: ე. სვეტლოვის აზრით, ნიშანდობლივია, რომ ძველი აღთქმა, მედგრად მებრძოლი ეგვიპტის, ბაბილონის, ფინიკიის, საბერძნეთის „ღმერთების“ წინააღმდეგ, არსად პირდაპირ არ გამოდის ირანის რელიგიის წინააღმდეგ (იქვე, გვ. 362). მაზდა აპურა (აპურამაზდა) ნიშნავდა ყოვლისმპყრობელ და ყოვლადბრძენ უფალს. ისაა „შემოქმედი“ სამყაროისა და სიმართლისა. სამყარო ღვთაებრივი შემოქმედის მიერაა შექმნილი, აპურამაზდას გვერდით დგას ექესი ზეციური სული (ესენია) – „კეთილი ფიქრი“ (აზრი), „სიმართლე“, „სინმინდე“, „სიკეთის სამეფო“, „ჯანმრთელობა“, „უკვდავება“ – ყველანი ესენი სულიწმინდის მიერ არიან შექმნილნი, რას ნიშნავს ეს? – ერთიან ღმერთს თუ ქრისტეს წარმართ წინამორბედს ირანის მინაზე? არსებითად ეს სრულიად დასაშვებია, ვისა აქვს უფლება შეზღუდოს სული წმიდის მოქმედება ერთი ადგილით? მახარებლის სიტყვებით, განა ის არ სუნთქავს, იქ, სადაც ნებავს? თუ ეკლესიის მამები ანტიკურ აზროვნებაში ხედავდნენ ახალი აღთქმის პრელუდიას, რა უშლის ხელს იგივე ითქვას ზარასტრტრას სწავლებაზე? თვით ბიბლია არ გამორიცხავს იმის შესაძლებლობას, რომ ღმერთი იხსნება „წარმართთათვის“ (იქვე, გვ. 368).

მაზდეანობას სწამდა, რომ სიკეთის ღმერთი საბოლოოდ გაიმარჯვებდა და დიდებით მოეწინებოდა დედამიწას, ბოროტება კი დამარცხდებოდა, ხოლო ის ადამიანები, რომლებიც მაზდას ემსახურებოდნენ აზრით, სიტყვით და საქმით, დაჯილდოვდებოდნენ ღვთის ამ სასუფეველში (იქვე, გვ. 375). ღმერთის სასუფეველი (კხშატრა) წარმოადგენდა ჯამსა და გვირგვინს მსოფლიო ყოფისას, ზარასტრტრას სიკვდილის შემდეგ წარმოიშვა რწმენა იმისა, რომ მაზდა ადამიანებს გამოუგზავნიდა ახალ მხსნელს, ეს რწმენა საბოლოოდ იუდაურ მესიანიზმს დაემსგავსა. მაგები ასწავლიდნენ, რომ გარკვეული დროის შემდეგ მხსნელი დედამიწაზე მოვიდოდა, რათა ბოროტება დაემარცხებინა (იქვე, გვ. 377). ამ რწმენით ხომ არ გაპყვენ ირანელი მოგვები ბეთლემისაკენ ვარსკვლავს?

ყოველივე ზემომოყვანილი ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ადგილის ამოხსნისათვის, რომელიც დაკავშირებულია მოციქულთა სწორ მეფე მირიანთან.

მემატიანე მოგვითხრობს, რომ წარმართობის ხანის ქართველმა მეფე მირიანმა

ნმიდა ნინოს ქადაგების მოსმენის შემდეგ „ინყო გამოძიება სჯულისა“ და გადაიკითხა წარმართული „ნებროთის წიგნი“ (მაზდეანური რჯულისა), გარდა ამისა, მან გამოწვლილვით გამოიკითხა მოხუც ებრაელთაგან სჯულის საკითხები, ის დაინტერესდა სწორედ „მხსნელით“. ნმიდა ნინოს, ასევე მოხუც ებრაელთა და „ნებროთის წიგნის“ მითითებანი მხსნელსა და მესიაზე ერთმანეთს ემსგავსებოდნენ – „მაშინ მირიან მეფე განკვირდა და ინყო გამოძიებად სჯულისა ქრისტესსა და მრავალგზის ჰკითხავენ ჰურია-ყოფილსა მას აბიათარს ძველთა და ახალთა წიგნთასა და იგი აუწყებდა ყოველსა. და წიგნიცა რომელი ჰქონდა მირიან მეფესა ნებროთისი და მასცა წიგნსა შინა პოვა წერილი ესრეთი: ...“მე ვარ მიქაელ, რომელი დადგინებულ ვარ ლმერთისა მიერ მთავრობასა ზედა აღმოსავლისასა... ხოლო უკანასკნელთა ჟამთა მოვიდეს მეუფე იგი ცისა... მან გიხილოს ჭირსა შინა და გიხსენ შენ“. მაშინ გულისხმა ყო მეფემან მირიან რამეთუ ძველნი წიგნნი და ახალნი ენამებოდეს და ნებროთის წიგნიცა დაამტკიცებდა და შეექმნა სურვილი ქრისტეს სჯულისა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 105).

აშკარაა, რომ ქართულ წყაროში დადასტურებულია ზემომოყვანილი აზრი, რომ ბიბლიურ წიგნებში გადმოცემული მესიანიზმის იდეა ზოროასტრიზმშიც არსებობდა. სწორედ ამან შესძრა მეფე მირიანი და უკვე მოვლინებულ მხსნელად აღიარა ჩვენი მაცხოვარი. აქ საინტერესოა ისიც, რომ „ნებროთის წიგნი“, როგორც ჩანს, ნამდვილად არსებობდა ძველ საქართველოში, რადგანაც მისი ციტატა დამონმებული მემატრიანის მიერ, სწორედ ზოროასტრიზმის უმთავრესი იდეის შემცველია, მასში ნათქვამია „ცის მეუფის მოსვლისა“ და „ხსნის“ შესახებ.

მეფე მირიანი, რომელიც იქამდე ცეცხლთაყვანისმცემელი ყოფილა, ემსგავსება მოგვებს, რომელნიც უფლის აკვანთან მივიდნენ და თაყვანი სცეს მას თავიანთი სარწმუნოებრივი ცოდნის წყალობით, მაგრამ ამით მათ შორის მსგავსება მთავრდება, მეფე მირიანი უფრო ამაღლდა იმით, რომ მან არამარტო თაყვანი სცა მხსნელს, არამედ გახდა მისი უპირველესი მოქადაგე და მისი რწმენის გამავრცელებელი საქართველოში, ამიტომაც ის მოციქულთა სწორად იწოდდა. ისიც უნდა ითქვას, რომ მეფე მირიანი წარმართობის დროს, სხვა ქართველთა დარად, „ქართველ მამათა რჯულის“ მიმდევარიც იყო და თაყვანს სცემდა წინაპართა „ლმერთებს“, მისი აზრით, ისინი არიან „ლმერთნი დიდნი, სოფლის მპყრობელნი, მზისა მომფენელნი, წვიმის მომცემელნი და ქვეყნის ნაშობთა გამომზრდელნი ლმერთნი ქართლისანი არმაზ და ზადენ, ყოვლისა დაფარულისა გამომძიებელნი, ძველნი ლმერთნი მამათა ჩვენთანი გაცი და გაიმ“ (იქვე, გვ. 106).

აქვე უთუოდ უნდა ითქვას, რომ მსგავსება ძველი აღთქმის მხსნელ ლმერთსა და ცეცხლთაყვანისმცემელთა მაზდას შორის მხოლოდ ცალმხრივია. მაზდეანიზმი დუალისტური რელიგიაა, მაზდას მიეკუთვნება ყოველგვარი სიკეთე, ის შემოქმედია ყოველივე მშვენიერისა სამყაროში, ხოლო ყოველივე ბნელისა და ბოროტისა კი „აიამმა“, სიცრუეა. ამ ბოროტ სულს ანგრა-მანიუ (აჰრიმანი ბერძნულად) – „მონინაალ-

მდეგე სული“ ჰქვია. ის მუდმივი მონინაალმდეგეა ღმერთისა, მასთან მებრძოლია, მეორე „ბოროტი შემოქმედი“. მის შექმნილად ითვლებოდა – ჯადოქრები, მებრძოლი ტომები, დევები და სხვა. განსაკუთრებითი განსხვავება ისაა, რომ ზარასტრუტრა არათუ იბრძოდა მათ წინააღმდეგ, ვინც არ იზიარებდა მაზდეანურ სარწმუნოებას, არამედ ავალდებულებდა მის ყველა მორწმუნეს, იარაღით ხელში, უკომპრომისოდ მოესპო ყველა რელიგიური მონინაალმდეგე, რელიგიური ომი წმინდა ომად მიაჩნდა. ყველა სარწმუნოებრივ მონინაალმდეგეს აპრიმანის, ანუ ბოროტი სულის მიერ შექმნილად მიიჩნევდა, რელიგიურ საკითხებს ცეცხლთაყვანისმცემლები ისევე ჭრიდნენ, როგორც შემდგომ მუჰამედი. ამით სპარსეთი როგორც მაზდეანური ისე მაჰმადიანური, ქართველთათვის აგრესიული იყო, მისი სარწმუნოებრივი პოლიტიკა არ შეცვლილა. ხოლო ირანელებთან ქართველების ზნეობრივ-მორალური დამოკიდებულების შესახებ უნდა ითქვას, რომ ანტიკურ ეპოქაში, ქართულ წყაროთა თანახმად, ქართველებს სპარსელებთან ურთიერთობა, მათთან ნათესაობა და სულიერი კავშირი სათაკილოდ არ მიაჩნდათ (სულ სხვა სურათია ქართულ-სპარსული ურთიერთობისას შუა საუკუნეებში). მიზეზი ამისა იყო ის, რომ ცეცხლთაყვანისმცემლობის დროს თავიანთი სარწმუნოებრივი მოთხოვნებიდან გამომდინარე ირანელებს სიცრუე, ბოროტი, არაზნეობრივი საქმის ჩადენა ეჯავრებოდათ. „სიცრუეს ისინი სამარცხვინო ნაკლად თვლიანო“, – ნერს ჰეროდოტე, შემდგომ, მონგოლების დროს, ჩვენი მემატყანეს სიტყვით, მონგოლები სპარსელებს ყველა ხალხთა შორის ყველაზე მატყუარად და ცრუდ მიიჩნევდნენ (ალბათ, ამ ეპოქაში ქართველთა შორის მათ ზნეობასაც სახელი გაუტყდა). მაზდეანობისას კი მათ ევალდებოდნენ შესრულება ვალდებულებისა – „კეთილი აზრი, კეთილი სიტყვა, კეთილი საქმე“. ევალდებოდნენ ამოერჩიათ კეთილსა და ბოროტს შორის ერთი – კეთილი. რჯულის პირველი მასწავლებლის გარდაცვალების შემდგომ მაზდეანობაში შეიჭრა მრავალღმერთიანობა. აჰურამაზდა უკვე აღარ იყო ერთადერთი ღმერთი.

აჰურამაზდას ავესტაში ეწოდება „სიმართლის დამბადებელი“, რომელმაც გაკვალა გზა მზისა და ვარსკვლავებისაკენ; მას ადარებენ მთვარეს, რომელიც ივსება და ილევს. ამიტომაც შესაძლებელია არმაზს – აჰურამაზდას ქართულ სახეს – მთვარის ღმერთის ფუნქციაც მიენერებოდა.

თუ არმაზს მთვარის ღმერთის ფუნქცია ენიჭებოდა, მაშინ ის მისაღები იქნებოდა წარმართულ საქართველოში არსებული ორი სარწმუნოებრივი მხარისათვის. ერთი იყვნენ სახელმწიფო რელიგიის – „მამათა რჯულის“, ანუ ქართული ეროვნული პანთეონის თაყვანისმცემლები (ხალხის ფართო მასები და ერისთავები), მეორენი კი ზოროასტრიზმის მიმდევრები – ამ უკანასკნელთა რიცხვს, ჩანს დაფარულად თანაუგრძნობდა სამეფო ოჯახიც („ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ფარნავაზის შემდგომი ქართული სამეფო დინასტიები – ნებროთიანები და არშაკუნიანები ენათესავებოდნენ აღმოსავლურ ირანულ დინასტიებს). მათ ესაჭიროებოდათ მაზდეანობის დაფარ-

ვა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, როგორც თავიდან იყო აღნიშნული, ტახტიდან ჩამოაგდებდნენ.

თავისი წმინდა სახით მაზდეანობა კერძთაყვანისმცემლობას უარყოფდა, მაგრამ შემდეგ მისი თავდაპირველი „სინმინდე“ შეიმღვრა.

ქრისტიანობის გამარჯვების შემდეგ სამეფო ოჯახში დარჩენილა ნაშთი მაზდეანიზმისა, ის კვლავ დაფარული იყო, ამას მიუთითებს ვახტანგ გორგასლის მემკვიდრის სიტყვები, რომელიც „ნებროთის წიგნის“ შესახებ გვამცნობს „მამათა ჩვენთა ფარულად ეპყრათ წიგნი ესე“.

არმაზი – წარმართობის დროს, ხალხის თვალსაზრისით, ცეცხლთაყვანისმცემლობის მოწინააღმდეგე „ღმერთს“ წარმოადგენდა.

საქართველოში ქრისტიანობა უკვე პირველი საუკუნიდანვე თანდათან ვრცელდებოდა, ამავე დროს ჩვენი ცხოვრობდნენ იუდაისტური რელიგიის მიმდევრები და მზის (ცეცხლის) თაყვანისმცემლები.

ქართველი წარმართები ცდილობდნენ „მამათა ღმერთის“ – არმაზის – რისხვა არ გამოეწვიათ ქრისტიანობის, იუდაიზმის ანდა ცეცხლთაყვანისმცემლობის მიღებით. ისინი ეთაყვანებოდნენ არმაზს და ამბობდნენ – „ვთუ და-სადა-ვაკლო რაი დიდებასა დიდისა ღმრთისა არმაზისსა და შე-რასმე-ვცდე სიტყვასა ებრაელთა თანა, გინა მოგვთა სმენასა დახვდომილ ვიყო მზის მსახურთა და რომელიმე იტყვიან უცებნი დიდსა ვისმე ღმერთსა ცათასა“ (ქართ. აგიოგრ. ლიტ. ძეგლ. I, გვ. 119).

არმაზი – მამათა ღმერთი – განსხვავდება ებრაელთა, მაზდეანთა და ქრისტიანთა ღმერთისაგან. უფრო მეტიც, – ის მტერია „ატროშანისა“ ანუ „ითრუჯანისა“ – ცეცხლის ღვთაებისა. „ქალდეველთა ღმერთი ითრუჯან და ჩვენი ესე ღმერთი არმაზ ყოვლადვე მტერ არიან. ამან რამე მას ზედა ზღვა მოაქცია...“ კ. კეკელიძის კვლევის თანახმად, ითრუჯანი ატროშანია, ხოლო ქალდეველებს იმ დროისათვის სპარსელებს უწოდებდნენ.

არმაზი წყლით აქრობს ცეცხლის საგზნებელს (ისევე, როგორც შემდგომ ჩვენი წმიდა მამები – ცეცხლთაყვანისმცემლობის წინააღმდეგ მებრძოლნი).

საბოლოოდ ძველქართული სარწმუნოების შესახებ გავიმეოროთ სიდონიას სიტყვა:

„ეგრეთ იყო ცხოვრებამ ჩვენი ქართველნი, რამეთუ ვიქცეოდით ნათელსა და მკვიდრ ვიყვნით ბნელსა, ვიხარებდით შვებითა და ვიუწჯებდით გლოვასა, რომლისა ნუგეშინისმცემელი არა იყო. ვჰმსახურებდით სამე დაბადებულთა და არა დამბადებულსა. ქერობინთა ეტლთა ზედა მჯდომარისა წილ მთათა მალალთა თავყუანის-სცემდეს მამანი ჩვენნი, გებალსა და გარიზინსა და მას ზედა არა იყო არცა ღმერთი, არცა მოსე, არცა ნიში მათი, არამედ კერპნი ქვისანი უსულონი. ხოლო ამას ქვეყანასა ქართლისასა იყვნეს ორნი მთანი და მათ ზედა ორნი კერპნი, არმაზ და ზადენ, რომელნი იყნოსდეს სულმყრალობით ათასსა სულსა ყრმისა პირმშოისასა არმაზ და

ზადენ და შესანიშნავად უჩნდეს მშობელთა მათთა მსხვერპლად, ვითარმცა უკუნისამდე არა იყოს სიკვდილი. და ესე იყო მოაქამდე, ხოლო იყვნეს კერპნი სხვანიცა სამეფონი: გაცი და გა. და შეინირვოდა მათა ერთი სეფენული ცეცხლითა დანვად და მტვერი გარდაბნეუად თავსა კერპისასა“ („მოქცევაი ქართლისაი“, იქვე, გვ. 125, ვარ. ა).

ყრმათა კერპთადმი შენირვა, თუ მართლა არსებობდა ასეთი წესი, მატიანის თანახმად, ქრისტიანობის გავლენით აღუკვეთია მეფე რეე მართალს III საუკუნის დასაწყისში. სტრაბონის თანახმად, მთვარეს ალბანეთში მართლაც სწირავდნენ ადამიანს მსხვერპლად.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ივანე ჯავახიშვილს ეეჭვებოდა ჩვენში კერპთაყვანისმცემლობის არსებობა, მისი კვლევის თანახმად, წარმართობის ხანაში ქართველები თაყვანს სცემდნენ „შემოქმედ ღმერთს“, მნათობებს, სხვა ქმნილებებს და სწორედ ეს მიიჩნეოდა „მამათა რჯულად“.

პომპეუსის ლაშქრობა ისრაელსა და იბერიაში

ქრისტეშობამდე 65 წლის გაზაფხულზე რომაელთა ლაშქარი საქართველოს სამხრეთ საზღვარს მოადგა. მხედართმთავარმა, რომაელი ხალხის უსაზღვრო სიყვარულით მოსიღმა პომპეუსმა, როცა ალბანეთთან ომისას შეიტყო იბერთა მეფე არტაგის საომრად მზადების შესახებ, დასწრება ამჯობინა და სწრაფი მარშით გაიარა მანძილი იბერიის დედაქალაქამდე. არმაზის კედლებთან მომდგარი რომაელი ლეგიონებისა და პოლკების ნიშნების მოულოდნელმა აელვარებამ დააბნია ქართველთა მეფე.

თუ არა ხერხიანობა რომაელთა სახელოვანი სარდლისა, მას დიდი უსიამოვნება და შეიძლება მარცხიც კი ელოდა იბერთა მხრიდან, მით უმეტეს, რომ სულ რამდენიმე დღის წინ პომპეუსს ალბანელთა 40-ათასიანი ლაშქარი დაესხა თავს. მითრიდატეს, პონტოს მეფეს, რომაელთა წინააღმდეგ მებრძოლს, იბერთა დიდი იმედი ჰქონდა. პლუტარქე, ძველი ბერძნული მწერლობის საუკეთესო წარმომადგენელი, თავის „პარალელურ ბიოგრაფიებში“ წერდა: „იბერნი რიცხვით ალბანელებს არ ჩამოუვარდებოდნენ. გულადობითაც სხვებზე უფრო მამაცნი იყვნენ და ძალიან უნდოდათ მითრიდატესთვის ეამებინათ და პომპეუსი უკუეჭვიათ: იბერნი არც მიდიელების მორჩილებაში ყოფილან, არც სპარსებს ექვემდებარებოდნენ და თავის დროზე მაკედონელთა მბრძანებლობაც აიცდინეს თავიდან იმის წყალობით, რომ ალექსანდრე ფრიად სწრაფად გაბრუნდა პირიკანიიდან, მაგრამ პომპეუსმა იბერებიც დაამარცხა დიდ ბრძოლაში ისე, რომ ცხრა ათასი კაცი მოკლეს, ხოლო ათი ათასზე მეტი რომაელებს ჩაუვარდათ ტყვედ“ (პლუტარქე, რჩეული ბიოგრაფიები, 1975, გვ. 330).

პლუტარქეს მიერ ნახსენები იბერებთან გამართული „დიდი ბრძოლა“, ნამდვილად დიდი უნდა ყოფილიყო, რადგანაც მხედართმთავარ პომპეუსისათვის, რომელმაც მანამდე ორი ტრიუმფი მოაწყო რომში აფრიკისა და ევროპის დალაშქვრისათვის, ჩვეულებრივი ომის „დიდ ბრძოლად“ სახელდება დიდების მომტანი არ იქნებოდა.

იბერების დამარცხება სასახელო იყო პომპეუსისათვის, რომაელთა მიერ „დიდად“ სახელდებულისათვის, რადგანაც, როგორც პლუტარქე ამბობს, მანამდე იბერების დამორჩილება ვერც მიდიელებმა და ვერც სპარსელებმა შეძლეს და ალექსანდრე მაკედონელიც პირიკანიიდან უკან გაბრუნებულა.

თუ რას ნიშავდა მიდიელთა, სპარსელთა და მაკედონელთა სახელმწიფოთა მორჩილებისაგან თავის არიდება, კარგად ჩანს დანიელის წინასწარმეტყველებიდან. ბაბილონში ებრაელთა ტყვეობის დროს მეფე ნაბუქოდონოსორის სიზმრის ახსნისას დანიელმა თქვა, რომ მრავალ ხალხზე გაბატონებული ბაბილონის სამეფოს შემდეგ მსოფლიოში წარმოიშობოდა სამი უდიდესი იმპერია: სპარსთა „მერე გამეფდეს, რომელი ეუფლოს ყოველსა ქვეყანასა (მეფობა მაკედონელთა, ბერძენთა), მეფობა მეოთხე (რომაელთა) იყოს ძლიერი, როგორც რკინა“.

დამარცხება იბერიელებისა, რომლებმაც თავიდან აიცილეს მიდიელ-სპარსელთა და ბერძენთა ხელქვეშ ყოფნა, სასახლო იყო რომაელთა სარდლისათვის.

რომაელთა სომხეთში გამარჯვების შემდეგ იბერიის მეფეს ეჭვი გასჩენია, ვაითუ პომპეუსი საქართველოსაც მოადგეს და დაიპყროსო, და თვითონაც სასწრაფო საომარ მზადებას შესდგომია, პომპეუსისთვის კი დესპანები გაუგზავნია – მეგობრობის დასამყარებლად. პომპეუსი არ შემცდარა და, როგორც ითქვა, სასწრაფოდ იბერიაში შეჭრილა. იბერებს ვერც საზღვართან დადგომა მოუსწრიათ და ვერც ჩასაფრება, ომის სამზადისში მყოფი მეფე არმაზში იმყოფებოდა.

საქართველოს დედაქალაქის სახელი ბერძენ-რომაელი მწერლებისათვის | საუკუნიდანვე ცნობილია, მას „არმაზ ციხესაც“ უწოდებდნენ, მცხეთის შიდა ციხე-აკროპოლისის სასახლეში შეუტყვია არტაგს, რომ პომპეუსს მისი სამყოფელიდან მხოლოდ კედლებილა ჰყოფდა. მეფემ, რომელსაც უცხოელები არტოკს უწოდებდნენ, ვერ მოახერხა ციხის დაცვა და საჩქაროდ მიატოვა იგი. არმაზში პანიკა შექმნილა, გარნიზონი დაბნეულა, ბრძოლაში დამარცხებულა და დანებებია პომპეუსს, მდინარის მეორე მხარეს გადასულ მეფეს კი რომაელთა ლაშქარი დადევნებია. მტერმა მოასწრო მტკვრის მთელი მარჯვენა სანაპიროს დაპყრობა. მიუხედავად იმისა, რომ რომაელები მტკვრის მეორე ნაპირზეც გადავიდნენ და ქართული ლაშქარიც რამდენიმე შებრძოლების შემდეგ ძირითადად დაამარცხეს, მეფის შეპყრობა ვერ მოახერხეს.

ქართლის მეფესა და პომპეუსს შორის მოლაპარაკება გამართულა, მშვიდობის სანაცვლოდ პომპეუსი მეფეს მძევლებს სთხოვდა – სეფენულებს. მეფე ყოყმანობდა, ამასობაში ზაფხულმაც მოატანა და მდინარე პელორი დაპატარავდა, ამით ისარგებლა პომპეუსმა და ერთ ადგილას, სადაც ფონი იყო, გაღმა გადავიდა. მაშინ კი არტაგ მეფემ იკადრა და თავისი შვილები მძევლებად გამოიმეტა. ამის შემდეგ იბერიის მეფემ და რომაელების სარდალმა ხელშეკრულება დადვეს“.

პომპეუსმა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში – კოლხეთშიც ილაშქრა, შემდეგ კვლავ აჯანყებულ ალბანელებს შეუტია და თითქმის მიაღმა კასპიის ზღვას.

პომპეუსს იბერიისა და ალბანეთის დალაშქრის შემდეგ გადაუწყვეტია სამყაროს მოპირდაპირე მხარეც დაელაშქრა. ამის შემდეგ ის სამყაროს ოთხივე კუთხის მპყრობელად ჩაითვლებოდა, იქამდე მის მიერ დალაშქრული იყო ევროპა და აფრიკა. „პომპეუსს მეტად მგზნებარე წადილი და მისწრაფება ჰქონდა სირია აელო და არაბეთზე გავლით მენამულ ზღვამდე მისულიყო, რათა გამარჯვებულს მიეღწია ოკეანემდე, სამყაროს რომ ყოველმხრივ გარს ევლებოდა. მართლაც, იგი გამარჯვებული პირველი გავიდა ლიბიაში გარე ზღვის ნაპირებამდე, მერე ესპანეთში ატლანტის ოკეანეთი შემოსაზღვრა რომაელთა საბრძანებელი და მესამეჯერ სულ ახლახან, ალბანელების დევნის დროს, ცოტა დააკლდა, თორემ ჰირკანიის ზღვასაც მიადგებოდა, ამგვარად პომპეუსმა გადანყვიტა ლაშქრობათა წრე მენამული ზღვით შეეკრა და მხედრობა აქეთკენ დაძრა“ (პლუტარქე, იქვე, გვ. 333).

სწორედ სირიაში ომის დროს პომპეუსთან მივიდა იუდეველთა დეპუტაცია და მეფობის მაძიებელი ძმების სახელით ითხოვა დავის გადაჭრაში დახმარება.

ალექსანდრე მაკედონელის შემდეგ, რაც იმპერია ოთხად გაიყვეს მისმა მხედართმთავრებმა, იუდეა ხელთ იგდო პტოლემეელთა დინასტიის დამაარსებელმა, ეგვიპტის მეფე პტოლემე ლაგემ (ძვ.წ.აღ-ის 320-283), იგივე სოტერმა. ამის შემდეგ 120 წლის მანძილზე იუდეა პტოლემეთა დინასტიის ხელქვეშ იყო.

ეგვიპტური ხელისუფლება იუდეაში სელევკიდთა სირიულმა დინასტიამ შეცვალა. მეფე ანტიოქე III ლმობიერად ეპყრობოდა ებრაელებს, ხოლო მისი ტახტის მემკვიდრე სელევკე IV ფილიპატორი (ქრისტეშობამდე 187-175) პირიქით, მან ებრაელთა ტაძრების გაძარცვა მოინადინა, ანტიოქე IV-მ (175-163 წლები) კი ებრაელებს სინაგოგაში სიარული, ლოცვა აუკრძალა. მოითხოვა თაყვანი ეცათ ზევსისათვის და მხოლოდ ბერძნული ენით ელაპარაკათ. დაიწყო რეპრესიები, მისი ბრძანებით დაწვეს ნშიდა ნიგნები, დაანგრიეს ტაძრები, ურჩები სიკვდილით დასაჯეს, სასტიკად აწამებდნენ და ჩვილებთან ერთად კლავდნენ ებრაელ მორწმუნე დედებსაც კი. ამ დროს ებრაელებს მოეწინააღმდეგებოდა სახალხო გმირი, ოთხმოცი წლის მათათია (ხასმონელთა შთამომავალი) თავისი ხუთი ვაჟით. ხალხი საყოველთაოდ აჯანყდა და გააყვია მათათიას (ძვ.წ.აღ-ის 167). მისი გარდაცვალების შემდეგ აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა იუდა, რომელსაც მაკაბი (ურო) შეარქვეს. მან მართლაც გაათავისუფლა თავისი ქვეყანა, აღადგინა ტაძარი. მისი სიკვდილის შემდეგ სახელმწიფოს მეთაურობდა იონათან მაკაბელი, შემდეგ კი – მისი უმცროსი ძმა სიმონი (ძვ.წ.აღ-ის 143-135). მის დროს იუდეა დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ აღიარეს და სიმონს უწოდეს ნასი – თავადი. დადგინდა რომ ქვეყანაში უმაღლესი სასულიერო წოდება მღვდელმთავრისა (ქურუმის) მემკვიდრეობით გადასულიყო მაკაბელთა გვარში.

რომმა ცნო იუდეის დამოუკიდებლობა და მასთან მეგობრული ურთიერთობაც დაამყარა. სიმონის ვაჟის იოან პირკანის დროს იუდეამ დიდებისა და ძლიერების უმაღლეს დონეს მიაღწია. დაიმორჩილა სამარიაელები, გაანადგურა მათი მთავარი ტაძარი გერიზიმის მთაზე, დაიმორჩილა იდუმელები, მიაღებინა მათ იუდეველთა სარწმუნოება. მისი სიკვდილის შემდეგ დაეცა ძლიერება იუდეველთა სახელმწიფოსი, არისტობულის უზნეო ქმედებებმა სათავე დაუდო სისხლიან ომებს ტახტისათვის. მისი სიკვდილის შემდეგ სახელმწიფოს სათავეში ჩაუდგა მეორე ვაჟი ალექსანდრე იანაი (ძვ.წ.აღ-ის 103-76) – უფრო უზნეო მმართველი. ტახტისთვის ძმათა შორის ომს ორმოცდაათი ათასი იუდეველი შეენირა. ქმრის სიკვდილის შემდეგ დედოფალმა სალომემ ერთ ვაჟს – პირკან II-ს უზენაესი ქურუმს ხარისხი მიანიჭა, ხოლო მეორე ვაჟი არისტობულ II ჩამოაშორა სახელმწიფოს საქმეებს. დედის სიკვდილის შემდეგ ძმათა შორის ომი დაიწყო. ორივეს სურდა ტახტის დაჭერა. არისტობულმა თავი მეფედ გამოაცხადა. ძმათა შორის ომი წლების მანძილზე გრძელდებოდა. ბოლოს, ქრისტეშობამდე 63 წელს, ძმებმა დახმარებისათვის პომპეუსს მიმართეს, რომელიც, როგორც

ითქვა, იბერიაში გამარჯვების შემდეგ სამხრეთისკენ გაემგზავრა. პომპეუსი იმჟამად სირიას ებრძოდა. რომაელი მხედართმთავარი ძმებს დაჰპირდა, რომ სირიაში გამარჯვების შემდეგ იუდეასაც ეწვეოდა და მათ საქმეებს გაარჩევდა.

ორი ათასი წელია, ახალი და ძველი აღთქმის ისტორიკოსები სიამოვნებით უთმობენ ადგილს თავიანთ შრომებში პომპეუსის ლაშქრობას იუდეაში, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ბერძენ-რომაელი ისტორიკოსებისათვის ეს თითქმის შეუმჩნეველი იყო.

პლუტარქე, რომელიც აღწერს იბერიაში პომპეუსის ლაშქრობას, იუდეაში მხედართმთავრის შესვლას გაკვრით იხსენიებს. ეს უთუოდ იმით იყო გამოწვეული, რომ იბერია იმ დროისათვის ძველადვე არსებულ სახელმწიფოს წარმოადგენდა, ხოლო იუდეის სახელმწიფოებრიობა რომაელთა მიერ სულ რამდენიმე წლის წინ იყო აღიარებული. ეგვიპტელთა და სირიელთა, ანუ პტოლემეთა და სელევკიდთა სახელმწიფოების უღელქვეშ მოქცეულმა იუდეამ რომაელთა თვალწინ აღიდგინა სახელმწიფოებრიობა, რომელიც რომაელთა მიერვე იქნა საუკუნოდ დასამარებული.

რატომ მიიწვიეს ტახტისათვის მოქიშპე ებრაელებმა პომპეუსი თავიანთი საქმის გადასაჭრელად? თითქოს ამ კითხვას პასუხობს პლუტარქე – „პომპეუსის ძლიერების ხმა საკმაოდ შორის იყო გავარდნილი, მაგრამ ამაზე ნაკლებ როდი ქუხდა ხმა მის სამართლიანობაზე და კეთილმონყალეობაზე“ (იქვე, გვ. 334). სამართლიანმა და კეთილმონყალე პომპეუსმა დაუდო საფუძველი ძლიერ აღორძინებულ იუდეველთა სახელმწიფოს ნგრევას.

სამთვიანი ძნელი ალყის შემდეგ გაჭირვებით შევიდა რომაელი მხედართმთავარი იერუსალიმში გაბზარული კედლიდან. ომი გაგრძელდა ტაძრის შემოგარენში. ბრძოლებისას მღვდლები უწყვეტლევ აგრძელებდნენ ღვთისმსახურებას საკურთხევლის წინ, იქამდე, სანამ უკანასკნელი მათგანი მახვილით განგმირული არ დაეცა.

ასეთი მძიმე ბრძოლების მიუხედავად, პლუტარქე მხოლოდ ორიოდე სიტყვით გადმოგვცემს პომპეუსის იუდეაში შესვლას, სირიის რომის პროვინციად გამოცხადების შემდეგ, – წერს ის – მხედართმთავარმა „იუდეა დაიპყრო და მეფე არისტობულე დაატყვევა“ (პლუტარქე, რჩეული ბიოგრაფიები, 1975, გვ. 334). თუკი იერუსალიმის კედლებთან ხანგრძლივი ომი პლუტარქეს აღწერის ღირსად არ ჩაუთვლია, უნდა ვიფიქროთ, რომ იბერიაში პომპეუსის ლაშქრობა უფრო მნიშვნელოვნად და სასახელოდ მიაჩნდა.

პომპეუსს იერუსალიმის აღების შემდეგ გადაუწყვეტია მსოფლიოში სახელგანთქმული ტაძრის დათვალიერება და წმიდათა წმიდაში შესვლაც კი, სადაც მხოლოდ მღვდელმთავარს შეეძლო შესვლა, ისიც წელიწადში ერთხელ. რომაელები იქ ცნობისმოყვარეობამ შეიყვანა. მთელ ქვეყანაზე სხვადასხვა ხმები დადიოდა წმიდათა წმიდას შესახებ. წარმართების ერთი ნაწილის მტკიცებით, იქ სა-

სიკვდილოდ განწირული კაცი ჰყავდათ გამომწყვდეული, სხვები ამტკიცებდნენ, რომ იქ თავის გამოსახულება ინახებოდა. მაგრამ რა ინახებოდა იქ სინამდვილეში? რომაელები რალაც არაბუნებრივს ელოდნენ, მაგრამ როგორი იყო მათი გაცემა, როცა ბისონის მძიმე ფარდის გადანევის შემდეგ იქ სიცარიელე იხილეს. წმიდათა წმიდაში არაფერი არ იყო, მათ საკურთხევლის წინ მხოლოდ შვიდტოტა შანდალი იხილეს, ანთებული სანთლებით. გაცეებულებმა შიშით დატოვეს ტაძარი, „მაგრამ რომაელები კიდევ უფრო გაცეებოდნენ, თუ გაიგებდნენ, რომ ისინი პირისპირ შეხვდნენ რელიგიას, აკვანს ახალი სარწმუნოებისა, რომელიც მალე დაიპყრობდა აღმოსავლეთსაც, დასავლეთსაც, თეთრმარმაროვან ელადასა და მათ მშობლიურ რომსაც“ (იხ. ა. ბოგოლიუბოვ, სინ ჩელოვეჩესკი, გვ. 12-16).

მითრიდატე პონტოელის დამარცხებისა და სიკვდილის შემდეგ გამარჯვებული პომპეუსი რომისკენ გაემგზავრა. მას ბრწყინვალე შეხვედრა მოუწყვეს და ყოველმხრივ ალექსანდრე მაკედონელს ამსგავსებდნენ.

„ზეიმის დროს წინ მოჰქონდათ დაფები იმ ქვეყნებისა და ხალხების სახელთა აღნიშვნით, რომელნიც პომპეუსმა დაამარცხა და რომლებზედაც გამარჯვების ტრიუმფს იხდიდა. ეს იყო: პონტო, სომხეთი, კაპადოკია, პაფლაგონია, მიდია, კოლხეთი, იბერია, ალბანეთი, სირია, კილიკია, მესოპოტამია, ფინიკიისა და პალესტინის ტომები, იუდეა, არაბეთი...“ (პლუტარქე, გვ. 340). ტრიუმფში მიდიოდნენ სხვათა გვერდით იუდეველთა მეფე არისტობულე და იბერიელი სეფენულები. პლუტარქეს ცნობით, პომპეუსს იბერთა მეფისაგან მიღებული ჰქონდა ოქროს სანოლი, ტახტი და მაგიდა, საფიქრებელია, რომ ამ ნივთებმა ტრიუმფს ბრწყინვალეობა შესძინეს.

ჩვენი ეპოქის არქეოლოგებმა, რომლებმაც მცხეთის მიდამოებში სამეფო სახლისათვის საჭირო მრავალი ზღაპრული სიდიადის ნივთი აღმოაჩინეს, აღტაცება ვერ დაფარეს სანოლის ნაშთის აღმოჩენისას – „ყველაზე დიდ შთაბეჭდილებას ტოვებსო, – წერს ისტორიკოსი – სარეცლის ჩუქურთმოვან ფეხთა ვერცხლის ოთხი ერთნაირი გარესაკრავი – კაკლის ხისგან გამოთლილი მრგვალი ქანდაკება ერთმანეთზე გადაბმული არნივ-სპილოს სტილიზებული გამოსახულებებით, არნივის თავის ქანდაკებებით ვერცხლის სქელი ფირფიტებით გარშემოჭედილი“ (საქ. ისტ. ნარკვ. I, გვ. 704). პლუტარქეს ცნობით, როგორც აღინიშნა, პომპეუსისთვის მირთმეული სანოლი, მაგიდა და ტახტი ვერცხლის კი არა, ოქროსი ყოფილა.

იბერია პომპეუსის ეპოქაში ოქრომრავალი, ელინური გემოვნებით აყვავებული ქვეყანა იყო, როგორც ამას არქეოლოგია ადასტურებს.

ტრიუმფის დროს ფორუმზე პომპეუსს მითრიდატე პონტოელის დამარცხებისადმი მიძღვნილი სიტყვა წარმოუთქვამს. სწორედ მითრიდატეს დასამარცხებლად მოაწყო მან აზიაში დიდი ლაშქრობა. პონტოს სამეფოს რომი თითქმის ნახე-

ვარი საუკუნის მანძილზე ებრძოდა. პონტო ძველთაგანვე ქართველი ტომების საცხოვრისი ყოფილა და იქ სამეფო შექმნილა „ქართველი (მეგრულ-ჭანური) და მისი მონათესავე ტომების მიწა-წყალზე“ (საქართველოს ისტორია, I, 1958, გვ. 58).

არათუ პონტო, მისი სამხრეთით მომიჯნავე კაპადოკიაც ქართველი ტომებით ყოფილა დასახლებული. პონტო და კაპადოკია პოლიტიკურად ზოგჯერ ერთმანეთს ფარავდნენ. ძველქართული ტომი ტაბალები (თუბალები) სწორედ შემდეგდროინდელ კაპადოკიაში სახლობდნენ (ივ.ჯავახ. ქართ. ერის ისტ. I, გვ. 404).

იოსებ ფლავიოსი, როგორც ითქვა, ტაბალებს – იბერთა წინაპრებად, ხოლო მესხებს კაპადოკიელებად მიიჩნევდა. IV საუკუნეშიც კაპადოკია მესხების საცხოვრისი ყოფილა, არქიეპისკოპოსი ევსტატე (+360) ქართველთა წინაპრების შესახებ წერს: „ობელმა – თობელები, ახლანდელი იბერები; ოსოხმა – მესხები, ახლანდელი კაპადოკიელები“ წარმოშვესო (იხ. გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, გვ. 161).

განსაკუთრებით საინტერესოა ჩვენთვის წინასწარმეტყველ ისაიას განმარტება IV საუკუნის კვირიელი ეპისკოპოსისა თეოდოტეს მიერ. ის ამბობს, რომ ისაია „...მოსოხებში – კაპადოკიელებს, თობელებში კი – იბერიელებს გულისხმობდაო“ (იქვე, გვ. 162).

პონტოს ქართველთა საცხოვრისად ასახელებდა V საუკუნეშიც რუფინუსი.

IV საუკუნის ეკლესიის სამი დიდი მამა – გრიგოლ ნაზიანზელი, ბასილი დიდი და გრიგოლ ნოსელი, ჩვეულებრივ ცნობილნი არიან სამი დიდი კაპადოკიელის სახელით. ჩვენი ისტორიული მატრიანე, როგორც ეს ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებიდან ჩანს, გრიგოლ ნაზიანზელს მიიჩნევდა საქართველოს საკათალიკოსოს დაარსების სულიერ მეთაურად. სწორედ მის საფლავზე მისულ ვახტანგ მეფეს ეჩვენა სული გრიგოლისა და მისი საფლავის ეკლესიის მღვდელი პირველი ქართველი კათალიკოსი გახდა. კაპადოკიელნი იყვნენ ჩვენთვის ეროვნულ წმინდანებად ქცეულნი – წმიდა გიორგი, ქართველთა განმანათლებელი წმიდა ნინო, ჩვენს ეკლესიაში ისტორიულად დიდად მიღებული ბასილი დიდი ეპისკოპოსი, მისი ძმა – ეპისკოპოსი გრიგოლ ნოსელი, მისი დები – წმინდანები: ემილია, მაკრინა და თეოზევია. 1877 წელს დაიბეჭდა დ. ჩუბინაშვილის ნაშრომი მიძღვნილი კაპადოკიის მოსახლეობისა და ქართველი ხალხის ნათესაობის შესახებ. მკითხველისათვის ეს მტკიცება გასაგები იყო, რადგანაც ისტორიულად კაპადოკიელი მოღვაწენი მშობლიურად იყვნენ მიჩნეულნი ქართველთათვის. ე.ხინთიბიძემ, თავისი კვლევის შედეგად დაასკვნა, რომ „ბასილი კესარიელი ეროვნებით იყო ქართველი, მცირე აზიის ტერიტორიაზე მცხოვრები ქართველური ტომების ერთ-ერთი შტოთაგანის წარმომადგენელი, რომლებმაც ადრე ინამეს ქრისტიანული აღმსარებლობა, დაუახლოვდნენ მცირე აზიის კულტურულ ცენტრებს და ეზიარნენ ბერძნულ კულტურასა და განათლებას“ (გ. გოზალიშვილი, ორი ეტიუდი, 1965, გვ. 105).

კირიონ ეპისკოპოსი წერდა: „კაპადოკიელებს, დიდი ღვანლი მიუძღვით ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში. ოსტგუთებში ქრისტიანობა დანერგეს, როგორც ამას ბასილი ამტკიცებს, კაპადოკიელმა ტყვეებმა, ვესტგუთებში (IV ს.) გაავრცელა და განამტკიცა ქრისტიანობა ეპისკოპოსმა ულფილამ, ტყვე კაპადოკიელთა შთამომავალმა. სუგდელების განმანათლებელი... კაპადოკიელია“ (ეპისკოპოსი კირიონი, კულტურული როლი ივერიისა რუსეთის ისტორიაში, 1900, გვ. 9). კაპადოკიელი იყო წმიდა ნინო.

პონტოს სამყაროდან იყო მითრიდატე, მის ვაჟსაც ქართული სახელი – „მახარე“ ერქვა, მისი სამეფოს დედაქალაქი, რომელსაც შემდგომ კესარია დაერქვა – პომპეუსის ინიციატივით ხელახლა გაშენდა, მითრიდატეს ომების შემდეგ ეს ქალაქი ქრისტიანობის უდიდეს კერად იქცა.

დასრულება გმირულისა და დაწყება სულიერი ეპოქისა

გაქრისტიანების შემდგომ, როგორც მოსალოდნელი იყო, შეიცვალა და შეივსო ზნეობა ყოველი ქართველისა. ახალმა ეროვნულმა სარწმუნოებამ გარდაქმნა ეროვნული თვალთახედვა, შეიცვალა წარმოდგენები, ნეს-ჩვეულებანი და მიდრეკილებანი. მით უფრო, რომ ქართველობა ქრისტეს ერთგული იყო არა ასი და ორასი წლის, არამედ ორი ათასი წლის მანძილზე და ასეთად რჩება ამჟამადაც.

წარმართობის დროს ქართველთა ხასიათი, ქცევები და ჩვეულებანი სხვაგვარი ყოფილა, უფრო პეროიკული და გმირული – ამ სიტყვების სწორედ იმდროინდელი, ძველებური გაგებით.

„გმირებს“ ქართველთა წინაპრები თავიანთ მამა-პაპებს და მათ მშობლებს უწოდებდნენ, რომელთაც წარმოშობით ნოეს ძეს იაფეტს უკავშირებდნენ, იაფეტის ძმისწული თარში მამა ყოფილა თარგამოსისა. ქართველთა წინაპრები თარგამოსის შთამომავლები იყვნენ, სწორედ თარგამოსს უწოდებდნენ „გმირს“. ის ბაბილონის გოდოლის დაქცევის შემდეგ წამოსულა შუამდინარეთიდან და დამკვიდრებულა კასპიისა და შავი ზღვის შუა, არარატისა და კავკასიის მთებს შორის. მას რვა შვილი ჰყოლია – „გმირნი ძლიერნი და სახელოვანი“. ეს ამბავი მომხდარა ქრისტეშობამდე რამდენიმე ათასი წლით ადრე.

თარგამოსის ძეთაგან პირველი, თანახმად მატეანისა, „უმეტეს გმირი იყო ყოველთასა, რამეთუ ეგვიპტის არასოდეს ყოფილიყო არცა წყლის-რღვნის წინათ და არცა შემდგომად ტანითა, ძალითა სიმხნითა“ (ქ.ც. I, გვ. 4). მასში უნდა იგულისხმებოდეს ძველი ურარტუელნი – ხურიტები, რომელთა ქვეყანასაც „ხურლას უდნეს“ უწოდებდნენ, ხოლო თარგამოსის სხვა ძეების სახელებში უღერს ქართველთა და კავკასიელ ტომთა სახელები (ზოგი მათგანი მთავრდება ბერძნული ბოლოსართით – „ოს“, რომელიც, ჩანს, შემდეგ დაურთეს). ესენია: „ქართლოს, ბარდოს, მოვაკან, ლეკ, პეროს, კავკას, ეგროს“.

რვა გმირი, განუდგა ცნობილ, სახელოვან, დედამიწაზე პირველ გმირს – ნებროთს, რომლის შესახებაც დაბადებაში ნათქვამია – „ქუშმა შვა ნებროთი, ამან დაიწყო ძალის გამოჩენა ქვეყანაზე. ძლიერი მონადირე იყო იგი უფლის წინაშე, ამიტომაც თქმულა, ნებროთივით ბუმბერაზი არისო უფლის წინაშე, მისი სამეფოს რჩეული ქალაქები იყო ბაბილონი, ერექი, აქადი, და ქალნე, შინაყარის ქვეყანაში. ამ ქვეყნიდან გამოვიდა აშური და ააშენა წინევე, რეხობოთ-ქალაქი, ქალახი“ (დაბ. 10. 8-11).

თარგამოსიანთა განდგომის გაგებისთანავე ნებროთი თავის ძალებით გაემართა კავკასიისაკენ.

აქ ნებროთს „ჭურვილს რკინითა და რვალითა ტერფიდან ვიდრე თხემამდე“

ვერ უშველა ჯავშანმა, შემოგებებული რვა გმირთაგან უძლიერესმა „სტყორცნა ისარი და ჰკრა მკერდსა ნებროთისასა, ფიცარსა ზედა რვალისას. და განვლო ზურგით“ (ქ.ც. I, გვ. 7).

მამათა გმირულ სულსა და საგმირო საქმეებს კარგად აღწერს „ქართლის ცხოვრება“.

ასევე აღწერენ ჩვენი მემატრიანეები გმირთა შთამომავალ ქართველ მეფეთა გარეგნობასა და ხასიათს: – „ტანითა სრული, შვენიერი, ძლიერი, მხნე და ქველი“. აი, როგორ ებრძვის უცხო შემოჭრილ ტომს მეფე მირვანი – „ნარუძღვა წინა ქვეითთა, ზურგით შემოადგინნა მხედარნი და მოვიდა კართა მათ შინა, ვითარცა ჯიქი სიფიცხითა, ვითარცა ვეფხი სიმხნითა, ვითარცა ლომი ზახილითა. იქმნა მათ შორის ბრძოლა ძლიერი, ხოლო მირვანს ვერ ჰკვეთდა მახვილი დურძუკთა, ვითარცა კლდესა სიჰსა და დგა უძრავად, ვითარცა კოშკი მტკიცე და გაგრძელდა მათ შორის ბრძოლა და მოსწყდა ორგნითვე ურიცხვი, ხოლო იძლიენეს დურძუკნი და ივლტოდეს. მიუდგეს უკან ქართველნი, მოსრეს და ტყვე ქმნეს და შევიდა მირვან დურძუკეთს... და შეაბნა კარნი ქვითკირითა და უწოდა სახელად დარუბალ და დაჯდა მირვან მცხეთასა მეფობდა ნებიერად და უშიშად. იყო კაცი მიმნიჭებული კეთილისა უხვად და შეიყვარეს იგი ყოველთა მკვიდრთა ქართლისათა“ (ქ.ც. გვ. 28).

ადერკი, რომლის საქართველოში მეფობის დროსაც ბეთლემს ურიასტანისა იშვა ჩვენი მაცხოვარი იესო ქრისტე, ასე ებრძოდა მეტოქეს ტახტისათვის – „ალიზახნეს ორთავე ხმითა სასტიკითა და მიეტევენეს ურთიერთას და იწყეს ორთავე გვემად ოროლისა და ვერა ჰკვეთეს საჭურველსა ერთმანეთისასა და ბრძოლისა სიგრძესა შინა განუტყდა ოროლები. აღმოიღეს ჩუგლუგები და იწყეს ბრძოლად ჩუგლუგებითა ოდეს უხეთქიან ჩუგლუგი იგი საჭურველსა ზედა მათსა, ჰგვანდის ხმა იგი ხმასა მას უროს მჭედლისასა, რომელი ეცემის გრდემლსა და ხმა ზახილისა მათისა მსგავს იყო ქუხილისა. მაშინ ვერ სძლეს ურთიერთას, დაშერეს და უკუაგდეს იმიერ და ამიერ. შელამდა დღე იგი და განისვენეს ორთავე და დილულ კვალად გამოვიდეს აიღეს მშვილდები და იწყეს რბევად და სვრად ერთმანეთისა, ჰკრა ადერკი მკერდსა არშაკისასა და ველარა უფარა სიმაგრემან საჭურველისამან. განვარდა ზურგით და ჩამოვარდა არშაკ ცხენისგან“ (ქ.ც. I, გვ. 34).

ასე ხედავდნენ საგმირო საქმეებს ქრისტიანობამდელი ქართველები. ქრისტიანობის მიღების შემდეგ კი მათი შეხედულება შეიცვალა. სულიერი გამარჯვება და არა ხორციელი, აი, რა მიიჩნევა ახლა გმირობად.

წარმართი გმირი ამირანი იქამდე უძლეველი და დაუმარცხებელი, ხალხური თქმულებით, მარცხდება ქრისტეს მიერ. გმირია ამირანის მამა. დედაც წარმართულ ღვთაებად ითვლება. ძმობილები ბადრი და უსუპი – ძლიერი გმირები, ზემთაბუნებრივი თვისებების მქონენი არიან. „უსუსს ბეჭებ-შუა მზის მსგავსი ნიშანი

აქვს და ბადრს მთვარის მსგავსი“. ამირანიც „ღვთაებრივი“ თვისებებითაა დაჯილდოებული; ოქროს კბილი და საცრისოდენა თვალები აქვს. ხასიათით კი „შავსა ღრუბელსა საავდროდ გამზადებულსა“ ჰგავს. უკვდავი არსებაა – სიკვდილი კიდევ რომ ინდომოს, არ შეუძლია. ამირანს ღონეც გმირული აქვს. სიჩქარე გაქანებული ხისა აქვს, სიმარდე ზვავისა, ღონე თორმეტ უღელა ხარ-კამეჩისა, მინას უმძიმს მისი ტარება, დევებს ადვილად ხოცავს, მზის მყლაპველ და ცეცხლის მფრქვეველ გველეშაპს ამარცხებს. ძალიც არაჩვეულებრივი ჰყავს – ორბის ლეკვი, ფრთოსანი, „მას ბეჭებზე ორბის ფრთები აქვს“

ამირანი იტაცებს ქალს ყამარს. ივანე ჯავახიშვილის მიერ ელამიტურ „ღვთაება“ ლაგამარად ანუ აფროდიტად მიჩნეულს (ქართ. ერის ისტ. I, გვ. 194, 1979), ამ ქალს დედ-მამა ცაში ჰყოლოდა. მამა ამინდის შემცველი და ნვიმის მომყვანია, როცა ამირანი შეება, მის მუზარადს ცეცხლის ნაპერწკლები სცვიოდა. მისი სულის შებერვით კი ამირანი „ჩოქზე დაეცა“. მამის ჯარის ადგილიდან დაძვრისას – ცა მოიღრუბლა, წამონინწკლა, შემდეგ კი კოკისპირული ნვიმა წამოვიდა. ღრუბელი ჯარის ჩრდილია. ამირანის მასთან ბრძოლა მოგვაგონებს თარგამოსიანებისა და ნებროთიანების შებრძოლებას:

– „იქმნა მათ შორის ბრძოლა სასტიკი –
რომელი ემსგავსა სასტიკებასა ჰაერისასა,
რამეთუ მტკვერი ფერხისა მათისა –
ვითარცა ღრუბელი სქელი,
ხმა პირისა მათისა –
ვითარცა ხმა ქუხილისა
სიმძლავრე ისრისა მათისა –
ვითარცა ტეხა მებისა
ტყორცნა ქვისა მათისა –
ვითარცა სეტყვა ხშირი
და დათხევა სისხლისა მათისა
ვითარცა ნვიმისა ღვარი.“

ამირანი არაჩვეულებრივი გმირია ძველ ქართველთა წარმოდგენით. იმდენად არაჩვეულებრივი, რომ გაბედა და თვით ღმერთს შეებრძოლა. ხალხური ფანტაზიით და სარწმუნოებრივ-სიმბოლური განხატებით, ამირანი თავის ნათლისას – იესო ქრისტეს გაუკადნიერდა და ღმერთი „საჭიდაოდ“ გამოიწვია, რომ გამოეცადა, ვინ უფრო ღონიერი იყო“ (ამ სახით წარმართული ქართული თეოლოგია ეჯიბრება ახალს, ქრისტიანულს). ავსულებთან და დევებთან უძლეველი, თავისთავად კეთილშობილი და კაცთმოყვარე გმირი, ღვთის მიმართ გაამაყებული, დაისაჯა. ხალხური თქმულებით, იესო ქრისტემ ის მიაჯაჭვა კავკასიონის მწვერვალზე.

უნდა ჩავთვალოთ, რომ ღმერთთან მეტროპოლი ამირანის დამარცხება არის სიმბოლური სახე გმირულ-წარმართული ეპოქის დასრულებისა და დაწყება ახალი სულიერი ეპოქისა, ქრისტიანობისა, ანუ სულის ზეიმისა ხორცზე. დათრგუნვა ხორცის და აყვავება სულის – აი, რა მოეთხოვება ახალი სარწმუნოების მიმდევრებს. ქრისტეს მიერ ამირანის მიჯაჭვა სიმბოლური სახეა ასევე იმისა, რომ ეროვნული თვალთახედვა შეიცვალა, ახლა წარსული სხვაგვარად ანალიზდება, მომავალი სხვაგვარად განიჭვრიტება. გმირობა ახლა სულიერებაა, სულიერი ეპოქის ერთ-ერთი მთავარი საკითხია რკვევა იმისა, თუ რა არის სიცოცხლე, ცხოვრება, რა არის სიკვდილი, შეიძლება თუ არა სიკვდილის დამარცხება, სიცოცხლის გამარადიულება. სამაგალითოა ერთი ამბავი: წარმართ უფლისწულს – იოდასაფს – უმაღავენ, რომ არსებობს ავადმყოფობა, სიბერე, სიკვდილი, მაგრამ ის ახერხებს გამოვიდეს მის ირგვლივ ხელოვნურად შექმნილ ილუზიურ სამყოფლიდან და პირისპირ შეხვდეს ცხოვრებას. თავის სიცოცხლეში პირველად ნახავს ავადმყოფს, მიხრწნილ მოხუცს. იკითხავს მის შესახებ რა მოელის ამ კაცსო?“ – უპასუხეს – სიკვდილიო. „და რაი არს სიკვდილი“? კითხულობს გაოცებით. „განქარდების სახსენებელი ამისი ქვეყნით“. იოდასაფი როცა შეიტყობს, რომ იგივე სიკვდილი ელის ყოველ ადამიანს და თვით მასაც, შეძრწუნდება, აუღულდება გული. ურვა-ტირილით კითხულობს, არის თუ არა სადმე ქვეყანა, სადაც ადამიანები არ კვდებიან. უფლისწულის უსასოობით შეწუხებული აღმზრდელები ტირილითვე პასუხობენ – „არ არის ცაसा ქვეშე ეგვიპტის ქვეყანა, ჰოი ძეო მეფისაო, რომელთა შინა განერენ კაცნი საღმობათაგან და სიკვდილისაგან“ (ძველი ქართ. ლიტერატურის ქრესტომათია, ტ. I, 1946, გვ. 280).

ყოველ ადამიანს, მდიდარს თუ ღარიბს, გმირს თუ ჯაბანს, ერთნაირი ბოლო აქვს – სიკვდილი, გაქრობა. ამის გაგებით შეძრწუნებულ და დამწუხრებულ უფლისწულს ავტორი ადარებს თვალაუხეველ ბრმას, ყრუს, უტყვეს, უძღუსა და ნაკლულევანს. თუმცა კი, გარეგნულად ბრწყინვალეს, ხორციელად მშვენიერს, ახალგაზრდასა და ჯანსაღს. მის „განკურნებას“ იწებებს უდაბნოდან მოსული ქრისტიანი, გარეგნულად ღარიბი, ლატაკი და ხორციელად უძღური. მისი შემხედვარე უფლისწული ცდილობს უდაბნოში მცხოვრები ქრისტიანი მოღვაწეების დახმარებას. თხოვს ნაილოს „საფასე“ – ფული, რათა ის შეენიოს თავის უდაბნოელ ძმებს. მეუდაბნოე მიუგებს – „ვითარ მისცემ საფასესა მოყვასთა ჩემთა, რამეთუ უკანასკნელი მათი უმდიდრეს არს შესნა?“

– და როგორ არის შესნა მათაგან უგლახაკესი ჩემზე მდიდარი, მაშინ, როცა თვითონვე ამბობ, რომ არაფრის მქონენი ხართ?

– იმას მოგახსენებთ, რომ თქვენში მდიდარი კიდევ ზრუნავს თავის ქონების გაზრდისათვის, ამის გამო მუდამ შფოთავს, ხან იქით ეცემა, ხან აქეთ, რათა კიდევ უფრო მეტი შეკრიბოს, ხოლო ჩემი ძმები არაფრისათვის არ ზრუნავენ – არც საჭ-

მლისათვის, არც შესამოსელისათვის, რადგან მდელს ბალახისაგან ზომიერად იკვებებიან და მის გამო აღიძებენ ღმერთს. მათ დატოვებული აქვთ ქვეყნიური სიმდიდრე და სოფლის ამაოებანი, იხარებენ და იშვებენ სულით, რამეთუ მოელი-
ან ცათა სასუფეველს.

იოდასაფი შეიტყობს, რომ არსებობს სული და არსებობს უკვდავება სული-
სა. მას აეხილება თვალი, დაინახავს, თუ სად და როგორ ეძებოს უკვდავება და მოიპოვოს იგი. ამის შემდეგ ეუბნება თავის მამას მეფეს – „დაინახე უმჯობესი და შეიტყე, რომ მოკვდავი ხარ და შენს ყოველ ამქვეყნიურ დიდებას სხვას დაუტო-
ვებ, რადგანაც ყველა კვდება და მათი საცხოვრებელი, მონაგები სხვებისა ხდება, „ხოლო შემდგომად ჟამთა აღდგომად ვართ და მიეგების კაცად-კაცადსა საქმეთა მათთაებრ“ (იქვე, გვ. 296).

ერთხელ იხილავს ჩვენებით სამოთხის დიდებულებასა და სიმშვენიერეს, ან-
გელოზები მის შესახებ აუწყებენ „ეს არის წმიდათა განსასვენებელი“. იხილავს ასევე ჯოჯოხეთის საშინელებას და სატანჯველს და მის შესახებ შეიტყობს, რომ ის არის „მისაგებელი ცოდვილთა“. სწორედ ჯოჯოხეთის საშინელებით შეძრწუნებული ითმენს და მის საცდუნებლად მიყვანილი ქალის სიყვარულს არ პასუ-
ხობს, უფრო მეტი, ანთებს სანთელს, ცეცხლის ალს უშვერს თითს, ხორცი ეწვის, ის კი ამბობს – „თუ ამ მცირე ცეცხლს ვერ გავუძლებ, ჯოჯოხეთის საუკუნოვან დაუშრეტელ ცეცხლს როგორღა გავუძლებ, თუ ამ ქალთან ცოდვას არ გავერი-
დები?“.

დათრგუნვა ხორცისა, გაღალევა სულისა – საუკუნო სიცოცხლის მისაღე-
ბად – აი, ახალი სარწმუნოებრივი იდეალი. სწორედ ესაა ახლა გმირობა.

აღნიშნულ თემას ეხმაურება „მოთხრობა აბეკურაისი“, რომლის გმირი (უკვე არა ძველი, არამედ ახალი მნიშვნელობით) არის „ყვითელ პირითა, მძაფრითა მარ-
ხვითა, შრომითა და მღვიძარებითა“, რომელიც დედოფლის ხორციელ სიყვარულს უარყოფს, და ნაცვლად მიიღებს სატანჯველს, ის ამბობს: – „გვემამ ჩემი – გან-
სვენებაა სულისა ჩემისაჲ, სატანჯველი ჩემი – საშვებელი სულისა ჩემისაჲ“ (პ.ინ-
გოროყვა, დასახ. ნაშ. გვ. 281). ის ითმენს თავისი სულის უკვდავებისათვის, სუ-
ლის გადარჩენისათვის. ესაა ახალი გმირობა.

ქართული საზოგადოებისათვის, რომელსაც ქრისტიანობის მიღებამდე ასე-
ული წლების მანძილზე გმირობის სხვაგვარი იდეალი ჰქონდა, მისი ტრადიციები-
თა და მემკვიდრეობით, არ უნდა ყოფილიყო ადვილი ახლის მიღება და გათავისე-
ბა. ხდებოდა მათი ურთიერთშერწყმა.

ძველგმირულ ჰეროიკულისა და ახალი სულიერის შერწყმის კარგი მაგალი-
თია წმიდა მეფე ვახტანგის ცხოვრების მომენტები. ის ამარცხებს ბუმბერაზ გო-
ლიათ ბაყათარს, რომლის მშვილდის სიგრძე თორმეტი მტკაველია, ისარი კი ექ-
ვისი მტკაველი. მისი მოკვლის შემდეგ ის ამბობს – „არა ძალითა ჩემითა ვძლიე,

არამედ დამბადებლისა ჩემისათა, რამეთუ ძალი ქრისტესი – ჩემთანა და ჯვარი მისი პატიოსანი საჭურველ ჩემდა“.

მსგავსი სულისკვეთება – მხნეობა ღვთის შეწევნით – საუკუნეთა მანძილზე გასდევდა ქართველობას, გრიგოლ ბაკურიანის ძე წერდა: „ქართველნი ვართ ნათესავით მხნენი და მხედრობით აღზრდილნი“ – და ამავე დროს – მისივე სიტყვით – „უმანკონი და გულ-მარტივნი“ (პეტრინონის ქართული მონასტრის ტიპიკონი, ა. შანიძე, ტ. IX, გვ. 103). იმდენად, რომ „ჩვენი ნათესავის უმანკოებისა და გულ-მარტივობის“ გამო თვით დედა ღვთისმშობელი ეშველება ქართველებს შესაფერის მომენტში. მაგალითად, ქართველებს გარეკვას უპირებდნენ – საბერძნეთის ერთი მონასტრიდან, ამის გამო დედა ღვთისა ბრძანებს, ვინც ქართული ენით მეტყველ ადამიანებს არ შეინყნარებს – ჩემი მტრები არიანო: „ანუ არა უწყია, ვითარმედ მრავალნი დამკუიდრებად არიან მთასა ამას მათისა ენის მეტყველნი და ცხოვნებად არიან და რომელნი მათ არა შეინყნარებენ, მტერ ჩემდა არიან“ (ცხოვრება ილარიონ ქართველისა, ქრესტომათია, 1946, გვ. 172).

ერთი საუკუნის შემდეგ, კვლავ დედა ღვთისა გამოეცხადა უცხოეთში მცხოვრებ მომაკვდავ პატარა ექვთიმე მთანმინდელს, მოხედა მის სწეულებას და უთხრა – „აღსდევ, ნუ გეშინინ ქართულად ხსნილად უბნობდი!“ (იქვე, გვ. 183). და ამის შემდეგ ქართული სიტყვა, მისგან ვითარც წყაროდ ამოდიოდა „უნმინდეს ყოველთა ქართველთასა“, გაამდიდრა ნიგნთაგან დიდად ნაკლოვანი ქართლის ქვეყანა სულიერი საუნჯით.

ასურელი მამები, გრიგოლ ხანძთელი, ილარიონ ქართველი, იოანე, ექვთიმე და გიორგი მთანმიდელები და მრავალი სხვა სულიერი მოღვაწენი იქცნენ ქართველთა ზნეობრიობის მასწავლებლებად, მათ დაიჭირეს ის ადგილი, რომელიც ადრე ქართველთა ცნობიერებაში „გმირებს“ ეჭირათ.

თავი II

ქართული ეკლესია I-III საუკუნეებში

„უამაღლა, რომ ჩვენს ხალხს თბი ათასი
წელიწადი უცხოებათა თაყვისის ცხოვრებითა
და თვითმტყველებითა“
იღობა მანთაღობი

სახელწოდება და მიმართულება ქართული ეკლესიისა

ქართულ ეკლესიას ამჟამად უწოდებენ „საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას“, მაგრამ ამასთანავე უძველესი დროიდან XVIII საუკუნის ჩათვლით მას „საქართველოს სამოციქულო ეკლესია“ ეწოდებოდა. ამის დამამტკიცებელი მაგალითების მოყვანამდე უნდა ითქვას, რომ საქართველოს სამოციქულო ეკლესია თავისი არსებობის პირველი დღიდან მართლმადიდებელია და მართლმადიდებლობისათვის მდგარი მებრძოლი. წმიდა მეფის დავით აღმაშენებლის დროს მოწვეულმა რუისურბნისის საეკლესიო კრებამ, რომელმაც ერთგვარად შეაჯამა ჩვენი ეკლესიის ცხოვრება, აღნიშნა: „ამისთვის შემოკრა კრებამ ... გარნა არა თუ უბიწოებასა ქართველთა სარწმუნოებისასა ბიწი რამე შეჰხებოდა, ნუ იყოფინ ესე! არა გეცრუვნეთ შენ, სინმიდით მშობელო ჩუენო კათოლიკე ეკლესიაო, არცა განგცეთ შენ, სიქადულო ჩუენო მარლთმადიდებლობაო, რომლისა არცა განმცემელ ქმნილ ვართ...“¹

ბიზანტიის იმპერატორს სურდა შეეტყო გიორგი მთაწმინდელისგან, მსოფლიოს რომელი ეკლესია იყო ქვეშარიტად მართლმადიდებლური: „ან ვინამთგან კუერთხი მეფობისა მე მიპყრიეს, მნებავს, რამათა ყოველსა მეცნიერ ვიყო ბერძენთა და ჰრომთასა, რამეთუ პირველ ყოვლისა მართლმადიდებლობა იძიების მეფეთაგან, მაუნყე, ვითარ არს ესე...“²

მსოფლიო ეკლესიის მნათობმა გიორგი მთაწმინდელმა ერთმანეთს შეუდარა ქართული, ბერძნული, რომისა და სომხური ეკლესიები.

თუმცა ბერძნული ეკლესია გიორგი მთაწმინდელს იმჟამად მართლმადიდებლობის ბურჯად მიაჩნდა, მაგრამ მეფეს არ დაუშალა სიმართლე და განუცხადა: „ჰომ, მეფეო, ... ბერძენთა შორის წვალება შემოვიდა პირველ და მრავალგზის მიდრკეს...!“³

წმიდა გიორგი მთაწმინდელმა იმპერატორს რომის ეკლესიის ნაკლოვანების შესახებ განუცხადა: რომის ეკლესიაში „ხმეადითა და ურწყოითა“ სწირავენ, ხოლო ბერძნებმა და ქართველებმა დაანესეს, „რამათა მოვილებდეთ ცრმსა სახედ ჴორცთა ქრისტესთა, ხოლო პურის ცრმსა სახედ სულისა გონიერისა, და მარილსა სახედ გონებისა წინააღდგომად წვალებასა უშჯულომისა აპოლინარისასა... ხოლო ღუნოსა თანა წყალსა ურთავთ სახედ სისხლისა და წყლისა, რომელი გარდამოვდა გუერდსა მკსნელისასა, ვითარცა იტყვს. იოვანე ოქროპირი“.

ესე იგი, ბერძნული ეკლესია ახლა მართლმადიდებლურია, მაგრამ წინათ მასში მრავალი მწვალებლობა არსებობდა, რომის ეკლესიაში კი წინათ მწვალებლობა არ ყოფილა, მაგრამ ამჟამად ნაკლი აქვსო – უსჯულო აპოლინარის წვალება.

იმპერატორი გიორგი მთაწმინდელს შეეკითხა სომხური სარწმუნოების შესახებაც, რაზედაც ღირსმა მამამ უპასუხა: „ბოროტსა სარწმუნოებასა სახელცა ნუ ედებინ“⁴

გიორგი მთაწმიდელმა იმპერატორს უპასუხა, რომ მსოფლიოს ეკლესიათა შორის ქართული ეკლესია ყველაზე მართლმადიდებლურია, რადგანაც მან უბიწოდ დაიცვა მოციქულთა სწავლა, რაც არასოდეს შეუბღალავს წინათ და იცავს ამჟამადაცო:

„ხოლო ნეტარმან მან ესრეთ მალლად და ღმრთიებრწყნვალედ წარმოთქუა სარწმუნოებამ მართალი ჩუენ ქართველთა ნათესავისა ... და ჰრქუა მეფესა: ესე არს სარწმუნოებამ მართალი ნათესავისა ჩუენისამ, და რაჟამს ერთგზის გვცნობიეს, არღარა მიდრეკილ ვართ მარცხლ, გინა მარჯულ და არცა მიედრკებით, თუ ღმერთსა უნდესო“.⁵

გიორგი მთაწმიდელს, რომელიც კარგად იცნობდა მსოფლიო ქრისტიანობის ყველა მიმართულებას, ქართული ეკლესია მიაჩნდა ჭეშმარიტად მართლმადიდებლურ ეკლესიად, რომელმაც უბიწოდ და შეუცვლელად დაიცვა მოციქულთა სწავლა. ამას, საუკუნეთა მანძილზე, ხშირად მიუთითებდნენ ჩვენი ეკლესიის წმინდა მამები.

ბიზანტიის იმპერიის დაცემამ ბერძნული ეკლესია დაასუსტა. მიუხედავად ამისა, ამ ეკლესიამ თავისი სარწმუნოებრივი უპირატესობა „რომის კათოლიკე“ ეკლესიის წინაშე იმით გამოხატა, რომ XI ს-ის შემდეგ ოფიციალურად თავის თავს „ორთოდოქსული“ ანუ სწორი, მართლმადიდებლური ეკლესია უწოდა. ამის შემდეგ ბერძნული ორიენტაციის ყველა ახლადდაარსებული ადგილობრივი ავტოკეფალური ეკლესია თავის თავს ორთოდოქსულს, ანუ „მართლმადიდებლურს“ უწოდებდა. XX საუკუნეში ქართულ ეკლესიას „საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია“ ეწოდა, მაგრამ ქართული ეკლესია არის არა ახალი ეკლესია, დაარსებული XI საუკუნის შემდეგ, არამედ უძველესი, მოციქულთა მიერ დაარსებული ეკლესია და მას ძველთაგანვე „სამოციქულო ეკლესია“ ეწოდებოდა, თუმცა თავისი შინაარსით ყოველთვის მართლმადიდებლური იყო XI საუკუნემდეც და შემდეგაც.

„ქართლის ცხოვრების“ ჩანართში, რომელშიც VII საუკუნეში მოწვეულ მსოფლიო საეკლესიო კრებაზეა საუბარი, ნათქვამია: „ამის კრებისა მიერ ბრძანეს ესრეთ წმიდისა ეკლესიისა საქართველოსათვის, რომელ არს წმიდა მცხეთა, რათა იყოს სწორ პატივითა ვითარცა წმიდანი სამოციქულო კათოლიკე ეკლესიანი, საპატრიარქონი...“⁶ საქართველოს სამოციქულო ეკლესიას მცხეთის საპატრიარქო ეკლესიაც ეწოდებოდა, ისევე როგორც ამჟამად დედაქალაქის მიხედვით ეწოდებათ სხვა ეკლესიებს (ალექსანდრიის, ანტიოქიის, კონსტანტინეპოლის, სოფიის და სხვ.).

ჩვენამდე მოღწეული საბუთების თანახმად, ქართულ ეკლესიას „საქართველოს კათოლიკე სამოციქულო ეკლესია“, „მცხეთის კათოლიკე სამოციქულო ეკლესია“, ანდა სიმარტივისთვის ზოგჯერ „სვეტიცხოვლის კათოლიკე სამოციქულო ეკლესია“ ეწოდებოდა. სიტყვა, რომელიც გვხვდება ამ სახელწოდებაში – „კათოლიკე“, ბერძნულია და ქართულად ნიშნავს საყოველთაოს. ქრისტიანული ღვთისმეტყველების თანახმად, ეკლესია მთელ დედამიწაზე არის საყოველთაო, ერთიანი ანუ „კათოლიკე“. ასევეა მოცემული მრწამსშიც. ქართველებს თარგმნის გარეშე მიუღიათ ეს სიტყვა და ამიტომაც მისი ქართული შესატყვისი ამჟამადაც არ იხმარება.

XI საუკუნემდე მსოფლიო ქრისტიანობის ორ ბანაკად „რომის კათოლიკებად“ და „ბერძენ მართლმადიდებლებად“ გაყოფამდე ერთიან მსოფლიო ეკლესიას, როგორც წესი, „კათოლიკე“ ეწოდებოდა. ქართული ეკლესია, როგორც უძველესი, მოციქულთა მოძღვრების ერთგული ეკლესია, თავის თავს ყოველთვის ერთიან მსოფლიო, „საყოველთაო“ ანუ „კათოლიკე“ ეკლესიის ნაწილად მიიჩნევდა.

1346-1360 წლების ერთ საბუთში ქართულ ეკლესიას ასე მიმართავენ – „ესე დაწერილი მოვაკსენე წმიდასა დიდებულსა კათოლიკე სამოციქულო ეკლესიასა“.⁷

XVI საუკუნის საბუთში ჩვენი ეკლესია ასეა სახელდებული – „ქ. წმიდისა და ცათა მობაძავისა კათოლიკე სამოციქულოსა საპატრიარქოსა ეკლესიისა ძველითგანვე საქონებელნი და სამწყსონი“...⁸ აქ ჩამოთვლილია ქართული სამოციქულო ეკლესიის ქონება.

1532 წლის შეწირულების საბუთში ნათქვამია: „ესე დაწერილი მოვაკსენე... უდიდებულესსა წმიდასა კათოლიკე სამოციქულოსა საყდარსა“...⁹ 1556 წლის საბუთშია – „ესე უკუნისამდის გასათავებელი წიგნი მოვაკსენე მე, მტბევეარმა საბა, თქუენ წმიდასა კათოლიკე სამოციქულოსა საყდარსა“.¹⁰ XVI საუკუნის კახთ ეპისკოპოსების ერთგულების წიგნში ნიკოლოზ კათალიკოსისადმი ნათქვამია – „გკადრეთ და მოგახსენეთ თქუენ, კათოლიკე სამოციქულოსა ეკლესიას სუეტიცისაცხოველსა...“¹¹ ნიკოლოზ ალავერდელის ერთგულების წიგნში ნათქვამია – „ფიცი მოგართვით ჩვენ, თქვენდა კურთხევად მოსრულმან ამბა ალავერდელმან ჩოლოყაშვილმან თქვენ, კათოლიკე სამოციქულო საყდარსა და სვეტსა ცხოველსა და კვართსა საუფლოსა და მის საჭეთმპყრობელს კათალიკოზ დიასამიძეს იოანეს“.¹²

ესე იგი, ქართული ეკლესიის მეთაური ზის სამოციქულო საყდარზე სვეტიცხოველში.

1702 წლის საეკლესიო კრების განჩინებაში ნათქვამია: „ჩვენ, მეუფებისა მიერ სამოციქულოსა კათოლიკე ეკლესიასა ზედან დადგინებულმან პატრონმან მთავარეფისკოპოსმან ქრისტეფორე, კათალიკოზმან ევდემოზ, ამბა ალავერდელმან, პატრონმან ნიკოლოზ ნინოწმიდელმან იოსებ, სულა ქართველთა და კახთ ეფისკოპოზთა... ფიცი დავევით...“.¹³ აქედან ჩანს, რომ საქართველოს კათალიკოსი დადგენილი იყო საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის მეთაურად და სწორედ ეს არის სახელწოდება ქართული ეკლესიისა. ძველთაგანვე ქართული ეკლესია მართლმადიდებლური მიმართულებისა იყო, და მას „საქართველოს სამოციქულო ეკლესია“ ეწოდებოდა.

სასურველია, აღდგეს ქართული ეკლესიის ძველი სახელწოდება და მას ოფიციალურად ეწოდოს „საქართველოს სამოციქულო ეკლესია“, მით უმეტეს, რომ საგანგებო აღნიშვნის გარეშეც ცნობილია ჩვენი ეკლესიის მართლმადიდებლური მიმართულება. ოფიციალურ საბუთებში, საენციკლოპედიო ცნობარებსა თუ პრესაში, ქართული ეკლესია თავისი უძველესი სახელით უნდა იხსენიებოდეს.

საქართველო მოციქულთა დროს

ძველ საქართველოში უეჭველ ჭეშმარიტებად იყო აღიარებული წმიდა ანდრია-ასა და სხვა მოციქულების ჩვენში მოღვაწეობა და ქადაგება.

ახალ დროში, განსაკუთრებით XX ს-ის დასაწყისში, წმიდა ანდრიას საქართველოში ქადაგება ლეგენდად გამოცხადდა. უარმყოფელებს ერთ თავის არგუმენტად ისიც მიაჩნდათ, რომ იბერია უმნიშვნელო ქვეყანა იყო, რომელსაც არ შეეძლო მოციქულთა ყურადღების მიპყრობაო.

სინამდვილეში, მოციქულთა მოღვაწეობის ეპოქაში, I ს-ის 30-იანი წლებიდან II ს-ის 60-იანი წლების ჩათვლით, იბერია იყო ძლიერი სახელმწიფო. ამიტომაც რომაელი ისტორიკოსები ტაციტუსი, დიონ კასიუსი და სხვები ხალისით უთმობდნენ თავიანთ თხზულებებში ადგილს მისი სისხლსავსე ცხოვრების აღწერას. შუა საუკუნეთა ევროპელები ანტიკური დროის იბერიას უკეთ იცნობდნენ, ვიდრე თავიანთი დროის საქართველოს.

I-II საუკუნეებში სამი სახელმწიფო – რომი, იბერია და პართია ერთმანეთს ეცილებოდნენ ვრცელ მიწებს ამიერკავკასიის სამხრეთით. იბერია იმდენად იყო გაძლიერებული, რომ მას შეეძლო რომაელთა დახმარების გარეშე დაემარცხებინა პართიის სახელმწიფო. იბერიამ რამდენჯერმე დაამარცხა კიდევც პართიის ჯარი. ამის გამო, რომს ეშინოდა იბერიის მეტისმეტი გაძლიერებისა.

იმპერატორმა ავგუსტუსმა, რომლის დროსაც, წმიდა სახარების თანახმად, დაიბადა ჩვენი უფალი და მაცხოვარი იესო ქრისტე (ლუკა, 2, 1), საფუძველი დაუდო მეგობრულ ურთიერთობას რომის იმპერიასა და იბერიის სახელმწიფოს შორის. ამ თვალსაზრისით „საყურადღებოა რომის იმპერატორის ავგუსტუსის ცნობა, როდესაც იგი თავისი მმართველობის ბოლოს, აჯამებს რა თავის მოღვაწეობას, მათ შორის, ვინც მის მეგობრობას ეძიებდა, ასახელებს, სხვათა შორის, ალბანელების, იბერიელების და მიდიელების მეფეებსაც.“¹⁴

მეგობრობამ რომსა და იბერიას შორის, რომელიც გრძელდებოდა I-II საუკუნეთა მანძილზე, გააძლიერა და განადიდა იბერია.

ძველ ისტორიკოსთა ცნობებს იბერიის შესახებ ადასტურებენ არქეოლოგებიც. მათ მიერ მოპოვებული მასალის მიხედვით ჩანს, რომ „იმპორტული საქონელი ვრცელდება არა მარტო იბერიის დიდ საქალაქო და ადმინისტრაციულ ცენტრებში (მცხეთა, უფლისციხე, ურბნისი, ზღუდერი, გორი, კლდეეთი), არამედ დაბა-სოფლებშიც (ნიჩბისი, ზემო ხანდაკი, ატენი და სხვა). დაბა-სოფლებში მრავლად არის ნაპოვნი ამ დროის მონეტებიც“¹⁵ რაც ქვეყნის ეკონომიური აღმავლობის უტყუარი საბუთია. მცხეთაში (არმაზში) ნაპოვნი არქეოლოგიური განძის სიმდიდრემ ივანე ჯავახიშვილს ათქმევინა, რომ ხელახლა იყო დასაწერი საქართველოს ისტორიის ეს მონაკვეთი. I-II საუკუნეებში იბერიაში სიმდიდრის დაგროვების ერთ-ერთი წყარო იყო ნარმატებუ-

ლი საგარეო ომები, საერთაშორისო ვაჭრობაში ჩაბმა და მეგობრული ურთიერთობა რომის იმპერიასთან. იმპერატორები იბერიის მეფეებს უგზავნიდნენ უხვ საჩუქრებს, რაზედაც იმდროინდელი ისტორიკოსები წერდნენ. „ქართლის ჩაბმას საერთაშორისო ვაჭრობაში მიუთითებს I-III საუკუნეთა ქართლის არქეოლოგიურ მასალაში იმპორტული საქონლის სიუხვე. მის უდიდეს ნაწილს შეადგენს ფუფუნების საგნები (ვერცხლისა და მინის ჭურჭელი, სამკაულები და სხვ.), ... ქართლთან სავაჭრო ურთიერთობა უჩანთ ეგვიპტის სახელოსნო ცენტრებს... აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან (შუა აზია, ინდოეთი, არაბეთი) იმპორტირებულია ძვირფასი ქვები (ლალი, ძონი, ფირუზი და სხვ.), რომელსაც ფართოდ იყენებდნენ ადგილობრივი ოქრომჭედლები, მრავლადაა იმპორტირებული რომაული გლიპტიკური ძეგლები, სირიული მინის ჭურჭელი. აღმოჩენილია იტალიური ბრინჯაოს ჭურჭელი, იტალიური ვერცხლის თასები – ფილები, რომლებიც არმაზისხევის სამაროვანზეა აღმოჩენილი და შესანიშნავ მხატვრულ ნაკეთობებს წარმოადგენენ და შეიძლება დიპლომატიური გზით, ძღვენის სახით იყოს შემოსული“.¹⁶

II საუკუნეებში იბერიის საზღვრები იცვლებოდა, მაგრამ ძირითადად ამ დროს მისი საზღვარი დასავლეთით შავ ზღვამდე აღწევდა, აღმოსავლეთით მისი გავლენის სფეროში შედიოდა ალბანეთი, სამხრეთით – სომხეთი. ჩრდილოეთით ალანებსა და სარმატებზეც აღწევდა მისი გავლენა.

პლინიუსი (23-79 წწ.) აღწერს ჭოროხის შესართავთან მდებარე ქ. აფსარს (დღევანდელი გონიო) და დასძენს, რომ „ამ ადგილებში, „მთებს იქით“ არის იბერია, ხოლო სანაპიროზე სახლობენ პენიოხები, ამპრევეტები, ლაზები“.¹⁷ ცხადია, ქ. აფსარი და მისი მიმდებარე სანაპირო არ შეიძლებოდა იბერიის მეფის ძალაუფლების ქვეშ ყოფილიყო, რადგანაც ეს ქალაქი რომაელებს ეჭირათ და იქ რომაული გარნიზონი იდგა, მაგრამ გონიოს ზღვისპირა ვინრო ზოლის უშუალოდ მომიჯნავე მთებს იქით უკვე იბერიის სახელმწიფო იყო.

არიანეს, რომელმაც იმპერატორ ადრიანეს (131-137 წწ.) დროს იმოგზაურა შავი ზღვისპირეთში, ამ სანაპიროს ერთ-ერთ უბანზე დასახელებული ჰყავს ძიდრიტები, რომლებიც იბერიის მეფე ფარსმანს ემორჩილებიან... ამრიგად, ძიდრიტებს და მამასადაძმე, იბერიას, ეჭირა შავი ზღვის პირას რამდენიმე ათეული კილომეტრი სიგრძის მონაკვეთი დღევანდელი ჭოროხის შესართავის სამხრეთით.¹⁸

„ქართული ტრადიცია სამცხესა და აჭარას ქართლის სამეფოს ერთ-ერთ საერისთავოდ თვლის. ფარსმან II-ის დროს იგი ისევე, როგორც მეზობელი კლარჯეთი, მტკიცედ შედიოდა ქართლის სამეფოში; მასში შედიოდა ასევე არგვეთი, სადაც ამავე ტრადიციის მიხედვით, ქართლის ცალკე ადმინისტრაციული ერთეული – საერისთავო უნდა ყოფილიყო.“¹⁹ ეს უკანასკნელი გარემოება, სხვათა შორის, დასტურდება არქეოლოგიური მონაცემებითაც.²⁰ სოფ. ბორში (შორაპნის სამხრეთ-აღმოსავლეთით 7-8 კმ-ზე) მდიდრულ სამარხში აღმოჩნდა ვერცხლის თასი, ე. წ. არმაზული დამწერლობით ამოკ-

ვეთილი წარწერით, რომელიც იხსენიებს „ბუზმიძის, კეთილ პიტიახშს“. ფიქრობენ, რომ აღნიშნული ბუზმიძრი იბერიის მეფის მოხელე უნდა ყოფილიყო ლიხსიქითა მხარეში („პიტიახში“ – „მეფის ნაცვალი“). ზესტაფონიდან 7 კმ-ის მანძილზე სოფ. კლდეეთში გამოვლინდა მდიდარი სამარხები, რომლებიც ინვენტარით ახლო დგას არმაზისხევის სამარხების ინვენტართან.²¹ მაშასადამე, მოციქულთა ეპოქაში იბერიის სამეფოს მტკიცედ აქვს ფეხი მოკიდებული დასავლეთ საქართველოში. ლაზიკის გარდა დასავლეთ საქართველოს ყველა კუთხე იბერიაში შედის. ლაზეთი, ჩანს, რომმა ჩამოაცილა იბერიას, მაგრამ აქ რომაელთა ხელისუფლება ძლიერი არ ყოფილა, ამიტომაც რომაული დიპლომატია თავისი დევიზის „გათიშე და იბატონეს“ თანახმად ლაზებს უნიშნავს მეფეს, რითაც ხელოვნურად ცდილობს იბერია – ლაზიკის გაყოფას. სინამდვილეში კი, ლაზების ეს „მეფეები“ იბერიის მეფის ერისთავები უნდა ყოფილიყვნენ. ბუნებრივი არ იქნებოდა, თუ ვიფიქრებდით, რომ იბერია, რომელსაც მოციქულთა დროს ძალა შესწევდა რომაელთა დახმარების გარეშე პართია დაემარცხებინა, თავის ძალაუფლებას ვერ განახორციელებდა ლაზებსა და დასავლეთ საქართველოზე მთლიანად. ჩანს, რომაელთა გულის მოგების მიზნით იბერია მცნო ლაზიკის სამეფო, მაგრამ, ფაქტობრივად, ეს „მეფეები“ იბერიის მეფის ერისთავები იყვნენ, ყოველ შემთხვევაში ასეა „ქართლის ცხოვრებასა“ და სხვა წყაროებში დაცულ ცნობებში.

დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების არქეოლოგიური შესწავლა დაბეჯითებით ადასტურებს ძველ ქართულ ტრადიციას იმის შესახებ, რომ აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს მოციქულთა ეპოქაში საერთო, ერთიანი კულტურა პქონდა და კულტურული მთლიანობა მთელ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში, ეგრისის ჩათვლით, უეჭველია.

„მკვლევართა ყურადღება მიიქცია იმან, რომ იბერიის დედაქალაქ მცხეთაში ნაპოვნ ახ.წ.აღ-ის პირველი საუკუნეების მატერიალური კულტურის, კერძოდ, საიუველირო ხელოვნების შესანიშნავ ძეგლებს პარალელი მოეპოვება არა მარტო ბორისა და კლდეეთის, არამედ დასავლეთ საქართველოს არაერთ სხვა პუნქტში აღმოჩენილ მასალაშიც (სარგვეშში, კლდეეთის მახლობლად, ურეკი-ზღვის სანაპიროზე, მდ. სუფსის შესართავის ახლოს და სხვ.). ამ საფუძველზე ზოგიერთი მკვლევარი ლაპარაკობს ახ.წ.აღ-ის პირველ საუკუნეებში საქართველოს ტერიტორიაზე ერთიანი ადგილობრივი კულტურის ბატონობის გავრცელებაზე... განსაკუთრებით ძლიერი უნდა ყოფილიყო აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოებრიობის გავლენა დასავლეთ საქართველოში ლაზთა სამეფოს ჩამოყალიბებისა და განვითარების პროცესზე“.²²

მოციქულთა ეპოქაში იბერია აქტიურ საგარეო პოლიტიკას ეწეოდა სამხრეთის მიმართულებით. „იბერიის მეფეები, უეჭველია, ცდილობდნენ მაქსიმალურად გამოეყენებინათ ხელსაყრელი საგარეო პოლიტიკური სიტუაცია თავისი სამეფოს საზღვრების გასაფართოებლად. ამ მხრივ, ისინი ისეთ წარმატებას აღწევნენ, რომ I ს-ის 30-იან წლებში იბრძვიან არამარტო სომხეთის სასარგებლოდ ადრე დაკარგული ცალ-

კეული სამხრეთის ოლქების, არამედ საერთოდ მთელი სომხეთის შემოსაერთებლად“.23 იბერია მთელი I-II საუკუნეების განმავლობაში განაგრძობდა ბრძოლას სომხეთის შემოსაერთებლად და ზოგჯერ იერთებდა კიდეც.

აღმოსავლეთით იბერია მიისწრაფოდა ალბანეთზე ბატონობისკენ და აღწევდა კიდეც ამას. ალბანეთსა და იბერიას ამ დროს, თითქმის მუდამ ერთი საგარეო-პოლიტიკური ორიენტაცია ჰქონდათ. „აქამდე მას მუდამ იბერიასთან ერთად ერთ ბანაკში ვხედავთ... ეტყობა, ალბანეთი თუ მისდამი პოლიტიკურ დამოკიდებულებაში არა, იბერიის პოლიტიკური გავლენის ქვეშ მაინც იმყოფებოდა. მაგრამ ფარსმანის იბერია, რომელიც სომხეთის დაუფლებასაც კი ცდილობდა, ბუნებრივია, მიისწრაფოდა სრული ბატონობისაკენ აგრეთვე ალბანეთზე“.²⁴

სტრაბონი (64 წ. ქრისტემდე – 18 წ. ქრისტეს შემდეგ) წერდა. „ხოლო ალბანთა და იბერთა ტომებს, რომელთაც უკავიათ უპირატესად მოხსენებული ყელი, და რომელსაც კავკასიური ენოდებათ, აქვთ მდიდარი ქვეყანა და განსაკუთრებით ვარგისი კარგად დასასახლებლად. მართლაც, იბერია კარგად არის დასახლებული ქალაქებითაც და სოფლებითაც“.²⁵

იბერიის საზოგადოება, სტრაბონის თანახმად, დაყოფილია 4 სოციალურ ჯგუფად, რომელთაც ის „გენოსს“ უწოდებს, ხოლო ქართულად გვარად თარგმნიან. სტრაბონი იმას კი არ წერდა, რომ იბერიაში ოთხი ხალხი ცხოვრობსო, არამედ ოთხი სოციალური ჯგუფიაო. ასევე სტრაბონის მიერ აღწერილი მთის იბერები და ბარის იბერები ერთი ხალხია, მაგრამ ცხოვრების სხვადასხვა წესები აქვთ გეოგრაფიული გარემოს, საქმიანობის და მეზობლად მცხოვრები ხალხების ურთიერთგავლენითაც.

თანახმად წმიდა სახარებისა, იესო ქრისტემ თავის მონაფეებს მისცა მითითება ნასულიყვნენ მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხებში და გაეცრცელებინათ ქრისტიანობა – „ნარვედით და მოიმონაფენით ყოველნი წარმართნი და ნათელ-სცემდით სახელითა მამისაითა და ძისაითა და სულისა წმიდისაითა“ (მათე, 28, 19), ანუ ახალი ქართულით – „ნადით და ასწავლეთ ყველა ხალხს...“ დაახლოებით 33 წელს მოიქცა პავლე მოციქული და ქადაგებდა დამასკოში, 44-45 წლებში ის სირიასა და კილიკიაში მოღვაწეობდა, 45 წელს ბარნაბასთან ერთად მოგზაურობს, როგორც მისიონერი. 49 წლის გაზაფხულზე შედგა იერუსალიმის კრება. ამავე წელს პეტრე და პავლე ანტიოქიაში იმყოფებიან. ამის შემდეგ, შემოდგომით, მოციქული პავლე მეორე სამისიონერო მოგზაურობაში გაემგზავრა, იყო კორინთოში. 53 წელს მესამე სამისიონერო მოგზაურობაშია. 54 წლის შემოდგომით, ეფესოშია 57 წლის გაზაფხულამდე. 58 წელს იერუსალიმშია, სადაც დაიჭირეს. 60 წლის შემოდგომაზე გემით გაემგზავრა იტალიაში. 64-65 წლებში იყო პირველი დიდი დევნა ქრისტიანებისა, 67 წელს აწამეს წმ. პეტრე და პავლე. 66-67 წწ. ქრისტიანები განდევნეს იერუსალიმიდან. დაიწყო იუდეის აჯანყება (იუდეის ომი). 69 წელს ტიტემ ალყა შემოარტყა იერუსალიმს და დაწვა ტაძარი. მოციქული იოანე გადასახლდა ეფესოში. მან დაახლ. 99-100 წწ. შეადგინა

სახარება, ხოლო 95 წელს – გამოცხადება (42-45 წწ. მათემ შეადგინა სახარება, 61-63 წწ. – ლუკამ, 62-63 წწ. – მარკოზმა).

ღვთისმეტყველები წერენ, რომ 12 მოციქულთაგან პეტრე რომამდე ქადაგებდა იუდეასა და ანტიოქიაში. იგი ჯვარს აცვეს რომში თავქვე დაკიდებით. ანდრია, გადმოცემის თანახმად, ქადაგებდა სკვითეთში, საბერძნეთსა და მცირე აზიაში, ჯვარს აცვეს X-ის ფორმის ჯვარზე; მოციქული იაკობი ქადაგებდა იერუსალიმსა და იუდეაში, მას იერუსალიმში 44 წელს თავი მოჰკვეთა პეროდემ. მოციქული იოანე ქადაგებდა მცირე აზიასა და ეფესოში, გადაასახლეს კუნძულ პატმოსზე 95 წ., გარდაიცვალა ბუნებრივი სიკვდილით. მოციქული იაკობი ქადაგებდა პალესტინასა და ეგვიპტეში, 63 წელს გადმოაგდეს იერუსალიმის ტაძრის სახურავიდან. იუდა – ლებოსი (თადეოზი, ალფესი), გადმოცემის თანახმად, ქადაგებდა ასურეთსა და სპარსეთში. სპარსეთში ანამეს. მოციქული ფილიპე ფრიგიაში ქადაგებდა, გარდაიცვალა იქვე. მოციქულ ბართლომეს ქადაგების ადგილი უცნობია, გადმოცემით, ტყავი გააძვრეს. მოციქული მათე მეზვერე ქადაგებდა იუდეველთა შორის და აფრიკაში, ანამეს ეთიოპიაში. მოციქული თომა ქადაგებდა სირიაში, სპარსეთსა და ინდოეთში, ლოცვისას ისრით განგმირეს. სვიმონ კანანელის ქადაგების ადგილი უცნობია, გადმოცემის თანახმად, ჯვარს აცვეს. იუდა ისკარიოტელის ნაცვლად არჩეული მატათა მოციქულის ქადაგების ადგილი უცნობია.²⁶

როგორც აღნიშნულიდან ჩანს, მოციქულები იმდროინდელი მსოფლიოს იმ ქვეყნებში ქადაგებდნენ, რომელნიც იერუსალიმის გარშემო იყვნენ, კერძოდ, რომის იმპერიაში, სკვითეთში, ეგვიპტესა და ეთიოპიაში, სპარსეთსა და ასურეთში, ფრიგიაში, აფრიკაში, ინდოეთში. მოციქულთა უმეტესობა ქადაგებდა მცირე აზიაში, რომელიც ძირითადად იმპერიაში შედიოდა. კერძოდ, მოციქულები პეტრე, ანდრია, იოანე მცირე აზიაში ქადაგებდნენ.

ზემოთ მოყვანილიდან ისე ჩანს, თითქოსდა მოციქულებს კავკასიაში არ უქადაგიათ, ხოლო გარშემო ყველა ქვეყანაში სკვითეთში, მცირე აზიასა და სპარსეთში იქადაგეს.

ძველი ისტორიკოსები, რომლებიც აღწერდნენ მოციქულთა ქადაგებას, ხომ არ მიიჩნევდნენ ამიერკავკასიას სკვითეთის, მცირე აზიის, ანდა სპარსეთის ნაწილად?

მართლაც, სომეხი სამღვდელთა და სომეხი მეცნიერები სომხურ ეკლესიას სამოციქულოს უწოდებენ, სომხური ეკლესია დაუფუძნებია იქ მოქადაგე მოციქულთა დედოფს, რომელმაც ღვთისმეტყველთა ზემოთ მოყვანილი სიის თანახმად იქადაგა ასურეთსა და სპარსეთში. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ან სომხეთს მიიჩნევდნენ სპარსეთის ნაწილად, ანდა სპარსეთისაკენ მიმავალ გზაზე მან სომხეთზე გაიარა და დაუფუძნა სომხური ეკლესია.

ასევე სავსებით შესაძლებელია, სომხეთი მიეჩნიათ მცირე აზიის ნაწილად, სადაც ბევრი მოციქული ქადაგებდა.

ძველი ისტორიკოსები სკვითეთს უწოდებდნენ ვრცელ გეოგრაფიულ არეალს, რომელიც ზოგჯერ მოიცავდა ამიერკავკასიასაც, რის შესახებაც ქვემოთ ვწერთ. ამიტომაც, როცა წერენ, რომ ანდრიაჰ სკვითეთში იქადაგაო, შესაძლებელია, გულისხმობენ ამიერკავკასიას, კერძოდ, საქართველოს.

ალსანიშნავია, რომ გზები სპარსეთისა და ინდოეთისკენ, ასევე სკვითეთისკენ გადიოდა ამიერკავკასიაზე.

გზა მცირე აზიიდან და ანტიოქიიდან, საიდანაც მოციქულები საერთოდ მიემგზავრებოდნენ აღმოსავლეთში სამისიონეროდ, სომხეთზე გადიოდა. „სომხეთზე გადიოდა უმთავრესი სავაჭრო-სატრანზიტო გზები, რომლებიც ერთმანეთს უკავშირებდა აღმოსავლეთსა და დასავლეთს“.²⁷

დასავლეთიდან სპარსეთისა და ინდოეთისკენ მიმავალ მოციქულებს სომხეთზე უნდა გაეცლოთ. I-II საუკუნეებში საქართველოს მეზობელი სომხეთის ოდესღაც ძლიერი სახელმწიფო დასუსტებული იყო. ამით ისარგებლა იბერიამ და შეუდგა საზღვრების გაფართოებას სამხრეთის მიმართულებით, რისთვისაც ალანებთან მეგობრული ურთიერთობითაც სარგებლობდა. I ს-ის 30-იანი წლებიდან იბერია მთელი სომხეთის შემოსაერთებლად იბრძვის. 35 წელს იბერები მეფის ძის, ფარსმანის, მეთაურობით შეიჭრნენ სომხეთში და დაიკავეს მისი დედაქალაქი არტაშატი. ქართველთა მიზანს შეადგენდა სომხეთიდან პართიის ჯარის განდევნა. „იბერებმა, ტაციტუსის ცნობით, ალბანელები და სარმატები მოიხმეს“.²⁸ ქართველები, ცხენოსანი ჯარის გარდა, ძლიერ ქვეით ჯარსაც ფლობდნენ. ტაციტუსის ცნობით, პართელთა ლაშქარი იბერთა ჯარმა დაამარცხა, „სომხეთში გამეფდა იბერთა მეფის მითრიდატეს ძე და მისი მომდევნო მეფის ფარსმანის ძმა მითრიდატე“.²⁹ შემდგომ პართელთა მეფემ კვლავ შემოუტია ქართველებს, მაგრამ დამარცხდა. „ამრიგად, სომხეთში მეფობა იბერიელ უფლისწულს მითრიდატეს დარჩა“. „რომაელები კარგად ხედავდნენ იბერიის მმართველთა სწრაფვას დაემორჩილებინათ მთლიანად სომხეთი. სომხეთისათვის ბრძოლა ახლა, ფაქტობრივად, სამ სახელმწიფოს – რომს, პართიასა და იბერიას შორის მიმდინარეობდა. იბერიას, როგორც 35 წლის ამბებით შეიძლება ვიმსჯელოთ, რომის დახმარების გარეშეც უნარი შესწევდა გაემარჯვა პართიაზე“.²⁹ „რომში, უეჭველია, შიშობდნენ იბერიის მეტისმეტ გაძლიერებას...“³⁰

იმპერატორმა კლავდიუსმა (41-54) მითრიდატე კვლავ სომხეთის ტახტის დასაკავებლად გამოგზავნა 47 წელს. „სულ რამოდენიმე წლის შემდეგ, 51 წელს, იბერიის მეფე ფარსმანი გადავიდა აშკარა ბრძოლაზე თავისი ძმის, სომხეთის მეფის მითრიდატეს წინააღმდეგ. საქმე ეხებოდა ფარსმანის ცდას, დაუფლებოდა სომხეთის სამეფოს... ფარსმანის იბერია, რომელიც სომხეთის დაუფლებასაც კი ცდილობდა, ბუნებრივია, მიისწრაფოდა სრული ბატონობისკენ, აგრეთვე ალბანეთზე“.³¹

ქართველთა მეფე ფარსმანმა გადანაცვითა სომხეთში გაემეფებინა თავისი ვაჟი რადამისტი, ხოლო თავისი ძმა მითრიდატე სომხეთის ტახტიდან ჩამოეგდო. ამით ფარ-

სმანი სომხეთს უშუალოდ უერთებდა თავის სამეფოს. მართლაც, ქართველმა უფლისწულმა რადამისტმა დიდძალი ლაშქრით შეძლო სომხეთის სამეფოს შემოერთება. სომხეთი, ფაქტობრივად, იბერიასთან აღმოჩნდა შეერთებული. „მეზობელ ქვეყნებში (სირიაში, კაპადოკიაში) მდგომი რომაული ლაშქრის სარდლები შეეცადნენ დაებრუნებინათ რომისათვის სომხეთი...“³²

მალე ფარსმანმა მოაკვლევინა რადამისტი, რომელიც შეიძლება მამისთვის სამეფოს წართმევას ლაშობდა. ტაციტუსი წერს, რომ „რადამისტი იყო შესანიშნავი ფიზიკური აღნაგობისა და ძალის ახალგაზრდა, რომელსაც დიდი სახელი ჰქონდა გავარდნილი როგორც თავის ხალხში, ისე მეზობლებში“.³³ თუ იბერიელი უფლისწული მეზობლებში ასე სახელგანთქმული იყო, ცხადია, იბერიაში მიმდინარე ამბები მთელ რომის იმპერიაშიც ცხოველ ინტერესს აღძრავდა. „58 წელს, როდესაც რომში მმართველად უკვე წერონი (54-66) იჯდა, აღმოსავლეთში საომარი მოქმედების ხელმძღვანელად გაიგზავნა გენიუს დომიციუს კორბულონი. იბერები ამ დროს რომაელთა მოკავშირეებს შორის იყვნენ... მოკავშირეებმა მიიღეს „სომხეთის მათ სამფლობელოებთან მოსაზღვრე ნაწილები“. მაშასადამე,³⁴ 58 წელს იბერიას შეუერთდა სომხეთის ის ნაწილები, რომლებიც მას ესაზღვრებოდნენ.

63 წელს რომსა და პართიას შორის დაიდო ხელშეკრულება სომხეთთან დაკავშირებით. „შესაძლებელია, რომსა და პართიას შორის სომხეთის გამო შეთანხმების ერთ-ერთ მიზეზს წარმოადგენდა საფრთხე, რომელიც გამოუჩნდა სომხეთს იბერიისა და მათი მოკავშირე ალანების მხრივ“.³⁵ ამ ხელშეკრულებამ გაამწვავა იბერიასა და სომხეთს შორის ბრძოლა.

70-იან წლებში იბერები და მათი მოკავშირეები შევიდნენ სომხეთში და გაიმარჯვეს. ამ დროს მეფობდა ფარსმან I-ის ძე მითრიდატე.

1940 წელს არმაზისხევში აღმოჩნდა არამეული წარწერა. ამ წარწერაში ლაპარაკია იბერთა მიერ მოპოვებული გამარჯვების შესახებ და ამასთან დაკავშირებით არმენია იხსენიება. „ამ ლაშქრობებმა, რომლებიც უცილობლად, მიუხედავად მოსე ხორენელთან დაცული ხალხური ტრადიციისა, იბერთა გამარჯვებით დამთავრდა, უეჭველია, დიდად განამტკიცა იბერიის სამეფოს და მისი მმართველის – მითრიდატეს ავტორიტეტი“.³⁶

75 წლისათვის რომაელები არმაზის ციხის გალავანს უმაგრებენ თავიანთ მეგობარ ქართველთა მეფეს. „ამას მონაშობს მცხეთაში ნაპოვნი 75 წლით დათარიღებული ბერძნული წარწერა, შედგენილი ვესპასიანეს, ტაციტუსისა და დომიციანეს სახელით, სადაც ლაპარაკია არმაზის ციხის გალავანის გამაგრებაზე, რომაელთა მიერ იბერთა მეფე მითრიდატესათვის – „კეისრისა და რომაელთა მეგობრისათვის“.³⁷

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, სომხეთი, რომელზედაც გადიოდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დამაკავშირებელი გზები, I საუკუნეში, პოლიტიკურად,

იბერიის ნაწილადაც კი შეიძლებოდა მიჩნეული ყოფილიყო. სპარსეთსა და ინდოეთში მიმავალი მოციქულები ამ გზას გვერდს ვერ აუვლიდნენ.

ასევე სკვითეთში მიმავალი ანდრია მოციქული გზას ვერ აუქცევდა იბერიას, რადგანაც იბერია გადიოდა არა მარტო შავ ზღვაზე, არამედ „კასპიის ბჭეც“ მას ეჭირა. ამას მონიშნავს რომში ნაპოვნი ქართველთა მეფის მითრიდატე III-ის ძმის ამაზასპის საფლავის ქვის ეპიტაფია, სადაც ნათქვამია: „მეფის სახელოვანი ძე ამაზასპი, მითრიდატე მეფის ძმა, რომლის მშობლიური მიწაც არის კასპიის ბჭესთან, იბერიის ძე, აქ მარხია წმინდა ქალაქთან...“³⁸

II საუკუნის დასაწყისში ქართველთა სამეფოს საზღვრები შავი ზღვისპირას რომ გადიოდა, მონიშნავს არიანე, რომელიც 131 წელს მოგზაურობდა შავი ზღვის პირას. მისი ცნობით, ამ სანაპიროს ერთ-ერთ უბანზე სახლობდნენ ძიდრიტები. ისინი ქართველთა მეფე ფარსმანს ემორჩილებიან. II ს-ის 30-იან 50-იან წლებში ქართლში მეფობდა ფარსმან მეორე, რომელსაც ფარსმან ქველი ეწოდა.

„II ს-ის პირველ ნახევარში ქართლი, როგორც ჩანს, კიდევ უფრო ძლიერდება. თუ მისი საგარეო-პოლიტიკური წარმატებების მიხედვით ვიმსჯელებთ, სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო ანტიკური ხანის ქართლის სამეფოს ყველაზე უფრო დიდი ძლიერების ხანა“.³⁹ „ფარსმან II-ის დროს ქართლი, ჩანს, უკვე ყოველგვარი შენიღბვის გარეშე ებრძვის რომს და ცდილობს მის განდევნას კოლხეთიდან და სხვა მეზობელი ადგილებიდან. ამასთანავე, იგი ამ საქმეში როდი ეძიებს პართიის მხარდაჭერას. ქართლის მმართველები, ეტყობა, თამამად უპირისპირდებიან რომსა და პართიას ერთდროულად. 134 წელს ფარსმან II-ს, როგორც დიონ კასიუსი გვატყობინებს, მოუწყვია ალანთა დიდი შესევა რომისა და პართიის სამფლობელოებზე. ალანები თავს დაესხნენ ალბანეთსა და მიდიას, აგრეთვე, არმენიასა და კაპადოკიას“.⁴⁰

ფარსმანი ისე გაძლიერდა, რომ „თავი დამოუკიდებლად ეჭირა“. იმპერატორი ადრიანე ყოველმხრივ ცდილობდა გაეუმჯობესებინა ურთიერთობა ქართველთა მეფესთან, მაგრამ ფარსმანი არ მიდიოდა დათმობაზე. ფარსმანმა ქედმაღლურად უარი თქვა იმპერატორის მიწვევაზე და რომში არ ჩავიდა. თუმცა, საზოგადოდ იბერია და რომის სახელმწიფოები ამ დროს მეგობარ ქვეყნებად ითვლებოდნენ. იმპერატორის ბიოგრაფი ელიუს სპარტიანე წერს, რომ ადრიანემ ქართველთა მეფეს ყველაზე მეტი, ურიცხვი ძვირფასი საჩუქარი გაუგზავნა. „თუ გავითვალისწინებთ იბერიასა და რომს შორის ამ დროს არსებულ დაძაბულ ურთიერთობას, უნდა ვიფიქროთ, რომ არიანე იბერიაში შეიძლებოდა მოხვედრილიყო მხოლოდ დიპლომატიური მისიით, ე.ი. როგორც იმპერატორის ელჩი. ეგების ის საჩუქრები, რომელზედაც ლაპარაკობს ელიუს სპარტიანე, ფარსმანს სწორედ არიანემ ჩააბარა“.⁴¹

მომდევნო იმპერატორის, ანტონინუს პიუსის (133-161) დროს ფარსმან II საქართველოდან მეუღლითა და დიდი ამალით გაემგზავრა რომში, სადაც მას საზეიმო შეხვედრა მოუწყვეს. დიონ კასიუსის თანახმად, იმპერატორს „გაუფართოებია მისი

სამფლობელო“. ჩანს, არა მარტო სცნო იბერიის უკვე არსებული საზღვრები, არამედ დაუმატა კიდევ სხვა მიწები შავზღვისპირეთსა და სომხეთში.

საპატიო ქართველ სტუმარს ნება დართეს მსხვერპლი შეენირა კაპიტოლიუმში. იმპერატორი დასწრებია ფარსმანის, მისი ძისა და სხვა ქართველი დიდებულების სამხედრო ვარჯიშს.

რომში დაიდგა ფარსმანის ცხენოსანი ქანდაკება. ფარსმანის ჩასვლა რომში მიღებულ იქნა როგორც იმპერატორისადმი პატივისცემა, თანახმად ანტონიუს პიუსის ბიოგრაფის – იულიუს კაპიტოლინისა.

ფარსმანის ვიზიტს ისეთი დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია რომში, რომ იგი საქალაქო ქრონიკას პირველ ადგილზე აღუბეჭდავს, რასაც მოწმობს წარწერა მარმარილოს ფირფიტაზე, რომელიც რომის ძველ ნავსადგურში აღმოჩნდა.⁴²

როგორც ზემომოყვანილიდან ჩანს, საქართველო მოციქულთა ეპოქაში I-II საუკუნეებში, მტკიცე და ძლიერი ქვეყანა იყო, გაფართოებული საზღვრებით, სიმდიდრით სახელგანთქმული, ეკონომიური ცხოვრებით დანიანაურებული, მაღალგანვითარებული საზოგადოებრივი ურთიერთობით.

მოციქულთა ეპოქაში საერთაშორისო სავაჭრო გზები საქართველოზე გადიოდა. „ახალი ნელთალრიცხვის პირველი საუკუნეები საერთოდ საერთაშორისო სავაჭრო ურთიერთობათა განსაკუთრებული აღმავლობის ხანაა, იბერიაც, რა თქმა უნდა, ჩათრეული იყო ამ საერთაშორისო ვაჭრობის ორომტრიალში. ქართლის დედაქალაქი მცხეთა არა მარტო დიდი სტრატეგიული გზების, არამედ, სხვადასხვა მხრიდან სავაჭრო გზების გადაკვეთაზე მდებარეობდა. აქ იყრიდა თავს სომხეთიდან, ალბანეთიდან, კოლხეთიდან და „ჩრდილოეთის მომთაბარეთაგან“ მომდინარე გზები. ცნობილი რომაული რუკა ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე უჩვენებს არაერთ გზას, რომლებიც უეჭველია, ამავე დროს სავაჭრო მაგისტრალებს წარმოადგენდა. ერთი ასეთი გზა სომხეთის დედაქალაქ არტაშატიდან სებასტოპოლისში (სოხუმი) მიდიოდა. გადადიოდა იგი ჯავახეთსა და სამცხეზე, ქართლის უძველესი ცენტრების, წუნდასა და ოძრხეს მახლობლად (სადაც, მატიანეთა თანახმად, გაიარა მოციქულმა ანდრია პირველწოდებულმა, მოციქულებმა მატათიამ და სიმონ კანანელმა – ეპ. ა.ჯ.). წუნდაში ამ გზის ერთი ტოტი ქართლის შიდა რაიონებისკენ უხვევდა. მეორე მხრივ, დასავლეთ საქართველოში მიმავალი გზა როდოპოლისიდან (ვარდციხე) უხვევდა როგორც დასავლეთით (რიონის გაყოლებით ფაზისისკენ), ასევე აღმოსავლეთით (ისევე რიონის და შემდგომ ყვირილით სვირის, შორაპნის გავლით აღმ. საქართველოში). მეორე გზა არტაშატიდან ქართლში მოდიოდა... რა თქმა უნდა, საერთო ვაჭრობის ფერხულში ქართლი ჩაბმული იყო არა მარტო ამ გზებით. სამცხესა და ჯავახეთზე გადიოდა აგრეთვე სამხრეთ-დასავლეთით – ტაოსა და კლარჯეთს და კიდევ უფრო სამხრეთით, მცირე აზიისკენ მიმავალი გზები (რითაც, როგორც „ქართლის ცხოვრებიდან“ ჩანს, ისარგებლა ანდრია მოციქულმა

– ეპ. ა.ჯ.). II ს-ის ავტორი იბერიის სამოსახლოთა შორის ასახელებს არტანისას – გვიანდელ არტანუჯს“...⁴³

რომელი საგზაო რუკა – „ტაბულა პეუტინგერიანა“, რომელზედაც აღნიშნული გზებია დატანილი, IV საუკუნეშია შედგენილი, „მაგრამ მნიშვნელოვანწილად უფრო ძველ, I-II სს. მასალას ემყარება“.⁴⁴

ანდრია პირველნოდებული საქართველოში შემოსულა, როგორც ამ რუკისა და „ქართლის ცხოვრების“ ცნობების შედარებით ჩანს, იმ გზით, რომელიც ოძრხედან გადადიოდა დასავლეთ საქართველოში და მთავრდებოდა სებასტოპოლისში (სოხუმში). ოძრხედან ეს გზა, ჩანს, მიდიოდა არა მარტო კლარჯეთსა და ტაოში, არამედ უერთდებოდა ტრაპეზუნტსაც, საიდანაც პირველი მოგზაურობის დროს შემოვიდა მოციქული ანდრია, ხოლო სხვა მოგზაურობის დროს მას ტაოს გზითაც უსარგებლია. ეს მხარეები, ასევე დასავლეთ საქართველო შორაპნამდე უშუალოდ იბერიის მეფის ხელქვეითი ქვეყნები იყო.

მცხეთაში შედიოდა გზა, რომელიც გამოდიოდა სომხეთის ქალაქ არტაშატიდან. ხოლო მცირე აზიიდან საქართველოში შემომავალი გზები ტაო-კლარჯეთისა და ოძრხის გავლით დასავლეთ საქართველოში გადადიოდა სებასტოპოლისამდე. ცნობილია, რომ ანდრია მოციქული მოღვაწეობდა მცირე აზიაში, საიდანაც სავაჭრო გზით შემოვიდა კიდევ საქართველოში – ოძრხესა და სებასტოპოლისში. ანდრია მოციქულს სომხეთში რომ ემოღვაწნა, მას სავაჭრო გზა მცხეთაში მიიყვანდა.

აღსანიშნავია, რომ I-III საუკუნეთა საქართველოს სიდიადე და ბრწყინვალეობა (რასაც ყოველწლიურად ადასტურებს ახალ-ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა მცხეთის მიდამოებში და სხვაგან), ნაკლებად იყო ცნობილი ჩვენში. ამ მდგომარეობას უთუოდ იმან შეუწყო ხელი, რომ „ქართლის ცხოვრება“ არ ასახავს ამას, პირიქით, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, იმდროინდელი ქართლი სომხეთის ზეგავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. „ქართლის ცხოვრების“ ანალიზი უფლებას იძლევა ითქვას, რომ მისი „მეფეთა ამბავის“ ერთი ნაწილი დანერილია, ხოლო დიდი ნაწილი რედაქტირებულია VI-VII საუკუნეებში. ამ დროს (VI ს.) საქართველო არ იყო თავისუფალი ქვეყანა, გაუქმებული იყო ქართული სახელმწიფო და ჩვენში სპარსეთი ბატონობდა. სპარსეთი კი მონოფიზიტებს უჭერდა მხარს და ამიტომ სომხურ ეკლესიას აბატონებდა ამიერკავკასიის (და მათ შორის საქართველოს) ქრისტიანებზე, რაც სომხური ორიენტაციის წრეებს საშუალებას მისცემდა ესწორებინათ არა მარტო ქართული წმიდა წერილი სომხური რედაქციების მიხედვით, რაზედაც მიგვითითებს გიორგი მცირე თავის „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაში“, არამედ ქართული ისტორიული ქრონიკები და მათიანეებიც.

გიორგი მცირე წერს – „ეგრეთვე დალაცათუ პირველითგანვე გუქონდეს წერიც ნიცა და სარწმუნობა ჭეშმარიტი და მართალი, გარნა... შორის ჩუენსა დათესუც. იყვნეს ბოროტნი იგი თესლნი სომეხთანი, გულარძნილნი და მანქანანი, და ამის მიერ

ფრიად გუევენებოდა, რამეთუ ნათესავი ჩუენი წრფელ იყო და უმანკო, ხოლო იგინი რეცა მიზეზითა წესიერებისათა, რეცა ცთუნებად გუაზმნობდეს და რომელნიმე წიგნნიცა გუაქუნდეს მათგან თარგმნილნი“.⁴⁵ თარგმნილ ან რედაქტირებულ „რომელნიმე წიგნნი“, ჩანს, ქართული მატრიანეებიც შედიოდა.

თანამედროვე გამოჩენილი ისტორიკოსი გ. მელიქიშვილი ამჩნევს „ქართლის ცხოვრებაში“ მოციქულთა ეპოქის შესაბამისი ამბების აღწერისას არმენოფილურ გავლენას, კერძოდ, წერს. „აშკარაა, რომ „ქართლის ცხოვრების“ მონათხრობს ამ ლაშქრობის შესახებ სომხური ტრადიცია უდევს საფუძვლად. ამაზე მიუთითებს აშკარა არმენოფილური ტენდენცია, რომელიც მონათხრობს წითელ ზოლად გასდევს“.⁴⁶

„ქართლის ცხოვრებაც“ I ს. 70-80-იანი წლების ამბების გადმოცემისას, როგორც ვთქვით, აგრეთვე სომხურ ტრადიციას ეყრდნობა“.⁴⁷

„ქართამის მეფობის აღწერისას ქართული წყაროები კვლავ ძველი სომხური ტრადიციიდან ამოდიან...“.⁴⁸

„ყოველ შემთხვევაში აშკარაა, რომ ქართული წყაროს მოთხრობა დამოკიდებულია სომხურ ტრადიციაზე, რომელიც ყოველმხრივ არბილებს სომეხთა მიერ გაცდილ მარცხს იბერიის მეფე ქართამთან ბრძოლაში“.⁴⁹

VI-VII საუკუნეებში, როცა ხდებოდა ქართული წიგნების არმენოფილური რედაქტირება, ჩვენი ქვეყნის მპყრობელი ხოსრო I ანუშირვანი (551-579 წწ.) მფარველობდა სომხურ ეკლესიას და აძლიერებდა მას. ხოსრო II ფარვიზიც (591-628 წწ.) აძლიერებდა სომხურ ეკლესიას. ცნობილია, რომ ბიზანტიის იმპერატორ ჰერაკლე კეისრის ირანში ლაშქრობის დროს „დიდებულების ნაწილმა, რომელიც უკმაყოფილო იყო მონოფიზიტებთან შაჰის დაახლოებით, ხოსრო II ტახტიდან ჩამოაგდო და მოკლა“.⁵⁰

სრულიად მართალნი ჩანან გიორგი მცირე და სხვა ძველი ქართველი მოღვაწეები, როცა წერენ ქართული წიგნების არმენოფილური რედაქტირების შესახებ.

ამით არის გამონვეული ის, რომ მოციქულთა ეპოქის საქართველოს ბრწყინვალეობა და სიდიადე არ ასახა „ქართლის ცხოვრებაში“ და უცნობი დარჩა შემდეგი თაობებისათვის. ასე რომ, მოციქულთა ეპოქაში, I-II საუკუნეებში საქართველო იყო მაშინდელ მსოფლიოში სახელგანთქმული, ძლიერი სახელმწიფო, რომელზედაც გადიოდა გზები რომის იმპერიიდან აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთის ქვეყნებისკენ. ასეთ ქვეყანას მოციქულები გვერდს ვერ აუვლიდნენ თავიანთი მოღვაწეობის დროს.

წმიდა ანდრეასა და სხვა მოციქულების ქადაგება საქართველოში

„პირველნოდებული ანდრია, ძმად თავისა მოციქულთადასა პეტრესი, ვიდრე ჩვენ-
დამდეცა მოინია და ქადაგა საცხოვრებელი ქადაგებამ სახარებისმ ყოველსა ქუეყა-
ნასა საქართველოსასა“⁵¹ – ნერდა დავით აღმაშენებლის დროს მონვეული რუის-
ურბნისის საეკლესიო კრება, ყველაზე ავტორიტეტული კრება ქართული ეკლესიის
ისტორიაში.

ამ კრების თანახმად, სამწყსო წმიდა ანდრია მოციქულისა იყო არა რომელიმე
კუთხე, არამედ მთლიანი საქართველო – „ყოველი ქუეყანა საქართველოსა“.

გიორგი მთაწმიდელიც იმ თვალსაზრისისა იყო, რომ საქართველოს პატრიარქი
განაგებდა ანდრია მოციქულის მიერ დაარსებულ ეკლესიას და ამიტომაც იჯდა სა-
მოციქულო ტახტზე. მან ანტიოქიის პატრიარქს განუცხადა:

„წმიდაო მეუფეო, შენ იტყუ, ვითარმედ თავისა მის მოციქულთადასა პეტრეს საყ-
დარსა ვზიო, ხოლო ჩუენ პირველნოდებულისა და ძმისა თვისა მნოდებელისა ნა-
ნილნი ვართ და სამწყსონი და მის მიერ მოქცეულნი და განათლებულნი. და ერთი
წმიდათა ათორმეტთა მოციქულთაგანი – სიმონს ვიტყუ კანანელსა – ქუეყანასა ჩუ-
ენსა დამარხულ არს, აფხაზეთს, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების. ამათ წმიდათა მოცი-
ქულთა განათლებულნი ვართ“⁵²

ანდრია მოციქული მაცხოვრის უპირველესი მონაფე იყო. იესო ქრისტემ პირვე-
ლად მას მოუწოდა, შემდეგ ანდრიამ თავისი ძმა პეტრე დაუმონაფა მოძღვარს.

ანტიოქიის ეკლესია წმიდა პეტრეს მიერ იყო დაარსებული და ამიტომაც მიიჩ-
ნეოდა, რომ ანტიოქიის პატრიარქი იჯდა პეტრეს საყდარზე. ანტიოქიის პატრიარქი
ფიქრობდა, რომ ეს მაღალი ტახტი მას უფლებას აძლევდა განეცხადებინა პრეტენ-
ზია ქართული ეკლესიის დამორჩილებაზე. წმიდა გიორგი მთაწმიდელმა მას უპასუ-
ხა – „წმიდაო მეუფეო, შუენის ესრეთ, რითა ნოდებული იგი მნოდებელსა მას დაე-
მორჩილოს, რამეთუ პეტრესი ჯერ არს, რითა დაემორჩილოს მნოდებელსა თვისსა
და ძმასა ანდრეას, და რითა თქუენ ჩუენ დაგუემორჩილნეთ!“⁵³

გიორგი მთაწმიდელის მსჯელობა სავსებით ლოგიკურია. თუკი დამორჩილება-
ზეა ლაპარაკი, მაშინ უფრო სამართლიანი იქნება, თუ უმცროსი ძმა უფროსს, ნოდე-
ბული მნოდებელს დაემორჩილება, რადგანაც წმიდა ანდრიამ მოუწოდა თავის ძმას
პეტრეს და პეტრე დაემორჩილა მას, ამიტომაც წმიდა პეტრეს ეკლესია, ანტიოქიის
საპატრიარქო, უნდა დაემორჩილოს წმიდა ანდრეას ეკლესიას – საქართველოს სა-
პატრიარქოსო.

გიორგი მცირე საქართველოს უწოდებს ანდრია მოციქულისა და სიმონ კანანე-
ლის სამწყსოს. „ესრეთ ყოველი აღმოსაველი განანათლა და ნანილი იგი ანდრეა მო-
ციქულისა და სიმონ კანანელისა კულად განმტკიცა, რამეთუ ანდრეა მოციქულმან

მოვლო ქვეყანა ჩუენი, ხოლო სიმონ კანანელმან სრულიად დაიმკვდრა, რამეთუ ნიკოფსს არიან ნანილნი მისნი წმიდანი“.⁵⁴

ცნობილი მოღვაწე ეფრემ მცირე ბერძნულ წყაროებზე დაყრდნობით წერდა, რომ ქრისტეს სახარება საქართველოში იქადაგა არა მარტო ანდრიათ, არამედ მოციქულმა ბართლომემაც – „ითქუმის ჩუენტუსცა მიმოვლასა შინა წმიდა მოციქულთასა – ანდრია პირველწოდებულისა მიერ ქადაგება შორის ავაზგიასა, რომელ არს აფხაზეთი, და მიერ წარვსლა ოსეთად, და კუალად ბართლომეს მიერ მიმოვლა ჩრდილოეთისა, რომელ არს ქართლი“.⁵⁵

ჩანს, ქართულ ეკლესიაში დამკვიდრებული შეხედულება რამდენადმე განსხვავდებოდა ეფრემ მცირის ბერძნული წყაროების თვალსაზრისისაგან. ამ თვალსაზრისის თანახმად, ანდრია მოციქულმა იქადაგა მთლიან საქართველოში, ხოლო ბერძნული წყაროები, რომლითაც სარგებლობდა ეფრემ მცირე, მიუთითებდნენ, რომ ანდრია იქადაგა დასავლეთ საქართველოში ანუ „აფხაზეთში“.

საქართველოში ადერკის მეფობის პირველსავე წელს იშვა უფალი ჩუენი იესო ქრისტე. უფლის ჯვარცმას იერუსალიმში საქართველოდან ესწრებოდნენ ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი.

„ამან ადერკი დაიპყრა ყოველი ქუეყანა ქართლი და ეგრისი... ხოლო პირველსავე წელსა მეფობისა მისისასა იშვა უფალი ჩუენი იესო ქრისტე, ბეთლემს ურიასტანისასა“. – „და წარვიდეს აქათ ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი. და მუნ დახუდეს ჯუარცმასა უფლისასა და მათ მოიღეს მუნით კუართი უფლისა, ვითარცა წერილ არს ესე განცხადებულად მოქცევისა ქართლისასა“.⁵⁶ ჩანს, მათ კუართი შეისყიდეს რომაელი ჯარისკაცებისაგან, რომელთაც ჯვარცმული იესოს ტანსაცმელი გაინაწილეს.

დეკანოზი მ. კელენჯერიძე წერს: „ქრისტეს სჯულის პირველ მქადაგებლებად საქართველოში ქრისტეს მოციქულები ითვლებიან: ანდრია, სვიმონ კანანელი, მატათე და კაპადოკიაშიც პეტრე... ისტორიკოსები ორ ბანაკად იყოფიან იმ საკითხის შესახებ, იყვნენ თუ არა მოციქულები საქართველოში: ზოგნი უარყოფენ ამ ფაქტს, სხვები არა... უარისმყოფელნი იმით ასაბუთებენ თავიანთ აზრს, რომ პავლე მოციქულის მეტი არც ერთი მოციქული არ ყოფილა საქადაგებლად წარმართთა შორის და ვერც იქნებოდნენ, რადგან მათ მარტო „წინადაცვეთილთა“ შორის (ე.ი. ებრაელთა) ჰქონდათ ნება ქადაგებისაო. ამ აზრის მიღება შეუძლებელია შემდეგი საბუთების ძალით: 1. ისეთი ავტორიტეტები ძველი ქრისტიანობის ისტორიაში, როგორებიც არიან პროფ. ვ. ბოლოტოვი და არქიეპ. სერგი, აგრეთვე ლეიპციგის პროფ. ვოოგი და ნატალისი, უარს არ ჰყოფენ მოციქულების წარმართთა შორის ქადაგებას. 2. მეორე საუკუნის ისეთი მსხვილი მეცნიერი, როგორც იყო ორიგენი, ამბობს, ანდრია სკვითებში იყო, მას ემხრობიან პროკოფი და ევსევიც. უკანასკნელს თავის ისტორიაში (IV ს.) მოჰყავს ორიგენის სიტყვები: „თომამ პართია მიიღო, ანდრია მ სკვითთა, იოანემ ასია

და პეტრემ პონტო, გალატია, ბითინია და კაპადოკიაო“. 3. წყაროებში მატათე მოციქულზე წერია, ეთიოპიაში ქადაგებდაო. საუკეთესო მეცნიერნი ამ ეთიოპიას აღიარებდნენ ახალ, შინა ეთიოპიად, სახელდობრ, კოლხიდად, სამეგრელოდ და სკვითების ქვეყნად, რაც საზღვრავდა სამეგრელო-აფხაზეთს. გადაჭრით ასახელებენ კიდევ პონტოდ, საცა მდინარე ფაზისი (რიონი) ზღვას ერთვისო. 4. ქრისტე მარტო ებრაელთათვის არ მოსულა და არც მოციქულებისათვის უბრძანებია ებრაელებზე იზრუნეთ მხოლოდო: პირიქით, ასეთი მცნება დაუდვა მათ: „წარვედით და მოიმონაფენით ყოველნი ერნიო“... 5. თუკი მოციქულებს მარტო ებრაელთა შორის ქადაგება ევალებოდათ. რატომ გადმოვიდა მოციქულებზე სულიწმიდა და რილასთვის ასწავლა უცხო ენები? თვითონ მოციქულები ებრაელები იყვნენ და ებრაელთა შორის უცხო ენები რად დასჭირდებოდათ? 6. ფილიპე დიაკონმა ეთიოპიელი საჭურისი მონათლა და პეტრემ – რომის ასისტაეი კორნილიოსი – წარმართი მთელი ოჯახით და ამას როგორ გაბედავდნენ, თუ მართლა აკრძალული ჰქონდათ წარმართთა შორის ქადაგება?..“⁵⁷

განსაკუთრებით საინტერესოა მოციქულთა თითქმის თანამედროვე, II საუკუნის მეცნიერის, ორიგენის აზრი, რომ ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა სკვითეთში. საქმე ის არის, რომ ძველი ავტორები „სკვითეთს“ ვრცელ ქვეყანას უწოდებდნენ, რომელშიც ზოგჯერ იბერიასა და კოლხეთსაც ათავსებდნენ, რის შესახებაც უფრო დანვრილებით ვნერთ შემდგომ თავში. ორიგენის აზრი ანდრიას სკვითეთში ქადაგების შესახებ შეიძლება ისე გავიგოთ, რომ ანდრიამ საქართველოსა და მის მიმდებარე ქვეყნებში იქადაგა. მაშინ ორიგენისა და ჩვენი მატრიანეების გადმოცემანი ერთმანეთს თანხვდებიან. ორიგენის გარდა მოციქულ ანდრიას ქადაგებას საქართველოსა და მოსაზღვრე ქვეყნებში იხსენიებდნენ იპოლიტე და დოროთე ტკრელი ეპისკოპოსი, სოფრონი“.⁵⁸

ადერკის მეფობის წლების შესახებ განსხვავებული შეხედულებები გამოთქვეს ს. კაკაბაძემ, ს. გორგაძემ, პ. ინგოროყვამ და სხვებმა. „როგორც ვიცით, 67 წელს აჯანყებული იუდეის წინააღმდეგ გაგზავნილ იქნა ვესპასიანე ფლავიოსი, 68 წელს, ნერონის სიკვდილის შემდეგ ვესპასიანეს იმპერატორად გამოცხადების შედეგად, რომელთა ჯარს სათავეში ტიტე ფლავიოსი ჩაუდგა და 70 წელს იერუსალიმი დაანგრია. თუ ადერკი მართლა 57 წელს გარდაიცვალა, მაშინ არავითარ ქრონოლოგიურ შეუსაბამობას არ უნდა წარმოადგენდეს 70 წლის მახლობელ ხანაში მის მემკვიდრეთა მეფობა. მაგრამ ამ შემთხვევაში ნარატიულ წყაროს ჩვენებას წინ უდგას ისეთი ეპიგრაფიული ძეგლი, როგორცაა მცხეთის ცნობილი ბერძნული წარწერა... რომელსაც ჩვეულებრივ ათარილებენ 75 წლით. იგი გვამცნობს, რომ სამივე ფლავიოსმა კეისარმა (ვესპასიანემ, ტიტემ და დომიციანემ), „... იბერთა მეფეს მითრიდატეს, მეფე ფარსმანისა და იამასასპოსის ძეს, კეისრის მეგობარსა და რომაელთა მოყვარულს და ხალხს ეს კედლები განუმტკიცესო“... გ. მელიქიშვილის მიხედვით, დიონ კასიოსის

მითრიდატეს მამა იგივე ადერკია, რომელსაც „ქართლის ცხოვრება“ მეათე მეფედ ასახელებს. გ. მელიქიშვილის მიერ აღდგენილი ანტიკური ხანის იბერიის მეფეთა ქრონოლოგიურ ნუსხაში მეათე მეფე კი ასე გამოიყურება: „10. მითრიდატე („ადეროკ, ადერნი) – ჩვენი ერის | საუკუნის დასაწყისი, 30-იანი წლების შუამდე“.⁵⁹

მაცხოვარი ჩვენი იესო ქრისტე, ღვთისმეტყველთა თანახმად, ამაღლდა 30 წლის 18 მაისს, ხუთშაბათს. ამაღლების წინ მან აკურთხა მოციქულები, რათა მათ მთელ მსოფლიოში ექადაგნათ.⁶⁰ მეათე დღეს, სულიწმიდის მოფენის შემდეგ, მოციქულებმა იწყეს გამგზავრება მთელ მსოფლიოში. ანდრია კი გამოემართა საქართველოში, სადაც ამ დროს მეფობდა ადერკი (გ. მელიქიშვილის თანახმად, დაახლოებით 35 წლის ჩათვლით). მაშასადამე, ანდრია მოციქული საქართველოში მოსულა 30-35 წლებში, ამავე დროს მას მოუქცევია სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოს მცხოვრებნი – მეგრელები და კლარჯნი, რითაც მეფე ადერკის მრისხანება გამოუწვევია. ანდრია მოციქული ამ პირველი მოგზაურობის გარდა სხვა დროსაც ჩამოსულა საქართველოში, ახლა უკვე სხვა მოციქულებთან ერთად. ამ დროს მეფე ადერკი ცოცხალი აღარ ყოფილა. მაშასადამე, ანდრია მოციქულის საქართველოში პირველი მოგზაურობა შეიძლება 30-35 წლებით დათარიღდეს.

როგორც „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტიდან ჩანს, საფიქრებელია, რომ პირველი მოგზაურობის დროს ანდრია მხოლოდ სამხრეთი საქართველო მოიარა, რომლის მცხოვრებლებსაც მემბატიანე თითქოსდა „მეგრელებს“ უწოდებს, ხოლო მათ ერისთავს – კლარჯეთის ერისთავს. ასეთი რამ უცნაურად არ მოგვეჩვენება, თუ გავიხსენებთ, რომ ტაო-კლარჯეთს | საუკუნისთვის ნ. მარი „მეგრულ-ლაზური ტომებით“ დასახლებულ ქვეყნად მიიჩნევდა. თუ ეს ასეა, მაშინ წმიდა ანდრიას საქართველოში მიმოსვლის ტექსტი ძველად დაწერილი აღმოჩნდება.

საქართველოში მესამე მოგზაურობის დროს ანდრია მოციქულს თან ჩამოუყვანია სხვა მოციქულები – სიმონ კანანელი და მოციქული მატათია. ამის შესახებ წერს ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი (VIII ს.), რომელიც იყენებდა ძველ წყაროებს. ეპიფანე კონსტანტინოპოლელის თანახმად, მოციქული სიმონ კანანელი დაკრძალულია ნიკოფსიაში, რაც ეთანხმება „ქართლის ცხოვრებასა“ და ძველ ქართულ ტრადიციას.

ეპიფანე კვიპრელის (IV ს.) თანახმად კი, საქართველოში მეორე მოციქულიცაა დაკრძალული – მოციქული მატათა ანუ მატათია, რომელიც მოციქულად არჩეულ იქნა ნაცვლად გამცემელ იუდა ისკარიოტელისა. „მატათიამ... იქადაგა სახარება მეორე ეთიოპიაში (კოლხეთში), სადაც არის აფსარის ციხე-სიმაგრე და ჰვისის ნავსადგური. ... იქვე გარდაიცვალა და დამარხულია დღემდე“.⁶¹

მაშასადამე, მოციქული მატათია დაკრძალულია ციხე-სიმაგრე აფსარში. სად მდებარეობდა და რას წარმოადგენდა აფსარი მოციქულთა დროს?

„აფსარში, როგორც ჩანს, რომაელთა ყველაზე დიდი გარნიზონი იდგა, ხუთი კოპორტა. რომაელთა სამხედრო ძალის ასეთი კონცენტრაცია აქ, შეიძლება, გამოწვე-

ული იყო იბერიასთან დაჭიმული ურთიერთობით. იბერიას ამ დროს ეკავა აფსარის სამხრეთით მდებარე სანაპირო. საერთოდ, აფსარი რომაულ ხანაში დიდი ცენტრი იყო. VI ს-ის ავტორის, პროკოფი ბიზანტიელის ცნობით, მის დროს იგი ნანგრევებად იყო ქცეული. მაგრამ ადრე ეს იყო ხალხმრავალი ქალაქი, დიდი გალავნით შემოვლუბული, იყო აქ თეატრი, ჰიპოდრომი და მრავალი სხვა რამ. არიანემ აქ ჯამაგირი დაურჩიგა მებრძოლებს, დაათვალიერა თავდაცვითი ნაგებობები – გალავანი, თხრილი, გასინჯა იარაღი, მოინახულა ავაღმყოფები და შეამონმა სურსათის (პურის) მომარაგების მდგომარეობა. გონიოში ახლაც მინის ზემოთ ჩანს ანტიკური ხანის სიმაგრის ნაშთები. ამას წინათ აქ ჩატარდა მცირე მასშტაბის არქეოლოგიური გათხრებიც, რომელმაც ანტიკური ხანის დიდებულ ნაგებობათა ნაშთები და დიდძალი ანტიკური კერამიკა გამოავლინა.⁶²

ვინ ცხოვრობდა აფსარში (გონიოში), სადაც ქადაგებდა მოციქული მატათია და სადაც დაიკრძალა ის? აფსარის მიმდებარე ზღვის სანაპირო დასახლებული ყოფილა ქართველებით, კერძოდ, ძიდრიტების ტომით. „სანაპიროზე ცხოვრობდნენ (იბერიის მეფის) ფარსმან II-ის ქვეშევრდომნი ძიდრიტები. ანონიმის მიხედვით, მათ ეკავათ ტერიტორია მდ. არხაბეს (არახვე-სუ) და აფსარის (ჭოროხის) შესართავებს შორის“.⁶³

| საუკუნის დასაწყისში პლინიუსი „...ახსენებს რა ციხე აფსარს, იგი დასძენს, რომ ამ ადგილებში „მთებს იქით“ არის იბერია...“⁶⁴

დღევანდელ საქართველოში დაკრძალული ორი მოციქულიდან სიმონ კანანელის საფლავი ამჟამადაც ახალ ათონშია, ხოლო მოციქული მატათია დაკრძალულია გონიოს ციხე-სიმაგრეში, ბათუმთან ახლოს. ამ მოციქულების საქართველოში დაკრძალვის შესახებ (ნიკოფსიასა და აფსარში) წერდნენ IV-VIII საუკუნეთა ისტორიკოსები, რომლებიც კიდევ უფრო ძველ წყაროებს იყენებდნენ.

ძველი ისტორიკოსები ზღვის სანაპიროზე ასახელებენ პუნქტებს, სადაც უქადაგნიათ მოციქულებს – კერძოდ, ფაზისს, სებასტოპოლისს და აფსარს. ამ ქალაქებში შემდგომ რომაული გარნიზონები ჩამდგარან – „რომაულ ციხე-სიმაგრედ გადაიქცა აგრეთვე ქალაქი ფაზისი, ფლავიუს არიანეს 131 წლის საინსპექციო მოგზაურობის დროს რომაული გარნიზონები იდგნენ დიოსკურიაში, ფაზისსა და აფსარში, რომელიც მდ. ჭოროხის შესართავთან, დღევანდელ გონიოს ადგილზე იმყოფებოდა.“⁶⁵

„კვიპრელი ეპისკოპოსის ეპიფანეს სიტყვით, მან იცოდა გადმოცემიდან, რომ ნეტარმა მოციქულმა ანდრიამ იქადაგა დიდ სებასტოპოლისში, სადაც არის აფსარის ციხე-სიმაგრე და ჰვისის ნავსადგური და მდინარე ფასისი, სადაც მოსახლეობდნენ იბერიელნი, სუსანელნი, ფუსტელნი და ალანნი“.⁶⁶

მაშასადამე, IV საუკუნის ავტორი ეპიფანე კვიპრელი წერს, რომ დიდი სებასტოპოლისი, მდინარე ფაზისის ხეობა და აფსარის ტერიტორია დასახლებულია იბერიებით, ანუ ქართველებით.

ეპიფანეს ცნობით, ანდრია მოციქული პირველი მოგზაურობის დროს „მივიდა ტრაპეზუნტში, ლაზიკის ქალაქში (ეფთვიმე მთანმიდელის ქართული ვერსიით: „მინია... ქალაქად ტრაპეზუნტად, რომელი იგი შენ არს სოფელსა მეგრელთასა“), აქედან ის წავიდა იბერიაში. მას შემდეგ, რაც მან ზღვისპირის მცხოვრებნი მრავალნი განანათლნა, ის ჩავიდა იერუსალიმში“. მეორე მოგზაურობის დროს, ჰაგიოგრაფის ცნობით, ანდრია ისევ „მოინია ქალაქსა ტრაპეზუნტს“. მესამე მოგზაურობის დროს – გადმოგვცემს ჰაგიოგრაფი, – ანდრია და მისნი თანამოღვაწენი მატათა და სიმონ კანანელი მონაფეებითურთ „ჩავიდნენ იბერიაში და ფასისში“.⁶⁷

მოციქულების მიმოსვლასთან დაკავშირებით ხშირად გვხვდება სამი პუნქტი – ტრაპეზუნტი, აფსარი და ნაფსაამ ნავსადგური.

პ. ინგოროყვა წერს: „დასახელებული სამი პუნქტი დასავლეთ საქართველოსი, – ტრაპეზუნტი – სამხრეთ მხარიდან, აფსარი – შუა მხარიდან და ნაფსაამ ნავსადგური (ნიკოფსია) ჩრდილოეთი მხარიდან – ნიშანდობლივ ამორჩეული აქვს იოანე საბანის ძეს, კერძოდ, იმის გამო, რომ სწორედ ამ პუნქტებთან იყო დაკავშირებული გადმოცემები ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ დასავლეთ საქართველოში თვით მოციქულთა მიერ. სამხრეთით მდებარე ტრაპეზუნტი არის ის პუნქტი, სადაც გადმოცემით, იქადაგა ანდრია მოციქულმა და საიდანაც იგი შემოვიდა საქართველოში, შუა მხარეში მდებარე აფსარი არის ის პუნქტი, სადაც გადმოცემით, დასაფლავებული იყო ანდრიას თანამოღვაწე მოციქული მატათა, ჩრდილოეთ მხარეში მდებარე ნაფსაამ ნავსადგური (ნიკოფსია) არის პუნქტი, სადაც გადმოცემით დასაფლავებული იყო ანდრიას მეორე თანამოღვაწე, მოციქული სიმონ კანანელი“.⁶⁸

გარდა ანდრია მოციქულისა, სიმონ კანანელისა და მატათია მოციქულისა, საქართველოში სხვა მოციქულებსაც უმოღვაწიათ. კერძოდ, ეფრემ მცირე, რომელმაც საგანგებოდ დაჩხრიკა მის დროს არსებული ყველა ბერძნული წყარო ქართული ეკლესიის ისტორიასთან დაკავშირებით, ამ წყაროებზე დაყრდნობით წერდა, რომ საქართველოში სახარება იქადაგა მოციქულმა ბართლომემ.

ცნობები მოციქულ ბართლომეს საქართველოში მოღვაწეობის შესახებ, ჩანს, ლათინურ წყაროებშიც ყოფილა მოცემული, რადგანაც ამის შესახებ არქანჯელო ლამბერტიც წერდა.

„არქანჯელო ლამბერტი იმ აზრს იცავს, რომ კოლხეთსა და იბერიაში ქრისტიანობა წმ. ანდრიამ და წმ. ბართლომემ გაავრცელეს. „დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, – წერს არქანჯელო ლამბერტი – რომ ორი მოციქულის ქადაგებით დაინერგა სარწმუნოება ამ ქვეყანაში (ე.ი. საქართველოში), მაგრამ შემდგომში მღვდლების უყოლიობის თუ სხვა მიზეზის გამო ამ მხარეებს დიდი ხნის განმავლობაში მოაკლდათ სარწმუნოება“.⁶⁹

ა. ლამბერტი წერდა: „ქართლში, სამცხის პროვინციაში არის ერთი ეკლესია, რომელიც მიძღვნილია წმ. ბართლომესადმი. ამ უკანასკნელმა, ხალხური გადმოცე-

მის თანახმად, თავისი ქადაგებით ამ მხარეში ქრისტიანობა გაავრცელა, ამ საეპისკოპოსო ეკლესიის ეპისკოპოსს იმხნელს უწოდებდნენ.⁷⁰

ბართლომეს გარდა, საქართველოში თომა მოციქულსაც უმოდვანია, რუსულ წყაროში დაცული ცნობის თანახმად. ეს არ მოგვეჩვენება გასაკვირად, თუ გავიხსენებთ, რომ მოციქულმა თომამ იქადაგა სირიაში, სპარსეთსა და ინდოეთში. მოციქულთა ეპოქაში იბერია იყო სპარსეთის (პართიის) უშუალო მოსაზღვრე ქვეყანა, რომელიც ებრძოდა პართიას და ზოგჯერ ამარცხებდა კიდევ. მოციქულთა დროს, 30-იან წლებში, პართიის მეფე ტახტზე იბერიელთა ჯარმა დასვა: „35 წელს პართიაში მეფის წინააღმდეგ აჯანყება მოხდა. აჯანყებულ პართელ დიდებულთა თხოვნით ტიბერიუსმა პართიაში გასამეფებლად გაგზავნა პართიის სამეფო საგვარეულოს წევრი ტირიდატი. მისი გამეფება უნდა მომხდარიყო იბერთა მეოხებით“.⁷¹

XVI საუკუნის სლავური წყარო ქართულ ეკლესიას მიიჩნევს თომა მოციქულის მიერ დაარსებულად. აქ ჩამოთვლილია სამოციქულო საყდრები, კერძოდ, „ადგილი წმიდა მოციქულ თომასი არის ივერიის საყდარი“.⁷²

„მოციქულ პეტრეს კი კაპადოკიაში, ქართველთა შორის უმოდვანია“.⁷³ მართლაც, არსებობს აზრი, რომლის თანახმადაც მცირე აზია საერთოდ და განსაკუთრებით კი კაპადოკია ქართველებით იყო დასახლებული. მათ მოციქულთა ეპოქაში ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდათ ვინაობა და ქართული ენა. მცირე აზიაში მრავალი მოციქული ქადაგებდა, მათ შორის პეტრე, პავლე, იოანე. ცხადია, ისინი ბერძნებთან ერთად ქართველებსაც მოაქცევდნენ და მონათლავდნენ, რადგანაც სწორედ ქართველები და ქართველური ტომები იყო მათ დროს მცირე აზიის ძირითადი მოსახლეობა.

უნდა დავასკვნათ, რომ ქართველთა შორის ქრისტიანობა მოციქულებმა გაავრცელეს. როგორც უკვე ითქვა, საქართველოში რამდენიმე მოციქულმა იქადაგა. ორი მოციქული საქართველოშივე განისვენებს, კერძოდ, სიმონ კანანელი და მატათა. ქართული ეკლესია დაამყარა წმ. მოციქულმა ანდრიამ, რადგანაც მან ხელი დაასხა საქართველოს პირველ ეპისკოპოსს აწყურში და დაუარსა მას საეპისკოპოსო კათედრა,⁷⁴ რომელშიც მღვდლები და დიაკვნები ჰყავდა.

მოციქულ ანდრიას მიერ დაარსებული ქართული ქრისტიანული მრევლი, რომელსაც თავისი ეკლესია (საეპისკოპოსო) ჰქონდა, უცხოეთის რომელი ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა?

მოციქულების მიერ დაარსებული ყველა ეკლესია, სადაც არ უნდა ყოფილიყო ის, ავტოკეფალური იყო. ქართული ეკლესიაც | საუკუნეში, საერთო წესის თანახმად, ავტოკეფალური იქნებოდა. მართლაც, ვის უნდა დამორჩილებოდა ეს ეკლესია? იერუსალიმი, საიდანაც ქართულ მატთანეთა თანახმად, მოციქული ანდრია მოვიდა, 70 წლისათვის უკვე დანგრეული იყო და იქ ქრისტიანული თემიც კი აღარ არსებობდა. ქრისტიანობის ცენტრებშიც (რომსა და ანტიოქიაში) ქრისტიანობა იღვევებოდა.

თუმცა, ასეთ ძიებას აზრი არა აქვს, რადგანაც ყველა ეკლესია, ყველა ქრისტი-

ანული თემი იმ ეპოქაში ერთმანეთის მიმართ დამოუკიდებელი, ავტოკეფალური იყო და ისინი მხოლოდ მოციქულების ავტორიტეტს აღიარებდნენ. ამიტომაც, ქართული ეკლესია დაარსების დროისთვის ავტოკეფალური იყო.

წმიდა ანდრიას მიმოსვლა საქართველოში

„ქართლის ცხოვრება“⁷⁵ გადმოგვცემს ანდრია მოციქულის შესახებ: „ამაღლების შემდგომ მოციქულებმა ნილი იგდეს, თუ ვის რომელ ქვეყანაში უნდა ექადაგნა, მაშინ წმიდა ღვთისმშობელს წილად ხვდა საქართველოს მოქცევა, მას ეჩვენა ძე მისი, უფალი ჩვენი იესო ქრისტე და უთხრა: „პოი, დედაო, ჩემო, მე არ უგულებელ-ვყოფ ყველა ხალხზე უფრო საზეპურო ქართველ ერს შენი მეოხებით, ხოლო შენ შენს ხვედრებულ საქართველოში წარავლინე ანდრია პირველნოდებული, თან წარატანე შენი ხატი, რომელიც შენს პირზე დადებით გამოისახება. შენს წილად ის ხატი მკვიდრობდეს იქ, მათ მცველად უკუნისამდე.“

მაშინ ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელმა უთხრა ანდრია მოციქულს: „შვილო ანდრია, დიდად უჩანს ჩემს სულს, რომ ჩემს წილ ქვეყანაში – საქართველოში არავის უქადაგნია ჩემი ძის სახელი. როცა მე საქადაგებლად გავემართე ჩემს წილხვედრ ქვეყანაში, მაშინ გამომეცხადა სახიერი ძე ჩემი და ღმერთი და მიბრძანა, რომ შენ წახვიდე და თან წარასვენო სახე ჩემი და ჩემი ძისა, რათა მე ვიყო ქართველთა ცხოვრების განმგებელი, ხელი აღეუპყრა და შევენიო მათ, და არავინ მტერთაგან მძლე ექმნას მათ“.

ყოვლადწმიდამ მოითხოვა ფიცარი, დაიდო სახეზე და გამოისახა ხატი ღვთისმშობლისა, რომლის წილშიც გამოხატული იყო განხორციელებული ჩვილი – ყრმა იესო – სიტყვა ღვთისა. ეს ხატი ამჟამადაც აწყურის ტაძარშია. მისცა ის მოციქულ ანდრიას და უთხრა – „მაღლი და შენევნა ჩემგან შობილისა უფლისა თანაშემწე გეყავნ შენ, სადაცა ხვდოდე, და მეცა თანაშემწე ვარ ქადაგებასა მაგას, და დიდად შევენიო „ჩემდა ხუედრებულს“.

ანდრია მოციქული პირველად ქალაქ ტრაპიზონში მოვიდა, რომელიც მეგრელთა ქვეყანაშია, აქ მცირე უამი დაჰყო, აქედან შევიდა ქართლის ქვეყანაში, რომელსაც დიდაჭარა ეწოდება. დაიწყო სახარების ქადაგება. მრავალი ჭირი და განსაცდელი მოითმინა ურწმუნოებისგან. ღვთისა და წმიდა ხატის შენევნით ყოველივე მაღლობით მოითმინა, სანამ ყველა არ მოაქცია და მორწმუნედ გახადა. იმ ადგილას, სადაც ყოვლადწმიდას ხატი დაასვენა, გამოჩქეფა ფრიად დიდმა და მშვენიერმა წყარომ, რომელიც დღესაც შეუნყვეტლად ამოდის. შემოიკრიბნენ მის გარშემო იმ ქვეყნის მკვიდრნი და ნათელი სცა ყველას სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა.

დაუდგინა იქაურ ქართველებს მღვდლები და დიაკვნები. დაუდო წესი და საზღვარი სარწმუნოებისა. მათ ააშენეს ღვთისმშობლის სახელზე ეკლესია. ამ ეკლესიაში მოციქულმა დაასვენა ღვთისმშობლის ხატის პირი, რომელიც დღემდე იქვეა.

წამოვიდა ანდრია მოციქული, გადმოვლო მთა, რომელსაც რკინის ჯვარი ეწოდება. თქმულია, რომ ის ჯვარი თვით ნეტარ ანდრიას მიერ არის აღმართული. მოციქულმა ჩაიარა ოძრახის ხევი, მივიდა სამცხის საზღვართან და დაივანა სოფელ ზადენ-გორაში. აქ კერპთაყვანისმცემლები ცხოვრობდნენ. ილოცა ხატის მიმართ და კერპები

დაემხნენ. წმიდა მოციქული გაემართა და მივიდა სოფელ აწყვერში, რომელსაც პირველად სოსანგეთი ეწოდებოდა, ხოლო მის პირდაპირ მდებარე ადგილს – საქრისი.

მაშინ მთავარი იყო ერთი ქვრივი დედაკაცი – სამძივარი, რომელსაც ერთადერთი ვაჟი, მისი იმედი, იმჟამად მოკვდომოდა. იდგა ტირილი, ვაება და გლოვა.

იმ ღამეს ციხიდან იხილეს დიდი ნათელი ღვთისმშობლის ხატისა. გამთენიის ჟამს ანდრიას მიუგზავნეს კაცი ვინაობის გასაგებად. მისი პასუხი აუწყეს მთავარს – ქვრივ დედაკაცს: „არიან უცხო კაცები, ქადაგებენ ჩვენთვის უცნობ ღმერთს ქვეყნის შემოქმედად, დამბადებლად, ადამიანთათვის სიცოცხლის მიმნიჭებლად და მკვდართა აღმდგენელად. ჰყავთ მათ მშვენიერი ხატი, რომელსაც პატივს სცემენ“. როცა ქვრივს მოესმა სიტყვა მკვდართა აღდგომის შესახებ, გაუკვირდა და მცირედ ნუგეში მიეცა. მოუხმო მოციქულს და გამოჰკითხა. მიუგო წმიდა მოციქულმა – „მოვედი წმიდა ქალაქ იერუსალიმიდან, სადაც უფალს ფეხი დაუდგამს – გოლგოთასა და ცათა მსგავს ბეთლემიდან, ვარ მოციქული უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი, რომელიც წამისყოფით აღადგენს მკვდრებს. მას ვქადაგებ ღმერთად, უფლად და ყოველი დაბადებულის მპყრობელად, ვინც ირწმუნებს მას და ნათელს იღებს სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა, ყოველივე, რასაც ითხოვს სარწმუნოებით, მიეცემა მას და ყოველი სენისგან განიკურნება“.

ეს რომ მოესმა დედაკაცს, დავარდა მინაზე და ცრემლით უთხრა მოციქულს. „შეინყალე ჩემი სიქვრივე და უბედურება, რადგანაც ემსახურები მკვდრების აღმადგენელს, ილოცე შენი ღმერთის მიმართ და მიანიჭე ჩემს შვილს სიცოცხლე. ყოველივეს, რასაც მიბრძანებ, შეგისმენ და ურჩობას არ გაგინევ, თუ ჩემს ვაჟს ცოცხალს ვიხილავ, რამეთუ მხოლოდ ეს მყავს და სხვა არა“.

წმიდა მოციქულმა მიუგო: „თუ ირწმუნებ იესო ქრისტეს, ძეს ღმერთისას, ჭეშმარიტ ღმერთს, რომელიც ჩვენს მიერ იქადაგება, რაც არ უნდა ითხოვო სარწმუნოებით, ყოველივე მოგეცემა მის მიერ“.

დედაკაცი ამის მოსმენამ სიხარულით აღავსო და ცრემლით უთხრა მოციქულს: „ჰოი, ჭეშმარიტო ღვთისმსახურო, ჭეშმარიტად მწამს და ვაღიარებ იესო ქრისტეს, რომელსაც შენ ქადაგებ, შეენიე ურწმუნობასა ჩემსა“.

მოციქულმა იქიდან გააყვანინა ხალხი და მგოსნები და არავინ დატოვა ქვრივისა და თავისი კაცების გარდა, აიღო ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ხატი, დაასვენა სანოლზე, სადაც ყრმა იდო. დაიწყო ლოცვა და ვედრება ღვთის მიმართ ხელაპყრობით. ლოცვის შემდეგ მოკიდა ხელი ყრმას, როგორც ძილისგან, ისე წამოაყენა და მისცა დედამისს. როცა სხვებმა ნახეს ეს სასწაული, ძალიან გაუკვირდათ.

როცა დედაკაცმა იხილა თავისი გაცოცხლებული ვაჟი, სიხარულით წამოდგა, დავარდა მოციქულის ფეხებთან, ცრემლით თაყვანი სცა და მაღლი შესწირა. ინამა უფალი იესო ქრისტე, მოინათლა ეს დედაკაცი თავის ვაჟთან და თავის სახლეულთან ერთად. სასწრაფოდ მისწერა სამცხის მთავრებს: „მე, ქვრივი, გახარებთ თქვენ დიდ

სიხარულს მთელი ხალხისა: მოვიდა ჩვენთან ერთი კაცი უცხო ქვეყნიდან, რომელიც უცხო ღმერთს ქადაგებს, და ჰყავს მას ხატი ზეცისა, რომელმაც ჩემი მკვდარი ვაჟი გააცოცხლა. სწრაფად მოდით, რათა წესი და რჯული ავირჩიოთ და ვცნოთ, თუ რომელია უმჯობესი“.

როცა მესხებმა ეს საკვირველი ამბავი ისმინეს, სწრაფად შეიკრიბნენ ყოველი კუთხიდან და შეიქმნა ფრიად დიდი სიმრავლე ხალხისა ისე, რომ აივსო საქრისის ველი, გაუვირდა ყველას, როცა იხილეს ქვრივის მკვდრეთით აღდგომილი ძე.

ქალაქში იყო საკერპო ბოძონი, რომელშიც ემსახურებოდნენ ბილნ კერპებს, არტემიდასა და აპოლონს. ამ საქმის მნახველი სიცრუის მღვდლები (ქურუმები კერპებისა) აღივსნენ შურით და წინააღმდეგობა გაუნიეს მოციქულს. ღვთისმშობლის ხატის სასწაულით, ღვთის ნებით, დაილენა კერპები. კერპთა მღვდლები სირცხვილით აღივსნენ და შენდობა ითხოვეს მოციქულისგან. მთელმა ხალხმა მადლობის ხმა აღმოუტევა და თქვეს: „დიდია ქრისტიანთა ღმერთი, რომელსაც მოციქული ანდრია ქადაგებს“. და ყველამ ირწმუნა ჩვენი უფალი იესო ქრისტე და სიხარულით მოინათლნენ ყველანი სახელითა მამისათა და ძისათა და წმიდისა სულისათა.

მოციქულმა ასწავლა მათ ყოველი წესი რჯულისა და სარწმუნოებისა. დაუდგინა ეპისკოპოსი, მღვდლები და დიაკვნები. დიდი თხოვნის შემდეგ დაუტოვა მესხებს ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ხატი, რომელიც დაასვენეს ანკვერის მცირე ეკვდერში, რომელსაც ახლა ძველი ეკლესია ეწოდება.

მოციქული ანდრია გაემართა საქართველოს სხვა კუთხეებში საქადაგებლად. ადერკი მეფემ როცა გაიგო მეგრელებისგან რჯულის დატოვება, გაუწყრა მათ, გაგზავნა იქ თავისი ერისთავები და იძულებით კვლავ წარმართობას დაუბრუნა მეგრელები. დამალეს ხატები და ჯვრები. შერისხა ადერკი მეფემ კლარჯეთის ერისთავი ანდრია მოციქულის მშვიდობით განტყევებისათვის.

ანდრია მოციქულმა მოიარა საქართველოს სხვადასხვა კუთხე, ქადაგებით ჩავიდა ტაოში, მდინარე ჭოროხამდე, მოვლო ამ მხარის ყოველი კუთხე. აქედან ისინი გამგზავრნენ შიდა საქართველოში და მიაღწიეს სვანეთს.

სვანეთში მთავრად იჯდა დედაკაცი, რომელმაც ირწმუნა მოციქულთა ქადაგება. მოციქული მატათა სხვა მონაფეებთან ერთად დარჩა ამ მხარეში. ხოლო ანდრია მოციქული სიმონ კანანელთან ერთად გაემგზავრა ოსეთში, მივიდნენ ქალაქ ფოსტაფორში, სადაც სასწაული ჰქმნეს და მრავალი მოაქციეს და განანათლეს. აქედან ისინი შევიდნენ აფხაზეთში და სებასტოპოლში მივიდნენ, რომელსაც ცხუმში ეწოდება. იქადაგეს ღვთის სიტყვა და მრავალი მოაქციეს. აქ ნეტარმა ანდრიამ დატოვა სიმონ კანანელი სხვა მონაფეებთან ერთად და თავად ჯიქეთში მივიდა, აქ მისი არ შეისმინეს, დატოვა ეს მხარე და წავიდა.

ხოლო სიმონ კანანელის საფლავი არის ნიკოფს ქალაქში, რომელიც არის აფხაზეთსა და ჯიქეთს შორის, რადგანაც იქ აღესრულა სიმონ კანანელი“.⁷⁶

იბერიასა და კავკასიას სკვითეთის ნაწილადაც მიიჩნევდნენ

საყოველთაოდ მიღებულია გადმოცემა წმიდა ანდრია მოციქულის სკვითეთში ქადაგების შესახებ. ახალი აღთქმის ყველა მნიშვნელოვანი გადმოცემის სქოლიოებში ნაჩვენებია, რომ წმიდა ანდრიამ იქადაგა მცირე აზიაში, საბერძნეთსა და სკვითეთში. ექვმიუტანელი ფაქტია, რომ სწორედ იბერიასა და მის მომიჯნავე ქვეყნებს უწოდებდნენ ხშირად სკვითეთს პირველი ათასწლეულის ნახევარში. „სკვითები ეწოდებოდნენ პონტოსპირეთის ტომებსაც (რომლებშიც შედიან: ბიძერები, ბეჭირები, მაკრონები, ფილირები, მოსინიკები, ტიბარენები, ხალიბები, პაფლატონები, მარიანდინები, ბითინები). ამის მიხედვით იქმნება შთაბეჭდილება, რომ „სკვითები“ კრებითი მცნებაა და არა კონკრეტული ტომის ან ტომების სახელი.“⁷⁷ ამის შესახებ ნერენ ძველი ავტორები, მაგალითად, პლუტარქოსი:⁷⁸ „ფასისი სკვითეთის მდინარეა, იგი ქალაქს (ე.ი. ქ. ფასისს) ჩამოუდის“ („ფასისი“ დასავლეთ საქართველოს მდინარე რიონია, ქალაქ ფოთთან გამდინარე). დიონისოს პერიეგეტი: „სკვითის რჩეული ტომებია: ბიძერები, მაკრონები, მოსინიკები, ტიბარენები, ხალიბები“ (ეს ის ქართული ტომებია, რომელთა ქვეყნებშიც, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, მოღვაწეობდა წმიდა ანდრია მოციქული).

სტეფანე ბიზანტიელი: „სკვითური ტომები არიან აფსილები, სანიგები, ლაზები“ (ეს ის ქართული ტომებია, რომლებთანაც ანდრია მოციქული, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, მისულა მესხეთში ქადაგების შემდეგ – დასავლეთ საქართველოში, აფხაზეთსა და სვანეთში).

ცეცე: „კოლხებს, რომელთაც ლაზებს ეძახიან... აზიელი სკვითებიცა და ლევკოსირებიც ჰქვიათ, ისინი ცხოვრობენ აზიის იმ ნაწილში, რომელიც მდინარე ფასისთანაა... იოსიპიოს ებრაელი ამბობს, რომ ალანებიც სკვითური ტომიაო“ („ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ანდრია მოციქული დასავლეთ საქართველოდან გადავიდა ოსეთში, ანუ ალანთა ქვეყანაში).

მეცნიერები ასკვნიან: „სკვითია“ სქოლიასტებისათვის დიდ ტერიტორიას მოიცავდა შავი და კასპიის ზღვების მიდამოებში“.⁷⁹

კავკასიონის მთებსაც სკვითეთის მთებს უწოდებდნენ. მაგალითად, ბერძენი პოეტის თეოკრიტეს (300-260) ერთ ნაწარმოებში ნახსენებ კავკასიის მთებს სქოლიასტი განმარტავს როგორც „სკვითიის მთებს“.⁸⁰ ასევე წერს ფსევდოპლუტარქოსი (II ს.) – „ფაზისი სკვითიის მდინარეა“.⁸¹

ლიბანიოსი (314-393) თავის „პროგიმნასმატაში“ კოლხთა ქვეყანას უწოდებს „სკვითთა ქვეყანას“, აიეტს „სკვითთა მეფეს“, ხოლო მედეას „სკვითთა მეფის ასულს“.⁸²

„ამ დროისათვის შავი და კასპიის ზღვის მიდამოების მცხოვრები ტომები (სკვითური და არასკვითური) ზოგადად სკვითურად ცხადდება ხოლმე“.⁸³

ასე რომ, ვრცელი ტერიტორია კავკასიის მთიანეთისა, კასპიისა და შავ ზღვას შორის მოქცეული საქართველო ანუ იბერია, მეზობელ ხალხებთან ერთად, სკვითეთად და სკვითებად არიან ნოდებულნი, არა მარტო მოციქულთა მოღვაწეობის ეპოქაში, არამედ მოციქულთა შესახებ გადმოცემების ჩანერის დროსაც, III-IV საუკუნეებში. როცა ძველი ისტორიკოსები წერენ ანდრია მოციქულის მიერ სკვითეთში ქადაგების შესახებ, აქ პირველ რიგში იგულისხმება იბერია და მისი უშუალო მეზობელი ტომები, ხოლო შემდეგ შეიძლება იგულისხმებოდეს ალანები და მის ჩრდილოეთით მცხოვრები სარმატები.

ამიტომაც, როცა ევსები კესარიელი (260-340) წერს, წმიდა ანდრიას სკვითეთი ხვდა წილადო, ის გულისხმობს იბერია-კავკასიასა და მის ხალხებს: „...თომას, როგორც გადმოცემა გვიამბობს, პართია ხვდა წილად, ანდრიას სკვითთა, იოანეს ასია, ხოლო პეტრე, როგორც ჩანს, უქადაგებდა პონტოში...“⁸⁴

„ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ცნობები იბერიაში წმიდა ანდრიას მოღვაწეობის შესახებ ზუსტად ემთხვევა ძველ ისტორიკოსთა ცნობებს სკვითური ტომების შესახებ, ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ცნობები რაღაც უძველეს წყაროს ეყრდნობა.

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, წმიდა ანდრია პირველად მოვიდა იბერიის საზღვართან ქალაქ ტრაპიზონში (პონტოს დიოცეზი). ტრაპიზონის მიმდებარე ქვეყანა დასახლებული ყოფილა ქართველი ტომით, „მეგრელებით“, რომელსაც ბერძენი ისტორიკოსები „მაკრონებს“ უწოდებდნენ და სკვითებად მიიჩნევდნენ. აქედან წმიდა ანდრია შევიდა იბერიაში. „ქუეყანასა ქართლისასა, რომელსაც დიდი აჭარა ეწოდებოდა“. ბერძენ და ლათინ ისტორიკოსთა თანახმად, ეს ქვეყანა I საუკუნეში ფარსმან მეფის დროს იბერიის სახელმწიფოში შედიოდა და იბერთა ერთ-ერთი ტომით ძიდრიტებით იყო დასახლებული (ამათაც სკვითებს უწოდებდნენ). აქ ეკლესიური ქრისტიანული თემი დაუარსებია წმიდა ანდრიას: „დაადგინა მღვდელნი და დიაკონნი“. ამის შემდეგ ანდრია მოციქული გადადის იბერიის სხვა კუთხეში – მესხეთში, რომელიც კოლხეთთან ახლოს არის და სომხეთს ესაზღვრება. აქ წმიდა ანდრიამ მოაქცია ამ მხარის მმართველი ქალი, რომელსაც გაუცოცხლა მკვდარი შვილი. მთავარმა ქალმა და მისმა ხალხმა აღიარა ქრისტიანობა. ეს ცნობა ყოველმხრივ ეთანხმება VIII საუკუნის ავტორის ეპიფანე კონსტანტინოპოლელის ცნობას, რომელიც, თავის მხრივ, იყენებდა ეპიფანე კვიპრელს (IV ს.). ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი წერს: მოციქულები „ჩავიდნენ იბერიაში, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ სოსანიაში („ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, „სოსანიგეთში“), ამ ტომის მამაკაცებს მბრძანებლობდნენ ქალები. ადვილად დამყოლია ქალის ბუნება, და ისინიც მალე დამორჩილდნენ“.⁸⁵ აქ იგულისხმება ამ კუთხის მთავარი ქალისა და მისი ქვეყნის გაქრისტიანება, რასაც „ქართლის ცხოვრება“ უფრო დალაგებით მოგვითხრობს. ამ ორი წყაროს მონაცემები ერთმანეთს ემთხვევა.

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას უშუალოდ ეხება ცნობა, დაცული „ქართლის ცხოვრებაში“: ანდრია მოციქულმა სოსანიგეთში ანუ „სუსანიაში“, დღევანდელ ანყურში, დააარსა პირველი საეპისკოპოსო იბერიის სამეფოსა და დაადგინა სოსანიგეთის (ანყურის) პირველი ეპისკოპოსი – „დაუდგინა ეპისკოპოსი, მღვდელნი და დიაკონნი...“⁸⁶ ამის შემდეგ მოციქული გადადის დასავლეთ საქართველოში, შედის აფხაზეთსა და ოსეთში (ალანიაში). ყველა ამ ქვეყანას „სკვითეს“ უწოდებდნენ ზოგადად.

ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი, რომელიც იყენებდა ძველ წყაროებს (კლიმენტი რომაელის, ეპიფანე კვიპრელის და ევაგრე სიცილიელის ტექსტებს), თავის „ანდრია მოციქულის ცხოვრებაში“ წერს: „ხოლო ეპიფანე კვიპრელი ამბობს – გადმოცემის მიხედვით – რომ ნეტარმა მოციქულმა ანდრიამ დამოძღვრა სკვითები, სოგდიანები და მორსინები დიდ სებასტოპოლისში, სადაც არის აფსაროსის ბანაკი და ნავსადგური ისოსი და მდინარე ფასისი. იქ ცხოვრობენ იბერები და სუსები და ფუსტები და ალანები“; „ხოლო ანდრია წამოვიდა ასიისაგან და მოვიდა ტრაპეზუნტში, ლაზიკის ქალაქში... იქიდან წამოვიდა და შეჩერდა იბერიაში, მას შემდეგ, რაც მან ზღვის პირას მცხოვრებნი მრავალნი განანათლნა, ის ჩავიდა იერუსალიმში“; ხოლო დანარჩენმა მოციქულებმა მოიარეს ქალაქები, იქადაგეს და სასწაულები მოახდინეს და ჩავიდნენ იბერიაში და ფასისში...“⁸⁷

მესამე მოგზაურობის დროს, გადმოგვცემს ისტორიკოსი, ანდრია და მისი თანამოღვაწენი – მატათია და სიმონ კანანელი მონაფეებითურთ ჩავიდნენ იბერიაში და ფასისში: „არს ჯიქეთს ნიკოფსიაში საფლავი, რომელსაც აქვს წარწერა სიმონ კანანელისა“.⁸⁸ ხოლო IV საუკუნის ისტორიკოსი ეპიფანე კვიპრელი წერდა – „მატათიამ... იქადაგა სახარება მეორე ეთიოპიაში (კოლხეთში), სადაც არის აფსარის ციხე – და ჰუსის ნავსადგური... იქვე გარდაიცვალა და დამარხულია დღემდე“.⁸⁹ ასე რომ, როგორც ზემოთაც ითქვა, IV-VIII საუკუნეთა ისტორიკოსების თანახმად, მოციქულებმა არათუ იქადაგეს საქართველოში, არამედ ორი მოციქული – სიმონ კანანელი და მატათია მოციქული – იბერიაში, საქართველოშივე განისვენებენ.

ამათ გარდა, საქართველოში უქადაგნიათ მოციქულებს ბართლომეს, თომასა და თადეოზს. ამის შესახებ არსებობს სხვადასხვა დროის ისტორიკოსთა ცნობები.

მოციქულთა მიერ დაარსებული პირველი ავტოკეფალური ეკლესიები

ნინა თავში აღნიშნული გვეკონდა, რომ საქართველოში უქადაგნიათ მოციქულებს ანდრიას, სვიმონ კანანელს, მატათიას, თომას, ბართლომესა და თადეოზს. ქართული ეკლესიის მღვდელმთავრები დიდი ჩამოლოცვის, პურის კურთხევისა ან სხვა ლოცვის დროს ვალდებულნი იყვნენ და არიან მოიხსენიონ ანდრია პირველნოდებული, სვიმონ კანანელი, ბართლომე და თადეოზი. ტექსტის ნაწილი ასეთი სახისაა: „...ნმდათა დიდებულთა და ყოვლადქებულთა მოციქულთა ანდრია პირველნოდებულისა და სვიმონ კანანელისათა, თადეოზისა და ბართლომესითა“... ეს იმას ნიშნავს, „რომ საუკუნეთა მანძილზე ქართული ოფიციალური ეკლესია აღიარებდა, რომ საქართველოს განმანათლებლები არიან ლოცვის დროს მოხსენიებული ეს მოციქულები.

საქართველო II-III საუკუნეებშიც სამისიონერო ასპარეზი ყოფილა (ლათინ ისტორიკოსთა ცნობებით) და მსოფლიო ქრისტიანული ცენტრები ყურადღებას არ აკლებდნენ მას. ერთი ცნობა ასეთია: „იბერიის იმ ნაწილმა, რომელიც პონტოს ზღვასთან მდებარეობს და კოლხიდად იწოდება, სახარება ჯერ კიდევ იმპერატორ ტრაიანეს დროს მქადაგებელი პაპის წმიდა კლიმენტის შემწეობით მიიღო. წმიდა კლიმენტი იმ მხარეში იყო გადასახლებული“.⁹⁰

ირინეოსი კი თვლიდა, რომ ქართველებმა (იბერებმა), რომლებიც იწოდებიან კოლხებად (გეოგრაფიული ადგილის მიხედვით), ქრისტიანობა ჯერ კიდევ რომის იმპერატორ ტრაიანემდე (98-117) მიიღეს. იმავე ცნობით, იმ ქართველებმა, რომლებიც კასპიის ზღვისაკენ კავკასიის მთებთან ცხოვრობენ (იგულისხმება აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა), ქრისტიანული სარწმუნოება უფრო გვიან მიიღეს. ეს ცნობა სავსებით ეთანხმება „ქართლის ცხოვრებას“, რომლის მონაცემებითაც ქართველთაგან ქრისტიანობა პირველებმა მიიღეს მეგრელებმა (კოლხებმა) და კლარჯებმა (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა).

წმიდა იუსტინე 150 წლის მახლობლად ამტკიცებდა, რომ არ არსებობს დედამონაზე ისეთი კუთხე, თვით ბარბაროს ხალხთა შორისაც კი, სადაც ხალხი ჯვარცმული იესოს სახელს არ ლოცულობდესო. ასეთივე აზრს გამოთქვამს ირინეოსიც.⁹¹

„ჯერ კიდევ III საუკუნეში ქრისტიანობის აღიარების შესახებ განკარგულება გამოსცა იმპერატორმა გალიენმა 261 წელს. მსგავსადვე მოიქცა გალიენამდე თითქმის ნახევარი საუკუნით ადრე იბერიის მეფე რეე მართალი (გარდ. 213 წელს). ამ მეფეს ჰქონია ქრისტეს სიყვარული და მოსმენილი ჰქონია სახარება. ამიტომაც ის ყოფილა მოწყალე და შემწე ყოველთა, თუმცა წარმართადვე დარჩენილა. რომში წარმართული ღვთაებისათვის სისხლიანი მსხვერპლის შეწირვა მხოლოდ მესამე საუკუნის იმპერატორებმა აკრძალეს. საქართველოში... შესაძლებელი გახდა მისი ოფიცია-

აღურად აკრძალვა სახელმწიფოს მასშტაბებით. ძველი საისტორიო წყარო ამ კეთილშობილურ საქციელს რევ მართალს მიაწერს“.⁹²

ივ. ჯავახიშვილის დასკვნით, „ქრისტიანობის ისტორია აღმოსავლეთ საქართველოში III საუკუნის დამდეგიდან, ან არადა, შუა წლებიდან მაინც იწყება“.⁹³

VIII საუკუნის წყარო – „აბო თბილელის წამება“ – წერს, რომ ქართველები ქრისტიანები ყოფილან II-III საუკუნეებიდან და მაშასადამე, VIII საუკუნის საქართველოში ქრისტიანობას უკვე 500 წლის ისტორია ჰქონია.

ზემოთ მოყვანილიდან ჩვენ უნდა დავასკვნათ, რომ პირველი ქართული ეკლესია დააარსეს თვით მოციქულებმა და ამის შემდეგ ის უწყვეტად არსებობდა. ქრისტიანობა I-II საუკუნეებში არ იქცა იბერიის სახელმწიფო სარწმუნოებად, ისევე როგორც რომის იმპერიაში, რადგანაც წარმართული სარწმუნოება კვლავ ძლიერი იყო.

ქართული ეკლესია სამოციქულოა, მოციქულთა მიერ დაარსებული, მაგრამ ეს არ აძლევს მას, როგორც სხვა სამოციქულო ეკლესიებს, რაიმე უპირატესობას სხვა ადგილობრივ ეკლესიებთან შედარებით, რადგანაც ყველა არსებული ავტოკეფალური ეკლესია, თუ არ წარმოადგენს პირდაპირ გაგრძელებას იმ ეკლესიებისა, რომლებიც მოციქულებმა დააარსეს, წარმოადგენს მოციქულთა მიერ დაარსებული ეკლესიების ტოტებს და ყველამ თავისი უფლება მემკვიდრეობით მიიღო მოციქულებისგან. ამიტომაც ყველა ავტოკეფალური ეკლესია თანასწორუფლებიანია ერთმანეთის მიმართ იმის მიუხედავად, მათ თავიანთი ავტოკეფალია მოციქულებისგან მიიღეს უშუალოდ, თუ მათ მიერ დაარსებული ეკლესიების მეშვეობით. მოციქულები არ ყოფდნენ დედამიწას ავტოკეფალური ეკლესიების მიხედვით. ავტოკეფალური ეკლესიები წარმოიშვნენ მოციქულთა შემდეგაც. მეორე მხრივ, მოციქულთა მიერ დაარსებული ეკლესიები კარგავდნენ ავტოკეფალიას ან დროებით (მაგალითად, იერუსალიმის, ათენის), ან სამუდამოდ. 18 ეკლესიიდან, რომელნიც ჩამოთვლილნი არიან, როგორც ავტოკეფალური ეკლესიები მოციქულთა დადგენილებებში, მხოლოდ წმა შეინარჩუნა თავისთავადობა, – წერს პროფესორი ტროიცი.

მართლმადიდებელი ეკლესია, მიუხედავად იმისა, რომ ის დაყოფილია რამდენიმე თავისთავად ანუ ავტოკეფალურ ეკლესიად, შეადგენს ერთ ნშიდა კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესიას. ერთიანი ეკლესიის მოწყობის ასეთი სახე ტრადიციულია. I-II საუკუნეებში მოციქულთა მიერ დაარსებული ეკლესიები არ ექვემდებარებოდნენ მინიერ საერთო ცენტრს და ყოველ ეკლესიას თავისი საეპისკოპოსო მმართველობა ჰქონდა. მთელ დედამიწაზე გაბნეულმა მოციქულებმა ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად (მაგრამ მოციქულთა ერთობის სახელით) დააარსეს ეკლესიები. მათი მმართველობა გადასცეს ეპისკოპოსებს, რომლებიც ისევე დამოუკიდებლად მოქმედებდნენ ერთიანი საყოველთაო (კრებით, ყოვლისმომცველი) ეკლესიის შიგნით, როგორც მოციქულები.

მოციქულებს ეკუთვნოდათ მინიერი ეკლესიის მთელი ძალაუფლება და ამიტო-

მაც მათ დააარსეს პირველი ავტოკეფალური ეკლესიები,⁹⁴ რომლებიც ეთნიკურ-ტერიტორიული პრინციპით ყოფილან მონყობილნი, რასაც მოციქულთა 34-ე კანონი მონშობს. ამ კანონში ეროვნულ თავისთავად ეკლესიებზე და „თითოეული ნათესავის“ ეპისკოპოსებზეა საუბარი. 34-ე კანონი ამ ეპისკოპოსის თანატომელებს ავალდებულებს „თავად შერაცხონ ეპისკოპოსი თსი“ და მისი ნებართვის გარეშე არაფერი გააკეთონ. თავის მხრივ, ეპისკოპოსიც ვალდებულია არაფერი მოიმოქმედოს მათთან (თავის თანატომელ მორწმუნეებთან) შეთანხმების გარეშე, „რამეთუ ესრეთ ერთნებობა აღესრულოს და იდიდოს ღმერთი უფლისა მიერ სულითა წმიდითა“. არსებობს ამ კანონის კომენტარი, რომლის მიხედვითაც აქ საუბარია არა ეროვნულ-ნაციონალურ ეკლესიებზე, არამედ იმ ეთნიკურ ოლქებზე, რომლებდაც იყო დაყოფილი რომის სახელმწიფო დიოკლეტიანეს მიერ ამ სახელმწიფოს პროვინციებად დაყოფამდე. მართალია, ქრისტეს ეკლესიაში არ არის არც ელინი, არც იუდეველი, არც ბარბაროსი, არც სკვითი, მაგრამ უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტია ის, რომ მოციქულებმა ეკლესიის დამაარსებლის, უფალ იესო ქრისტეს ნებით შეისწავლეს სწორედ სხვადასხვა ნაციონალობათა – მათ შორის სკვითთა და ბარბაროსთა ენები და დააარსეს მათი პირველი ეკლესიები. ამ პირველ ეკლესიებს შეეხება მოციქულთა 34-ე კანონი.

მოციქულთა 34-ე კანონიდან ჩანს, რომ: 1. სანამ მთელი ეკლესია მოციქულთა სწავლების ერთგული რჩებოდა, საერთო მინიერი ცენტრი, რომელსაც დაექვემდებარებოდნენ ადგილობრივი ეკლესიები, არ არსებობდა და არც შეიძლებოდა არსებულებოდა. არც ახალ აღთქმაში და არც მოციქულთა კანონებში არ არსებობს მცირეოდენი მინიშნებაც კი ამის შესახებ. 34-ე კანონი ამბობს, რომ ადგილობრივი ეკლესიის ყოველი საქმე საბოლოოდ წყდება მის ეპისკოპოსთა მიერ, მათი პირველი ეპისკოპოსის მეთაურობით; 2. მოციქულებმა არამარტო დააარსეს ავტოკეფალური ეკლესიები, არამედ მათი ავტოკეფალიის დაცვაზეც იზრუნეს. მითითებული კანონიდან ჩანს, რომ ყოველგვარი საქმე ადგილობრივი ეკლესიისა წყდება სხვა ეკლესიის მხრიდან ჩარევის გარეშე, თვით ადგილობრივი ეკლესიის მიერ პირველი ეპისკოპოსის მეთაურობით.

ამიტომაც III მსოფლიო კრებამ დაიცვა პატარა ადგილობრივი კვიპროსის ეკლესიის ავტოკეფალია, როცა ანტიოქიის დიდ ეკლესიას სურდა მისი დაქვემდებარება. ამ კრებამ მე-8 კანონში ეს მცდელობა დაახასიათა როგორც მოციქულთა კანონების სანინააღმდეგო, თავისუფლების შემლახველი ქმედება, როგორც საზოგადოვნება, რომელსაც მკურნალობა ესაჭიროება, რათა სხვა ვნების მიზეზად არ გადაიქცეს. კრებამ განსაზღვრა, რომ კვიპროსის ეკლესიას, ძველ ჩვეულებათა მიხედვით, თვითვე დაედგინა თავისი ეპისკოპოსი. ამ მსოფლიო კრების მე-8 კანონი ეხებოდა არა მარტო კვიპროსის ეკლესიას, არამედ საერთოდ ყველა ადგილობრივ ეკლესიას. ამ კანონის დაცვა ყველგან საჭირო იყო. „იგივე იყოს დაცული სხვა ოლქებში (ძველქართულად – „სამთავროებში“) და ყველა ეპარქიაში (ე. ი. მიტროპოლიებში), რომ

არავინ ღვთისმოსიში ეპისკოპოსთაგან არ გაავრცელოს თავისი ხელისუფლება სხვა ეპარქიაზე, რომელიც მანამდე არ იყო მის ხელქვეით, ხოლო ვინც ძალადობით სხვა ეპარქია დაიქვემდებაროს, გაათავისუფლოს“.

არსებობდა აზრი, რომ ავტოკეფალიის უფლება აქვთ მხოლოდ იმ ეკლესიებს, რომელნიც მოციქულებმა დააარსეს, ხოლო ზოგიერთი ეკლესიის ავტოკეფალიას ეჭვის ქვეშ აყენებდნენ იმ მოსაზრებით, რომ ისინი არ იყვნენ მოციქულთა მიერ დაარსებულნი. მაგალითად, ს. ტროიცკი წერს, რომ პაპები ლეონ დიდი და ნიკოლოზ I ეჭვის ქვეშ აყენებდნენ კონსტანტინოპოლის ეკლესიის ავტოკეფალიას მტკიცებით, რომ ის არ იყო მოციქულების მიერ დაარსებული, ზუსტად ისევე, ანტიოქიის ეკლესია ამტკიცებდა, რომ ქართული ეკლესია არ შეიძლება იყოს ავტოკეფალური, რადგანაც „არავინ მოციქულთაგან არ იყო საქართველოში“. პაპი გრიგორი დიდი ამტკიცებდა, რომ მსოფლიო უნდა დაიყოს მოციქულ პეტრეს მიერ დაარსებულ სამ ეკლესიას შორის – რომის, ალექსანდრიის და ანტიოქიისა, ამიტომაც ზოგიერთი ეკლესია ცდილობდა დაეკავშირებინა თავისი წარმოშობა ერთ რომელიმე მოციქულთან. ქმნიდა ლეგენდებს: მაგალითად, კონსტანტინოპოლის... რუსეთისა და საქართველოს ეკლესიები თავიანთ წარმოშობას აკავშირებენ ანდრია მოციქულის სახელთან.⁹⁵

ჩვენ კვლავ გავიმეორებთ წინა თავში აღნიშნულს: შეუძლებელია, რომ მოციქულებს თავიანთი მოღვაწეობისა და მთელ მსოფლიოში ქადაგების დროს გვერდი აეგლოთ იმ დროის ისეთი ძლიერი სახელმწიფოსათვის, როგორც იყო იბერია.

ამიტომ უნდა დავასკვნათ, რომ ქართული ეკლესია დაარსებულია თვით მოციქულთა მიერ და ქართული ქრისტიანული თემები საქართველოში საკმაო გავლენითაც სარგებლობდნენ, როგორც ამას მეფე რეე მართალის რეფორმა უჩვენებს. ჩვენში ქრისტიანული ეკლესია და მრევლი (ქრისტიანული თემები) უწყვეტად არსებობდა I საუკუნიდან IV საუკუნემდე. ამას არქეოლოგიური მასალაც ამტკიცებს. მაგალითად, არქეოლოგების მიერ მიკვლეულია ჩვენში ჯერ კიდევ წმიდა ნინომდე ქრისტიანული მოსახლეობის არსებობის დამადასტურებელი კვალი, ქრისტიანული სამარხნი (მცხეთის სხვადასხვა კუთხეში) და II-III საუკუნეთა ქრისტიანული ეკლესია (ნასტაკისში). II-III საუკუნეთა ქრისტიანული ეკლესიის და აგრეთვე იმდროინდელი ქრისტიანული დაკრძალვის ნესის არსებობა ადასტურებს იმ აზრს, რომ საქართველოში ქრისტიანული საეკლესიო ორგანიზაცია უწყვეტად არსებობდა I-II საუკუნეებიდან (მოციქულთა დროიდან) წმიდა ნინოს ქადაგებამდე (IV საუკუნემდე).

ა. ბოხოჩაძე ნასტაკისის ველზე ქრისტიანული ეკლესიის არსებობის შესახებ წერს: „ნასტაკისის ველზე უფრო ძლიერი დასახლებაც ყოფილა ადრეულ შუა საუკუნეებში, რასაც ნაქალაქარის ტერიტორიაზე გათხრილ ნაგებობათა ნაშთები მოწმობს. საცხოვრებელი ნაგებობანი მრავალი ოთახისა და ერთი დიდი დარბაზისგან შედგებოდა. ამგვარ ნაგებობებში ერთი ოთახი მცირე ეკლესიას წარმოადგენდა – მკვეთრად გამოყოფანილი აბსიდითა და ნართექსით. ამ პერიოდში ქრისტიანობა ჯერ

კიდევ არ არის გამოცხადებული ოფიციალურ სახელმწიფო სარწმუნოებად, არალეგალურ მდგომარეობაშია და თავშეფარებული ჩანს საცხოვრებელ ნაგებობებში. ამ ფაქტს კი დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართლის სამეფოში ქრისტიანული რელიგიის ისტორიის შესასწავლად“.⁹⁶

ქართული ეკლესიის სამწყსო

ქართული ეკლესია მსოფლიო საყოველთაო ეკლესიის ერთ-ერთი ადგილობრივი ეკლესიაა, ამასთანავე ის ეროვნული ეკლესიაც არის, რაც განპირობებულია იმით, რომ ისტორიულად თავის უფლებამოსილებას ქართველ ქრისტიანებზე ახორციელებს. ქართული ეკლესიის ისტორიის კვლევისათვის აუცილებელია განისაზღვროს მისი სამწყსოს რაობა. საეკლესიო ისტორიოგრაფიისათვის ცნობილია, რომ ჩვენში ქრისტიანობა გაავრცელეს ანუ ქართული ეროვნული ეკლესია დააფუძნეს თვით მოციქულებმა ანდრია პირველწოდებულმა, სვიმონ კანანელმა, ბართლომემ, მატათიამ. ქრისტიანობის დაფუძნების უამს, ანუ თითქმის 20 საუკუნის წინ როგორი სახისა იყო ქართულ ეკლესიის სამწყსო, ის ერთმანეთისგან სრულიად დაშორებულ სხვადასხვაენოვანი კავკასიური ტომებისგან შედგებოდა, თუ ერთიან ხალხს წარმოადგენდა, რომელსაც ჰქონდა ერთობის რაიმე ნიშანთვისება.

„ქართლის ცხოვრება“ და სხვა ისტორიული ქრონიკები ამტკიცებენ, რომ ქართული ეკლესიის სამწყსო I-II საუკუნეებში იყო ერთიანი ხალხი – ქართველი ერი. ამ საუკუნეებამდე რამდენიმე ასწლეულით ადრე უკვე დაწყებული იყო დიფერენციაცია ერთიანი, ანუ წინარე ქართული ენისა, მაგრამ ქრისტიანობის მიღებისას ერთიანი წინარე ქართული ენის დაშლის ხარისხი დიდი არ იყო. მართალია, არსებობდა ფუძე ქართული ენის დაშლის შედეგად მიღებული ტომობრივი ენები დიალექტები ე.წ. ქართველისა და მეგრელებისა, მაგრამ ეს დიალექტები ახლოს იდგნენ ერთმანეთთან, იმდენად ახლოს, რომ შეიძლებოდა ერთიან ენაზე ლაპარაკი. ხალხის ასეთი მდგომარეობა არ არის უმაგალითო. ამის მაგალითად შეიძლება სლავები მოვიყვანოთ. წინარე სლავური ენა არსებობდა VI-VII საუკუნეებამდე.⁹⁷ მალევე სლავებში გავრცელდა ქრისტიანობა, ამიტომაც სლავურ ენაზე ამის შემდეგ დაწერილი წმიდა ნიგნები გასაგები იყო თითქმის ყველა კუთხის სლავებისათვის. — კიევის რუსეთს შეეძლო კირილესა და მეთოდეს მიერ ბულგარელთათვის IX საუკუნეში შექმნილი ძველსლავური ანბანის გამოყენება, ხოლო ბულგარული ნიგნები ფორმალურად „უცხოენობრივად“ მიჩნეულნი, სინამდვილეში არ მოითხოვდა გადათარგმნას.⁹⁸ ბულგარული ანუ ძველი სლავური ენა სავსებით გასაგები იყო კიევის რუსეთისათვის. აღმოსავლეთის სლავებში „XIV საუკუნეში ჩამოყალიბდა 3 დიდი ეთნ. ჯგუფი: რუსები, უკრაინელები და მოგვიანებით ბელორუსები“.⁹⁹ ქრისტიანობის მიღების დროს სლავებს ჰქონდათ ენობრივი ერთობა ან უფრო სწორად, ენობრივი ერთობის დაყოფა დიალექტებად და ენებად სულ რამდენიმე ასეული წლის წინ იყო დაწყებული. შემდგომ, მოგვიანებით, შუა საუკუნეებში ძველი სლავები ეროვნულ ჯგუფებად დაიშალა. ასეთსავე ვითარებაში იყვნენ ქართველები ქრისტიანობის მიღების დროს I-IV საუკუნეებში. ამ დროს ფუძე ქართული ენის დაშლა რამდენიმე საუკუნის წინათ იყო დაწყებული. ანუ, ჯერ კიდევ არსებობდა ქართული ენობრივი ერთობა, რომელიც მოიცავდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს. ამ ერ-

თიან ქართულ ენაზე ითარგმნა წმიდა წერილი. ქრისტიანობის მოციქულთა მიერ გავრცელების ეპოქაში ქართული ეკლესიის სამოქმედო ასპარეზი – სამწყსო ჯერ კიდევ თითქმის ენობრივად დაუშლელი იყო.

მეორე მაგალითად შეიძლება გამოდგეს რომანულენოვანი ქვეყნები. ქრისტიანობის მიღების დროს ესპანელების, ფრანგების, იტალიელების და სხვა ხალხების წინაპრების საეკლესიო ენად მიღებული იქნა ლათინური ენა რადგანაც, მათი გაქრისტიანების ეპოქაში ის იყო საერთო სახალხო ენა. შემდგომ საუკუნეებში ლათინურენოვანი ხალხები სხვადასხვა ერებად ჩამოყალიბდნენ, რომელთაც მხოლოდ საეკლესიო ენობრივი ერთობა ჰქონდათ, ქართული ეკლესიის სამწყსო ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებში ერთიანი იყო როგორც ენობრივად, ისე ეთნიკურად, ისტორიით და ტერიტორიით. ასეთია ტრადიციული თვალსაზრისი გამოხატული „ქართლის ცხოვრებასა“, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, აგრეთვე სხვა ისტორიულ-საეკლესიო ქრონიკებში, რომლებშიც მოყვანილია ცნობები ქართული ეკლესიის ისტორიის შესახებ.

დიდი ილიას განსაზღვრით, ერი არის კრებული ისტორიით შედუღებულ ერთსულ და ერთხორც მკვიდრთა.¹⁰⁰ „ერთსულ და ერთხორც მკვიდრთა-ში“, ცხადია, ილია გულისხმობდა ერთი ეთნიკური წარმოშობისა (ერთხორც) და ერთი სულიერი კულტურის (ერთსულ) მკვიდრ მოსახლეობას.

ე.ი. ერი არის ერთი ეთნიკური წარმოშობის მატერიალური და სულიერი კავშირის მქონე მკვიდრი მოსახლეობა, რომლის წევრებიც, გარდა ხორციელ-სულიერი ერთობისა, აგრეთვე ერთმანეთთან შედუღებულ-შეკავშირებულნი არიან ისტორიით (იგულისხმება ანტიკური და ფეოდალური ეპოქები).

არნოლდ ჩიქობავა წერს: „ერის რაობას როცა განსაზღვრავენ, ენის ერთობაზე მიუთითებენ. ერის რაობის ეს ნიშანი ყველაზე ძველია (ტერიტორიის ერთობა, ეკონომიკა, ფსიქიკური წყობა ამ მხრივ ენას ვერ შეედრებიან)“.¹⁰¹

ჩვენი მიზანია, განვსაზღვროთ, არსებობდა თუ არა ქართველი ხალხი, ქართული ეკლესიის მომავალი სამწყსო, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს – ქართლის სამეფოს შექმნის ეპოქაში (ქრისტემდე IV-III საუკუნეებში). ამისათვის განვსაზღვრავთ, ჰქონდათ თუ არა იმდროინდელ ქართულ ტომებს ერისათვის დამახასიათებელი ძირითადი ელემენტები: საერთო ენა, საერთო ტერიტორია, საერთო კულტი – ერთმორწმუნეობა, რაც ფსიქიკური წყობის ერთობასა და სულიერი კულტურის ერთიანობაში შედის, საერთო კულტურა, საერთო ეთნიკური წარმოშობა, განუწყვეტელი ისტორიული კავშირი და საერთო ეკონომიკური კავშირი.

ა) საერთო ენა

იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერებისთვის ცნობილია, რომ უძველეს დროს არსებობდა ქართველ ტომთაშორისი საერთო ენა – ფუძე ენა. ქართველს, მეგრელ-

ჭანებს და სვანებს ერთ დროს ჰქონიათ საერთო ფუძე ენა, რომელიც შემდეგში დაიყო.

ენობრივი ერთობის დაშლის დასაწყისად მიღებულია სხვადასხვა თარიღები. ყოველ შემთხვევაში, ეს ენობრივი ერთობა დაშლილა არა სხვაგან, არამედ კავკასიაში. საერთო ენობრივი ერთობის მქონე ქართველური ჯგუფის ადგილსამყოფელი ამ დროისათვის მაინც თამამად შეიძლება კავკასიის მინა-წყალზე ვივარაუდოთ.¹⁰²

„მკვლევართა აზრით, II ათასწლეულის დასაწყისისათვის, უნდა დაწყებულიყო საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან სვანურის გამოცალკეების პროცესი, ხოლო ქართულ-ზანური ენობრივი ერთობის დაშლის დასაწყისი ძვ.წ. აღ-ის VIII საუკუნით უნდა დათარიღდეს...“¹⁰³

„ადრეანტიკურ ხანაშივე (ძვ.წ. VI-IVსს.) უნდა ჩამოყალიბებულიყო განსხვავება (ენით და სხვ.) მეგრულ-ჭანურ (ზანურ) და ქართის ტომებს შორის“.¹⁰⁴

მეცნიერთა აზრით, ქრისტემდე VIII საუკუნეში ქართველთა და მეგრულ-ჭანებს ჰქონიათ საერთო ენა, ხოლო VI-IV საუკუნეებში უკვე არსებულა განსხვავება. როგორი სახის იყო ეს განსხვავება?

„რა თქმა უნდა, ენობრივი და სხვა სახის განსხვავება ამ დროს ბევრად ნაკლები უნდა ყოფილიყო, ვიდრე შემდეგში“.¹⁰⁵ ენობრივი განსხვავება VI-IV საუკუნეებში ქრისტემდე ქართველთა ენასა და მეგრულ-ჭანების ენას შორის „ბევრად ნაკლები“, ანუ დიდი არ ყოფილა. ამის მიზეზი ის იქნებოდა, რომ ენობრივი ერთობის დაშლის პროცესი ახალი დაწყებული ყოფილა. დაწყებულია VIII საუკუნეში (ქრისტემდე) და მალევე, დაახლოებით IV-III საუკუნეებში (ქრისტემდე) ყალიბდება ერთიანი ქართული სახელმწიფო.

„ქართლის (იბერიის) ერთიანი დიდი სამეფოს წარმოქმნა დედაქალაქით მცხეთაში, როგორც ჩანს, მართებული იქნება, რომ ძვ.წ. აღ-ის IV-III სს. დაეუკავშიროთ“.¹⁰⁶

ცნობილია, რომ ერთიანი საერთო ქართული სახელმწიფო „ქართლის სამეფოს“ სახელწოდებით შეიქმნა ეგრისელთა უშუალო და აქტიური მონაწილეობით, კერძოდ, ფარნავაზი ვერ შექმნიდა „ქართლის სამეფოს“, მას რომ არ მიეღო ეგრისის მმართველის, ქუჯის დახმარება. „ფარნავაზი... უკავშირდება ეგრისის მმართველ ქუჯის“.¹⁰⁷

საერთო ქართული სამეფოს შექმნის შემდეგ ამ სამეფოში შევიდა მთლიანი ეგრისის, ის „ქართლის სამეფოს“ მკვიდრი ნაწილი გახდა. „შემოდგომით ფარნავაზი მცხეთაში ცხოვრობდა, ზამთარში – გაჩიანში, ხოლო ზაფხულს ნუნდაში ატარებდა. ზოგჯერ მოინახულებდა კლარჯეთს და ეგრისს“.¹⁰⁸

ფარნავაზამდე აზოც პერეთ-ეგრის-ქართლის მმართველი – „ქართლის მეფე“ ყოფილა: „ქართლის ცხოვრების მიხედვით აზო... იმორჩილებს ქართლთან ერთად პერეთს... დას. საქართველოს (ეგრისს)“.¹⁰⁹

ცნობილია („ქართლის ცხოვრება“ და შემდეგდროინდელი ისტორიკოსები ამას ხაზგასმით აღნიშნავენ), რომ ქართული ენა ფარნავაზ მეფემ გამოაცხადა სახელმწიფო ენად. მას ეს ღონისძიება ცხოვრებაში მკაცრად გაუტარებია – ქართლის სამეფო

ში სხვა ენა ქართული ენის გარდა ოფიციალურად არ იხმარებოდა. ამ დროს სხვაობა ქართველისა და ეგრისელების მეტყველებაში თითქმის არ არსებობდა ან დიალექტურ დონეზე იყო. ასე რომ, ქართული ენა ეგრისელებისათვის მშობლიური ენა იყო. ქართული ენა იყო კულტის მსახურების, ქვეყნის კულტურული ფენების, არისტოკრატიის, სახელმწიფო მოხელეების, ზედაფენის ენა, ე.ი. სალიტერატურო ენა.

მართლაც, მეცნიერთა აზრით, „ნარსულში იბერიულ-კავკასიურ ენებს მეტი სი-ახლოვე ახასიათებდათ, ვიდრე ახლა ვხედავთ. ზედაპირზე სხვაობა ჩანს, სიღრმისეულ ფენაში სხვაობა მცირდება, საერთო მატულობს. საერთო ძველია, განსხვავება – ახალი“.¹¹⁰

მეცნიერების მიერ გარკვეულია, რომ ქრისტიანობამდე ქართველების ყველა ტომს ჰქონია საერთო რწმენა, არსებულა საერთო ქართული წარმართობა. ივანე ჯავახიშვილმა გაარკვია, რომ სვანეთში წარმართული სანესჩვეულებო კულტი ქართულ ენაზე სრულდებოდა და არა სვანურ ენაზე. „ფერხულის სიტყვებს მეფერხულე სვანები ქართულად წარმოსთქვამდნენ.“¹¹¹ შემდეგმა კვლევამ აჩვენა, რომ „ამ ნესების ძველქართულ სახელებთან ერთად ფერხულის ქართულად წარმოთქმის ჩვეულება, უეჭველია, თავდაპირველი საერთო ქართული წესის ნაშთი უნდა იყოს“.¹¹² წარმართულ წესებს, სვანეთში შემორჩენილს, ჰქონია ქართული ტერმინოლოგია, ხოლო თვით ეს წესები ქართულ ენაზე სრულდებოდა.

ასევე ყოფილა სამეგრელოშიც.

„ივ. ჯავახიშვილს სათანადოდ დამტკიცებული აქვს, რომ ახალწლის დღესასწაულის ჩვეულებების თანახმად, მეგრელი მეკვლევც თავის წარმოსათქმელ სიტყვებს მეგრულად კი არა, სწორედ ქართულად ამბობს ხოლმე“.¹¹³

მოყვანილი ფაქტები კიდევ ერთხელ ამტკიცებს იმ აზრს, რომ არსებობდა საერთო ქართული ენა – კულტის მსახურებისა და სხვათა შესრულება ხდებოდა ამ ყველა სათვის გასაგებ ენაზე, ხოლო შემდეგში (IV-III) ეს ენა იქცა სახელმწიფო ენად.

ივანე ჯავახიშვილი სრულიად სამართლიანად დაასკვნოდა მითითებული და სხვა მონაცემების საფუძველზე – „ცხადი გახდება, რომ არამცთუ საზოგადო ქართული, ყველა ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ რომ წარმართობის საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონდა“.¹¹⁴

ასე რომ, ერთიანი სახელმწიფოს – „ქართლის სამეფოს“ წარმოქმნამდე (ქრისტემდე IV-III საუკუნეებში) და, ცხადია, მის შემდეგაც, ყველა ქართულ ტომს – ქართველს – მეგრელებსა და სვანებს – ჰქონიათ საერთო მშობლიური ქართული ენა, ე.წ. სალიტერატურო ენა.

ენათმეცნიერები გამოწვლილვითი ანალიზის საფუძველზე მიდიან დასკვნამდე, რომ ქართული სალიტერატურო ენის ფორმირება დაწყებული არა V საუკუნეში, არამედ ბევრად უფრო ადრე, შესაძლოა, მეხუთე საუკუნეში ქრისტეშობამდე.

ენათმეცნიერი ლ. ლეჟავა წერს „... სარწმუნოდ შეიძლება მივიჩნიოთ. რომ ძვე-

ლი ქართული სალიტერატურო ენის ფორმირება დაწყებულია V ს-ზე გაცილებით უფრო (შესაძლებელია, ათი საუკუნით) ადრე“.¹¹⁵

ცნობილი მეცნიერი ივ. გიგინეიშვილი წერდა:

„ახალი სალიტერატურო ენის საბოლოოდ ჩამოყალიბებას შვიდასზე მეტი წელი დასჭირდა, მისი ჩამოყალიბება მხოლოდ მე-19 საუკუნეში გახდა შესაძლებელი და ეს ენაც კი არ იყო ისეთი სრულყოფილი ნორმების მქონე ლიტერატურული ენა, როგორც ძველი ქართული იყო, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ენის ნორმალიზაციისა და სრულყოფისათვის მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოკიდებული გაცილებით მეტად ხელსაყრელი გარემოება და პირობები არსებობდა, ვიდრე ძველ საქართველოში. თუ ახალი სალიტერატურო ენის საბოლოოდ ჩამოყალიბებას ამდენი დრო დასჭირდა, ცხადია, ადვილი წარმოსადგენია, თუ რამდენი საუკუნე დასჭირდებოდა ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და სრულქმნას, ვიდრე ის იმ დონეზე ავიდოდა, როგორც სალიტერატურო ენა, რა დონეზეც დგას „შუშანიკის ნამების“, ან ოთხთავისა და ბიბლიის ქართული თარგმანების ენა“.¹¹⁶

V საუკუნემდე ქართულ სალიტერატურო ენას განვითარების გრძელი გზა უნდა გაეკლო. „ასე განვითარებული და უნიფიცირებული სალიტერატურო ენა მხოლოდ საუკუნეთა განმავლობაში შეიძლებოდა შექმნილიყო.“¹¹⁷

მეცნიერის შეხედულებით, მეხუთე საუკუნემდე ბევრად უფრო ადრე, ჯერ კიდევ მწერლობის წარმოშობამდე არსებობდა საერთო-სახალხო ენა. ცხადია, ეს საერთო სახალხო ენა იყო საერთო ქართული ფუძე ენა, რომელიც ფარნავაზ მეფემ სახელმწიფო ენად გამოაცხადა. ენობრივი ერთობის დროს ეს საერთო-სახალხო ენა გამოიყენებოდა ყველა ქართული ტომის მიერ კულტის მსახურებისა და სხვა მიზნებისთვის.

საერთო-სახალხო ენა, რომელიც ბატონობდა დიალექტებზე და იმორჩილებდა მათ, მწერლობის წარმოშობამდეც უნდა ყოფილიყო.

სამწერლო ენის არსებობა კი დამწერლობის წარმოშობიდან იწყება, ე.ი. V ს-ზე გაცილებით უფრო ადრე, ქრისტიანობამდე ეპოქაში“.¹¹⁸

დავასკვნით, რომ ჯერ კიდევ IV-III საუკუნეებში ქართლის სამეფოში, ანუ აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებ ხალხს უკვე ჰქონია ერის რაობის განმსაზღვრელი ერთ-ერთი მთავარი ელემენტი – კულტმსახურების საერთო ქართული ენა, რომელსაც ჰქონდა დიალექტები, როგორც ყველა ცოცხალ ენას.

ბ) საერთო ტერიტორია და საერთო სახელმწიფო

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს („ქართლის სამეფოს“) შექმნამდე ქართული ტომები ცხოვრობდნენ კავკასიაში. ისინი ცხოვრობდნენ მჭიდროდ ერთმანეთის გვერდით, ერთმანეთის მეზობლად. „ქართვების“, „სვანების“, და „მეგრელ-ლაზების“ გარდა ამიერკავკასიის ცენტრალურ და დასავლეთ ტე-

რიტორიებზე არც ერთი სხვა არაქართული ტომი არ ცხოვრობდა. ქართველი ტომები ტერიტორიულად გაყოფილნი, ერთმანეთისგან დაშორებულ-დაცილებულნი არ ყოფილან, არც გეოგრაფიული დაბრკოლებით და არც უცხო არაქართული ტომებით. მათ საერთო წარმოშობისა და სისხლისმიერი ნათესაობის გარდა აერთიანებდათ საერთო ქართული ენა, საერთო სარწმუნოება. კავკასიაშივე და არა სხვაგან მომხდარა მათი საერთო ფუძე ენის დაშლა, რომელიც მიმდინარეობდა თანდათანობით მრავალი საუკუნის მანძილზე. საერთო ფუძე ენის დაშლამდე შექმნილა ერთიანი სახელმწიფო – „ქართლის სამეფო“. ამ სახელმწიფოში შედიოდნენ როგორც ქართველები, ასევე მეგრულ-ლაზები და სვანები. თუმცა, ამ დროს ეს ტომები ახლად იწყებდნენ ერთმანეთისგან გათიშვას. ადრე მათ აერთიანებდათ საერთო ფუძე ენა, საერთო წარმოშობა, ხოლო სახელმწიფოს წარმოქმნის შემდეგ მათ, საერთო ტერიტორიაზე მოსახლე ამ ტომებს, აერთიანებდათ საერთო სახელმწიფო.

ცნობილია, რომ ქართლის ანუ იბერიის სამეფო საკმაოდ მდგრადი პოლიტიკური ერთეული იყო და ის აერთიანებდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს როგორც ქრისტეს შობამდე, ასევე მის შემდეგაც. ამის შესახებ დაუინებით მიგვითითებს როგორც „ქართლის ცხოვრება“ და ძველი ქართული წყაროები, ასევე უცხოური წყაროები და არქეოლოგიური მასალაც. რა თქმა უნდა, არსებობდა გამონაკლისი ზოგიერთ საუკუნესა თუ ათწლეულში, მაგრამ ყოველთვის იბერიის სამეფო კვლავ იერთებდა დაკარგულ ნაწილებს. არსებითი და ნიშნეული იყო ის, რომ იბერია თითქმის ყოველ საუკუნეში, ქრისტეშობამდე III საუკუნიდან, ვიდრე ქრისტეს შემდეგ VIII საუკუნემდე ახერხებდა როგორც დასავლეთის, ასევე აღმოსავლეთის გაერთიანებას. ამიტომაც, დასავლეთ საქართველო, ისევე როგორც აღმოსავლეთი, პოლიტიკურად განიხილებოდა როგორც იბერია. უცხოელი ისტორიკოსები დასავლეთ საქართველოს (ისევე, როგორც აღმოსავლეთს) უწყვეტად VI-VIII საუკუნეებამდე უწოდებდნენ იბერიას. უცხოურ წყაროთა ჩვენების თანახმად, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას იბერებს უწოდებდნენ. ეს გამონკვეთი იქნებოდა იმიტომ, რომ ეს ტომები პოლიტიკურად იბერები იყვნენ, ეთნიკურადაც იბერებისაგან (აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობისგან) არ განსხვავდებოდნენ: საერთო ჰქონდათ ენა, კულტურა, სარწმუნოება, საერთო წარმოშობა – სისხლით ნათესაობა. ამიტომაც დასავლეთი საქართველოც იბერიაა, ხოლო მცხოვრებნი – იბერები. დასამტკიცებლად შეიძლება მოვიყვანოთ ძველი ცნობები:

ევსევი კესარიელი წერს – „მეგასთენე (III საუკ. ძვ. წ.) ამბობს, რომ ნაბუქოდონოსორმა... მიალნია... იბერთა ქვეყანაში, აჯობა მათ... ერთი ნაწილი მათგანი გადაადგილა მან პონტოს ზღვის მარჯვენა მხარეზე, იქ დაასახლა“. ¹¹⁹ ბერძნები ანტიკურ პერიოდში შავი ზღვის სანაპიროების აქტიურ კოლონიზაციას ეწეოდნენ, ამიტომაც ძველმა სამყარომ ძალზე კარგად იცოდა, თუ რას ეწოდებოდა შავიზღვისპირეთი, კავკასიის სიღრმე, სომხეთის ჩრდილოეთი და კასპიის ზღვა, საერთოდ,

ამიერკავკასიის გეოგრაფია. ევსევი კესარიელის ცნობით, ანტიკურ სამყაროში გავრცელებული ყოფილა თვალსაზრისი, რომ შავი ზღვის მარჯვენა მხარე, ე. ი. კოლხეთი ქრისტემდე III საუკუნეში დასახლებულია იბერებით. „ქართლის ცხოვრებითაც“ ამ დროს დასავლეთ საქართველო ქართლის სამეფოში შედის. ვანის არქეოლოგიური გათხრების ხელმძღვანელი წერს: „ძვ.წ. აღ-ის IV-III საუკუნეები იყო სწორედ აღმოსავლური ქართული ტომების და პირველ რიგში მესხთა ფართოდ განსახლებისა და პოლიტიკური აქტივობის ხანა. ამრიგად, მესხური, ე. ი. ქართის ენოვანი (და დღევანდელი იმერლებისა და გურულების) წინაპარი ტომების დამკვიდრება დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს მინა-წყალზე ძვ.წ. აღ-ის III-II საუკუნეებიდან მაინცაა სავარაუდებელი. ... ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ თითქოს საეჭვო აღარ უნდა იყოს სტრაბონის მიერ რიონის დაბლობის გარკვეული ნაწილის „მოსხთა ქვეყანად გამოცხადება...“¹²⁰

„ძვ.წ. აღ-ის II საუკუნიდან, როდესაც ქართლის სამეფომ სამხრეთით ბევრი ოლქი დაკარგა, დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ რაიონებში, როგორც ჩანს, მისი ძალაუფლება კვლავ ძალაშია“.¹²¹

თუკი ქრისტემდე II საუკუნეში ძლიერ დასუსტებულ იბერიას დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილი არ დაუკარგავს, ცხადია, წინა საუკუნეებში მისი სიძლიერის დროს მთელ დასავლეთ საქართველოზე ექნებოდა ძალაუფლება.

„მარ-აბას-კატინა (I საუკ. ქრისტემდე)... გადმოგვცემს აბიდენის სიტყვებს: ნაბუქოდონოსორი... შეესია იბერებს... და მათი ნაწილი დაასახლა პონტოს ზღვის მარჯვენა ნაპირებზე“.¹²²

ე. ი. I საუკუნეში ქრისტემდე, ისევე როგორც ადრე, ანტიკურ სამყაროში კვლავ გავრცელებულია აზრი, რომ იბერები შავიზღვისპირეთში, ე. ი. კოლხეთში ცხოვრობენ.

„ახ.წ. აღ-ის I-II საუკუნეებში ქართლი გადაიქცა ძლიერ სახელმწიფოდ, რომელიც ამიერკავკასიასა და მეზობელ მხარეებში პოლიტიკურ ჰეგემონობას ღამობდა“.¹²³ „II ს. აქ ... შავი ზღვის სანაპიროზე იბერიას პქონდა ფეხი მოკიდებული“.¹²⁴

მოყვანილი ამონაწერებიდან ჩანს, რომ ქრისტემდე IV საუკუნეში შექმნილ ქართველთა სამეფოში შედიოდა დასავლეთი საქართველო. ქრისტემდე III საუკუნეში ეს სამეფო კიდევ უფრო ძლიერდება, და მასში, ბუნებრივია, შედიოდა დასავლეთი საქართველო. II საუკუნეში ქრისტემდე ეს სამეფო სუსტდება და კარგავს თავის სამხრეთ პროვინციებს.

მიუხედავად ამისა, ამ სამეფოში კვლავ შედიოდა დასავლეთი საქართველო. I-II საუკუნეებში ქრისტეს შემდეგ ქართველთა სამეფო ისე ძლიერდება, რომ ჰეგემონობას ცდილობს მთელ ამიერკავკასიაში. ამ დროსაც, ბუნებრივია, მის შემადგენლობაში დარჩა დასავლეთი საქართველო.

III-IV საუკუნის ავტორი ევსევი კესარიელი (260-340 წწ.) იბერთა საცხოვრის შავი ზღვისპირეთში განსაზღვრავს.

სოკრატე სქოლასტიკოსი (IV-Vს.) წერს: „...იბერები ცხოვრობენ ევქსინის პონტოსთან“.¹²⁵

გელასი კესარიელი (IV საუკ.) ... მოგვითხრობს: „იმავე ხანებში ღმრთის მცნება მიიღეს პონტოს გასწვრივ მინა-წყალზე მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა...“¹²⁶

რუფინუსის (გარდ. 410 წ.) თხზულებაში ნათქვამია: „ამავე ხანებში იბერთა ტომმაც, რომელიც ცხოვრობს პონტოს მხარეში, მიიღო ღვთის მცნების კანონები და ტყვე ქალი...“¹²⁷

„სამივე ავტორის მიხედვით, იბერები შავი ზღვის სანაპირო არეალში არიან მოქცეულნი“.¹²⁸

პროფესორი რობერტ ბლაისშტაინერი წერს: „დასავლეთ საქართველოს რომაულ ხანაში ეწოდება იბერია“.¹²⁹

ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ცნობა ევაგრე პონტოელის შესახებ. „IV საუკუნის ცნობილი მოაზროვნისა და მწერლის ევაგრი პონტოელის ბიოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ ევაგრი წარმოშობით პონტოელია – იბერთა ქალაქის მცხოვრები, პალადის შემდგომ V საუკუნის ისტორიკოსები აღნიშნავენ, რომ ევაგრი ტომით იბერია“.¹³⁰

იმ დროს პონტოში ცხოვრობდნენ მეგრულ-ლაზური ტომები. სწორედ ამ ლაზმეგრელების ზოგადი სახელია იბერები (ქართვეთან ერთად). ქართვენი და მეგრელები ისეთ გასაოცარ იგივეობას, ერთგვაროვნებას, ეროვნულ ერთობას ამჟღავნებდნენ იმ დროს, რომ თანამედროვე ისტორიკოსები ვარდებიან გამოუვალ, უხერხულ მდგომარეობაში და ვარაუდობენ: „... ეგრები თავდაპირველად შეიძლება დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ რაიონებში, არგვეთსა და მიმდგომ მხარეებში დამკვიდრებულ ქართ-მესხური ტომები იყვნენ“.¹³¹ „... ეგრისი“ და „მეგრელი“ („მარგალი“) სახელები... არამეგრულ ნაწილს უნდა რქმეოდა“.¹³¹

სინამდვილეში ეგრისელები და მეგრელები, ცხადია, თავიდანვე მეგრელებს ერქვა, მაგრამ ისინი ეთნიკურად ისე ახლოს იყვნენ ქართვეთან, რომ ეთნიკურად ერთ მთლიანს წარმოადგენდნენ – ერთ ეროვნებას ქმნიდნენ.

დასკვნა: ყველა ქართულ ტომს – ქართველ ხალხს აქვს საერთო ტერიტორია და სახელმწიფოს შექმნის შემდეგ მათ ამ საერთო სამშობლოს ეწოდა ქართლი – იბერია. ქართლი ერქვა ქვეყნის როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ ნაწილს. იბერები არიან ამ ქვეყნის მცხოვრებნი, როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოში. იბერები კი ქართველები არიან.

გ) ფსიქიური წყობის ერთობა

I. საერთო კულტი – ერთმორწმუნეობა

მეცნიერების მიერ გარკვეულია, რომ უძველეს დროს ქრისტიანობის მიღებამდე დიდი ხნით ადრე ქართველებს (ქართვეს, მეგრელებსა და სვანებს) ჰქონიათ საერთო სარწმუნოება – არსებული საერთო წარმართობა – ერთი სარწმუნოება. ამასთანა-

ნავე მათი სარწმუნოება ყოფილა ძალზე დახვეწილი და დამუშავებული. შემუშავებული ყოფილა საერთო საკულტო ტერმინოლოგია. კულტმსახურებისთვის არსებობდა საერთო ენა. კულტმსახურება ერთ ენაზე სრულდებოდა ქართველთა ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეებსა და თემებში.

ქართული მითოლოგია დამუშავებული და დახვეწილი ყოფილა. ამის შესახებ წერს შ. ნუცუბიძე – ნყლის „ღმერთი“ იგრიის „თავდაპირველად მხოლოდ ადგილობრივი კოლხიდელი ღმერთი იყო და მხოლოდ შემდეგ, ქართული მითოლოგიის მთლიანი დამუშავების შედეგად, საერთო-ქართულ პანთეონში შევიდა“.¹³²

„ქართველი ტომების უძველეს რწმენათა მიმოხილვისას გაირკვა, რომ ... ქართველებშიაც სხვადასხვა ტომთათვის დამახასიათებელ სურათს ვხვდებით. როგორც ირკვევა, „თავისი წილი ღმერთები“ ჰყავდათ ცალკე თემებსა და საგვარეულოებს... ამასთანავე, ხალხური გადმოცემები და მდიდარი ეთნოგრაფიული მასალები გვიჩვენებენ, რომ ქართველებს ჰყავდათ საერთო, დიდი (უფროსი) ღმერთებიცა და სატომო ან სატომთაშორისი ღვთაებებიც... ახლა, შეიძლება ითქვას, კარგად არის გამორკვეული, რომ იმ დროს ქართულ ასტრალურ პანთეონს სამეული მეთაურობდა პირველი მათგანი უფროსად მიჩნეული უზენაესი ღმერთი იყო. მეორე – ქალღმერთი მზე ან მზექალი, ხოლო მესამე – კვირია“...¹³³

გარკვეულია არა მარტო საერთო წარმართული პანთეონის „ღმერთები“ იერარქიის მაღალ საფეხურზე, არამედ მომდევნო საფეხურზე მდგომი „ღმერთები“.

„უკვე ამ დროისათვის ქართველთა ყველა ღვთაება ანთროპომორფულ არსებად არის წარმოდგენილი, ამასთანავე, ირკვევა, რომ უზენაესი ღმერთი – მთვარე ღმერთია, ე.ი. მამა ღმერთია. კარგად არის გამორკვეული, რომ ოდესღაც ქართულ ტომებს სათავისო სათემო ღვთაების გარდა ყველასათვის საერთო რწმენა ჰქონიათ და საერთო ქართული წარმართობაც ყოფილა. ... კვირიას თავყვანისცემასთან დაკავშირებულ სვანურ წესებს წმინდა ქართული წარმართული რწმენის ანარეკლი აქვთ დაცული და თვით სათანადო ფერხულის სიტყვებს მეფერხულე სვანები ქართულად წარმოთქვამდნენ ამ წესების ძველქართულ სახელებთან ერთად, ფერხულის ქართულად წარმოთქმის ჩვეულება, უეჭველია, თავდაპირველი, საერთო ქართული წესის ნაშთი უნდა იყოს ... მეგრელი მეკვლეც თავის წარმოსათქმელ სიტყვებს მეგრულად კი არა, სწორედ ქართულად ამბობს ხოლმე“. მითითებული და კიდევ ბევრი სხვა მონაცემი საფუძველს აძლევდა ავტორს დაესკვნა შემდეგი: „ცხადი ხდება, რომ არამც თუ საზოგადო ქართული, ყველა ქართველ ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ, რომ წარმართობას საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონდა“.¹³⁴

ანტიკური ხანისთვის ქართველური ტომები კი არ დაშორებულან ერთმანეთისგან, პირიქით, ქართველთა კონსოლიდაცია გაძლიერებულა. ამის მიზეზი სხვებთან ერთად, იქნებოდა საერთო ქართული სახელმწიფოს არსებობა, საერთო სარ-

წმუნოებისა და აგრეთვე საერთო სახელმწიფო და კულტმსახურების ენის არსებობა.

„ანტიკური ხანისათვის, როდესაც ქართველთა კონსოლიდაციის შემდგომი გაძლიერება შეინიშნებოდა, არ არსებობს საფუძველი რაიმე მნიშვნელოვანი ცვლილება ვიგულისხმოთ ქართულ წარმართულ პანთეონში“.¹³⁵

ცხადი ხდება, ქართველების მიერ ქრისტიანობის მიღებამდე ქართველებს ჰქონიათ საერთო – ყველა ქართულ ტომთათვის ერთი და იგივე სარწმუნოება – საერთო წარმართობა.

ქრისტიანობაც ერთდროულად მიიღეს, როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოში.

ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოში.

წმიდა ნინოსაც მოუქცევია როგორც აღმოსავლეთი, ასევე დასავლეთი საქართველო, ამის შესახებ დაბეჯითებით მიუთითებენ ბერძენ-რომაელი ისტორიკოსები. გელასი კესარიელი წერს – „იმავე ხანებში ღმრთის მცნება მიიღეს იბერებმა და ლაზებმა... ამ უდიდესი სიკეთის მიზეზი გახდა ერთი დედაკაცი, რომელიც მათთან იყო ტყვედ“.¹³⁶

რუფინუსის მიხედვით, დასავლეთ საქართველოს გამაქრისტიანებელი წმიდა ნინოა. ის წერს: „ამავე ხანებში იბერთა ტომმაც, რომელიც ცხოვრობს პონტოს მხარეში, მიიღო ღვთის მცნების კანონები და ტყვე ქალი“.¹³⁷

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვითაც ასევეა – მირიან მეფე ქრისტიანობას სახელმწიფო სარწმუნოებად აცხადებს მთელ იბერიაში ანუ როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოში: „გარდაიცვალა მირიან მეფე... რომელმან ნათელსცა ყოველთა ივერიელთა“.¹³⁸

მართალია, დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობა ისე საყოველთაო არ გამხდარა, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში, მაგრამ მალევე როგორც დასავლეთ საქართველოში, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთშიც ქრისტიანობა საყოველთაო სარწმუნოებად გადაიქცა. მთელი ქართველი ხალხი ქრისტიანი იყო.

დასკვნა: ქრისტიმდე, IV-III საუკუნეებამდე, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შექმნამდე უკვე არსებულა ყველა ქართული ტომისთვის საერთო სარწმუნოება – საერთო ქართული წარმართობა (სხვათა შორის, ჩანს, ამან ასახვა ჰპოვა „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“, რომელშიც აღწერილია, რომ ქართველთა ძველი სამშობლოდან „არიან-ქართლიდან“ ახალ სამშობლოში გადმოსახლებულმა ქართველებმა და ქართველთა მეფემ თან წამოიყვანეს თავიანთი „ღმერთები“).

II. ქართული ტომების საერთო კულტურა

ქართველ ტომთა საერთო კულტურის არსებობა ყოველთვის უეჭველი იყო. ეს იყო ერთიანი ეთნოსის, ერთი ხალხის კულტურა. ჯერ კიდევ საერთო ქართული სა-

ხელმწიფოს – იბერიის, ანუ ქართლის სამეფოს წარმოშობამდე დიდი ხნით ადრე არსებული ცნობილი კოლხური კულტურაც კი საერთო ქართული კულტურა იყო:

„კოლხური კულტურა „წარმოადგენდა ჯერ კიდევ სუსტად დიფერენცირებული ქართველი ტომების კულტურას“.¹³⁹ საერთო-ქართული (კოლხური) კულტურის მემკვიდრე იყო ანტიკური ხანის კულტურა. ამავე დროს ჩამოყალიბდა ერთიანი ქართული სახელმწიფო.

ანტიკურ ხანაში არა თუ შესუსტდა ქართული ეთნოსის ერთიანობა, პირიქით – „ანტიკური ხანისათვის... ქართველთა კონსოლიდაციის შემდგომი გაძლიერება შეინიშნება“.¹⁴⁰

მართლაც, „ქართლის ცხოვრებისა“ და სხვა ძველქართული წყაროების მიხედვით, ამ დროს, ანტიკურობის პერიოდშივე საქართველოს მოსახლეობას ეწოდება „ნათესავით ქართველი“. ე.ი. ერთი, გვარ-ტომობით ქართველი. „ქართლის სამეფოს“ ყველა მკვიდრი, ადგილობრივი მცხოვრები, იმ დროს „ქართველად“ ითვლებოდა, მიუხედავად იმისა, ქვეყნის აღმოსავლეთ თუ დასავლეთ ნაწილში ცხოვრობდა ის.

დასკვნა: ანტიკურ ხანაში „ქართველთა კონსოლიდაციის“ დროს, ცხადია, კულტურაც საერთოა, ამასვე უჩვენებს დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური შესწავლა.

დ) ეკონომიკური კავშირი დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის

ანტიკურ ეპოქაში, როცა ერთიანი ქართული სახელმწიფო ჩამოყალიბდა, ბერძნები შავი ზღვის სანაპიროების აქტიურ კოლონიზაციას ეწეოდნენ. მათ მრავალი სავაჭრო ქალაქი – პოლისები ჰქონდათ. საქართველოს შავიზღვისპირეთის ანტიკური ქალაქები ძირითადად ადგილობრივი მოსახლეობის ქალაქებია. ვანის და არქეოპოლისის გათხრები მიუთითებს, თუ როგორ ძლიერ განვითარებული სავაჭრო ქალაქები იყვნენ დასავლეთ საქართველოს ქალაქები. აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური შესწავლა უჩვენებს, რომ არა მარტო მცხეთა, არამედ სხვა ძველქართული ქალაქებიც მძლავრად განვითარებული ანტიკური ქალაქები იყო. ამის შესახებ სტრაბონიც მიუთითებდა. მცხეთა საერთაშორისო მნიშვნელობის მქონე სავაჭრო გზაჯვარედინზე მდებარეობდა. საერთაშორისო სავაჭრო გზა მცხეთასა და მტკვრის ხეობას უკავშირებდა რიონსა და შავ ზღვას. თუ რა დიდი მნიშვნელობისა იყო დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველოს დამაკავშირებელი საერთაშორისო სავაჭრო-ეკონომიკური გზა, იქიდანაც ჩანს, რომ იმ დროს მდინარე ფაზისზე სტრაბონის თანახმად, 120 ხიდი ყოფილა გადებული. ხიდების ასეთი კოლოსალური რაოდენობა მიუთითებს გზების სიმრავლეზე, ე. ი. ვაჭრობისა და ეკონომიკის განვითარებაზე. მტკვარსა და რიონზე გამავალი საერთაშორისო გზა ეკონომიურად აკავ-

შირებდა საქართველოს კუთხეებს ერთმანეთთან. დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთკავშირი ჰქონდა (იმ დროის შესაბამისად).

ე) ქართველების საერთო წარმოშობა, სისხლით ნათესაობა

დაბადებაში მოხსენიებულია ქართველთა საერთო წინაპარი – „ესე შობანი ძეთა ნოესნი: სემ, ქამ და იაფეთ. და იყვნეს მათდა ძენი შემდგომად წყლით რღვნისა.

ძენი იაფეთისნი... თობალ და მოსოქ“ (დაბადება 10, 1-2).

I საუკუნის განთქმული ისტორიკოსი იოსებ ფლავიუსი, ევსტათე ანტიოქიელი (IV ს.), თეოდორე კვირელი ეპისკოპოსი (IV ს.), ლეონ გრამატიკოსი (XI ს.) წერენ, რომ თუბალ-თობელებს მათ დროს იბერები ეწოდებოდათ. ფლაბიოსი მეშუბ-მოსოხს კაპადოკიელთა წინაპრად მიიჩნევდა. ძველი ქრისტიანი ავტორები ხშირად ასახელებენ იბერთა წინაპრებს, ხოლო ეგრისელთა წინაპარს არ ასახელებენ. ეს არ არის შემთხვევითი, საქმე ის არის, რომ ამ ქრისტიან ავტორთა დაბეჯითებული მტკიცებით, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ცხოვრობენ იბერები, დასავლეთ საქართველოს რომაულ ხანაში იბერია ეწოდება, მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ დასავლეთ საქართველო – ეგრისია, ხოლო მოსახლეობა მეგრელები. სწორედ მათ, მეგრელებს უწოდებენ ძველი ავტორები იბერებს, აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობასთან ერთად და სწორედ ამიტომ არ ასახელებენ ეგრისელთა წინაპარს. მიაჩნიათ, რომ დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს ხალხს ეწოდებათ იბერები და ამ ერთ ხალხს ერთი წინაპარი ჰყავს – ბიბლიაში მოხსენიებული თობალი.

„იბერიის“ ხალხი ერთი ხალხი იყო და იბერებად იწოდებოდა – ამიტომაც მას ჰყავდა საერთო წინაპარი – თობელი.

თობელისაგან წარმოიშვნენ იბერები – „ქართვები“, „ეგრისელები“ და „სვანები“ ანუ ქართველები. იმ დროის ეგრისელები ისევე იბერები არიან, როგორც „ქართვები“. ლინგვისტების აზრითაც, „იბერ“ ფუძიდანაა წანარმოები „ეგრ“ ფუძე, აქედან „ეგრისი“.

„იბერ ფუძის ძველი სახეობა უნდა ყოფილიყო ჰბერ (შეადარე, რომაელი მწერლების თხზულებაში დადასტურებული ჰიბერ)... ჰბერ ფუძის დუბლიკატებია ჰვერ, ჰმერ (იბერ-ივერ-იმერ), ამათგან – ჰვერ – ნაირსახეობამ ერთ-ერთ დიალექტიკურ რეგიონში სხვა ფონეტიკური განვითარება განიცადა – ჰ გადავიდა გ-ში (მოხდა ენ. ანევა) და მივიღეთ გვერ... გერ... გურ... ერთი მხრივ, პრეფიქსის დართვით გამოიშვა ეგერ/ეგრ-ის-ი, მეგრ-ელი (მეორე მხრივ – გურია)“.¹⁴¹

XVIII საუკუნის ბოლოს, 1790 წელს, საქართველოს განსაკუთრებული დაშლილობის დროს შედგა დოკუმენტი „ივერიელთა ერთობის ტრაქტატი“, რომელშიც, კერძოდ, ნათქვამია: – „ვინაიდან ყოველთავე ივერიელთა მსახლობელთა სამეფოსა ში-

ნა ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისათა აქვსთ ერთმორწმუნეობა, არიან შვილნი ერთისა კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქვსთ გავასხელობითიცა სიყვარული ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის. ამისათვის ჩვენ აღვსთქვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა...“.¹⁴² აქ საინტერესოა, რომ ქართული საუკუნოვანი ტრადიციული კონცეფციით, რომელმაც ასახვა ჰპოვა ამ დოკუმენტში – ივერია ეწოდება არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს, არამედ, დასავლეთ საქართველოსაც. ერთიან საქართველოს – ყოველი ივერია ეწოდება, მოსახლეობას – ყოველნი ივერიელნი, სხვადასხვა პროვინციებს – ივერიის ქვეყნები. განსაკუთრებით ხაზგასასმელია, რომ ძველქართული თვალსაზრისით, ივერიელები ანუ სამეგრელოს, გურიის, იმერეთის, კახეთისა და ქართლის მოსახლეობა (მსახლობელნი) არიან სისხლით ნათესავნი, ე.ი. გენეტიკურად ერთიანი, ერთი ეთნიკური წარმოშობის ერი. სისხლით ნათესაობის გამო ივერიელები ანუ მეგრელები, გურულები, იმერლები, კახელები და ქართლები „ურთიერთთან შეკრულშეკავშირებულნი არიან მოყვრობით“, ანუ „ნათესაური“, ეროვნული ერთობა აქვთ. გარდა ამისა, ივერიელებს ერთმანეთთან ამ დოკუმენტის ხელისმომწერთა თვალსაზრისით, აერთიანებთ საერთო ენა – ივერიელები არიან „ერთისა ენისა მქონებელნი“ – იგულისხმება ქართული ენა. ივერიელებს აქვთ საერთო ტერიტორია – „ყოველი ივერია“, ივერიელებს დოკუმენტის მიხედვით, აქვთ ფსიქიკური წყობის ერთობა – ერთმორწმუნეობა, ერთი ეკლესია.

ვინაიდან ამ დოკუმენტის ერთ-ერთი ხელისმომწერი იყო საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ანტონ I, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ეკლესიაში მიღებული თვალსაზრისით, ერი ეწოდებოდა (თანამედროვე სიტყვებით რომ ვთქვათ) ერთი ეთნიკური კავშირის მქონე, ანუ სისხლით მონათესავე მოსახლეობას, რომელსაც ჰქონდა აგრეთვე საერთო ენა – ენობრივი ერთობა, საერთო ტერიტორია, ფსიქიკური წყობის ერთობა – საერთო სარწმუნოება. ქართული ეკლესიის და საერო ხელისუფლების თვალსაზრისით, ივერიელებს ანუ ქართველებს ჰქონდათ ჩამოთვლილი ნიშანთვისებები, ანუ ქმნიდნენ ეროვნულ ერთობას. ამიტომაც მათ უნდა ჰქონოდათ სახელმწიფოებრივი ერთობაც.

მეგრელები, გურულები, იმერლები, კახელები და ქართლები სისხლით ნათესავებად მიიჩნეოდნენ და მიიჩნევიან.

ქართვეს, ზანებსა და სვანებს ქართული ეკლესიის ჩამოყალიბების დროს (I-IV საუკუნეებში) უფრო მეტი ეროვნული ერთობა ჰქონდათ, ვიდრე გვიან შუა საუკუნეებში. ამიტომაც თავიდანვე ქართული ეკლესიის სამწყობოს წარმოადგენდა ერთიანი ქართველი ხალხი, რომლის ეთნიკური განსახლების საზღვრები მოქცეული იყო შავი ზღვიდან და მდინარე ეგრისწყლიდან (კლისურიდან) ვიდრე სომხეთ-ალბანეთამდე (მერვე საუკუნემდე, ხოლო შემდეგ ეს საზღვრები კიდევ უფრო გავრცელდა).

ისმის მეორე საკითხი – რამდენად შესაძლებელია ქართველი ხალხი ჩამოყალი-

ბებული ყოფილიყო I-IV საუკუნეებში ნმიდა ანდრიასა და ნმიდა ნინოს ქადაგებების დროს. ქართული წყაროების თანახმად, ქართველი ხალხი უკვე ჩამოყალიბებული იყო პირველი ქართული სახელმწიფოს დაარსების დროს, ქრისტეშობამდე IV-III საუკუნეებში.

ამ თვალსაზრისს ეთანხმება ისიც, რომ სწორედ ამ პერიოდისათვის სომეხი ხალხი უკვე ჩამოყალიბებული ყოფილა. ს. ერემიანის თანახმად, სომეხი ხალხის ჩამოყალიბება დამთავრდა ძვ.წ. აღ-ის IV ს-ის დამლევს.¹⁴³ „სომეხი ხალხის ჩამოყალიბების ბოლო ეტაპი თანხვდება ძვ.წ. აღ-ის VI ს-ში სომხეთის სახელმწიფოს შექმნას. მან ურარტუს სახელმწიფოს ადგილი დაიკავა.“¹⁴⁴

ცნობილია, რომ ჩვენი ძველი ისტორიკოსები ჰაოსსა და ქართლოსს ძმებად მიიჩნევდნენ, ამიტომაც ისინი ქართველი და სომეხი ხალხების ჩამოყალიბების ხანას ერთ ეპოქაში ათავსებდნენ.

ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები

ადგილობრივი ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრების განსაზღვრა ძნელი არ არის. IV მსოფლიო კრებამ დააკანონა: საეკლესიო საზღვრები უნდა დამთხვეოდა სახელმწიფოს საზღვრებს (იხ. ამონაწერი უნივერსალის სინოდის საეკლესიო განსაზღვრებიდან. რუსეთის საპატრიარქო, 1943 წ. 19 ნოემბერი, №12). ცნობილია, რომ მსოფლიო საეკლესიო კრებები იღებდნენ და აფუძნებდნენ არა ახალ წესებს, არამედ ამტკიცებდნენ იმ კანონებს, რომელნიც უკვე არსებობდნენ საეკლესიო პრაქტიკაში და წინა დროის მამათა მიერ იყვნენ დაკანონებულნი.

ბ. ლომინაძე წერს: „აღმოსავლეთის ეკლესია განსაკუთრებულად სავალდებულოდ ხდიდა სამოქალაქო-საერო დაყოფის გადაღებას საეკლესიოში, ასე რომ ყოველ ცვლილებას საეროში შესაბამისი ცვლილებები უნდა მოჰყოლოდა საეკლესიოში (ქალკედონის IV, 13, 17 და სხვ.)“¹⁴⁵

მამათა კანონების თანახმად, ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვარი ემთხვევა საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარს. ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრის დადგენისთვის ჩვენ უნდა განვსაზღვროთ ქართული სახელმწიფოს საზღვრები, რომელთაც გასდევდა ეკლესიის საზღვარი.

„ქართლის“ საზღვრები და ქართველთა ვინაობა ლეონტი მროველის მიხედვით

ლეონტი მროველის მიხედვით, ქართლის სახელმწიფოში შედიოდა როგორც აღმოსავლეთი, ასევე დასავლეთ საქართველო.

ქართლის ცხოვრების მიხედვით, „დაიპყრა ალექსანდრე ყოველი ქართლი ... და უტყევა ქართლს ერისთავად აზონ“¹⁴⁶, „აზონ... დაიპყრა ქართლსა ზედა ეგრისიცა“.¹⁴⁷

განძის პოვნით დაიმედებულმა ფარნავაზმა, ეგრისის მთავარს ქუჯის მისწერა – „ვიყენეთ ჩვენ ძმა და ვიხმართ ჩვენ ხუასტაგი იგი ორთავე. გამოვუჩნდეთ ჩუენ მტრად აზონ ერისთავს“.

აზონს დაპყრობილი ჰქონდა როგორც აღმოსავლეთი, ასევე დასავლეთ საქართველო. ამიტომაც, გახარებულმა ქუჯიმ მისწერა ფარნავაზს – „ხუასტაგითა შენითა განგმირავლე სპანი შენნი, ვიდრე გამოვჩნდეთ მტრად აზონისა, მაშინ განიხარონ ყოველთა ქართველთა...“

აზონ იყო „კაცი ძნელი და მესისხლე“. ის დაპყრობილ სამეგრელოშიც „მონყვედდა“ ადგილობრივ მოსახლეობას, ამიტომაც აზონის დამარცხებით მეგრელებიც გაიხარებდნენ. ამ მიზეზის გამო, ქუჯის ფარნავაზისთვის თითქოსდა ის კი არ უნდა მიეწერა, რომ „გამოვჩნდეთ მტრად აზონისა და განიხარონ ყოველთა ქართველთაო“, არამედ უნდა მიეწერა: გამოვჩნდეთ მტრად აზონისა, მაშინ განიხარონ ყოველთა ქართველთა და მეგრელთაო, მაგრამ ქუჯი მეგრელებს არ ახსენებს, თუმცა, მეგრელები დაპყრობილი ჰყავდა აზონს. რატომ?

ცხადია, ქუჯი მეგრელებს არ ახსენებს იმიტომ, რომ მათ გულისხმობს „ყოველთა ქართველთაში“.

ჩანს, ფარნავაზის დროს „ყოველთა ქართველთაში“ იგულისხმებოდა არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, არამედ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობაც.

ამის შემდეგ ფარნავაზი გადადის დასავლეთ საქართველოში, ქუჯისთან. ქუჯიმ მას უთხრა: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა და შენ გმართებს უფლობა ჩემი“.

„შენ ხარ უფალი ჩვენი და მე ვარ მონა შენი“.¹⁴⁸

რატომ მართებს „ქართლის თავთა“ შვილს სამეგრელოს მეთაურზე უფროსობა? რატომ არის სამეგრელოს მეთაური მონა ქართლის მეთაურისა? ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართლის თავი, ანუ ქართლის მეთაური ისტორიულად განიხილებოდა არა მარტო აღმოსავლეთ, არამედ დასავლეთ საქართველოს მეთაურადაც. აქედან ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველო პოლიტიკურად ქართლია, თუმცა მას ეგრისი ჰქვია.

ფარნავაზმა „...დაიპყრა ყოველი ქართლი თუნიერ კლარჯეთისა“ „შემდგომ მოვიდა კლარჯეთს და დაიპყრა კლარჯეთი და წარმოვიდა მცხეთად“...¹⁴⁹

ფარნავაზის მიერ დაპყრობილ „ყოველ ქართლში“ შედის დასავლეთ საქართველო, მდინარე ეგრისწყლამდე, რადგანაც ამ მდინარემდე დასავლეთ საქართველოს მთლიანი ტერიტორია ფარნავაზს დაპყრობილი ჰქონია, ხოლო ეგრისწყალს იქითა ქვეყანა ქართლში, ანუ ფარნავაზის სახელმწიფოში არ შესულა:

„ხოლო ეგრისწყალს ქვემოთ დარჩა ბერძენთა, რამეთუ მკედრთა მის ადგილისათა არა ინებეს განდგომა ბერძენთა“.¹⁵⁰ ე.ი. ეგრისწყალს „ზემოთა“ ქვეყანა, ანუ ეგრისწყლის მარცხენა სანაპიროსთან მიმდებარე ქვეყანა არის ქართლი.

სად არის მდინარე ეგრისწყალი? უნდა ვიფიქროთ, რომ ის მიედინებოდა ეგროსის მიერ აშენებულ ქალაქ ეგრისთან ახლოს.

„ხოლო ამან ეგროს აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თვისი ეგრისი. ან მას ადგილსა ჰქვან ბედია“.¹⁵¹

ე.ი. ფარნავაზის სახელმწიფოში შედის ეგრისი – სამეგრელო და მთელი დასავლეთ საქართველო, გარდა ეგრისწყალს იქით მდებარე ქვეყნისა. ფარნავაზმა „დაიპყრა ყოველი ქართლი“ – ეგრისი შედის „ყოველ ქართლში“.

პოლიტიკურად ფარნავაზის მიერ შექმნილ სახელმწიფოს ეწოდებოდა „ქართლი“ ანუ „ყოველი ქართლი“, თუმცა, ამ ქართლში შედის „სხვადასხვა ქვეყნები“, მათ შორის „ეგრის-ეგური“ და კლარჯეთი, მაგრამ ერთიან სახელმწიფოს ქართლის სამეფო ეწოდება.

ფარნავაზმა „ყოველი ქართლის“ სამეფოს მხედრებად ანუ ჯარისკაცებად უცხოელები აღარ მიიღო, არამედ „ქართლოსიანნი“ – „განამრავლა ყოველნი მხედარნი ქართლოსიანნი“. ფარნავაზის ცხოვრების ავტორი იმიტომ აქცევს განსაკუთრებულ ყურადღებას ამ ამბავს, რომ ფარნავაზის წინა ხელისუფლებას ძირითად სამხედრო ძალად მონვეული ჰყავდა უცხოელები – არაქართველები.

აზონმა ამცნო სპათა მისთა, ვითარმედ: „ყოველმან ქართველთაგანმან, რომელმან პოვოს საჭურველი, მოკალთ იგი“, და ჰყოფდეს პრომნი იგი ესრეთ ქართველთა ზედა“.¹⁵²

ე.ი. აზონის სპა რომაელთაგან, „პრომთაგან“ ყოფილა შედგენილი, შემდეგში „ათასი მკედარი რჩეული პრომთა ამათგანი... განუდგეს აზონს“.¹⁵³ ასევე აზონს განუდგნენ ქართველნიც, გამოდის, რომ აზონის სპაში – ჯარში, ყოფილან უცხოელნიც და ქართველნიც, მაგრამ ძირითადი ძალა უცხოელთა იყო.

ფარნავაზის „ყოველი ქართლის“ სამეფოს შექმნაში მონაწილეობა მიიღეს როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს, ასევე დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობამ.

ფარნავაზი თავისი განძით გადადის დასავლეთ საქართველოში და იქ ქუჯის შემწეობით დაიქირავებს ჯარისკაცებს, ცხადია, ადგილობრივ მცხოვრებლებს. ქუჯი ეუბნება ეგრისში ჩასულ ფარნავაზს – „ნუ შურობ ხუასტაგსა შენსა, რათა განვაშრავლნეთ სპანი“,¹⁵⁴ ე.ი. შენი განძით ჯარი დავიქირაოთო. მართლაც, ეგრისშივე „განიშრავლნეს სპანი. ეგრისით შეკრბეს ურიცხუნი სპანი“.¹⁵⁵

ფარნავაზის პირველი ჯარი სწორედ დასავლეთ საქართველოში, ეგრისში შეკრებილი მხედრებისაგან შედგებოდა და ცხადია, ქართლის სამეფოს შექმნის შემდეგაც სამეფოს სპაში დიდი იქნებოდა ეგრისელ მხედართა რაოდენობა. მიუხედავად ამისა, ფარნავაზის ცხოვრების ავტორი წერს, რომ ფარნავაზმა „განამრავლნა ყოველნი მხედარნი ქართლოსიანნი“.

აქედან ცხადია, „ქართლოსიან“ მხედრებში ძირითადად იგულისხმება ეგრისელი მხედრები, ე.ი. ეგრისელიც ქართლოსიანად მიიჩნევა.

ფარნავაზ „მეფე იქმნა ყოვლისა ქართლისა და ეგურისა“.¹⁵⁶ „ყოველი ქართლის“ სამეფოს შექმნაში თანაბრად მიიღოს მონაწილეობა როგორც დასავლეთმა, ასევე აღმოსავლეთმა საქართველომ. ქართლის სამეფოს შექმნა დაიწყო დასავლეთ საქართველოში – ეგრისში. აზონისგან როგორც აღმოსავლეთის, ასევე დასავლეთ საქართველოს განთავისუფლების შემდეგ იქმნება ერთიანი აღმოსავლურ-დასავლური ქართული სამეფო ყოველგვარი შინაგანი წინააღმდეგობის გარეშე, პირიქით, შინაგანი მონდომებით. ქუჯი კვლავ რჩება თავისი ქვეყნის, ეგრისის მეთაურად, მაგრამ მისი მეფე უკვე არის ფარნავაზი – მეფემ „მისცა ქუჯის ქუეყანა ეგრისწყალსა და რიონს შუა... ეგრისი და სვანეთი და დაამტკიცა იგი ერისთავად მუნ“.¹⁵⁷

ფარნავაზმა დასავლეთ საქართველოში ეგრისის ერისთავის გარდა დასვა მარგვეთის ერისთავი. მას დასავლეთ საქართველოში სულ ორი ერისთავი ჰყავდა (ამ ერისთავების გარდა ერისთავები იყვნენ: კახეთისა, ხუნანისა, სამშვილდისა, წუნდისა, ოძრხისა და კლარჯეთისა. ყველა ამ ერისთავს ჰყავდა ზედამხედველი ერისთავი ანუ შიდა ქართლის სპასპეტი, რომელსაც ემორჩილებოდნენ).

„ფარნავაზმა აღაშენა და განავსო ქართლი“. ცხადია, ქართლში იგულისხმება დასავლეთ საქართველოს საერისთავოებიც – ეგრისისა და მარგვეთისა. ფარნავაზი დროდადრო გადადიოდა დასავლეთ საქართველოში, „ჟამითი ჟამად მივიდეს ეგრისს“, „მოიკითხის მეგრელნი და კლარჯნი, განაგის ყოველი საქმე დაშლილი“.¹⁵⁸

ფარნავაზი მეგრელთა და კლარჯთა მეფეა.

„იყო განსუენება და სიხარული ყოველსა ქართლსა ზედა, მეფობისათჳს ფარნავაზისსა და იტყოდეს ამას ყოველნი. „ეჰმადლობთ სუესა ჩუენსა, რამეთუ მოგუეცა ჩუენ მეფე ნათესავთაგან მამათა ჩუენთა და აღგუკადა ხარკი და ჭირი უცხოთა ნათესავთაგან“.¹⁵⁹

როცა ავტორი წერს, რომ იყო სიხარული ყოველსა ქართლსა ზედა, იგულისხმება მთელი საქართველო, დასავლეთიცა და აღმოსავლეთიც.

მთელი სამეფოს მოსახლეობა ამბობს: „მოგუეცა ჩუენ მეფე ნათესავთაგან მამათა ჩუენთა“. ავტორის აზრით, მეგრელთა, ისევე როგორც სამეფოს სხვა კუთხეთა მცხოვრებთა თვალსაზრისით, მეფე მათი ეროვნებისა არის, მათი მამათა შვილია, მათი ნათესავია, ანუ მათი ეროვნებისაა. „აღგუკადა ხარკი და ჭირი უცხოთა ნათესავთაგან“ – უცხო ნათესავი ნიშნავს უცხო ერს, ე.ი. ქართლის მოსახლეობა ერთი ერისაა, ერთი

ნათესავია, ერთი მამათა შვილებია, ხოლო სხვაა უცხო ნათესავი, უცხო ერი. ეროვნული იდენტობა გაცნობიერებულია.

ფარნავაზი ქართლოსის ნათესავია, ხოლო „ყოველი ქართლის“ მოსახლეობა – ქართლოსიანია, ნათესავით ქართველია – ქართლოსის ნათესავია.

„ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი“.¹⁶⁰ „განავერცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თუნეირ ქართულისა“.¹⁶¹

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ალექსანდრე მაკედონელმა „დაიპყრა ყოველი ქართლი და მოსრნა ყოველნი იგი ნათესავნი აღრეულნი ქართლს მყოფნი და უცხონი იგი ნათესავნი მოსრნა... და დაუტევნა ნათესავნი ქართლოსიანნი“.¹⁶²

ფარნავაზის მიერ ეროვნული სახელმწიფოს შექმნის დროს უცხოელები აღარ ცხოვრობდნენ ქართლში. ისინი ალექსანდრეს გაუჟღეცია. ამის გამო ფარნავაზს გაუადვილდებოდა ერთიანი სახელმწიფო ენის შემოღება, მაგრამ როგორც აღნიშნული იყო, ფარნავაზის სახელმწიფოს შექმნაში თანაბრად მონაწილეობდა როგორც აღმოსავლეთი, ისე დასავლეთ საქართველო. სახელმწიფოში ერთიანი სახელმწიფო ქართული ენის შემოღებას ეგრისში უკმაყოფილება არ გამოუწვევია. მემბტიანე აღნიშნავს, რომ ეგრისელები ისევე, როგორც სხვა კუთხის მცხოვრებნი, კმაყოფილნი და ბედნიერნი იყვნენ ფარნავაზის მეფობით. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ მეგრული ენა იმ დროს ჯერ კიდევ არ იყო გამოყოფილი ქართული ენისგან, ან მასთან ძლიერ ახლოს იდგა. მართლაც, იმ ექვს ენათა შორის, რომლებიც თითქოსდა ფარნავაზის რეფორმამდე მის სამეფოში იხმარებოდა, მეგრული ენა დასახელებული არ არის.

ფარნავაზის შემდგომი მეფის, საურმაგის, სამეფოში შედის დასავლეთი საქართველო. ის საქართველოს მთიანეთში, ასახლებს ჩრდილო კავკასიიდან გადმოყვანილ მოსახლეობას. „დასხნა მთიულეთს დიდოეთიდან, ვიდრე ეგრისამდე, რომელ არს სვანეთი“.¹⁶³

VII მეფე ქართლისა ბარტომი უშვილოა, ის იშვილებს ქართამს, ეგრისის ერისთავის, ქუჯის ძმისწულს. ეგრისელი ქართამი – ფარნავაზიანია. სწორედ ამ მიზეზის გამო იშვილა ის ბარტომმა. „ესე ქართველთა სათნოებისათვის ექმნა ბარტომს, რამეთუ ქართველთა დიდი სათნოება აქუნდა ფარნავაზიანთა მიმართ“.¹⁶⁴

თვითონ ბარტომი იყო არშაკუნიანი, იშვილა ქართამ ფარნავაზიანი (დედის მხრიდან), რომელიც იყო ეგრისელი – მეგრელი.

X მეფე ადერკი. „ამან ადერკი დაიპყრა ყოველი ქვეყანა ქართლი და ეგრისი“.¹⁶⁵ მთლიან სამეფოს ეწოდება „ყოველი ქვეყანა“. შედგება ქართლისა და ეგრისისგან. ერთიან სამეფოს კი ქართლის სამეფო ეწოდება. მის მეფეს „ქართლის მეფე“.

ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა ზემო ქართლსა და ეგრისში. „ხოლო ვითარცა ესმა მეფესა ადერკის მეგრელთაგან სჯულისა დატევება, განუწყრა და წარავლინა ერისთავნი მისნი და იძულებით კუალადვე მოაქცივნა მეგრელნი“...¹⁶⁶

ადერკის ეკუთვნის დასავლეთ საქართველო. მან თავისი სამეფო ორად გაუყო თავის შვილებს. ერთ შვილს – ბარტომს ერგო ეგრისი და მტკვრის ჩრდილოეთი ქართლი.

ქართლის სამეფოს საზღვრები მტკიცედ იყო დადგენილი და განსაზღვრული. ქართველ მეფეთა მთავარ მოვალეობას წარმოადგენდა ქართლის საზღვრების მტკიცედ დაცვა, ხოლო საზღვრის დარღვევის შემთხვევაში – „საზღვრის ძიების“ აუცილებლობა. მაგალითად, XII მეფენი ფარსმან და კაოს. მათ დროს სომხეთის მეფემ „მოულო საზღვარი ქართლისასა ქალაქი წუნდა“. „ვერ იძებნეს მეფეთა ქართლისათა საზღვარი და მოკუდეს მწუხარებასა შინა დიდსა“.¹⁶⁷

მეფეების მიერ თავიანთი სამეფოს „საზღვრის ძიება“ აუცილებელია. ასევე იქცეოდნენ XIII მეფენი აზორკ და არმაზელ. ამათ „განიზრახეს ძიება საზღვართა ქართლისათა“.¹⁶⁸

ასევე ქართველთა და ოსთა ლაშქარმა დაამარცხა სომეხთა ლაშქარი და ტყვედ შეიპყრეს სომეხთა მეფის ძე. ოსებს სურდათ ტყვე მეფისწულის მოკვლა, ხოლო „ქართველთა დაიცვეს ცოცხლებით ძიებისათვის საზღვართა მათათასა“. ამ დროს ქართველთა მუდმივი ბრძოლა სომეხების წინააღმდეგ გამონეული იყო სომეხთაგან მიტაცებული „საზღვრის ძიებით“. მართლაც, საზავო მოლაპარაკების დროს სომეხებს გადასცეს დატყვევებული სომეხი უფლისწული, ხოლო სამაგიეროდ, „ამისათვის სომეხთა უკმოსცეს საზღვარი ქართლისა ქალაქი წუნდა და ციხე დემოთისა, ჯავახეთი და არტაანი“.¹⁶⁹

„და აღესრულნეს არზოკ და არმაზელი ნუგეშინისცემულნი დიდად, რამეთუ სიმკნითა მათითა უკუმოიხუნეს საზღვარნი ქართლისანი“.¹⁷⁰

რადგანაც ქართლის სამეფოს სახელმწიფოს საზღვრები მტკიცედ იყო განსაზღვრული და დადგენილი, ამიტომაც საზღვრების შიგნით მოქცეულ ეგრისზე ქართლის სტატუსის განხორციელებას დიდი მნიშვნელობა მიეცემოდა.

XV მეფე ფარსმან ქველის სამეფოშიც შედის ეგრისი. ფარსმან ქველის მოკვლის შემდეგ მისი სამეფო მირდატმა დაიპყრო. „დაიპყრეს ქართლი მირდატ და ერისთავ მან სპარსთამან, ხოლო მეგრელნი დადგეს ერთგულებასა ფარსმანის ძისასა“.

ე.ი. დასავლეთ საქართველო ფარსმანის ძეს ემზრობა. დასავლეთ საქართველოს დახმარებით მან აღადგინა მეფობა ქართლში. მისი შვილი უკვე მეფეა „ყოველი ქართლის“ – „მეფობდა ესე ფარსმან ყოველსა ქართლსა ზედა“.¹⁷¹

XVIII მეფის ამაზასპის დროს ჩრდილოეთიდან გადმოვიდნენ ოსები ქვეყნის დასაპყრობად. „მაშინ ამაზასპ მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა. და მოვიდეს ერისთავნი აღმოსავალისანი: ერისთავი კახეთისა, ერისთავი ხუნანისა, ერისთავი სამშულდისა და შემოკრბეს მხედარნი სპასპეტისანი და ვიდრე მოსლვადმდე დასავლეთისა ერისთავისა, მოვიდეს ოგსნი“...¹⁷²

ქართლის სამეფოში შედის „დასავლეთის საერისთავოები“. მემატიაანის მიხედ-

ვით, „დასავლეთის საერისთავოებში“ შედის დასავლეთ საქართველოსა და კლარჯეთის საერისთავოები. მეფე ამაზასპი თავისი მესისხლეობისათვის „მოიძულეს... ერმან ქართლისამან“. ამის გამო განდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხისა, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა“. მართლაც, პირველმა მეფემ ფარსმანმა დასავლეთ საქართველოში, ანუ ეგრისში დასვა ორი ერისთავი – ერთი საკუთრივ ეგრისისა და მეორე მარგვეთისა. ანუ დასავლეთ საქართველო ორ საერისთავოდ იყო გაყოფილი. ამ საერისთავოების მეთაურებისა და აგრეთვე წუნდის, ოძრხისა და კლარჯეთის ერისთავებისათვის შემდგომში დაურქმევიათ „ერისთავნი დასავლეთისანი“. ცხადია, მეფე ამაზასპის სამეფოში შედის ეგრისი. მეფე ამაზასპის წინააღმდეგ შეკრული კოალიციის ჯარები სწორედ დასავლეთ საქართველოდან გადმოვიდნენ შიდა ქართლში. „გარდამოვლეს გზა თაკუერისა და მოვიდეს ერისთავთა თანა ეგრისათა“.¹⁷³

XXIV მეფე მირიანი. „მეფობდა ესრეთ მირიან მცხეთით გაღმართ ქართლს, სომხითს, რანს, ჰერეთს, მოვაკანს და ეგრს“.¹⁷⁴

„და მეფობდა მირიან მუნ ქართლს, რანს, ჰერეთს და მოვაკანს და აქუნდა ეგრისიცა ვიდრე ეგრისწყლამდე“.¹⁷⁵

XXVII მეფე ვარაზ-ბაქარი. „დაიპყრეს ბერძენთა თუხარისი და ყოველი კლარჯეთი ზღვითგან არსიანამდე და დარჩა ვარაზ-ბაქარს ქართლი თუნიერ კლარჯეთისა და ჰერეთი და ეგრისი“. „ქვეყანა მათი საზღვარი ქართლისა მოსცა ვარაზ-ბაქარსავე“.¹⁷⁶

ჯუანშერის თანახმად, ეგრისი „ქართლში“ შემაჯავლი ქვეყანაა

ჯუანშერი ქართლის მეფე მირდატს უწოდებს ქართველთა მეფეს. ამ XXXII მეფის დევიზია: „მტკიცედ და შეურყეველად ვიპყრნეთ საზღვარნი ქართლისანი“.¹⁷⁷ ის არის მამა ვახტანგ გორგასლისა.

მირდატის სამეფოში შედის დასავლეთ საქართველოც – ეგრისი. ეს იქიდან ჩანს, რომ როცა დაობლებული მისი ძის, 10 წლის ვახტანგის სამეფოში შემოიჭრნენ ჩრდილო კავკასიიდან გადმოსული დამპყრობლები, მათ დაარბიეს ცენტრალური ქართლი, ხოლო განაპირა პროვინციები არ დაურბევიათ.

„ვითარ იქმნა ვახტანგ წლისა ათისა, გარდამოვიდეს ოვსნი სპანი ურიცხუნი და მოტყუენეს ქართლი... დაურჩეს ნარუტყუენველად ქვენი ქართლისანი: კახეთი, კლარჯეთი და ეგრისი...“¹⁷⁸

ეგრისი შედის ვახტანგის სამეფოში – „მასვე ჟამსა გამოვიდეს ბერძენნი აფხაზეთით, რამეთუ ბერძენთა ჰქონდა ეგრისწყალს ქვემოთი კერძი ყოველი და დაიპყრეს ეგრისწყლითგან ვიდრე ციხე-გოჯამდე. მაშინ იქმნა გლოვა და ნუხილი ყოველთა ქართველთა და იტყოდეს. „...ღმერთმან... მიგუცნა ჩუენ ნარტყუენვად უცხოთა ნათესავთა და მიგკლო ჩუენ საზღვარი ბერძენთაგან, ვითარცა მიულო ვარაზ-ბაქარს მეფესა კლარჯეთი... ვიძიოთ... ჩუენ შური პირველ ოვსთა ზედა და შემდგომად მცა ვძებნეთ საზღვარი ქართლისა ბერძენთაგან“. ამას იტყოდეს ყოველნი ქართველნი და იყვნეს მწუხარებასა შინა დიდსა“.

„ვახტანგ... მწუხარე იყო... საზღვართა მიხუმიისაგან“.¹⁷⁹

ოსეთში გამარჯვების შემდეგ ვახტანგი ჩრდილოეთის გზით ჩადის აფხაზეთში. იმ დროს აფხაზეთი, ვიდრე მდინარე ეგრისწყალამდე, შედიოდა ბერძენების სახელმწიფოს შემადგენლობაში, ხოლო ვახტანგის პატარაობის დროს ბერძენებს ქართლის სამეფოს ტერიტორიაც ჰქონდათ დაპყრობილი მდ. ეგრისწყლიდან ციხე-გოჯამდე. ასე რომ, ბერძენებს ამ ტერიტორიაზე (აფხაზეთში და დაპყრობილ ეგრისში) თავიანთი ციხეები ჰქონდათ. ოსეთში გამარჯვებულმა ვახტანგმა „სამ ნელ ნარტყუენნა ყოველი ციხენი აფხაზეთისანი, ვიდრე ციხე-გოჯამდე.“¹⁸⁰ ჩანს, ვახტანგს არა თუ ქართლის სახელმწიფო საზღვარი აღუდგენია, არამედ კიდევც შეტევაზე გადასულა და ბერძენების მიწები დაულაშქრავს საკუთრივ აფხაზეთში.

საკუთრივ საბერძნეთში (პონტოში) ლაშქრობისას ვახტანგ მეფეს სიზმარში პირდებიან, რომ ბერძენთა კეისარმა „ყოველი საზღვარი ქართლისა მისგან უკმოღებული მოგცეს“,¹⁸¹ მართლაც, მალე ქართლის მომავალი კათალიკოსი პეტრე მოელაპარაკა კეისარს, რომელმაც „ყოველი, რომელი ეხილვა ჩუენებასა შინა, მისცა მას ზედა ნება ვახტანგს“.¹⁸² ე.ი. კეისარმა ვახტანგს დაუბრუნა ქართლის სამხრეთით დაპყრობილი ტერიტორიები, „მისცა საზღვარი ქართლისა“ – კლარჯეთი. სპარსელებ-

თან ომის წინ კეისარი ეუბნება ვახტანგს: „...მიგცე ციხე თუხარისი და საზღვარნი ქართლისანი“.¹⁸³

ომის შემდეგ ვახტანგ მეფეს „უკუმოსცა კეისარმან საზღვარი ქართლისა, ციხე თუხარისი და კლარჯეთი ყოველი“.¹⁸⁴ ამ დროს ვახტანგს აფხაზეთში ბერძნების კუთვნილი ტერიტორია ეგრისწყლიდან ჩრდილოეთით დაპყრობილი აქვს, ამიტომაც კეისარი ურიგდება ვახტანგს. „ეგრისწყლითგან ვიდრე მდინარემდე მცირისა ხაზარეთისა – ესე საზღვარი არს საბერძნეთისა ალექსანდრობითგან, რომელი ან შენ მიგიღია მკლავითა ჩუენგან. ან იგი უკუმოგუეც და ოდეს წარიყვანებდე ცოლსა შენსა, ასულსა ჩემსა, მაშინ მოგცე მისგან ქუეყანა და დაუნერა ეგრისწყალსა და კლისურასა შუა ქუეყანა ზითვად, და სხვა აფხაზეთი უკუსცა ვახტანგ ბერძენთა“.¹⁸⁵

ე.ი. ქართლისა და საბერძნეთის საზღვარი ალექსანდრე მაკედონელიდან და ფარნავაზიდან მოყოლებული გადიოდა მდინარე ეგრისწყალზე. მეფე ვახტანგ გორგასლის ცოლს მზითევში ერგო აფხაზეთის ტერიტორია მდინარე ეგრისწყლიდან ვიდრე მდინარე კლისურამდე (ე.ი. ახლანდელ მდინარე ლალიძგა-ეგრისწყლიდან მდ. კელასურამდე). ამის შემდეგ საუკუნეთა მანძილზე საზღვარი ქართლის სამეფოსა და ბიზანტიის იმპერიას შორის გადიოდა მდ. კლისურაზე, ხოლო კლისურას ზევით (მისი მარჯვენა სანაპირო კავკასიის მთებამდე) აფხაზეთი შედიოდა საბერძნეთის სახელმწიფოში.

აქედან ჩანს, რომ ეგრისი შედიოდა ქართლში, რომ ეგრისი იყო ქართლის ანუ იბერიის ერთ-ერთი პროვინცია, რომ იბერია მოიცავდა როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოს.

მაგ: მეფეების მირისა და არჩილის დროს საბერძნეთის იმპერატორი სწერს თავის ერისთავს აფხაზეთში: „ყოვლადვე საზღვართა ქართლისათა ჩუენგან ქმნილ არს ვნება... არამედ კეთილად პატივისცემდი მეფეთა და ერთა მაგათ ქართლისათა, და ამიერიითგან ნულარა ჴელ-გენიფების ვნებად მათდა და საზღვართა მათთა ეგრისათა“.¹⁸⁶

ე.ი. კეისარი სწერს თავის ერისთავს აფხაზეთში, რომ ჩვენ ხშირად ვარღვევთ ქართლის საზღვრებს ეგრისში, ე.ი. გადავიღვართ მდინარეებზე კლისურასა და ეგრისწყალზე და ვიპყრობთ ქართლის სამეფოს კუთვნილ ტერიტორიას. ამჟამად კი ქართლის სამეფოს დასუსტებისა და მაჰმადიანთა გაძლიერების გამო უმჯობესია და გიბრძანებ, პატივი სცე ქართლის მეფეებსა და ერს, მათ არ მიაყენო ვნება. ასევე ნუ დაარღვევ ქართლის სამეფოს საზღვრებს ეგრისში. ქართლის სახელმწიფოს საზღვრები ხშირად იხსენება ვახტანგის ცხოვრების აღწერაში. მაგ., ვახტანგ მეფემ „...მოსრნა და განასხნა ყოველნი ცეცხლისმსახურნი საზღვართაგან ქართლისათა“.¹⁸⁷

ისტორიკოსების განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ფაქტს, რომ ვახტანგ მეფის მემკვიდრე ეგრისს „ქართლის დასავლეთს“ უწოდებს: ვახტანგმა „რქუა ძესა თჳსსა დაჩის: „...შენდა მიმიცემია გურგუნი მეფობისა ჩემისა... საზღვარი აფხა-

ზეთისა, რომელი მოცემულ არს ეგრისწყალსა და კლისურას შუა. იგი თუთ ძმათა შენტა დედისა არს, იგი აქუნდეს მათ და იყვნენ შენდა ერისთავად...¹⁸⁸ ე.ი. პირველი „სპარსი“ ცოლისგან დარჩენილ შვილს მისცა მეფობა, ხოლო ბერძენისგან დარჩენილებს – ლეონსა და მირდატს მისცა ერისთავობა ტერიტორიისა, რომელიც მზითვად ერგო მათ დედას ბერძენთა კეისრისგან – მინა-წყალი კლისურასა და ეგრისწყალს შორის. ეს ტერიტორია გეოგრაფიულად შედიოდა აფხაზეთში, ხოლო პოლიტიკურად შევიდა ქართლის სამეფოში ვახტანგის მეფობისას.

ვახტანგის გარდაცვალების შემდეგ „დაჯდა საყდარსა მისსა ძე მისი დაჩი, ხოლო ცოლი და ორნი ძენი ვახტანგისნი წარიყვანნეს სამთა მათ ერისთავთა და დაიპყრეს დასავლეთი ქართლისა, რომელი მისცა ვახტანგ“.¹⁸⁹

აქედან აშკარად ჩანს, რომ „დასავლეთი ქართლისას“ მემატიანე უწოდებს ეგრისწყალსა და კლისურას შორის მოქცეულ ტერიტორიას. მემატიანის აზრით, ეგრისი, ისევე როგორც კახეთი და კლარჯეთი, ქართლის ერთ-ერთი ხევია, ანუ ერთ-ერთი პროვინციაა. „ხოლო ამან დაჩი მეფემან იწყო შენებად ქართლისა, რამეთუ მოოქრებულ იყვნეს ყოველნი ჴეენი ქართლისანი, თუნიერ კახეთისა და კლარჯეთისა და ეგრისისა“.¹⁹⁰ ისტორიკოსი გულისხმობს, რომ ქართლში შედის კახეთი, კლარჯეთი და ეგრისი.

ვახტანგის შვილის, ლეონის გარდაცვალების შემდეგ კლისურასა და ეგრისწყალს შორის მოქცეული ტერიტორიის ერისთავად დარჩა მირდატი. „ამას მირდატს დაევაჭრა ძმა მისი დაჩი: მეფემან გაუცვალა ქუეყანა და აღილო მირდატისაგან ეგრისწყალსა და კლისურასა შუა, მირდატის დედული, საზღვარი საბერძენეთისა, და მისცა ნაცვლად ჯავახეთი“.¹⁹¹

პერაკლე ბიზანტიის იმპერატორის დროს VII ს-ის დასაწყისში კუალად წარიღეს ბერძენთა საზღვარი ქართლისა: სპერი და ბოლო კლარჯეთისა, ზღუსპირი“.¹⁹²

ზღვის პირი ეწოდებოდა შავიზღვისპირეთს საერთოდ – სპერიდან აფხაზეთამდე, ბერძენებს მიუტაცნიათ მთელი შავიზღვისპირეთი, სპერი, კლარჯეთის ბოლო და კოლხეთის ზღვის პირი, ე.ი. ეგრისის დასავლეთი ნაწილი სპერიდან აფხაზეთამდე. მემატიანე ეგრისის ამ დაპყრობილ ტერიტორიას ქართლის ნაწილად მიიჩნევს.

ივანე ჯავახიშვილი წერს: „სიმართლეს უახლოვდება... ჯუანშერის... ქართლის საზღვრების აღწერილობა“.¹⁹³ თედო ყორღანიას აზრით, ჯუანშერი „თანამედროვე უნდა იყოს და თვითმხილველი მოთხრობილისა“.

ქართული ეკლესიის იურისდიქციის დასავლეთის საზღვრები ვახუშტის მიხედვით

ვახუშტის მიხედვით, ქართლის სახელმწიფო მოიცავდა როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს არა მარტო ვახტანგის დროს, არამედ წინა საუკუნეებშიც. ვახუშტი, ისევე როგორც ვახტანგ გორგასლის სხვა ისტორიკოსები, წერს: ვახტანგის მცირეწლოვანების დროს მეზობელმა სახელმწიფოებმა და ტომებმა თავდასხმები დაიწყეს. ბიზანტიამაც მიიტაცა საქართველოს ტერიტორია. „...მოგზავნა ბერძენთა მეფემან მარკიანი სპანი და მიიხუნა ეგრისისა ციხეგოჯამდე ზღვს კიდენი. მაშინ იყო ურვა დიდი ივერიასა შინა, ვინაითგან მისტაცნეს საზღვარნი მათნი და არა ჰყვათ წინამძღუარი“...¹⁹⁴ ე.ი. ეგრისი განიხილებოდა როგორც ქართლში შემავალი ტერიტორია, ისე როგორც ჯუანშერთან და ლეონტი მროველთან.

ვახუშტის მიხედვით, სამეგრელო საქართველოში შედიოდა უკვე ფარნავაზ მეფის დროიდანვე. ფარნავაზმა „...ქუჯის მისცა ქუეყანა რიონის დასავლეთი ზღუამდე და ეგრისის წყლამდე სუანეთით... მეორე ერისთავი დასუა მარგუეთისა შორაპანს და მისცა მცირე ლიხიდამ ვიდრე ზღუამდე ლადოს მთისა და რიონს შუათი...“¹⁹⁵

„ყოველ საქართველოში“ მებატიანე გულისხმობს, როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოს, წმიდა ნინომ „...ნათელსცა ყოველთა ივერიელთა.“¹⁹⁶ ე.ი. წმიდა ნინოს მიერ ქრისტიანობა მიუღია როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას.

ოცდამეექვსე მეფის მირდატის დროს „...განეფინა ყოველსა საქართველოსა შინა ნაწილი სუეტისა მის ცხოველისა კურნებად მათდა“.¹⁹⁷

ასე რომ, მოულოდნელი არ არის ქართველების ნუხილი ივერიის ზღვისპირა ტერიტორიების ბიზანტიელთა მიერ ანექსიის გამო ვახტანგ გორგასლის დროს, რადგანაც დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ტერიტორიები უძველეს დროიდანვე შედიოდა ქართლის სახელმწიფოში.

„საქართველოს ერთიანი მონარქიის პერიოდში (ვიდრე XV საუკუნემდე) ქუთაისის „ვაკის“ ერთი ნაწილი, ვახუშტის ცნობით, „ქართლის მთავარეპისკოპოსს“ ეკუთვნოდა... როგორც ჩანს, ამაზე ადრე, საქართველოს ერთიანობის ხანაში ვახტანგ გორგასლის დროს „ვაკე, მარგუეთი და თაკუერი“ მცხეთის იურისდიქციაში შედიოდა, ჯერ მთავარეპისკოპოსის, შემდეგ კათალიკოსისა. მომდევნო ხანაში მთავარეპისკოპოსს მხოლოდ „ვაკე“ შერჩა ვიდრე XVI საუკუნემდე.“¹⁹⁸

დასავლეთ საქართველოს „მარგუეთისა და თაკუერის“, „ეგრისისა და სუანთა“ საერისთავოებში, ქრისტიანული მრევლის სიმცირის გამო, მრევლი ექვემდებარებოდა მცხეთისა და ნიქოზის ეპისკოპოსებს, „ვაკე“ ტერიტორიის მოსახლეობა — ქართლის მთავარეპისკოპოსს მცხეთაში, ხოლო მთიანი ტერიტორიის მოსახლეობა ნიქოზის ეპისკოპოსს.

ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში ქართლის საკათალიკოსოს იურისდიქცია ვრცელდებოდა მთელ ქართლის სამეფოზე, პოლიტიკურ ქართლზე, ე.ი. როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოზე.

VI საუკუნის დასაწყისში სპარსეთმა და ბიზანტიამ (რომმა) საქართველო ერთმანეთს შორის გაიყვეს 532 წელს დადებული საუკუნო ზავით. ორ დამპყრობელს შორის საქართველოსთვის (დასავლეთ საქართველოსთვის) დაიწყო ხანგრძლივი ომები. ამ დროს ქართული ეკლესიის მდგომარეობა ძალზე მძიმე იყო. პოლიტიკური ქართლი უკვე აღარ არსებობდა, საქართველოს სახელმწიფო გაუქმებული იყო. ამიტომაც, ქართული ეკლესია თავის იურისდიქციას უკვე ვეღარ განახორციელებდა ქართლზე, როგორც დამოუკიდებელ სუვერენულ ადმინისტრაციულ ერთეულზე. უკვე ყველაფერი დამოკიდებული იქნებოდა სპარსეთსა და ბიზანტიაზე.

VII საუკუნის დამდეგს საქართველოში პერაკლე კეისრის ლაშქრობამ საქართველოს ეკლესია დააკნინა. პერაკლე კეისარმა საქართველოს ჩამოართვა შავი ზღვისპირა ტერიტორიები და განახორციელა იქ თავისი ანექსია, შემდეგ მალევე არაბების შემოსევამ საერთოდ დაასუსტა ქრისტიანობა.

ამ მიზეზებმა, უპირველეს ყოვლისა, ქართლის, როგორც ერთიანი სახელმწიფოს გაუქმებამ, გამოიწვია ლაზიკის ქრისტიანების ნაწილის გადასვლა ბერძნულ საეპისკოპოსოებში. ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისთანავე (დასავლეთ საქართველოში) ქართულენოვანი ეკლესია, აფხაზეთის საკათალიკოსო დაარსდა.

ზოგიერთი ბერძენი და რომაელი ისტორიკოსის თანახმად, კოლხეთი იბერიაში შემავალი ქვეყანაა

ქსენოფონტი წერს: „აქედან ისინი მივიდნენ... მდინარე ფასისთან... ამის შემდეგ ჩავიდნენ დაბლობში, სადაც მათ წინააღმდეგ დარაზმულიყვნენ ხალიბები, ტაოხები და ფასიანები“.

„...ფასიანებისა და პესპერიტების სატრაპი იყო ტირიბაძე“.

„რადგან ჩვენ გვაქვს ხომალდები, ამიტომაც უმჯობესია გავცუროთ ფასისისაკენ და დავიპყროთ ფასიანთა ქვეყანა. იქ მაშინ აიეტის ჩამომავალი მეფობდა“.¹⁹⁹

ქსენოფონტმა დაბეჯითებით იცის, რომ ფასისის ხეობაში ცხოვრობენ ფასიანები, ხალიბები და ტაოხები.

ხალიბები და ტაოხები „იბერთა“ ტომები არიან. მიჩნეულია, რომ მდინარე ფასისი, სადაც ქსენოფონტს შეხვდნენ ტაოხები და ხალიბები, არის მდინარე არაქსი. მართალია, ტაოხები და ხალიბები მდინარე არაქსზედაც ცხოვრობდნენ, მაგრამ, ჩანს, ისინი ქსენოფონტს მდინარე ქოროხთან მცხოვრებნი უხილავს. ამის შესახებ დაბეჯითებით მიგვითითებს არიანე. არიანე, ისევე როგორც ქსენოფონტი, თვითვე იყო ნამყოფი კოლხეთში. გარდა ამისა, არიანე მიიჩნევდა ქსენოფონტს დიდ ავტორიტეტად. ამიტომაც კარგად იცნობდა ქსენოფონტის ისტორიას. არიანე წერს ამაზონი ტომების შესახებ – „ქსენოფონტი მათ არ ახსენებს, ხოლო ფასიანებს, კოლხებს და სხვებს ის ახსენებს, იმ ბარბაროს ტომებს, რომელთაც შეხვდნენ ელინები ან მაშინ, როდესაც ტრაპეზუნტიდან გამოვიდნენ, ან ვიდრე ტრაპეზუნტში შევიდოდნენ“.²⁰⁰

ე.ი. არიანეს მიხედვით, ფასიანებს, ტაოხებს და ხალიბებს, ანუ ბარბაროს ტომებს, ქსენოფონტი შეხვდა სადღაც ტრაპიზონის მიდამოებში, როგორც ჩანს, ტრაპიზონის ჩრდილოეთით, კერძოდ, მდინარე ფაზისსა, რიონსა და ტრაპიზონს შორის. ყოველ შემთხვევაში, ეს მოხდა ტრაპიზონის რაიონში. მდინარე არაქსი სრულიად დაშორებულია ტრაპიზონიდან, არაქსს ტრაპიზონამდე აშორებს დიდი მდინარის ხეობა – ქოროხისა. არიანე დარწმუნებულია, რომ ქსენოფონტს სწორედ კოლხეთში მოხინაძრე ბარბაროსი ტომები შეხვდნენ. ის პირდაპირ წერს – „ფასიანები და კოლხები და სხვა ბარბაროსები“, ხოლო ქსენოფონტი ამ კოლხებს უწოდებს კერძო სახელს – „ფასიანები, ტაოხები და ხალიბები“. აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ კოლხეთში ქსენოფონტის დროს ცხოვრობდნენ იბერთა ტომები – ტაოხები და ხალიბები. ჩანს, კოლხები ეთნიკურად იგივე იყო, რაც ქართველები, უფრო სწორად, ეთნიკურად კოლხები და ქართველები ერთი ხალხი იყო, ერთგვაროვანი ეთნიკური შემადგენლობისა. მათ შორის არ იყო დიდი დიფერენციაცია, თუმცა, შედგებოდნენ ათეულობით სხვადასხვა ტომისაგან, ზოგადად კი ერთი ხალხი იყო – ქართველი ხალხი.

ქსენოფონტის ჯარისკაცების მიზანია, ჩავიდნენ კოლხეთში, გასცურონ თავიანთი ხომალდებით ფასისისაკენ და დაიპყრონ ფასიანთა ქვეყანა, სადაც აიეტის ჩამო-

მავალი მეფობს. ცხადია, მხედველობაშია არა არაქსი, არამედ ქოროხი ან რიონი და ამიტომაც შეიძლება ქოროხის ან რიონის ხეობაშიც ცხოვრობდნენ ხალიბები და ტაოხები. „ფასიანებისა და ჰესპერიტების სატრაპი იყო ტირიბაძე“, – წერს ისტორიკოსი. ვინ არიან ჰესპერიტები? ეს სიტყვა ჰგავს პეროდოტეს სასპეირებს. პეროდოტე წერს – „სპარსელები ცხოვრობენ აზიაში სამხრეთის ზღვამდე, რომელსაც ეწოდება მენამული, მათ ჩრდილოეთით ცხოვრობენ მიდიელები, მიდიელთა ზემოთ – სასპეირები, სასპეირებს ზემოთ – კოლხები, რომლებიც ესაზღვრებიან ჩრდილოეთის ზღვას, რასაც ერთვის მდინარე ფაზისი, ეს ოთხი ხალხი ცხოვრობს ტერიტორიაზე, რომელიც გადაჭიმულია ზღვიდან ზღვამდე“.²⁰¹

მიდიელები და სპარსელები ანტიკურ ეპოქაშივე ერთ ხალხად იქცნენ, რადგანაც ერთი ეთნიკური შემადგენლობისა იყვნენ.

ქსენოფონტის ჰესპერიტებისა და პეროდოტეს სასპეირების ფუძე არის სპერი. მიჩნეულია, რომ სასპეირები არიან შემდეგდროინდელი იბერები. ჰესპერიტები იგივე სასპეირები ან სასპეირების ერთ-ერთი ტომია, რომელიც კოლხეთში ფასიანთა ტომთან ერთად ცხოვრობს.

ფას (ფს) ძირი ქართულ მეტყველებაში გამოიყენებოდა მდინარის აღსანიშნავად – ფასისი, ფშა, ფსე და ა.შ.

არიანე წერს, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიის ერთი ნაწილი უშუალოდ შედიოდა იბერიის სამეფოში. ქსენოფონტის დროს ჯერ კიდევ არ არსებობდა იბერიის სახელმწიფო, მაგრამ ჩანს, ქართების ტომები დასავლეთ საქართველოშიც ცხოვრობენ, ხოლო არიანეს დროს უკვე არსებობს ქართლის სამეფო, რომლის სახელმწიფო საზღვრები დასავლეთ საქართველოში შავ ზღვამდე აღწევს.

„შემდეგი ტომები გავიარეთ: ტრაპეზუნტელების მოსაზღვრენი, როგორც ქსენოფონტიც ამბობს, არიან კოლხები და ტომს, რომელიც უგულადესია და ტრაპეზუნტელების მოსისხლე მტერი, ქსენოფონტი დრილებს უწოდებს, მე კი ვფიქრობ, რომ ისინი სანები არიან. ესენი მეტად კარგი მეომრები არიან... ამათ გვერდით არიან მაკრონები და პენიოხები, მათი მეფე ანქიალეა. მაკრონების და პენიოხების მეზობლები ძიდრიტები არიან, ესენი ფარსმანის ქვეშევრდომები არიან. ძიდრიტების გვერდით ლაზები არიან. ლაზების მეფე მალასაა, რომელსაც ტახტი შენგანა აქვს მიღებული. ლაზების მეზობლები აფსილები არიან, მათმა მეფემ იულიანემ მეფობა შენი მამისაგან მიიღო. აფსილების მეზობლები აბასკები არიან. აბასკთა მეფე რესმაგაა, ამასაც ტახტი შენგანა აქვს მიღებული. აბასკთა მეზობლები სანიგები არიან, მათ მიწაზე იმყოფება სებასტოპოლისი...“²⁰²

არიანეს მონათხრობიდან აშკარაა, რომ ქართლის სამეფოს საზღვრები შავ ზღვამდე ვრცელდება. გარდა ამისა, აუცილებლად საგულისხმოა, რომ რომის იმპერია სისხლხორცეულად დაინტერესებული იყო ხელთ ეგდო შავი ზღვის სანაპიროები. ის იპყრობდა შავიზღვისპირა ქვეყნებს და იმორჩილებდა ტომებს. რომის ასეთი სიძლი-

ერის დროსაც კი რომის მიერ დასავლეთ საქართველოში დაპყრობილ ტერიტორიაში იბერიის სახელმწიფო სოლივით არის შეჭრილი. გარდა ამისა, რომს არ ემორჩილება დრილების, ანუ სანების ძლიერი ტომი, რომელიც განუწყვეტილად თავს ესხმის რომის ტერიტორიას ტრაპეზუნტში. არიან იმპერატორს პირდება, რომ ან დაიმორჩილებს ამ ტომს, ანდა გააძევებს თავისი ქვეყნიდან. თუ ეს ტომი არ ემორჩილება რომს, უნდა ვიფიქროთ, რომ ის კარგად არის განწყობილი იბერიის სამეფოს მიმართ, რომლისგანაც, ალბათ, ძლიერდება კიდევ. სანების ანუ დრილების მეზობლები არიან მაკრონები და პენიოხები. არიან არ წერს, ამათი მეფე ემორჩილება თუ არა რომს, უნდა ვიფიქროთ, რომ არ ემორჩილება. წინააღმდეგ შემთხვევაში, არიან აუცილებლად ასიამოვნებდა თავის იმპერატორს და მისწერდა, რომ მათმა მეფეებმა მეფობა თქვენგან ან თქვენი მამისგან მიიღესო. უნდა ვიფიქროთ, რომ მაკრონებისა და პენიოხების მეფეებს კავშირი აქვთ ფარსმანის იბერიის სახელმწიფოსთან. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ქართლის სამეფოს საზღვარი დასავლეთ საქართველოში გადიოდა მდინარე ეგრისწყალზე. ამ მდინარემდე ტერიტორიები ქართლის სამეფოს ეკუთვნოდა. ეგრისწყალსზემოთა ქვეყნები, რომელთაც შემდგომ ეწოდა საკუთრივ აფხაზეთი, არ შედიოდა ქართლის სამეფოში. რომის იმპერიას მოუხერხებია ქართლის სამეფოსთვის მხოლოდ ერთი ტომის – ლაზების ქვეყნის ჩამოშორება – ლაზთა მეფეს, მალასას, არიანეს მიხედვით, სამეფო ტახტი მიუღია რომის იმპერატორისგან. რომის იმპერიას ქართლის სამეფოსგან მიუტაცნია მხოლოდ ეს ტერიტორია. აქედანაც ჩანს, თუ რა მტკიცე და ძლიერი პოლიტიკური ერთეული ყოფილა ქართლის სამეფო, რომელიც შექმნილა ფარნავაზის მიერ. თვით რომის იმპერიის დროსაც კი, ეს სამეფო ახერხებდა შავ ზღვაზე გასვლას. ცხადია, რომის იმპერიის მიერ კავკასიაში აგრესიის დაწყებამდე ქართლის სამეფო შეძლებდა დასავლეთ საქართველოს მთელი ტერიტორიის დაჭერას. აქედანაც ჩანს „ქართლის ცხოვრების“ სიმართლე. თუ ეგრისწყლის აღმოსავლეთით მცხოვრები ტომები აფსილები, აბასკები, სანიგები არ შედიოდნენ ძველი ქართლის სამეფოში, მაშინ არიანეს განცხადება, რომ ამ ტომთა მეფეები რომისგან იღებენ ტახტს, გასაკვირი არ არის. თ. ყაუხჩიშვილი იბერიის სახელმწიფოს სიძლიერის შესახებ წერს (სხვა მომენტთან დაკავშირებით): „...იოსებ ფლავიუსის ეს ცნობა მნიშვნელოვანია ქართველი მეფის განწყობილებისა და როლის გასარკვევად საერთაშორისო სიტუაციაში: რომის იმპერატორი ქრთამებით იბირებს, ვერ უბრძანებს იბერთა მეფეს პართელი მეფის წინააღმდეგ მოქმედებას, იბერთა მეფეს შეუძლია არ დაეთანხმოს რომაელ იმპერატორს...“²⁸

იბერიის სამეფოში შემავალი ძიდრიტთა ტომი, არიანეს მიხედვით, I საუკუნეში ცხოვრობს შავი ზღვის სანაპიროზე, ტერიტორიაზე, რომელიც მოქცეულია ტრაპეზუნტის, რიზესა და მდინარე რიონს შორის, ანუ იქ, სადაც ამჟამად ცხოვრობენ აჭარლები და გურულები – ქართვების ტომები. ქართვების შავიზღვისპირეთში ცხოვრებას პქონდა დიდი ხნის ისტორია, ჩანს, აქვე უხილავს ქსენოფონტს ხალიბები და ტაოხები.

შესაძლებელია, ერთიანი ქართველი ხალხის დიფერენციაციის დროს შავიზღვისპირეთში მცხოვრები ის ტომები, რომლებიც შედიოდნენ უშუალოდ ქართლის მეფის ქვეშევრდომობის ქვეშ – ჩამოყალიბდნენ ქართველად, მანამდე კი როგორც ქართველი, ასევე კოლხები (იგულისხმება ზანები) ერთიან ეთნიკურ ჯგუფს – ერთ ხალხს წარმოადგენდნენ. როგორც აღნიშნული გვექონდა, ამაზე მიგვივითებს ის, რომ თუმცა ეგრისელები (იგულისხმება ზანები) სახელგანთქმული და ცნობილი ხალხი იყო, მათ ბიბლიის თავდაპირველმა ქრისტიანმა კომენტატორებმა საკუთარი ეთნარქი არ გამოუძენეს, ანუ უძველესი ქრისტიანი ისტორიკოსები როგორც იბერებს, ასევე ეგრისელებს მიიჩნევდნენ ერთი ეთნარქის შთამომავლად. უფრო სწორად, ეგრისელები ერთიანი იბერი ხალხის ერთ-ერთ ტომად მიაჩნდათ.

იოსებ ფლავიუსი წერს: „ნოეს შვილებს ეყოლათ ვაჟები, რომელთა პატრივისცემით [ხალხმა] სახელები დაარქვა ტომებს, რომელთა მინაც ამათ დაიჭირეს. იაფთას, ნოეს შვილს ჰყავდა შვიდი ვაჟი... იაფთას შვილები იყვნენ იავანესი და მადესი. მადესისაგან წარმოიშვა მადეების ტომი, რომელიც ელინთაგან მედებად იწოდებიან, ხოლო იავანესისგან – იონია და ყველა ელინები წარმოსდგებიან. თეობელოსმა დასახლა თეობელები, რომელთაც ამჟამად იბერები ჰქვიათ. მესხოსმა დააფუძნა მესხენები, რომელთაც ახლა კაპადოკიელები ეწოდებათ... თეირესმა თეირები დაარქვა ხალხს, რომელსაც წართავდა, ხოლო ელინებმა მათ თრაკიელები გადაარქვეს“.²⁴

ბერძნულ-რომაული სამყარო, როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, დასავლეთ საქართველოს, ისევე როგორც აღმოსავლეთს, იბერიას უწოდებდა. იოსებ ფლავიუსიც აღბათ ისევე, როგორც სხვები, კოლხეთს ანუ დასავლეთ საქართველოს იბერიის წინააღმდეგობადად მიიჩნევდა. ის წერს: „იავანესისაგან – იონია და ყველა ელინები წარმოსდგებიან“. ქველანა იონია ერთია, მაგრამ დასახლებულია ბერძენი ხალხის სხვადასხვა ტომებით, თუნცა, ბერძენი ანუ ელინი ხალხი ერთიანი ერია. ასევე იბერიაც ერთი ქველანაა, რომელიც ერთი ხალხის სხვადასხვა ტომითაა დასახლებული. იოსებ ფლავიუსი ბერძენი ხალხის სხვადასხვა ტომებს არ უძებნის სხვადასხვა ეთნარქებს, არამედ წერს, რომ იონიასა და ყველა ელინ ტომს ერთი ეთნარქი ჰყავთ. უნდა ვიფიქროთ, მიაჩნდათ, რომ იბერიასა და მისი ხალხის ყველა ტომს, მათ შორის ზანებს ერთი ეთნარქი ჰყავთ – თეობელოსი.

როგორც აღინიშნა, გელასი ექსარიელი შავი ზღვის პირას მცხოვრებლად აღწერს იბერიელებს: „პონტოს გასწვრივ მყოფ ქვეყანაში მცხოვრებნი იბერნი და ლაზნი“. რედინგალი წერს: „აბერთა ნათესავი, რომელიც პონტოს არეში ბინადრობს“; ასევე სოკრატე წერს: „ეს იბერნი პონტოს ზღვასთან ბინადრობენ“, გელასი კვიზიკელი წერს: „პონტოს გასწვრივ მდებარე ქვეყნის მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა“.²⁵

ბერძენი ხალხის ტომები ერთად ცხოვრობენ დასავლეთ საქართველოში. მათ ზოგჯერ მოაზრებიდნენ პიროვნული სატომო სახელით, ხშირად კი მათ იბერებს უწო-

დებენ (არა მხოლოდ ლაზებს, არამედ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა მოსახლეობას).

ალსანიშნავია, რომ უცხოელები დასავლეთ საქართველოსა და შავიზღვისპირეთში მცხოვრებ იბერებს უწოდებენ „ქვემო იბერებს“, რათა ისინი განასხვავონ „ზემო იბერებისაგან“, რომელნიც აღმოსავლეთ საქართველოში, ანუ როგორც ისინი უწოდებენ, „კასპიის ზღვისკენ“ ცხოვრობდნენ, ალსანიშნავია, რომ ზოგჯერ პირიქითაც უწოდებდნენ – „ქვემო იბერებს“ – აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობას, „ზემო იბერებს“ – დასავლეთისას. მე-4 საუკუნის დასაწყისში წმიდა ნინოს ქრისტიანობა გაუვრცელებია მთელ ქართველ ერში, როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში, ასეა არა მარტო „ქართლის ცხოვრების“, არამედ ბერძენ და რომაელ ისტორიკოსთა მიხედვითაც. ამ ისტორიკოსთა მონაცემები დაბეჯითებით უწოდებენ წმიდა ნინოს ლაზთა და იბერთა გამაქრისტიანებელს. ნიკო მარი წმიდა ნინოს პირდაპირ უწოდებს მეგრელთა გამაქრისტიანებელს. წმიდა ნინო მთელი ქართველი ერის გამაქრისტიანებელია.

„წმიდა ნინოს რჩევით, ელჩობა გაუგზავნიათ იმპერატორ კონსტანტინესთან და საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებისა და განმტკიცებისათვის მღვდლების გამოგზავნა უთხოვიათ. ამას აღნიშნავენ თავიანთ შრომებში სხვადასხვა ავტორები, მათ შორის: თეოდორიტი, სოკრატე, სოზომენი, რუფინუსი. „საეკლესიო ანალებში“ მოთხრობილია ადრინდელ პერიოდში საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების ისტორია: „ზემოთ უკვე ითქვა იმის შესახებ, რომ იბერიის იმ ნაწილმა, რომელიც პონტოს ზღვასთან მდებარეობს და კოლხეთად იწოდება, სახარება ჯერ კიდევ იმპერატორ ტრაიანეს დროს მქადაგებელი პაპი წმ. კლემენტის შემწეობით მიიღო. ეს უკანასკნელი იმ მხარეში გადასახლებაში იყო, ხოლო ირენეოს მიხედვით ცხადი ხდება, რომ იბერებმა დიდი ხნით ადრე მიიღეს ქრისტიანული სარწმუნოება, რაც შეეხება ქვემო იბერიელებს, იმ იბერიელებს, რომლებიც კავკასიის მთებში, კასპიის ზღვის ახლო ცხოვრობენ, თვლიან, რომ მათ ქრისტიანობა იმპერატორ კონსტანტინეს დროს მიიღეს“.²⁰⁶

კოლხეთი – იბერიაში შემავალი ქვეყანაა. ისტორიკოსი წერს: – „...იბერიის იმ ნაწილმა, რომელიც პონტოს ზღვასთან მდებარეობს და კოლხეთად იწოდება...“ კოლხეთის ზოგადი სახელი იბერიაა, ხოლო კერძობითი – კოლხეთი. კოლხეთის მცხოვრებთ იბერიელნი ეწოდებათ. როცა ი. ტაბაღლა წერს: „ცხადი ხდება, რომ იბერებმა დიდი ხნით ადრე მიიღეს ქრისტიანული სარწმუნოება, რაც შეეხება ქვემო იბერებს...“, „იბერებში“ გულისხმობს კოლხეთის მოსახლეობას, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობას ის უწოდებს „ქვემო იბერებს“. ქვემო იბერები კასპიის ზღვისკენ ცხოვრობენ, კავკასიის მთებში, ხოლო იბერები (ე.ი. ზემო იბერები) შავ ზღვასთან ცხოვრობენ – კოლხეთში. ორივე იბერიის (კოლხეთისა და კასპიის იბერიის) მცხოვრებთ ეწოდებათ იბერიელები. კოლხები იბერიელი ხალხის ნაწილია. ევროპელი ის-

ტორიკოსები არამარტო I-IV საუკუნეებში ყოფნენ იბერიას ორ ნაწილად – კოლხეთად და კერძო იბერიადა – არამედ საშუალო საუკუნეებშიც – „მთელს იბერიაში ორი პატრიარქია, რომლებსაც კათალიკოსებს უწოდებენ. ერთი მათგანი ქართლის პროვინციაშია, ხოლო მეორე – კოლხეთში, იგივე სამეგრელოში“.²⁰⁷

დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას რომ იბერიელებს უწოდებდნენ, კარგად ჩანს ევაგრე პონტოელის – იბერიელის (345-399) მაგალითზეც, „დაიბადა დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთ ქალაქში“. მიუხედავად ამისა, მას იბერიელს უწოდებენ.

უცხოელი ავტორები ლაზებს მიიჩნევენ იბერიელი ხალხის ერთ-ერთ ტომად. „...კასპიის კარებთან საკმაოდ მჭიდროდ დასახლებულ იბერიელთაგანმა ლაზთა ტომმა ქრისტიანული სარწმუნოება მიიღო,“²⁰⁸ – ლაზები იბერიელი ხალხის ერთ-ერთი ტომია, უფრო სწორად, ლაზები იბერიელთაგანნი, იბერები არიან. ავტორი ლაზებს უწოდებს არა კასპიის კარებთან დასახლებულ ტომს, არამედ საზოგადოდ იბერ ხალხს. ავტორმა იცის, რომ იბერი ხალხის ძირითადი მასა, უმეტესი რიცხოვნობით ნაწილი აღმოსავლეთ საქართველოში ცხოვრობს (ე.ი. კასპიის კარებთან ახლოს), ხოლო ლაზთა ტომი ამ იბერიელების ერთი ტომია.

შუა საუკუნეთა ისტორიკოსებიც, როცა არჩევენ ძველი დროის ისტორიკოსთა თხზულებებს, წერენ, რომ კოლხები იბერიელი ხალხის ერთი ნაწილია: „ასევე ბარონიუსიც ფიქრობს, რომ ევქსინის პონტოსთან უფრო ახლო მცხოვრები იბერები ანუ კოლხები სახარების შუქით ტრაიანეს დროს განათლდნენ“.²⁰⁹

დასავლეთ საქართველოში – სამეგრელოში (ანუ იბერიის ზღვისპირა მხარეში) სწორედ წმიდა ნინომ რომ გაავრცელა ქრისტიანობა, ადასტურებს ეს ამონაწერიც: „ამას ადასტურებს რომაული მარტიროლოგიის შემდეგი სიტყვები: „პონტოს ევქსინის გაღმა მცხოვრებ იბერებს აქვთ ხსენების დღე წმ. ქრისტიანი მონა ქალისა, რომელმაც სასწაულთა ძალით კონსტანტინეს დროს ეს ტომი ქრისტეს სარწმუნოებაზე მოაქცია“.²¹⁰

არქანჯელო ლამბერტი, რომელიც ცხოვრობდა დასავლეთ საქართველოში და კარგად იცნობდა ძველ საქართველოსა და აგრეთვე ბერძენ რომაელ ისტორიკოსთა ცნობებს იბერიის შესახებ, იბერიაში შემავალ კუთხეებად მიიჩნევს იმერეთს. კოლხეთს, გურიას – მთელ დასავლეთ საქართველოს, არა მარტო შუასაუკუნეებში, არამედ წმიდა ნინოს დროს – IV საუკუნეში. მისი ეს ცოდნა ეფუძნება ბერძენ-რომაელ ისტორიკოსთა შესაბამისი მონაცემების ანალიზს:

„ვრცელდებოდა რა განუხრელად ღვთის ჭეშმარიტი კულტი იბერიაში, მან ყველა მხარეში შეაღწია, რომელიც საქართველოს მეფის გავლენის ქვეშ იყო. სახელდობრ, ქართლში, კახეთში, იმერეთში, კოლხეთში, გურიაში, სამცხეში, აფხაზეთში...“²¹¹

ივანე ჯავახიშვილის თვალსაზრისით, სრულიად საქართველოს ერთსა და იმავე დროს მიუღია ქრისტიანობა IV ს-ში. ის წერს: „...ქართულმა საისტორიო მწერლო-

ბამ და საეკლესიო წრეებმა წმიდა ნინოს და ანდრია მოციქულის შესახებ ცნობები, როგორც დაერწმუნდით, მთელი, სრულიად საქართველოს გაქრისტიანების ამბად მიიჩნიეს“. მეცნიერი ეთანხმება ამ ქრონოლოგიას: „ქრონოლოგიურადაც ქრისტიანობის გავრცელების დასაწყისი აღმოსავლეთსა და დასავლეთ საქართველოში, როგორც ეტყობა, ერთსა და იმავე ხანს უნდა ვიგულისხმოთ, ამ მხრივ განსაკუთრებით ყურადღების ღირსია გელასი კვიზიკელის მოთხრობა, მას იბერთა მოქცევის ამბავში ნათქვამი აქვს: „ამავე დროს პონტოს გასწვრივ მდებარე ქვეყნის მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა ღმრთის სიტყვა, რომელიც მანამდე მათ არ სწამდათ, შეიწყნარეს“-ო. გამოდის, რომ აღმოსავლეთსა და დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანობა ერთსა და იმავე დროს მიუღია... „მაგრამ ამ მოსაზრებას თითქოს ენინააღმდეგება ის, რომ სხვა ცნობილი ისტორიკოსები თავიანთ თხზულებებში იძლევიან იბერთა გაქრისტიანების ცნობებს, მაგრამ ლაზთა ამავე დროს გაქრისტიანების შესახებ ცნობებს არ გვანვიდნენ. ....მაგრამ ან. გლასს გამორკვეული აქვს, რომ ლაზთა ამავე დროს მოქცევის შესახებ ცნობა არ მოეპოვება არც სოკრატეს, არც სოზომენს, არც თეოდორიტე კურელს, არც ნიკიფორე კალისტოსს...“²¹²

ეს ავტორები ლაზებს არ მოიხსენიებენ მათი პიროვნული სატომო სახელით, რადგანაც ლაზები იმავე იბერიელებად მიაჩნიათ, მათი თვალსაზრისით, ლაზები იბერიელი ხალხის ერთ-ერთი ტომია, ამიტომაც როცა წერენ – პონტოს სანაპიროზე მცხოვრებმა იბერებმა ქრისტიანობა მიიღესო, ეს ნიშნავს, რომ მთელმა იბერებმა ლაზების ჩათვლით მიიღეს ქრისტიანობა. ასე მაგალითად, სოკრატე წერს – „ეს იბერნი პონტოს ზღვასთან ბინადრობენ...“ პონტოს ზღვასთან კი სწორედ ლაზები ბინადრობდნენ, ამიტომ ეს ისტორიკოსი სწორედ ლაზებს უწოდებს იბერებს. რუფინუსი წერს – „იბერთა ნათესავი, რომელიც პონტოს არეში ბინადრობს“. ეს ისტორიკოსიც ლაზებს იბერიელი ხალხის ერთ-ერთ ტომად მიიჩნევს. ამიტომაც მათ არ ახსენებს სატომო სახელით და გულისხმობს იბერიელებში.

420 წელს ისტორიკოს პალადი პელენოპოლელს, რომელიც მონაფე იყო ევაგრე პონტოელისა, მის შესახებ დაუწერია: „ის იყო პონტოელი, იბერთა ქალაქიდან“. მონაფემ, ცხადია, კარგად იცოდა თავისი მასწავლებლის სადაურობა. ევაგრეს თანამედროვე ისტორიკოსი სოზომენეც ასევე წერს მის შესახებ: „იგი წარმოშობით იყო იბერთა ქალაქიდან, რომელიც მდებარეობს ეგრეთ წოდებული ევქსინის პონტოს სანაპიროზე“. მეხუთე საუკუნის ისტორიკოსი სოკრატეც ასევე წერს: „ევაგრე, მღვდლის შვილი, წარმოშობილი იბერთა ქალაქიდან, რომელიც ევქსინის პონტოსთან მდებარეობს“.²¹³

მეხუთე საუკუნის ისტორიკოსები დაბეჯითებით დარწმუნებულნი არიან, რომ იბერია ეწოდება ქვეყანას, რომელიც შავიზღვისპირეთში მდებარეობს, ძველი ქართველი ისტორიკოსების მსგავსად, რომელნიც შავიზღვისპირეთს „ქართლში“ შემავალ ქვეყნად მიიჩნევდნენ. მხოლოდ XVI საუკუნის შემდგომ ისტორიკოსებს შეეპა-

რათ ეჭვი ევაგრე პონტოელის შესახებ საბუთის სისწორეში, რადგანაც შუა საუკუნეების შემდგომ „ქართლი“ (ანუ იბერია) უკვე აღარ ეწოდებოდა ერთიან საქართველოს, არამედ მხოლოდ მის აღმოსავლეთ ნაწილს.

მკვლევართა ასეთი დასკვნები მსგავსია მოსე ხორენელის ცნობისა, რომ ქართველი ხალხის თავდაპირველი სამშობლო არის დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი, საიდანაც მათ გამრავლების გზით მიაღწიეს სომხეთისა და ალბანეთის საზღვრებამდე.

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ამგვარად, დაკვირვებამ დაგვარწმუნა, რომ ქართ-მეგრული შტოს ტომების საკუთარ სახელებში (ქართუელი, კარდუხი) ერთი და იმავე ქვეყნის სახელი გვხვდება. იგი არის ქართუ ანუ კარდუ. რაკი ამ ქვეყნის სახელი ორივე შტოს ტომების სახელწოდებაში მოიპოვება, უეჭველია, იგი ქართველების თავდაპირველი სამშობლო უნდა ყოფილიყო. ამ სამშობლოს ხსოვნა მესამე შტოს წარმომადგენელს სვანებსაც აქვთ შერჩენილი“.

„კარდუხი, როგორც ვიცით, ერთ-ერთი მეგრულ-ჭანური შტოს სახელია... ეს ქართუ ანუ ქართუ განთქმული ქვეყანა ქალდეა არს...“²¹⁴

თუკი კარდუხი, რომლისგანაც წარმოდგა სიტყვა „ქართველი“, მეგრულ-ჭანური შტოს სახელია, მაშინ ქართველი ხალხის მოსახლეობა დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში საეჭვო არ უნდა იყოს.

დიდი ილია ჭავჭავაძე წერდა:

„ისტორიულ ჭეშმარიტებად ცნობილია, რომ ეგვიპტელთა „მუშენი“, დაბადების „მოსოხნი“ ანუ „მოსხნი“, ეხლანდელნი „მესხნი“, პეროდოტეს „ტიბარენნი“, სტრაბონის „ტიბერნი“ და „კოლხნი“ შეადგენენ ქართველ ნათესაობის ერსა. რადგანაც ისიც ჭეშმარიტად ცნობილია, რომ ძველისძველად ამ ქართველ ნათესაობას სჭერია მთელი სივრცე ლალისის მდინარითგან მცირე აზიაში შავი ზღვის პირამდე და მთელი აღმოსავლეთი მხარე ამ ზღვისა და აგრეთვე იგი ადგილები, რომელნიც მტკვარსა და არაქსს შუა მდებარეობენ. აშკარაა, რომ ვისაც ამ ადგილებში დაჩემება რამ უნდა ან ქართველის კუთვნილების გაუქმება მოუნდება, დაამტკიცოს, რომ ზემო დასახელებულნი ერნი ქართველთა ნათესაობისა არც იყვნენ და არც არიან. სწორედ ასე მოიქცა ჩვენი გულადი პროფესორი და გვეფიცება, რომ „მოსხები და კოლხები“ ქართველის ნათესაობისანი არ არიანო და არავითარს საბუთს ამისას არ იძლევა კი ეს საოცარი მოფიცარი,.... „მე პატკანოვის შეგირდი ვარო, იძახის თავმონონებით ბნი მარი... ბნი მარი, თუმცა პატკანოვისამებრ ოინებში ჯერ თავი არ უჩენია... სხვაფრივ კი იმის გზაზე დამდგარა“.²¹⁵

ილიას მრისხანება გამოიწვია იმან, რომ ზოგიერთმა მეცნიერმა უსაბუთოდ განაცხადა: დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთის მოსახლეობა თითქოსდა VIII-X საუკუნეებამდე არ შედიოდა ერთიან ქართველ ერში, არამედ თითქოსდა VIII-X საუკუნეებში ქართული ეკლესიის აქტიურობის წყალობით დასავლეთ საქართველოში ქარ-

თული ენა გავრცელებულა, ხოლო მესხეთში თითქოსდა ქალკედონიტური სომხური მოსახლეობა გაქართველებულა. ილია წერს:

„ყველგან ცნობილია, რომ ჭოროხის ხეობა ძველად-ძველიდამვე შეადგენს ნა-
ნილს ზემოქართლისას... ემინი, ხუდაბაშოვი, ერიცოვი სწორედ ამ ადგილებს გვეცი-
ლებიან და ამტკიცებენ, რომ მტკვრის სათავის ადგილები, მთელი ჭოროხის ხეობა —
დიდ სომხეთს ეკუთვნოდნენო“.²¹⁶ ევროპელი მეცნიერი სენ-მარტენი ამტკიცებს, რომ...
„იგი სერი მთებისა, რომელიც ჭოროხისა, მტკვრისა, ეფრატისა და არაქსის წყალ-
გამყრელია, მუდამ საზღვარი იყო ქართველთა და სომეხთა შორის“.²¹⁷ „განა აშკარა
არ არის, რომ ამ ცულლუტურ მეცნიერებით სწადიანთ ქვეყანა დააჯერონ, ვითომც
ისტორიული უფლება მიუძღვით ამ ადგილებში ბინის დადებისა“.²¹⁸ პროფესორი პატ-
კანოვი, ნიკო მარის მასწავლებელი, „ამგვარადვე ხელს იწვიდის ტაოსკარზე, ეხლან-
დელ ჭოროხის ხეობაზე, იმისდა მიუხედავად, რომ უცხო ერის მემატინენი, მაგალი-
თებრ, კონსტანტინე პორფიროგენი (911-959 წწ.) იმონებდა, რომ მეთე საუკუნეზე
წინათ ქართველთ ბაგრატიდთა ეჭირათ ჭოროხის ხეობა და აქედან დაიპყრეს თვით
არზრუმი და სხვა ნაწილები სომხეთისაო“.²¹⁹

ქართლი და ქართველი ერი სომეხი ისტორიკოსების მიხედვით

სომხური ისტორიოგრაფია მსოფლიო მნიშვნელობისაა. სომხები უშუალოდ ემეზობლებოდნენ საქართველოს, ამიტომაც კარგად იცოდნენ, თუ ვის ენოდებოდა ქართველები და სად ცხოვრობდნენ ისინი. ზოგიერთმა სომეხ ისტორიკოსთაგან იცოდა ქართული ენა და უშუალოდ იცნობდა საქართველოს, ამიტომაც მათ აზრს ქართველების, ანუ „ვრაცების“ საცხოვრისის შესახებ დიდი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს.

სომხურ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია, რომ მოსე ხორენელი V საუკუნის ისტორიკოსია. როგორც „ფიქრობენ, მოსეს ხორენაცი დაბადებული უნდა იყოს დაახლოებით 410 წელს“.²²⁰ მას 482 წლამდე უნდა დაენერა „სომხეთის ისტორია“. „ამჟამად სომხურ ისტორიოგრაფიაში უყოყმანოდაა მიღებული „სომხეთის ისტორიის“ V საუკუნით დათარიღება“.²²¹

მკვლევარის დასკვნა ასეთია – ... ხორენაცი საკმაოდ კარგად იცნობდა მეზობელ საქართველოს...²²² იცნობდა ქართულ წარმართულ პანთეონს. პ. ინგოროყვას აზრს, რომ „...მოსე ხორენელი ახლო იცნობდა ქართულ მსოფლიოს, მან იცოდა ქართული ენა...“, ნაწილობრივ ეთანხმება ა. აბდალაძე. ის წერს: – „ხორენაციმ ქართული სამყაროს შესახებ ბევრი რამ იცოდა, ეს ჩვენი აზრითაც, სადაო არ უნდა იყოს“.²²³

მოსე ხორენელმა, რომელმაც ბევრი რამ იცოდა ქართული სამყაროს შესახებ, რომელიც კარგად იცნობდა მეზობელ საქართველოს, ცხადია, ისიც კარგად იცოდა, თუ სად სახლობენ ქართველები, თუ საიდან სადამდეა გადაჭიმული მათი ეთნიკური განსახლების საზღვრები.

მოსე ხორენელი წერს, რომ ქართველი ხალხის თავდაპირველი საცხოვრისი კავკასიაში იყო დასავლეთი საქართველო, ხოლო შემდგომ ქართველების საცხოვრისი იყო და მის დროს არის როგორც დასავლეთი, ასევე აღმოსავლეთი საქართველო. მოსე ხორენელის თხზულებიდან კარგად ჩანს მისი ავტორის თვალსაზრისი, რომ ქართველები ცხოვრობენ არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოში, არამედ შავი ზღვისპირეთია (დასავლეთი საქართველო) მათი ეროვნული განსახლების ძირითადი ტერიტორია. ქართველები, მისი განსაზღვრით, ცხოვრობენ ჩრდილოეთის მთებისა და პონტოს (შავი) ზღვის მიდამოებში. ჩრდილოეთის მთები და პონტოს ზღვა ქართველთა ნათესავს უჭირავს. მოსე ხორენელი ჩრდილოეთის მთებს უწოდებს კავკასიის მთებს. მოსე ხორენელის მიხედვით, სომხეთის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიები კავკასიის შავი ზღვისპირეთიდან, ვიდრე გუგარქის ჩათვლით, ქართველებითაა დასახლებული და ქართველებს ეკუთვნის. ფაქტობრივად, ეს არის ის ტერიტორია, რომელსაც ძველი ქართველი ისტორიკოსების განსაზღვრით, მოიცავს ქართლის სახელმწიფო შავი ზღვისპირეთიდან სომხეთ-ალბანეთამდე.

შავიზღვისპირეთში და აღმოსავლეთ საქართველოში ქართველების სახლობას მოსე ხორენელი შემდეგი მიზეზით განსაზღვრავს:

ბაბილონის მეფემ ნაბუქოდონოსორმა დასავლეთით მდებარე ივერიელთა ქვეყნიდან ივერიელების ნაწილი გადმოსახლა და პონტოს ზღვის მარჯვენა მხარეს დასახლა კავკასიაში. შემდგომში ალექსანდრე მაკედონელმა დარიოს III-ის ერთ-ერთი ნახარარი მიჰრდატ I ამ ივერიელებს მთავრად დაუსვა. ქრისტემდე დაახლოებით II საუკუნეში პართიის მეფე არშაკმა თავისი ძმა ვალარშაკი სომხეთში გაამეფა. მას საბრძანებლად გარდა სომხეთისა, ჩრდილოეთითა და დასავლეთით მდებარე ქვეყნები (მხარეები) გადასცა. ჩრდილოეთის მხარეების გამგებლად ვალარშაკმა დაადგინა ქართველების მთავარ მიჰრდატ I-ის ერთ-ერთი შთამომავალი. ჩრდილოეთის მხარეების გამგებლებს გუგარელთა პიტიახშები დაერქვათ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ სომეხ მემატიანეებს, მათ შორის მოსე ხორენელსაც, გუგარქი, მიუხედავად იმისა, რომ მას სომხეთის სამეფოს საპიტიახშოდ მიიჩნევენ, ქართულ ქვეყნებად ესახებად, ხოლო გუგარელები – ქართველებად.²²⁴

მირდატიანები, ანუ მიჰრდატ I-ის შთამომავლები, მთავრობენ როგორც შავიზღვისპირეთის, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველებს.

გუგარელთა და ჩრდილოეთის მთების პიტიახშ მიჰრდატ II-ის გარდა მოსე ხორენელი ახსენებს მიჰრდატ III-საც. ის პონტოს ზღვის განმგებელია. ქრისტემდე 189-160 წლებში არტაშეს I-მა მიჰრდატ III-ს, ქართველთა დიდ პიტიახშს მიანდო ჩრდილოეთის მთებისა და პონტოს ზღვის გამგებლობა.

ქართველთა დიდ პიტიახშს, მიჰრდატ III-ს, რომელიც ჩრდილოეთის მთებისა და პონტოს ზღვის განმგებელი იყო, სომეხთა და პართელთა მეფე არტაშეს I-მა მიათხოვა თავისი ასული, ხოლო შემდგომმა მეფემ არტაშეს I-ის ძემ ტიგრანმა ბერძნებთან ომის დროს მიანდო მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქის მაჟაქის განმგებლობა, მისი განსაკუთრებული სტრატეგიული მნიშვნელობის გამო, და ჯარების მხედართმთავრობა.

რომაელთა მხედართმთავარმა პომპეუსმა დაამარცხა მიჰრდატ III და ტყვედ შეიპყრო მისი ძე მიჰრდატ IV. მიჰრდატ III გაიქცა პონტოს მთებში. ის პომპეუსმა მონაშვლინა პონტოელი პილატეს მამას. ქალაქი მაჟაქი პომპეუსმა აიღო. რომში პომპეუსის დაბრუნების შემდეგ, მისმა ნაცვალმა ტიგრანს გაუგზავნა თავისი დისწული მიჰრდატ IV. ტიგრანი დაეჭვდა, რომ ის არ იყო მისი დისწული, ამიტომ არ მისცა არც კუთვნილი ქართველთა ქვეყანა და არც თავისი სამფლობელო – პონტოს მხარეში და ქალაქი მაჟაქი. „... აღარ მისცა მას არც თავისი სამფლობელოს ნაწილი და არც კუთვნილი ქართველთა ქვეყანა“.

მოსე ხორენელის მიხედვით, ასე დამთავრდა მიჰრდატიანების მთავრობა ქართველებზე და ქართველთა ქვეყანაზე, სამაგიეროდ, მიჰრდატ IV-ს რომმა დაუმტკიცა პონტოს მხარენი და ქალაქი მაჟაქი. აქ საინტერესოა ის, თუ რომელი ქვეყანა მიაჩ-

ნია მოსე ხორენელს .ქართველთა ქვეყნად და რომელი ქვეყანა მიაჩნია სომხეთში შე-
მავალად. მოსე ხორენელი რალაც საერთოს ხედავს ქართველთა ქვეყანასა და პონ-
ტო-კესარია-კაბადოკიას შორის, თითქოსდა პონტო-კესარიასაც ქართველთა ქვეყ-
ნად მიიჩნევს, მაგრამ ის მკაცრად საზღვრავს და წერს, რომ ქართველი მთავრების
კუთვნილი ქვეყანა არის არა პონტოს მხარენი და პონტო-კესარია, არამედ ტერიტო-
რია, რომელიც იწყება პონტოს ზღვიდან კავკასიის, ანუ ჩრდილოეთის მთების ჩათ-
ვლით გუგარქთან ერთად. სომხეთის ჩრდილოეთით მოთავსებული ეს ტერიტორია
კავკასიის შავიზღვისპირეთიდან ვიდრე გუგარქის ჩათვლით მიჰრდატიანების „კუთ-
ვნილი“ ტერიტორიაა – რადგანაც ეს ქართველთა ქვეყანაა, ხოლო საკუთრივ პონ-
ტოს მხარენი და კესარია მოსე ხორენელს მიაჩნია სომეხთა მეფის სამფლობელოს
ნაწილად, ამ მეფის „თავის სამფლობელოდ“, სადაც მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქი მა-
ყაქი დროებით ომიანობის გამო საგანგებულად გადასცა სომხეთის მხედართმთავარს,
ქართველთა მთავარს მირდატ III-ს, ხოლო მირდატ IV-ს უკვე აღარ გადასცა. ჩანს,
მოსე ხორენელმა იცის, რომ პონტოს მხარეები, კესარია-კაბადოკია ქართველებითაა
დასახლებული, მაგრამ მაინც ეს მხარე ქართველთა მეფის „საკუთარ“ ქვეყნად არ
მიაჩნია, არამედ სომხების ტერიტორიად, ხოლო ქართველების მკვიდრ საცხოვრი-
სად მიაჩნია სომხეთის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორია პონტოს ზღვიდან, ანუ
კავკასიის შავიზღვისპირეთიდან აღბანეთ-სომხეთამდე.

მოსე ხორენელის მიჰრდატ III-ის და მითრიდატე პონტოს მეფის ცხოვრება მარ-
თლაც ჰგავს ერთმანეთს. ორივენი ტიგრანის მოკავშირენი არიან, ორივენი პონტოს
ფლობენ, სიცოცხლეს მონამვლით ასრულებენ, ამიტომაც შეიძლება მითრიდატეს ლე-
გენდა მოსე ხორენელმა ქართველთა მთავარზე გაავრცელა, მით უმეტეს, რომ რო-
გორც პონტო-კაბადოკია, ისე სომხეთის ჩრდილოეთით მდებარე ქართლი – ქართვე-
ლების ქვეყნები იყო. მაგრამ მიუხედავად ამისა, როგორც აღვნიშნეთ, მოსე ხორე-
ნელმა დაბეჯითებით იცის, რომ ქართველების „საკუთარი“ საცხოვრისი ქვეყანა არის
არა პონტოს მხარეები, ე.ი. სომხეთის დასავლეთით მდებარე ქვეყანა, არამედ სომეხ-
ეთის ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყანა პონტოს ზღვიდან გუგარქის ჩათვლით. ამ ის-
ტორიკოსის მიხედვით, სწორედ აქ, პონტოს ზღვისპირზე, კავკასიაში დასახლდა ნა-
ბუქოდონოსორმა დატყვევებული ქართველი-ივერიელები, პონტოს ზღვის აღმოსავ-
ლეთით (ე.ი. ისტორიულ კოლხეთში) და არა პონტოს მხარეებში (ე.ი. პონტო-კესა-
რია-კაბადოკიაში). მოსე ხორენელი პონტოს ზღვის აღმოსავლეთით, ჩრდილოეთის
მთებთან მიმდებარე ქვეყანას (კოლხეთს) ქართველთა თავდაპირველ საცხოვრის
უნოდებს და განასხვავებს პონტოს მხარეებისგან.

მოსე ხორენელი წერს:

„...ხოლო კავკასიის მთის მოპირდაპირე მხარეს, ჩრდილოეთის განმგებლად და-
ადგინა დიდი და ძლევამოსილი გვარი, რომლის უფალთ გუგარელთა პიტიახშები
დაერქვათ. ისინი იყვნენ შთამომავალნი დარეჰის ნახარარის მიჰრდატისა, რომელიც

ნამოიყვანა ალექსანდრემ და მთავრად დაუსვა ნაბუქოდონოსორის მიერ ტყვედ მოყვანილ ივერიელთა მოდგმას, ამის შესახებ აბიდენოსი ამბობს: „ძლევამოსილმა ნაბუქოდონოსორმა, რომელიც პერაკლეზე უფრო ღონიერი იყო, შეჰყარა ჯარი და მიაღწია ლიბიელთა, აგრეთვე ივერიელთა ქვეყნებს, შემუსრა და დაიმორჩილა ისინი. მათი ერთი ნაწილი წამოასხა იქიდან და პონტოს ზღვის მარჯვენა მხარეს დაასახლა. ივერია ქვეყნიერების დასავლეთ საზღვარზე მდებარეობს“.²²⁵

აქედან ჩანს, რომ მოსე ხორენელს ივერიელთა საცხოვრისად მიაჩნია ქვეყანა კავკასიის მთის წინა მხარეს, პონტოს ზღვიდან გუგარქის ჩათვლით, ჩრდილოეთის ტერიტორიები, ეს არის ისტორიული იბერია-ქართლი შავიზღვისპირეთიდან ალბანეთ-სომხეთამდე.

პონტოს ზღვის აღმოსავლეთი, კავკასიის შავიზღვისპირეთი ქართველთა ქვეყნად რომ მიაჩნია მოსე ხორენელს, ეს მისი ისტორიის სხვა ქვეთავიდანაც ჩანს: – „არტაშესმა თავისი ასული არტაშამა მიათხოვა ვინმე მიპრდატს, ქართველთა დიდ პიტიახშს, რომელიც როგორც ზემოთ ითქვა, ალექსანდრემ ივერიელთა ქვეყნიდან მოყვანილ ტყვეების ხელისუფლად დაადგინა. სომხეთა მეფემ მიპრდატს მიანდო ჩრდილოეთის მთებისა და პონტოს ზღვის განმგებლობა“.²²⁶

„ჩრდილოეთის მთები და პონტოს ზღვა“ – ეს არის ტერიტორია კავკასიის შავიზღვისპირეთიდან – კოლხეთიდან – ვიდრე გუგარქის ჩათვლით – ისტორიული იბერია-ქართლი. სულ სხვაა „პონტოს მხარეები“, სადაც გაიქცა დამარცხებული მირდატ III. ეს არის კესარია-კაბადოკია. პონტოს მხარეების მეთვალყურეობა ციხე-ქალაქ მაჟაქთან ერთად ჩრდილოეთის მთებისა და პონტოს ზღვის გამგებელ მირდატ III-ს მიანდო მისმა ცოლისძმამ, სომხეთის მეფე ტიგრანმა, დროებით, ომიანობის გამო.

ცნობა კავკასიის შავი ზღვის პირას იბერების დასახლების შესახებ მოსე ხორენელს აუღია ანტიკური ავტორებისგან – „მოვსესს ეს ცნობა ამოუღია ევსევი კესარიელის „ქრონიკის“ ძველი სომხური თარგმანიდან, ევსევი კესარიელს, თავის მხრივ, შემოუნახავს მეგასტენეს ცნობა. ანტიკურ სამყაროში ფართოდ ყოფილა გავრცელებული აზრი იმის შესახებ, რომ აღმოსავლეთის (კავკასიის) იბერები დასავლეთის იბერიიდან (ესპანეთიდან) გადმოსახლდნენ“.²²⁷ ამ შენიშვნიდანაც ჩანს, რომ პონტოს ზღვის პირას მცხოვრები იბერები ცხოვრობენ კავკასიაში – კოლხეთში, ანუ კავკასიის შავიზღვისპირეთში და არა პონტოს მხარეებში, ანუ სომხეთის დასავლეთით.

ქართველების საცხოვრისის საკითხში მოსე ხორენელს ეთანხმება მეორე სომეხი ისტორიკოსი – უხტანესი. ისიც შავი ზღვის პირას მცხოვრებ ხალხს ქართველებს (ვრაცებს) უწოდებს, ხოლო თვით ქვეყანას – აფხაზეთს.

როგორც ვთქვით, მოსე ხორენელი ქართველების თავდაპირველ სამშობლოდ ასახელებს კოლხეთს. იგი ქართველების საცხოვრისს განსაზღვრავს კავკასიის შავიზღვისპირეთიდან გუგარქის ჩათვლით. ისმის კითხვა, რატომ განსაზღვრა მან დასავლეთ საქართველო ვრაცების საცხოვრისად, იქ ხომ არა ვრაცები, არამედ მეგრე-

ლები სახლობენ (ჩვენი თანამედროვე ისტორიკოსების განსაზღვრით)? ამ კითხვას ამაჟამინდელი ისტორიკოსები უპასუხებენ, რომ მოსე ხორენელმა ასეთი ცნობა (დასავლეთ საქართველოში, ზღვის პირას ქართველების ცხოვრების შესახებ) აიღო სხვა ბერძენ-რომაელი ავტორებისგან, მაგრამ მოსე ხორენელი კარგად იცნობდა ქართულ სამყაროს, იცნობდა საქართველოს, იცოდა მისი მითოლოგია და რელიგია, და ნუთუ საქართველოს ასეთმა მცოდნე კაცმა არ იცოდა ქართველების სამშობლოს საზღვრები? ანდა მომთხოვნი და კრიტიკულად მოაზროვნე სხვა სომეხი ისტორიკოსები მისი დროისა და შემდგომი თაობისა, რომელნიც ასევე კარგად იცნობდნენ საქართველოს, ქართველ ხალხს, აპატიებდნენ ხორენელს ასეთ უცოდინარობას? მოსე ხორენელი ქართველებად მიიჩნევს როგორც მეგრელებს, ასევე გუგარქის მოსახლეობას – გუგარელებს, როგორც დასავლეთ საქართველოს, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოს უკიდურესი აღმოსავლეთი ნაწილის მოსახლეობას.

უნდა დავასკვნათ, რომ მოსე ხორენელი, ძველი ქართველი და ანტიკური ეპოქის ბერძენ-რომაელი ისტორიკოსების მსგავსად, ქართველთა საცხოვრის განსაზღვრავს ისტორიულ ქართლში – იბერიაში, რომლის პოლიტიკური საზღვრები გადიოდა შავ ზღვასა და ჰერეთზე. ის კოლხებს, მეგრელებს ეროვნებით ქართველებად მიიჩნევს, მსგავსად უხტანესისა.

უხტანესი პონტოს, ანუ შავიზღვისპირა ქვეყანას აფხაზეთს უწოდებს, ხოლო აფხაზეთის მცხოვრებთ – ქართველებს. უხტანესის მიხედვით, ვრაცები ანუ ქართველები თავდაპირველად დაუსახლებიათ შავი ზღვის სანაპიროზე, შემდგომ ქართველი ხალხი გამრავლებულა მთელს შავიზღვისპირეთში, მოდებია მთელ იმ მხარეს, აღორძინებულა, გავრცელებულა და დასახლებულა აღმოსავლეთ საქართველოში, კერძოდ, სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე. ის წერს:

„ხოლო პონტოს ნაპირზე რომ დაბანაკდა, ის ტომი აღორძინდა, გამრავლდა ზღვის პირას აქეთ-იქით, მოედო იმ მხარეს და გავრცელდა სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე. შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი და იმ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება...“²⁸

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ აფხაზეთი უპირველეს ყოვლისა დასავლეთ საქართველოს ეწოდება, ე.ი. უხტანესი ქართველებს დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებადაც მიიჩნევს, მაგრამ ისტორიკოსი „აფხაზეთს“ უწოდებს არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს, არამედ მთლიან საქართველოს, ისტორიულ „ქართლს“, იბერიას – პონტოს ზღვიდან ვიდრე ალბანეთ-სომხეთამდე. თბილისსაც აფხაზეთის ქალაქად მიიჩნევს და ჩამოთვლის კიდევ თბილისის გარშემო მდებარე პროვინციებს – „ნანარეთი, ჯავახეთი, თრიალეთი“. ეს პროვინციებიც „აფხაზეთში“ შედიან. აფხაზეთის მოსახლეობას კი უხტანესი უწოდებს არა „აფხაზებს“ ანდა „მეგრელებს“, არამედ ვრაცებს – ქართველებს – „ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ივერიას უწოდებდნენ, აქ კი ქართველნი ეწოდებათ“.

უხტანესის მიხედვით, მთლიანი საქართველოს მოსახლეობას შავი ზღვიდან ვი-

დრე ალბანეთ-სომხეთამდე შეადგენენ ქართველები. იგი მეგრელებსაც ქართველებად მიიჩნევს. ეროვნულად მეგრელები ქართველები არიან, თუმცა, შეიძლება მათ სატომო სახელიც ჰქონდეთ. უხტანესი წერს, რომ არა მარტო მის დროს ცხოვრობს ქართველი ხალხი შავიზღვისპირეთიდან სომხეთ-ალბანეთის საზღვრამდე, არამედ ძველ დროსაც, ჯერ კიდევ ქრისტემდე, ასევე ყოფილა. ვრაცები ქრისტემდე VI საუკუნეში დაუსახლებიათ შავიზღვისპირეთში, შემდეგ გამრავლებულან და სომხეთ-ალბანეთამდე მიულწევიათ. ქართველების ქვეყანას შავი ზღვიდან ალბანეთამდე აფხაზეთი ჰქვია.

მოსე ხორენელი, როგორც აღნიშნული გვქონდა, ასევე მიიჩნევს: „კავკასიის მთის წინ მდებარე ჩრდილოეთის მხარეთმპყრობელად ანესებს დიდსა და ძლიერ ტომს...“ მოსე ხორენელი გულისხმობს ქართველ ხალხს, რომელთა მთავარს აქვს ნოდება „გუგარელთა პიტიახშისა“, ხოლო ეს ქართველები ანუ ივერიელები კავკასიის მთის წინ ჩრდილოეთში გაჩენილან იმის გამო, რომ ჯერ შავიზღვისპირეთში დასახლებულან, ხოლო შემდგომ გამრავლებულან „პონტოს ზღვის მარჯვენა ნაპირიდან“ აღმოსავლეთის მიმართულებით ალბანეთის საზღვრამდე.

უხტანესის თვალსაზრისით, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას არამარტო მის ეპოქაში, ე.ი. X საუკუნეში, ენოდებოდა ქართველები, არამედ კირიონის დროსაც, ე.ი. VI საუკუნის ბოლოსა და VII-ის დასაწყისში. ის წერს, რომ „მათი ქვეყანა გაყოფილი იყო სპარსელთა და ბერძენთა მხარედ“²⁸ და ამის გამო მათი საეკლესიო პოლიტიკა სპარსულიც იყო და, იმავდროულად, ბერძნულიცო. მართლაც, კირიონის ეპოქაში დასავლეთ საქართველო ბერძნების, ხოლო აღმოსავლეთი სპარსელების გავლენის სფეროებს წარმოადგენდნენ. მიუხედავად ამისა, ამ პოლიტიკურად გაყოფილ მხარეებში ერთი ერი, ერთი ხალხი ცხოვრობს, რომელსაც ერთი ეკლესია აქვს და საეკლესიო და ეროვნული პოლიტიკაც შესაბამისი აქვსო. ქართველთა ქვეყანა ერთია, რომელიც ორ მხარედ იყო გაყოფილი დამპყრობელთა მიერ. უნდა დავასკვნათ, რომ ძველი სომეხი ისტორიკოსები, ისე როგორც ბერძენ-რომაელი და ქართველი ისტორიკოსები ქართველებს ანუ იბერებს უწოდებდნენ როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას X-XI საუკუნეებზე ბევრად უფრო ადრე.

„ქართლის ცხოვრების“ სიმართლე

„ქართლის ცხოვრების“ თვალსაზრისს, რომ ერთიანი ქართველი ხალხი („ქართველნი“, „ნათესავით ქართველნი“) არსებობდა ქრისტემდე III საუკუნეში, იბერიის სახელმწიფოს შექმნის დროს, არაპირდაპირ, მაგრამ მაინც ამტკიცებენ XIX-XX საუკუნის ისტორიკოსთა გამოკვლევები. მკვლევართა მტკიცებით, ქართველნი ანუ იბერნი ეწოდებოდა არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს ცენტრალური ნაწილის მოსახლეობას, არამედ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას და აღმოსავლეთ საქართველოს უკიდურესი აღმოსავლეთის მოსახლეობასაც, მაგალითად, ცნობილი მეცნიერი იოსებ ყიფშიძე ივერიულ ენას მეგრულ ენას, ხოლო მეგრელებს ივერიელებს უწოდებს. ასეთივე დასათაურება აქვს მის ნიგნსაც – „გრამატიკა მეგრული (ივერიული) ენისა“. ნიკო მარსაც მიაჩნდა, რომ დასავლეთ საქართველოში ივერიელნი ცხოვრობდნენ და სწორედ მეგრელებს ეწოდებოდათ იბერნი. „...ნ. მარი ამტკიცებდა, რომ იბერიად უნდა აღმოსავლეთი საქართველო კი არ ვიგულისხმოთ, როგორც ჩვეულებრივ მიღებული იყო, არამედ დასავლეთი საქართველო, სახელდობრ, სამეგრელო და მეგრელები...“²³⁰ მას მიაჩნდა, რომ „ამ მეგრელთა ტომის სახელი ბერძნებმა აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველებსაც უწოდეს“.²³¹

სხვა აზრი აქვს გამოთქმული ს. კაკაბაძეს. მისი აზრით, „ის ტომი, რომელსაც ბერძნები და რომაელები უწოდებდნენ ივერიელებს, ქართული გამოთქმით იწოდება პერებად“.²³²

„ზემოთმოყვანილი ამონაწერებიდან ირკვევა, რომ თუ პროფ. ნ. მარმა იბერნი „მეგრელებად“ ... აქცია, ს. კაკაბაძემ იგივე იბერნი „პერებად“ ... გახადა“.²³³

კ. კეკელიძე, ჩანს, აერთიანებს ამ ორ თვალსაზრისს იბერიის საზღვრების შესახებ. სტრაბონის ცნობის მოყვანის შემდგომ, კ. კეკელიძე ს. კაკაბაძის აზრს იმეორებს, რომ შესაძლებელია იბერების აღმოსავლეთში გადმონაცვლება II ს-ის გასულს მომხდარიყო“, „შეუქმნიათ საკმაოდ ძლიერი სამეფო, რომელსაც კლასიკური მწერლები იბერიას უწოდებდნენ, სომხები კი ვირქს, რაც იგივე იბერიაა“, „ქართველური სახელი ამ სამეფოისა უნდა იყოს პერეთი“.²³⁴ ჩანს, კ. კეკელიძე ეთანხმება ბერძენ-რომაელ ისტორიკოსთა ცნობებს, რომ იბერები დასავლეთ საქართველოში მოსახლეობენ, მაგრამ მიაჩნია, რომ დასავლეთ საქართველოდან ეს იბერები აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოსახლებულან II საუკუნის შემდეგ. ივ. ჯავახიშვილი არ ამტკიცებს, რომ II საუკუნემდე დასავლეთ საქართველოს იბერია არ ეწოდებოდა, მაგრამ მიაჩნია, რომ სტრაბონის შემდგომ იბერია აღმოსავლეთ საქართველოს სახელია – „სტრაბონის დროიდან მოყოლებული მაინც ყველა ბერძენი და რომაელი მწერლების ცნობების წყალობით სრული უეჭველობით ირკვევა, რომ იბერია აღმოსავლეთ საქართველოს სახელი იყო...“²³⁵

ოთხ გამოჩენილ მეცნიერს იბერიისა და ქართველთა შესახებ ერთმანეთისაგან

მკვეთრად განსხვავებული თვალსაზრისი აქვთ. ნ. მარი თვლიდა, რომ იბერია – სამეგრელოა, კაკაბაძის მიხედვით, იბერია – შერეთია, ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, იბერია – აღმოსავლეთი საქართველოა, კ. კეკელიძის მიხედვით კი, იბერია აღმოსავლეთ საქართველოს ჩრდილო ნაწილია – შერეთთან ერთად, ხოლო „ქართლი“ კი თბილისის სამხრეთით მდებარე ნაწილს ეწოდებოდა.

ამ ოთხი მეცნიერის თვალსაზრისს აერთიანებს „ქართლის ცხოვრება“, რომლის მიხედვითაც, იბერია ანუ ქართლი ეწოდებოდა როგორც დასავლეთ საქართველოს, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს, ხოლო „ქართველნი“ ეწოდებათ როგორც მეგრელებს, ასევე ქართველს. ქართველი ერი ერთიანია, ქართველთა სამშობლოს ქართლი ანუ იბერია ჰქვია, რომელზედაც თავის იურისდიქციას ახორციელებს ქართული ეკლესია წარმოქმნის დროიდან. ქართლის სამეფოს სახელმწიფო საზღვარი დასავლეთში გადის მდინარე ეგრისწყალზე და შავ ზღვაზე, ხოლო აღმოსავლეთში ალბანეთთან. თანამედროვე მეცნიერთა გამოკვლევებმა თუმცა არაპირდაპირ, მაგრამ მაინც დაადასტურეს „ქართლის ცხოვრების“ უძველესი ცნობა, რომ ქართლი VIII საუკუნემდეც ეწოდებოდა საქართველოს დაახლოებით დღევანდელ საზღვრებში, ხოლო ქართველნი – ერთიან ქართველ ერს, უეჭველად მეგრელების ჩათვლით. ამას ადასტურებს ბერძენ-რომაულ-სომეხ ისტორიკოსთა მონაცემები, რის მიხედვითაც იბერია დასავლეთ საქართველოს ეწოდებოდა. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ იბერია ეწოდება აღმოსავლეთ საქართველოსაც. რჩება ერთი დასკვნა – იბერია ეწოდება არა მარტო აღმოსავლეთ, არამედ დასავლეთ საქართველოსაც, იბერიელნი ცხოვრობენ არა მარტო დასავლეთ საქართველოში, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოშიც, რადგანაც ქართველი (იბერი) ერი ეთნიკურად ერთიანია. ქართველი ერი ქრისტიანობამდე კულტურულადაც რომ ერთიანი ყოფილა, ეს გამორკვეული აქვს ივანე ჯავახიშვილს. ის ქრისტიანობამდეც მეგრელებს, სვანებს, ჭანებს, აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობასთან ერთად ქართველებს უწოდებდა. ივანე ჯავახიშვილი დარწმუნებული იყო, რომ ჯერ კიდევ ქრისტიანობამდე ქართველი ერი როგორც ეთნიკურად, ასევე კულტურულად ერთიანი ერი იყო. ის წერდა: „აკად. ნ. მარი მისაყვედურებს, რომ მეგრელებს, სვანებს და აფხაზებს მე ქართველებს ვუწოდებ და პონტოსა და ფრიგიის ერები თითქოს ქართველებადაც კი მიქცევიან. აფხაზებს მე ქართველთა მონათესავედ ვთვლი, მაგრამ ქართველებს არ ვუწოდებ. რაც შეეხება მეგრელებსა და სვანებს და დავუმატებ ჭანებსაც, მათ მართლაც ქართველ ტომებად ვთვლი და ვუწოდებ...“²²⁸

„ქართველ ერს თავისი მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი და სამწერლო ენაც ჰქონდა და აბადია ეხლაც, რომელიც, როგორც ეს თვით აკად. ნ. მარსაც კარგად მოეხსენება და თვითონაც არა ერთხელ დაუდასტურებია, მეგრელებისა და სვანებისათვისაც ერთადერთი სამწერლობო და კულტურის ენა იყო და არის ეხლაც, რომლის შექმნა-შემუშავებაშიც მეგრელებსა და სვანებსაც თავიანთი წვლილი აქვთ შეტანილი“.²³⁷

„ქართული ენა ქართულ-კახელ-იმერელ-გურულეებისა და მეგრელ-სვანებისთვის საერთო ენაა, მაგრამ იგი, როგორც წინათ ეგონათ, თითქოს ქრისტიანობის ხანისა და გარკვეული სახელმწიფოებრიობის შემოქმედების ნაყოფია. არსებობდა კი, ქრისტიანობის წინათ ასეთი საერთო ნიადაგი ქართველი ერის საერთო წარმართული სარწმუნოებრივი შემოქმედებისათვის, იყო თუ არა ასეთი საერთო შემოქმედება, ერთი სიტყვით, არსებობდა თუ არა ყველა ქართველ ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც საერთო ქართული წარმართობა?“²³⁸

ივ. ჯავახიშვილმა გამოიკვლია, რომ ჯერ კიდევ ქრისტიანობამდე ერთიან ქართველ ერს, მეგრელ-სვანების ჩათვლით, ჰქონია არამართო ეთნიკური ერთობა, არამედ ჰქონია საერთო ქართული წარმართული სარწმუნოება და, რაც მთავარია, საერთო სახელმწიფო ენა და კულტმსახურების ენაც საერთო ყოფილა – ქართული ენა. ჯერ კიდევ ქრისტიანობამდე ქართველი ერი კულტურულ სარწმუნოებრივადაც ერთიანი ყოფილა. ეს დასკვნაც საკვებით ეთანხმება „ქართლის ცხოვრების“ შესაბამის მონაცემებს და ადასტურებს „ქართლის ცხოვრების“ სიმართლეს.

ივ. ჯავახიშვილი წერს – „არამც თუ საზოგადო ქართული, ყველა ქართველ ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც, საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ რომ ამ წარმართობას საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონია“.²³⁹

ცხადია, თუკი წარმართობის დროს მეგრელებისა და სვანების კულტმსახურების ენა ქართული იყო, ქრისტიანობის მიღების შემდეგაც ქართული იქნებოდა ნირვალოცვის ენა. ივ. ჯავახიშვილს გამორკვეული აქვს, რომ დასავლეთ საქართველო IV საუკუნეში გაქრისტიანებულა აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად. აქედან ჩანს, რომ უკვე IV საუკუნედან ქრისტიანული ნირვალოცვის ენა სამეგრელოსა და სვანეთში არის ქართული ენა (ქრისტიანული მრევლისათვის). „გელასი კუზიკელის დანართი ცნობა, რომ იბერებმა და ლაზებმა ერთსა და იმავე დროს მიიღეს ქრისტიანობა, არსებითად სწორი გამოდის იმ მხრივ, რომ დასავლეთ საქართველოშიც IV საუკუნის დამდეგიდან ქრისტიანობას გზა გაკვლეული უნდა ჰქონოდა“²⁴⁰ ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევას, რომ დასავლეთ საქართველომ IV საუკუნეში მიიღო ქრისტიანობა, ამტკიცებს არქეოლოგიური კვლევა-ძიება, კერძოდ, ციხე-გოჯის გათხრები, სადაც აღმოჩენილ იქნა IV საუკუნის საეკლესიო ნაგებობანი, რამაც საშუალება მისცა მკვლევარებს გაეკეთებინათ დასკვნა, რომ დასავლეთი საქართველო გაქრისტიანდა არა VI საუკუნეში, არამედ ბევრად უფრო ადრე.²⁴¹

ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისი დასავლეთ საქართველოს გაქრისტიანების შესახებ ეთანხმება „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემებს, რომ წმიდა ნინოს დროს მირიან მეფემ ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოაცხადა მთელ ქართლში და არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოში. ქართლი ამ დროს იწყებოდა მდინარე ეგრისწყლიდან და შავი ზღვიდან და ვრცელდებოდა ალბანეთამდე. ამიტომაც ეკ

ლესია წმიდა ნინოს მიიჩნევს არამარტო აღმოსავლეთ საქართველოს განმანათლებლად, არამედ მთელი ქართველი ერის, ე. ი. მეგრელებისა და სვანების განმანათლებლადაც. როგორც ანდრია პირველწოდებული არა მარტო მეგრელებისა და მესხების განმანათლებელია, რომელთა შორისაც ის მოღვაწეობდა, არამედ მთელი ქართველი ერისა, რადგანაც როგორც ანდრია მოციქულის, ასევე წმიდა ნინოს დროს ერთიანი ქართველი ერი უკვე ჩამოყალიბებული იყო, ჰქონდა ერთიანი სახელმწიფო და კულტმსახურების ენა.

„ქართლის ცხოვრების“ სიმართლეს, რომ წმიდა ნინო მთელი ქართველი ერის განმანათლებელია, დაბეჯითებით ადასტურებს ბერძენ-რომაელ ისტორიკოსთა მტკიცებანი, რომ წმიდა ნინო განმანათლებელია პირველ ყოვლისა დასავლეთ საქართველოსი და მთელი იბერიისა, რომლის ნაწილიც იყო დასავლეთ საქართველო. ეს ისტორიკოსები თითქმის თანამედროვენი იყვნენ წმიდა ნინოსი, მისგან 50-100 წლით დაშორებულნი, რომელთაც წმიდა ნინოსა და იბერიის შესახებ სანდო წყაროები ჰქონდათ.

ბერძნულ-ლათინურ „იბერიას“ ძველ ქართულ ისტორიულ გეოგრაფიაში ფარნავაზიდან VIII საუკუნის შუა წლებამდე შეესაბამებოდა ტერმინი „ქართლი“ და ის აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთობლიობას აღნიშნავდა. ამიტომაც „ქართლის ცხოვრება“ თუ „ქართლის მოქცევა“ გამოხატავდა არა საკუთრივ ქართლის მდგომარეობას, არამედ ერთიანი საქართველოსას, მათ შორის, ეგრისისაც.

საერთო ქართული კოინე ენა

ამჟამად მიღებულია თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც არ არსებობდა საერთო ენა, რომელზედაც ლაპარაკობდნენ აღმოსავლეთ საქართველოსა და დასავლეთ საქართველოს ქართველები.

„...ძველ საქართველოში, თუ ავიღებთ ქვეყანას მთლიანად, ვერ შეიქმნა ვერც კოინე და ვერც ლინგვა ფრანკა – ერთიც და მეორეც ქართლში არსებობდა. დასავლურ ქართულმა ტომებმა ძველი ქართული სამწერლობო ენით სარგებლობა განვითარებული შუასაუკუნეებიდან დაიწყეს“.²⁴²

ივ. ჯავახიშვილი სრულიად განსხვავებული აზრისაა ამის შესახებ. მისი აზრით, როგორც ქართველი, ასევე მეგრელები და სვანები ჯერ კიდევ ქრისტიანობის დამკვიდრებამდე საკულტო წესებსა და ჩვეულებებს აღასრულებდნენ საერთო ენაზე და ეს იყო ქართული ენა. ის წერდა: „ცხადი გახდება, რომ არამცთუ საზოგადო ქართული, ყველა ქართველ ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ რომ ამ წარმართობას საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონია“.

აქედან ჩანს, რომ თუ ყველა ქართველ ტომს როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში საერთო ენა ჰქონდა, ეს ენა კოინე ენა იყო.

შეუძლებელია, დასავლურ ქართველ ტომებს არ სცოდნოდათ ქართული ენა, იმ მიზეზის გამო, რომ როგორც ახალი არქეოლოგიური ძიება ადასტურებს, დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი უძველეს დროს სწორედ ქართულენოვანი ტომებით ყოფილა დასახლებული. ო. ლორთქიფანიძე წერს: „ამრიგად, მესხური, ე.ი. ქართის ენოვანი (და დღევანდელი იმერლებისა და გურულების) წინაპარი ტომების დამკვიდრება დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე ძვ.წ. აღ-ის III-II საუკუნეებიდან მაინცაა სავარაუდებელი“.²⁴³ როგორც მრავალგზის აღინიშნა, სტრაბონი დასავლეთ საქართველოს უკიდურეს, თითქმის ზღვისპირა მხარეს – რიონის დაბლობის ნაწილს – „მოსხთა ქვეყანას“ უწოდებს. ძველი ისტორიკოსები ლაზებს (მეგრელებს) იბერებს უწოდებდნენ. სოკრატე წერს: „იბერნი პონტოს ზღვასთან ბინადრობენ“, რუფინუსი წერს: „იბერთა ნათესავი, რომელიც პონტოს არეში ბინადრობს“, ევაგრე პონტოელი, თუმცა, დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ქალაქში დაიბადა, მას მაინც იბერიელს უწოდებენ. ზღვისპირეთში მცხოვრებ ეგრისის მოსახლეობას (მეგრელებს) უწოდებდნენ იბერებს, ცხადია, აღმოსავლეთ საქართველოში მცხოვრებ იბერებთან ერთად. მთელ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას იბერებს უწოდებდნენ, თუმცა მათ სატომო სახელებიც – „ლაზები“ ან „სვანები“ ჰქონდათ. სტრაბონმა იცის, რომ „სვანები“ არის კერძო სატომო სახელი. ზოგადად სვანები იბერები არიან, სტრაბონი სვანების შესახებ წერს: „ზოგიერთები მათ იბერებს უწოდებენ“.²⁴⁴

მთელ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას, მათ შორის ლაზებსა და სვანებს

საც, იბერებს ანუ ქართველებს უწოდებდნენ ჯერ კიდევ ჩვენში ქრისტიანობის დამკვიდრებამდე. ბუნებრივია, ამ ერთიან ხალხს – იბერიელებს – საერთო ენაც ჰქონდათ, რისი ნიშნები აღმოაჩინა კიდევ ივანე ჯავახიშვილმა.

„ქართლის ცხოვრება“, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ყველა ძველქართული ქრონიკათუ საბუთი დაბეჯითებით მიუთითებს, რომ ვრცელ ტერიტორიას შავიზღვისპირეთის მდინარე ეგრისწყლიდან ვიდრე ალბანეთის საზღვრამდე ეწოდებოდა ქართლი ანუ იბერია, ხოლო მის მოსახლეობას განურჩევლად ტომობრივი კუთვნილებისა, კახელი იქნებოდა ის თუ კლარჯი, მეგრელი თუ სვანი, ეწოდებოდა ქართველი, რომ ქართული ენა ამ ქვეყანაში ერთადერთ საერთო-კოინე ენად დააკანონა მეფე ფარნავაზ I-მა.

შემორჩენილია ხალხური გადმოცემებიც კი საერთო ქართული კოინე ენის არსებობის შესახებ. აი, კერძოდ, რა წერია ამის შესახებ წიგნში „ოსმალეთის ყოფ. საქართველოს და ქართველ მაჰმადიანთა ნაწილი ლაზისტანი“.

ლიგანის მურღულუს ხეობაში და სხვაგანაც, ქართველ მაჰმადიანთა შორის ლაზებზე დაშთენილია ბევრნაირი გარდამოცემანი... ნაამბობია თვით ლაზელ მოხუცებულ ხოჯიებისაგან 1895 წელს... ლაზები, ჭანები და მეგრელები ერთნი ვყოფილვართ... სამივე ამ სახელწოდების ხალხის ენა ყოფილა ერთი – ლაზური, ანუ მეგრული, რომელი ენაც მაშინ გავრცელებული იყო მთელ შავი ზღვის ნაპირებზედ. ეს ენა ლაზებს გარდა თურმე ქართველებსაც კარგად ესმოდათ. ყოველი ლაზი თავისუფლად ელაპარაკებოდა იმერელს, ქართველს და სხვებსაც, რადგანაც ამათაც ესმოდათ თურმე მაშინ ჩვენი ენა, ამისთვის ძველი კაცები იტყოდნენ შემდეგს. „...ლაზური ენა ქართველებსაც კარგად ესმოდათ. ლაზებმაც იცოდნენ ქართული და ძველათ თურმე ამ ორივე ხალხში თითქმის ყველა სიტყვები ერთნაირად იხმარებოდა, იმიტომ ესმოდათ ყველაფერი ერთმანეთის...“²⁴⁵ „ძველათ ყველამ იცოდა ზეპირ, რომ ლაზი, ჭანი, მეგრელი და ქართველი ერთი ძმები არიან, ერთი დედმამისშვილნი და ერთი ენის ხალხიო. დღეს ასე აღარ გახლავთ“.²⁴⁶ „არის ასეთი ისტორიული გადმოცემა: ლაზელ-ჭანელ-მეგრელები სცხოვრობდნენ შავი ზღვის ნაპირას მდებარე ქალაქებში და სოფლებში. ჟამთა ვითარების წყალობით ლაზებ-ჭანებ-მეგრელებს დაავიწყდათ ქართული ენის ხმარება და იგინი გადასხვაფერდნენ ქართულის ენისაგან“.²⁴⁷

რას მიუთითებს ასი წლის წინ ჩანერილი თქმულებები, თუ არა იმას, რომ ხალხის ხსოვნაში დარჩენილა მოგონება ძველ დროს არსებული კოინე ენის შესახებ. ძალზე საყურადღებო აღსანიშნავი ფაქტია ის, რომ თანამედროვე მეცნიერული კვლევა-ძიება ამზეურებს საერთოქართული კოინე ენის არსებობის დამადასტურებელ ახალ მასალებს. ამ მხრივ საინტერესოა მკვლევარ ზ. თანდილავას აღმოჩენები ლაზურ ტექსტებზე მუშაობისას. ჯერ კიდევ ივანე ჯავახიშვილი წერდა, რომ არსებობდა საერთო ქართული წარმართული სარწმუნოება, რომლის კულტმსახურება აღესრულებოდა საერთო ქართულ ენაზე, ამჟამად კი აღმოჩნდა, რომ კულტმსახურებისათ-

ვის საერთო ტექსტის პოეტური საზომი იყო ცხრამარცვლიანობა. ეს მეტრული სისტემა საერთო იყო როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოსათვის. დავით გოგოჭური წერს: „...გაანალიზებული მასალების მიხედვით დგინდება, რომ მთიბლურებში... შენიშნული ცხრამარცვლიანობა... უძველესი ქართული მითოლოგიური ტექსტების საზომია და როგორც მეტრული სისტემა მთელ წარმართულ-საკულტო უარებს მოიცავს... ხელთა გვაქვს ქრისტიანობამდელი ქართული ლექსის უძველესი საზომი, რომელიც მოიცავს მთელ სასულიერო, წარმართულ-რიტუალურ ტექსტებს, საყურადღებოა, რომ ამ ბოლო ხანს ჩვენგან დამოუკიდებლად ეგევე საზომი ლაზურ სარიტუალო ტექსტებშიც დაადგინა მკვლევარმა ზ. თანდილაევამ“.²⁴⁸

ახლადაღმოჩენილი მასალები მკვლევარებს საშუალებას აძლევს ილაპარაკონ „საერთო კონინე ენის“ შესახებ.

ხალხური პოეზიის კვლევისას აღმოჩნდა, რომ ეს პოეზია ეფუძნება არა დიალექტებს, როგორც აქამდე იყო აღიარებული, არამედ საერთო ქართულ კონინე ენაზე არის შექმნილი. ამის შესახებ მკვლევარი ავთანდილ არაბული წერს:

„საქმე ის არის, რომ ხალხურ პოეზიაში დიალექტების სხვაობა მკვეთრად არის ნიველირებული, ხალხური ლექსების ენობრივი საფუძველი დიალექტი არ არის ...ხალხური პოეზია უეჭველი საბუთია იმისა, რომ ისტორიულად ჩამოყალიბებულა საერთო ხალხური პოეტური ენა, რომელიც, მართალია, დეტალებს ადგილობრივი კუთხური მეტყველებიდან თამამად იღებს, როცა ამის აუცილებლობაა, მაგრამ პოეტური სათქმელის მთლიან არქიტექტურას ხსენებული საერთო კონინე-ენით ქმნის“.²⁴⁹

ხალხურ პოეზიას ჩვენთვის შემოუნახავს საერთო ქართული კონინე ენის არსებობის დამადასტურებელი ნიშნები.

ამ მხრივ, საერთო ქართული კონინე ენის არსებობის მტკიცების უფლებას გვაძლევს მეგრული სანესო სიმღერა „მზე შინაო“. ივანე ჯავახიშვილი ბრძანებდა, რომ ძველად სამეგრელოში ახალწლის შეხვედრის სანესო რიტუალი აღესრულებოდა ქართულ ენაზე, „მზეშინაოს“ სანესო სიმღერა სამეგრელოში აღესრულებოდა არა მეგრულ, არამედ ქართულ ენაზე. ეს სიმღერა სამეგრელოში შესულია არა აღმოსავლეთ საქართველოდან, არამედ მას მეგრულ მუსიკალურ ფოლკლორშივე მოექდებნება განვითარებული ვარიანტები, ამიტომაც ეს უძველესი მეგრული სიმღერა, უფრო ზუსტად „საერთო-კონინე“, საერთო ქართული, წარმართობისდროინდელი სიმღერაა. „მზე შინაოს“ მეგრული მუსიკალური ვარიანტი მნიშვნელოვანია იმ მხრივ, რომ იგი საერთოდ დღემდე ცნობილი „მზე შინაოს“ მუსიკალური ტექსტების ყველაზე უძველესი ნიმუშია. რაც, თავის მხრივ, მეგრულ მუსიკალურ ფოლკლორში ამ სიმღერის ხნიერებაზე მიუთითებს. მეგრული „მზე შინაო“ ქართული ხალხური სიმღერების ინტონაციურ-პარმონიული განვითარების ერთ-ერთი უძველესი საფეხურის ამსახველია“.²⁵⁰

როგორც აღვნიშნეთ, მეგრული „მზე შინაო“ ქართულ ენაზე სრულდება. სიმღე

რის ჩამწერი წერს – „მეგრული „მზე შინაო“ ქართულ ენაზე სრულდება: „მზე შინაო, მზე შინაო, მზე შინ შემოდო“. მისი ვარიანტი, რომელიც სამეგრელოში ჩავწერეთ, შემდეგია, „მზე შინა და მზე შინაო, მზევე შინ შემოდო, მზევეში მამა შინ არ იყო, მზევე შინ შემოდო, სანადიროდ წასულა და ირემს მოსჭრის თავსაო“. მეგრულ ენაზე „მზე შინაოს“ ტექსტს დღესდღეობით ვერ მივაკვლიეთ. მთხრობელთა მითითებით, „მზე შინაო“ სამეგრელოში აღმოსავლეთ საქართველოდან არის გავრცელებული“.²⁵¹ ეს რომ ასე არ არის და „მზე შინაო“ სამეგრელოში აღმოსავლეთ საქართველოდან არ არის გავრცელებული, იმავე მთხრობლების აღნიშვნიდანაც ჩანს: „ამ სიმღერას უკანასკნელ ხანს ასრულებდნენ რელიგიურ დღესასწაულებში ფერხულის სახით“. ეს კი მკვლევარს აფიქრებინებს, რომ „მზე შინა და მზე გარეთას“ საგალობელი, რომელიც მზის კულტს უკავშირდება, თავდაპირველად ახალდაბადებულის მიმართ წრიული ფერხულის სახით სრულდებოდა“.²⁵²

თუკი ეს სიმღერა მზის კულტისადმი, ანუ წარმართული, ქრისტიანობამდელი ღვთაებისადმი მიძღვნილი, როგორღა შეუძლია თანამედროვე მთხრობელს განსაზღვროს, ქრისტიანობამდე ეს სიმღერა სამეგრელოში აღმოსავლეთ საქართველოდან შევიდა, თუ ადგილობრივი, საერთო ქართული სიმღერა იყო? ამიტომაც მთხრობელის აზრს, რომ ეს სიმღერა სამეგრელოში გარედან არის შესული, ყურადღება არ უნდა მიექცეს, მით უმეტეს, რომ მეგრული „მზეშინაო“ საფუძვლად დასდებია სხვა კუთხეთა ამავე სიმღერებს. მკვლევარი წერს: „მეგრული „მზე შინაოს“ მუსიკალური ტექსტი ძალზე ახლოს დგას გურულ „მზე შინა და მზე გარესთან“.²⁵³ ეს უკანასკნელი მეგრულის განვითარებული ვარიანტია.

ეს სიმღერა წარმართობის დროს სამეგრელოში ქართულ ენაზე აღესრულებოდა. ივანე ჯავახიშვილის დასკვნით, წარმართობის დროს სამეგრელოსა და სვანეთში კულტმსახურება და სანესო რიტუალები საერთო ქართულ ენაზე აღესრულებოდა.

ქართული საერთო კონინე ენის არსებობის ფაქტი დღემდე შემოუნახავს ხალხურ პოეზიასა და უძველეს სიმღერებს.

თავი III

ქართული ეკლესია IV საუკუნეში

„ამ ჩვენს, ღვთისმშობლის წილადღმადმოსა
ქვეყნას ღვთისმშობლისავე ღთავეთ და
კურთხევით მთველინა ზეგაბდით შთაგუნებულო
წმიდა ქალწული... მთველინა წმიდა ნინო,
გამაგნო და გასწავა ქრისტეს ბჯული...
ქართველმა ამ ბჯულს, ამ ახალს აღთქმას
შეუბრთა ძველისაგან ყოველივე ის, რაც კი რამ
ძეიბურასია აღამიანისათვის... შეუბრთა მამული
და ერთენება. ეს სამი ერთმანეთის ღმრისი საგანის
ისე ჩაიწინენ, ისე ჩაიქსოვნენ ერთმანეთში, რომ
ბჯულის დაწყა საქართველოს მიწა-წყლის
დაწყალ გარდამქმნა“.

ილია შატაშვილი

საქართველო IV საუკუნეში

საქართველო I-II საუკუნეებში, როგორც ცნობილია, ძლიერი სახელმწიფო იყო, რომელიც ამიერკავკასიასა და მეზობელ მხარეებში პოლიტიკურ ჰეგემონობას ღამობდა. ქვეყნის გარეთ ომებში გამარჯვებებმა შესაძლებელი გახადა სომხიდრის დაგროვება. საქართველო ეკონომიურად მონინავე ქვეყანა გახდა, ხელოსნობამ, ვაჭრობამ და საქალაქო ცხოვრებამ მაღალ დონეს მიაღწია.

III საუკუნეში საქართველოს გარემოცვა მნიშვნელოვნად შეიცვალა. უმთავრესი იყო პართიის სუსტი სამეფოს ნანგრევებზე სასანიდების ძლიერი სახელმწიფოს წარმოქმნა. აქამდე ჩვენი ქვეყნის მეზობელი პართია შედარებით სუსტ, ფაქტობრივად, ნახევრადდამოუკიდებელი სახელმწიფოების გაერთიანებას წარმოადგენდა. აქ, 224-226 წლებში, დიდი ცვლილებები მოხდა. „ძველი არშაკიდების დინასტია დაეშო და მისი ადგილი ახალმა, სასანიდების სპარსულმა საგვარეულომ დაიჭირა. სასანიდებმა აღადგინეს ძველი სპარსული სარწმუნოება, მაზდეანობა და ყოველნაირად ცდილობდნენ ამ სარწმუნოების გავრცელებას“.¹ „...მოხდა ირანულ ენებზე მოლაპარაკე ხალხებისა და ტომების კონსოლიდაცია. დიდად გაიზარდა ირანის სამხედრო ძლიერება. ამის შედეგად ძალთა თანაფარდობა მახლობელ აღმოსავლეთში არსებითად შეიცვალა. სასანიდური ირანი შეტევაზე გადავიდა თავისი ძველისძველი მტრის, რომის წინააღმდეგ და დიდ წარმატებებსაც მიაღწია. პირველივე სასანიდმა, არდაშირმა (224-241) მიდიის, საკასტანისა და ხორასნის შემდეგ ატროპატენა დაიპყრო და სომხეთს შეუტია, ხელთ იგდო მესოპოტამია და ალყა შემოარტყა ნიზიბინს. კიდევ უფრო დიდი წარმატებები მოიპოვეს ირანელებმა შაბურ I-ის (241-272) დროს. 260 წელს მათ დაატყვევეს იმპერატორი პუბლიუს ლიციინიუს ვალერიანე. ირანელებმა აიღეს და ააოხრეს იმპერიის აღმოსავლეთის უმდიდრესი პროვინციები და ქალაქები – ანტიოქია, ტარსი, კესარია“.² შაბურ I-ის წარწერიდან ჩანს, რომ მისი თანამედროვე ქართველთა მეფე ამაზასპი სპარსულ ორიენტაციას დაადგა. ირანსა და იბერიას შორის არსებულ მეგობრულ ურთიერთობაზე უნდა მიუთითებდეს მცხეთაში ნაპოვნი ვერცხლის თასის წარწერა.

„მოსაზრება ამაზასპის ირანული ორიენტაციის შესახებ ძველი ქართული წყაროებითაც დასტურდება. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით ამაზასპმა „შეიყუარნა სპარსნი“.³ თავისი მეფობის დასასრულს, ამავე წყაროს მიხედვით, ამაზასპი ქართველთა და მათ დასახმარებლად მოხმობილ სპარსელთა ლაშქრით ებრძვის ბერძნებს (ე. ი. რომაელთ) ... მომხდარ ბრძოლაში „სპარსელები და ქართველები“ დამარცხდნენ და თვით ამაზასპიც დაიღუპა“.⁴

მართლაც, ირანელთა შეტევა რომაელებმა შეაჩერეს 80-იან წლებში და იმპერატორმა კარმა (282-283) დალაშქრა ირანი. 283 წელს ირანსა და რომს შორის დაიდო საზავო ხელშეკრულება, რომლის თანახმად სპარსეთმა დაკარგა სომხეთის დიდი ნაწილი.

287 წელს რომაელმა იმპერატორმა დიოკლეტიანემ სომხეთის ტახტზე აიყვანა თრდატი (287-330). ადრე ირანელებმა მოაკვლევინეს თრდატის მამა ხოსროვი და თრდატი რომში იყო ლტოლვილი.

„296 წელს შაჰი ნერსუჰი შეიჭრა რომის სამფლობელოებში, მათ შორის სომხეთშიც. თავდაპირველად ირანელებმა მნიშვნელოვან გამარჯვებას მიაღწიეს კეისარ გალერიუსს მაქსიმიანზე. ამ უკანასკნელის დასახმარებლად მესოპოტამიაში იმპერატორი დიოკლეტიანე მივიდა: თვით გალერიუსი 25000-იანი ჯარით სომხეთში შევიდა და სასტიკად დაამარცხა ირანელები. დაჭრილი ნერსუჰი გაჭირვებით გადარჩა ტყვეობას“.⁵

298 წელს დაიდო ნიზიბინის 40-წლიანი ზავი. ნიზიბინში (მესოპოტამია) დადებული საზავო ხელშეკრულების თანახმად, საქართველო შევიდა რომის გავლენის სფეროში, რომის პროტექტორატის ქვეშ, ასევე სომხეთიც. სპარსეთმა 40 წლის ვადით სცნო რომის უპირატესობა საქართველოსა და სომხეთზე, მართლაც, 338 წლამდე რომსა და ირანს შორის ზავი არ დარღვეულა.

298-338 წლებში ზავის დროს, როცა საქართველო რომის გავლენის სფეროში იყო, ჩვენში ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადდა. ქართველი ერის ცხოვრებაში ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა – ქრისტიანობის მიღება, უთუოდ ზავის დროს 298-338 წწ-ში მოხდა, რადგანაც 338 წ-ს შაჰმა შაბურ II-მ კვლავ შეუტია რომს, კერძოდ, დაიწყო საომარი მოქმედება რომაელთა წინააღმდეგ ჯერ შუამდინარეთში, შემდეგ კი სომხეთში.⁶

„მას შემდეგ, რაც რომის ხელისუფლება ქრისტიანობის დევნიდან მის მფარველობაზე გადავიდა, მისმა მეტოქე ირანმა მკვეთრად შეცვალა ქრისტიანებისადმი დამოკიდებულება, მფარველობის ნაცვლად მან სასტიკი დევნა-შევიწროება დაიწყო“.⁷ იქამდე კი, როდესაც რომის იმპერიაში ქრისტიანობა სასტიკად იდევნებოდა, რომის მეტოქე ირანი, რომელიც თავისი სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარეობდა, მფარველობას უწევდა მას.

რომში ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადდა 313-326 წლებში. 326 წლამდე ირანი ქრისტიანებს ასე თუ ისე მფარველობდა, ამის შემდეგ კი მან ქრისტიანობის სასტიკი დევნა დაიწყო, ამიტომაც 338 წლის შემდეგ ქართველთა მეფეს გაუჭირდებოდა ქრისტიანობის აღიარება სპარსელთა შიშით. აქედან გამომდინარე, იმ დროს, როცა სპარსეთი ქრისტიანობას მფარველობდა და იბერიის ირანის გავლენის სფეროში შედიოდა (280 წლამდე), გაცილებით უფრო ადვილი იყო იბერიას მიეღო ქრისტიანობა, ვიდრე 338 წლის შემდეგ (მართლაც, დიუბუა დე მონპერე ქართლის მოქცევის თარიღად მიიჩნევს 276 წელს).⁸

298 წლის ზავის თანახმად, საქართველოს მეფეს სამეფო რეგალიები რომაელებისგან უნდა მიეღო, მაგრამ ამ დროისთვის რომაელებს ძველებური სიძლიერე აღარ გააჩნდათ. ამიტომ ნიზიბინის შეთანხმება მხოლოდ იმას გულისხმობდა, რომ ქართლი ძველებურად „კავშირში“ იმყოფებოდა რომთან.

საერთოდ, III საუკუნეში საქართველო ძირითადად დამოუკიდებელ და ძლიერ სახელმწიფოს წარმოადგენდა.

„III საუკუნეშიც, კერძოდ, ამაზასპის დროს, ქართლი ფაქტობრივად დამოუკიდებელ და ძლიერ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. მოგონება ამაზასპზე, როგორც ძლიერ მმართველზე, მკაფიოდ შემოინახა ქართულმა საისტორიო ტრადიციამ. „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცულია გადმოცემა ამაზასპზე, როგორც ფარსმან ქველის მსგავს გოლიათზე“.⁹

338 წელს, როდესაც ნიზიზინის ზავის ვადა ჯერ არ იყო ბოლომდე გასული, ირანმა შეუტია რომს. დაიწყო ომი, რომელიც 25 წელს გაგრძელდა ხანმოკლე შესვენებებით. „რამდენად შეეხო იგი ქართლს, ან რა მონანილეობა მიიღო მასში ქართლმა, არ ვიცით. საფიქრებელია, რომ ქართლი რომაელთა მხარეზე იყო, თუმცა, მისი აქტიური მონანილეობა ბრძოლაში არა ჩანს“.¹⁰

IV საუკუნის ბერძენი ისტორიკოსი ამიანე მარცელინე წერს, რომ იმის შემდეგ, რაც 360 წელს ირანელებმა წარმატებებს მიაღწიეს, რომაელების მიერ „ტიგრს გადაღმელ მეფეებთან და სატრაპებთან უხვი საჩუქრებითურთ ელჩები იქნენ გაგზავნილნი, რათა ყველასათვის მოეწოდებინათ და ჩაეგონებინათ, ჩვენთვის თანაეგრძნოთ და არაფერ მოტყუებას ანდა ლალატს ცდილიყვნენ. მაგრამ ყველაზე უფრო მეტად მოქრთამულ იქნენ არშაკი და მერიბანი, არმენიისა და იბერიის მეფეები, ბრწყინვალედ შემკული სამოსით და მრავალნაირი საჩუქრებით, რადგან, თუ მაშინდელ საეჭვო ვითარებაში სპარსელებს მიუდგებოდნენ, ავნებდნენ რომის საქმეებს“.¹¹ მარცელინეს ამ სიტყვებიდან ჩანს, რომ ქართლი განაგრძობდა რომაელთა მოკავშირედ ყოფნას.

ამიანე მარცელინეს „მერიბანი“ ქართველთა მეფე მირიანი უნდა იყოს. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობის თანახმად, მირიანი გარდაცვლილა ქრისტიანობის მიღებიდან ოცდამეხუთე წელს, ე.ი. ის შეიძლება ცოცხალი ყოფილიყო IV ს-ის 60-იან წლებშიც.

363 წელს რომსა და ირანს შორის დაიდო 30-წლიანი ზავი. სომხეთი ირანს გადაეცა. პირობის თანახმად, რომი არ უნდა ჩარეულიყო სომხეთის საქმეებში და დახმარება არ უნდა გაეწია მისთვის. რომმა პირობა შეასრულა და არ დაეხმარა სომხეთს, როდესაც მომდევნო 364 წელს ირანელთა ლაშქარი სომხეთში შეიჭრა. ირანის პირისპირ მარტოდმარტო დარჩენილი სომხეთის მეფე არშაკ II მეტისმეტად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ასეთ დროს საქართველო თავის თანამორწმუნე სომხეთს ყოველმხრივ მიეშველა, ჯერ ქართველების დახმარებით არშაკი განერიდა მისთვის ძალზე არახელსაყრელ სიტუაციას და თავი საქართველოს შეაფარა, ხოლო შემდეგ მოსე ხორენელის სიტყვით, „არშაკი დაბრუნდა ქართლის ჯარით“.¹²

ჩანს, განაწყენებული იმით, რომ ქართველებმა გაბედეს სომხეთის დახმარება თვით 363 წლის ზავის შემდეგაც კი, ირანი შემოესია საქართველოს.

„368 წელს სპარსეთის მეფე შაბური შემოესია ქართლს, ქართლის მეფე საურმა-

გი, რომელსაც რომაელების მხარე ეჭირა, განდევნა და ქართლის მეფედ საურმაგის ნათესავი, ვარაზბაკური დასვა. ბოლოს და ბოლოს საურმაგი და ვარაზბაკური შეთანხმდნენ და ქართლი გაიყვეს: მტკვრის მარცხნივ მდებარე ნაწილში საურმაგი მეფობდა, მტკვრის მარჯვნივ მდებარე ნაწილში ვარაზბაკური“.¹³

სპარსელების შემოჭრა ქართლში რომს შეურაცხყოფად მიუღია, ამიანე მარცვლინეს სიტყვით.

იბერიაში სპარსთა შემოჭრის პასუხად რომაელები ჩაერივნენ ამიერკავკასიის საქმეებში. იმპერატორმა ვალენტმა სომხეთში გაამეფა არშაკის შვილი პაპი, რომელსაც ჯარი მიაშველა.

369 წელს პაპი სომხეთში გამეფდა. პასუხად ირანელებმა დალაშქრეს სომხეთი.

იმპერატორმა ჯარი მიაშველა საქართველოდან განდევნილ საურმაგს, როგორც აღნიშნული იყო, ამის შემდეგ იბერია ორად გაიყო. 371 წელს სპარსელები სომხეთში შეიჭრნენ, მაგრამ სომხებმა, რომაელებთან ერთად ისინი დაამარცხეს.

სრულებით იცვლება საქართველოსა და საერთოდ ამიერკავკასიის პოლიტიკური ვითარება 377 წლის შემდეგ. რომმა დატოვა ამიერკავკასია, რომელსაც ირანი დაეპატრონა.

„377 წელს ვალენტმა ირანთან ომისთვის მზადება დაიწყო, მაგრამ ამ დროს ევროპიდან მოვიდა ამბავი ვესტგუთების აჯანყების შესახებ და იმპერატორი იძულებული გახდა გაეყვანა ჯარი სომხეთიდან. საფიქრებელია, რომ რომაელები დატოვებდნენ ქართლსაც. ეჭვი არაა, შაბური შეეცდებოდა გამოეყენებინა ასეთი ხელსაყრელი ვითარება, რათა ქვემო ქართლიდან განდევნა რომაელთაგან დაყენებული საურმაგი. არაერთხელ გამოთქმულა აზრი, თითქოს ქართლის გაყოფა ორ სამეფოდ კარგა ხანს გაგრძელებულა, თვით V საუკუნის 40-იან წლებამდისაც კი. მაგრამ, როგორც ირკვევა, ეს აზრი სწორი არ უნდა იყოს. ირანელებმა, ჩანს, ქართლის ერთიანობა უკვე IV საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს აღადგინეს“.¹⁴

საქართველოს იმდროინდელი მეფე ვარაზ-ბაქარი (ასფაგური) ქრისტიანობის მოძულე ყოფილა. ირანის ძლიერებით შეშინებულმა ვარაზ-ბაქარმა წინააღმდეგობა ვერ გაუწია ირანის ერისთავს, რომელიც „მეფეთა ამბავის“ თანახმად, შაჰმა გამოგზავნა „ქართველთა ზედა ხარკის დადებად“.

ქართლი ირანის მოხარკე გახდა IV საუკუნის 70-იანი წლების დასასრულს. „რამდენადაც დღესდღეობით ცნობილია, ეს უნდა ყოფილიყო ქართლის პირველი დახარკვა“.

„ამრიგად, IV ს-ის 70-იან წლებში ირანელებმა ქართლის სამეფო მთლიანად დაიმორჩილეს. თავდაპირველად ქართლში მოსულა ირანელი სარდალი, რომელსაც „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მათიანე პიტიანშს, ხოლო „მეფეთა ამბავი“ ერისთავს უწოდებს. ხარკსაც, ეტყობა, ის კრეფდა. შემდგომში, ირანელებს, როგორც ჩანს, ეს ფუნქცია ადგილობრივი მმართველობისათვის დაუკისრებიათ, თავისი მუდმივი მოხელე ქართლში ირანელებს არა ჰყოლიათ. მხოლოდ განსაკუთრებული საჭიროების შემთხვე-

ვაში აგზავნიდნენ ისინი მხარის გამგებელს – მარზპანს (ასეთი იყო, მაგალითად, V ს-ის 30-იან წლებში სომეხი დიდებული ვასაკ სიუნი).¹⁵

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ვარაზ-ბაქარის დროს საქართველოს ირანმა ჩამოაცილა რანი და მოვაკანი, ხოლო რომის იმპერიაში („საბერძნეთში“) შესულა კლარჯეთი. საქართველოში დარჩენილა ქართლი, პერეთი და ეგრისი.

ირანს ვარაზ-ბაქარმა „მისცა რანი და მოვაკვანი და განუკუეთა ხარკი, ხოლო ერისთავმან სპარსთამან მოსცა ციხე ტფილისისა და წარვიდა. და მიერთგან იქმნეს სომეხნი და ქართველნი სპარსთა მოხარკენი. და ამისა შემდგომად განდგეს კლარჯნი ვარაზ-ბაქარისაგან და მიერთნეს ბერძენთა და დაიპყრეს ბერძენთა თუხარისი და ყოველი კლარჯეთი ზღუტგან არსიანთამდე“.¹⁶

სპარსეთის ერისთავის შემოსვლის დროს მეფე ვარაზ-ბაქარს კახეთში შეუფარებია თავი და შეშინებულს უბრძანებია ყველასთვის დაეფარათ თავიანთი ქრისტიანობა – „უბრძანა ყოველთა, რათა დამალნენ ჯუარნი“.¹⁷

სპარსეთისთვის საქართველოში სრულიად მოუთმენელი იქნებოდა ქართული ეკლესიის კავშირი ბერძნულ ეკლესიასთან, რომელსაც საფუძველი დაედო წმიდა ნინოს დროს. ამით უნდა იყოს გამოწვეული ის, რომ სწორედ ამ პერიოდში ქართული ეკლესიის მეთაურად ინიშნება იობ სომეხი, ნერსე კათალიკოსის ყოფილი დიაკონი. საქმე ისაა, რომ ამ მომენტამდე ათიოდე წლით ადრე სომხურმა ეკლესიამ განწყვიტა იერარქიული კავშირი ბერძნულ ეკლესიასთან. ბერძნულ ეკლესიასთან სომხურმა ეკლესიამ კავშირი განწყვიტა მეფე პაპის დროს, სპარსეთის ნებით. ამით სომხური ეკლესია მისაღები გახდა სპარსეთისათვის. თუ როგორი მოუთმენლობით დევნიდა ბერძნულ ეკლესიას და ბერძნულენოვან ქრისტიანობას სპარსეთი IV ს-ის 80-90-იან წლებში, ამის შესახებ წერს მოსე ხორენელი. საქართველოში გაბატონების შემდეგ, ჩანს, ირანმა ქართულ ეკლესიაში დევნა დაუნყო ბერძნულ ქრისტიანობას და პრობერძნულ ორიენტაციას.

1972 წლის „საქართველოს ეკლესიის კალენდრის“ ქართული ეკლესიის მამამთავართა სიის თანახმად, იობ, ნერსე კათალიკოსის ყოფილი დიაკონი, მამამთავრობდა 375-390 წლებში. ამ დროს ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა უნდა დამკვიდრებულიყო ბერძნულის ნაცვლად, რომელსაც (ბერძნულენოვან ღვთისმსახურებას) დევნიდა სპარსეთი.

„ვარაზ-ბაკურის შემდეგ V საუკუნის 80-90-იან წლებში ქართლის სამეფო ტახტზე იჯდა ბაკური, რომელიც პეტრე იბერიის ასურულ ცხოვრებაში მოხსენიებულია, როგორც პეტრეს პაპა დედის მხრიდან. ბაკურის დროს გრძელდებოდა ირანელთა ბატონობა“.¹⁸

387 წელს, საზავო მოლაპარაკების თანახმად, სომხეთი ირანმა და რომმა გაიყვეს. ბიზანტიას (რომს) ერგო სომხეთის მცირე ნაწილი, ოთხი მეზუთედი სომხეთისა ირანს ერგო. ირანმა მტკიცედ და დიდი ხნით მოიკიდა ფეხი სომხეთში.

საქართველოს დაუბრუნდა თავისი სამხრეთი მიწები, კერძოდ, ე.წ. დიდი ნაწილი გუგარქის საპიტიახშოსი, რომელიც მიერთებული ჰქონდა სომხეთს. „ამ დროს დაიშალა სომხეთის ერთ-ერთი უდიდესი ოლქი, გუგარქის საპიტიახშო. მისი ჩრდილოეთი რაიონები ქართლში შევიდა, სამხრეთის სამი რაიონი კი – ტაშირი, კანგარქი და აშოცი, სომხეთის შემადგენლობაში დარჩა. რამდენიმე საუკუნის შემდეგ ისინიც შეუერთდნენ ქართლს. გუგარქის საპიტიახშო ის გოგარენეა, რომელიც ძველი ბერძნული ცნობების თანახმად (სტრაბონი), სომხეთმა ჩამოაჭრა ქართლს ძვ.წ.ალ-ის II საუკუნეში“.¹⁹

„გუგარქი ჯერ კიდევ ძვ.წ.ალ-ის II ს-ში წაართვეს სომხებმა იბერიას (სტრაბონი). სომხეთის სამეფოში იგი ცალკე ერთეულად, საპიტიახშოდ ჩამოყალიბდა. ამას, ჩანს, ხელს უწყობდა ისიც, რომ იგი ეთნიკურად განსხვავდებოდა. გუგარქს ჰქონდა მიდრეკილება, ისევე იბერიას დაჰბრუნებოდა. ასე მოხდა კიდევაც“.²⁰

ეროვნული შემადგენლობის მხრივ გუგარეთი, ანუ ქვემო ქართლი, ყოველთვის ძირითადად ქართული იყო. სომხეთის შემადგენლობაში ყოფნის დროს მისი ეთნიკური სახე არსებითად არ შეცვლილა და კვლავ ქართული დარჩა. ამას, ჩანს, ხელი იმან შეუწყო, რომ გუგარქი სომხეთში ცალკე პოლიტიკურ ერთეულად არსებობდა საუკუნეთა მანძილზე და ის ერთ ფეოდალურ ერთეულს წარმოადგენდა.

სომეხი მწერლები საუკუნეთა მანძილზე ყოველთვის აღნიშნავდნენ გუგარქის ქართულობას. მაგალითად, „გუგარქი მოხსენიებულია VII ს-ის ანონიმურ სომხურ გეოგრაფიაში. იქ ნათქვამია: გუგარქი მდებარეობს უტის დასავლეთით და შედგება ცხრა გავარისაგან, რომელიც უჭირავთ ქართველებს: ძოროფორი, ნობოფორი, კოლბიფორი, ტაშირი, თრიალეთი, კანგარქი, არტაპანი, ჯავახქი, კლარჯქი...“²¹

VII ს-ის სომხურ გეოგრაფიაში გუგარქის მოსახლეობის „ქართველებად დასახელება, უფლებას იძლევა ითქვას, რომ არასწორია თეორია, რომლის მიხედვითაც თითქოსდა VII ს-ში გუგარქში ქართულენოვანი წირვა-ლოცვის დანერგვით კირიონ კათალიკოსმა საფუძველი დაუდო გუგარქის სომხური მოსახლეობის „გაქართველებას“. ცხადია, ქართველებს „გაქართველება“ არ ესაჭიროებოდათ. სინამდვილეში გუგარქში სრულიად სანინალმდებგო პროცესები მიმდინარეობდა, კერძოდ, გუგარქის ადგილობრივი მოსახლეობის არმენიზაცია სომხურ პოლიტიკურ-კულტურულ-სარწმუნოებრივ არეალში მოხვედრის შედეგად, რის შეჩერებაც სცადა კირიონ კათალიკოსმა ეროვნული წირვა-ლოცვის დანერგვით გუგარქის ეკლესიებში.

არ უნდა იყოს სწორი თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც, გუგარქი ქრისტმდე მეორე საუკუნის შემდეგ პირველად მხოლოდ IV ს-ში დაუბრუნდა საქართველოს. უთუოდ I-II საუკუნეებში საქართველოს ძლიერების დროს გუგარქი ქართლში შედიოდა, ქართლს ეკუთვნოდა. მირიან მეფის დროსაც ის ჩვენი მატიანის თანახმადაც ქართლშია. როგორც ვთქვით, 387 წელს ირანმა და ბიზანტიამ სომხეთი გაინაწილეს.

სომხეთის დასავლეთ ნაწილში, რომელიც ბიზანტიას ერგო, მეფობა გაუქმდა 391 წელს, ხოლო ირანის კუთვნილ აღმოსავლეთ სომხეთში – 428 წელს.

„...ამ ფაქტს სომეხი ხალხის დაყოფა არ მოჰყოლია, რადგან ამ დროისათვის სომეხი ხალხი დიდი ხნის ჩამოყალიბებული იყო“.^{22,23,24} ასევე, მსგავსადვე იყო ქართველი ერიც აღნიშნულ ეპოქაში.

გზა ქრისტიანობისა I საუკუნიდან წმიდა ნინომდე

ქართველთა განმანათლებელი არის ღირსი დედა ნინო, რომელმაც ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე მოაქცია მთელი ერი. მის დროსვე, ქართული სახელმწიფოს მზრუნველობით და შემწეობით შეიქმნა ერთიანი ქართული ეკლესია. შეიძლება დაისვას კითხვა, თუ ქართველი ხალხი მოაქციეს და გააქრისტიანეს თვით წმიდა მოციქულებმა, რაღა საჭირო იყო წმიდა ნინოს ქადაგება? ამ კითხვაზე პასუხი, ჩანს, ძველთაგანვე არსებობდა, რამაც ასახვა პპოვა რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერაში, სადაც, კერძოდ, ნათქვამია: „პირველნოდებული ანდრია, ძმამ თავისა მოციქულთაჲსა პეტრესი, ვიდრე ჩუენდამდევა მოინია და ქადაგა საცხოვრებელი ქადაგებაჲ სახარებისაჲ ყოველსა ქუეყანასა საქართველოსასა და ურიცხუნი სიმრავლენი ერთანი განაშორნა საცთურისაგან მრჩობლ ეშმაკეულებისა და ერთისა ღმრთისა და ქრისტეს მისისა თანაარსით მათით სულითურთ რწმუნებით თაყუანისცემამ ასწავა, დაღათუ უმრავლესმან ერმან ქართლისამან სიმრავლესა შინა ჟამისასა დაივიწყა ქადაგებაჲ იგი მოციქულისაჲ და საცთურისავე მიმართ კერპთაჲსა მიაქცია. ამათისა ქადაგებისა ნაყოფად აღმოეცენნეს ყოვლით კერძო ყოვლისა სოფლიასაჲთ სიმრავლენი ღუანლისა დამდებელისა ქრისტეს სიკუდილისა მიმსგავსებულთა მონამეთანი, ვინაჲთგან სამასნი მცირედთა სხუათა თანა ვიდრე მეფედ ქადაგებადმდე დიდისა კოსტანტინესსა შორის გარდაცდეს წელიწადნი, რომელი-იგი პირველად ქრისტიანე იქმნა მეფეთა შორის. და თუთ მოციქულ და ქადაგ საცხოვრებელისა ქადაგებისა და ნათელსა თავისუფლებისასა მიმფენელ ქრისტიანეთა ღმრთივ შუენიერის მოქალაქეობისა. ამისთავე უკუე ჟამთა სრულად მომხედნა ჩუენცა, აღმოსავალმან მალლით და დედაკაცისა ვისმე მიერ ტყუექმნილისა...“⁴⁵

როგორც ამონაწერიდან ჩანს, წმინდა ნინოს მიერ მთელი საქართველოსა და მისი მეფის გაქრისტიანება ძალზე მჭიდროდა დაკავშირებული რომის იმპერიაში ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადებასთან. მართალიაო, წერენ ქართველი მამები, ჩვენში ქრისტიანობა იქადაგეს მოციქულებმა და ხალხის ურიცხვი სიმრავლე გააქრისტიანეს, მაგრამ დრომ და პირობებმა ხალხი კვლავ კერპთაყვანისმცემლობას დაუბრუნა, ხოლო დარჩენილ ქრისტიანებს შორის გამოჩნდებოდნენ ხოლმე მონამენი, რომლებსაც ისეთივე ტანჯვით კლავდნენ როგორც ქრისტეს, ხოლო იმის შემდეგ, რაც რომის იმპერატორი კონსტანტინე გახდა მეფეთა შორის პირველი ქრისტიანი მქადაგებელი და მოციქულთა სწორი, ჩვენც მოგვხედა ღმერთმა და გამოაგზავნა ტყვე ქალი ნინო.

აღსანიშნავია, რომ ეს წყარო არ უარყოფს წმიდა ნინომდე ქართველ ქრისტიანთა არსებობას. როგორც აღვნიშნეთ, მათ შორის გამორჩეულებს ქრისტეს მიმსგავსებული სიკვდილით ჰკლავდნენ, ისინი მონამენი იყვნენო.

ეფრემ მცირის თანახმადაც, არამარტო საქართველოში, არამედ თვით საბერ-

ძნეთში (იმპერიაში) მოციქულთა ქადაგების შემდეგ კვლავ კერპთაყვანისმცემლობა აღორძინებულია, მაგრამ ცხადია, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ იმპერიაში ქრისტიანული თემები და საეპისკოპოსოები არ არსებობდა.

ეფრემი წერს: „ითქუმის ჩუენთვცა, მიმოსლვასა შინა ნშიდათა მოციქულთასა, ანდრია პირველწოდებულისა მიერ ქადაგება... გარნა ამათ ნშიდათა სამოციქულონი მოძღვრებისა თესლთა ანეულნი მრავალჟამ დაიპყრნა ლუარდღმან მეკერპეთამან. არა ხოლო ჩუენ შორის, არამედ თუთ მათ ბერძენთაცა შორის ვიდრე ჟამთაღმდეგ მეორედ პავლედ ზეცით წოდებულისა დიდისა კოსტანტინესთა ამის კეთილადმსახურისა მეფისა ჟამთა ღმერთმან, რომელმან დიდთა და მრავალთესლთა ტომთათვს იზრუნა, არცა ჩუენ მცირენი დაგვტეენა უღუანად“...²⁶

ზემოთ მოყვანილის თანახმად, როგორც ჩვენში, ისე რომის იმპერიაში, ქრისტიანობა თვით მოციქულებმა იქადაგეს. მაგრამ „მეორე პავლეს“ – იმპერატორ კონსტანტინეს დრომდე ხალხის დიდი ნაწილი კერპთაყვანისმცემლობისაკენ იყო მოქცეული, ამ დროს კი ღმერთმა იზრუნა „მრავალთესლთა ტომთათვის“, მათ შორის ქართველებისათვისაც. მოციქულთა სწორად „ბერძენებს“ გამოუჩინა კონსტანტინე, ხოლო ქართველებს წმიდა ნინო. ასეთია ძველქართული კონცეფცია, რომელიც წყაროებით დასტურდება.

რომის იმპერიასა და საქართველოში მოციქულთა შემდეგ ქრისტიანობა არამართო არსებობდა, არამედ დიდ გავლენას ახდენდა საზოგადოებაზე. III საუკუნის დასაწყისში ქართველთა მეფე რეე მართალი ქრისტეს სახარებას იცნობდა და მისი მცნებების შესაბამისად მოქმედებდა კიდევ.

„როგორც ცნობილია, თავდაპირველად ქრისტიანობა ვრცელდებოდა საზოგადოების დაბალ ფენებში“²⁷ რეე მეფემდე ქართველთა დაბალ ფენებში ქრისტიანობას ფეხი მოკიდებული უნდა ჰქონოდა.

„ამასთან მხედველობაში უნდა მივიღოთ ისიც, რომ თუმცა ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად ქართლში IV ს-ის 30-იან წლებში გამოცხადდა, უეჭველია, იგი აქ ბევრად უფრო ადრიდან ვრცელდებოდა. საფიქრებელია, რომ ქრისტიანული თემები ქართლში არსებობდნენ უკვე მესამე საუკუნიდან. ასეთი თემები, ცხადია, ჯერ ქალაქებში ჩნდებოდნენ, განსაკუთრებით დიდ სავაჭრო გზებზე მდებარე ქალაქებში და პირველ რიგში თვით ქართლის დედაქალაქ მცხეთაში“.²⁸

ზემოთ მოყვანილი კარგად ხსნის, თუ რატომ განხორციელდა და რატომ მიიღო ხალხმა მეფე რევის რეფორმა, რომელიც ქრისტეს სახარებას ეფუძნებოდა (ჩვილი ბავშვების შეწირვის აკრძალვა). ქრისტიანობას ხალხი უკვე შემზადებული ჰყოლია ამ რეფორმისათვის. შეიძლება ხალხი მონათლული არ იყო, მაგრამ სახარებას მათ ზნეობასა და მორალზე გავლენა ჰქონია.

ოფიციალურ სარწმუნოებად აღიარებამდე რომის იმპერიაშიც უკვე დიდი მნიშვნელობა მიეცა ქრისტიანობას. ჯერ კიდევ III საუკუნეში ქრისტიანობის აღიარების

შესახებ განკარგულება გამოსცა გალიენმა, ხოლო ჩვენი მეფე რევ მართალი (გარდ. 243 წ.) თითქმის ნახევარი საუკუნით ადრე მსგავსადვე მოიქცა. მას სმენილი ჰქონდა სახარება, ამიტომაც ის იყო „მონყალე და ნუგეშინისმცემელი ჭირვეულთა“²⁹ ე.ი. აღასრულებდა ქრისტეს მცნებებს.

„ქართული ისტორიული ტრადიცია ქართლში პირველი ქრისტიანული თემების ჩასახვას გულისხმობს ახალი წელთაღრიცხვის პირველივე საუკუნეებიდან და უკავშირებს მცხეთასა და მის მიდამოებში მცხოვრებ ებრაელებს. „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ცნობების თანახმად, მცხეთელი ებრაელების ერთი ნაწილი ქრისტიანებად ჩანან. უკვე ახ.წ.აღ-ის პირველსავე საუკუნეში („და წარვიდა ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი და მუნით დახუდეს ჯუარცმასა უფლისა“; „...ხოლო კუართი იგი უფლისა წილით ხუდა მცხეთელთა“)³⁰ „როგორც ქართული წყაროები, ისევე სხვა ხალხთა ნაწარმოებნი გვანვდიან ცნობებს იმ პირთა შესახებ, რომლებმაც ანდრია მოციქულის შემდეგ იქადაგეს ქართველთა შორის ქრისტიანული სარწმუნოება. ქართველ წმიდანთა ცხოვრებაში, რომელიც გამოცემული აქვს მიხეილ საბონინს „საქართველოს სამოთხეში“, მოხსენიებულია ვინმე, სახელად ხრისო. მან მიიღო ქრისტიანობა მოციქულთაგან და თავის მხრივ მოაქცია და მონათლა ალბანიაში 19 კაცი, რომლებიც ალბანიის მეფის დატიანოსის ბრძანებით ქრისტეს მოძღვრების მიღების გამო ცეცხლში დაწვეს პირველი საუკუნის დამლევეს.³¹ „ამას გარდა, რომაელების მწერალი ბარონიუსი ამბობს, რომ ქრისტიანობა საქართველოში იქადაგა რომის ეპისკოპოსმა კლიმენტიმ, რომელიც რომის იმპერატორმა ტრაიანემ (98-117) გადაასახლა ყირიმში. ...მოუღწევია ჩვენამდის ცნობას, რომ II საუკუნეში საქართველოში ცხოვრობდა მწვალებელი მარკიონი“.³²

„საინტერესოა, რომ VIII საუკუნის ცნობილი ქართველი მოღვაწე იოვანე საბანის ძე თხზულებაში – „წამება ჰაბოდისი, რომელი იწამა ქართლს შინა, ქალაქსა ტფილისს“ – ნერს, რომ ქართველები „ხუთასის წლისა ჟამთა და უწინარჴსლა შჯუღდებულ ყოფილ არიან წმიდითა მადლითა ნათლისღებისადათა“.³³ ამრიგად, იოანე საბანის ძე, აკად. ივ. ჯავახიშვილის შეფასებით, „თავისი დროის მისაბაძი, სამაგალითო ისტორიკოსი“, ქართლში მესამე და უწინარეს საუკუნეებში ხედავს ქრისტიანული რელიგიის ფესვებს. „... ჩვენ გვაქვს საფუძველი, ვიფიქროთ, რომ ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად ქცევამდის საქართველოშიც უნდა არსებებულიყო (რა თქმა უნდა, უპირატესად ქალაქებში, მაგ. მცხეთაში) ადგილობრივი წვრილი ქრისტიანული თემური ერთობანი, დაახლოებით ისეთივე ხასიათის მქონენი, როგორიც ჰქონდათ მათ რომის იმპერიის სხვა პროვინციებში“.³⁴ „ქრისტიანთა „ჩანასახოვანი“ კომუნები პირველსავე საუკუნეში გვაქვს მცხეთას საგულისხმებელი, თუნდაც „უფლის კვართის“; ელიოზისა და სიდონიას ცნობილი გადმოცემის მიხედვით, სვეტიცხოვლის ისტორიას რომ ედება საფუძვლად“.³⁵

იმავე აზრს ადგას პ. ინგოროყვა. „ქრისტიანობა, – ნერს იგი, – საქართველოში

ვრცელდება ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდანვე, რა დროიდანაც ქრისტიანობა მოეფინა საქართველოს მეზობელ ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებს და რომის იმპერიის პროვინციებს. საისტორიო წყაროების ჩვენებით ირკვევა, რომ ქრისტიანობა ფართო გავრცელებით სარგებლობდა საქართველოში უკვე მე-3 საუკუნეში.³⁶ ბუნებრივია, დაისმის კითხვა: რამდენად ეთანხმება წერილობითი წყაროების მონაცემებს სამარხეული ძეგლები? ანუ ცნობილია, თუ არა დიდი მცხეთის ახ.წ. აღ-ის I-II სს. სამაროვნებზე სამარხები მიცვალებულთა გაპატიოსნება-დაკრძალვის ქრისტიანული წესით?

1978 წელს მცხეთაში, მინის სამუშაოების დროს, დაზიანდა გვიანანტიკური ხანის კულტურული ფენები, რომელიც შეისწავლა მცხეთის მუდმივმოქმედმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძ. აკად. ა. ავაქიძე). არქეოლოგიური გათხრისას სხვა ძეგლებთან ერთად აღმოჩნდა ორი თიხის ფილასამარხი, მსგავსი ამ ტიპის უკვე ცნობილი სამარხი ნაგებობებისა. ერთ-ერთ მათგანში (№17) დაკრძალული იყო დედა-შვილი. ორივე მიცვალებული დაუსვენებიათ გულაღმა, გაშოტილი, თავით დასავლეთისაკენ (ე.ი. ქრისტიანული წესით, ეპ. ა. ჯ.). სამარხში აღმოჩნდა ერთადერთი სანეკე ბეჭედი ზრდასრული მიცვალებულისა. დაკრძალულთა პოზა, დამხრობა, ნივთიერი მასალის სიმცირე, სანეკე ბეჭედი, სარდიონის ბეჭდის თვალი – ინტალიო, რომელზედაც ამოკვეთილია ერთ მხარეს მიმართული ორი – თევზისა და ლუზის გამოსახულება, მიგვანიშნებს, რომ სამარხი ქრისტიანთათვის გაუმართავთ. ლუზისა და თევზის გამოსახულება ხშირია ხელოვნების, პირველ რიგში კი, წინაქრისტიანული ხანის გლიპტიკის ძეგლებზე. „სწორედ წარმართული ხელოვნების ეს სიუჟეტები გამოიყენა ქრისტიანულმა რელიგიამ თავისი არსებობის საწყის ხანაში და სხვა ნიშნებთან ერთად აქცია იგი ადრეული ქრისტიანობის სიმბოლოებად. ახლად ჩასახული რელიგია ამითაც ცდილობდა თავი დაეღწია წარმართთა მხრივ ქრისტიანების დევნისაგან. ქრისტიანული რელიგიის ჩასახვა-განვითარების ეპოქაში, როდესაც ქრისტიანობას მრავლად ჰყავს როგორც აქტიური მომხრენი, ისე მოწინააღმდეგენი და იგი იქცევა იმდროინდელი საზოგადოების საგანგებო ყურადღების საგნად, ბუნებრივია, ვიფიქროთ, რომ აქ განხილული სიუჟეტი ადრინდელი ქრისტიანობის სიმბოლოს წარმოადგენდა და არა მხოლოდ სამკაულის ჩვეულებრივ სახესხვაობას.“³⁷

ქრისტიანული სამკვდრო წესის ზემოთ ჩამოთვლილი ნიშნები, ნახსენები ფილასამარხის გარდა, მეტ-ნაკლებად შეინიშნება დიდი მცხეთის სამაროვნებზე მიკვლევულ-შესწავლილ სხვა საკრძალავებშიც. კერძოდ, ქრისტიანული სამკვდრო წესების მეტნაკლები დაცვით გაუპატიოსნებით მიცვალებულები სამთავროს სამაროვანზე 1938-1940 და 1976-1983 წწ-ში გათხრილი სამარხების ერთ ნაწილზე,³⁸ მცხეთა-ქალაქში, სვეტიცხოვლის მიდამოებში შესწავლილი სამარხების ერთ ჯგუფში და სხვა.³⁹

ყველა ეს საკრძალავი ზოგადად ახ.წ. აღ-ის II-III, უფრო მეტად კი III საუკუნეს განეკუთვნება.

ამრიგად, არქეოლოგიური და წერილობითი წყაროების მონაცემების შეჯერებით ირკვევა, რომ ისტორიული დიდი მცხეთის მოქალაქეთა გარკვეული ნაწილი ქრისტიანულ რელიგიას ეზიარა მის (ქრისტიანობის) ოფიციალურ აღიარებამდე 100-150 წლით ადრე.⁴⁰

ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ არქეოლოგიური მონაცემები ადასტურებენ ქართულ და უცხოურ წყაროთა ჩვენებებს, რომ მოციქულთა საქართველოში ქადაგებას უნაყოფოდ არ ჩაუვლია, თავისი შედეგი გამოუღია და ქვეყანაში ქრისტიანული თემები შექმნილა. უცხოური წყაროები მიუთითებენ, რომ ქრისტიანობას საქართველოს ზღვისპირეთში ავრცელებენ II-III საუკუნეებში, არქეოლოგიური მონაცემებით კი საქართველოს დედაქალაქი მცხეთაც ქრისტიანულ ორბიტაშია მოქცეული.

ცხადია, ქრისტიანებს, რომლებიც II-III საუკუნეებში საქართველოში ცხოვრობდნენ, ესაჭიროებოდათ სამღვდელოება, მონათვლა და ზიარება სამღვდელოების გარეშე არ შეიძლებოდა. როგორც ზემოთ აღნიშნული იყო, II-III საუკუნეების სვეტიცხოვლის, სამთავროსა და სხვა სამაროვნებში ქრისტიანები დაუკრძალავთ, მათ შორის ბავშვებიც. ცხადია, ყველა ისინი მონათლულნი იყვნენ, ამიტომაც, უეჭველია, II-III საუკუნეებში ჩვენში სამღვდელოება და ქრისტიანული მრევლი არსებობდა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ II-III საუკუნეებში ჩვენში ეკლესია არსებობდა. საინტერესოა, როგორი პრინციპით იყო მონაყობილი ეს ეკლესია (ქრისტიანული თემები)? პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა ქალაქსა თუ ქალაქების უბნებში არსებული ქრისტიანული თემები არ იყვნენ ერთმანეთზე დაქვემდებარებული. ერთიანი მთელი ქვეყნის მომცველი ქრისტიანული ეკლესია ერთიანი ცენტრით და ერთიანი მმართველობით არ არსებობდა, თუმცა, რადგანაც იყო სამღვდელოება, ეპისკოპოსებიც იარსებებდნენ. „ქართლის ცხოვრება“ კიდევაც წერს, რომ თვით ანდრია მოციქულმა ანაჟარის ქრისტიანულ მრევლს თავისი ეპისკოპოსი გაუჩინაო.⁴¹ ცხადია, ქრისტიანობა და მისი სამღვდელოება დევნილი იყო. ის ფარულად არსებობდა, ამიტომაც ძალზე სუსტი იყო. აღსანიშნავია, რომ მოციქულთა ეპოქაში და მის შემდგომაც მღვდელმოქმედებას ეპისკოპოსიც ასრულებდა და მღვდელს ეპისკოპოსს უწოდებდნენ. ქართული სახელმწიფოს მიერ ქრისტიანობის ოფიციალურად აღიარებამდე ჩვენში რომ არსებობდნენ საეპისკოპოსოები, ისიც მიუთითებს, რომ ბიჭვინთაში ქრისტიანულ თემს ჰყავდა ეპისკოპოსი და თანაც ძალიან გავლენიანი და სახელგანთქმული. მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე 325 წელს მონაწილეობდა ბიჭვინთის ეპისკოპოსი სტრატოფილე. 325 წლამდე, ცხადია, ეს საეპისკოპოსო იარსებებდა და დიდი ავტორიტეტიც ექნებოდა მაშინდელ მსოფლიო ქრისტიანობაში; წინააღმდეგ შემთხვევაში მის ეპისკოპოსს არ მიიწვევდნენ ნიკეის მსოფლიო კრებაზე, სადაც ძალზე ავტორიტეტი მნიშვნელობისა და წონის მღვდელმთავრები იყვნენ მიწვეულები.

აგათანგელოზის ცნობის თანახმად, ეპისკოპოსები ადრევე იყვნენ არამარტო დასავლეთ საქართველოში, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოშიც. აგათანგელო

ზის ცნობით, ნიკეის კრების წინ სრულიად იბერიის მიტროპოლიტს იბრ-ზ-ხუა რქმე-
ვია, დასავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსს – სოფრონიუსი, ხოლო სამხრეთ საქარ-
თველოს (ბასიანის) ეპისკოპოსს – ევლათიუსი.

აღსანიშნავია, რომ მოციქულთა მიერ დაარსებული ეკლესიები (ქრისტიანული
თემები, საეპისკოპოსოები) I-II საუკუნეებში ერთმანეთისგან დამოუკიდებელი იყო
და მათ ერთიანი ადმინისტრაციული ცენტრი არ გააჩნდათ. ასევე იყო საქართველო-
შიც წმიდა ნინოს შემოსვლამდე. საქართველოში არსებული ქრისტიანული თემები,
საეპისკოპოსოები (ბიჭვინთა და სხვა), ალბათ, ერთმანეთისგან დამოუკიდებელნი იყ-
ვნენ. ქრისტიანთა დევნის საუკუნეებში (I-III სს) ქრისტიანობის სიმტკიცის ერთ-ერთი
მიზეზი ის იყო, რომ მას არ გააჩნდა ადმინისტრაციული ცენტრი. არსებობდა ასობით
და ათასობით ეკლესია და ქრისტიანული თემი (იგულისხმება რომის იმპერია), და-
მოუკიდებელნი ერთმანეთის მიმართ, მსგავსად ებრაული თემებისა. ეს ასახულია მო-
ციქულთა 34-ე კანონში, რომლის მიხედვითაც ყოველ თემს, ყოველ ერს თავისი ეპის-
კოპოსი უნდა ჰყავდეს. ყოველი თემის (ერის, ნათესავის) ეპისკოპოსი ამ თემის ნეე-
რთათვის აღიარებულია პირველ კაცად და მეთაურად, მისი განზრახვის გარეშე არა-
ფერი „ნამეტნავის“ გაკეთების ნება არა აქვთ, მაგრამ თავის მხრივ ეპისკოპოსიც ვალ-
დებულია იმოქმედოს „ყოველთა განზრახვით“, რათა „ესრეთ ერთნებობა აღესრუ-
ლოს და იდიდოს ღმერთი...“⁴²

„მოციქულთა 34-ე კანონი, როცა ნათესავზე, ერზე ლაპარაკობს, მხედველობაში
იღებს არა ეროვნებებს, არამედ ეთნიკურ ოლქებს, რომლებმაც იყო დაყოფილი რო-
მის სახელმწიფო, მის დაყოფამდე დიოკლეტიანეს მიერ პროვინციებად“.⁴³ ალბათ,
იმპერიის მსგავსად იყო მონყობილი ქრისტიანული მრევლი საქართველოში.

სწორედ ქრისტიანული თემების არსებობამ და სიძლიერემ მიიყვანა იმპერატო-
რი კონსტანტინე გადაწყვეტილებამდე, რომ სახელმწიფო სარწმუნოებად ელიარე-
ბინა ქრისტიანული სარწმუნოება.

„იმპერატორ კონსტანტინეს სარწმუნოებრივი პოლიტიკა, კერძოდ, მისი ქრის-
ტიანობისადმი დამოკიდებულება მოულოდნელი და განსაკუთრებული რამ არ ყო-
ფილა. ქრისტიანობამ 312 წლამდე გრძელი გზა განვლო, რამაც იგი მილანის ედიქ-
ტამდე მიიყვანა. ქრისტიანობამ მოიპოვა ოფიციალური არსებობის უფლება, რომელ-
საც შეუპოვარი ხანგრძლივი ბრძოლით მიაღწია. ეს ბრძოლა გამოვლინდა რომის
ხელისუფალთა ქრისტიანობისადმი დამოკიდებულების ისტორიაში, რომელიც გვამ-
ცნობს, რომ მარცხსა და დევნილობასთან ერთად, ქრისტიანობა დროდადრო დიდ წარ-
მატებას აღწევდა... ამ მხრივ საინტერესოა რომის იმპერატორთა, განსაკუთრებით
კი გალიენის პოლიტიკა. ამ უკანასკნელის მიერ 260 წელს ქრისტიანობის შესახებ
გამოცემული განკარგულება 312 წლის მილანის ედიქტის შორეული წინაპარია...
უშუალო წინამორბედად კი გალერიუსის 311 წლის ედიქტი უნდა ჩაითვალოს, რო-
მელზეც კონსტანტინეც აწერს ხელს“.⁴⁴

საქართველოში IV საუკუნეში ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადება ყოფილა არა მოულოდნელი, შემოტანილი, ანდა თავსმოხვეული აქტი, არამედ ეფუძნებოდა ქრისტიანობის ადგილობრივ საუკუნოვან ტრადიციას. „შეუძლებელია ლაპარაკი ამა თუ იმ ქვეყანაში ქრისტიანობის უბრალოდ შემოღებაზე. განსაკუთრებით უსაფუძვლოა აზრი რომელიმე სახელმწიფოში ქრისტიანობის შეტანასა და მის იქ გაბატონებაზე. ქრისტიანობის გავრცელება მხოლოდ მისი პროპაგანდის, ქადაგების შედეგი არ შეიძლება იყოს, რასაკვირველია, პროპაგანდის, ქადაგების როლის უარყოფა არ შეიძლება... ქრისტიანობის ქადაგება რომის იმპერიაში საუკუნეების მანძილზე წარმოებდა“⁴⁵

ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, რომ წმიდა ნინო ვერ შეძლებდა მთელი ქართველი ხალხის გაქრისტიანებას, საქართველოში წმინდა მოციქულებსა და სხვა მქადაგებლებს ქართველი ხალხი შემზადებული რომ არ ჰყოლოდა ქრისტიანობის საჯარო აღიარებისათვის. ამ თვალსაზრისმა ასახვა ჰპოვა კიდევ წმიდა ნინოს ცხოვრებაში, სადაც უფალი უცხადებს წმიდა ნინოს, რომ საქართველოში „სამკალი ფრიად არს, ხოლო მუშაკი მცირე“. ეს იმას ნიშნავს, რომ საქართველოში მოციქულთა მიერ დათესილ სახარების მარცვალს საუკუნეთა მანძილზე ხალხი შეუმზადებია საერთო სახალხო მონათვლისათვის.

„ქართლის სამეფოში ქრისტიანობის გავრცელება, არსებული მასალების (როგორცაა არქეოლოგიური, ასევე ნარატიული და ეპიგრაფიკული) მიხედვით, გვესახება შემდეგნაირად: ახ.წ.ალ-ის პირველ საუკუნეებში, შესაძლოა, II საუკუნის დასაწყისში, ქართლის მსხვილ სავაჭრო ეკონომიურ ცენტრში, უპირველეს ყოვლისა კი მცხეთაში, ჩნდებიან პირველი ქრისტიანები, რომლებიც ფარულად ინწყებენ ახალი რელიგიის ქადაგებას იბერიის სამეფოში. ახლა ძნელია დადგენა იმისა, თუ ვინ იყვნენ ეს პირველი მისიონერები, სპეციალურად მოვლენილი თუ შემთხვევითი პირნი, ან იქნებ სულაც, გარკვეულ ნაწილს ქრისტეს სჯულის მქადაგებლებისა წარმოადგენდნენ ადგილობრივნი, რომლებიც ქრისტიანობას ეზიარნენ პალესტინაში, იუდეაში ან რომის იმპერიის სხვა პროვინციაში, სადაც სწორედ ამ დროისათვის ისახება, ყალიბდება, ებრძვის ერთმანეთს და წარმართულ რელიგიებს ათობით ქრისტიანული მიმდინარეობა. შესაძლოა, ქრისტიანული იდეების ერთ-ერთ პირველ გამავრცელებლებად გვევლინება იბერთა ის ლაშქარი, რომელიც ქართლის მეფის მითრიდატე III (გ. მელიქიშვილის მიხედვით) ძმის, ამაზასპის, მეთაურობით მიემართება რომაელთა დასახმარებლად პართელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში... დღეს ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემებით ქრისტიანული რელიგია ჩვენში შემოვიდა სწორედ როგორც დაბალი ფენების რელიგია, საზოგადოების ფართო ფენების რელიგია... გავიხსენოთ ცნობილი ფაქტი წმიდა ნინოს მცხეთაში მოსვლისა და მის მიერ ქადაგების დაწყება. მისიონერი ქალი თავდაპირველად უარს ამბობს სამეფო კართან რაიმე კონტაქტზე და ინწყებს მოღვაწეობას სწორედ მოსახლეობის ფართო ფენებში. სწორედ აქე

დან გამოდიან ისინი, ვინც „...მის თანა ქადაგებდეს...“, ესენი არიან „...შვიდნი დედანი ნათესავნი ურიათანი, ასული აბიათარისა და ექვსნი სხვანი და სამოთხისა მცველნი იგი დედანი და ცოლქმარნი, აბიათარ მღვდელი, ახალი პავლე. ფიქრობ, მსგავსი სურათი უნდა ყოფილიყო წმიდა ნინოს მცხეთას მოსვლის წინა ხანაშიც“.⁴⁶

რომელ წელს შემოვიდა წმიდა ნინო საქართველოში და გაქრისტიანდა მთელი ქართველი ხალხი? ეს ყოველთვის საინტერესო საკითხი ძალზე დამაჯერებლად გაარკვია ისტორიკოსმა ვახტანგ გოილაძემ. ვ. გოილაძის თანახმად, წმიდა ნინო საქართველოში შემოვიდა 303 წელს.

317-318 წელს ქართლის სამეფო კარმა სახელმწიფო სარწმუნოებად აღიარა ქრისტიანობა, ხოლო 324-326 წელს ხალხი მასობრივად მოინათლა.

ვ. გოილაძე წერს: „უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნო: ცნობიდან აშკარად ჩანს, რომ ნინო და მისი თანამგზავრები საბერძნეთიდან თავიანთი ნებით კი არ წამოვიდნენ, გამოიქცნენ, სომხეთში მოსული ნინოს თანამგზავრები თრდატმა სიკვდილით დასაჯა. რაც შეეხება ლტოლვილთა წამოსვლის დროდ მითითებული მერვე წლის რეალობას, ამის თაობაზე იმპერიაში არსებული პოლიტიკური ვითარება უნდა გავითვალისწინოთ.“

305 წლის 1 მაისს, დიოკლეთიანეს გადადგომის შემდეგ, იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილს გალერიუსი (გარდ. 311 წ. მაისში) განაგებდა. სწორედ მან 311 წლის 30 აპრილს ნიკომიდიაში გამოცემული ედიქტით ქრისტიანთა დევნა შეწყვიტა და მათი უფლებები აღადგინა. გალერიუსის შემდეგ იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილს მაქსიმიან დაზა და ლიცინიუსი განაგებდნენ. 313 წლის ივნისში სირიისა და ეგვიპტის გამგებლის დაზას დამარცხების შემდეგ ლიცინიუსი იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილის ერთპიროვნული გამგებელი გახდა და ამ წელს ქრისტიანთა შემწყნარებლობის ედიქტი გამოსცა, მაგრამ მისი პოლიტიკა ქრისტიანთა მიმართ თანმიმდევრული არ იყო.

კონსტანტინე დიდის გამგებლობაში მხოლოდ 324 წლის 18 სექტემბერს, ლიცინიუსის საბოლოო დამარცხების შემდეგ, გადავიდა რომის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილი. ასე რომ, 324 წლის 18 სექტემბრამდე კონსტანტინე აღმოსავლეთის საქმეებში ვერ ჩაერეოდა.

საეჭვოდაა მიჩნეული მაქსცენსიუსზე გამარჯვების შემდეგ კონსტანტინესა და ლიცინიუსის მიერ 313 წელს მილანში გამოცემული ედიქტი ქრისტიანების უფლებრივად წარმართებთან გათანაბრების შესახებ. კონსტანტინემ მხოლოდ 324 წელს, ლიცინიუსზე გამარჯვების შემდეგ, გამოსცა ორი ედიქტი. ერთი ქრისტიანების უფლებების აღდგენას შეეხებოდა, მეორით კი წარმართებს უფლებათა დაცვას პირდებოდა. არაა სწორი ლტოლვილთა წამოსვლის თარიღად მითითებული მერვე – 326 წელიც, ამ წელს იმპერიაში ისეთი არაფერი მომხდარა, იმპერიის ტერიტორიიდან ქრისტიანები მასიურად რომ გამოქცეულიყვნენ. პირიქით, ძველი საეკლესიო ისტორიკოსის ზოსიმეს ცნობით, კონსტანტინე მხოლოდ 326 წლიდან დადგა საბოლოოდ

ქრისტიანთა მხარეზე. მეორეც, ამ დროისათვის სომხეთში ქრისტიანობა უკვე სახელმწიფო რელიგიად იყო აღიარებული და 326 წელს აქ მოსულ ლტოლვილებს ქრისტიანი მეფე სიკვდილით არ დასჯიდა. აშკარაა, იმპერიიდან ლტოლვითა წამოსვლის დროდ „ცხოვრებაში“ მითითებული 326 წელი არასწორია თუ „ნინოს ცხოვრების“ ტექსტში არაფერია ნათქვამი, იმპერიიდან რომელი იმპერატორის დროს წამოვიდნენ ლტოლვილები, „რიფსიმიანთა წამებაში“ მათი გამოქცევა უშუალოდ დიოკლეტიანეს სახელთანაა დაკავშირებული. ამრიგად, იმპერიიდან ქრისტიანთა ლტოლვის მიზეზად 303 წელს დიოკლეტიანეს მიერ დაწყებული ქრისტიანთა დევნა უნდა იქნას მიჩნეული, რის საფუძველზეც ნინოს მცხეთაში (ასევე სომეხი ლტოლვილების ვალარშაპატში) მოსვლა 303 წლით უნდა დათარიღდეს.⁴⁷

შემდეგ ვ. გოილაძე განაგრძობს: „ცხოვრების“ ვარიანტში არსებული ცნობით, მცხეთაში მოსული ნინო „სამ წელ ილოცვიდა ფარულად“. 303-306 წლებში მისიონერული მოღვაწეობა ნინოს მართლაც გაუძნელდებოდა, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ქრისტიანთა დევნა იმპერიაში დიოკლეტიანეს გადადგომამდე (305 წ. 1-ლი მაისი) მძვინვარებდა და იგი გარკვეულწილად ქართლშიც ვპოვებდა ასახვას. 306 წლიდან მისიონერული მოღვაწეობისათვის ნინოს მეტი თავისუფლება მიეცემოდა... ძველი ქართული წყაროების ერთობლივი მითითება ნინოს მცხეთაში მოსვლიდან 14-15 წლის შემდეგ გარდაცვალების შესახებ, ჩემი ვარაუდით, ნინოს მცხეთაში შემოსვლიდან ქართლის მოქცევამდე გასული დროის მონაკვეთს უნდა აღნიშნავდეს ... უეჭველია, როგორც სომხური 15, ისე ქართული წყაროების 14-15 წელი დროის იმ მონაკვეთზე მიგვითითებს, რომელიც გავიდა ნინოს ქართლში შემოსვლიდან – მის მიერ ქართლის მოქცევამდე ... რადგანაც ნინო ქართლში 303 წელს შემოვიდა, ქართლის სამეფო კარის მიერ (ასევე სომხეთის) ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად აღიარება 318 წლით უნდა დათარიღდეს.

ქართლისა და სომხეთის სამეფო კარმა და ხალხმა 318 წელს კი აღიარეს ახალი რწმენა, მაგრამ, როგორც ვ. კეკელიძე წერს, „ერთი საქმეა მოქცევა, გაქრისტიანება ხალხისა ... სხვა საქმეა მონათვლა უკვე მოქცეული ხალხისა, რიტუალის შესრულება“. ასეთი აქტისათვის მხოლოდ 324 წელს, კონსტანტინეს მიერ გამოცემული ედიქტის შემდეგ შეიქმნა ხელსაყრელი პირობები. ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრების წინა 324 წლის ბოლო თვეები ყველაზე ხელსაყრელი დრო იყო სომხეთისა და ქართლის ეკლესიათა მეთაურების ოფიციალური კურთხევისათვის. თეოფანე უამთაღმწერელი ქართლისა და სომხეთის მოქცევის შესახებ 324 წელს მომხდარ ამბებთან ერთად მოგვითხრობს... ამრიგად, ქართლისა (ასევე ეგრისის) და სომხეთის მოქცევა 318 წლით უნდა დათარიღდეს. ასეთ დათარიღებას მხარს უჭერს მოსე ხორენელის თხზულებაში, როგორც ჩანს, „ნინოს ცხოვრებიდან“ და აგათანგელოზის „სომეხთა მოქცევიდან“ მომდინარე ტრადიცია, რომლის თანახმადაც, მირიანი და თრდატი დაახლოებით ერთად გაქრისტიანდნენ. სომხური წყაროს ამ ცნობას ჯერ კიდევ XIX სა-

უკუნეში მიაქცია ყურადღება ივ. გვარამაძემ და მან ქართლის მოქცევა 317 წლით დაათარილა“.⁴⁸

ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს ისტორიის უდიდესი მკვლევარი, ქართლის მოქცევას ათარილებდა 317 წლით. დ. ბაქრაძე, ივ. გვარამაძე იზიარებდნენ ვახუშტისეულ წელს და ქართლის მოქცევას მსგავსადვე ათარილებდნენ. „ქართლის მოქცევის თარიღად ასევე 318 წელი მიაჩნდა პ. იოსელიანს, მ. საბინინს და რ. ცაბციევს. ქართლის მოქცევის ვახუშტისეული 317 წელი გაიზიარეს დ. ბაქრაძემ და ივ. გვარამაძემ“.⁴⁹

ქართული ეკლესიის მეთაურის, ეპისკოპოს იოანეს, ხელდასხმის წლად ვ. გოილაძეს მიაჩნია 324 წელი. ის ფიქრობს, რომ ქართული ეკლესია არის არა ანტიოქიური წარმოშობისა, არამედ კაპადოკიური (პონტოს დიოცეზი). ის წერს: „აღნიშნულთან ერთად ა. პარნაკი მცირე აზიის მთელ მოსახლეობას IV საუკუნისათვის თითქმის მთლიანად ქრისტიანად მიიჩნევს, მისი მტკიცებით, მცირე აზიაში ადრევე დაიწყო მოსახლეობის ეთნიკურ შედგენილობაზე შექმნილი ეკლესიების ჩამოყალიბება. იმ ეროვნულ ეკლესიათა შორის, რომლებმაც ანტიოქიის მეურვეობას დააღწიეს თავი და საკუთარი სამისიონერო მოღვაწეობა გააჩაღეს, იგი კაპადოკიის ეკლესიასაც ასახელებს. თუ გავითვალისწინებთ ძველ ავტორთა მტკიცებას კაპადოკიის მოსახლეობის ქართველური წარმომავლობის შესახებ, მაშინ „ცხოვრებაში“ ნინოს კაპადოკიელად დასახელება მეტ საფუძველს გვაძლევს, ნინოს (ასევე სხვა ლტოლვილების) წამოსვლა კაპადოკიიდან ვივარაუდოთ ...“აგათანგელოზის თანახმად, სომეხთა განმანათლებელი გრიგოლი კაპადოკიაში „იზრდებოდა წესითა ქრისტიანესადათა“, იქ ეზიარა ქრისტეს მცნებას და იქვე, კაპადოკიის კესარიის ეპისკოპოსის ლეონტის მიერ იქნა ხელდასხმული სომეხთა ეპისკოპოსად ...“გიდულიანოვი ლეონტის ეპისკოპოსობას 315/316-325 წლებით განსაზღვრავს (326-341 წწ. კესარიის ეპისკოპოსად გერონტი ჩანს). ასე რომ, როგორც სომეხი ხალხისა და სამეფო ოჯახის მოქცევისას (318 წ.), ისე სომეხთა პირველი ეპისკოპოსის გრიგოლის ხელდასხმისას (324წ.) კესარიის საეპისკოპოსო კათედრაზე ლეონტი იმყოფებოდა. კესარიიდან სომხეთში მომავალ გრიგოლის ლეონტის დავალებით კაპადოკიის ქალაქ სებასტიიდან თან გამოყვა ეპისკოპოსი პეტრე და სებასტიიდან წამოყვანილ ღვთისმსახურთა მეშვეობით მოახდინა სომხური ეკლესიის ორგანიზაცია. თუ გავითვალისწინებთ კაპადოკიის მოსახლეობის ქართველურ წარმომავლობას და იმ გარემოებასაც, რომ კაპადოკიის კესარიის ეკლესიის ისეთი საჭეთმპყრობელი, როგორც ბასილი დიდი კესარიელია (გარდ. 379 წ.), ქართველი იყო (ე. ხინთიბიძე, გ. გოზალიშვილი და სხვ.), მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ საეპისკოპოსო კათედრას ადგილობრივი, ქართული წარმოშობის სასულიერო პირები განაგებდნენ და ეპისკოპოსი ლეონტიც, რომლის მიერ იქნა ხელდასხმული სომეხთა განმანათლებელი გრიგოლი, ქართველი უნდა ყოფილიყო. გრიგოლ განმანათლებლის კესარიაში ხელდასხმის შემდეგ ძველ სომეხ ის-

ტორიკოსთა მითითებით, სომხური ეკლესია კაპადოკიის ეკლესიაზე დამოკიდებული შეიქნა. სომხეთის ეკლესიის ისტორიის ავტორის ა. ანინსკის შენიშვნით, კესარიის ხელდასხმის შემდეგ გრიგოლი სომხეთის ეკლესიის ორგანიზაციის დროს კესარიის დედა ეკლესიის მითითებით ხელმძღვანელობდა. ბუნებრივია, ამიტომ მოძღვრება და ყველა საეკლესიო წესი სომხეთში გადმოღებულ იქნა ისეთივე სახით, როგორც კაპადოკიის კესარიაში იყო, ე.ი. არიანული. ნიკეის კრებაზე ლეონტი გადაყენებულ იქნა. ახლა რაც შეეხება ქართლის პირველი ეპისკოპოსის – იოანეს ხელდასხმას, ისევე, როგორც სომხეთისა და ეგრისის, ქართლის მოსახლეობის მოქცევის საქმეშიც კაპადოკიელმა მისიონერმა შეასრულა მთავარი როლი, მაგრამ, როგორც ჩანს, კაპადოკიის ეკლესია ყოველთვის ვერ ახერხებდა ანტიოქიის ძლიერი ეკლესიისათვის ანგარიში არ გაენია და თავისი მისიონერების მიერ მოქცეული ქვეყნის მეთაური თვითონვე ეკურთხებინა... ქართლის ეკლესიის მეთაურის ხელდასხმა 324 (უკიდურეს შემთხვევაში 325 წლის ივლისამდე) წელს რომ უნდა მომხდარიყო, ამის დამადასტურებლად ზემომოტანილი მასალის გარდა მიმჩნია „ნინოს ცხოვრებაში“ არსებული ის ცნობა, რომლის თანახმადაც, ნინოს ღმერთის აღიარების შემდეგ მირიანმა ეკლესიის მშენებლობა დაიწყო და მხოლოდ მშენებლობის დამთავრების შემდეგ შეუთვალა კონსტანტინეს – „სრულიად მონყვედა სპარსთა და მტკიცედ მიღება სიყვარულისა მათისა“, რის პასუხადაც კონსტანტინემ „წარმოგ ზავნა მღვდელი ჭეშმარიტი იოვანე ეპისკოპოსად, მის თანა მღვდელნი ორნი და დიაკონნი სამნი“.⁵⁰ როგორც „მირიანის ცხოვრებაში“ ნათქვამი, ამ დროს მირიანს კონსტანტინემ იმპერიაში მძევლად მყოფი ძეც კი დაუბრუნა (სხვათა შორის, ძველი ქართული წყაროს ამ ცნობას მხარს უჭერს V საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსის – სოზომენეს მითითება, ქართლის მოქცევის შემდეგ ბიზანტიასა და ქართლს შორის „სამხედრო კავშირის დადებისა და მეგობრობის დამყარების“ შესახებ). ნიგნი II, 7.⁵¹

ვ. გოილაძის მსჯელობა ძალზე დამაჯერებელია, ამიტომაც უნდა აღდგეს ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ გამორკვეული თარიღი – ქართლის მოქცევა 317-318 წლით უნდა დათარიღდეს, ხოლო ქართული ეკლესიის ორგანიზაცია და ხალხის მონათვლა 324-326 წლებით. ერთიანი ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები მისი ორგანიზაციისა და ჩამოყალიბების დროს IV საუკუნეში უთუოდ მოიცავდა კლარჯეთს, ჰერეთს, და, საფიქრებელია, გუგარქსაც. კლარჯეთს რომ მოიცავდა ქართული ეკლესია, ეს მოსე ხორენელის თხზულებიდანაც ჩანს, რომლის მიხედვითაც წმიდა ნინომ იქადაგა კლარჯეთიდან ვიდრე მასქუთებამდე. მასქუთების ქვეყანა იყო კასპიის ზღვის პირზე და ქართლსა და მასქუთებს შორის ჰერეთი მდებარეობდა. მოსე ხორენელის აზრით, წმიდა ნინოს მასქუთებამდე, ე.ი. ჰერეთშიც უქადაგნია. ხოლო გუგარქს რომ მოიცავდა ქართული ეკლესია, იქიდან ჩანს, რომ „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, მეფე მირიანსა და სომხეთის მეფე თრდატს შორის დაიდო საზღვარი, რომელიც გადიოდა მტკვრისა და არაქსის წყალმყოფ ქედზე. მდინარეთა ხეობანი, რომლებიც

მტკვარს უერთდებოდნენ, ქართველების სამეფოში შედიოდა. ცნობილია, რომ გუგარქზე გამავალი ყველა მდინარე მტკვარს უერთდება, ამიტომაც ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში მირიანის დროს გუგარქიც შედიოდა.

მ. ჩხარტიშვილი წერს: „აგათანგელოზის მიხედვით, გრიგოლმა იქადაგა კლარჯეთამდე ტერიტორიაზე, ხოლო ნუნეს (წმინდა ნინოს), ხორენელის მიხედვით, თავისი მოღვაწეობა სწორედ კლარჯებით დაუნყია. აგათანგელოზის მითითებით, გრიგოლს უმოღვაწეობა მთელ მასქუთეთში („მასქუთთა საზღვრების ბოლომდე“), ხოლო ხორენელით, ნუნეს მასქუთებამდე უქადაგია მხოლოდ („მასქუთთა საზღვრებამდე“). აგათანგელოზის მითითებით, გრიგოლის მოღვაწეობა ალანთა და კასპთა სამყოფელში არ გავრცელებულა, მას ალანთა კარებამდე და კასპთა საზღვრებამდე ტერიტორიები დაუშოძღვრავს („ალანთა კარამდე, კასპთა საზღვრებამდე“), ხოლო ნუნეს, ხორენელით, კლარჯეთიდან მასქუთებამდე არეალი მოუქცევია ალანთა და კასპთა კარის დამატებით („ალანთა და კასპთა კარით“) ...თუ დავუკვირდებით გრიგოლის მარშრუტს, დავინახავთ, რომ იგი ქმნის გარკვეულ მრუდს, რომელიც წარმოადგენს ქართული ტერიტორიების სასაზღვრო კონტურს. აგათანგელოზის ცნობის მიხედვით, გრიგოლს გვერდი აუვლია ზუსტად ქართული მიწებისათვის, ამიტომ ხორენელმა, რომელმაც რომელიღაც წყაროდან იცოდა, რომ ქართველთა განმანათლებელი ნუნე იყო, ჩათვალა, რომ გრიგოლის სამისიონერო გზის ამგვარი განსაზღვრით, აგათანგელოზი მიუთითებდა – ქართული მიწები მოაქცია ნუნემ“.⁵²

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, სომხური წყაროებისათვის ცნობილი ყოფილა, რომ წმინდა ნინოს ქადაგების შემდეგ ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შევიდა ქართლის ის ტერიტორიებიც, რომლებსაც კლარჯეთი და ჰერეთი ეწოდებოდა. ამიტომ ქართულ ეკლესიაში სამხრეთ-დასავლეთის მხარეს შედიოდა კლარჯეთი, აღმოსავლეთით ჰერეთი, ხოლო სამხრეთის საზღვრის შესახებ გვაქვს მითითება „ქართლის ცხოვრებაში“. ცნობილია, რომ იბერია და სომხეთი რომის იმპერიის გაუღების სფეროებში შედიოდნენ იმპერატორ კონსტანტინეს დროს, რასაც აღიარებს „ქართლის ცხოვრება“, რომლის თანახმადაც, რომის ამ იმპერატორს განუწესებია საზღვარი ქართლის სამეფოსა და სომხეთს შორის: „განუჩინა საზღვარი მირიანს და თრდატს ესრეთ: რომელთა ქუეყანათა მდინარენი დიან სამხრეთით და მიერთვიან რაჭხსა, ესე ქუეყანანი თრდატის კერძად დაყარნა, და რომლისა ქუეყანისა მდინარენი ჩრდილოთ დიან და მიერთვიან მტკუარსა, ესე მირიანის კერძად დაყარნა“.⁵³

შედიოდა თუ არა ეგრისი ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში მეფე მირიანის დროს? ძველქართული ტრადიციით (როგორც წერილობითი, ისე ზეპირი), ეგრისის განმანათლებელი იყო წმინდა ნინო და ეგრისი ქართულ ეკლესიაში დაარსებისთანავე შედიოდა. მაგალითად, წმინდა ნინოს თითქმის თანამედროვე ეპოქაში მოღვაწე ბერძენ-ლათინი ისტორიკოსები, რომლებიც ქართლის მოქცევიდან 50-100 წლის შემდეგ წერდნენ თავიანთ შრომებს, ყოველთვის აღნიშნავდნენ, რომ ქართველები, რომლებ-

მაც მიიღეს ქრისტიანობა, ცხოვრობდნენ პონტოს, ანუ შავი ზღვის პირზე (სადაც მდებარეობდა ისტორიული ეგრისი). ამ ავტორებს დაბეჯითებული მტკიცებანი მიუთითებს იმას, რომ ეგრისიც იმ დროს გაქრისტიანდა, როცა გაქრისტიანდა აღმოსავლეთ საქართველო. ეს ავტორები ეგრისელებს ისევე მიიჩნევენ იბერებად (ქართველებად), როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველებს. ცნობილი ევაგრე პონტოელი იბერი იყო, წარმოშობით შავიზღვისპირეთიდან-ეგრისიდან. ეგრისი რომ მირიან მეფის სახელმწიფოში შედიოდა, ამის შესახებ წერია „ქართლის ცხოვრებაში“ – „და მეფობდა მირიან მუნ ქართლს, რანს, ჰერეთს და მოვაკანს, და აქუნდა ეგრისიცა ვიდრე ეგრისწყლამდე“.⁵⁴ თვით გვიან საუკუნეებშიც კი, როცა ეგრისი და ლაზეთი უკვე აღარ შედიოდნენ ქართლის სამეფოში, მაინც უკიდურესი სამხრეთის თურქეთის საზღვრებში მოქცეული ოფის სამიტროპოლიტო ეკლესიის შესახებ არსებობდა გადმოცემა, რომ ეს ეკლესია წმიდა ნინოს მიერ იყო აგებული, ხოლო მთელი ლაზიის სამიტროპოლიტო „ქართულ მინებზე“ მდებარეობდა.⁵⁵ „...1958 წ. გამოცემული საქართველოს ისტორიის პირველ ტომში ნათქვამია, რომ ეგრისისათვის ქრისტიანობას სახელმწიფო მნიშვნელობა მიეცა 523 წელს. ეს თარიღი რომ მცდარია და ქრისტიანობა დასავლეთ საქართველოში გაცილებით ადრეა მიღებული, ამას სხვა მონაცემებთან ერთად ადრეული ეკლესიების არსებობაც ადასტურებს. ამ ბოლო დროს კი მიღებულია აზრი, რომ ეგრისის სამეფოში ქრისტიანობის გავრცელება IV საუკუნეში უკვე ფაქტს წარმოადგენს“.⁵⁶ „როგორც ირკვევა, აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში, მაშინდელ იბერიასა და ეგრისში, ქრისტიანობა ერთსა და იმავე დროს, IV საუკუნეში მიუღიათ, იგი სახელმწიფო რელიგია გამხდარა“.⁵⁷

მეცნიერულმა კვლევა-ძიებამ ცხადი გახადა, რომ დასავლეთ საქართველოში (ეგრისში) ქრისტიანობა IV საუკუნეში ისევე აღიარებულ სარწმუნოებად იქცა, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში, ანუ მთელ საქართველოში ერთდროულად, წმიდა ნინოს ეპოქაში, ქრისტიანობას სახელმწიფო მნიშვნელობა მიეცა. ამასვე ადასტურებენ ქართული წყაროები.

ეგრისი მეფე მირიანის სახელმწიფოში შედიოდა და ცხადია იქ, ისევე როგორც სხვა კუთხეებში, წმიდა ნინოს ღვანლით ქრისტიანობა გავრცელდა.

ქართული ეკლესია დაარსებისთანავე მოიცავდა როგორც საქართველოს შიდა მხარეებს, აგრეთვე ეგრისს, კლარჯეთს, გუგარქს და ჰერეთს.

მართალია, გუგარქი ხელიდან ხელში გადადიოდა და მკვიდრად დაუკავშირდა დედა-სამშობლოს IV საუკუნის 70-იანი წლებიდან, მაგრამ მირიან მეფის დროსაც, ჩანს, ის ქართლში შედიოდა.

საეკლესიო ენის შესახებ უნდა ითქვას, რომ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებამდე წარმართული კულტმსახურება აღესრულებოდა ქართულ ენაზე. როგორც ივანე ჯავახიშვილმა გაარკვია, წარმართული კულტმსახურება არა მარტო შიდა საქართველოში აღესრულებოდა ქართულ ენაზე, არამედ თვით სვანეთსა და

სამეგრელოშიც კი. მთელ საქართველოში, რომელიც მეფე მირიანის დროს იწყებოდა მდინარე ეგრისწყალთან და გადაშლილი იყო მასქუთების (კასპიის პირას) ქვეყნამდე, წარმართული ღვთისმსახურება ქართულენოვანი იყო. ხოლო წარმართული პანთეონი ძალზე დამუშავებული და დახვეწილი ყოფილა.

ეს გარემოება უთუოდ ქრისტიანულ კულტმსახურებაზეც იმოქმედებდა. თუ ქართველი წარმართები თავიანთ „ღმერთს“ ადიდებდნენ ქართულ ენაზე, ქრისტიანი მღვდელმსახურებიც, ქრისტიანობის გავრცელების მიზნით, შეეცდებოდნენ ქართველებისათვის ქართულ ენაზევე მიეწოდებინათ სახარება, ასევე ელოცათ ხალხისათვის გასაგებ ენაზე.

მიუხედავად ამისა, თავდაპირველად შესაძლოა, ჩვენში ღვთისმსახურება აღესრულებოდა არა ქართულ, არამედ ბერძნულ ენაზე, რის შესახებაც თავის „ქართული ეკლესიის ისტორიაში“ აზრი ჰქონია გამოთქმული მიხეილ თამარაშვილს. ე. ნიკოლაძე წერს. „საქართველოს ეკლესიის პირველი სამღვდლოება ენერგიულად შეუდგა ქრისტიანობის გავრცელებას და განმტკიცებას ქართველთა შორის. პირველი ეპისკოპოსი, რომელსაც საისტორიო წყარონი ასახელებენ იოანედ, ამრავლებდა სამღვდლო პირებს და წარმართების საკერპოებზე ეკლესიებს აშენებდა. იოანემ საქართველოს ეკლესიაში ღვთისმსახურების შესასრულებლად შემოიტანა ბერძნული ენა, რომელიც შემდეგ განდევნილ იქნა და მის მაგიერ დაიწყეს ქართული ენის ხმარება“.⁵⁸

უეჭველია, რადგანაც ქრისტიანობას ქართველთა შორის ფეხი მოკიდებული ჰქონდა უკვე I საუკუნიდანვე და I საუკუნიდან თითქმის 300 წლის განმავლობაში, ის, ასე თუ ისე, ჩვენში არსებობდა, უთუოდ როგორც ლოცვები, ისე სახარებისა და სხვა წმიდა წიგნების ნაწყვეტები ზეპირი თარგმნისას მაინც ქართულ ენაზე IV საუკუნი-სათვის უკვე გადმოღებული უნდა ყოფილიყო. ამიტომ შეიძლება კულტმსახურება ორ ენაზე – ბერძნულად და ქართულად აღესრულებოდა ჩვენში. ხოლო იმის შემდეგ, რაც 380-იან წლებში ქართლი დაიპყრო სპარსეთმა, ჩვენში ისევე, როგორც მთელ სპარსეთის იმპერიაში ბერძნული საეკლესიო ენა აიკრძალებოდა. მოსე ხორენელი წერს, რომ ამ დროს სპარსელები წვაენდნენ ბერძნულ ენაზე დანერილ ყოველგვარ საეკლესიო წიგნს, ბერძნულ ენაზე ლაპარაკიც კი აიკრძალა. უთუოდ ასეთ დროს სპარსელები ქართლში ბერძნულ ენას აკრძალავენდნენ და წირვა-ლოცვის ენად აქ მხოლოდ ქართული დარჩებოდა, იმ შემთხვევაში, თუ ბერძნულის ნაცვლად სპარსელებმა რომელიმე სხვა ენა არ დანერგეს საეკლესიო მსახურებაში. ცნობილია, რომ IV საუკუნის ბოლოს, როცა ჯერ კიდევ არ იყო შექმნილი სომხური ანბანი, სომხეთში აკრძალული ბერძნულენოვანი წირვა-ლოცვის ნაცვლად, სპარსეთმა აიძულა სომეხი სამღვდლოება მიეღოთ სირიული წიგნები (წირვა-ლოცვა) ან შეექმნათ ეროვნული.

პოლიტიკური თვალსაზრისით ქრისტიანობაში ორი მიმართულება არსებობდა

– ბერძნული ქრისტიანობა და სირო-სპარსული ქრისტიანობა. პირველი გავრცელებული იყო რომის იმპერიაში და მისი გავლენის არეებში, ხოლო მეორე სპარსეთის იმპერიაში. IV საუკუნეში „...საკუთრივ ირანშიც საკმაოდ ბევრი ქრისტიანი იყო“.⁵⁹ სირო-სპარსული ეკლესია მეტოქეობას უწევდა ბერძნულს. სპარსეთის სახელმწიფო მხარს უჭერდა თავის ქრისტიანულ ეკლესიას. ამიტომაც IV საუკუნის 80-იან წლებში სპარსეთის სახელმწიფო ყოველმხრივ შეეცდებოდა, ქართული ეკლესია ჩამოეცილებინა ბერძნული საეკლესიო სფეროსგან და შეეყვანა სირო-სპარსულ საეკლესიო სფეროში. ყოველ შემთხვევაში, ასე მოიქცა 380-იანი წლებიდან სომხური ეკლესიის მიმართ. თუ გავითვალისწინებთ არსებულ პოლიტიკურ ვითარებას, ასევე ქართული წყაროების ჩვენებას, რომ ქართულ ეკლესიაში არსებული სარწმუნოების მდგომარეობა ბერძნების მიერ დანუნებული ყოფილა V საუკუნის შუა წლებში – „ვერ მოანიეს საქმე ეგრე ჯერისაებრ სჯულისაო“,⁶⁰ რომ მირიან მეფიდან ვახტანგ გორგასლამდე 157 წლის მანძილზე მხოლოდ⁶¹ 8 ჭეშმარიტი (ე. ი. ბერძნული ორიენტაციის) ეპისკოპოსი ყოფილა, „ხოლო სხუანი შემშლელნი წესისანი“, უნდა ვიფიქროთ, რომ, სომხური ეკლესიის მსგავსად, ქართული ეკლესიაც სპარსეთმა გამოიყვანა ბერძნულ-რომაულ საეკლესიო სფეროდან და შეიყვანა სირო-სპარსულ საეკლესიო სფეროში.

წმინდა ნინოს ცხოვრება ⁸²

პირველად ვახსენოთ ცხოვრება წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩვენისა და ყოველი ქართლის განმანათლებლისა ნინო მოციქულისა, რომელიც თვით მანვე ნეტარმა მოგვითხრო აღსრულების უამს და აღწერა მორწმუნე დედოფალმა სალომე უჯარმელმა, მირიან მეფის ძის ცოლმა, ასულმა თრდატ სომეხთა მეფისა.

წმიდა გიორგი კაპადოკიელის ქრისტესთვის წამების უამს, კაპადუკიაში მცხოვრები დიდებული კაცი ზაბილონი წავიდა ქალაქ რომში იმპერატორის კარზე სამსახურისათვის. ამ დროს ბრანჯნი ებრძოდნენ რომაელებს. ზაბილონს, რომელიც რომაელთა ლაშქარში იყო, მისცა ღმერთმა უძლეველი ძალი. გააქცია ბრანჯნი და შეიპყრო მათი მეფე მთავრებთან ერთად. იმპერატორმა გადაწყვიტა მათი დახოცვა. მაშინ ბრანჯთა დაიწყეს ტირილი და შეევედრნენ ზაბილონს: „ჯერ მოგვეცი შენი რჯული, თქვენი ღმერთის ტაძარში შეგვიყვანე და მერე მოგვკალ, რამეთუ შენ შეგვიპყარ და შენვე დაგვეხმარე ამ საქმეში“. ზაბილონმა ეს სასწრაფოდ აუწყა იმპერატორს და პატრიარქს. ისინი მონათლეს ზაბილონის ხელთა ქვეშ, შეიყვანეს ღვთის ტაძარში, აზიარეს წმიდა საიდუმლოს – ქრისტეს სისხლსა და ხორცს.

ღილით ადგნენ ბრანჯნი, ჩაიცვეს სამკვედრო სამოსელი, გავიდნენ კაცთა სასაკლავოზე, ლოცულობდნენ და მადლობდნენ ღმერთს ნათლისღებისათვის: „ჩვენ სიკვდილშიც უკვდავები ვართ, რამეთუ ღმერთმა ამ დიდების ღირსნი გაგვხადა“. ამის შემყურე ზაბილონი მწარედ ატირდა, რამეთუ როგორც ცხვრებმა, თავი თვისი წარსაკვეთად მოუდრიკნეს.

შევიდა ზაბილონი იმპერატორთან და გამოითხოვა სამკვედროდ შეკაზმულნი. კეისარმა უთხრა: „მომიძღენია შენთვის და რაც გინდა, ის უყავი“.

ზაბილონმა ბრანჯი ტყვეები გაათავისუფლა. ისინი ევედრებოდნენ, რათა წაპყლოდა მათ ქვეყანაში და გაექრისტიანებინა მთელი მათი ერი. ისმინა და ითხოვა პატრიარქისგან მღვდელნი, ნებართვა მიიღო მეფისგან და გაპყვა.

ბრანჯთა ათი საერისთავო სიხარულით შეეგება თავის მეფეს დიდი და ღრმა მდინარის პირას. გაპყო მეფემ ხალხი და დააყენა მდინარის ორივე ნაპირზე. განიბანეს წყალში, ამოვიდნენ ერთ ადგილას და ზაბილონის ხელქვეშ მოინათლნენ. აზიარა ისინი ქრისტეს საიდუმლოს, დაუტოვა მღვდელი და განუწესა ქრისტიანობის ყოველი წესი.

ამის შემდეგ, გამოემშვიდობა და დიდი სიმდიდრით დაბრუნდა რომში. აქ განიზრახა და თქვა: „სჯობს, წავიდე იერუსალიმს და მოვახმარო ეს სიმდიდრე ღვთის ადგილს“. ჩავიდა იერუსალიმში და გაუყო თავისი მონაგები გლახაკებს. ამ დროს იქ პატრიარქი იყო იობენალი. ბავშვობაშივე დაობლებული და-ძმა იობენალი და სოსანა წარმოშობით ზაბილონის მხრისანი იყვნენ. ნიაფორმა სარა ბეთლემელმა, რომელსაც ემსახურებოდა სოსანა, უთხრა პატრიარქს: „ეს ზაბილონი არის მამა და განმა-

ნათლებელი ბრანჯთა, ღვთისმობში და ბრძენი კაცია. მიეცი შენი და სოსანა ცოლად“. პატრიარქი დათანხმდა და მისცა სოსანა ცოლად ზაბილონს. წავიდა ზაბილონი თავის სამშობლო კაპადოკიაში.

წმინდა ნინო, ქართლის მოძღვარი, მათგან იშვა. ის იყო დედისერთა, სხვა შვილი მის მშობლებს არ ჰყავდათ. როცა ნინო თორმეტი წლისა გახდა, მისმა მშობლებმა გაყიდეს ყოველივე, რაც ებადათ, წავიდნენ იერუსალიმს და გაუყვეს გლახაკებს. იერუსალიმში ზაბილონმა მიიღო კურთხევა პატრიარქისაგან და განშორდა თავის ცოლს. ცრემლით გამოეთხოვა თავის ასულს, ნინოს და უთხრა: „შენ, ჩემო ერთადერთო შვილო, გტოვებ ობლად ჩემგან და მიგანდობ ზეცათა მამას, რამეთუ ის არის ობოლთა მამა, ყოველთა მზრდელი და ქვრივთა განმკითხველი. ნუ გეშინია, შვილო ჩემო, შეიყვარე ქრისტე მარიამ მაგდალინელის მსგავსად და ლაზარეს დებივით. თუ შენც მათსავით შეიყვარებ, ასევე მოგცემს ყოველივეს, რასაც ითხოვ მისგან“. ეს რომ თქვა, საუკუნო ამბორის-ყოფით ეამბორა და წავიდა იორდანეს იქით მეუდაბნოე კაცებთან.

ხოლო დედა წმიდისა ნინოსი პატრიარქის ნებით დადგა გლახაკი და უძღური ქალების მსახურად.

წმიდა ნინო დვინელ სომეხ ნიაფორთან მსახურობდა ორი წელი და გამოჰკითხავდა ხოლმე ქრისტეს ჯვარცმას, დაფლვასა და აღდგომას, რამეთუ მისებრ რჯულის მცოდნე იერუსალიმში არავინ იყო, იცოდა ძველი და ახალი აღთქმა ზედმინეწით. აუწყა და უთხრა: „ჯხედავ, შვილო ჩემო, შენს ძალას, ვითარცა ძუ ლომისა, მსგავსი ხარ დედალი ორბისა, რომელიც პაერში მამალზე უფრო მალლა ადის და მის თვალში მთელი ხმელეთი ჩანს მცირე მარგალიტის თვალივით, საჭმელს იხილავს, დაუშვებს ფრთებს და მიეტყვება მას. ასევე იყოს შენი ცხოვრება სულიწმიდის წინამძღვრობით.“

მოგიტხრობ ყოველივეს: მოკვდავმა ადამიანებმა იხილეს წარმართების მოსარჯულებლად მოსული უკვდავი ღმერთი, რომელსაც უნდოდა ქვეყნის ხსნა: კეთილს უყოფდა ებრაელებს, მკვდრებს აღადგენდა, ბრძმებს თვალს უხელდა, სნეულებს კურნავდა. შეშურდათ მისი და შეითქვენენ, დაგზავნეს მაცნენი მთელ ქვეყანაზე ყოველი მხრიდან ებრაელების მოსანვევად და აუწყეს მათ: „აჰა, საცაა წარვწყმდებით, მოდი, შემოკრებით ყოველნი“.

მაშინ მოვიდნენ ყველა მხრიდან ურიცხვი ადამიანები, მოსეს რჯულის სწავლულნი, წინ რომ აღუდგნენ სულიწმიდას, ჯვარს აცვეს ქრისტე და მის სამოსელზე წილი იყარეს. სამოსელი ჩრდილოეთის ქვეყნიდან მოსულ მოქალაქეებს შეხვდათ. დაფლეს ებრაელებმა ქრისტე და დაბეჭდეს მისი საფლავი, მაგრამ ის აღდგა, როგორც ადრევე თქვა. ტილონი საფლავში იპოვეს. დილით პონტოელი პილატეს ცოლმა აიღო ეს ტილონი, სასწრაფოდ წავიდა პონტოში და ქრისტეს მორწმუნე გახდა. ქრისტეს სუდარი კი ვერ იპოვეს, მაგრამ თქვეს, პეტრემ ინება მისი აღება და მასვე ჰქონდესო.

ჯვარი კი აქვეა დამარხული, იერუსალიმში, მაგრამ მისი ადგილი არავინ იცის. ღმერთი ინებებს და ისიც გამოჩნდება“.

როცა სარა ნიაფორისგან ეს მოისმინა წმიდა ნინომ, მადლობა შესწირა ღმერთს და კვლავ ჰკითხა: „სად არის ჩრდილოეთის ქვეყანა, საიდანაც მოსულ ებრაელებს წილად ხვდათ და წაიღეს სამოსელი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი?“ მიუგო და უთხრა სარა ნიაფორმა, რომ აღმოსავლეთში არის ქალაქი მცხეთა, ქვეყანა ქართლისა, სომხეთთან, მთიელი წარმართებისა.

იმ დღეებში წმიდა აღდგომის თაყვანისსაცემად ეფესოდან მოვიდა ერთი დედა-კაცი. ჰკითხა მას სარა ნიაფორმა: „ელენე დედოფალი კვლავ ცდომილებასა და ბნელში იმყოფება?“. ხოლო მან უპასუხა. „მე ვარ მათი მხევალი, მცოდნე ყოველი მათი განზრახვისა, ცხადისა და დაფარულისა, და ვიცი, რომ აქვს მას დიდი წადილი ქრისტეს რჯულისა და ნათლისღებისთვის“.

ეს როცა მოისმინა, წმიდა ნინომ უთხრა ნიაფორს: „წარმგზავნე ელენე დედოფალთან და იქნებ მივეახლო მას სასაუბროდ ქრისტეს შესახებ“.

ნიაფორმა ნინოს წადილი აუწყა პატრიარქს. პატრიარქმა, წმიდა ნინოს დედის ძმამ, მოუხმო თავის დისწულს, დააყენა ის საკურთხეველის აღსავლის კართან, დაადო ხელები მხრებზე და შესთხოვა ღმერთს: „უფალო ღმერთო საუკუნეთაო, ხელთა შენთა შევედრებ ჩემს ობოლ დისშვილს, წარვაკლენ შენს საქადაგებლად, რათა ახაროს მათ შენი აღდგომა. იქმენ, ქრისტე ღმერთო, ამის თანამგზავრი და მოძღვარი“.

გაემგზავრნენ წმიდა ნინო და ეფესელი ქალი ქალაქ რომში. იქ ნახეს მეფეების ნათესავი ერთი დედოფალი, სახელად რიფსიმე და მისი დედამძუძუ გაიანე, ქალწულთა მონასტერში. ელოდნენ და სურდათ იერუსალიმში ნათლისღება ქრისტეს აღსარებისათვის.

წმიდა ნინო რიფსიმესთან გადავიდა საცხოვრებლად. იმ წელიწადსვე მოინათლნენ რიფსიმე, გაიანე და მათი სახლეული ორმოცდაათი სული, უმრავლესმა მათთანგან წმიდა ნინოს ხელქვეშ მიიღო ნათლისღება და წავიდნენ თავიანთ მონასტერში. მათთან იყო წმიდა ნინო ორი წელი.

იმ დღეებში კეისარმა თავისთვის ლამაზი საცოლის მოსაძებნად გაგზავნა მძებნელი. მათ ქალწულთა მონასტერში იხილეს რიფსიმე. გამოჰკითხეს გვაროვნება, რადგანაც არავინ იყო სახით მისი მსგავსი. დახატეს ფიცარზე და გაუგზავნეს. მოეწონა კეისარს, აღივსო სიხარულით და ბრძანა ქორწილი. წარავლინა მოციქულები მთელს თავის საბრძანებელში, რათა ყველანი ძღვენითა და დიდი სიხარულით შეკრებილიყვნენ სამეფო ქორწილში.

როცა ნეტარმა რიფსიმემ, გაიანემ და სხვა წმიდა და ყოვლადქებულმა ქალებმა იხილეს მათზე მონეული განსაცდელი, გაიხსენეს უბინოების აღსარება და ქების ღირსი მარტოობით ცხოვრება, იწყეს ტირილი, ევედრებოდნენ ღმერთს მონყალებას და

ერთობით, ურთიერთგანზრახვით, ფარულად დატოვეს ქვეყანა, ორმოცდაცამეტმა სულმა.

მივიდნენ ლტოლვილები სომხეთის არეებში, დვინში, სომეხ მეფეთა საყოფელში. იქ შევიდნენ მარანში, რომელიც აშენებული იყო ჩრდილო-აღმოსავლეთით. თავს ირჩენდნენ ხელსაქმით.

ხოლო კეისარი აღივსო მწუხარებით, ყველგან გაგზავნა კაცები მათ მოსაძებნად. კეისრის მოციქულები თრდატ სომეხთა მეფესთანაც მივიდნენ, მიართვეს მას კეისრის წიგნი, რომელშიც ეწერა: „თვითმპყრობელი კეისარი სიყვარულით მოგიკითხავ ჩემს ძმასა და თანამოსაყდრე თრდატს. გაუწყებ, რომ მრავალი ვენება გვაქვს ქრისტიანთაგან, სრულიად შეურაცხყოფილია ჩვენი სამეფო უფლება მათი კრებულის მიერ და დანუზებულია ჩვენი ხელმწიფება მათგან, რამეთუ ისინი ვინმე ჯვარცმულ მკვდარს ემსახურებიან და ძელს თაყვანსცემენ, კაცთა ძვლებს პატივსცემენ, თავიანთი სიკვდილი უფლის დიდებად მიაჩნიათ. არ ეშინიათ ურიების, ურიებს კი ჯვარცმულის ეშინიათ. მეფეებს აგინებენ, ლმერთებს შეურაცხყოფენ, მზის, მთვარისა და ვარსკვლავების ნათლის ძალა არაფრად მიაჩნიათ, არამედ შექმნილად იტყვიან იმ ჯვარცმულის მიერ და ისე მოაქციეს ქვეყანა, რომ ცოლები ქმრებს და ქმრები ცოლებს შორდებიან. თუმცა მრავალი სატანჯველით ამოვწყვიტე, მაგრამ უფრო გამრავლდნენ. შემთხვევა მქონდა მენახა მათთაგან ერთი ახალგაზრდა ქალი და განვიზრახე მისი ცოლად მოყვანა, ხოლო მას მეფის გული სასურველად კი არ მიაჩნდა, არამედ საძაგლად. არანმიდად შემრაცხეს, ფარულად გაიქცნენ და შენი ქვეყნის საზღვრებში შემოვიდნენ. იცოდე, ძმავ ჩემო, გამოიძიე ისინი, როცა იპოვნე, მოჰკალ, ხოლო მათგან შეცდენილ პირმშვენიერ რიფსიმეს როცა იპოვნე, წარმოავლინე. თუ შენ ინებებ, შენთვის იგულე, რამეთუ არავინაა მისი მსგავსი საბერძნეთში. იცოცხლე ლმერთების მსახურებით“.

როცა თრდატმა ეს ბრძანება წაიკითხა კეისრისა, მსწრაფლ იწყო მათი ძებნა და იპოვა ისინი სანახლის სახლში.

რიფსიმეს ხილვისას გულისთქმით აღივსო და დიდი სიხარულით გაიხარა და განიზრახა მისი ცოლად მოყვანა, რაც არ ისურვა რიფსიმემ. მაშინ აწამა ის და დუღამძუღე გაიანე და სხვა მრავალნი მათგან, ზოგიერთები დაიმაღნენ და ილტვოდნენ.

მაშინ წმიდა ნინო დაიძალა ვარდის ეკალთა შორის, რომელიც ჯერ არ ჰყვავდა იმ დროს, როცა აღმოვიდნენ სულნი წმიდათა მონამეთანი. იხილა წმიდა ნინომ წმიდა სტეფანეს მსგავსი დიაკონი, ნათლის ოლარით ჩამომავალი, ხელში ეჭირა სასაკმეფელე, რომელსაც ასდიოდა სურნელების კვამლი, ცის დამფარველი. მასთან იყო სიზრავლე ზეცის ერისა და მათ შეუერთდნენ წმიდა მონამეთა სულები. როცა ეს იხილა წმინდა ნინომ, შეჰღალადა ასე: „უფალო, უფალო, რად დამიტევებ მე ასპიტთა და იქედნეთა შორის“, მაშინ ხმა მოესმა ზევიდან, რომელიც იტყოდა: „ასევე წაგიყვანენ, როცა ეგ ეკალი, რომელიც შენს გარშემო არის, სურნელოვან ვარდის ფურცლად

იქცევა, ადექ და ჩრდილოეთისკენ წადი, სადაც სამკალი ფრიად არის და მუშაკი კი არ არის“.

და წავიდა იქიდან წმიდა ნინო და მივიდა ორბანთაში, სომხეთის საზღვარზე, იქ დაიზამთრა მრავალი გასაჭირით, და მეოთხე თვეს, რომელიც არის ივნისი, წავიდა და მოინია ჯავახეთის მთებთან, სადაც შეხვდა გამდინარე დიდ ტბას, რომელსაც ჰქვია ფარაენა, ხოლო როცა იქით გაიხედა და იხილა ჩრდილოეთის მთები, ზაფხულის ამ დღეებში სავსენი თოვლით და სასტიკი ჰაერით, შეძრწუნდა წმიდა ნინო და თქვა: „უფალო, უფალო, მიიღე სული ჩემი ჩემგან“.

დაჰყო იქ ორი დღე და ითხოვა საკვები მეთევზეთაგან, ამ ტბის მებადურთაგან. მწყემსებიც იქ იყვნენ და ღამის სამწყსოში ცეცხლი ენთოთ. შესთხოვდნენ თავიანთ ღმერთებს არმაზს და ზადენს, აღუთქვამდნენ მათ შესაწირს, „ოდეს მივიდეთ მშვიდობითო“.

წმიდა ნინომ მცირედ იცოდა სომხური ენა, რამეთუ ნიაფორისგან ისწავლა. მწყემსთა შორის სომხურად მოლაპარაკე იპოვა და ჰკითხა: „რომელი სოფლიდან ხართ?“ მან მიუგო და უთხრა: „დაბა ელარბინიდან და საფურცლიდან და ქინძარელნი, რაბატელნი დიდისა ქალაქისა მცხეთისა, სადაც ღმერთნი ღმერთობენ და მეფენი მეფობენ“. და ჰკითხა, თუ „საით არის მცხეთა?“ ხოლო მწყემსმა ასე აუწყა, მდინარე, რომელიც ამ ტბიდან გაედინება, მცხეთაში მივაო.

დაიდო წმიდა ნინომ ლოდი სასთუმლად, დაწვა და დაიძინა ამ ტბის გარდასადინებელში. ძილში ჩვენებით მოვიდა ერთი კაცი, ზომიერი სიმაღლისა და ნახევართმოსანი. მან მისცა წმიდა ნინოს ბეჭდით დალუქული წიგნი და უთხრა: „მთავარი ეს მცხეთაში წარმართთა მეფეს“. ხოლო წმიდა ნინომ დაიწყო ტირილი და ვედრება. „უფალო, დედაკაცი ვარ, უცხო და უმეცარი და არც ვიცი მათი ენა, როგორ მივიდე უცხო ქვეყანაში, უცხო ერში?“ მაშინ კაცმა გაუხსნა წიგნი და მისცა წასაკითხად, დაწერილი იყო ლათინურად და ბეჭედი იყო იესო ქრისტესი. ამ წიგნში ეწერა 10 სიტყვა: 1. სადაც იქადაგება ეს სახარება, იქ ითქმება ამ დედაკაცის შესახებ; 2. არც მამაკაცება არის და არც დედაკაცება, არამედ თქვენ ყოველნი ერთი ხართ; 3. წადით და მოიმონაფენით ყოველნი წარმართნი და ნათელსცემდით მათ სახელითა მამისათა და ძისათა და წმიდისა სულისათა; 4. ნათელი გამობრწყინდა წარმართებზე დიდებად ერისა შენისა ისრაელისა; 5. სადაც სასუფევლის ეს სახარება იქადაგება, მუნცა ითქმოდეს ყოველსა სოფელსა; 6. ვინც თქვენ მოგისმენთ და შეგიწყნარებთ, მე შემინწყნარებს და ვინც მე შემინწყნარებს, ჩემს მომავლინებელს შეინწყნარებს; 7. ფრიად უყვარდა მარიამი უფალს, რამეთუ მარადის ისმენდა მის ჭეშმარიტ სიტყვას; 8. ნუ გეშინიათ მათი, რომელნიც თქვენს ხორცს მოკლავენ, მათ სულის მოკვლა არ შეუძლიათ; 9. უთხრა მარიამ მაგდალინელს იესომ. „წადი, დედაკაცო, და ახარე დათა და ძმათა ჩემთა“; 10. ქადაგებდეთ სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა.

როცა ეს სიტყვები წაიკითხა წმიდა ნინომ, იწყო ვედრება ღვთის მიმართ და გუ-

ლისხმა-პყო, რომ ზეციდან იყო ეს ჩვენება, თვალნი მიაპყრო ზეცას და მეორე დღისთვის ითხოვა შენევა.

ამის შემდეგ გაპყვა ტბის მდინარეს და იწყო მისი დინება დასავლეთის მხარეს. შეუდგა ფიცხელ, ძნელ გზას, მრავალი ჭირი ნახა, მხეცების შიში, სანამ არ მიაღწია ადგილს, სადაც წყალმა აღმოსავლეთით იწყო დინება. ამის შემდეგ დაიწყო მისი ლხენა, რამეთუ იპოვა იქ მოგზაური, რომელთანაც ერთად მიაღწია ქართლის სანახებს, ქალაქს, რომელსაც ურბნისი ეწოდება, სადაც იხილა უცხო ხალხი, ღმერთთა მსახური. ცეცხლს, ქვებს, ხეებს ღმერთად თაყვანსცემდნენ, რისთვისაც სული დაუშწუნხრდა, შევიდა ებრაელების ბაგინში ებრაული ენისათვის, დაპყო იქ ერთი თვე და ქვეყანას ეცნობოდა.

ერთ დღეს დაიძრა დიდძალი ხალხი, ამ ქალაქიდან წარმავალნი დიდ სამეფო ქალაქში, მცხეთაში, საეპატროდ და ღმერთ არმაზისთვის ზვარაკის შესანიშნავად. ნაპყვა წმიდა ნინო მათ. როცა ქალაქში მივიდნენ, დადგნენ მოგვთა ხიდთან. ცეცხლის-მსახურ ამ ერის შეცდომის ხილვისას სტიროდა წმიდა ნინო მათ წარწყმედასა და თავის უცხოობას.

მეორე დღეს გაისმა საყვირთ ხმა, გამოვიდა ურიცხვი ხალხი ვითარცა ყვავილნი ველისანი და ხმაური ისმოდა საშინელი. მეფე ჯერ კიდევ არ იყო გამოსული. როცა მოვიდა დრო, დაინეს სირბილი და იმალებოდა ყოველი კაცი, შიშისგან საფარველში შერბოდნენ და აჰა, მყისვე გამოვიდა ნანა დედოფალი და ნელ-ნელა მოსდევდა ერი. შეამკეს ყოველი ქუჩა სხვადასხვაფერი სამოსლით. იწყო მთელმა ერმა მეფის ქება. მაშინ გამოვიდა მეფე საზარელი და თვალშეუდგამი ხილვით, წმიდა ნინომ ჰკითხა ერთ ებრაელ ქალს: „რა არის ეს?“ მან უპასუხა: „ღმერთი ღმერთთა არმაზი უხმობს, რომლის გარეშეც სხვა კერპები არარანი არიან“. მყისვე წავიდა წმიდა ნინო არმაზის სახილველად და „აღივსნენ მთები დროშებით და ხალხით, ვითარცა ველნი ყვავილთა“.

ხოლო წმიდა ნინომ შეასწრო არმაზის ციხეში და დადგა კერპის მახლობლად, ზღუდის ნაპრალთან. ხედავდა მიუწვდომელ და ენით უთქმელ საკვირველებას, თუ როგორ ეშინოდათ მეფეს, მთავრებს და მთელ ერს მათ წინაშე აღმართული კერპებისა. იხილა წმიდა ნინომ, რომ იდგა ერთი სპილენძის კაცი, ტანს ოქროს ჯაჭვი ემოსა, თავზე ოქროს ჩაფხუტი ეხურა, სამხრეებიც ოქროსივე ჰქონდა და მოჭედილი იყო ძვირფასი თვლებით. ხელთ ხმალი ეყურა ვითარცა ელვა და იქნევდა. თუ ვინმე შეეხებოდა, სასიკვდილოდ გაინირებოდა. ამბობდნენ: „ვაიმე, არ დავაკლო დიდება ამ დიდ ღმერთს არმაზს, ან არ შევცდებ ებრაელებისა და მოგვების მოსმენით, რომელნიც იტყვიან რაღაც უცხო ღმერთის შესახებ, არ მიპოვოს რაიმე ბინი არმაზმა და არ მცეს თავისი მახვილი, რომლისაც ყველას ეშინია“. და შიშით თაყვანისცემდნენ მას.

და ასევე იყო მის მარჯვნივ ოქროს კერპი, სახელი მისი გაცი და მას მარცხნივ ედგა ვერცხლის კერპი, სახელი მისი გაიმ, რომელნიც ღმერთებად მიაჩნდა ქართლის ერს.

მაშინ ტიროდა და ოხრავდა ნეტარი ნინო ღვთის მიმართ ამ ჩრდილოეთის ქვეყნის შეცდომისათვის, რომ ნათელი მათთვის დაფარული იყო და ბნელი უფლობდა მათ. მეფენი და მთავარნი ცოცხლად შთაენთქა ჯოჯოხეთს, დაეტოვებინათ დამბადებელი, ქვასა და ხეს, სპილენძსა და გამოჭედილ რვალს ღმერთად თაყვანს ცემდნენ.

აღიხილნა ზეცად და თქვა: „უფალო ერთი ნმიდა სამებისაგანი კაცად იქმენ და აცხოვნე ყოველი სოფელი, ნუ უგულებელყოფ ამათ, რამეთუ კაცი-ადამიანი შენი ხატი არის, მოხედე წყალობით ამ ერს, შერისხე სოფლის მპყრობელი, ბნელეთის მთავარი უჩინო სულელები. მიჩვენე მე, უფალო ღმერთო მამისა და დედისა ჩემისაო, მხევალსა შენსა, რათა იხილონ ყოველთა კიდეთა ქვეყნისათა მაცხოვარება შენი, რათა ჩრდილოეთი სამხრეთთან ერთად იხარებდეს და ყოველმა ენამ (ყველა ერმა) მხოლოდ შენ გცეს თაყვანი შენი ძის იესო ქრისტეს მიერ, რომელსაც შევნის მადლობა და დიდებისმეტყველება“.

როგორც კი დაასრულა ეს ლოცვა ნმიდა ნინომ, თვალის ერთ ნამისყოფაში ამოვარდა დასავლეთის ქარი, გაისმა საზარელი ქუხილის ხმა, გამოჩნდა სწრაფი ღრუბლები საშინელი ნიშნით, მოიტანა დასავლეთის ნიავემა მყრალი და ძლიერ ცუდი, მწარე სუნი. ეს რომ იხილა ერის სიმრავლემ, ილტვოდა ყოველი კაცი და ქალი ქალაქისა და სოფლებისაკენ, მიეცათ დრო, რომ ყოველ კაცს შეესწრო თავის საყოფელში და სწრაფად მოინია ეს რისხვის ღრუბელი, მწარედ სასტიკი და მხოლოდ კერპების საყოფელ ადგილზე მოიღო ლიტრის⁶⁶ ტოლი სეტყვა. დაამსხვრია ეს კერპები და შემუსრა, დაარღვია ზღუდენი სასტიკმა ქარმა და კლდეთა ნაპრალებში ჩაამხო, ხოლო ნმიდა ნინო დარჩა მშვიდობით იმ ადგილას, სადაც პირველად იყო შესული.

მეორე დღეს გამოვიდა მირიან მეფე და ყოველი ერი. ეძებდნენ მათ ღმერთებს და ვერ იპოვნეს, რის გამოც შეეშინდათ და შეძრწუნდნენ, იგლოვდნენ და ამბობდნენ: „ქალდეველთა ღმერთი ითრუჯან და ჩვენი ღმერთი არმაზი მტრები არიან, ამან ერთხელ მასზე ზღვა მიაქცია და ახლა მან შური იძია, მის მიერ მოხდა ეს“. ხოლო სხვები ამბობდნენ: „რომელი ღმერთის ძალითაც თრდატ მეფე გარეულ ღორად იქცა და იმავე ღმერთის ძალით კვლავ კაცადვე იქმნა, იმ ღმერთმა მოახდინა ეს. რამეთუ სხვა ღმერთი უძლურია ასეთის ქმნად“. ამას ამბობდნენ იმიტომ, რომ თრდატ მეფის ღორად და მერე კაცად გადაქცევის შემდეგ, ქრისტეს ქება-დიდება ქართლში აღარ ითქმოდა ფარულად, რამეთუ ღვთის მადლმა აღმოსავლეთში მოფენა დაიწყო.

რისხვის დღეს, სასტიკი ქარის დაცხრომის შემდეგ, გამოვიდა ნმიდა ნინო კლდის ნაპრალიდან, იპოვა ბივრილის თვალი, აიღო და წავიდა კლდის ქიმისაკენ, სადაც იდგა ძველი ციხე. იქ იდგა აკაკის ხე მშვენიერი, მაღალი და რტომრავალი, სადაც იყო ბარტამ მეფის საგრილი და განსასვენებელი. მივიდა ამ ხის ძირას, გააკეთა ქრისტეს ჯვრის ნიშანი და ექვს დღეს აქ ილოცა. მადლობდა ღმერთს და ევედრებოდა, რათა მოეხედა წყალობით შეცდომილი ერისთვის, ეხსნა ეშმაკისაგან. იყო მეექვსე

დღე იმ თვისა, როცა ემანუილმა თაბორის მთაზე მამის ხატი უჩვენა მოციქულების და წინასწარმეტყველების მეთაურებს.

მაშინ მოვიდა ერთი სეფექალი, სახელად შროშანა და იხილა ის ხის ქვეშ, გაუჯვირდა, მოიყვანა ბერძნულად მეტყველი ქალი, ჰკითხა მისი გზა, ხოლო წმინდა ნინომ აუწყა და უთხრა ყოველი გზა და საქმე თავისი, გარდა დედის ძმებისა, რამეთუ ტყვედ გააცნო თავი.

მაშინ შეენყალა შროშანას უცხოებისთვის, აევსო ცრემლით თვალი და დააძალა სამეფო სახლში ნაპყლოდა, ხოლო წმინდა ნინომ არ ინება ნასვლა მასთან და წავიდა შროშანა.

ამის შემდეგ მესამე დღეს ჩამოვიდა მტკვარზე და გაემართა მეფის ბაღში, სადაც ამჟამად არის სვეტი იგი ღვთით აღმართული და საკათალიკოსო ეკლესია. როცა მივიდა ბაღის კართან, იხილა მცირე სახლი ბაღის მცველია. შევიდა წმიდა ნინო. იჯდა იქ დედაკაცი, სახელად ანასტოს. როცა დედაკაცმა იხილა ნინო ადგა, მოეხვია და შეიტკბო, როგორც ნაცნობმა, დაბანა ხელები, სცხო ზეთი, მიართვა პური და ღვინო. დაპყო მასთან წმიდა ნინომ ცხრა თვე.

ანასტოს და მისი ქმარი უშვილოები იყვნენ და წუხდნენ უშვილობისათვის. წმიდა ნინოს ეჩვენა: მოვიდა კაცი ნათლისფერი და თქვა: შედი ამ ბაღში, ხეზე აშვებულნი ვაზია – ბაბილო, ნაძვთა ქვეშ. აიღე მინა ამ ადგილიდან, შეაჭამე მაგათ და ეყოლე ბათ შვილი“. პყო ასე წმიდა ნინომ და უთხრა: „დაუსაბამო ღვთის ძის, ქრისტეს ძალით, რომელიც თანამოსაყდრე არის მამისა და სულისა წმიდისა და რომელიც შენი ხსნისათვის განკაცდა, ჯვარს ეცვა, დაეფლა, აღდგა მესამე დღეს, ამალდა ზეცად, დაჯდა მამის გვერდით, კვლავ მოვა დიდებით განსასჯელად ცოცხლებისა და მკვდრებისა, მან მოგცეს შენ გულისხმის-ყოფა“. და აუწყა ყოველი გზა ჭეშმარიტი.

მაშინ ცოლ-ქმარმა აღიარა ქრისტე და დაემონაფნენ ფარულად. წმიდა ნინომ ქალაქის ზღუდის გარეთ იპოვნა მაყვლის ბუჩქი, სადაც ახლა არის ზემო ეკლესიის საკურთხეველი, საეპისკოპოსო. და ის შექმნა თავის საყოფლად. შექმნა ნასხლევისა-გან ჯვარი და აღმართა ამ ბუჩქის ქვეშ. მარად ლოცულობდა დღე და ღამე დაუცხრომლად. და ემსახურებოდა ეს ცოლ-ქმარი. უკვირდათ მისი ღვანლი, ლოცვა და მღვიძარება.

და მრავალგზის მიდიოდნენ ურიათა უბანში ებრაული ენისა და უფლის კვართის გამოძიებისათვის, რომლის შესახებაც იერუსალიმში მოისმინა ნიაფორისგან, რომ „კვართი უფლისა მცხეთელ ებრაელებს ნაუღლიათო“. ამისათვის გამოეძიებდა ურიებთან, რომ გაეგო რაიმე კვართის შესახებ.

და იპოვა ერთი ებრაელი მღვდელი, სახელით აბიათარი და უქადაგა მას და მის ასულს სიდონიას ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს სახარება. ირწმუნეს და დაემონაფნენ ისინი და სხვა ექვსი ებრაელი ქალი. და ნათლისღების გარეშე აიღეს წმიდა ნინოს სწავლის უღელი. რამეთუ არა იპოვებოდა მღვდელი, რომელიც ნათელსცემდა და

ფარულად იყვნენ მისი მონაფენი. კურნავდა და ქრისტეს ძალით საკვირველებებს
პყობდა: მრავალი განრღვეული განკურნა.

ასე იმყოფებოდა ქალაქ მცხეთაში სამ წელს. ამ დროს შეიჭრნენ მირიან მეფე და
მისი ძმისწული, სპარსთა მეფე, საბერძნეთში, ხოლო კონსტანტინე ბერძენთა მეფემ
ქრისტეს ძალით და ჯვრის წინამძღვრობით განდევნა ეს მეფეები და მათი მრავალი
მოლაშქრე მოსრა.

თქმული აბიათარ მღვდელისა, რომელიც დაემოწადა წმიდასა და ნეტარ ნინოს

„მე, აბიათარ მღვდელი, წილისყრით ვმღვდელობდი იმ წელიწადს, როცა წმიდა და ნეტარი ნინო მოვიდა მცხეთაში. მაშინ მომივიდა წერილი ანტიოქიიდან, ებრაელი მღვდლებისგან, რომელშიც ეწერა: „სამად გაჰყო ღმერთმა ისრაელის სამეფო. ჩვენი წინასწარმეტყველები დაცხრნენ, აღსრულდა ყოველივე და განვიბნინეთ ყველა ქვეყანაში. რომაელებმა დაიპყრეს ჩვენი ქვეყანა. ვტიროდით ერთურთს, რამეთუ განგარისხეთ შემოქმედი ღმერთი. ახლა კი განიხილე მოსეს წიგნი და ის სიტყვა, რომელიც დაგვიწერა ჩვენ: „რომელი იტყვს ქუეყანასა ზედა ღმრთად თავსა თვსსა, ძელსა და მოეკიდენ“. ან რომ ავცდენოდით იესო ნაზარეტელის სიკვდილს! რამეთუ ვხედავთ, როცა ჩვენი წინაპარი მამები შესცოდებდნენ ხოლმე ღმერთს და დაივიწყებდნენ მას, მაშინ ტყვეობასა და განსაცდელში ხვდებოდნენ, ხოლო როცა მოიქცეოდნენ და შესთხოვდნენ, მაშინ სრულად განშორდებოდნენ ჭირს. ეს შვიდგზის ვიცით წერილიდან. ხოლო ახლა, რადგანაც ჩვენმა მამებმა ხელი შეახეს იმ მწირი დედაკაცის ძეს და მოკლეს ის, აიღო ღმერთმა ხელი წყალობისა ჩვენგან და გაჰყო ჩვენი სამეფო, განგვაშორა მის წმინდა ტაძარს და უგულუბელყო ჩვენი ერი სრულიად, და იმის შემდეგ გავიდა 300 წელი და მეტიც, აღარ შეისმინა ჩვენი ვედრება და უნდა ვიფიქროთ, რომ ზეცით იყო ის კაცი“.

ამის შემდეგ ვინცე გამოკითხვა ნინოსგან ქრისტეს შესახებ, თუ ვინ იყო ის და რა მიზეზით იქმნა ძე ღვთისა კაცად. მაშინ ალალო პირი წმიდა ნინომ, როგორც აღმომდინარე წყარომ და იწყო სიტყვა საუკუნითგან. ჩვენს წიგნებს ზეპირ აღმოიტყოდა, გონებადაკარგულს გონიერ-გვეყოფდა, ძმათა ჩვენთა შეგვაბრალებდა და რჯულის ცვალებას დაგვაჯერებდა, სანამ არ ვირწმუნე მისი სიტყვა. იესო ქრისტე-ძე ღვთისა, მისი ვნება და აღდგომა. მისი საშინელი მეორედ მოსვლა და წარმართთა მოლოდინი. მე და ჩემი შვილი მისი განსანმედელის საპკურებლის მიღების ღირსი შევიქმენით, იმ წყლის ემბაზისა, რომელსაც ნატრობდა დავით და ვერ ეღირსა. და მესმა მე ახლისა რჯულისა, საგალობლისა, რომელსაც ნატრობდა დავით. ღირს ვიქმენით ღვთის ძის ქრისტეს სისხლისა და ხორცის ზიარებისა, ტკბილ არს გემოს-ხილვა ქვეყნის ცოდვათათვის შეწირული კრავისა. და ასე ინებე, უფალო, განსვლა ჩემი ხორციდან. და კვლავ მრავალი სასწაული იხილა ჩემმა თვალებმა წმიდა ნინოს მიერ აღსრულებული ჩვენს დღეებში.

თქმული მისივე, აბიათარ მღვდელისა, კვართისათვის უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი

„მე, აბიათარ მღვდელი, მოგიხსრობთ იმ ამბავს, რომელიც მეუნყა და ჩემი ყურით მოვისმინე მამისა და დედისაგან და ნიგნიდანაც ვიცი, რამეთუ მათაც მშობლებისა და პაპებისაგან მოთხრობით და სმენით იცოდნენ, რომ როცა ჰეროდე მეფობდა იერუსალიმს, მაშინ გვესმა. „იერუსალიმი სპარსელებმა დაიპყრესო“, რის გამოც იქმნა გლოვა და ნუხილი ქართველი ებრაელებისა, მცხეთის მკვიდრთა, ბოდელი მღვდლებისა, კოდისწყაროელი მწიგნობრებისა, სობის კანანელთა თარგმანთა – ესენი ყველანი მოეშზადნენ სალტოლველად, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ მოვიდა ხმა ნუგეშისცემისა, რომ „სპარსელები დასაპყრობად კი არ მოვიდნენ იერუსალიმში, არამედ იარაღის ნაცვლად მოჰქონდათ სამეფო ოქრო, მური – ავადმყოფობის მსწრაფლ მკურნალი, და გუნდრუკი საამო სურნელებისა. და ეძებდნენ ვინმე ახალშობილ ყრმას, დავითის ძეს. იპოვეს ერთი, მწირი დედაკაცისაგან შობილი უდროოდ და უადგილო ადგილას. და ესენი ამ ყრმის თაყვანისცემისთვის მოვიდნენ და მას შესწირეს ძღვენი იგი“. ეს რომ გაიგეს, იქმნა დიდი სიხარული ყოველთა ზედა ჰურიათა ქართველთა.

ამის შემდეგ, როცა გავიდა 30 წელი, მაშინ მოწერა ანა მღვდელმა იერუსალიმიდან ჩვენს მამათამამას – ელიოზს, რომ ის, რომლისთვისაც სპარსთა მეფეები ძღვენით მოვიდნენ, გაიზარდა, უკვე ასაკშია და თავის თავს უწოდებს ღვთის ძეს. მოდით ყველანი მის სიკვდილზე, რათა აღესრულოს მოსეს მცნება. და წავიდა აქედან ელიოზ მღვდელი, ჩემი მამათა მამა, მოხუცებული კაცი და ჰყავდა მას დედა ელია მღვდლის ტომისგან და ერთი და. ევედრებოდა ელიოზს დედამისი ასე: „ნადი, შვილო, მეფის მოწოდებით და რჯულის წესის თანახმად, ხოლო რასაც ისინი განიზრახავენ, ნუ შეუერთდები ცნობიერად, რამეთუ იგი არის სიტყვა წინასწარმეტყველთა და იგავი ბრძენთა“. წავიდნენ ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი და იქ დაესწრნენ უფლის ჯვარცმას.

ხოლო როცა დამსჭვალეს უფალი და კვერით დაჰკრეს სამსჭვალს, აქ ელიოზის დედას მოესმა, იკივლა და თქვა. „მშვიდობით, მეფობაო ჰურიათაო, რამეთუ მოჰკალით თქვენი მაცხოვარი და იქმენით შემოქმედის მკვლელი. ვაი, ჩემს თავს, ამაზე წინ რად არ მოვეკედი, რომ ჩემს ყურებს არ მოესმინათ“. და ასე შეისვენა (გარდაიცვალა).

ხოლო უფლის კვართი წილად ხვდათ მცხეთელებს. წამოიღო ელიოზმა და მოიტანა მცხეთას. და მოეგება მისი დაი ცრემლიანი. მოხვია ყელზე თავის ძმას, გამოართვა იესოს სამოსელი, მიიკრა მკერდზე და სული განუტევა ამ სამი ტკივილით. ქრისტეს სიკვდილისათვის, დედისა და ძმისთვის, რომელიც ეზიარა უფლის სისხლს.

მაშინ ამ საკვირველებამ დიდად შეაშფოთა მცხეთა, გაუკვირდა თვით დიდ ადერკი მეფეს, ხალხის სიმრავლესა და მთავრებს. მოეწონა ადერკი მეფეს ეს სამოსელი, მაგრამ საკვირველებისგან ზარდაცემული და შეშინებული იყო. არ ინება გამოღება

მკედრის ხელიდან, რომელსაც მაგრად და სურვილით ჩაეკრა სამოსელი. ელიოზმა დამარხა თავისი და, მას ხელთ ჰქონდა სამოსელი უფლისა. ეს ადგილი სად არის, უფალმა იცის.

მრავალი წლის შემდეგ ადერკი მეფის ძმისწულმა არმაზაელმა მოიძია ეს სამოსელი ებრაელებთან და ვერ იპოვა, რამეთუ აუნყეს ყოველი, რაც იყო. არავინ იცის, სად არის ეს ადგილი, იციან მხოლოდ, რომ არის ლიბანიდან ჩამოტანილი და მცხეთას დარგული და გაზრდილი ნაძვის მახლობლად“. მრავალგზის ბრძანა დედამან ჩვენმა წმიდა ნინომ, რომ მოგვეძია ეს სამოსელი, მაგრამ მასაც უთხრეს: „ეს ის ადგილია, სადაც კაცთა ენა არ დადუმდება ღვთის საგალობლად“.

და ესეც მეუნყა მამაჩემისგან, რომ არის სხვაც: საღმრთო ძალით შემოსილი ორმაგი ხალენი ელიასი ამ ქალაქში“. ელიოზის სახლი იყო ქალაქის დასავლეთით, მოგვთა ხიდს იქით.

იმ დღეებში მრავალგზის იხილა ჩვენება წმიდა ნინომ, თითქოსდა მოდიოდნენ ცის ფრინველები შავი ფერისანი, შევიდოდნენ მდინარეში, განიბანდნენ, განსპეტაკდებოდნენ და აღვიდოდნენ ბაღში, მაღლარი ვაზის (ბაბილო) ყურძენს შეჭამდნენ, ყვავილებს მოძოვდნენ და ასე სურვილით წმიდა ნინოსთან მივიდოდნენ, თითქოსდა მისი იყო ის ბაღი, შემოუდგებოდნენ მშვენიერი ყივილით გარშემო. ეს უთხრა წმიდა ნინომ თავის მოწაფე სიდონიას, აბიათარის ასულს, ხოლო სიდონიამ უთხრა წმიდა ნინოს: „უცხოვ და ტყვეთა მსხნელო ტყვეო, იცი, რომ შენს მიერ მოვიდა ეს ახალი დრო, შენს მიერ ისმის ის ძველი ამბავი, მამათა ჩვენთა ნაქმარი: სისხლის დათხევა იმ ზეციური კაცისა, რაც საფუძვლად დაედო ებრაელების სირცხვილს, მთელ ქვეყანაზე კიდითკიდემდე განზნევა, მათი მეფობის დაცემა, წმიდა ტაძრის წართმევა, უცხო ერის მოწოდება მათი დიდების მათთვის მისაცემად“. იერუსალიმ, იერუსალიმ, იერუსალიმ, როგორ გაგიშლია ფრთები და შემოიკრებ შენი ფრთების ქვეშ ცისკიდურის ყველა ერს. აჰა, აქაც მოსულა ეს დედაკაცი, რომელიც შეცვლის ამ ქვეყნის ყოველ წესს“. და უთხრა წმიდა ნინოს – „ეს შენი ჩვენება ის არის, რომ ეს ადგილი შენ მიერ იქცევა სამოთხედ“.

საბერძნეთიდან მეფე კონსტანტინეს მიერ დამარცხებული მირიან მეფის მოსვლამდე წმიდა ნინომ განცხადებულად დაინყო ქრისტეს რჯულის ქადაგება, გამოაჩინა ვაზის ნასხლევის ჯვარი და მით იქმოდა დიდ საკვირველებას: წამლის გარეშე განრღვეული განკურნა ჯვრის შეხებით. მასთან ერთად ქადაგებდნენ მისი მოწაფეები, რომლებიც თავდაპირველად ფარულად დაემონაფნენ – შვიდი ებრაელი ქალი: სიდონია, აბიათარის ასული და სხვა ექვსი, ბალის მცველი ცოლ-ქმარი და აბიათარ მღვდელი – ახალი პავლე, რომელიც უშიშრად და დაუტყბრომლად ქადაგებდა ქრისტეს რჯულს. ის დიდი მცოდნე იყო ძველი რჯულისა. ახალი რჯული ისწავლა წმიდა ნინოსგან და ნინოზე უფრო მეტად უხსნიდა ყოველ კაცს ჭეშმარიტ რჯულს.

მაშინ აღიძრნენ ებრაელები და სურდათ ქვით ჩაექოლათ აბიათარი, ხოლო მან, მე-

ფემ, მიავლინა მსახური და გადაარჩინა აბიათარი სიკვდილს, რამეთუ მირიან მეფეს ჰქონდა სურვილი ქრისტეს რჯულისა. მას ესმოდა ქრისტეს რჯულის სასწაული საბერძნეთსა და სომხეთში და არ აბრკოლებდა წმიდა ნინოს და მისი მონაფეების ქადაგებას. მაგრამ ებრძოდა ეშმაკი, უჩინო მტერი, და არ აღიარებდა ქრისტეს აღმსარებლობას, ხოლო ნანა დედოფალი უფრო გულფიცხელი იყო და შეურაცხყოფდა მათ ქადაგებას.

წმიდა ნინო ლოცულობდა დაუცხრომლად თავის საყუდელში, მაყვლის ქვეშ. გაცოცხლებული იყვნენ მისი ლოცვითა და მღვიძარებით. ეუცხობოდით ეს საქმე. დაინყეს მისი გამოკითხვა, ის აუნყებდა ძველ და ახალ ნიგნებს, განაბრძნობდა უგუნურებს და უგულისხმოებს და მათ გულში ნერგავდა ქრისტეს სიყვარულს.

და ასე იყო სამ წელს, განცხადებულად ქადაგებდა ქრისტეს და მრავალი დაიმონაფა. მაშინ იყო ერთი ყმანელი, მძიმედ სნეული. მიმოჰქონდა იგი დედამისს კარდაკარ, რათა ეპოვნა ვინმე მცოდნე კურნებისა. მაგრამ ვერ იპოვა მკურნალი და უთხრეს: აღარაფერი ეშველება მაგ ყმას. ეს ქალი იყო წარმართი და გულფიცხი. სძაგდა ქრისტიანული სჯული, უშლიდა სხვებსაც წმიდა ნინოსთან მისვლას, მაგრამ როცა სასონარკვეთილებას მიეცა სხვა მკურნალთაგან, მივიდა წმიდა ნინოსთან, დავარდა მის წინაშე და ევედრებოდა ყრმის განკურნებას. მაშინ უთხრა წმიდა ნინომ: „კურნებას, რომელიც ადამიანისგან არის, მე არ ვყოფ, ხოლო ღმერთმა ჩემმა – ქრისტემ განკურნოს ეს ყრმა, რომელიც ყველასგან განწირულია“.

კილიკზე ლოცულობდა ხოლმე წმიდა ნინო, მასზე დაადებინა ყრმა და დაინყო ღმერთის მიმართ ვედრება. მაშინვე განიკურნა ის ყრმა, გამოჯანმრთელებული მისცა დედამისს. ხოლო ყრმის დედამ აღიარა ქრისტე და თქვა: „არ არის სხვა ღმერთი, გარდა ქრისტესი, რომელსაც ქადაგებს ნინო“, და დაემონაფა წმიდა ნინოს, შეუდგა მის კვალს და ადიდებდა ღმერთს.

ნანა დედოფალიც ძლიერ დასწულდა. ვერავინ განკურნა იგი, თუმცა, ყველა ხელოვანმა მკურნალმა სცადა თავისი წამლები. ულონონი და სასონარკვეთილი იყვნენ. აუნყეს დედოფალს, რომ „რომაელი ტყვე დედაკაცის ლოცვით, რომელსაც ნინო ჰქვია, მრავალნი სნეულნი განიკურნენ“. მაშინ უბრძანა თავის მსახურებს, რათა მოეყვანათ ნინო. მივიდნენ დედოფლის მსახურები და იპოვეს ნინო მაყვლის ბუჩქის ქვეშ, შეექვსე ჟამს⁶⁴ ლოცულობდა. უთხრეს დედოფლის ბრძანება, ხოლო წმიდა ნინომ უთხრა: „არა მაქვს ბრძანება (ნება), რომ მივიდე იქ, სადაც ჩვენი შვება არ არის, თვითონ დედოფალი მოვიდეს ჩემს საყოფელში და ჭეშმარიტად განიკურნება ქრისტეს ძალით“. მსახურებმა უთხრეს წმიდა ნინოს ნათქვამი დედოფალს. მაშინ დედოფალმა ბრძანა: „შემიმზადეთ სანოლი და მიმიყვანეთ მასთან“. სანოლით წაიყვანეს მსახურებმა, მისმა ძემ რევიმ და ერის სიმრავლემ.

როცა მივიდნენ წმიდა ნინოს საყოფელთან, დადეს დედოფალი საგებელ კილიკზე. დაინყო წმიდა ნინომ ლოცვა და ვედრება ღვთის მიმართ.

მოილო ჯვარი, რომელიც ჰქონდა, შეახო თავზე, ფეხებსა და მხრებზე ჯვრისსა-

ხედ და მაშინვე განიკურნა და ადგა გამოჯანმრთელებული, ირწმუნა ქრისტე და თქვა: „არ არის სხვა ღმერთი, ქრისტეს გარდა, რომელსაც ქადაგებს ეს ტყვე დედაკაცი“. და იმ დროიდან გაიხადა ის მეგობრად და თავის შინაურად. მარად ჰკითხავდა და გამოწვლილვით გამოეძიებდა ქრისტეს რჯულს. ასწავლიდნენ წმიდა ნინო, აბიათარი – ახალი პავლე და მისი ასული სიდონია. მორწმუნე გახდა დედოფალი და ცნო ჭეშმარიტი ღმერთი.

გამოჰკითხა მეფემ დედოფალს, თუ როგორ განიკურნა მეცსეულად. მოუთხრო დედოფალმა, რაც იქმნა მასზე, თუ როგორ განიკურნა წამლის გარეშე ლოცვით და ჯვრისშეხებით. ამ სასწაულის მხილველი ერის სიმრავლე ამონებდა დედოფლის სიტყვებს.

მაშინ განკვირდა მირიან მეფე, დაიწყო გამოძიება ქრისტეს რჯულისა, მრავალგზის ჰკითხა ურიაყოფილ აბიათარ მღვდელს ძველი და ახალი რჯული. ნებროთის წიგნშიც, რომელიც ჰქონდა მირიან მეფეს, იპოვა ერთი ადგილი: გოდოლის აშენების დროს ზეციდან გაისმა ხმა ნებროთის მიმართ: „მე ვარ მიქაელ, ღმერთის მიერ დადგენილი აღმოსავლეთის მთავრად. გადი მაგ ქალაქიდან, რამეთუ ღმერთი ფარავს მაგ ქალაქს. უკანასკნელ ჟამს მოვა მეუფე ცისა, რომლის ხილვაც შენ გნებავს. მისი შიში განაქარვებს ამქვეყნიურ სიტკბოს. მეფენი მეფობას დატოვებენ და სიგლახაკეს დაუნყებენ ძებნას. ის გიხილავს ჭირში და გიხსნის შენ“. მაშინ გულისხმა-ყო მირიანმა, რომ ძველი და ახალი წიგნები ემონშებოდნენ და ნებროთის წიგნიც ამტკიცებდა. და მას გაუჩნდა სურვილი ქრისტეს რჯულისა, მაგრამ ებრძოდა უჩინო მტერი და აბრკოლებდა ქრისტეს აღიარებისგან, გულში იმედს იტოვებდა კერპებისას და ცეცხლისას.

მუდამ ევედრებოდა დედოფალი ქრისტეს აღსარებისათვის. დედოფლის მოქცევის შემდეგ მეფე ორი წელი ორგულობდა. ამ დროს წმიდა ნინო ერს ასწავლიდა და უცხოებლად, მაგრამ არავის ეუბნებოდა: „ვინ ვარ და საიდან მოვედი“, არამედ ტყვეს უწოდებდა თავის თავს.

ამის შემდეგ სპარსელი მთავარი მოგვი; სახელად ხუარა, დასწავლდა და სიკვდილის პირს იყო. ის იყო მირიან მეფის ნათესავი. შეევედრნენ წმიდა ნინოს ნანა დედოფალი და მეფე. მეფე მის საქმეს ცოტა ეჭვით უყურებდა, ამიტომაც უთხრა წმიდა ნინოს: „რომელი ძალით მკურნალობ შენ? ან არამაზის ასული ხარ, ან ზადენის შვილი. უცხოეთიდან მოხვედი, ამათ შეევედრე და მოგცეს წყალობა, მოგანიჭეს კურნების ძალა, რათა გეარსება უცხო ქვეყანაში. დიდებულ არიან უკუნისამდე. ხოლო შენ იყავი ჩვენთან, როგორც ჩვენი შვილი, ამ ქალაქში პატივცემული. მაგრამ ნუ იქადაგებ რომაელთა შეცდომილ რჯულს და ნურც იტყვი, რამეთუ ეს დიდი და სოფლის მპყრობელი ღმერთები, მზის მომფენელი, წვიმის მომცემელი და ყოველი სულიერი არსების გამომზრდელი ქართლის ღმერთები არმაზი და ზადენი, ყოველივე დაფარულის გამომძიებელნი, ჩვენი მამების ძველი ღმერთები გაცი და გაიმ – ისინი უნდა სწამდეთ

აღამიანებს. თუ განკურნავ ამ მთავარს – გაგამდიდრებ და მცხეთის მკვიდრ-მოქალაქეობას მოგცემ, დაგაყენებ არმაზის მსახურად. მართალია, მაშინ ჰაერიტა და სეტყვით შეიმუსრნენ, მაგრამ ის ადგილი უძლეველია. ეს ქართველთა არმაზი და ქალდეველთა ღმერთი ითრუჯან მარადი მტრები არიან. ამან მასზე ზღვა მიაქცია და მან კი ასეთი ურვა მოანია, როგორადაც არის ქვეყნის მპყრობელთა ჩვეულება, და შენთვის საკმარისი იყოს ეს ბრძანება“. მიუგო ნეტარმა ნინომ: „ქრისტეს სახელით და მისი დედის ვედრებით მოავლინოს შენზე ღმერთმა – ცისა და ქვეყნის შემოქმედმა, ყოველი დაბადებულის დამბადებელმა, თავისი მრავალმონყალებისგან მაღლის ერთი ნაპერწკალი, რათა იცნო და გულისხმა-ჰყო ცის სიმაღლე და მზის ნათელი, ზღვის სიღრმე და ქვეყნის სივრცე. იცოდე, მეფევე, ვინ მოსავეს ცას ღრუბლით და ქუხს ჰაერში, იძვრის ქვეყანა მისი სიმძაფრით. არის მეხთა ტეხა და მის კვალზე ცეცხლი აღეგზნება მისი გულისწყრომით. იცოდე, რომ ღმერთი არის ცაში. თავად ის უხილავია ყოველივე დაბადებულისგან, გარდა მისი ძისა, რომელიც მისგან გამოვიდა და ქვეყნად მოვიდა როგორც კაცი, რომელმაც აღასრულა ყოველივე, რისთვისაც იყო მოსული და აღვიდა ზეცაში მამასთან და იხილა დაუსაბამო, რომელიც მაღლაა და მდაბალთა ხედავს. მალე მოგხედავს ღმერთი, რამეთუ არის ამ ქალაქში ერთი სასწაული: სამოსელი ღმერთის ძისა და თქვეს, ელიას ხალენიც აქ არისო და მრავალი სასწაულია, რომელსაც ღმერთი გამოაჩენს. ახლა კი მე შენს მთავარს განვკურნავ ქრისტე ღმერთის ძალით და მისი ვნების ჯვრით, როგორც დედოფალი განვკურნე სენისგან“.

და მიჰგვარეს მას ის მთავარი, მოვიდა დედოფალიც ბაღში ნაძვის ქვეშ, დააყენა აღმოსავლეთით, აანეგინა ხელები და ათქმევინა სამგზის: „განვეშორები შენგან, ეშმაკო, და შევეუდგები ქრისტესა ღმერთის ძესა“. ტიროდა ნინო და შესთხოვდა ღმერთს, შენეგნოდა ამ კაცს. მონაფეები მასთან იყვნენ იქ ერთი დღე და ორი ღამე. და სწრაფად გავიდა მისგან სული ბოროტი და დაემონაფნენ ნინოს თავიანთი სახლით და ერთი და ადიდებდნენ ღმერთს.

თქმული სიდონია დედაკაცისა, რომელმაც ხსილა და აღწერა...

ერთ ზაფხულის დღეს, 20 ივლისს, შაბათს, გავიდა მეფე მუხრანისაკენ სანადიროდ. ამ დროს უჩინო მტერმა – ეშმაკმა, გულში ჩაუგდო კერპებისა და ცეცხლის სიყვარული. გაიხსენა მსახურება კერპებისა და ისურვა მახვილით ამონყვეტა ყველა ქრისტიანისა. უთხრა მეფემ თავის ოთხ თანამზრახველს: „ღირსნი ვართ, რომ ჩვენმა ღმერთმა ბოროტი გვიყოს, რადგანაც აღარ ვემსახურებით მას და მივეშვით თავის ნებაზე გრძნეული ქრისტიანი მქადაგებლები თავიანთი რჯულის საქადაგებლად ჩვენს ქვეყანაში. ისინი გრძნეულებით აკეთებენ საკვირველებას. ახლა ასეთია ჩემი განზრახვა, ბოროტად გაენყვიტოთ ყველა თაყვანისმცემელი ჯვარცმულისა, და უმეტესად ვემსახუროთ ქართლის მპყრობელ ღმერთებს, ვამხილოთ დედოფალი ნანა, ჩემი ცოლი. მოვანანიებინოთ და დავატოვებინოთ ჯვარცმულის რჯული. თუ არ დამემორჩილება, დავივინყებ მის სიყვარულს და სხვებთან ერთად წავერწყმიდავ მასაც“. დაეთანხმნენ მისი თანამზრახველები, რადგანაც მათაც ამ საქმის შესრულება მხურვალედ უნდოდათ, ადრევე სურდათ, მაგრამ ვერ აცხადებდნენ.

ხოლო მეფემ მოვლო სანახები მუხრანისა, ავიდა თხოთის მაღალ მთაზე, რათა მოეხილა კასპი და უფლისციხე. განვიდა მთის თხემზე. შუა სამხრობისას დაბნელდა მზე მთაზე და იქმნა როგორც ღამე, ბნელი, უკუნი. დაიპყრო სიბნელემ არენი და ადგილნი. განშორდნენ ერთმანეთს ჭირისა და ურვის გამო. დარჩა მეფე მარტო, იარეზოდა მათა და მალრანთა შეშინებული და შეძრწუნებული. დადგა ერთ ადგილას, გადაენურა იმედი თავის სიცოცხლისა და როცა მოვიდა ცნობაზე, განიზრახა გულში: „აჰა, შევთხოვე ჩემს ღმერთებს და ვერ ვპოვე ლხინება. ახლა ჯუარცმულს, რომელსაც ქადაგებს წმიდა ნინო და კურნავს მისით, არ შეუძლია ჩემი ხსნა ამ ჭირისაგან? რამეთუ ცოცხლად ვარ ჯოჯოხეთში და არ ვიცი მთელი ქვეყანა დაიქცა, თუ მხოლოდ ჩემთვის იქმნა ეს. ახლა თუ მარტო ჩემთვის არის ეს ჭირი, ნინოს ღმერთო, განმინათლე ეს ბნელი და მიჩვენე ჩემი სამყოფელი და ვალიარებ შენს სახელს, აღვმართავ ჯვრის ძელს და თაყვანს ვცემ მას. ავაშენებ ჩემთვის სალოცველ სახლს და ვიქნები მორჩილი ნინოსი რომაელთა რჯულზე“.

ყოველივე ეს რომ წარმოთქვა, განათდა და გამობრწყინდა მზე. ჩამოქვეითდა ცხენიდან მეფე, დადგა იმავე ადგილას, განიპყრნა ხელნი აღმოსავლეთით და თქვა: „შენ ხარ ღმერთი ყოველთა ზედა ღმერთთა და უფალი ყოველთა ზედა უფალთა, ღმერთი, რომელსაც ნინო იტყვის. საქებელია შენი სახელი ყოველი დაბადებულისგან ცის ქვეშ და ქვეყანაზე, რამეთუ შენ მიხსენი ჭირისგან და განმინათლე ბნელი. აჰა, ვცნობ. რამეთუ გინდა ჩემი ხსნა, ლხენა და შენთან მიახლება. კურთხეულო უფალო, ამ ადგილას აღვმართავ ძელის ჯვარს, რომლითაც იდიდება შენი სახელი და მოიხსენიება ეს სასწაულებრივი საქმე უკუნისამდე“.

დაისწავლა ეს ადგილი და წამოვიდა. იხილეს ნათელი და შეუერთდა გაბნეული ხალხი. მეფე კი ღალატებდა. „მიეცით ნინოს ღმერთს დიდება, რამეთუ ის არის საუკუნითგან ღმერთი და მხოლოდ მას შვენიის დიდება უკუნისამდე“.

ნანა დედოფალი და ყოველი ერი გავიდა მეფის მისაგებებლად, რამეთუ ესმათ პირველად დაღუპვა, ხოლო შემდეგ მშვიდობით მოსვლა, მიეგებნენ ქინძარასა და ღართაში. ხოლო ნეტარი ნინო ლოცულობდა მწუხრს მაცვლოვანში მისი ჩვეულები-სამებრ. ჩვენ მასთან ვიყავით ორმოცდაათი სული. როცა მოვიდა მეფე, იძვროდა ქალაქი და მაღალი ხმით ღალატებდა მეფე: „სად არის ის უცხო დედაკაცი, რომელიც არის დედაჩემი და მისი ღმერთი ჩემი მხსნელია“. და როცა უთხრეს: „აქ, მაცვლოვან-შია და ლოცულობს“, მივიდა თვით მეფე და მთელი ლაშქარი, ჩამოხდა მეფე ცხენი-დან და უთხრა ნინოს: „ახლა ღირსი ვარ შენი ღმერთის და ჩემი მხსნელის სახელის აღიარებისა“. წმიდა ნინომ ასწავლა, აღმოსავლეთით ეცა თაყვანი და ეღიარებინა ქრისტე ძე ღვთისა.

მაშინ გრგვინავდა და ტიროდა ყოველი კაცი, როცა ხედავდნენ მეფესა და დედოფალს ცრემლოვანთ. მეორე დღეს მირიან მეფემ წარავლინა მოციქული საბერძნეთში კონსტანტინე ბერძენთა მეფის წინაშე. მასვე გაატანა ნინოს წიგნი ელენე დედოფალთან. და აუნყეს ყოველივე სასწაული მირიანისა ქრისტესმიერი, რომელიც მცხეთაში მოხდა და ითხოვეს სასწრაფოდ მღვდელნი ნათლისღებისთვის. ხოლო წმიდა ნინო და მისი მონაფეხები უქადაგებდნენ ერს დღე და ღამე დაუცხრომლად და უჩვენებდნენ ჭეშმარიტ გზას.

თქმული მისივე ეკლესიის აღშენებისათვის

როცა მეფე და მთელი ერი ქრისტიანობას დაენათა მღვდლების მოსვლამდე, უთხრა მეფემ წმიდა ნინოს: „მსურს სასწრაფოდ ავაშენო ღვთის სახლი, სად ავაშენო?“ უთხრა წმიდა ნინომ: „სადაც მეფეთა გონება მტკიცია“. უთხრა მას მეფემ: „მიყვარს მე შენი მაცულოვანი, იქ მნებავს ჩემი გონებით, მაგრამ ასე არ ვყოფ და არ მოვერიდები სამეფო ბაღს, ამ ნაძვთა სიმაღლეს, ამ ბაბილოს ნაყოფიერებასა და ყვავილთა სურნელებას, რამეთუ ჩვენება, რომელიც იხილე შენ, შავფრთიანი ფრინველების განბანა წყლით, ბრწყინვალედ განსპეტაკება და დასხდომა მათი ამ ბაღის ხეებზე, მათი ტკბილხმოვანება, – ჭეშმარიტად, ეს ხორციელი წარმავალი ბალი შეგვეცვლება საუკუნო სამოთხედ. აქ აღვაშენოთ ღვთის სახლი, ჩვენ სალოცველად, საბერძნეთიდან მღვდლების მოსვლამდე“.

სასწრაფოდ მოილო ძალი. ასწავლიდა ხუროებს, მოჰკვეთეს ის ნაძვი და ამ ნაძვისგან შეამზადა ეკლესიის შვიდი სვეტი. ძელებით ააშენეს კედელი და აღმართეს ექვსი სვეტი თავიანთ ადგილებზე, ხოლო უდიდესი სვეტის აღმართვა. რომელიც საკვირველი იყო სახილველად და გამზადებული იყო შუა ეკლესიის შესადგმელად, ვერ შეძლეს. აუწყეს მეფეს, რომ ადგილიდანაც ვერ დაძრეს ეს სვეტი. მაშინ მოვიდა მეფე ერის სიმრავლით, მოიტანეს მრავალღონე მანქანები. სიმარჯვითა და ხალხის სიმრავლის ძალით შეეცადნენ აღმართვას და ვერ შეძლეს. გაკვირვებული იყო მეფე და ხალხი და ამბობდნენ: „რა არის ეს?“ როცა მოსალამოვდა: ნავიდა მეფე თავის სახლში, ფრიად შეწუხებული, ხოლო წმიდა ნინო და თორმეტი მისი მონაფე ქალი დადგნენ სვეტთან. ხოლო სანატრელი იგი გოდებდა ამ სვეტზე და აღენდა თავის ცრემლს.

შუალამისას გადმოიქცა ორივე მთა – არმაზი და ზადენი, თითქოს ჩამოირღვნენ და დააყენეს ორივე წყალი: და მტკვარმა გადმოხეთქა და მიჰქონდა ქალაქი. გაისმა საზარელი ტყეებისა და გოდების ხმა. და აგრეთვე არაგვი გარდამოხდა ციხეზე და შეიქმნა საზარელი გრგვინვა. შეეშინდათ ქალებს და ილტვოდნენ. ხოლო წმიდა ნინო ღალადებდა: „ნუ გეშინიათ, დანო ჩემნო, მთანი აქვე არიან, წყალნი აქვე დიან, და ხალხს, ყველას სძინავს. ხოლო ეს თითქოსდა მთები რომ დაიძრნენ, მართალი ჩვენებაა, რამეთუ ურწმუნოების მთანი დაირღვნენ ქართლში, ხოლო წყალი რომ დადგა, კერპებისადმი შეწირული ყრმების სისხლი შეწყდა. ხოლო ტყეების ხმა ეშმაკთა სიმრავლე არის, რამეთუ იგლოვენ თავსა თვისსა, რომელნიც ამ ადგილებიდან გაიქცნენ ძალითა მალლისა და ქრისტეს ჯვართით. ილოცეთ ღვთის მიმართ“. და მაშინვე დაეცხრა ის ხმა და იყო არარა.

და დადგა წმიდა ნინო, განიპყრო ხელნი და დაიწყო ლოცვა ღმრთის მიმართ და ამბობდა: „რათა არ დაბრკოლდეს ეს საქმე, რომლისთვისაც წარმართულია მეფე“. და კვლავ, მამლის ყვილაბმედ ქალაქის სამივე კარს დასცა ზარი ძლიერმა ლაშქარმა. დალენეს კარნი და აღივსო ქალაქი სპარსთა ლაშქრით, და გაისმა ხმა შიშისმომ-

გვრელი, ყივილი და კვლა, და აღივსო ყოველი ადგილი სისხლით და მოვიდა სიმრავლე მახვილით და შეძახილებით. შიშისგან ხორცი დადნებოდა და განილია სული მათი. ტიროდნენ თავიანთ ნათესაეებს. ისმოდა ძლიერი ხმა: „მეფე სპარსთა, მეფეთ-მეფე ხუარან-ხუარა ბრძანებს: ყოველი ებრაელი განარინეთ პირისაგან მახვილისა“. ეს რომ მომესმა, შევორგულდით მე და ათნივე ჩემთან მყოფნი, და მოახლოებულნი იყვნენ მახვილოსანნი ჩვენს გარემოს, სცემდნენ და კლავდნენ.

და გაისმა ძლიერი ხმა – „მირიან მეფე მოკლესო“. გაიხედა მხნე მოღვანემ და თქვა: „ეს, რომელიც ყივის, ვიცი, ახლა დიდად გაჭირვებულია და ვმადლობ ღმერთს, რომ ეს ნიშანი არის მათი წარწყმედისა, ქართლისა ცხოვრებისა და ამ ადგილის დიდებისა“, და გვანუგებებდა, როგორც ხელოვანი მოძღვარი, ჭეშმარიტი მოძღვარი და მოციქული ქრისტესი.

მიუბრუნდა ამ მომავალ ხალხს და უთხრა: „სად არიან მეფენი სპარსთანი ხუარა და ხუარან-ხუარა? საბასტანით გუშინ გამოხვედით, ვითომ მალე მოხვედით და დიდი ლაშქარი ხართ, ძლიერად დალენეთ ეს ქალაქი და მახვილი დაეცით. ქარსა და ნიავს გაპყევით ბნელით ჩრდილოეთისკენ, მათა და კედართა. აჰა, მოვიდა, რომლისგანაც თქვენ ილტვით“. და განძრა ხელი ჯვრისსახედ და მეყსეულად უჩინო იქმნა ყოველი და დადუმდა გარემო. ქალები შეჰნატროდნენ მას და ადიდებდნენ ღმერთს.

ცისკრისუამს მიერულა ყველა ქალს, ხოლო მე, სიდონია, მღვიძარე ვიყავ. ის იდგა ხელგანწყობით და აჰა, ნეტარს, ზედ მოადგა ერთი ჭაბუკი სრულიად ნათლით შემკობილი, შებლარდნილი ცეცხლის ზენრით და თქვა რალაც სამი სიტყვა. ხოლო ის დაეცა მიწაზე. ჭაბუკმა ხელი მოჰკიდა სვეტს, აღმართა და წაიღო მალა. მე გაკვირვებული მივეახლე მას და ვუთხარი: „დედოფალო, რა არის ეს?“ ხოლო მან მიპასუხა: „მოიდრიკე თავი ქვეყნად“ და ტირილი დაიწყო. მცირე ხნის შემდეგ ადგა და ამაყენა, განვშორდით ამ ადგილს. და ქალებმაც იხილეს ეს სვეტი, ცეცხლის სახით ჩამოდიოდა. მიუახლოვდა თავის ხარისხს – მონაკვეთი ნაძვის ძირს.

რიჟრაჟისას ადგა მეფე, ურვისგან შენუხებული. გახედა ბალს და დაწყებულ ეკლესიას. იხილა ნათელი, როგორც ელევა აღწეული ცაში მისი ბალიდან. სირბილით და მკვირცხლად მოდიოდა მისი სახლის სიმრავლე და ქალაქის ხალხი მასთან ერთად. მათ საკვირველება იხილეს – ნათელით გაბრწყინებული სვეტი ჩამოდიოდა თავის ადგილზე თითქოსდა ზეციდან. და დადგა თავის ხარისხზე და დაემყარა მას კაცთაგან ხელის შეუხებლად. ნეტარი იყო ის უამი, რამეთუ ამ დროს შიშითა და სიხარულით აღივსო ქალაქი მცხეთა. დიოდა ცრემლთა მდინარენი მეფეთა, მთავართა და მთელი ერისა. სულთქმით ადიდებდნენ ღმერთს და ნატრობდნენ ნეტარ ნინოს, და იმ დღეს დიდი სასწაულები ხდებოდა.

პირველად მოვიდა ერთი ებრაელი, შობიდან ბრმა, მიეახლა სვეტს, აეხილა მათნივე თვალები. ადიდებდა ღმერთს. მეორედ ყრმა სეფენული მოიყვანეს, ამაზასპანი, რვა წლისა. სანოლით მოიტანა დედამისმა. სარწმუნოებით დადო სანოლი ნათ-

ლის სვეტის წინ. ევედრებოდა წინოს: „მოხედე, დედოფალო, სიკვდილს მიახლოებულ ამ ჩემს ძეს, რამეთუ ვიცი, ღმერთი ღმერთთა ის არის, რომელსაც შენ ემსახურები და ჩვენ გვიქადაგებ“. მაშინ წმიდა წინომ შეახო ხელის სვეტს, დაადო ყრმას და თქვა: „გნამდეს იესო ქრისტე, ძე ღმრთისა, ყველა კაცის სიცოცხლისათვის ამ ქვეყნად ხორციელად მოსული, განიკურნე ამიერიდან და ადიდებდე მას, ვისმა ძალამაც განგკურნა“. და უცებ აღდგა ყრმა, როგორც უტკივნელი. დაეცა შიში მეფესა და ხალხს. სნეულები მოდიოდნენ და განიკურნებოდნენ, სანამ მეფემ არ შექმნა საბურველი ძელისა სვეტის გარშემო და დაფარა ხედვისგან. ასევე ეხებოდა ხალხი მის სართულს და იკურნებოდა. სწრაფად დაიწყო მეფემ და განასრულა ეკლესია ბაღში.

როცა მირიან მეფის მოციქულებმა მიაღწიეს ბერძენთა მეფის კონსტანტინეს წინაშე, მოუთხრეს ყოველივე რაც იქმნა. მაშინ აღივსო სიხარულით მეფე და დედამისი ელენე დედოფალი: პირველად იმისთვის, რამეთუ მაღლი ღვთისა მოეფინებოდა ყველა ადგილს და მათ ხელქვეშ ნათელს-ილებდა ყოველი ქართლი. ხოლო შემდგომ უხაროდათ, რამეთუ დარწმუნდნენ, რომ მირიან მეფე სრულებით ჩამოშორდა სპარსელებს და მტკიცედ მიიღო მათი სიყვარული. ადიდებდნენ და ჰპაძლობდნენ ღმერთს. გამოგზავნეს მღვდელი ჭეშმარიტი იოვანე ეპისკოპოსად და მასთან ორი მღვდელი და სამი დიაკონი. მისწერა მირიანს კონსტანტინე მეფემ წიგნი ლოცვისა და კურთხევისა, ღმრთის მადლობისა. გამოგზავნეს ჯვარი და მაცხოვრის ხატი და მასთან დიდი სიმდიდრე. ხოლო ელენე დედოფალმა მოწერა წიგნი ქებისა და ნუგეშინისცემისა.

მოვიდნენ იოვანე ეპისკოპოსი, მასთან ერთად მღვდლები, დიაკვნები და მოციქულები მცხეთაში. აღივსნენ სიხარულით მეფე, დედოფალი და მთელი მათი ხალხი, რამეთუ სურვილი ჰქონდა ყველას ნათლისღებისა. მაშინ სწრაფად გაუგზავნა მეფე მირიანმა ბრძანება ყველა ერისთავს, სპასალარებს და ყოველ სამეფო პირს მის წინაშე მისასვლელად. სწრაფადვე მოვიდნენ ყველანი ქალაქში. მაშინ ნათელილო მეფემ წმიდა წინოს ხელქვეშ, შემდეგ დედოფალმა, მათმა შვილებმა მღვდლებისა და დიაკვნების ხელქვეშ. შემდეგ აკურთხეს მდინარე მტკვარი. ეპისკოპოსმა შეამზადა ერთი ადგილი, მოგვთა ხიდთან, მოგვთა კარის სიახლოვეს, სადაც იყო ელიოზ მღვდლის სახლი, იქ ნათელს-ცემდა თითოეულ წარჩინებულს, და ეწოდა ამ ადგილს მთავართა სანათლო. ხოლო მის ქვემოთ მდინარისვე პირას ორგან, ორი მღვდელი და დიაკვნები ნათელს-ცემდნენ ხალხს. აწყდებოდა ხალხი ერთმანეთს და ევედრებოდნენ მღვდლებს, რათა პირველად ის მოენათლა. ასე ესწრაფოდა ნათლისღებას ყველა.

ასეთი სახით ნათელ-ილო მთელმა ხალხმა და ქართლის სიმრავლემ. არ მოინათლნენ მხოლოდ კავკასიელი მთიულები და არც მოვიდნენ ამ ნათლის მოფენაზე, არამედ დარჩნენ სიბნელეში რამდენიმე ხანს. და მცხეთელი ებრაელებიც არ მოინათლნენ, ბარნაბიანები (ბარნაბას სახლი) მოინათლნენ და ჭეშმარიტ ქრისტიანებად იქცნენ. ამისთვის მეფის წინაშე დიდნი გახდნენ, უბოძა მათ დაბა, რომელსაც ჰქვია ციხედოდი. ასევე არ მოინათლა ფეროზი, სიძე მირიან მეფისა, რომელსაც ჰქონდა მირიან

მეფისგან მიცემული რანი ბარდავამდე. არც მისმა ერმა მიიღო ნათელი, არამედ მხოლოდ ხორციელად ემსახურებოდნენ მეფეს.

მაშინ გაგზავნა მირიან მეფემ ეპისკოპოსი იოვანე და მასთან ერთად ერთი წარჩინებული კონსტანტინე მეფესთან და ითხოვა ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა, რომელიც იმჟამად აღმოეჩინა ღვთისმოყვარე ელენე დედოფალს. ითხოვა მრავალი მღვდელი, რათა მიეველინებინა ყოველ ქალაქსა და ადგილზე და მოენათლათ ხალხი, რომ მონათლულიყო ქართლის ყოველი სული. ასევე ითხოვა ქვეთხურონი ეკლესიების აშენებისთვის. როცა მივიდნენ კონსტანტინე მეფის წინაშე, სიხარულით უბოძა ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა და ის ფიცარი, რომელზედაც იყო დამსჭვალული უფლის ფეხები, აგრეთვე სამსჭვალნი ხელებისა. წარმოგზავნა მღვდელნი და ხურონი ფრიად მრავალნი, რამეთუ კონსტანტინე მეფემ მისი მეფობისას ააშენა წმიდა ეკლესიები. მისცა განძი ეპისკოპოს იოვანეს და უბრძანა: „სადაც საჭიროდ მიიჩნევ ქართლში, იქ ალაშენე ეკლესიები ჩემს სახელზე და ეს სიმდიდრე დაამკვიდრე ქართლის ქალაქებში“.

და წამოვიდა ეპისკოპოსი და მასთან ერთად მირიანის მოციქული, მივიდნენ იმ ადგილას, რომელსაც ჰქვია ერუშეთი. დატოვა იქ ხუროები ეკლესიის ასაშენებლად, დატოვა განძი, უფლის სამსჭვალნი და წამოვიდა. და აგრეთვე წუნდაში დატოვა ხუროები და განძი, ეკლესიის დანყებისას წამოვიდა, მოვიდა მანგლისში, აქაც დაიწყო ეკლესიის შენება და დატოვა უფლის ფიცარი.

მაშინ შეწუხდა იმისთვის მირიან მეფე, რომ პირველად სამეფო ქალაქში არ მოვიდნენ, არამედ სხვა ქალაქებსა და ადგილებში დაიწყეს ეკლესიის შენება და დატოვეს ნაწილები. მივიდა წმიდა ნინო მეფესთან და უთხრა: „ნუ სწუხარ, მეფეო, რამეთუ ასე სჯობია, სადაც მივიდნენ, დათესეს ღვთის სახელი. არის ამ ქალაქში სამოსელი უფლისა“.

მაშინ მოიყვანა მეფემ აბიათარ მღვდელი და მასთან ერთად მრავალი ებრაელი და გამოიკითხა მათგან უფლის კვართისათვის, ხოლო მათ მოუთხრეს ყოველივე, რომელიც ზემოთ წერია. მაშინ აღაპყრო ხელი მირიან მეფემ და თქვა: „კურთხეულ ხარ, შენ უფალო, იესო ქრისტე, ძეო ღვთისა ცხოველისაო, რამეთუ თავიდანვე გინდოდა ჩვენი ხსნა ეშმაკისაგან და მისი ბნელი ადგილისაგან, ამისთვის შენი წმინდა სამოსელი წარმოეცა წმინდა ქალაქ იერუსალიმიდან, შენი ღვთაების არმცოდნე ებრაელებისგან და მოგვეცე ჩვენ, უცხო ერს“.

მეფე და მთელი ქალაქი განმტკიცდებოდა ქრისტიანობაში. დაიწყეს ხუროებმა ზღუდის გარეთ ეკლესიის შენება, წმინდა ნინოს საყოფელ მაცულოვანში, სადაც ახლა არის საეპისკოპოსო ეკლესია. მაშინ თქვა წმინდა ნინომ: „კურთხეულ არს უფალი იესო ქრისტე და მამა უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი. რომელმაც მოაველინა წმინდა სიტყვა მისი ზეცის სიმაღლიდან, ძლიერი ტახტისგან გადმოსული ქვეყნად, მდაბლად შობილი დავითის თესლისგან, დედაკაცისგან მხოლოდშობილისა წმინდი-

სა და უბინოსა. ჩვენი ცხოვრების მიზეზი, რომელმაც ცის ქვეშ ყველაფერი გაანათ-
ლა და მორწმუნენი აცხოვნა, რომელიც იშვა როგორც კაცი, ნათელი ყოველთა, მამა
ლმერთის ხატი და ვითარცა ვინმე სულის მსახურმა ნათელ ილო წყლისაგან და სუ-
ლისაგან და ჯვარს ეცვა, დაეფლა და აღდგა მესამე დღეს, და აღხდა სიმაღლესა
მამისა თანა, და კვლავ მოვა დიდებით, რომელსაც შვენის ყოველივე დიდება, პატივი
და თაყვანისცემა მამით და სულით წმიდით“.

აღმართებისათვის პატიოსნისა ჯვრისა

ქართლის მოქცევის დროს იდგა ერთი ხე კლდის ბორცვზე, შეუვალ ადგილას, ეს ხე იყო ფრიად მშვენიერი. და საკვირველება ამ ხისგან ის იყო, რომ ისარცემული ნადირი, რომელიც მივიდოდა და შეჭამდა ამ ხის ფოთოლს ან თესლს, აღარ მოკვდებოდა, თუნდაც სასიკვდილოდ დაჭრილი ყოფილიყო. ეს ძლიერ აკვირვებდა პირველ წარმართებს. აუწყეს ეპისკოპოს იოვანეს ამ ხის შესახებ. ხოლო ეპისკოპოსმა თქვა: „აჰა, ჭეშმარიტად, ეს ქვეყანა თავდაპირველადევა შენახული ღვთისგან თავის მსახურად, რამეთუ ღმერთისგან აღმოცენდა ეს ხე, ამ დროისათვის შენახული, რამეთუ ახლა მოეფინა ღმერთის მაღლი ქართლს, და ამ ხისგან ჯერ არს პატიოსანი ჯვრის შექმნა, რომელსაც თაყვანს სცემს ქართლის მთელი სიმრავლე“.

და ნავიდნენ რევ, ძე მეფისა, ეპისკოპოსი და ხალხის სიმრავლე. მოჰკვეთეს ეს ხე და თავის რტოებიანად წამოიღეს და მოჰქონდა ათ ათეულ კაცს, ზეზე რტოებით და ფოთლებითურთ, შემოიტანეს ქალაქში, ზამთრის დროს, როცა სხვა ყოველი ხე ხმელი იყო, ხოლო ეს ფოთოლდაუცვენელი, სურნელოვანი და სახილველად მშვენიერი. და ძირზე დააყენეს ეკლესიის კარებთან, სამხრეთით, სადაც უბერავდა ნელი ნიავი და შლიდა მის ფოთლებს, ძრავდა მის რტოებს და მისი ხილვა მშვენიერი იყო, როგორც გვსმენია – ალვის ხისა.

ეს ხე მოჰკვეთეს 25 მარტს, პარასკევს, და იდგა ასე 37 დღე. და არ შეიცვალა ფერი მისმა ფოთლებმა, იდგა თავის ძირზე, წყაროს თავთან, ვიდრე არ შეიმოსა ყველა ხე ფოთლით, ხოლო ნაყოფის გამომღებელი ხეები – ყვავილით.

მაშინ, 1 მაისს, შექმნეს ჯვარი, 7 მაისს აღმართა მეფის ხელის დადებით ქალაქის მთელმა ხალხმა, და აჰა, ზეციდან ჩამოვიდა ცეცხლის ჯვარი და როგორც ვარსკვლავთ-გვირგვინი დაადგა ეკლესიას განთიადამდე. გარიჟრაჟისას მისგან გამოვიდა ორი ვარსკვლავი, ერთი ნავიდა აღმოსავლეთით და ერთი დასავლეთით. და ის თვითონ (ვარსკვლავგვირგვინი) ასევე ბრწყინვალედ ნელ-ნელა გადავიდა არაგვზე და დადგა კლდის ბორცვზე, ზემო მხარეს, იმ წყაროს სიახლოვეს, რომელიც წმიდა ნინოს ცრემლებმა აღმოაცენა და იქიდან ამაღლდა ზეცად. და ასე მრავალგზის იხილა მთელმა ხალხმა მაცხოვარება ღვთისა ჩვენისა. მაშინ გამოჰკითხეს წმიდა ნინოს, თუ რა არის, რომ ერთი ბრწყინვალე ვარსკვლავი აღმოსავლეთით მიდის, მეორე კი დასავლეთით, და თქვა მან. „განავლინეთ კაცი მაღალ მთებზე აღმოსავლეთით კახეთის მთამდე და დასავლეთით ამ ქალაქის სანახებამდე, როცა გამობრწყინდებიან ის მთიები, ნახონ, თუ სად დადგებიან და იქ აღმართოს ჯვრები იესო ქრისტესი“.

მაშინ ჰყო მეფემ ეგრე. ეს დღე იყო პარასკევი და შაბათი თენდებოდა. მოხდა იგივე სასწაული, როგორც პირველად. მეორე დღეს მოვიდნენ დასავლეთში გაგზავნილები, რომელნიც იდგნენ ქვაბთა თავზე და მოუთხრეს მეფეს, რომ „გამოვიდა ის

ვარსკვლავი, ამალდა და მიინია თხოთის მთაზე, კასპის გადასასვლელთან, დადგა ერთ ადგილს და სრულებით გაუჩინარდა“.

ასევე მოვიდნენ კახეთის მთიდან და თქვეს: „ვიხილეთ ვარსკვლავი ჩვენსკენ მომავალი და დაადგრა დაბა ბოდს კუხეთისას“. მაშინ უბრძანა ნეტარმა ნინომ: „ნაილეთ ორი ჯვარი, და აღმართეთ ერთი თხოთს, სადაც გაგიმხილა ღმერთმა თავისი ძალა და ერთი მიეც სალომეს ქრისტეს მხეველს, აღმართოს უჯარმის ქალაქში, რამეთუ ბოდში არის ერის სიმრავლე. ბოდის დაბა იქნება ღვთის სათნო ადგილი“. ჰყვეს ეგრე, როგორც ბრძანა დედოფალმა. ხოლო ზეციური სასწაულის ჩვენებით ეს პატროსანი ჯვარი მცხეთაში დატოვეს.

მივიდნენ ბორცვის ქვეშ, წყაროსთან ათიეს ღამე, ილოცეს ღმერთის მიმართ, ნეტარი ნინო ცრემლით აზავებდა წყაროს, და იყო კურნებანი და დიდი სასწაულები. მეორე დღეს ავიდნენ კლდეზე, მოვიდა ნეტარი ნინო ბორცვზე, დავარდა ქვებზე, ტიროდა, და მასთან ერთად მეფეები, მთავრები და ყოველი სიმრავლე ერისა, ისე რომ მთები ექოს აძლევდნენ. და დაადო ხელი ქვას და უთხრა ეპისკოპოსს: „მოდო, რამეთუ შენდა ჯერ არს, და დასწერე ჯვარი ამ ქვას“. და მან ჰყო ეგრე და იქ აღიმართა ის ჯვარი დიდებით მეფეთაგან, დაიჩოქა ურიცხვმა ხალხმა და თავყვანისცეს ჯვარს და აღიარეს ჯვარცმული ჭეშმარიტად ძედ ღვთისა ცხოველისა, და ირწმუნეს სამებით დიდებული ღმერთი.

ხოლო დიდი მთავრები არ განშორდნენ წმიდა ეკლესიას, ნათლის სვეტს და ცოცხალ ჯვარს, რამეთუ ჰხედავდნენ უზომო სასწაულებს და მიუთხრობელ კურნებებს. აღდგომის დღესასწაულის კვირა დღეს მირიან მეფემ და მთელმა მცხეთამ შესწირეს შესანიშნავი და ეს დღე განანესა ჯვრის მსახურებად, აღდგომის დღესასწაული, ყოველმა ქართლმა დღევანდლამდე. რამდენიმე დღის შემდეგ სული წმიდის მოფენიდან იხილეს სასწაული დიდად საშინელი, ოთხშაბათ დღეს ნათლის სვეტი ჯვრის სახით დაადგა ამ ჯვარს და თორმეტი ვარსკვლავი მის გარშემო გვირგვინის სახით. ხოლო ის ბორცვი აკმევდა სურნელებას. ხედავდნენ ამ სასწაულს ყოველნი და მრავალი უღმერთოთაგანი მოიქცა და მოინათლა იმ დღეს. ხოლო ქრისტიანები კიდევ უფრო მორწმუნენი გახდნენ და ადიდებდნენ ღმერთს. მერე კვლავ იხილეს ჯვრის სხვა სასწაული – მზეზე შვიდჯერ უბრწყინვალესი ნათელი დაადგა ჯვარს თავზე და ღვთის ანგელოზები აღვიდოდნენ და გარდამოვიდოდნენ მასზე, ვითარცა ღუმელში ნაპერწკლები.

ხოლო ის ბორცვი ძლიერ იძროდა. ამ სასწაულის დაცხრომისას ძვრაც წყდებოდა. იხილეს ეს სასწაული, გაუკვირდა ყველას, უფრო და უმეტესად ადიდებდნენ ღმერთს. ამ სასწაულს ხალხი ხედავდა შიშით და ძრწოლით. მოდიოდნენ გულმოდგინედ თავყვანისსაცემად.

ამ დროს მეფის ძეს, რევს, ჰყავდა სასიკვდილოდ სნეული პატარა შვილი. მართო ის ჰყავდა. მოიყვანა და დაადო ჯვრის წინაშე და ცრემლით თქვა: „თუ მიბოძებ ამ

ყრმას ცოცხალს, ავაშენებ ლუსკუმას (ბუდეს) შენს საყოფელად“. მაშინვე განიკურნა ის ყრმა, გაცოცხლდა და განკურნებული წაიყვანა. მერე მოვიდა თავისი აღნათქვამის აღსასრულებლად და მისცა მადლი დიდი სიხარულით და გულმოდგინედ ააშენა მცხეთის ჯვრის ლუსკუმა რევმა, მეფის ძემ. ყოველწლიურად მოდიოდა და აღასრულებდა აღნათქვამ მსხვერპლს. მის შემდეგ უფრო მოდიოდნენ უძღურნი და სნეულნი და იკურნებოდნენ, სიხარულით ადიდებდნენ წმინდა ჯვარს. იყო ერთი, ორივე თვალით ბრმა, ჭაბუკი. იჯდა ის ქრისტეს ჯვრის წინ და მეშვიდე დღის შემდეგ ახილა თვალები, ხედავდა და ადიდებდა ღმერთს. მერე იყო ვინმე დედაკაცი, უკეთური სულისგან მარად გვემული რვა წლის მანძილზე, ისე, რომ ძალი და გონება წართმეული ჰქონდა, თავის სამოსელს ხევდა. როცა მოიყვანეს და პატიოსან ჯვარს ამთხვიეს, მეთორმეტე დღის შემდეგ განიკურნა და თავისი ფეხით წავიდა, ადიდებდა ღმერთს და თაყვანსსცემდა პატიოსან ჯვარს. იყო ასევე ერთი მცირე ყრმა, უცებ დაეცა და მოკვდა. აილო დედამისმა და დადო ჯვრის წინ მკვდარი, დილიდან საღამომდე დედამისი ტირილით ლოცულობდა ჯვრის წინ, სხეები ეუბნებოდნენ: „ნაილე, დედაკაცო, და დამარხე, რამეთუ მკვდარია, ნულარ აჩერებ“. ხოლო მან არ წარიკვეთა სასოება, არამედ უფრო და უმეტესად სანყალობლად ტიროდა და ლოცულობდა. ხოლო საღამო ჟამს ყრმა მოსულიერდა, თვალი აახილა და მეშვიდე დღის შემდეგ განიკურნა. გაცოცხლებული წაიყვანა ყრმა დედამისმა და ადიდებდა ღმერთს. ხოლო როცა იხილეს სასწაულები და კურნებანი ყოვლად წმინდისა ჯვრისა, მრავალი უშვილო მიდიოდა, ითხოვდნენ შვილიერებას და მრავალშვილიანები ხდებოდნენ, შესანიშნავებს და მადლს აძლევდნენ. არა მარტო მოსულები იღებდნენ კურნებას, არამედ ისინიც, რომელნიც შორიდან ლოცულობდნენ, მაშინვე მისი შეწევნით იღებდნენ მადლს და მადლობის შესანიშნავად მოდიოდნენ.

მრავალნი უღმერთონიც კი, ჭირში ჩაცვენილნი, როგორც კი შესთხოვდნენ წმიდა ჯვარს, მაშინვე შორდებოდათ ჭირი და მოდიოდნენ ჯვრის სამთხვევად, სასწრაფოდ ინათლებოდნენ და ადიდებდნენ პატიოსან ჯვარს. პატიოსანი ჯვრის ძალით იკურნებოდნენ პირადი სატანჯველისგან, მოდიოდნენ სავედრებლად და იკურნებოდნენ დღევანდელ დღემდე და ადიდებენ მამას, ძეს და სული წმინდას.

წიგნი, რომელიც მისწერა რომის პატრიარქმა და ბრანჯთა მეფემ ნინოს, მეფე მირიანს და ქართლის ერს

ამ დღეებში მოუვიდა ნიგნი რომის პატრიარქისაგან წმიდა ნინოს, მეფეს და ქართლის მთელს ერს. მოავლინა ბრანჯი დიაკონი ქების შესასხმელად და კურთხევის მისაცემად, ნეტარი ნინოსგან ლოცვის ნასაღებად და მისი მადლის საზიარებლად.

მას ჰქონდა ასევე ბრანჯთა მეფის ნიგნი წმიდა ნინოსთან, რამეთუ მამამისისგან მიეღო ნათელი ბრანჯთა ქვეყანას. გაგებული ჰქონდათ იერუსალიმსა და კონსტანტინეპოლში ეს ყოველივე, რომ სიმართლის მზე მოეფინა ქართლის ქვეყანას. ამისთვის სანატრელი ნიგნი მოენერა, რათა ეუნყებინა მისთვის სასწაულები სვეტისა და მაყვლოვანის კურნების ძალა. ყოველივე მოისმინა და იხილა ბრანჯმა დიაკონმა, რაც მომხდარიყო მცხეთაში და გაკვირვებული აღიღებდა ღმერთს. ნაილო ნიგნები და წავიდა.

მაშინ უთხრა მეფემ წმიდა ნინოს და ეპისკოპოსს: „მნებავს, რათა იძულებით, მახვილით მოვაქციოთ მთიულები და ჩემი სიძე ფეროზი, დავუმონოთ ისინი ღვთის ძეს და ვათაყვანოთ პატიოსან ჯვარს“. მაშინ უთხრეს: „არა ბრძანებულ არს უფლისგან მახვილის აღება, არამედ სახარებით და პატიოსანი ჯვრით ვუჩვენოთ ჭეშმარიტი გზა, მიმყვანი საუკუნო ცხოვრებასთან. ღვთის მადლმა განანათლოს სიბნელე მათ გულებში“. და წავიდნენ წმიდა ნინო, ეპისკოპოსი იოვანე და მათ გაატანა მეფემ ერთი ერისთავი. მოვიდნენ და დადგნენ ნობენს, მოუხმეს მთიულებს, პირუტყვის სახის კაცებს, ჭართალელებს, ფხოველებს, წილკნელებს და გუდამაყრელებს. უქადაგეს მათ ქრისტიანთა ჭეშმარიტი რჯული, საუკუნო ცხოვრებასთან მიმყვანი, ხოლო მათ არ ინებეს ნათლისღება. მაშინ მეფის ერისთავმა მცირედ წარმართა მახვილი მათზე და ძლევით შემუსრა მათი კერპები.

იქიდან გადავიდნენ და ჟალეთს დადგნენ, უქადაგეს ერნო-თიანეთელებს. მათ შეინყნარეს და ნათელ-იღეს, ხოლო ფხოველებმა დატოვეს თავიანთი ქვეყანა და გადავიდნენ თუშეთში. სხვა მთიულთა უმრავლესობა არ მოიქცა, დაუმძიმა მათ ხარკი მეფემ, როცა არ ინებეს ნათლისღება, ხოლო უკანასკნელ ჟამს, მათი ნაწილი მოაქცია აბიბოს ნეკრესელმა ეპისკოპოსმა და ზოგიერთნი მათგანნი დარჩნენ წარმათობაშივე დღემდე.

ხოლო წმიდა ნინო წავიდა რანისკენ ფეროზის მოსაქცევად. მივიდა კუხეთში, დაბა ბოდში და დაჰყო იქ რამდენიმე დღე. მოდიოდნენ მასთან კახეთიდან. აღიარა მისი სწავლა ერის სიმრავლემ. დასწულდა იქ. გაიგო ეს რევ, მეფის ძემ და მისმა ცოლმა სალომემ, რომელნიც ცხოვრობდნენ უჯარმაში, მივიდნენ ნინოსთან. აცნობეს მეფესა და დედოფალს, მათ გაგზავნეს ეპისკოპოსი იოვანე ნინოს წამოსაყვანად. მაგრამ წმიდა ნინო არ დაემორჩილა, მაშინ წავიდა თვით მეფე და ხალხის სიმრავლე.

ხედავდა ხალხი მის სახეს, როგორც ზეცის ანგელოზის პირს. მის სამოსელს ბო-

ლო ნანილებს აცლიდნენ, იღებდნენ და სარწმუნოებით ემთხვეოდნენ. გარშემო მსხდომ ყველა დედოფალს თვალთაგან ცრემლი დიოდა მოღვანე მოძღვრისა და სნეულთა ხელოვანი მკურნალის განშორების გამო.

სალომე უჯარმელი და პეროჟავრი სივნიელი, მათთან ერისთავები და მთავრები, ჰკითხავდნენ: „თუ ვინა ხარ ან საიდან მოხვედი ამ ქვეყანაში ჩვენს მაცხოვრად? სად აღიზარდე, დედოფალო, გვაუწყე ჩვენ შენი საქმე. რატომ ამბობ ტყვე ვარო, ტყვეთა მხსნელო და სანატრელო, რამეთუ შენგან გვისწავლია, რომ იყვნენ წინასწარმეტყველები ღვთის ძის უწინარეს, შემდგომ თორმეტი მოციქული, სხვა სამოცდაათნი. ჩვენში არავინ მოავლინა ღმერთმა შენს გარდა და როგორ იტყვი, ტყვე ვარო და როგორა ხარ უცხო“. მაშინ დაიწყო სიტყვის თქმა წმინდა ნინომ და თქვა: „სარწმუნოების ასულნო, ჩემო მახლობელო დედოფლებო, გხედავთ თქვენ როგორც იმ პირველ ქრისტიან ქალებს, გნებათ ჩემი გზის ცნობა, გლახაკი მხეველისა. ახლა გაუწყებთ, რომ მისულია ჩემი სული ჩემს ხორცთან და მეძინება მე დედაჩემის ძილით საუკუნოდ, მაგრამ აიღეთ თქვენი სანერლები და დაწერეთ ჩემი გლახაკი და უღები ცხოვრება, რათა იცოდნენ თქვენმა შვილებმა თქვენი სარწმუნოება, ჩემი შეწყნარება, ღვთის სასწაულები, რომელნიც უხილავთ“.

მაშინ სწრაფად აიღეს სანერლები სალომე უჯარმელმა და პეროჟავრი სივნიელმა. დაიწყო სიტყვის თქმა წმინდა ნინომ და ისინი წერდნენ. მოუთხრო ყოველივე, რაც ჩვენ ზემოთ დავერეთ, ცხოვრება ამ წმინდისა და ნეტარისა და შეჰვედრა მეფეს იაკობ მღვდელი, რათა იოვანეს შემდეგ იყოს ის ეპისკოპოსი. მაშინ იოვანე ეპისკოპოსმა სწირა და აზიარა წმიდა ნინო ქრისტეს სისხლით და ხორციით. შეავედრა თავისი სული ცის მეუფეს, მისი ქართლში მოსვლიდან მეთოთხმეტე წელს, ქრისტეს ამაღლებიდან სამას ოცდათვრამეტ წელს დასაბამიდან წელთა ხუთიათას რვაას ოცდათვრამეტს.

შეიძრა ორივე ქალაქი, მცხეთა და უჯარმა, და ყოველი ქართლი ნინოს მიცვალებისას. იქ მივიდნენ და დამარხეს ძლევიტ შემოსილი მისი გვამი იმავე ადგილას – კუხეთს, დაბა ბოდში, რამეთუ იქ ითხოვა თვით მეფისგან დაფლვა. სიმდაბლისათვის ქმნა ეს, რადგანაც ეს ადგილი სახელგანთქმული არ იყო. მწუხარე იყო მეფე და ყველა წარჩინებული იქ მისი დაფლვის გამო, მაგრამ მცნებისა და ანდერძის ასრულებისთვის დაფლეს იქ. როცა აღესრულა ეს ყოველივე, ღვთით განბრძნობილმა მირიან მეფემ განამტკიცა წმინდა სამების და ყოველივეს დამბადებელი ღვთის სარწმუნოებაზე ყოველი ქართლი და პერეთი. მაშინ კონსტანტინე მეფემ გამოგზავნა მძევალი – მირიანის ძე ბაქარი დიდი განძით და მოსწერა ასე: „მე, კონსტანტინე მეფე, თვითმპყრობელი, ცათა მეუფის ახალი მონა, პირველად ეშმაკისაგან დატყვევებული და მერე გამოხსნილი დამბადებლის მიერ, გწერ შენ, ღვთივ განბრძნობილს და ჩემსავით ახალწერგ მორწმუნე მეფე მირიანს. იყოს შენთან მშვიდობა და სიხარული, ვინაიდან იცან სამება ერთარსება, ღმერთი დაუსაბამო ყოვლისა დამბადებელი, აღარ მინდა მე

შენგან მძევალი, არამედ საკმარისია ჩვენს შორის შუამდგომლად ქრისტე, ძე ღმრთისა, უამთა უპირველეს შობილი, რომელიც განკაცდა ჩვენი ხსნისათვის, და მისი პატიოსანი ჯვარი, რომელიც მოცემული გვაქვს სანინამძღვროდ მის გულით მოსაგებს. დამბადებელი ღვთის შუამდგომლობით ვიყოთ ჩვენ ძმებავით, სიყვარულით. შენი შეილი შენთვისვე მომინიჭებია, იხილე და გაიხარე და ღმერთისგან მოვლინებული მშვიდობის ანგელოზი იყოს შენთან მარადის. დამბადებელმა ღმერთმა განდევნოს შენი საზღვრებიდან ეშმაკი“.

მოვიდნენ მირიან მეფის ძე ბაქარი და მეფე კონსტანტინეს მოციქული მცხეთაში. აღივსნენ სიხარულით მირიან მეფე და დედოფალი ნანა და ადიდებდნენ ღმერთს.

მაშინ მირიან მეფემ განასრულა საეპისკოპოსო ეკლესიაც, აღასრულა მისი წლისთავის დღესასწაული მრავალი დიდებით. მირიან მეფის მოქცევიდან ოცდამეხუთე წელს მოკვდა მისი ძე, რევი, სიძე თრდატ სომეხთა მეფისა, რომელსაც მამის სიცოცხლეშივე მიეცა მეფობა.

დაფლეს თავის მიერ აშენებულ აკლდამაში. იმავე წელს დასნეულდა მირიან მეფე და აღესრულა. მოიყვანა თავისი ძე ბაქარი და ცოლი ნანა და უთხრა ნანას: ...აჰა, მე ნავალ, საიდანაც მოვედი, ვმადლობ მრავალმონყალე ღმერთს, ცისა და ქვეყნის დამბადებელს, რომელმაც ეშმაკისგან დატყვევებული მიხსნა ჯოჯოხეთის პირისგან და ღირსმყო მარჯვენით მისსა.

„შენ, ნანა, თუ შეძლებ, ჩემი სიკვდილის შემდეგ გაყავი ჩვენი სამეფო განძი ორად და წარიღე ნინოს, ჩვენი განმანათლებლის სამარხს, დროთა ცვალებადობით რომ არ შეიცვალოს ის ადგილი უკუნისამდე, რადგან თუმცა მეფეთა საჯდომია, მაგრამ მწირია“.

ასევე შეევედრა ეპისკოპოსებს, რათა ადიდონ დიდება იმ ადგილისა, რამეთუ ღირს არს პატივისცემისა. მოაყვანინა წმინდა ნინოს ჯვარი, რომელიც თავდაპირველად ჰქონდა, ჩამოჰკიდა სამეფო გვირგვინი ჯვარზე, მოიყვანა ძე მისი ბაქარი, მის თავზე გამოსახა ჯვრის სახე, აიღო გვირგვინი ჯვრიდან და დაადგა ძეს თავზე. აღესრულა მირიან მეფე და დაეფლა ზემო ეკლესიაში საშუალო სვეტის სამხრეთით, ჩრდილოეთის მხრისაკენ. ამ სვეტშია ნანილი ღვთივ აღმართული სვეტისა. მეორე წელს მოკვდა ნანა დედოფალი და დაეფლა იმავე სვეტის დასავლეთით, სადაც მირიან მეფე იყო დამარხული.

ქართლის მოქცევის წყაროები

უძველესი ქართული წყარო, რომელიც მოგვითხრობს ქართლის მოქცევის შესახებ, არის „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. სპეციალისტებს არა აქვთ ერთიანი აზრი ამ თხზულების შედგენილობისა და დაწერის თარიღზე.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ შედგება ორი ნაწილისაგან. პირველი ნაწილი არის ისტორიული ქრონიკების ნაკრები. ამ ნაწილში შესაძლებელია გამოიყოს ფენები, რაც ადასტურებს, რომ ის საუკუნეთა მანძილზე ივსებოდა. მასში შედარებით კარგად აღწერილია ამბები VII საუკუნის ბოლომდე, უფრო ზუსტად 681 წლამდე – VI მსოფლიო საეკლესიო კრებამდე, რადგანაც კათალიკოსები ორივე რედაქციის (ა, ბ, რედაქციები)⁶⁵ თანახმად, ცოლოსნები არიან, ხოლო VI კრებამ ეპისკოპოსთა ცოლოსნობა აკრძალა.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მეორე ნაწილი არის წმიდა ნინოს ცხოვრების საეკლესიო საკითხავი. ეს ცხოვრება იკითხებოდა ეკლესიაში და განკუთვნილი იყო მრევლისთვის (ან მონასტრის ბერებისთვის) ხმამაღლა საკითხავად. ამიტომაც მას წინ უძღვის წიგნის მკითხველის (მედავითნის) თხოვნა მღვდლისადმი: – „გვაკურთხენ მაჲო“.

როგორც აღნიშნული იყო, „მოქცევაჲს“ პირველი ნაწილი – ისტორიული ქრონიკები, დაწერილია სხვადასხვა დროს და შეკრებილია ამ წიგნში ერთად. მის „მეფეთა სიაში“ მეფეთა საქმიანობა ქრისტემდე III-I საუკუნეებში და I-II საუკუნეებში შედარებით დაწვრილებით არის აღწერილი, იმ გაგებით, რომ ამ დროის მეფეების საქმიანობაცა და ქვეყანაში მათ დროს მომხდარი ამბებიც არის ჩამოთვლილი, ხოლო II საუკუნის ნაწილისა და III საუკუნის მეფეთა მხოლოდ სახელებია ჩამოწერილი, უფრო სწორად, მინერულია წინა ქრონიკაზე. ეს უჩვენებს, რომ მართალი იყო პავლე ინგოროყვა, როცა „მოქცევაჲს“ ამ ნაწილს ქართველთა გაქრისტიანებამდე შედგენილად თვლიდა.

წარმართ მეფეთა სიას მოსდევს პირველი ქრისტიანი მეფის ცხოვრების დაწვრილებითი აღწერა და წმიდა ნინოს მოღვაწეობა მის დროს. შემდეგ ერთვის IV-V საუკუნის მეფეთა ქრონიკები. VI საუკუნის ამბები და VII საუკუნის დასაწყისი (ჰერაკლე კეისრის მოქმედება სპარსეთსა და საქართველოში) შედარებით სრულია. ამის შემდეგ მხოლოდ ჩამოთვლილია სახელები კათალიკოსთა და ზოგიერთი ერისთავისა (VIII-IX საუკუნეები, აშოტ კურაპალატის ჩათვლით), მათი ცხოვრების მოვლენების ყოველგვარი აღნიშვნის გარეშე. ჩამოწერილია კათალიკოსების მხოლოდ სახელები. მწერალს სათქმელი მრავლად ექნებოდა, თუნდაც აშოტ კურაპალატის ცხოვრების შესახებ, მაგრამ „მოქცევაჲს“ ძირითადი ნაწილის ავტორი არ არის აშოტის თანამედროვე. „მოქცევაჲს“ ძირითადი ნაწილი დაწერილია VII საუკუნის 30-იან წლებამდე დროდადრო, „ჟამითი-ჟამად“. როგორც ვთქვით, ამ და წინა საუკუნეთა მთავა-

რეპისკოპოსებისა და კათალიკოსების ცხოვრება შედარებით აღნუსხულია, ხოლო VIII-IX საუკუნეების კათალიკოსები კი მხოლოდ ჩამოთვლილია. საერთოდ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ქრონიკა რომ არის, ეს დასტურდება იმით, რომ იგი მთავრდება სიტყვებით: „ხოლო ამისა შემდგომად ვინცა შეიცვალეზოდის კათალიკოზთაგანი, ინერებოდის“.⁶⁶

„მოქცევაჲს“ II ნაწილი („თავი ბ“), როგორც ვთქვით, ეკლესიაში ხმამაღლა საკითხავი წმინდა ნინოს ცხოვრებაა. ის შეიძლება დაწერილი იყოს ნებისმიერ დროს, დამოუკიდებლად წინა ნაწილისაგან. IV საუკუნიდან IX საუკუნემდე. „წმინდა ნინოს ცხოვრების“ ამ ტექსტს ისტორიკოსი მ. ჩხარტიშვილი უწოდებს „ვრცელ რედაქციას“, ხოლო „მოქცევაჲს“ I ნაწილში (ქრონიკებში) მოთავსებულ წმინდა ნინოს ამბავს „მცირე რედაქციას“. მ. ჩხარტიშვილი წერს – „...ვრცელ „ნინოს ცხოვრებას“ მოგონებათა კრებულის სახე აქვს. ნინოს ბიოგრაფიის სხვადასხვა მომენტს იგონებენ თვით ნინო და მისი მოწაფეები თუ თანამოღვაწენი (ებრაელი ქალი სიდონია, მამამისი აბიათარი, საბერძნეთიდან ჩამოსული მღვდელი იაკობი, მეფე მირიანი)... ვრცელ „ნინოს ცხოვრებაში“, როგორც წესი, ყველა ფაქტს თავისი მხილველი და მთხრობელი ჰყავს. ერთადერთ გამონაკლისს წარმოადგენს შესავალი, რომლითაც იხსნება კრებული. აქ აღწერილი მოვლენების გადმომცემი პიროვნება დასახელებული არ არის. კრებულის გაგებისათვის ეს ნაწილი უმნიშვნელოვანესია. სწორედ აქედან ვიცით, რომ ჩვენს ხელთ არსებული ძეგლი ქართველთა განმანათლებლის შესახებ თვითმხილველთა მოგონებების ჩანაწერების კრებულია. ქართლის ისტორიაში ნინოს როლის ლაკონურად განსაზღვრის შემდეგ აქ ყურადღება აქვს მიქცეული იმ ხალხმრავალ თავყრილობას, რომელიც სასიკვდილოდ დასწეულეზულ ნინოსთან გამოსათხოვრად შემდგარა დაბა ბოდში. ამ დროს უთხოვიათ ნინოსთვის მოეთხრო თავისი ცხოვრების შესახებ. ნინოს ნაამბობი ჩაუწერიათ სალომესა და პეროქავრს.

როგორც ვხედავთ, შესავალი კრებულის მასალებით იგი აშკარად სხვა არაფერია, თუ არა ავტორის მოგონება, შემდგენლის წინათქმა... მაგრამ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ შექმნისას ვრცელი „ნინოს ცხოვრების“ ისტორიულ ქრონიკასთან მიერთებაჲმ გამოიწვია ამ დასაწყისის მოკვეცა და ავტორის შესახებ პირდაპირი ცნობაც ამიტომ დაიკარგა... ავტორი ჯერ გვამცნობს, რომ ნინოს ნაამბობი ერთდროულად ორმა პირმა ჩაიწერა, ხოლო შემდეგ, თავების სათაურში მარტოოდენ სალომეს აღნიშვნით, გვიზუსტებს, თუ კონკრეტულად რომელია შემქმნელი წარმოდგენილი ორი ვარიანტიდან... მითითებული გარემოება სწორედ სალომეს ავტორობას მიგვანიშნებს... სალომეს ავტორობა არ ჩანს მოულოდნელ, კონტექსტიდან ამოვარდნილ ფაქტად... თუ ზემოთ მოხსენებულ გამოსათხოვარ თავყრილობაზე შევაჩერებთ ყურადღებას, არ შეიძლება თვალში არ მოგვხვდეს, რომ ნინოს პირველ რიგში ეკითხება ხოლმე, დაწარჩენები კი მის ნათქვამს იმეორებენ. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ კრება მას მიჰყავს, მისი ასეთი აქტიურობა კი ლოგიკურია: აღნიშნული ღონისძიება ხომ უყარმე-

ლი დედოფლის სამფლობელოში – ბოდში მიმდინარეობს. აქ უფლისწულის მეუღლეა დიასახლისი, მას შეჰფერის უმასპინძლოს ქალ განმანათლებელს... ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფის ძის ცოლი (სალომე) IV საუკუნის მოღვაწეა, ხოლო ძველი ქართული მწერლობის სამი დიდი საეციალისტი – ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე „ნინოს ცხოვრების“ აღნიშნულ რედაქციას გვიანი ხანით ათარილებდნენ... შესაძლებელია, „ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქცია იყოს IV საუკუნის ძეგლი?

1897 წელს ნ. მარმა გამოთქვა ვარაუდი იმის შესახებ, რომ „ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქცია არ უნდა იყოს IX საუკუნეზე ადრინდელი ძეგლი. ნ. მარს ეს არგუმენტაცია აშკარად საკმარისად არ ეჩვენებოდა. ეს ჩანს არა მარტო იქიდან, რომ ზემოთ მოტანილ დასკვნას ვარაუდის ფორმა აქვს, არამედ იქიდანაც, რომ 1906 წელს გამოქვეყნებულ სხვა ნაშრომში „ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქციის თარიღთან დაკავშირებით მან მიუთითა არა საკუთარი ზემოთ აღნიშნული შრომა, არამედ 1900 წელს გამოსული ივ. ჯავახიშვილის „ანდრია მოციქულისა და ნმინდა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში“... რაც შეეხება ივ. ჯავახიშვილს, მას ზემოთ დასახელებულ წერილში არავითარი საგანგებო მსჯელობა იმის შესახებ, თუ რატომ მაინცდამაინც აღნიშნულ საუკუნეებს უნდა განეკუთვნებოდეს ეს ძეგლი, მოცემული არა აქვს. თავის „ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში“ კი „ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქციის თარიღზე საუბრისას ნ. მარის ნაშრომი და ის არგუმენტი აქვს მითითებული, რომელიც თავის დროზე ნ. მარმა საკმარისად არ მიიჩნია და არც მოიშველია ამის გამო. ვრცელი „ნინოს ცხოვრების“ გვიანი ხანით დამათარილებელ ერთ-ერთ საბუთად კ. კეკელიძეს მიაჩნია ის გარემოება, რომ თხზულებაში ნახმარია მარტის წელიწადი, რომელიც მისი მითითებით, IX საუკუნის ნახევარში შემოვიდა ჩვენში... კ. კეკელიძის სხვა ნაშრომიდან კი ვიგებთ, რომ თურმე, იმის გარკვევას, თუ როდის შემოვიდა ჩვენში მარტის წელიწადი, მკვლევარი ახდენს თვით ვრცელი „ნინოს ცხოვრების“ საშუალებით, იმის დაშვებით, რომ იგი IX საუკუნის ძეგლია... ზემოთ თქმულიც აშკარას ხდის, რომ ქართული წყაროების მიმართ ჰიპერკრიტიკული დამოკიდებულების პირობებში „ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქციის გვიანი საუკუნეებით დათარილება ხდებოდა ფაქტებზე ძალდატანებით. როგორც მსჯელობაში ლოგიკური წრის შემცვლელნი ნ. მარის, ივ. ჯავახიშვილის, კ. კეკელიძის მტკიცებანი არ შეიძლება მიღებულ იქნას არგუმენტებად განსახილველი ძეგლის თარიღის გარკვევისას. დღეს სპეციალისტთა ნაწილის მიერ ვრცელი „ნინოს ცხოვრების“ გვიან ხანაში შექმნის შესახებ თვალსაზრისის გაზიარება ემყარება მხოლოდ და მხოლოდ დასახელებულ მკვლევართა ავტორიტეტს და არა რაიმე გამტკიცებულ საბუთს.

ამგვარად, არა გვაქვს არავითარი საფუძველი არ დაუუჯეროთ თხზულებისვე მითითებას იმის შესახებ, რომ იგი მეოთხე საუკუნის ძეგლია. აქედან გამომდინარე, სალომე უყარმელის ავტორობასაც არაფერი ელოდება წინ. წყაროთმცოდნეობაში მიღებული წყაროს „უდანაშაულობის პრეზუმფციის“ პრინციპის თანახმად, ჩვენი ძი-

ება აქ უნდა შეწყდეს. წყაროს „არ ევალება“ გვიმტკიცოს, რომ სწორია. თუ ვერ ვამჩნევთ, რომ მისი მონაცემი ყალბია, მაშასადამე, იგი მიღებულ უნდა იქნას, როგორც ჭეშმარიტი... თხზულების ავტორია ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფის მირიანის ძის მეუღლე სალომე უფარმელი... IV ს-ის II ნახევარში ბიზანტიაში იმყოფებოდა სალომეს შვილიშვილი, მაშინ ჯერ კიდევ უფლისწული, შემდგომში ქართლის მეფე ბაკურ თრდატის ძე. მან ცნობილ ბიზანტიელ ისტორიკოსებს – გელასი კესარიელსა და რუფინუსს უამბო ქართველთა გაქრისტიანების ისტორია. ეს მონათხრობი „ნინოს ცხოვრების“ თავისებური მოდიფიკაციაა... ის გარემოება, რომ ბაკურის მიერ გადმოცემულ ისტორიას ლიტერატურულად დახვეწილი ფორმა აქვს და აგრეთვე ის, რომ ორივე ისტორიკოსთან საუბარში მან არსებითად ერთისა და იმავეს განმეორება შეძლო, მიგვანიშნებს, ბაკური სახელდახელოდ კი არ თხზავს იბერთა მოქცევის ისტორიას, არამედ ნინასწარ მოფიქრებულ საგანგებოდ შემუშავებულ ამბავს ჰყვება... ქართლის გაქრისტიანება, როგორც ეს უკვე ნაჩვენებია სპეციალურ ლიტერატურაში, იყო არა სტიქიური მოვლენა, არამედ პოლიტიკური აქტი. წერილობითი ფიქსაციის გარეშე მას არ ჰქონდა არავითარი მნიშვნელობა, შეიძლება ითქვას, რომ არც არსებობდა, ამიტომ შეუძლებელია ვალიარებდეთ იმას, რომ ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას IV საუკუნეში ჰქონდა ადგილი და ამავ დროს ვამტკიცებდეთ, რომ ცნობები ამ ფაქტის შესახებ მხოლოდ IX საუკუნეში ჩაინერეს. ესეც რომ არა, როგორ შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ V საუკუნეში „რიგით“ წმინდანს შუშანიკს საქართველოში ეძღვნებოდა სპეციალური თხზულება, ქართველთა განმანათლებლის „მოციქულთა სწორის“ ნინოს ცხოვრება კი აღწერილი არ იყო!.. როცა ასეთი ნდობით ეკიდებიან გელასი და რუფინუსი ბაკურის ნაამბობს ქართველთა გაქრისტიანების შესახებ, ხომ არ ითვალისწინებენ იმას, რომ ქართველი უფლისწული ემყარება დიდედის ჩანანერს, რომელიც ქართველთა მოქცევის ისტორიის საკითხებში მართლაც „მეცნიერ იყო ყოველსავე ჭეშმარიტად“, „ფრიადსარწმუნოც“ ამიტომ ხომ არ არის ბაკური?“⁶⁷

„უძველესი წყარო, რომელშიც მოხსენებული ყოფილა ქართველთა მოქცევის ამბავი, არის IV ს-ის ბერძენი ისტორიკოსის (გარდაიცვალა 395 წ.) გელასი კესარიელის „საეკლესიო ისტორია“, სამწუხაროდ, ეს თხზულება დღესდღეობით დაკარგულად ითვლება და ჩვენთვის ცნობილი არ არის. მაგრამ მერმინდელ ავტორებს შემოუნახავთ თავიანთ შრომებში მისი ცნობები. მათ შორის უძველესია რომაელი საეკლესიო ისტორიკოსი რუფინუსი. რუფინუსი გელასი კესარიელის უმცროსი თანამედროვე იყო (გარდაიცვალა 410 წ.). მას უთარგმნია და თავის თხზულებაში შეუტანია გელასი კესარიელის ცნობა ქართველთა მოქცევის შესახებ. რუფინუსზე დაყრდნობით მოთხრობილი აქვს იბერთა გაქრისტიანების ამბავი V საუკ. ბერძენ ისტორიკოსს სოკრატეს (დაბ. 380 წ.) თავის „საეკლესიო ისტორიაში“. იბერთა გაქრისტიანების ამბავი გადმოცემული აქვს V ს-ის მეორე ბერძენ ისტორიკოსს თეოდორიტე

კვირელს (დაიბ. 390 წ.) „საეკლესიო ისტორიაში“, რომელიც მას დაუნერია დაახლოებით 449 წელს... ქართლის მოქცევის ამბავი ასევე აქვს გადმოცემული კიდევ ერთ ბერძენ საეკლესიო ისტორიკოსს სოზომენს. სოზომენს თავისი წიგნი დაუნერია 444 წლის მახლობლად... სოზომენს უშუალოდ რუფინუსით უსარგებლია.⁶⁸ V საუკუნის ბერძენი ისტორიკოსი გელასი კვიზიკელიც გელასი კესარიელით სარგებლობდა.

გელასი კესარიელის ისტორია, რომლითაც სარგებლობდნენ შემდეგში ბერძენ-რომაელი ისტორიკოსები, დაიწერა IV საუკუნის ბოლოს, სულ რაღაც ნახევარი საუკუნის შემდეგ ქართლის გაქრისტიანებიდან. უალრესად საყურადღებოა გელასი კესარიელის ცნობა, რომ მას ქართველთა გაქრისტიანების ამბავი გაუგია იბერთა სამეფო სახლის ერთ-ერთი წარმომადგენლის, ბაკურისაგან.⁶⁹

ბაკურ უფლისწულს გელასისათვის გადაუცია შემდეგი: „იბერებთან მოხვდა ვინმე ქრისტიანი ტყვე ქალი. იგი ქადაგებდა ქრისტიანობას და ქრისტეს ძალის დახმარებით კურნავდა ავადმყოფებს. ასე განუკურნავს მას მძიმედ დაავადებული იბერთა დედოფალიც. ამას დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია იბერთა მეფეზე, მაგრამ მას ჯერ კიდევ ვერ გადაუნყვეტია ქრისტიანობის მიღება. ცოტა ხნის შემდეგ მეფე სანადიროდ წასულა, უეცრად ისეთი ბურუსი ჩამონოლილა, რომ მეფე თავის მხლებლებს დაშორებია და მარტოდ დარჩენილს გზა ვეღარ გაუგნია. შეშინებულ მეფეს დახმარებისათვის მიუმართავს ტყვე ქალის ღმერთისათვის. ბურუსი მაშინვე გაფანტულა და ისევ ნათელი დღე დამდგარა. შინ დაბრუნებულმა მეფემ თავისთან იხმო ტყვე ქალი და დანვრილებით გამოჰკითხა ყოველივე მისი სარწმუნოების შესახებ. ამის შემდეგ დაუნყიათ ეკლესიის მშენებლობა. მშენებლობის დროს ხალხში რწმენის განსამტკიცებლად ღმერთმა სასწაული მოავლინა: ერთ-ერთი სვეტი მშენებლებმა ვერაფრით ვერ დააყენეს თავის ადგილას. ღამით ტყვე ქალის ვედრების შემდეგ ეს სვეტი შვეულად გაჩერდა ჰაერში თავისი ადგილის ზემოთ. როდესაც დილით ხალხი ისევ შეგროვდა, სვეტი თავისით დაეშვა საფუძველზე. ეკლესიის აშენების შემდეგ იმპერატორ კონსტანტინეს გაუგზავნეს ელჩობა თხოვნით: გამოეგზავნა მღვდელმსახურები ეკლესიის კურთხევისა და ხალხის მოსანათლავად. კონსტანტინეს ეს თხოვნა სიხარულით აუსრულებია“.⁷⁰

როგორც ზემოთ მოყვანილი ტექსტიდან ჩანს, გელასი გადმოგვცემს „მოქცევათა ქართლისაჲში“ შესული წმიდა ნინოს ცხოვრების რამდენადმე შემოკლებულ შინაარსს. ამიტომაც მ. ჩხარტიშვილი მართალია, როცა ფიქრობს, რომ ბაკურმა გელასის გადასცა სალომე უჯარმელის მიერ დანერგილი „ცხოვრების“ არსი.

აღსანიშნავია ისიც, რომ V საუკუნეში თითქმის ყველა ცნობილი ისტორიკოსი — რუფინუსი, სოკრატე, თეოდორიტი კვირელი, სოზომენი, გელასი კვიზიკელი და აგრეთვე მოსე ხორენელი წერენ წმიდა ნინოსა და ქართველთა გაქრისტიანების შესახებ, ხოლო ჩვენი თანამედროვე ქართველი ისტორიკოსები, რომლებიც „ქართული წყაროების მიმართ ჰიპერკრიტიკულად არიან განწყობილნი,“ ამტკიცებენ, რომ ქარ-

თველებმა წმიდა ნინოს შესახებ ცნობები მხოლოდ IX საუკუნეში შეაგროვეს, „ლენდაც წმიდა ნინოს შესახებ“ სწორედ მაშინ შეთხზეს. მართლაც, როგორც უკვე ითქვა ზემოთ, V საუკუნეში ქართველებმა წმიდა შუშანიკის ღვანლი აღწერეს და ნუთუ წმიდა ნინოს ცხოვრებას არ აღწერდნენ იმ დროს, როცა ყველა მეზობელი ხალხის ისტორიკოსები წმიდა ნინოს ცხოვრებას აღწერდნენ?

უნდა დავასკვნათ, რომ უძველესი ქართული წყარო, რომელიც მოგვითხრობს ქართველთა გაქრისტიანებას, დაწერილია IV საუკუნეში სალომე უჯარმელის მიერ. ეს გაარკვია მ. ჩხარტიშვილმა.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკებში (I ნაწილში) არის ცნობები ქართული ეკლესიის მეთაურების შესახებ IV საუკუნიდან IX საუკუნემდე. ჩვენ მოვიყვანთ ამონაწერებს მათ შესახებ ნიგნიდან: „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები,“ I, 1964, გვ. 81-97.

ქართული ეკლესიის მეთაურები

(„მომცევა პართლისაჲ“)

ვარიანტი ა და ვარიანტი ბ¹

იოვანე ეპისკოპოსი –
მთავარეპისკოპოსი

„და მოსცა მეფემან იოვანე ეპისკოპოსი და
ორნი მღდელნი და ერთი დიაკონი“ (ა, გვ. 86).
„ხოლო მეფემან (კონსტანტინე) წარავლინა
ეპისკოპოსი იოვანე და ორნი მღდელნი და
ერთი დიაკონი“ (ბ, გვ. 86)
„ითხოვეს ხე ეპისკოპოსმან და ნინო, რაითა
შექმნან ჯუარი“ (ბ, გვ. 86)
„აღივსო ურვითა (მეფე)... ვიდრე არა ისნავა
მთავარეპისკოპოსისაგან“ (ბ, გვ. 87)

იაკობ მღვდელი –
მთავარეპისკოპოსი

„წარიყვანა იაკობ მღდელი, საბერძნეთით
მოსული და ერისთავი ერთი...“ (ა, გვ. 88)
„წარიყვანეს მათ თანა მთავარეპისკოპოსი
და მღდელი და ერისთავი“ (ბ, გვ. 88)

I იოვანე ეპისკოპოსი
მთავარეპისკოპოსი

„შენირა ჟამი იოვანე და აზიარა ნინო...“
(ა, გვ. 90)
„შენირა ჟამი მთავარეპისკოპოსმან და
აზიარა...“ (ბ, გვ. 90)

II იაკობ
მთავარეპისკოპოსი

„დაჯდა მეფედ ბაკურ, ძმ რევისი და მოკუდა
იოვანე ეპისკოპოსი და დაჯდა იაკობ, მღდელი
იგი მუნითვე მოსრული, მთავარეპისკოპოსად“
(ა, გვ. 91)
„დაჯდა მეფედ ბაკურ, ძე რევისი, და მოკუდა
იოანეცა ეპისკოპოსი და მის წილ დაჯდა
მღდელი, რომელი ენება ნინოს მთავარეპის-
კოპოსად“ (ბ, გვ. 91)

III იობ

„და დაჯდა მეფედ ძმაჲ მისი თრდატ და
მთავარეპისკოპოსი იყო ნერსე სომეხთა
კათალიკოზისა დიაკონი იობ“ (ა, გვ. 91)

დაჯდა ძმა მისი თრდატ. მაშინ მთავარეპისკოპოსი იყო ნერსე...“ (ბ, გვ. 91,)

„და შემდგომად მისა დადგა ვარაზ-ბაკურ მეფედ, და მისა ზევე სპარსთა მეფისა მარზაპანნი შემოვიდეს სივნიეთა და იგი კიდრად უკუჯდა და მთავარეპისკოპოსი იყო იგივე იობ. და მაშინ მივიდა ქრამ ხუარ ბორზარდ სპარსთა მეფისა პიტიახში ტფილისად ქალაქად, ციხედ, და ქართლი მისსა ხარკსა შედგა და სომხითი და სივნიეთი და გუასპურაგანი“. (ა, გვ. 91-92)

IV ელია

„მეფობდა ბაკურ ძმ თრდატისი, და მთავარეპისკოპოსი იყო ელია“ (ა, ბ, გვ. 92)

V სვიმეონ

„მეფობდა ფარსმან, დისნული თრდატისი და მთავარეპისკოპოსი იყო სვიმეონ“ (ა, გვ. 92)

**VI იონა და, აგრეთვე,
VII, VIII, IX და
X მთავარეპისკოპოსები**

„მეფობდა არჩილ და მთავარეპისკოპოსი იყო იონა... მისვე არჩილისზე ოთხნი მთავარეპისკოპოსნი გარდაიცვალნეს“ (ა, გვ. 92)
„მერვე – არჩილ და მთავარეპისკოპოსი იყო იონა... მათ უამთა ოთხნი მთავარეპისკოპოსნი გარდაიცვალნეს“ (ბ, გვ. 92)

XI გლონოქორ

XII იოველ

XIII მიქაელ

„და მერმე მეფობდა მირდატ და მთავარეპისკოპოსი იყო გლონოქორ. და ესე მთავარეპისკოპოსი ერისთვადცა იყო ბარაზბოდ პიტიახსისაგან ქართლს და პერეთს. და მისა შემდგომად მეფობდა დიდი ვახტანგ გორგასალი, და მთავარეპისკოპოსი იყო იოველ. მაშინ წარიყვანეს ვახტანგ სპარსთა და შემდგომად რაოდენისამე უამისა მოიქცა და მთავარეპისკოპოსი იყო მიქაელ და მან მიამთხუა ფერკი პირსა მეფისასა ვახტანგს (ა, გვ. 93), რომლისათუს მიზეზისათუს, და განაძო ეკლესიისაგან. მაშინ მეფე აღივსო გულისწყრომითა მრავლითა და ექცა ფერი პირისა მისისაჲ და

განიზრახვიდა მრავალთა ბოროტთა დამკობად ქრისტიანობისა“... (ბ, გვ. 93)

**XIV პეტრე I კათალიკოს-
მამამთავარი**

„და მსწრაფლ წარავლინნა მოციქულნი საბერძნეთად და ითხოვა მეფისაგან და პატრიაქისა კათალიკოზი და მოსცეს კათალიკოზი პეტრე და თანა ჰყვანდა სამუელი... და დასუა მუნ შიგან პეტრე კათალიკოზი. და ესე იყო ქართლისა მოქცევეთგან 170-ე წელსა. მაშინ გარდაცვალებულ იყვნეს მეფენი ათნი და კათალიკოზნი ცამეტნი. აქათგან იწყეს კათალიკოზთა მამადმთავრობად. პირველი კათალიკოზი იყო პეტრე ვახტანგის მეფისა ზე“ (ბ, გვ. 93)
„ალაშენა ქუემო ეკლესია ვახტანგ მეფემან და დასუა პეტრე კათალიკოზი. და ესე იყო ქართლის მოქცევეთგან რო წელსა. მეფენი გარდაცვალებულ იყვნეს ათნი და მთავარებისკოპოსნი ათცამეტნი. ხოლო პირველი კათალიკოზი იყო პეტრე“ (ა, გვ. 93)

**XV სამოელ
II კათალიკოსი**

„...მეფობდა დაჩი უჟარმელი და კათალიკოზი იყო სამოველ“ (ა, გვ. 93)
„მეფობდა დაჩი და კათალიკოზი იყო სამოელ“ (ბ, გვ. 93) „და ამისა შემდგომად მეფობდა დაჩი უჟარმელი და კათალიკოზი იყო სამოველ და მისა ზე ტფილისს კაცნი დასხდებოდეს და მარიამ-წმიდამ ეკლესიამ ალაშენეს და კათალიკოზი იყო პეტრე და ამისა შემდგომად მეფობდა ბაკურ, ძმ დაჩისი და კათალიკოზი იყო სამოველ“ (ა, გვ. 94).

**XVI თავფაჩაგ
XVII ჩიმაგა
XVIII დასაბია//
საბა
XIX ევლალე**

„და მისა შემდგომად მეფობდა ფარსმან და კათალიკოზი იყო თავფაჩაგ და მისა ზევე ჩიმაგა“ (ა, გვ. 94)
„და მისა შემდგომად მეფობდა ფარსმან სხუამ და კათალიკოზი იყო დასაბია, მკუდრი მცხეთელი და აქამთგან ორთა სახლთა აღიღეს კათალიკოზობა მცხეთელთა. მკუდრთა და მისვე მეფისა ზე კათალიკოზი იყო ევლალე“ (ა, გვ. 94).
„სხვამ ფარსმან და კათალიკოზი იყო საბა, მკუდრი მცხეთისა აქამთგან ორთა სხუათა

დაიპყრეს კათალიკოზობა მკუდრთა
მცხეთისათა“ (ბ, გვ. 94)

XX მაკარი
XXI სამოველ
XXII სიმონ-პეტრე

„მეფობდა ბაკურ და კათალიკოზი იყო მაკარი
და... შემდგომად კათალიკოზი იყო სამოველ და
მერმე სიმონ-პეტრე და მის ბაკურის ზევე
დაესრულა მეფობამ ქართლისამ“ (ა, გვ. 94)
„მეფობდა ბაკურ და კათალიკოზი იყო მაკარი“
(ბ, გვ. 94)

XXIII სამოველ
XXIV სამოველ სხვათ

მაშინ მცხეთამ ათხელდებოდა და ტფილისი
ეშენებოდა... და კათალიკოზი იყო სამოველ
და ნელად რე შეკრბა ქართლი. და განაჩინეს
ერისთავად გურამ და მერმე კურაპალატადცა.
ამან დადვა საფუძველი პატიოსნისა ჯუარისა და
ამას ზევე იყო კათალიკოზი სამოველ სხუამ და
ტფილისისა მკუდრთა დიდსა ეკლესიასა
დაინყეს... და კათალიკოზი იყო ბართლომე“
(ა, გვ. 95)

XXV ბართლომე

„მაშინ სპარსნი უფლებდეს ქალაქსა და სომხითსა
და სივნიეთსა და გაუსპურაგანსა და
კათალიკოზი იყო სამუელ (მეათორმეტე) და
ნელად-რე შეკრბა ქართლი... განაჩინეს გურამ
დიდი... და კათალიკოზი იყო (მეათოთხმეტე)
ბართლომე. (ბ, გვ. 95)

XXVI ბართლომე
მეორედ

„და ერისთავობდა იგივე დიდი სტეფანოზ და
კათალიკოზი იყო ბართლომე მეორედ“ (ა, გვ. 96)

„ერისთავობდა სტეფანოზ და კათალიკოზი
იყო ბართლომე: 15“ (ბ, გვ. 96)

XXVII იოვანე
XXVIII ბაბილა
XXIX თაბორ

„და შემდგომად ერისთავობდა ადარნერსე და
მისა ზე სამნი კათალიკოზნი იცვალნეს: იოვანე,
ბაბილა, თაბორ“. (ა, გვ. 96)

„შემდგომად ერისთავობდა ადარნერსე და მის
ზე სამნი კათალიკოზნი იცვალნეს: იოვანე
(16), (17) თაბორ და ბაბილა — (18); (ბ, გვ. 96)

XXX სამოველ

„...ტფილისს დაჯდა სტეფანოზ და კათალიკოზი

XXXI ევნონ

იყო სამოველ და მისა ზევე ევნონ“ (ა. გვ. 97)

„ამის შემდგომად ერისთავობდა სტეფანოზვე,
ძმავი მისი და კათალიკოზი იყო სამუელ და
ევნონ“ (ბ, გვ. 97)

XXXII თავფაჩაგ

XXXIII ევლალე

XXXIV იოველ

XXXV სამოველ

XXXVI გეორგი

XXXVII კურიონ

XXXVIII იზიდ-ბოზიდ

XXXIX „თ - ე“

თეოდორე

XL პეტრე

XLI მამაი

XLII იოვანე

XLIII გრიგოლ

XLIV კლემენტიოს

XLV სარმეან

XLVI თალალე

XLVII სამოველ

XLVIII კურილე

XLIX გრიგოლ

L სამოველ

LI გეორგი

LII გაბრიელ

LIII ილარიონ

LIV არსენი

LV ევსუქი

LVI ბასილი

LVII მიქაელ

LVIII დავით

LIX არსენი

ხოლო კათალიკოზნი, რომელ ევნონისითგან

მომართ იყვნეს: თავფაჩაგ 1; ევლალე 2;

იოველ 3; სამოველ 4; გეორგი 5; კურიონ 6;

იზიდ-ბოზიდ 7; თეოდორე 8; პეტრე 9;

ესე ცხრანი ცოლოსანნი იყვნეს. მერმე მამა 1;

იოვანე 2; გრიგოლ 3; კლემენტოს 4; სარმეან 5;

თალალე 6; სამოველ 7; კურილე 8; გრიგოლ 9;

სამოველ 10; გეორგი 11; გაბრიელ 12; ილარიონ

13; არსენი 14; ევსუქი 15; ბასილი 16;

მიქაელ 17; დავით 18; არსენი 19; (ა, გვ. 97)

ხოლო კათალიკოზნი, რომელნი

თეობითგან იყვნეს: თავფაჩაგ 21; ავლალი 22;

იოველ 23; სამოველ 24; გეორგი 25;

კურიონ 26; იზიდოლ 27; თეოდორე 28; პეტრე 29;

ესე ცოლოსანნი

იყვნეს (ბ, გვ. 97)

ქართული ეკლესიის უფლებრივი მდგომარეობის შესახებ

ჩვენში აზრთა სხვადასხვაობაა იმის შესახებ, თუ ვის ექვემდებარებოდა ქართული ეკლესია შექმნის დროიდან. ერთი, უფრო გავრცელებული აზრით მიღებულია, რომ ქართული ეკლესია IV საუკუნის დასაწყისში ანტიოქიის იურისდიქციაში შევიდა, მეორე, ამჟამად მიღებული აზრით, ქართული ეკლესია კონსტანტინოპოლს დაექვემდებარა. მაგალითად, ჩვენი ენციკლოპედია წერს ქართული ეკლესიის შესახებ – „ეკლესია V საუკუნემდე იერარქიულად ექვემდებარებოდა ჯერ კონსტანტინოპოლს, შემდეგ ანტიოქიის საპატრიარქოებს“.⁷²

ასეთი თვალსაზრისი არ ითვალისწინებს ეკლესიათა შორის არსებულ რეალურ ურთიერთდამოკიდებულებას, რომელიც არსებობდა განსახილველ დროს. აი, რას წერს ამის შესახებ გ. ნარსიძე:

„ზოგიერთ სამეცნიერო ნაშრომში გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ საქართველოს ეკლესია თავდაპირველად კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს ემორჩილებოდა. ეს შეხედულება არ არის სწორი, რადგან არ ითვალისწინებს საეკლესიო იერარქიის განვითარების პერიოდებს. ნიკეის I საეკლესიო კრების დადგენილებით, იმდროინდელი მსოფლიო სამ კათედრას გაუნაწილდა (უკვე არსებული ტრადიციის შესაბამისად): რომს, ანტიოქიას და ალექსანდრიას. თითოეული ამ ქალაქის მთავარეპისკოპოსი თანაბრად იყო მიჩნეული. რომის მთავარეპისკოპოსი განაგებდა დასავლეთს, ალექსანდრიისა – აფრიკას, ხოლო ანტიოქიის – მთელ აღმოსავლეთს. ნიკეის კრებაზე (325 წ.) ბიზანტიის შესახებ არაფერი იყო ნათქვამი იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ კონსტანტინოპოლი ჯერ კიდევ არ იყო იმპერიის დედაქალაქი. ის დედაქალაქი გახდა მხოლოდ 5 წლის შემდეგ, მაგრამ ამის შემდეგაც კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი ექვემდებარებოდა პერაკლიის ეპისკოპოსს და შედიოდა თრაკიის დიოცეზში. მხოლოდ ახ.წ. აღ-ის 381 წლიდან – კონსტანტინოპოლის II მსოფლიო საეკლესიო კრებიდან – დაიწყო კონსტანტინეპოლისათვის უფლებათა მინიჭება, ხოლო დიოცეზი და საპატრიარქო უფლებები მას მხოლოდ ქალკედონის IV მსოფლიო საეკლესიო კრების (451 წ.) დადგენილების 28-ე მუხლით დაუმტკიცდა. ე.ი. საქართველო IV საუკუნის 20-30-იან წლებში კონსტანტინეპოლს ვერ დაექვემდებარებოდა, რადგან ამგვარი დაქვემდებარება I საეკლესიო კრების დადგენილებით აკრძალული იყო. საქართველოს დაქვემდებარება მხოლოდ ანტიოქიის მთავარეპისკოპოსისადმი იყო შესაძლებელი. თვით კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსის გამგებლობის ზონა არ სცილდებოდა საკუთარ ქალაქს, რომელიც ანტიოქიის დიოცეზში შედიოდა.“⁷³

სავსებით სამართლიანია გ. ნარსიძე, როდესაც წერს, რომ ქართული ეკლესია მისი დაარსების დროს კონსტანტინოპოლს ვერ დაექვემდებარებოდა, რადგანაც: 1. თვითონ კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი სხვაზე იყო დაქვემდებარებული: პერაკ

ლიის ეპისკოპოსზე თრაკიის დიოცეზში; 2. ასეთ დაქვემდებარებას მაშინ არსებული საეკლესიო კანონი კრძალავდა; 3. ქართული ეკლესიის დაარსების დროს, რაც უთუოდ 326 წლამდე მოხდა, კონსტანტინოპოლი ჯერ კიდევ არ არსებობდა. ის 330 წელს დაარსდა, მაგრამ გ. ნარსიძე არ არის სწორი, როცა წერს, რომ ნიკეის I საეკლესიო კრების დადგენილებით იმდროინდელი მსოფლიო სამ კათედრას გაუნანილდაო“. ეს საკითხი ღვთისმეტყველთა მიერ კარგადაა დამუშავებული. ამის შესახებ ცნობილი კანონისტიკის პროფესორ ტროიცკის აზრის მოყვანამდე უნდა ითქვას შემდეგი: შუა საუკუნეებში ეკლესიისა და სახელმწიფოს შერწყმამ ბიზანტიის მაგალითზე გამოიწვია ის, რომ ბიზანტიის იმპერია ეკლესიურად პრეტენზიას აცხადებდა მთელ მსოფლიოზე. ამ დროს წარმოიშვა თეორია ენ. „პენტარქიის“ შესახებ, თითქოსდა მთელი მსოფლიო 5 საიმპერიო საპატრიარქოს შორის განაწილდა მსოფლიო კრებების მიერ. იმპერიაში არსებობდა 5 საპატრიარქო: რომის, კონსტანტინოპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიის და იერუსალიმის. თითქოსდა ამ საპატრიარქოებს მთელი მსოფლიო გაუნანილდათ. აი, რას უპასუხებს ამის შესახებ „პენტარქიის“ თეორიის დამცველს პროფესორი ს. ტროიცკი, აღიარებული და მართლმადიდებლურ სამყაროში სახელგანთქმული კანონისტი: – „ავტორი ცდილობს აღადგინოს შუა საუკუნეთა ბიზანტიური თეორია პენტარქიისა, რომლის მიხედვით თითქოსდა მსოფლიო კრებებმა ხუთ საპატრიარქოთა შორის გაჰყო მსოფლიო. მაგრამ როგორ შეიძლება ითქვას, რომ I-მა მსოფლიო კრებამ გაჰყო მსოფლიო 5 პატრიარქს შორის, მაშინ როცა საპატრიარქოები საერთოდ არ არსებობდა, არა მარტო I მსოფლიო კრების დროს, არამედ კიდევ დიდ ხანს მის შემდეგ, როცა კონსტანტინოპოლის ეკლესია დაქვემდებარებული იყო პერაკლიის მიტროპოლიტზე, ხოლო იერუსალიმისა შეადგენდა ერთ ეპარქიას კესარიის მიტროპოლიტიასა, როცა ეკლესიები ყველა რომაული პროვინციისა (ისინი იყვნენ დაახლოებით 100), ბალსამონის ცნობით (II მსოფლიო კრების მეორე კანონის განმარტება, ათენ. ს. ინტ. 11. 171), ავტოკეფალური იყვნენ და მხოლოდ მნიშვნელოვანი ქალაქების ეკლესიებმა გააერთიანეს თავიანთი ძალაუფლების ქვეშ რამდენიმე პროვინცია, რასაც სანქცია მისცა I-მა მსოფლიო კრებამ. პენტარქიის გაგება არ ჰქონია არც II მსოფლიო კრებას, რომელმაც თავისი მე-2 კანონით დაამტკიცა ავტოკეფალია ყველა დიოცეზის ეკლესიებისა, ასეთი იყო ათზე მეტი... კერძოდ, დადასტურა თავისთავადობა ასიის, პონტოსა და თრაკიის დიოცეზური ეკლესიებისა და გაუთანაბრა ისინი ალექსანდრიისა და ანტიოქიის ეკლესიებს, ხოლო კონსტანტინოპოლის ეკლესიას მისცა მხოლოდ პატივის უპირატესობა და არა ძალაუფლება. ძველ მსოფლიო კრებათა აქტების საუკეთესო თანამედროვე მცოდნე ედუარდ შვარცი ამბობს კონსტანტინოპოლის ეკლესიის შესახებ, რომ 380 წელს ის იყო „მხოლოდ მცირე მართლმადიდებლური თემი (ὄντα μικρά) და რომოქროპირი მხოლოდ „ცდილობდა“ შეექმნა თავისი კათედრისთვის რაღაც მსგავსი საეკლესიო პროვინციისა“. უცხო იყო პენტარქიის ფიქრი IV მსოფლიო კრებისთვისაც, მის კანონებში ლაპარა-

კია მხოლოდ სამი დიოცეზის კონსტანტინოპოლის საყდარზე დაქვემდებარების შესახებ, ხოლო აქტებში – ტერიტორიების გაყოფის შესახებ ანტიოქიასა და იერუსალიმის ეკლესიათა შორის. მხოლოდ VI მსოფლიო კრების 36-ე კანონშია საუბარი „ხუთი საყდრის“ შესახებ, თუმცა კანონი მათ არ უნოდებს საპატრიარქოებს, მაგრამ იქ სიტყვაც კი არ არის დაძრული მთელი მსოფლიოს გაყოფის შესახებ ამ საყდრებს შორის, არამედ მხოლოდ დგინდება მათი რანგი, რადგანაც 36-ე კანონში ჩამოთვლილი ყველა ეკლესია იმყოფებოდა ერთ ბერძულ-რომაულ იმპერიაში, რომლის გარეთაც არსებობდა სხვა ავტოკეფალური ეკლესიებიც – სირო-სპარსული, ქართული, სომხური. თვით ბერძულ-რომაულ იმპერიაშიც იმყოფებოდა კვიპროსის ავტოკეფალური ეკლესია, რომლის კონსტანტინოპოლის ეკლესიისგან დამოუკიდებლობა დაამტკიცა ამავე VI მსოფლიო კრების 39-ე კანონმა. აგრეთვე არსებობდნენ ავტოკეფალური ეკლესიები კართაგენის და I იუსტინიანისა... სინამდვილეში კონსტანტინოპოლის ეკლესიამ ისე, როგორც ყველა ავტოკეფალურმა ეკლესიამ შეიძლება ავტოკეფალია მიანიჭოს მხოლოდ თავის საკუთარ ნაწილს. ვისგან მიიღო კონსტანტინოპოლის ეკლესიამ განსაკუთრებული უფლება, მიანიჭოს ავტოკეფალია (მსოფლიოს სხვა ეკლესიებს), ავტორი არ ამბობს, რადგანაც ასეთი უფლება მას არასოდეს მიუღია. მრავალი ავტოკეფალური ეკლესია არსებობდა მაშინ, როცა თვითონ კონსტანტინოპოლის ეკლესიას არ გააჩნდა ავტოკეფალია, არამედ დამოკიდებული იყო პერაკლიის მიტროპოლიტზე, არავითარი საერთო კონსტანტინოპოლის პატრიარქს არ გააჩნდა კვიპროსის, კართაგენის, I იუსტინიანის, ქართულ, სირო-სპარსულ, სომხურ ეკლესიების ავტოკეფალიებთან“.⁷⁴

არასწორია აზრი, თითქოს ქართული ეკლესია V საუკუნემდე იერარქიულად ექვემდებარებოდა უცხოეთს, უცხოეთის საპატრიარქოებს. ჯერ კიდევ 451 წლამდე საპატრიარქოები საერთოდ არ არსებობდნენ, მით უმეტეს, IV საუკუნის დასაწყისში კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს პატრიარქი არ ეწოდებოდა. გარდა ამისა, როგორც ზემოთ დავინახეთ, I-მა მსოფლიო კრებამ 325 წელს „მსოფლიო სამ კათედრას“ კი არ გაუწანია, არამედ სანქცია მისცა არსებულ ფაქტს, რომ იმპერიის დიდი ქალაქების ეპისკოპოსებს თავისი ძალაუფლება უკვე გავრცელებული ჰქონდათ რამდენიმე თავის გარშემო არსებულ პროვინციაზე. კრებამ ამ ქალაქების ეპისკოპოსებს არ ჩამოართვა ეს პროვინციები, არამედ ცნო ეს უკვე არსებული იურიდიული ფაქტი. ლაპარაკია არა მთელ მსოფლიოს განაწილებაზე, არამედ დიდი ქალაქების ირგვლივ არსებულ პროვინციებზე.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ როგორც I, ისე II მსოფლიო კრების დროისთვის „მსოფლიოს განაწილების“ პრობლემა არ არსებობდა. ასეთი გაგება მხოლოდ იმის შემდეგ გაჩნდა, რაც იმპერიის დედაქალაქების ეკლესიები გადაიტყნენ საპატრიარქოებად და ამ საპატრიარქოებმა იმპერიის ტერიტორია ერთმანეთს შორის გაინაწილეს, ე.ი. უფრო გვიან, განსაკუთრებით კი იუსტინიანეს ეპოქაში (VI ს.) და მის შემდეგ.

ზემოთ მოყვანილიდან გამომდინარე აზრი, რომ ქართული ეკლესია ანტიოქიის ეპისკოპოსს დაექვემდებარა იმის გამო, რომ მსოფლიოს განაწილების დროს აღმოსავლეთი ანტიოქიას შეხვდაო, ასახავს არა IV ს-ში არსებულ ვითარებას, არამედ ჩამოყალიბებულია შემდგომ საუკუნეებში, „პენტარქიის“ თეორიის ჩამოყალიბების პერიოდში, განსაკუთრებით 451 წლის მსოფლიო კრების შემდეგ.

ანტიოქიის ძლიერ ეკლესიას IV საუკუნეში ჩრდილოეთით ესაზღვრებოდა პონტოს დიოცეზის ასევე ძლიერი ეკლესია, რომელიც უშუალოდ ემიჯნებოდა საქართველოს. 381 წელს II მსოფლიო კრებამ მე-2 კანონით დაამტკიცა ყველა დიოცეზის ეკლესიების ავტოკეფალია, მათ შორის პონტოსი, და გაუთანაბრა ის ანტიოქიის ეკლესიას.

პონტოს ძლიერი ეკლესია IV საუკუნეში არ დაუშვებდა, რომ ანტიოქიას, მის თანაბარ ეკლესიას, იურისდიქცია გაეგრცვლებინა პონტოს უშუალოდ მოსაზღვრე, მეზობელ საქართველოზე, იმის გამო, რომ ანტიოქიასა და საქართველოს შორის სწორედ პონტოს ვრცელი დიოცეზი (მცირე აზია) იყო გადაჭიმული (პონტოს დიოცეზი ფაქტობრივად მთელ მცირე აზიას მოიცავდა). ქართული წყაროები ერთხმად მიუთითებენ, რომ ქართული ეკლესიის დაფუძნებაში მონაწილეობა მიიღო ანტიოქიის ეპისკოპოსმა. ეს ფაქტი შეიძლება აიხსნას იმით, რომ 330 წელს, კონსტანტინოპოლის დაარსებამდე, ქალაქი ანტიოქია, ფაქტობრივად იყო დედაქალაქი რომის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილისა, ამიტომაც როდესაც ქალაქ რომში იმპერატორთან ჩავიდნენ ნმიდა ნინოს მიერ გაგზავნილი ელჩები და სურვილი გამოთქვეს ქართული ეკლესიის დაარსებისა, იმპერატორმა ანტიოქიის ეპისკოპოსს დაავალა ამ მისიის შესრულება. საქმე ის იყო, რომ იმის შემდეგ, რაც იმპერატორმა დიოკლეტიანემ იმპერია რამდენიმე ნაწილად დაჰყო, იმპერიის აღმოსავლეთის ყოველგვარი საქმე, სამხედრო თუ სამოქალაქო, უნდა გადაჭრილიყო არა რომში, არამედ აღმოსავლეთშივე მისი საგანგებო მმართველის მიერ. აღმოსავლეთის საეკლესიო საქმეებიც ასევე აღმოსავლეთის მმართველს დაეკისრა. ამიტომაც ეპისკოპოსს, რომელიც ანტიოქიაში იჯდა, დაევალა დახმარებოდა ქართველებს საეკლესიო საქმის მოწყობაში.

„დიოკლეტიანემ (284-305) დაანესა ე.წ. „ტეტრარქია“ – „ოთხის მმართველობა“, რის საფუძველზეც რომის იმპერიას მართავდა ორი იმპერატორი და ორი კეისარი. იმპერატორი დიოკლეტიანე და კეისარი გალერიუსი განაგებდნენ იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილს, მაქსიმიანე და კონსტანციუს ხლორი – დასავლეთს“.⁷⁵

ქართული ეკლესიის საქმის გადაჭრა აღმოსავლეთში მჯდომ მთავარი ქალაქის ეპისკოპოსს დაეკისრა, IV ს-ის დასაწყისში. ამიტომაც სავსებით შესაძლებელია, იმპერატორის საგანგებო დავალებით ანტიოქიის ეპისკოპოსი საქართველოში ჩამოსულიყო IV ს-ის დასაწყისში, მაგრამ ეს სრულებით არ იძლევა უფლებას, გაკეთდეს დასკვნა, რომ ამის შემდეგ ქართული ეკლესია ანტიოქიის ეკლესიას დაექვემდებარა. ისიც უნდა ითქვას, რომ ქართული ეკლესიის დაფუძნების დროს იმპერიის დედა-

ქალაქი კონსტანტინოპოლი რომ ყოფილიყო, ქართული ეკლესიის ორგანიზაციის საქმეში დახმარების განევა დაევალებოდა არა ანტიოქიის ეპისკოპოსს, არამედ დედაქალაქისას (საუბარია არა იერარქიულ დაქვემდებარებაზე, არამედ ეკლესიის ორგანიზაციაში დახმარების განევაზე).

მაინც რომელი ეკლესიის იურისდიქციის ქვეშ იმყოფებოდა ქართული ეკლესია IV საუკუნეში – ანტიოქიის, იერუსალიმის თუ კონსტანტინოპოლის?

ამჟამად და წინათაც, ეს საკითხი ყოველთვის სადავო იყო. მეცნიერების ერთი ნაწილი ასახელებს ანტიოქიას, მეორე კონსტანტინოპოლს, მესამე იერუსალიმს, იმის გამო, რომ არც ერთ ჩვენამდე მოღწეულ საბუთში მტკიცედ არ არის დადგენილი ეს საკითხი, უფრო მეტიც, საბუთები არ იძლევიან ამის დადგენის საშუალებას. ვფიქრობ, უნდა ვილაპარაკოთ არა საბუთების ნაკლოვანების შესახებ, არამედ საბუთების მიმართ მიდგომა უნდა შეიცვალოს.

თუ ჩვენ ამ საკითხს მივუდგებით იმ თვალსაზრისით, რომელიც ჯერ კიდევ XII საუკუნეში გამოთქვა ცნობილმა კანონისტმა ბალსამონმა, საბუთების ნაკლოვანების შესახებ აღარ ვიმსჯელებთ.

ბალსამონი წერს, რომ IV საუკუნეში რომის იმპერიაში ავტოკეფალური იყო ყველა პროვინციის ეკლესია. IV საუკუნეში იმპერია დაყოფილი იყო პროვინციებად, არსებობდა 100-ზე მეტი პროვინცია. ბალსამონის აზრით, იმ დროს 100-ზე მეტი ავტოკეფალური ეკლესია არსებობდა მხოლოდ რომის იმპერიაში, რადგანაც ყველა პროვინციის მიტროპოლია ავტოკეფალური იყო და მიტროპოლიტები ხელდასხმულნი იყვნენ თავისივე პროვინციის საეკლესიო კრების მიერ.

თ. ბალსამონი მე-2 მსოფლიო კრების მე-2 კანონის განმარტებისას რჩევას იძლევა: „მიაქციე ყურადღება, რომ ამ კანონის თანახმად, პროვინციების ყველა მიტროპოლიტი ავტოკეფალური იყო და ხელდასხმულნი იყო თავისი კრების მიერ“.⁷⁶

ამრიგად, ბალსამონის თანახმად, IV საუკუნეში იმპერიაში არსებული ყველა პროვინციის ეკლესია ავტოკეფალური იყო. იგივე ითქმის დიოცეზთა ეკლესიებზეც. მსხვილი ადმინისტრაციული ერთეული – დიოცეზიც თავის მხრივ პროვინციებად იყო დაყოფილი. IV საუკუნისათვის იმპერიაში 12 ადმინისტრაციული ერთეულ-დიოცეზი ყოფილა, ხოლო თითოეულ ამ დიოცეზში 16-მდე პროვინცია შედიოდა.⁷⁷

ცნობილია, რომ დიოკლეთიანემ (284-305) ადმინისტრაციულ ნაწილებად დაყო იმპერია – „უზარმაზარი იმპერიის ერთპიროვნული მართვა ჭირდა, ამიტომ დიოკლეთიანემ სახელმწიფო ჯერ ორად გაყო, მეორე ნახევრის მმართველად აირჩია თავისი ახლობელი მაქსენციუსი და მას „ავგუსტუსის“ ტიტული მიანიჭა, ხოლო შემდეგ იმპერიის თითოეული ნახევარი ორად გაყო და ამ გამონაყოფ ოლქებს სათავეში ჩაუყენა ორი კეისარი. ამრიგად, იმპერია ოთხ ნაწილად გაიყო (ტიტრარქატის სისტემა). კონსტანტინე I-მა (306-337) აღადგინა იმპერიის ერთიანობა, მაგრამ შეინარჩუნა სახელმწიფოს ტერიტორიული დაყოფა 4 პროვინციად, რომელთაგან თითოეუ-

ლი 12 დიოცეზად იყოფოდა. კონსტანტინეს დროიდან იმპერატორის ხელისუფლების ძლიერ დასაყრდენად იქცა ქრისტიანობა“.⁷⁸

ბ. ლომინაძემ აღნიშნა, რომ IV საუკუნისათვის პროვინციებში არსებული ეკლესიები ავტოკეფალურნი იყვნენ. პროვინციათა ეკლესიების (ანუ ეპარქიების) ავტოკეფალურობა იმით გამოიხატებოდა, რომ პროვინციის საეკლესიო კრება ირჩევდა და ადგენდა მეთაურ ეპისკოპოსს (მიტროპოლიტს), გარედან ჩაურევლად. იმპერიაში პროვინციათა დიდი რიცხვის გამო ავტოკეფალური ეკლესიების რიცხვიც დიდი იყო. უკვე IV საუკუნეშივე დაიწყო და V საუკუნეში, ფაქტობრივად, თითქმის დასრულდა ავტოკეფალური ეკლესიების გაერთიანება ჯერ დიოცეზების ეკლესიებში, ხოლო შემდეგ საპატრიარქოებში. ამიტომაც IV საუკუნეში არსებული 100 ავტოკეფალური ეკლესიის ნაცვლად V საუკუნის შუა წლებში იმპერიაში 6 ავტოკეფალური ეკლესიაღა დარჩა. ეს პროცესი – ავტოკეფალური ეკლესიების გაუქმება და მსხვილი საპატრიარქოების დაარსება თანდათან ხდებოდა.

„IV-V საუკუნეებში, პატრიარქატის ჩამოყალიბების პერიოდში, გაჩნდა მისწრაფება, მოესპოთ მიტროპოლიტების ავტოკეფალია და დიოცეზის მეთაურ „უპირველეს“, „უნარჩინებულეს“ მიტროპოლიტებს (მომავალ პატრიარქებს) მიეღოთ ეპარქიის „თავის“, „მიტროპოლიტის“ დადგენის უფლება. მაგრამ ვიდრე პატრიარქატის სისტემა საბოლოოდ გაიმარჯვებდა (ქალკედონის 451 წლის IV მსოფლიო კრების კან. 28) და ვიდრე ყველა მიტროპოლიის ავტოკეფალია გაუქმებული არ იყო, მსოფლიო საეკლესიო კრებები საკმაოდ იძლეოდნენ მიტროპოლიების ავტოკეფალიის შენარჩუნების გარანტიას (ნიკეის I, კან. 7; ეფესოს, კან. 8), ამიტომაც ჯერ კიდევ არ იყო ძნელი სადავოდ ქცეული ავტოკეფალია ისევე ძველი ავტოკეფალიის სასარგებლოდ გადაჭრილიყო (კვიპროსის მაგალითი 431 წელს ეფესოს კრებაზე).⁷⁹

მანამდე კი, მიტროპოლიების ავტოკეფალიის მოსპობამდე, როგორც აღნიშნული იყო, „ბიზანტიაში საეკლესიო პროვინციის (იგივე ეპარქიის) მეთაურს (აერთიანებდა ეპარქიაში შემავალ ეპისკოპოსებს) ეწოდებოდა „თავი“, „პირველი“, ასევე „თავის“ მნიშვნელობით იხმარებოდა „მიტროპოლიტიც“ (მიღებული იყო, რომ საეპარქიო (პროვინციის) ეკლესიის „თავად“ აუცილებელიც ის ეპისკოპოსი უნდა დაესვათ, რომელიც სამოქალაქო ადმინისტრაციის (პროვინციის) დედაქალაქში (მეტროპოლის) იჯდა, მას დედაქალაქელი – ეწოდებოდა და ამას გარდა თავისი საკუთარი განსაგებელი ჰქონდა, როგორც ერთ-ერთ ეპისკოპოსთაგანს (ანტიოქიის კრ., კან 9). ეპისკოპოსთა „თავს“ ბიზანტიაში ადგენდა თვით საეკლესიო ოლქის (ეპარქიის) ეპისკოპოსთა კრება, გარედან ჩაურევლად (მოციქულთა, კან.34; ნიკეის I, კან.6; ანტიოქიის, კან. 9; ეფესოს, კან.8).⁸⁰

ამიტომ საეკლესიო მიტროპოლიები (ეპარქიები) წარმოადგენდნენ ავტოკეფალურ ეკლესიებს (ბალსამონის კომენტარი კონსტანტინოპოლის II მს. კრების მე-2 კანონის შესახებ).⁸¹ მართლაც, IV საუკუნეში სახელმწიფოს ყველა ოლქის, ანუ პროვი-

ნციის ეკლესიების ავტოკეფალურობას ადასტურებენ არა მარტო IV საუკუნეში მონ-ვეული კრებების კანონები (მაგ. ნიკეისა და ეფესოსი), არამედ შემდეგ საუკუნეთა კანონისტებიც (მაგ. ბალსამონი). ამიტომაც ამასთან დაკავშირებით შეიძლება დაის-ვას ასეთი კითხვა: თუ IV საუკუნეში იმპერიაში ყველა ოლქის ეკლესია ავტო-კეფალური იყო, რატომ არ უნდა ყოფილიყო IV საუკუნეშივე დაარსებული ქართუ-ლი ეკლესია ავტოკეფალური და რატომ უნდა ყოფილიყო ქართული ეკლესია დაქ-ვემდებარებული უცხოეთის სხვა ეკლესიაზე?

ჩვენში დაბეჯითებით მიღებულია, რომ ქართული ეკლესია იერარქიულად ექ-ვემდებარებოდა კონსტანტინოპოლის ანდა ანტიოქიის ეკლესიებს. მაგრამ ასეთი დაქ-ვემდებარება ხომ ენინაალმდებებოდა მამათა კანონებს? ნუთუ მსოფლიო ეკლესია დაუშვებდა კანონების დარღვევას ქართული ეკლესიის მიმართ? კანონი კი, როგორც ითქვა, ასეთი იყო: „ეპისკოპოსთა „თავს“ ბიზანტიაში ადგენდა თვით საეკლესიო ოლ-ქის (ეპარქიის) ეპისკოპოსთა კრება, გარედან ჩაურევლად (მოციქულთა, კან. 34, ან-ტიოქიის, კან. 9, ნიკეის I, კან. 6, ეფესოს, კან. 8)⁸² შეუძლებელია ქართული ეკლესიის მიმართ IV საუკუნის თითქმის ყველა კრების კანონები დაერღვიათ.

IV საუკუნეში საქართველო იყო არა რომის იმპერიაში შემავალი პროვინცია, არამედ დამოუკიდებელი სახელმწიფო. საქართველო იმპერიის პროვინციაც რომ ყო-ფილიყო, მაშინაც კი ქართული ეკლესია ავტოკეფალური უნდა ყოფილიყო იმპერი-ის სხვა პროვინციათა ეკლესიების მსგავსად, მაგრამ, საქართველო როგორც ვთქვით, დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო. ამიტომაც, მით უმეტეს, მისი ეკლესია ავტოკე-ფალური უნდა ყოფილიყო. მიუღებელი და მოუთმენელი იქნებოდა IV საუკუნეში არ-სებული საეკლესიო კანონების დარღვევით დამოუკიდებელი სახელმწიფოს – სა-ქართველოს ეკლესია დაქვემდებარებოდა იმპერიის რომელიმე პროვინციის ეკლესიას.

რით გამოიხატებოდა IV საუკუნეში ეკლესიის ავტოკეფალია? იმით, რომ ამ ეკ-ლესიის მეთაურს საეკლესიო ოლქშივე (პროვინციაში) ადგენდნენ გარედან ჩაურეჯ-ლად. ქართული წყაროებიც ადასტურებენ IV საუკუნეშივე ქართული ეკლესიის მე-თაურების საქართველოშივე დადგენის ფაქტს, ქართველ მეფეთა და გავლენიანი წრე-ების მიერ ჩვენში „ისმებოდნენ“ ეკლესიის მეთაურები, გარედან ჩაურევლად. ნშიდა ნინო ევედრებოდა მეფე მირიანს, რომ ეპისკოპოსად „დაესვა იაკობი“.

ქართული ეკლესიის მეორე ეპისკოპოსი იაკობი მეფე მირიანის ნებით დაჯდა ეკლესიის მეთაურად. ამ ეპისკოპოს იაკობის სიკვდილის შემდეგ ქართველთა მეფემ ეპისკოპოსად „დასვა“ ელია. „...მოკუდა ეპისკოპოსი იაკობ, და დასუა მის ნილ ელია“.⁸³ ელიას სიკვდილის შემდეგ აქვე, საქართველოშივე, ახალ ეპისკოპოსად „დას-ვეს“ სვიმონი – „...მოკუდა ელია ეპისკოპოსი, და დასუეს სვიმონ“.⁸⁴ ასევე საქართვე-ლოშივე მღვდელი მიქაელი „დაადგინეს ეპისკოპოსად“. ეს მღვდელი საბერძნეთი-დან ყოფილა ჩამოსული, მაგრამ ეპისკოპოსი კი არ ყოფილა, არამედ მღვდელი, ეპის-

კოპოსად ის საქართველოშივე „დაადგინეს“ – „მოიყვანა მღვდელი ჭეშმარიტი საბერძნეთით, სახელით მიქაელ და დაადგინა იგი ეპისკოპოსად...“⁸⁵ და ასე შემდეგ. ეპისკოპოსებს აქვე, საქართველოშივე, „ადგენენ“ ან „სვამენ“ შესაბამისი წრეები.

ამ დროს, ჩანს, იმ საეკლესიო კანონს ეყრდნობიან, რომლის თანახმადაც ეკლესიის მეთაურ ეპისკოპოსს ირჩევენ და ადგენს საეკლესიო კრება, რომელშიც ადგილობრივი ეპისკოპოსები მონაწილეობენ ხელისუფლების ნებართვით. ანტიოქიის 344 წელს მონვეულმა კრებამ დააკანონა უკვე არსებული წესი, რომლის თანახმადაც ეკლესიის მეთაურად ეპისკოპოსთა შორის უნდა შეერჩიათ დედაქალაქის ეპისკოპოსი (ანტიოქიის კრების კან. 9); ამ მეთაურს ანუ „თავს“ ადგენდა თვით საეკლესიო ოლქის ეპისკოპოსების კრება.

ამ კანონის თანახმად, ქართული ეკლესიის „თავი“ IV საუკუნეშივე უნდა აერჩია ქართული ეკლესიის ეპისკოპოსების კრებას, მეფის ანდა შესაბამისი ადმინისტრაციის ნებართვით და ეს „თავი“ აუცილებლად უნდა ყოფილიყო დედაქალაქის – მცხეთის ეპისკოპოსი. მართლაც, ჩვენი წყაროები სწორედ ამას მიუთითებენ, რომ მეფე ყოველთვის ქართული ეკლესიის მეთაურად „სვამს“ მცხეთის ეპისკოპოსს. ამით იმდროინდელი საეკლესიო კანონები დაცული იყო.

იმისთვის, რომ საქართველოშივე აერჩიათ ეკლესიის მეთაური და დაესვათ ის თავის საყდარზე, საჭირო იყო ეპისკოპოსთა კრების გადამწყვეტილება, ანუ საჭირო იყო, რომ საქართველოშივე იმ დროს ორი ან მეტი ეპისკოპოსი მაინც ყოფილიყო.

იყო თუ არა საქართველოში IV საუკუნეში რამდენიმე ეპისკოპოსი? დიახ, იყო. ჩვენ გვაქვს წყარო, რომლის თანახმადაც, უკვე მირიან მეფის სიკვდილის დროისთვის (IV საუკუნის 60-იან წლებში) საქართველოში იყო რამდენიმე ეპისკოპოსი, მაგრამ აგრეთვე არსებობს XX საუკუნის მეცნიერთა ვარაუდი, რომ იმ დროს საქართველოში ერთი ეპისკოპოსი უნდა ყოფილიყო. ეს ვარაუდი არ ეფუძნება რაიმე წყაროს, ამიტომაც ჩვენ უნდა ვენდოთ იმ ძველ ქართულ წყაროს, რომელიც წერს, რომ მეფე მირიანმა სიკვდილის ჟამს „...დავედრა ეპისკოპოსთა, რათა ადიდონ დიდება მის ადგილისა“⁸⁶ – წმიდა ნინოს საფლავისა.

მირიანმა თავისი უკანასკნელი ნება განუცხადა რამდენიმე ეპისკოპოსს, იმჟამად მყოფ ეპისკოპოსებს, „ეპისკოპოსთაო“ – წერია წყაროში. სწორედ ეს „ეპისკოპოსნი“ თავიანთ კრებაზე ირჩევდნენ ქართული ეკლესიის მეთაურს, ხოლო მეფე „სვამდა“ მას.

კრების ჩატარება, არჩევა და დასმა არ იყო უცხო იმდროინდელი ქართული საზოგადოებისათვის. გარკვეული წრეები თვით მეფეს ირჩევდნენ და სვამდნენ ტახტზე. მაგალითად, მეფე მირიანის ძმისწული თრდატი მეფედ „დასვეს“ ქართველმა წარჩინებულებმა – „მაშინ წარჩინებულთა ქართლისათა ზრახვა ყვეს და დასუეს მეფედ სიმამრი ვარაზ-ბაქარისი, ძე რევისი, ძმისწული მირიანისი, კაცი მოხუცებული, სახელით თრდატი...“⁸⁷

ასევე მეფე არჩილ I აზნაურთა კრებამ „დასვა“ მეფედ. „შეითქუნეს აზნაურნი ქართლისანი... დასუეს მეფედ არჩილ“⁸⁸

უნდა ვიფიქროთ, რომ რადგანაც იმდროინდელი ქართული საზოგადოებისათვის შეკრება და მეთაურის გამორჩევა უჩვეულო არ ყოფილა, ქართველი ეპისკოპოსებიც თავიანთ კრებაზე გამოირჩეოდნენ ეკლესიის მეთაურს, როგორც ამას მოითხოვდა ზემოთ მითითებული მსოფლიო საეკლესიო კანონები.

ქართულ ეკლესიაში რამდენიმე ეპისკოპოსი ყოფილა არა მარტო მეფე მირიანის დროს, რასაც მიუთითებს მატთანე, არამედ მის შემდეგაც, მაგალითად, ვახტანგ გორგასალს, როცა ის სპარსეთიდან დაბრუნდა, მიეგებნენ ქართველი ეპისკოპოსები, არა საეკლესიო რეფორმის შემდეგ, არამედ რეფორმამდე – „წარმოვიდა ვახტანგ ქართლად, და მიეგება ქე მისი დაჩი და მის თანა ყოველნი სპასალარნი და მათ თანა ეპისკოპოსნი“.⁸⁹

ცნობილია, რომ საეკლესიო რეფორმის შემდეგ ვახტანგმა ეპისკოპოსთა რიცხვი გააღიდა, მაგრამ მატთანის ცნობა, რომ ამ რეფორმამდეც ქართულ ეკლესიაში იყო არაერთი ეპისკოპოსი, ძალზე მნიშვნელოვანია. თვით ვახტანგის სიჭაბუკის დროსაც ქართულ ეკლესიაში ორი გამორჩეული და დიდი ავტორიტეტის ეპისკოპოსი ყოფილა. მატთანე წერს: „და განმზადა მეფემან სახლი ერთი და დაჯდა საყდართა ზედა მალალთა, ხოლო ჯუანშერ სპასუეტი და ორნივე ეპისკოპოსნი დასხდეს საყდართავე, და სხუანი ყოველნი ერისთავნი დასხდეს სელებითა...“⁹⁰ ვახტანგის საეკლესიო რეფორმამდეც (V საუკუნის I ნახევარში) ჩვენს ეკლესიაში მრავალი ეპისკოპოსი ყოფილა.⁹¹

თუმცა, ნახსენები „ორი ეპისკოპოსის“ შესახებ სხვადასხვა აზრია გამოთქმული, მაგრამ როგორც თვით კონტექსტიდან ჩანს, ერთი ეპისკოპოსი იყო ბერძნული საეკლესიო ორიენტაციისა, ხოლო მეორე სირო-სპარსული საეკლესიო ორიენტაციისა, ამიტომაც ახლო მდგომი ქრისტიან მანიქეველთა მიმდინარეობასთან. თუ გავიხსენებთ, რომ მანიქეველიზმი წარმოადგენდა გარკვეულწილად ცეცხლთაყვანისმცემლობისა და ქრისტიანობის სინთეზს,⁹² მაშინ გასაგები გახდება, როგორც აღნიშნავენ და პ. ინგოროყვა, რატომ უწოდებდნენ ამ ქრისტიან ეპისკოპოსს მწვალებელს „სპარსელს“.

ჯერ კიდევ ვახტანგ გორგასალის რეფორმამდე ქართულ ეკლესიაში რომ მრავალი ეპისკოპოსი იყო, ამას მიუთითებს ისიც, რომ ქართული ეკლესიის მეთაურს იმ დროს ჰქონდა ტიტული „მთავარეპისკოპოსი“, ე.ი. უფროსი, მთავარი, პირველი ეპისკოპოსი, ეს იგივეა, რაც „ეპისკოპოსთა თავი“.

„მოქცევამ ქართლისამ“, ჩვენი უძველესი მატთანე, რომელსაც VII საუკუნეს მიაწერენ, თუმცა მასში წინა საუკუნეთა ფენებიც არის, ქართული ეკლესიის ყველა მეთაურს, გარდა პირველისა, მთავარეპისკოპოსს უწოდებს. „მოქცევამ ქართლისამ“ განასხვავებს ეპისკოპოსსა და მთავარეპისკოპოსს და, ჩანს, რეალურად ასახავს ეკ

ლესიაში არსებულ ვითარებას. მაგალითად, ის პირველ მეთაურს ქართული ეკლესიისას „ეპისკოპოსს“ უწოდებს გარკვეულ დრომდე, მისი მოღვაწეობის პირველ ხანებში, ხოლო შემდგომ მას უკვე „მთავარეპისკოპოსს“ უწოდებს. ასევე მთავარეპისკოპოსს უწოდებს მის შემდეგ ყველა ეპისკოპოსს, რომელნიც მეთაურობდნენ ქართულ ეკლესიას, V საუკუნის 70-ნლებამდე (კათალიკოსობის დაწესებამდე).

„მოქცევამ ქართლისად“ ორივე რედაქცია (ა და ბ),³³ ქართული ეკლესიის პირველ მეთაურს, საბერძნეთიდან ჩამოსულ იოვანეს, „ეპისკოპოსს“ უწოდებს – „და მოსცა მეფემან იოვანე ეპისკოპოსი და ორნი მღვდელნი და ერთი დიაკონი“ (გვ. 86, ა), „ხოლო მეფემან (კონსტანტინემ) წარავლინა ეპისკოპოსი იოვანე და ორნი მღვდელნი და ერთი დიაკონი..“ (გვ.86, ბ). მაგრამ იმის შემდეგ, რაც მეფე მირიანის წყალობით ქართული ეკლესია გაძლიერდა, ხალხი მასობრივად გაქრისტიანდა და ქვეყანაში ეკლესიების შენება დაიწყო, იოვანე უკვე მთავარეპისკოპოსის ხარისხშია მოხსენებული – „...ალიფსო ურვითა (მეფე)... ვიდრე არა ისწავა მთავარეპისკოპოსისგან“ (გვ. 87, ბ).

იოანეს შემდგომ მეთაურს ქართული ეკლესიისას, ასევე მთავარეპისკოპოსს უწოდებს მატეანის ორივე რედაქცია.

„დაჯდა მეფედ ბაკურ ძე რევისი, და მოკვდა იოანე ეპისკოპოსი და დაჯდა იაკობ მღვდელი იგი მუნითვე მოსრული, მთავარეპისკოპოსად“ (გვ. 91, ა). „დაჯდა მეფედ ბაკურ, ძე რევისი და მოკუდა იოანეცა ეპისკოპოსი და მის წილ დაჯდა მღვდელი, რომელი ენება ნინოს მთავარეპისკოპოსად“ (გვ. 91,ბ).

მოქცევამ ქართლისად და „ქართლის ცხოვრების“ ცნობები ერთმანეთს ავსებენ. თუ „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, მეფე მირიანის გარდაცვალების დროს ჩვენს ეკლესიაში უკვე რამდენიმე ეპისკოპოსი იყო, „მოქცევამ ქართლისად“ თანახმად, ამ ეპისკოპოსების მეთაურს უკვე აქვს ტიტული „მთავარეპისკოპოსისა“.

„დაჯდა მეფედ ძმამ მისი თრდატ და მთავარეპისკოპოსი იყო ნერსე სომეხთა კათალიკოზისა დიაკონი იობ“ (გვ. 91, ა); „დაჯდა ძმამ მისი თრდატ, მაშინ მთავარეპისკოპოსი იყო ნერსე“ (იქვე, ბ).

ვარაზ ბაქარის დროსაც, როდესაც სპარსელებმა დაიპყრეს საქართველო, მთავარეპისკოპოსი კვლავ იობი ყოფილა – „და მთავარეპისკოპოსი იყო იგივე იობ, და მაშინ მოვიდა ქრამ ხუარ ბორზარდ სპარსთა მეფისა პიტიახში ტფილისად ქალაქად – ციხედ და ქართლი მისსა ხარკსა შედგა...“ (გვ. 92, ა).

ბაკურის მეფობის დროს უკვე ელია მთავარეპისკოპოსობდა – „მეფობდა ბაკურ, ძმ თრდატისი და მთავარეპისკოპოსი იყო ელია“ (გვ. 92, ა,ბ), ხოლო ფარსმანის მეფობისას მთავარეპისკოპოსობდა სვიმონ – „მეფობდა ფარსმან დისწული თრდატისი და მთავარეპისკოპოსი იყო სვიმონ“ (გვ. 92, ა,ბ).

არჩილის მეფობის დროს ოთხი მთავარეპისკოპოსი გარდაიცვალა – მეფობდა არჩილ და მთავარეპისკოპოსი იყო იონა ... მისვე არჩილის ზე ოთხნი მთავარეპისკოპოსნი გარდაიცვალნეს“ (გვ. 92, ა).

მეფე მირდატის დროს მთავარეპისკოპოსი გლონოქორი მთავარეპისკოპოსიც ყოფილა და ერისთავიც. ხოლო ვახტანგ გორგასლის დროს კათალიკოსობის დანუსებადმდე მთავარეპისკოპოსობდნენ იოველი და მიქაელი.

„და მერე მეფობდა მირდატ და მთავარეპისკოპოსი იყო გლონოქორ და ესე მთავარეპისკოპოსი ერისთავადცა იყო ბარაზბოდ პიტიახშისაგან ქართლს და ჰერეთს. და მისა შემდგომად მეფობდა დიდი ვახტანგ გორგასალი და მთავარეპისკოპოსი იყო იოველ. მაშინ წარიყვანეს ვახტანგ სპარსთა და შემდგომად რაოდენისამე უამისა მოიქცა და მთავარეპისკოპოსი იყო მიქაელ“ (გვ. 92-93, ა); მიქაელის შემდეგ ქართული ეკლესიის მეთაურის ტიტული იყო არა „მთავარეპისკოპოსი“, არამედ „კათალიკოსი“.

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, მატიანეთა თანახმად, კათალიკოსობის დანუსებადმდე IV და V საუკუნეებში ქართულ ეკლესიაში იყო მრავალი ეპისკოპოსი, ამიტომაც, უპირველეს ეპისკოპოსს ეწოდებოდა „მთავარეპისკოპოსი“. მთავარეპისკოპოსის კათედრა მცხეთაში (დედაქალაქში) იყო და არსებული წესის თანახმად, ის სამოქალაქო მთავრობის ნებით უნდა „დამჯდარიყო“ საყდარზე, ქართული ეკლესიის მეთაური უცხოეთიდან კი არ ჩამოჰყავდათ, არამედ საქართველოშივე ირჩევდნენ თანამდებობაზე და აძლევდნენ შესაბამის ნოდებას, თუმცა ის ეროვნებით შეიძლება არაქართველი ანდა დაბალ ხარისხში მყოფი ჩამოსულიყო საქართველოში. მაგალითად, მიქაელი უბრალო მღვდელი იყო, როცა საბერძნეთიდან ჩამოიყვანეს. ის საქართველოშივე აკურთხეს და დასვეს მთავარეპისკოპოსის ტახტზე, ხოლო იობი დიაკვნის ხარისხში მყოფი ჩამოვიდა საქართველოში. ის ასევე საქართველოში იღებს ახალ, მაღალ ტიტულს.

შეიძლება დაისვას კითხვა: თუ ქართული ეკლესია IV საუკუნეში ისევე ავტოკეფალური იყო, როგორც იმპერიის პროვინციათა ეკლესიები, მაშინ რატომ გამოგზავნა ქართული ეკლესიის პირველი ეპისკოპოსი რომის იმპერატორმა კონსტანტინემ? „ქართლის ცხოვრებისა“ და „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობების თანახმად, ქართული ეკლესიის ფორმირებისას, ხალხის მონათვლისა და დამოძღვრისათვის საჭირო იყო უცხოელი სამღვდელოების დახმარება, მაგრამ შემდეგში ქართული ეკლესია, ცხადია, ისევე უნდა მოწყობილიყო, როგორც მთელ მაშინდელ რომის იმპერიაში იყო მოწყობილი სხვა ეკლესიები, კერძოდ, ყოველი პროვინციის ეკლესია ავტოკეფალური იყო და მათი მეთაური პროვინციის სამღვდელოების მიერვე ირჩეოდა. აღსანიშნავია, რომ პროვინციას, ანუ ოლქს ძველქართულად ეწოდებოდა „სამთავრო“ და დიდ სჯულის კანონში IV საუკუნის კრებების კანონების გადმოცემის დროს სიტყვა „სამთავრო“ მრავალჯერ იხმარება.

II მსოფლიო კრება, რომელიც 381 წელს იქნა მოწვეული, იმპერიის აღმოსავლეთში ასახელებს რამდენიმე ავტოკეფალურ ეკლესიას, მათ შორის ანტიოქიისას, ასიისას, პონტოსას, თრაკიისას და წერს: „თითოეულსა სამთავროსა კრებამ მის სამთავროსაჲსა განაგებს ნიკეას განსაზღვრებულისა კანონისაებრ“. (II მსოფლიო კრე-

ბის მე-2 კანონი). როგორც აღვნიშნეთ, „სამთავრო“ ძველქართულად ეწოდებოდა რომაულ „პროვინციას“ და ამ პროვინციაში არსებულ ეკლესიასაც. ამ კანონის თანახმად, თითოეული ოლქის (პროვინციის, „სამთავროს“) ეკლესია (ანუ ეპარქია) იმართება ამ ოლქის საეკლესიო კრების მიერ. II მსოფლიო კრება მეორე კანონშივე ასახელებს იმპერიის გარეთ არსებულ ეკლესიებსაც, რომელნიც მამათა მიერ დამტკიცებული ჩვეულებისამებრ უნდა იმართებოდესო. აქ იგულისხმება, პირველ რიგში, ამავე კანონში მოხსენებული ნიკეის კრების კანონები, რომელნიც ცნობდნენ და იცავდნენ არსებული საეკლესიო სამთავროების, ანუ იმპერიის გარეთ მყოფი („ბარბაროზებრთა წარმართთა შორის მყოფთა“)⁹⁴ ეკლესიების ავტოკეფალიას.

სწორედ ასევე ესმოდა ეს კანონი უდიდეს კანონისტ ბალსამონსაც და ასევე წერს ცნობილი კანონისტი ს. ტროიცკი ამის შესახებ: „მეორე კანონი მეორე მსოფლიო კრებისა, სწორედ იმ კრებისა, რომელმაც განსაზღვრა სწავლა ერთიანი ეკლესიის შესახებ, საერთოდ უკრძალავს ყველა ადგილობრივ ეკლესიას, გაავრცელოს თავისი იურისდიქცია თავისი საზღვრების იქით... ისტორია მონიშნავს, რომ იმ კრების დროს თავისთავადნი, ავტოკეფალურნი იყვნენ ეკლესიები, თუ რომის ყველა პროვინციაში არა (პროვინცია იყო 100-მდე), ყოველ შემთხვევაში ყველა თოთხმეტივე დიოცეზში რომის იმპერიისა... როცა ზოგიერთი დიდი ეკლესია შეეცადა დაექვემდებარებინა სხვა პატარა ადგილობრივი ეკლესიები, მაშინ მოციქულთა კანონების ერთგულებამ და ღვთის სულით განათლებულ მსოფლიო ეპისკოპოსთა კრებამ აღკვეთა ასეთი ცდები. როცა ანტიოქიის დიდი ეკლესია შეეცადა დაექვემდებარებინა კვიპროსის პატარა ეკლესია, III მსოფლიო კრებამ მერვე კანონით ასეთი ცდა დაახასიათა, როგორც „საქმე, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა ეკლესიისა და მოციქულთა კანონებს (იგულისხმება მოციქულთა 35-ე კანონი)“⁹⁵

„ბალსამონი მეორე მსოფლიო კრების ეპოქაში ავტოკეფალურებს უწოდებს პროვინციათა ყველა მიტროპოლიტს.“⁹⁶

„არსებობს მრავალი მაგალითი რამდენიმე ავტოკეფალური ეკლესიის ერთ ეკლესიად გაერთიანებისა, მაგალითად, IV საუკუნის პირველ ნახევარში ყველა პროვინციათა და მიტროპოლიათა ეკლესიები (ისინი იყვნენ დაახლოებით 100-მდე), ბალსამონის მონიშნებით (ათენის სინტ. II, 173), იყვნენ ავტოკეფალურები. ამასობაში მეორე მსოფლიო კრების დროისათვის მიტროპოლიები გაერთიანდნენ დიდ ეკლესიებში – ეგზარქატებში, სახელმწიფო დიოცეზების პარალელურად, რომელნიც იყვნენ თოთხმეტი, რაც დადასტურდა კრებამ თავისი მეორე კანონით, ხოლო შემდეგ დედაქალაქის ეკლესიებმა, თავიდან რომისამ, ხოლო მისი მაგალითისამებრ კონსტანტინეპოლისამ, გააერთიანეს თავიანთი ძალაუფლების ქვეშ რამდენიმე დიოცეზი, ასე რომ VI საუკუნეში ბერძენთა იმპერიაში აღმოჩნდა სულ ექვსი ავტოკეფალური ეკლესია, ასეთი გაერთიანებები ახალ დროშიც ხდებოდა. 1920 წელს გაერთიანდა სამი ავტოკეფალური ეკლესია...“⁹⁷

როგორც ზემოთ მოყვანილი განმარტებიდან ჩანს, IV საუკუნის დასაწყისში რომის იმპერიაში ავტოკეფალური ეკლესიების რიცხვი 100-მდე აღწევდა, იმ მიზეზის გამო, რომ რომის ყველა პროვინციის ეკლესია ავტოკეფალური იყო. შემდგომ, ამავე საუკუნეში მიმდინარეობდა შერწყმა-შეერთება ავტოკეფალური ეკლესიებისა იმპერიაში არსებულ დიოცეზთა პარალელურად, რადგანაც იმპერიაში იყო 14 დიოცეზი, ასევე 381 წლისათვის იმპერიაში აღმოჩნდა 14 ავტოკეფალური ეკლესია. ავტოკეფალურ ეკლესიათა შერწყმა-გაერთიანების პროცესი შემდგომაც გრძელდებოდა, განსაკუთრებით V საუკუნის პირველ ნახევარში. ახლა უკვე იმპერიის მთავარი ქალაქების ეკლესიები თავის გარშემო აერთიანებდნენ რამდენიმე დიოცეზის ავტოკეფალურ ეკლესიას. ასე გაერთიანდა ქალაქ რომის ეკლესიაში რამდენიმე დიოცეზი, ხოლო 451 წელს კრებამ ქალაქ კონსტანტინოპოლის ეკლესიას დაუქვემდებარა სამი დიოცეზის – ასიის, პონტოს და თრაკიის დიოცეზთა ავტოკეფალური ეკლესიები. ამიტომაც, V საუკუნის ბოლოსათვის იმპერიაში ავტოკეფალურ ეკლესიათა რიცხვი ძლიერ შემცირდა, და VI საუკუნეში, როგორც ითქვა, უკვე ექვსი ავტოკეფალური ეკლესია არსებობდა მთელ იმპერიაში.

VI საუკუნისათვის ავტოკეფალია დაკარგეს ისეთმა ძველმა ეკლესიებმაც, რომელთაგან ზოგიერთნი თვით მოციქულთა მიერ იყო დაარსებული. თვით იერუსალიმის ეკლესიამაც კი დაკარგა ავტოკეფალია და კესარია-პალესტინის ეპისკოპოსის ხელქვეით იმყოფებოდა. IV მსოფლიო კრებამ მისი ავტოკეფალია მთლიანად აღადგინა. ასევე, ს. ტროიცკის თანახმად, მოციქულთა მიერ დაარსებულმა ათენის ეკლესიამაც ავტოკეფალია დაკარგა და მხოლოდ მრავალი ასეული წლის შემდეგ აღადგინა იგი.

რით გამოიხატება ეკლესიის ავტოკეფალია? ს. ტროიცკი კითხვას ასე უპასუხებს: „თვით ავტორიტეტული განმმარტებლები კანონებისა ავტოკეფალიის არსს ხედავენ სწორედ ხელდასხმაში, რომ მოცემული ეკლესიის ეპისკოპოსებს შეუძლიათ ხელი დაასხან, ანუ აკურთხონ თავიანთი ეკლესიის ახალი ეპისკოპოსები.

არ ექვემდებარებიან არც ერთ პატრიარქს ეკლესიები ბულგარეთისა, კვიპროსისა და იბერიისა (ე.ი. ქართული), რადგანაც მღვდელმთავრები ამ ეკლესიებისა ჩვეულებრივ იღებენ ხიროტონიას თავისივე ეპისკოპოსებისაგან“, – წერს თავის ალფაბეტურ სინტაგმაში მათეოს ბლასტარი.⁹⁸

ყოველივე ზემოთ მოყვანილიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ 320-იან წლებში ორგანიზებული ქართული ეკლესია უსათუოდ ისევე უნდა მონყობილიყო, როგორც იმპერიაში არსებული სხვა ეკლესიები. იმპერიაში კი ყველა პროვინციის ანუ ადმინისტრაციული ერთეულის ეკლესია ავტოკეფალური იყო. საქართველო რომის პროვინცია არ ყოფილა, ის იყო იმპერიის გარეთ არსებული სახელმწიფო. თუკი იმპერიაში ყოველ ადმინისტრაციულ ერთეულს ჰქონდა თავისი ავტოკეფალური ეკლესია, ბუნებრივია, საქართველოს სახელმწიფოს ეკლესიაც ავტოკეფალური უნდა ყოფილიყო.

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას საფრთხე ემუქრებოდა არა IV საუკუნეში, არამედ V და VI საუკუნეებში, რადგანაც ჯერ კიდევ IV საუკუნეში დაწყებული პროვინციების ეკლესიების ავტოკეფალიის გაუქმება V საუკუნეში თითქმის დასრულდა, ხოლო VI საუკუნეში უკვე დაკანონებული იყო. როგორც ვთქვით, იმპერია დაყოფილი იყო 12-14 დიოცეზად, ძალზე მსხვილ ადმინისტრაციულ ერთეულებად, ერთ დიოცეზში შედიოდა 16-მდე პროვინცია. II მსოფლიო კრების დროისთვის, პროვინციათა ეკლესიების შეერთების შემდეგ, იმპერიაში მხოლოდ დიოცეზთა ეკლესიები იყვნენ ავტოკეფალური. საქართველოს ეკლესია არ შეიძლებოდა რომელიმე დიოცეზის ეკლესიას შეეერთებინა, რადგანაც საქართველო იყო თავისთავადი და დამოუკიდებელი სახელმწიფო, ამიტომაც პროვინციათა ეკლესიების შერწყმა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიაზე არავითარ გავლენას არ მოახდენდა. V საუკუნის შუა წლებისათვის კი სავსებით შესაძლებელი იყო, იმპერიის რომელიმე დედაქალაქს პრეტენზია განეცხადებინა ქართულ ეკლესიაზე. საქმე ის იყო, რომ უკვე V საუკუნისათვის იმპერიის მთავარი ქალაქების ეკლესიებმა შეიერთეს თავიანთ გარშემო მყოფი დიოცეზები. ამ დროს დიდი ქალაქების (რომის, ანტიოქიის, კონსტანტინოპოლის, ალექსანდრიის, იერუსალიმის) ხელქვეით აღმოჩნდა მთელი იმპერია, მათ მოიპოვეს აგრეთვე გავლენა იმპერიის გარეთ არსებულ ტერიტორიებზე. მაგალითად, პონტოს დიოცეზი თავისი მისიონერული მოღვაწეობის წყალობით გავლენას ავრცელებდა იმპერიის გარეთ მცხოვრებ ხალხებზე, ახლადმოქცეულ ქრისტიანებზე. პონტოს დიოცეზი 451 წლის მსოფლიო კრებამ დაუქვემდებარა კონსტანტინოპოლს, ამიტომაც პონტოს დიოცეზის გავლენის ქვეშ მყოფი იმპერიის გარეთა ქრისტიანებიც კონსტანტინოპოლს დაექვემდებარნენ. ასევე ანტიოქიაც თავისი მისიონერული მოღვაწეობის გამო გავლენას ძველთაგანვე ავრცელებდა ახლადმოქცეულ ბარბაროსებზე (იმპერიაში ან იმპერიის გარეთ მცხოვრებ არაბერძნულ ხალხებზე): სწორედ V საუკუნიდან გაჩნდა მისწრაფება იმპერიის დედაქალაქისა და სხვა საპატრიარქოებისა, რომ თავიანთ იურისდიქციაში მოექციათ სხვა ეკლესიები. ამიტომაც, ქართული ეკლესია შეიძლებოდა ავტოკეფალური ყოფილიყო IV საუკუნეში, ხოლო V საუკუნეში მისი ავტოკეფალია სადავოდ გაეხადათ, ეცადათ, მოესპოთ ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობა.

ჩვენ უნდა ვიფიქროთ, რომ IV საუკუნეში ქართული ეკლესია ისევე დამოუკიდებელი იყო, როგორც იმპერიაში არსებული პროვინციებისა და დიოცეზების ეკლესიები.

შეიძლება დაისვას კითხვა, თუ IV საუკუნეში არსებობდა ავტოკეფალურ ეკლესიათა დიდი რაოდენობა, რატომ გამოიწვია წინააღმდეგობა მეფე პაპის მიერ სომხური ეკლესიის ავტოკეფალიის გამოცხადებამ 370-იან წლებში?

ცნობილია, რომ კანონიკური სამართლის კორიფემ, ბასილი დიდმა, გააპროტესტა და ანათემას გადასცა სომხური ეკლესიის ეს მოქმედება.

საქმე ის იყო, რომ ამ დროისათვის უკვე პროვინციათა ეკლესიები გაერთიანებული იყო დიოცეზებში. ბასილი დიდი იყო პონტოს დიოცეზის ეგზარქოსი. სომეხთა ის ნაწილი, რომელმაც ავტოკეფალია გამოაცხადა, ადმინისტრაციულად პონტოს დიოცეზში შედიოდა, ე.ი. ადმინისტრაციულად იყო არა დამოუკიდებელი სახელმწიფო, არამედ შედიოდა რომის იმპერიაში, კერძოდ კი, პონტოს დიოცეზში. მთელ პონტოს დიოცეზზე კი თავის იურისდიქციას ახორციელებდა ამ დიოცეზის ეკლესია და მისი ეგზარქოსი ბასილი დიდი. ამიტომაც იყო ის წინააღმდეგი, მის დიოცეზში მცხოვრებ ხალხს მიეღო ავტოკეფალია. ეს მას მიაჩნდა დიოცეზის საეკლესიო განხეთქილებად. ჯერ კიდევ ნიკეის I მსოფლიო კრების (325 წ.) მე-9 კანონის თანახმად, შეიზღუდა ავტოკეფალურ ეკლესიათა უფლებები საოლქო მიტროპოლიტის სასარგებლოდ, „თითოეული სამთავროს ეპისკოპოსები უნდა ემორჩილებოდნენ დედაქალაქის ეპისკოპოსს (მიტროპოლიტს)“. ამ კანონის თანახმადაც, პონტოს დიოცეზის ყველა ეპისკოპოსი დიოცეზის ეგზარქოს ბასილი დიდს უნდა დაქვემდებარებოდა და ავტოკეფალია, დამოუკიდებლობა არ უნდა გამოეცხადებინა. ეს სომეხ ეპისკოპოსებსაც შეეხება, რომელთაც მეფე პაპის დროს სომეხთა ეკლესიის ავტოკეფალია გამოაცხადეს.

ეს კანონი (I მსოფლიო კრების კან. 9) საქართველოს სახელმწიფოს დედაქალაქის, მცხეთის ეპისკოპოსს უქვემდებარებდა ამ სახელმწიფოს ყველა ქრისტიანს.

დედაქალაქის ეპისკოპოსს შეეხება აგრეთვე სარდიკიის მე-6 კანონი, რომელიც ამბობს: „თუ არჩეულ უნდა იქნას დედაქალაქის ეპისკოპოსი (მიტროპოლიტი), საჭიროა მახლობელი ეპისკოპოსების მოწვევა“. ჩვენი ეკლესიის მიმართ ეს იმას ნიშნავს, რომ მცხეთის არქიეპისკოპოსის კურთხევის დროს საჭირო იყო მახლობელი ეკლესიების ეპისკოპოსების მოწვევა ან მათი თანხმობა. ჩვენთვის მეზობელი ეკლესიები იყვნენ ანტიოქია, სომხეთი, პონტო, კონსტანტინოპოლი. ჩანს, მათაც ეკითხებოდნენ, ამ კანონის თანახმად, ახალი ეპისკოპოსის კურთხევის თანხმობას.

დედაქალაქის ეპისკოპოსს შეეხება, აგრეთვე, ქალკედონის კრების მე-12 კანონი, „რამდენი ქალაქიც სამეფო საბუთებით დედაქალაქის პატივითაა დამტკიცებული, ჰქონდეთ მათ ეს პატივი“. ეს, პირველ რიგში, შეეხებოდა იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილის მთავარ ქალაქებს, მაგრამ, ცხადია, განზოგადდებოდა საქართველოს დედაქალაქის, მცხეთის არქიეპისკოპოსზეც. ამ კანონით მიიჩნევა, რომ დედაქალაქის ეპისკოპოსი არის მიტროპოლიტი, ავტოკეფალური ეკლესიის მეთაური. ამიტომაც დამოუკიდებელია საქართველოს სახელმწიფოს დედაქალაქის მეთაურიც, რომელსაც მართლაც ჰქონდა „მთავარეპისკოპოსის“ მაღალი ტიტული. ს. ტროიცი ნერს, რომ მთავარეპისკოპოსის ტიტული, როგორც წესი, ჰქონდა ავტოკეფალური ეკლესიის მეთაურს. „IV-VIII საუკუნეებში ტიტული არქიეპისკოპოსისა ნიშნავდა იერარქს, რომელსაც ჰქონდა უფრო მეტი ძალაუფლება, ვიდრე მიტროპოლიტის ძალაუფლება იყო და, როგორც წესი, მიეკუთვნებოდა ავტოკეფალური ეკლესიის მეთაურს“.⁹⁹

როგორც აღვნიშნეთ, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად, უკვე IV საუკუნის I ნახევრიდანვე ქართული ეკლესიის მეთაურს „მთავარეპისკოპოსის“ ტიტული ჰქონდა, ის ავტოკეფალურ ეკლესიას ედგა სათავეში.

თავი IV

ქართული ეკლესია V საუკუნეში

„დიდ-ბუნებთან კაცთა და სახელთვან გმიბთა
მაგალითებით ისტორია სწუბონის ეზსა,
ზბდის, და დიდებულნი საქმენი კიდევ გუდს
უკეთებენ მოქმედებისათვის, აქვებენ, ამხნეებენ.
თუ ნამეტნავად ის მაგალითები ეზის
საკუთარის ისტორიისანი აზიან.“

ილია შატაღია

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა V საუკუნეში

V საუკუნის დასაწყისში საქართველო უკვე დახარკული ქვეყანა იყო სპარსელთა მიერ. მართალია, სპარსელებმა ვერ შეძლეს ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმება, მაგრამ დაუფარავად ცდილობდნენ ქართველების ასიმილაციას. პირველ რიგში, მათ სურდათ ქართველებს მიეღოთ სპარსული სარწმუნოება – ცეცხლთაყვანისმცემლობა. ისინი ებრძოდნენ და კრძალავდნენ ქართულ ეროვნულ წეს-ჩვეულებებს და ტრადიციებს. ქრისტიანობა იმ დროისათვის უკვე ქართულ ეროვნულ სარწმუნოებად იყო ქცეული და ქართველებს ქრისტიანული წეს-ჩვეულებები ჰქონდათ. მათი მოშლით სპარსელებს იმედი ჰქონდათ, რომ ქართველების ეროვნულ სახეს მოშლიდნენ და სპარსულს დაუახლოვებდნენ.

გარდა ამისა, სპარსელები ქართულ სახელმწიფოებრიობას, ანუ მეფობას ძირს უთხრიდნენ. მათ V საუკუნეში შეძლეს სომხეთსა და ალბანეთში მეფობის გაუქმება, მაგრამ საქართველოში ეს ვერ მოახერხეს, ცხადია, იმ მიზეზის გამო, რომ ქართული სახელმწიფოებრიობა ძლიერი იყო და მისი მოსპობა ადვილი არ იყო. სპარსელებს იმედი ჰქონდათ, რომ თვით საქართველოში მოძებნიდნენ იმ ძალებს, რომელნიც შეებრძოლებოდნენ ქართველ მეფეებს და მოსპობდნენ მეფობას. ქართველი მთავრები და დიდი აზნაურები სპარსელების დახმარებით საქართველოს მეფეს ებრძოდნენ.¹ მართლაც, VI საუკუნის დასაწყისში მეფობის გაუქმება მთავრებისა და დიდი აზნაურების მეოხებით მომხდარა. VI საუკუნეში მეფობის გაუქმების შემდეგ „ქართლის მთავრები და დიდი აზნაურები კი თავს კარგად გრძნობდნენ. მეფობის მოსპობა ქართლში ხომ უმთავრესად მათი საქმე იყო. ძველი ქართველი მემკვიდრე ამტკიცებს, რომ მას შემდეგ, რაც ვახტანგის შთამომავლობას მეფის უფლება წაართვეს, ქართლში უკვე აზნაურები გაბატონდნენო. მართლაც, დიდი აზნაურები ადვილად შეუხმატკვილდნენ სპარსელებს და ეხმარებოდნენ მათ ქვეყნის მართვა-გამგეობაში. სამაგიეროდ, სპარსელებიც მათ თავის წყალობას არ აკლებდნენ, მსხვილ თანამდებობებსა და ჯილდოებს ურიგებდნენ და ზოგჯერ მემკვიდრეობითაც უმტკიცებდნენ მიცემულ მოხელეობას.“²

თუკი სპარსელები ცბიერებითა და ვერაგობით ცდილობდნენ ქართველთა გატყუებას, ბიზანტიის,³ ანუ „ბერძენის“ დამოკიდებულება სრულიად სხვაგვარი იყო საქართველოს მიმართ. ბიზანტიამ IV საუკუნის ბოლოს ჩამოაჭრა ქართულ სახელმწიფოს სამხრეთის ტერიტორიების დიდი ნაწილი, უშუალოდ მდურეთა იმპერიას, ხოლო V საუკუნის პირველ ნახევარში დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილი მიიტაცა. თუკი სპარსელები, ასე თუ ისე, ეროვნულ ინსტიტუტებს (მაგ., ქართულ სახელმწიფოს, ქართულ ეკლესიას) ხელს არ ახლებდნენ და მხოლოდ დახარკვით კმაყოფილდებოდნენ, ბიზანტია მიტაცებულ ქართულ მიწებზე საერთოდ აუქმებდა ყოველგვარ ქართულ ინსტიტუტს, ამიტომაც ქართველებისათვის არაქრისტიანი სპარსელების ბატონობა უფრო მოსათმენი იყო, ვიდრე ქრისტიანი ბერძენების

მოქმედებაა. სწორედ ამან ჰპოვა ასახვა „ქართლის ცხოვრებაში“, სადაც ნათქვამია, რომ როცა ბიზანტიელებმა დასავლეთ საქართველოს მიწები მიიტაცეს, მთელ საქართველოში დიდი ურვა და ნუხილი შეიქმნა და ყოველი ქართველი დიდად გლოვობდაო: „მასვე უამსა გამოვიდეს ბერძენნი... და დაიპყრეს ეგრის-წყლითგან ვიდრე ციხე-გოჯადმდე, მაშინ იქმნა გლოვა და ნუხილი ყოველთა ზედა ქართველთა და იტყოდეს... სამართლად მოანია ღმერთმან ჩუენ ზედა ესე რისხვა, რამეთუ მიგუტუნა ჩუენ წარტყუენვად უცხოთა ნათესავთა და მიგულო ჩუენ საზღვარი ბერძენთაგან, ვითარცა მიულო ვარაზ-ბაქარს მეფესა კლარჯეთი...“⁴

ყოველი ქართველის გლოვა, მემპტიანეების მიერ აღწერილი, შეიძლება ითქვას, ერთადერთი შემთხვევაა ქართველი ერის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე. ქართველების საერთო გლოვა იმით იყო გამონვეული, რომ ბიზანტია მიტაცებულ ქართულ მიწებს სწრაფად რთავდა იმპერიის სისხლსავე ცხოვრებაში და სწრაფადვე კულტურულად „აბერძნებდა“ ქართულ მოსახლეობას. თუკი ქართველებს სპარსელთა წინააღმდეგ ფარად ჰქონდათ ქრისტიანული სარწმუნოება, ბერძნული ასიმილაციისგან მათ არაფერი არ იფარავდა. მიუხედავად ამისა, რადგანაც საქართველოს დიდი და უმთავრესი ნაწილი სპარსთა გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, მთავარი საფრთხე მაინც სპარსელებისგან მოდიოდა. ამ დროს კი, როგორც აღვნიშნეთ, ქართველთა დამცველი სწორედ ბერძნული ორიენტაცია და ქრისტიანობის ის სახე იყო, რომელსაც იმ დროს ბიზანტიაში აღიარებდნენ. ვახტანგ გორგასალი ბერძნული ორიენტაციისა იყო და სიკვდილის წინ ანდერძიც დატოვა, რომ ქართველებს „ბერძენთა სიყვარულ“ არ მიეტოვებინათ, თუმცა „ბერძენებს“ შეებრძოლა კიდეც და საქართველოს დაუბრუნა მათგან მიტაცებული ტერიტორიები.

აღსანიშნავია, რომ იმ დროს, V საუკუნეში, არსებობდა ორი განსხვავებული მიმართულება ქრისტიანობაში. ერთ მიმართულებას ბიზანტია მფარველობდა და აღიარებდა, ხოლო მეორე მიმართულებას სპარსეთის სახელმწიფო მფარველობდა. ქრისტიანობის იმ მიმართულებას, რომელსაც სპარსეთი მფარველობდა, ს. ჯანაშია „სპარსულ“ ქრისტიანობას უწოდებს. ასე მაგალითად. ის წერს: „პირველ კათალიკოსად ვახტანგმა დიოფიზიტობის მომხრე პირი დანიშნა და ამით „სპარსულ“ ქრისტიანობას, მონოფიზიტობას, აშკარა ბრძოლა გამოუცხადა.“⁵

არ იქნებოდა სწორი, თუ წარმოვიდგენდით, რომ სპარსეთი ქრისტიანობის ყოველ მიმართულებას ებრძოდა. სპარსეთი მხოლოდ იმ მიმართულებას, ქრისტიანობის იმ ფრთას ებრძოდა, რომელიც იმ მომენტში რომის (ბიზანტიის) იმპერიაში იყო აღიარებული. თვითონ სპარსეთში მრავალი ქრისტიანი ცხოვრობდა და სპარსელების არცთუ მცირე ნაწილი ქრისტიანი იყო, მათ ჰქონდათ თავიანთი ეკლესია და თავიანთი საეკლესიო იერარქია, ხოლო სპარსეთის იმპერიაში მცხოვრები ხალხები, მაგალითად, სირიელები და სომხები ქრისტიანები იყვნენ, რომელთა ეკლესიებიც სპარსეთისათვის მისაღები იყო.

სპარსეთის სამეფო კარმა, როცა მიხვდა, რომ მაზდეანობის გავრცელება არცთუ ადვილი იყო და ქრისტიანი ხალხები არ დათმობდნენ თავიანთ სარწმუნოებას, შეცვალა სარწმუნოებრივი პოლიტიკა. იმ მიზნით, რათა მის იმპერიაში მცხოვრები ქრისტიანები ბიზანტიური გავლენის ქვეშ არ ყოფილიყვნენ, სპარსეთმა იწეობა, რომ ისინი მოქცეულიყვნენ ირანოფილურად განწყობილი ქრისტიანული ეკლესიების გავლენისა და კონტროლის სფეროში. ასეთები იყვნენ ანტიბიზანტიურად განწყობილი სირიული და სპარსული ეკლესიები. „მის შემდეგ, რაც დაეცა სომეხ მეფეთა ტახტი (428 წ.), სომხეთში სპარსთა ხელისუფლებამ ფეხი მტკიცედ მოიკიდა, ბიზანტიის იმპერიისადმი დაპირისპირებული ირანის შაჰის კარი იმ ხანებში მხარს უჭერდა სირიული კულტურის გავლენის გავრცელებას ბერძნულის სანინაალმდეგოდ, სირიულ კულტურას სომხეთში, ისედაც ღრმად ჰქონდა ფესვები გამდგარი და მთავრობის მფარველობის პირობებში მას კიდევ უფრო გაეშალა ფრთები“.⁶ სპარსელნი სირიულ ქრისტიანობას მფარველობდნენ ბიზანტიელთა საპირისპიროდ. აღსანიშნავია, რომ ამ დროისათვის სირიული ქრისტიანობის ცენტრი ანტიოქია იყო. V საუკუნის შემდეგ, კი სირიული ეკლესია ორად გაიყო: დასავლეთი სირიული ეკლესია, რომელიც სირია ლიბანს მოიცავდა, და აღმოსავლეთი სირიული ეკლესია, რომელიც ჩრდილო მესოპოტამიას და ირანს მოიცავდა.⁷

სპარსეთის (ქალდეური) ქრისტიანები (მოგვიანებით ნესტორიანები) ოდესღაც თავის თავს ნესტორიანებს არ უწოდებდნენ. ეს სახელი მათ უწოდეს ბერძნებმა და მონოფიზიტებმა. მოხერხებული ეროვნული ბაზა ბერძნული ეკლესიისაგან განშორებისათვის სირიულენოვანი ერეტიკოსებისათვის იყო სპარსეთი. მათი განმანათლებელი იყო სასაზღვრო ედესის სკოლა.

სპარსეთის ქრისტიანებმა 410 წლის კრებაზე გამოაცხადეს თავიანთი ავტოკეფალია თავისი კათალიკოსის მეთაურობით. ადრე ისინი ცდილობდნენ ანტიოქიის გათავისუფლებას ბერძენი პატრიარქისაგან. 423 წლის კრებამ აუკრძალა ამ ეკლესიის წევრებს ყოველგვარი კავშირი ანტიოქიის პატრიარქთან⁸ (ისინი ანტიოქიის მართლმადიდებლურ ეკლესიას „მელქიტურს“ უწოდებდნენ, რაც ქართულად „სამეფოს“ ნიშნავს).

სირიული ეკლესიის (რომელიც შემდეგ იაკობიტებად და ნესტორიანებად გაიყო) ცენტრი ანტიოქია იყო. ანტიოქიაში უამრავი ქრისტიანული სარწმუნოებრივი მიმართულება არსებობდა. V საუკუნეში ანტიოქიის ეკლესია დაყოფილი იყო მრავალ იურისდიქციად. IV საუკუნის ბოლოს, ა. კარტაშევის თანახმად, კიდევ ახალი იურისდიქცია წარმოიქმნა: „ანტიოქია ამ დროს უკვე დაყოფილი იყო სამ იურისდიქციად, ახლა წარმოიქმნა მეოთხე. აქ არსებობდა: 1. მელეტის იურისდიქცია. 2. ევზოის იურისდიქცია (არიანულის მაგვარი). 3. პავლინის იურისდიქცია. 4. აპოლინარის (375 წლისათვის) იურისდიქცია“.⁹

ასე რომ, V საუკუნისათვის ქრისტიანობაში არსებობდა სპარსოფილური ფრთა,

რომელიც მკვეთრად გამოხატული ანტიბერძნული მიმართულებისა იყო. თვით სპარსეთშიც კი ავტოკეფალური ეკლესია არსებობდა, რომელსაც კათალიკოსი მართავდა. თუ V საუკუნის დასაწყისში სპარსოფილური იყო სირიისა და სპარსეთის ეკლესიები, ამ საუკუნის ბოლოსთვის სომხეთის ეკლესიაც ძირითადად სპარსოფილური და სპარსეთის სახელმწიფოსთვის მისაღები ეკლესია იყო.

ცხადია, ასეთი მდგომარეობა გავლენას მოახდენდა სპარსეთის გავლენის სფეროში არსებულ საქართველოს საზოგადოებაზე. საქართველოში V საუკუნისათვის უთუოდ არსებობდნენ როგორც ბერძნული (ელინოფილური), ასევე სპარსოფილური ქრისტიანული საეკლესიო დაჯგუფებანი. სწორედ ამიტომ საქართველოს მეფე საგანგებო და ძალზე დაძაბულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. როგორც აღვნიშნეთ, სპარსეთის სურვილი იყო საერთოდ მოესპო ქართული სახელმწიფოებრიობა, ამიტომაც მთავრებსა და დიდ აზნაურებს ხელს უწყობდა ამაში. გარდა ამისა, ქვეყანაში არსებული სპარსოფილური საეკლესიო წრეები, სპარსთაგან დახმარების მოიმედენი, ალბათ, სწორედ სპარსეთის პოლიტიკის განხორციელებისათვის ზრუნავდნენ. თავის მხრივ, ბიზანტიაც აქტიურად ერეოდა საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და დაუსჯელად არ ტოვებდა სპარსოფილების გავლენის გაფართოებას. მაგალითად, როცა მეფე ვარაზ-ბაქარის დროს ბიზანტიამ მიიტაცა კლარჯეთი და ვახტანგის დროს ეგრისის ნაწილი, ქართველები ამბობდნენ: „...არა კეთილად ვიპყართ სჯული ქრისტესი და წესი იოვანეს მცნებისა, სამართლად მოანია ღმერთმან ჩუენ ზედა ესე რისხვა, რამეთუ მიგუცნა ჩუენ წარტყუენვად უცხოთა ნათესავთა და მიგველო ჩუენ საზღვარი ბერძენთაგან, ვითარცა მიულო ვარაზ-ბაქარს მეფესა კლარჯეთი და იგი ცოდვითა ვარაზ-ბაქარისითა მოინია, რამეთუ ვერ კეთილად ეპყრა სჯული ქრისტესი“.¹⁰

ქართველი მეფეები, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ერთდროულად ან ორივე დამპყრობელს – სპარსეთსა და საბერძნეთს – ებრძოდნენ, ანდა ბრძნულად იყენებდნენ წინააღმდეგობას ამ სახელმწიფოთა შორის და ხან ბერძნებს ებრძოდნენ სპარსელთა ძალით, ხან კი სპარსელებს ბერძენთა ძალით.

398-400 წლებში მეფობდა ფარსმანი. „მეფეთა ამბავის“ თანახმად, ფარსმანს ხარკის გადახდაც კი შეუწყვეტია ირანელებისათვის, მეორე მხრივ, თითქოსდა ბიზანტიელებსაც ებრძოდა.¹¹

შემდგომი მეფე მირდატი „მტერ ექმნა ბერძენთა და სპარსთა. ბერძენთაგან ეძიებდა კლარჯეთს, საზღვარსა ქართლისასა, ხოლო სპარსთა არა მისცემდა ხარკსა“.¹² სპარსელებმა ის დაამარცხეს.

V საუკუნის 20-იან წლებში გამეფდა არჩილი. ჯუანშერის თანახმად, ამ არჩილმა „მოირთო ძალი საბერძნეთით და წარძლუანებითა ჯუარისათა იწყო ბრძოლად სპარსთა“. ცეცხლის მსახურნი განუდევნია, ეკლესიები მოუკაზმია, სინამდვილეში კი, ნ. ჯანაშიას აზრით, ქართლი ამ დროს ირანს ემორჩილებოდა.

V საუკუნის 40-იანი წლებიდან ირანმა დაიწყო ახალი, მეტად აქტიური და აგრესიული პოლიტიკის გატარება, რომლის მიზანი იყო მოესპო ქართლის შინაგანი დამოუკიდებლობა და გადაექცია ის (და ამიერკავკასია) ირანის პროვინციად.

ირანელებმა გადაწყვიტეს ქართლის (და ამიერკავკასიის) იზოლაცია არაირანული (ბერძნულ-რომაული) სამყაროსაგან.¹³

„საინტერესოა, რომ ირანელებს კავშირის გაბმა მოუხერხებიათ ქრისტიანულ ეკლესიასთანაც კი, რომელსაც ისინი საერთოდ ებრძოდნენ. ამას უადვილებდათ ის გარემოება, რომ ამ დროს ქრისტიანულ ეკლესიაში უამრავი სხვადასხვა მიმდინარეობა არსებობდა, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ უალრესად მტრულად იყვნენ განწყობილნი. ორთოდოქსალურ ეკლესიას კონსტანტინოპოლი მფარველობდა, მაგრამ მას უძლიერესი ოპოზიცია ჰყავდა ძირითადად აღმოსავლეთში. ირანელები მხარს უჭერდნენ ოპოზიციონერებს, რომლებსაც ორთოდოქსებისა და მაშასადამე, მათ უკან მდგომი სახელმწიფოს წინააღმდეგ იყენებდნენ.“¹⁴

„ამ პერიოდში ქართლსა და ამიერკავკასიის სხვა ქვეყნებში მიმდინარეობს ფეოდალიზაციის პროცესი, რომელიც გულისხმობს გააფთრებულ ბრძოლას ცენტრალურ ხელისუფლებასა (მეფეს) და ცენტრიდანულ ძალებს (ფეოდალებს) შორის. ფეოდალთა მიზანი იყო მემკვიდრეობით დაემტკიცებინათ ის მიწები და თანამდებობები, რომლებიც მათ ეჭირათ. ამასთან, ისინი ცდილობდნენ მაქსიმალურად შეეზღუდათ მეფის უფლებები მათ ხელქვეით არსებულ მიწებზე. მეფე კი იმისთვის იბრძოდა, რომ თავისი გამგებლობიდან არ გაეშვა ეს მიწები, სრული ძალაუფლება შეენარჩუნებინა მთელი სამეფოს მიწა-წყალზე და ყოველ თანამდებობაზე დანიშნა მხოლოდ მისი სურვილით მომხდარიყო. ირანელები იყენებდნენ ამ წინააღმდეგობას და ფეოდალებს ჰპირდებოდნენ მათთვის სასურველი პრივილეგიების დამტკიცებას. ყოველივე ზემოაღნიშნული საშუალებას აძლევდა ირანელებს ამიერკავკასიის ქვეყნების საეკლესიო ცხოვრებაშიც ჩარეულიყვნენ. პირველწყაროებში კარგად არის ასახული, თუ როგორ ერეოდნენ ისინი სომხური ეკლესიის საქმეებში (მაგალითად, V საუკუნის 20-იანი წლებიდან სომხეთის ეკლესიის მეთაურს, კათალიკოსს შაჰი ნიშნავდა თავისი სურვილის მიხედვით). ჩანს, ირანელებს ქართლშიც დაუმყარებიათ კავშირი გარკვეულ საეკლესიო წრეებთან. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მატიანის ცნობა, რომლის თანახმადაც, არჩილის ძის, მირდატის დროს ქართლის მთავარეპისკოპოსი გლონოქორი „ერისთვადცა“ იყო ბარაზბოდ პიტიახშისაგან ქართლს და პერეთს“.¹⁵ ბუნებრივი იქნებოდა, რომ გლონოქორისთვის ირანელებს დაეკისრებინათ არამარტო ერისთავობა, არამედ რომელიმე სხვა მნიშვნელოვანი საერო ფუნქცია. მაგალითად, ჩვენ ვიცით, რომ სწორედ ამ პერიოდში ირანელების მიერ დანიშნული სომხეთის კათალიკოსები ცხოველ მონაწილეობას იღებდნენ ირანელებისათვის ხარკის აკრეფაში. ასეა, თუ ისე, როგორც ნ. ჯანაშია აღნიშნავს, „ირანელების მიერ ქართლის ეკ-

ლესიასთან კავშირის გაბმა არსებითად ნიშნავდა ადგილობრივი აზნაურების გარკვეულ ფენასთან კავშირის დამყარებას¹⁶.

„როცა ზოგი აზნაური გამდიდრდა და გაძლიერდა, მას უკვე მეფის მორჩილება აღარ სურდა. გარდა ამისა, აზნაურებს მეფისგან მამულები ჰქონდათ მიღებული სამსახურის პირობით. მეფე ამ მამულებს თავის საკუთრებად თვლიდა. აზნაურებს კი მათი დათმობა ენანებოდათ და საბოლოოდ მიჩემება სურდათ. გაჩაღდა ბრძოლა მეფესა და დიდ აზნაურ-მთავრებს შორის. ამით ისარგებლეს სპარსელებმა, მეფის უკმაყოფილო აზნაურებთან კავშირი გააბეს და ისინი თავის მხარეზე გადაიბირეს“¹⁷. ქართული ეკლესია V საუკუნეში უდიდეს მინისმფლობელად გადაიქცა და ისეთივე ინტერესები გაუჩნდა, როგორც სხვა მინისმფლობელებს, ეს ჩანს როგორც „ქართლის ცხოვრებიდან“, ისე „მოქცევაჲ ქართლისაჲდან“.

„ეპისკოპოსებად ამ დროს უკვე წარჩინებულებს, აზნაურებს ვხედავთ. ამ ეპისკოპოსებს ახლა თავისი მეფე ისევე მოძულებული ჰყავდათ, როგორც მთავრებსა და სხვა დიდ აზნაურებს. ეკლესიას V საუკუნეში უკვე დიდი მამულები ჰქონდა. ამ მამულების გამო ქართლის მეფესა და სამღვდელეობას შორის ისეთივე ბრძოლა გაჩაღდა, როგორც მეფესა და სხვა დიდ აზნაურებს შორის იყო. ამიტომ დაუახლოვდა ერთმანეთს სპარსელები და ქართლის სამღვდელეობა. თანდათან ქართლის მთავარეპისკოპოსი და ეპისკოპოსების უმრავლესობა სპარსელების მხარეს გადავიდა ისევე, როგორც მეზობელ სომხეთში. სამაგიეროდ სპარსელები თავის მომხრე ეპისკოპოსებს უხვად აჯილდოებდნენ. იყო ისეთი შემთხვევაც, როცა ქართლის მთავარეპისკოპოსი ერისთავადაც კი იყო დანიშნული სპარსელების მიერ. ასე დაიწყო ქართლის მთავრებისა და ეპისკოპოსების ბრძოლა სპარსელებთან ხელიხელ ჩაკიდებით ქართლის მეფის წინააღმდეგ“¹⁸.

„ქართლის ცხოვრებისა“ და სხვა წყაროებში გადმოცემული მიქაელ მთავარეპისკოპოსისა და ვახტანგ მეფის ბრძოლა უთუოდ ადასტურებს ს. ჯანაშიასა და ნ. ჯანაშიას ზემოთ მოყვანილ თვალსაზრისს. „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ვახტანგ გორგასალი პირდაპირ ეუბნება მიქაელს, რომ მას საეკლესიო სიმდიდრე აქვს დაგროვილი და ამ სიმდიდრის დაკარგვისა ეშინია, – „ვეცხლისმოყუარე ხარ შენ, რამეთუ შენცა მეგუადრუცე ხარ ქრისტესი“¹⁹.

„მეგუადრუცე“ ნიშნავს მოღარეს, სიმდიდრის დამგროვებელსა და შემნახველს. სწორედ ამ დაგროვილი სიმდიდრის დაკარგვის ეშინოდა მიქაელს. უმთავრეს სიმდიდრედ იმ დროს მინა ითვლებოდა. მინა აზნაურებსა და სხვა ფეოდალებს, როგორც აღნიშნული იყო, მეფისგან ჰქონდათ მიღებული. მინის საბოლოოდ მისაკუთრების სურვილი იყო მიზეზი მეფესა და აზნაურთა შორის გაჩაღებული ომისა. სომხეთში 428 წელს ადგილობრივი ფეოდალების შემწეობით სპარსელებმა მეფობა გააუქმეს. ასევე მომხდარა ქართლშიც VI საუკუნის დასაწყისში. აქაც დიდმა აზნაურებმა სპარსელთა დახმარებით მეფობა გააუქმეს. ქართული მატრიანე აღნიშნავს კი-

დეც ამას: „ხოლო ვინამდგან მოაკლდა მეფობა შვილთა გორგასლისათა, მით ჟამითგან ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა ვიდრე ამათადმდე, არამედ დაესრულა უფლება ქართლისა აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათგან“.²⁰ სპარსმა ხელისუფალმა ქართლში მეფობის გაუქმების შემდეგ, „...უნყო ზრახვად ერისთავთა ქართლისათა: აღუთქუა კეთილი დიდი და დაუნერა საერისთაოთა მათთა მამულობა შვილითი-შვილამდე, და ესრეთ წარიბირნა ლიქნითა და განდგეს ერისთავნი და თუს-თუსად ხარკსა მისცემდეს ქასრე ამბარეზსა“.²¹

არამართო სპარსელები ემხრობოდნენ ქართველ დიდაზნაურ-ერისთავებს ქართველ მეფეთა წინააღმდეგ ომში, არამედ ბერძენიც. ისინი ერისთავებს სახელოებს და მამულებს უტოვებდნენ მემკვიდრეობის უფლებით, მაშინ როცა ქართველ მეფეთა დროს მათ თანამდებობები და მიწები სამსახურის პირობით ჰქონდათ მიცემული და თანამდებობიდან გადაყენების დროს მიწებსაც კარგავდნენ. ახლა კი მათი თანამდებობა მემკვიდრეობით შვილებსა და შვილიშვილებს გადაეცემოდა:

„ესრეთ რა უცალო იქმნეს სპარსნი, მაშინ შვითქუნეს ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი, ზემონი და ქვემონი, და წარგზავნეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა და ითხოვეს, რათა ...იყვნენ ერისთავნი იგი თუს-თუსსა საერისთაოსა შეუცვალებელად“.²²

თუ აქამდე, ქართველ მეფეთა დროს, ქართული ეკლესიის მეთაური მეფის მიერ „ისმებოდა“ და კათალიკოსის სიკვდილის შემდეგ მის ადგილს სულ სხვა გვარის ადამიანი იჭერდა, ამის შემდეგ კათალიკოსის თანამდებობაც მემკვიდრეობითი გახდა. მცხეთაში VI საუკუნეში ორ ოჯახს კათალიკოსის თანამდებობა მემკვიდრეობით მიუღია და კათალიკოსობას ამ ოჯახის წევრები იღებდნენ. ამის შესახებ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ წერს: – შემდგომად მეფობდა ფარსმან სსუა და კათალიკოზი იყო დასაბია. მკუდრი მცხეთელი. და აქამდგან ორთა სახლთა აღიღეს კათალიკოზობა მცხეთელთა მკუდრთა“.²³

როგორც ჩანს, ზემომოყვანილი გვაძლევს უფლებას ითქვას, რომ ეკლესია იყო მდიდარი მიწისმფლობელი, რომლის მეთაურებსაც ერისთავ-აზნაურთა მსგავსად სურდათ (და მიაღწიეს კიდევ) მიეღოთ მემკვიდრეობითი თანამდებობები. გააფთრებული ბრძოლები ცენტრალურ ხელისუფლებასა (მეფესა) და ცენტრიდანულ ძალებს (ფეოდალებს) შორის, რომელიც მიმდინარეობდა V საუკუნის მანძილზე, დამთავრდა ცენტრალური ხელისუფლების დამარცხებითა და მეფობის მოსპობით.

უთუოდ, ზემოაღნიშნული იყო მიზეზი ვახტანგ გორგასლისა და მიქაელ მთავარეპისკოპოსის შებრძოლებისა და არა სარწმუნოებრივი განსხვავება. ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობდა, რომ ვახტანგ მეფე მონოფიზიტი იყო, ხოლო მიქაელი – ქალკედონიტი, რის გამოც კონფლიქტურ ურთიერთდამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ. ეს სწორი არ უნდა იყოს, ვახტანგ გორგასალი მონოფიზიტი არ ყოფილა. ის იყო ქალკედონიტი მართლმადიდებელი, ისე, როგორც მიქაელ მთავარეპისკოპოსი. არც საპირისპირო აზრია სწორი – მიქაელი მონოფიზიტი არ ყოფილა, არამედ სამაგალითო

ქალკედონიტი იყო.²⁴ მეფესა და მთავარეპისკოპოსს შორის კონფლიქტი არსებობდა სწორედ ზემოაღნიშნული წინააღმდეგობის გამო ცენტრალურ ხელისუფლებასა და აზნაურ ერისთავ-ფეოდალებს შორის.

იქამდე, ნახევარი საუკუნით ადრე, V საუკუნის ორმოციანი წლების დასაწყისში შაჰმა იეზიდგერდ II-მ (438-457) თავის ქვეშევრდომ ქვეყნებს, მათ შორის ქართლსაც, უბრძანა ცხენოსანი ჯარი გაეგზავნათ შუა აზიაში, სადაც ირანელები ქუშანებს ებრძოდნენ.

შაჰის ბრძანებით ამიერკავკასიაში ჩატარდა აღწერა: გადამხდელთა კატეგორიაში ირანელებმა ახლა ქრისტიანული ეკლესიაც შეიყვანეს. ამჯერად ირანელებმა გადამწყვეტი ბრძოლა გამოუცხადეს ქრისტიანულ ეკლესიასაც. ამიერკავკასიისა და ბიზანტიის რელიგიის ერთიანობა მიუღებელი იყო ირანისთვის. შაჰი შეეცადა მაზდეანობა გაეგრძელებინა. მან სომხეთში გააგზავნა ბრძანება მაზდეანობის მიღების მოთხოვნით. სომხებმა უარი შეუთვალეს. მაშინ შაჰმა ქართლის, სომხეთისა და ალბანეთის თავკაცები სასწრაფოდ თავისთან დაიბარა. V ს-ის სომეხი ისტორიკოსის ლაზარ ფარპეტის სიტყვით, „ქართველთა ქვეყნიდან (წავიდნენ) ბდეშხი არშუშა და ქვეყნის სხვა ტანუტერები“.²⁵ ჩასულებს შაჰმა კატეგორიულად მოსთხოვა მაზდეანობის მიღება. სხვა გამოსავალი რომ არ ჩანდა, სამივე ქვეყნის თავკაცებმა გადწყვიტეს დათანხმებულებოდნენ შაჰის მოთხოვნას, მაგრამ სამშობლოში დაბრუნებისთანავე ისევ ქრისტიანობა მიეღოთ, რაზედაც ფიცი მისცეს ერთმანეთს... როგორც ეტყობა, შაჰს ეტყვი შეჰპარვია მათ გულწრფელობაში. ქართლის პიტიახში არშუშა და სომხეთის მარზპანის ვასაკ სიუნის ორი ვაჟი მას თავისთან დაუტოვებია. ამიერკავკასიელ დიდებულებს ირანელებმა თან გამოაყოლეს მოგვები, რომელთაც უნდა დაეხურათ ეკლესიები, აღმოეფხვრათ ქრისტიანობა. მხოლოდ სომხებს 700-ზე მეტი მოგვი მიჰყვებოდა. სომხეთში მოგვების მოქმედებამ „გამოინვია საერთო-სახალხო აჯანყება ირანელების წინააღმდეგ (450 წ.). მალე აჯანყება მოედო ალბანეთსაც. 451 წელს ირანელებმა შეძლეს მისი ჩახშობა... ირანელები მაინც იძულებული გახდნენ აჯანყებულთა წინაშე რიგ დათმობებზე წასულიყვნენ... ირანელებმა უარი თქვეს ამიერკავკასიის ხალხთა ასიმილაციის პოლიტიკაზე, აღადგინეს სარწმუნოებრივი თავისუფლება, შეამსუბუქეს სამხედრო ბეგარა და გადასახადები... მიუხედავად იმისა, რომ ქართლს აჯანყებაში მონაწილეობა არ მიუღია, აჯანყებას გავლენა უნდა მოეხდინა ირანის პოლიტიკაზე ქართლის მიმართაც“.²⁶

უთუოდ ამის შედეგი იყო, რომ ქართველებმა ამის შემდეგ გაბედეს და ქართული ეკლესიის მეთაურად საბერძნეთიდან ჩამოიყვანეს მღვდელი და ის მთავარეპისკოპოსად დასვეს. ვახტანგ გორგასლის დედამ საგდუხტმა „მოიყვანა მღვდელი ქეზმარიტი საბერძნეთით, სახელით მიქაელ და დაადგინა იგი ეპისკოპოსად ზემოსა ეკლესიასა“.²⁷

451 წლის აჯანყებამდე (რომლის შემდეგაც სპარსეთი ეკლესიებისა და ქრისტ-

იანობის მიმართ დამთმობი გახდა) შეუძლებელი იყო, საბერძნეთიდან მოწვეულ პრობერძნული ორიენტაციის პირს ეკლესია ემართა. მართლაც, 436-448 წლებში ქართულ ეკლესიას მართავდა პროირანელი, სპარსოფილი მობიდანო, რომელსაც ჩვენი მემატინე „ნათესავით სპარსს“ უწოდებს. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად კი, ვახტანგ გორგასლის მამის, მირდატის დროს, V საუკუნის 40-იან წლებში, ქართული ეკლესიის მეთაური იყო სპარსოფილი, სპარსთა მიერ ქართლ-ალბანეთის ერისთავად დანიშნული გლონოქორი.

სომხეთ-ალბანეთის აჯანყების შემდეგ სპარსეთმა ეკლესიის მიმართ პოლიტიკა შეარბილა. ამან კი შესაძლებელი გახადა პრობერძნული ორიენტაციის მიქაელი დაეყენებინათ ქართული ეკლესიის სათავეში.

463 წელს ირანელებმა დაამარცხეს ალბანელები და მეფობა გააუქმეს ალბანეთში. ირანის შაჰის პეროზის (459-484) დროს ირანს ომი ჰქონდა შუა აზიაში. აქ პეროზი დამარცხდა და ტყვედ ჩავარდა. გათავისუფლება მან შეძლო უზარმაზარი გამოსასყიდის გადახდით. 60-იანი წლების შუა ხანებში კავკასიონის ქედი გადმოლახეს ჰუნებმა, დაარბიეს ქართლი და სომხეთი. ჯუანშერი მათ ოსებს უწოდებს, რომელთაც მოაოხრეს ქართლი და მოიტაცეს ვახტანგ მეფის და მირანდუხტი. ვახტანგს მდგომარეობა გართულებული ჰქონდა ქვეყნის შიგნით, ირანელთა გამთიშველი პოლიტიკის წყალობით ზოგიერთი უმალღესი დიდებული სრულებით არ ეპუებოდა მეფეს,²⁸ მაგალითად, ვარსკენ პიტიახში. ირანელები ხელს უწყობდნენ ბრძოლას თვით სამეფო სახლშიც. სამეფო სახლის ორი შტო – ბაქარისა და რევის შთამომავლები ერთმანეთს ებრძოდნენ. ვახტანგი ბაქარ მირიანის ძის შტოს ეკუთვნოდა. ვახტანგს მნიშვნელოვანი ოპოზიცია ჰყოლია ეკლესიაში. „...ამ პერიოდში მრავლდება სხვადასხვა რელიგიური მიმდინარეობა და სექტა. ბრძოლა მათ შორის შეურიგებელი იყო. გაბატონებული იყვნენ დიოფიზიტები, რომელთა მთავარ მოწინააღმდეგედ მონოფიზიტები გამოდიოდნენ. ქართლში გავრცელება მიუღია ნესტორიანობასაც, რომელსაც ამ პერიოდში მხარს უჭერდნენ ირანელები“.²⁹

ს. ჯანაშია წერს: – „რაკი ქრისტიანობის მოსპობა და მაზდენობის საყოველთაოდ გავრცელება სპარსელებმა ვერ მოახერხეს, მათ პოლიტიკა გამოცვალეს. ამ დროს ქრისტიანები სხვადასხვა მიმართულებად იყვნენ დაყოფილნი, რომელნიც ერთმანეთს ებრძოდნენ. ეს ბრძოლა საზოგადოებრივსა და ეროვნულ ნიადაგზე იყო წარმომდგარი, მაგრამ გარეგნულად იგი სარწმუნოებრივი საკითხების გარშემო წარმოებდა. საბოლოოდ რომის სახელმწიფოში დიოფიზიტობამ გაიმარჯვა. დიოფიზიტობას მხარს უჭერდა რომის მთავრობა.“

ამ გარემოებას ჩაებლაუჭა ახლა სპარსეთის მთავრობა, რომელსაც უნდოდა ესარგებლა ქრისტიანების შინაური შფოთითა და ბრძოლით თავისი საკუთარი ინტერესებისათვის. ახლა სპარსეთის მთავრობა მხარს უჭერდა ისეთ ქრისტიანობას, რომელსაც ებრძოდა სპარსეთის მტერი – რომის მთავრობა. თუ ქრისტიანობის დათმო-

ბა არ გსურთ, მაშინ ისეთი ქრისტიანობა მაინც უნდა მიიღოთ, რომელიც რომის მეფის სარწმუნოებისაგან განსხვავდებაო – ასე მოითხოვდა ახლა სპარსეთის შაჰი თავისი ქრისტიანი ქვეშევრდომებისაგან... ამ ხერხით სპარსელებმა თავის მხარეზე გადაიყვანეს უმაღლესი სამღვდელთა და დიდი აზნაურები სომხეთში, ქართლსა და ალბანეთში. ეპისკოპოსებად ამ დროს უკვე წარჩინებულებს, აზნაურებს ვხედავთ. ამ ეპისკოპოსებს ახლა თავისი მეფე ისევე მოძულებული ჰყავდათ, როგორც მთავრებსა და სხვა დიდ აზნაურებს.³⁰ ჯუანშერის მიხედვით, ირანელებს ვახტანგი წაუყვანიათ საომრად შუა აზიაში და ინდოეთში, „ვახტანგის სპარსეთიდან დაბრუნება შეიძლება დაიდოს წმ-იანი წლების ბოლოსათვის... ჩანს, სწორედ ამ დროიდან იწყება ვახტანგის ძირითადი საქმიანობა, რომლის მთავარი ხაზები იყო ბრძოლა სახელმწიფოს ცენტრალიზაციისა და ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის. ეს ხაზები მჭიდროდ იყო გადახლართული ერთმანეთთან, რადგან ცენტრალური ძალები თავის ბრძოლაში მნიშვნელოვან წილად იყენებდნენ ირანელებს, რომელნიც თავის მხრივ ეყრდნობოდნენ ამ ძალებს. თავისი საქმიანობა ვახტანგმა, და სავსებით გონივრულადაც, დაიწყო ბრძოლით ქვეყნის შინაგანი სიმტკიცის შექმნისათვის. პირველი იერიში მან მიიტანა ეკლესიაზე, რომლის რეორგანიზაციაც დაუსახავს მიზნად“.³¹

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ის გარემოება, რომ დაკრულვა და ეკლესიიდან გაძევება ანუ, ალბათ, განკვეთა მეფის გარდა სპასაც ენია, უეჭველია, იმის მომასწავებელი უნდა იყოს, რომ უთანხმოება მაშინ მარტო მეფის მოქმედების გამო კი არ უნდა იყოს ჩამოვარდნილი, არამედ სპას, ე. ი. მაღალ სამხედრო წრეს და რაინდობასაც ედებოდა ბრალი. მაშასადამე, ვახტანგ გორგასალის გეგმა და მოქმედება მარტო მისი პირადი განზრახვა არ უნდა ყოფილიყო, არამედ, როგორც ეტყობა, ამ მონინავე სამხედრო წრისაც.“

ამგვარად ირკვევა, რომ კათალიკოსების დანესებასა და ახალ ეპისკოპოსთა დანიშვნასთან დაკავშირებულ უთანხმოებაში ორ მოპირდაპირე ბანაკთან უნდა გვევლინებოდეს საქმე. ერთი მხრით, ყოფილა ვახტანგი, „სპა“ და პეტრე და სამუელ ეპისკოპოზები დანარჩენი 12 საეპისკოპოზო პირითურთ, მეორე მხრით, მიქაელ მთავარეპისკოპოზი თავისი თანამოაზრეებითურთ.³²

„ერთი კი ცხადია, ამდენი ეპისკოპოსის ერთად კურთხევა აშკარად მიგვიითითებს იმაზე, რომ ვახტანგი ქართლის ეკლესიის რალაც დიდ რეორგანიზაციას ისახავდა მიზნად. ამასთან, როგორც ირკვევა, ეს რეორგანიზაცია უფრო პოლიტიკური ხასიათისა უნდა ყოფილიყო, ვიდრე საეკლესიო.“

კათალიკოსობის დანესებით, სამეფო ხელისუფლება, უეჭველია, მეტ გავლენას იძენდა მღვდელმთავარზე, რომლის არჩევაში მეფეს მეტი ხმა ეძლეოდა. და ბოლოს, ვახტანგმა მოიცილა მთავარეპისკოპოსი, რომელიც, ეტყობა, მის მონინაღმდევთა ბანაკს ეკუთვნოდა. ახლად დანიშნული ეპისკოპოსების სიმრავლე (თორმეტი ეპისკოპოსი) გვიჩვენებს, რომ ვახტანგმა, ერთი მხრივ, შეცვალა ზოგი ეპისკოპო-

სი, ცხადია, მიქაელის მომხრე და მეორე მხრივ, დაანესა ახალი საეპისკოპოსოები. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ახალხელდასმულ ეპისკოპოსთაგან ხუთი კახეთ-ჰერეთ-კუხეთში უნდა მჯდარიყო. როგორც ირკვევა, ვახტანგი განსაკუთრებით ყურადღებას აქცევდა თავისი დომენის, კახეთ-კუხეთ-ჰერეთის განმტკიცებას, რადგან სავსებით გასაგები მიზეზით, მას სურდა სრული ბატონ-პატრონი გამხდარიყო თავის ძირითად დასაყრდენ მინა-წყალზე“.³³

განსაკუთრებით საინტერესოა ნ. ჯანაშიას აზრი იმის შესახებ, რომ ქართულ ეკლესიაში კათალიკოსობის დანესებამდე ყოფილა არა ერთადერთი საეპისკოპოსო, როგორც ამჟამად ფიქრობს ზოგიერთი ისტორიკოსი, არამედ მრავალი საეპისკოპოსო და უკვე არსებული საეპისკოპოსოს ზოგიერთი მეთაური ვახტანგს შეუცვლია კათალიკოსობის დანესების დროს. ვახტანგმა შეცვალა მისი პოლიტიკის მონინაალმდევე ეპისკოპოსები. „ამავე მიზნით იქნებოდა ახალი ეპისკოპოსი დანიშნული რუსთავში. უნდა ვიფიქროთ, რომ მან შეცვალა ძველი, ვახტანგის მონინაალმდევე მღვდელმთავარი. მართლაც, აქ ჩვენ საქმე უნდა გვქონდეს სწორედ ეპისკოპოსის შეცვლასთან და არა საეპისკოპოსოს დაარსებასთან. შეუძლებელია, ასეთ დიდ საერისთავო ცენტრში, სამეფო საგვარეულოს ერთ-ერთი შტოს რეზიდენციაში, რუსთავში, მანამდე ეპისკოპოსი არ მჯდარიყო. ამ დროს ქართლში სულ ოცამდე საეპისკოპოსო ყოფილა: მცხეთის, სამთავისის, რუისის, ნიქოზის, წილკნის, თბილისის, მანგლისის, ბოლნისის, ცურტავის, ჭერემის, რუსთავის, ნინოწმინდის, ხორნაბუჯის, ბოდბის, ჩელთის, აწყვერის, წუნდის, ახიზის, ერუშეთის და სხვა“.³⁴

მაშასადამე, ჯერ კიდევ კათალიკოსობის დანესებამდე, ქართულ ეკლესიაში მრავალი საეპისკოპოსო ყოფილა. ამ თვალსაზრისის გამოთქმისას ნ. ჯანაშია ეყრდნობოდა ივ. ჯავახიშვილის, ს. ჯანაშიას, ს. კაკაბაძის, კ. კეკელიძის, ზ. ალექსიძის შრომებს.³⁵

„კათალიკოსობის დანესების თარიღის შესახებ უნდა ითქვას, რომ 472 წელს „შუშანიკის წამებაში“ ჯერ კიდევ იხსენიება ეპისკოპოსთა თავი, მაგრამ უკვე 506 წლის საეკლესიო კრების საბუთებში ქართლის მღვდელმთავარს კათალიკოსი ეწოდება. წყაროების ერთმხრივი მოწმობით კათალიკოსობის დანესება უშუალოდ მოჰყოლია ვახტანგის დაბრუნებას ირანიდან. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ეს უნდა მომხდარიყო V საუკუნის 70-იან წლებში“.³⁶ კათალიკოსობის დანესებით ვახტანგმა ეკლესია დაუმორჩილა სახელმწიფოს. 482 წელს ვახტანგმა ომი დაიწყო სპარსელების წინააღმდეგ. 484 წელს ვახტანგმა ვარსკენი მოაკვლევინა და ამით თავიდან მოიშორა სპარსელების მომხრე აზნაურთა მეთაური. მანამდე კი ვახტანგმა ააშენა ახალი ქალაქები, ციხე-სიმაგრეები, გაამაგრა ისინი. ხელთ იგდო კავკასიონის გადასასვლელები და გაამაგრა. კავკასიის გადაღმა მცხოვრებ ჰუნებთან გამართა მოლაპარაკება და პირობაც მიიღო მათგან, რომ სპარსელებთან ომის დროს ჯარს მიაშველებდნენ. „ამ ამბავის გაგონებაზე სომხებს გაუხარდათ და იმედი მოუცათ, ქართველები და ჩვენ

ერთად სპარსელებს როგორმე ვძლევეთო. მაგრამ ერთმა სომეხმა ნახარარმა თავისი თანამოძმეები დააბეზლა და სპარსეთის მარზპანს მათი მოქმედების გეგმა შეატყობინა. ამის შემდეგ სპარსელები მზადებას შეუდგნენ“.³⁷

ირანელებმა ორი დიდი ლაშქარი გამოაგზავნეს. ქართველებს პუნების მაშველი ჯარი არ მოუვიდათ, ასევე სომხებიც. ვაჰან მამიკონიანის სიტყვით „...სომხებს შორის არ იყო ერთიანობა და მოსალოდნელი იყო ლალატი“,³⁸ როგორც შემდგომში აღმოჩნდა, ვაჰანის შიში არ იყო მოკლებული რეალურ საფუძველს.³⁹

„...მოლაღატეებმა თავისი დანაპირები შეასრულეს, მიატოვეს ბრძოლის ველი, არეცდარევა შეიტანეს მებრძოლთა რიგებში და ბოლოს, მთელი ლაშქარი შედრკა და გაიქცა. ირანელები დაედევნენ გაქცეულებს, ბევრი დახოცეს, ბევრიც ტყვედ ჩაიგდეს, მაგრამ თავისი გამარჯვება მაინც ვერ მიიყვანეს ბოლომდე...“⁴⁰

ირანელთა სარდალს მოუვიდა ბრძანება, „ქართლის მეფე ვახტანგი ან შეეპყრა, ან მოეკლა, ანდა ქვეყნიდან განედევნა“.⁴¹ ირანელთა სარდალი შევიდა ქართლში, სადაც შეკრიბა ადგილობრივი დიდებულები, რომლებიც თავიდანვე მხარს არ უჭერდნენ ვახტანგს, მათ შეუერთდნენ ისინიც, ვინც გორგასალს შემდგომში განუდგნენ... ვახტანგმა თავი შეაფარა ეგრისს.

ამ დროს ირანიდან მოვიდა პეროზისა და ირანელთა ჯარის დაღუპვის ამბავი... ირანელები უაღრესად მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდნენ, ამან აიძულა ისინი, მთელ რიგ მნიშვნელოვან დათმობაზე წასულიყვნენ... აჯანყებულ სომეხთა მოთხოვნით, ირანელებმა პირობა დადეს, შეეწყვიტათ ქრისტიანობის დევნა, არ დაერღვიათ ადგილობრივი ტრადიციები... 485 წელს აჯანყებულთა მეთაური ვაჰან მამიკონიანი სომხეთის მარზპანად დანიშნეს. ირანელები ალბანელების მიმართაც წასულან დათმობაზე, კერძოდ, იქ მეფობა აღუდგენიათ“.⁴² სპარსეთმა შეწყვიტა ქრისტიანთა დევნა მთელ ამიერკავკასიაში. ქართველ მეფეთა ტახტი განმტკიცდა. თუნდაც ის, რომ ალბანეთშიც კი, სადაც მეფობა გაუქმებული იყო, მეფობა აღდგა, მიუთითებს ქართული სამეფო ტახტის განმტკიცებას.

ეს იყო ვახტანგ გორგასლის გამარჯვება. ვახტანგი, ცხადია, ამის შემდეგ შეებრძოლებოდა შინაურ მტრებს და გაიმარჯვებდა მათზეც. მას „სპა“ ედგა მხარში.

ვახტანგმა შეძლო რეფორმების ჩატარება ეკლესიაში. შეცვალა და დანიშნა ახალი ეპისკოპოსები, მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანი ალბათ ისაა, რომ ვახტანგმა შეძლო საქართველოს გაერთიანება.

დ. მუსხელიშვილი წერს:

„გორგასლის ეპოქის თანადროული ბიზანტიური და სომხური წყაროების ანალიზის საფუძველზე ჩვენ შევეცადეთ დაგვესაბუთებინა, რომ ლეონტი მროველის მონშობა შეესაბამება სინამდვილეს და რომ ქართლის მეფემ ვახტანგ გორგასალმა ნამდვილად გააერთიანა დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველო V საუკუნის 60-70-იან წლებში და ეგრისის ყოფილი მმართველი თავის ერისთავად გახადა... ჩვენ

არ გამოვრიცხავთ შესაძლებლობას მსგავსი პოლიტიკური სიტუაციის არსებობისა ფარნავაზის დროს“.⁴³

ვახტანგის დროს შესაძლებელი გახდა, ქართველებს დაუბრკოლებლად ელიარებიანთ ქრისტიანობა (სპარსელთაგან ამის გამო შიში აღარ ჰქონდათ) და საქართველოს დაუბრუნდა მტერთაგან მიტაცებული ნანილები. ეს, ცხადია, ვახტანგს ხალხის უსაყვარლეს გმირად ხდიდა.

„საერთოდ, მერმინდელ ქართველ ისტორიკოსებს ვახტანგ გორგასლის მთელი ცხოვრება-მოღვაწეობა უმთავრესად ასეთი სარწმუნოებისა და ქრისტიანობისათვის წარმოებულ ბრძოლად აქვთ დასურათებული. თვით ვახტანგ გორგასლის სიკვდილსაც კი ჯუანშერი ქრისტიანობისათვის წამებად სთვლიდა. მისი სიტყვით, ქართველი „მორწმუნე ერი ჰნატრიდა მეფესა, რამეთუ ქრისტესთვის მოიკლაო“.⁴⁴ „არსენი კათალიკოზის სიტყვით, მეფე ვახტანგი მალალი ტანის კაცი ყოფილა. მეფის სამხედრო იარაღი და სამოსელი, თურმე, არსენის დროსაც კი ინახებოდა. იგი ამბობს: ვახტანგ მეფე იყო „ჰასაკითა უმეტეს ყოველთა კაცთა, რამეთუ ათორმეტი ბრჭალი კაცისა იყო სიმაღლე მისი და ანცა რომელ არს აბჯარი და სამოსელი მისი, მისგან უფროს საცნაურ არს“ მეფის გოლიათური სიმაღლეო“.⁴⁵

ვახტანგი გარდაიცვალა 502-506 წლებში. ს. გორგაძე ვახტანგის გარდაცვალებას 503 წელზე დებდა, მისივე თანახმად, ვახტანგი უნდა დაბადებულიყო 443 წელს. ივ. ჯავახიშვილი ვახტანგის გარდაცვალებას 502 წლის შემდგომით ათარილებდა.⁴⁶

ვახტანგ გორგასლის ცხოვრება ⁴⁷

მეფე მირდატის დატყვევების შემდეგ, სპარსელებმა დაიპყრეს საქართველო, შებიღნეს ეკლესიები. ქართველებმა დამალეს ჯვრები და ყოველ ეკლესიაში ცეცხლისმსახურმა სპარსელებმა ალაგზნეს ცეცხლი.

ქართველ მეფეთა ოჯახი კახეთის ხევში დარჩა. სამი წლის შემდეგ აღმოსავლეთიდან მტრის შემოსევის გამო სპარსთა მეფემ საქართველოსათვის ვერ მოიტყა. მაშინ შეითქვენ აზნაურები, დასვეს მცხეთაში მეფედ მეფე თრდატის ძე არჩილი, რომელიც მეფე მირდატის ძმისწული იყო. არჩილმა მოიყვანა ცოლი საბერძნეთიდან. მან განაცხადა სპარსთა მტრობა. გამოაჩინა ჯვრები და მოკაზმა ეკლესიები. მოსრეს და განასხეს ცეცხლმსახური საქართველოს საზღვრებიდან. მეფეს მოუვიდა მაშველი ძალა საბერძნეთიდან და ჯვრის წარძღვანებით დაიწყო სპარსთა წინააღმდეგ ბრძოლა. სპარსთა მეფის ერისთავმა, რომელიც ერისთავობდა რანსა, მოვაკანსა და ქართლში არჩილის გამეფებამდე, შეკრიბა სპა რანისა, მოვაკანისა, ადარბადაგანისა და გაემართა არჩილის წინააღმდეგ. არჩილ მეფე დაუხვდა რანისა და ქართლის საზღვარზე – მდინარე ბერდრუჯზე. პატიოსანი ჯვრის ძალით დაამარცხა, დახოცა და დაატყვევა მტერი, შევიდა რანში და მოვიდა ქართლში გამარჯვებული. განაუღინა ქადაგი სრულიად საქართველოში. აუწყა ყველას „არა ჩვენი ძალით, არც სიბხნით, არც სიბრძნით, არც სპის სიმრავლით ვძლიეთ მტერს, არამედ ჩვენი უფლის, ღვთის ძის, იესო ქრისტეს ძალით, რომელმაც მოგვცა წინამძღვრად და საქურველად ჯვარი მისი პატიოსანი. ახლა ყოველმა ქართველმა ადიდეთ სამება ერთარსება, ღმერთი დაუსაბამო, ყოვლის დამბადებელი. შეწირეთ მადლობა და მტკიცე იყოს თქვენი გული წმიდა სამების სარწმუნოებაზე“. და ყოველთა ქართველთა შესწირეს მადლობა ღმერთის მიმართ და განაახლეს ეკლესიები. არჩილ მეფემ ააშენა მცხეთაში სტეფანწმინდის ეკლესია, არაგვის კარზე.

არჩილს ჰყავდა ძე, რომელსაც უწოდა მირდატი. მორწმუნე და ღვთისმსახური, მამის მსგავსად. უმეტესად ებრძოდა სპარსელებს, შედიოდა და აოხრებდა რანსა და მოვაკანს, რადგანაც იმ დროს სპარსთა მეფე ებრძოდა ინდოელებს, სინდებსა და აბაშებს და არ შეეძლო დიდი სპის საქართველოში გამოგზავნა, ხოლო რანის, მოვაკანისა და ადარბადაგანის სპას ქართველები ამარცხებდნენ, შედიოდნენ და იპყრობდნენ რანსა და მოვაკანს.

იმ დროს რანის ერისთავი იყო ბარზაბოდი, ის წინააღმდეგობას ვერ უწევდა ქართველებს და ამაგრებდა ციხე-ქალაქებს, ხოლო რანში შესული ქართველები შებრძოლებისას მის ლაშქარს მუდამ ამარცხებდნენ.

ბარზაბოდს ჰყავდა ასული ქმნულკეთილი და მშვენიერი, რომელსაც ერქვა საგდუსტი. ეს ქალი შეუყვარდა მირდატს და ქალის სიყვარულისთვის ინება მშვიდობის ჩამოგდება რანსა და ქართლს შორის. მირდატს შერთეს საგდუსტი, ისინი სამშვილ-

დის საერისთავოში ცხოვრობდნენ არჩილის მეფობის დროს. ამ საგდუხტ დედოფალ-მა გამოიკითხა ქრისტეს რჯული. მისმა ქმარმა მოჰგვარა სჯულის მცოდნე კაცები, უთარგმნეს საგდუხტს ჩვენი უფლის, იესო ქრისტეს სახარება და აუნყეს მას, რომ ჭეშმარიტი ღმერთი არის ქრისტე, რომელიც ჩვენი ხსნიასთვის განკაცდა.

საგდუხტ დედოფალმა გულისხმა-ჰყო და იცნო ჭეშმარიტი რჯული, დატოვა ცეცხლისმსახურება, მონათლა და შეიქნა მორწმუნე და აღაშენა სამშვილდის სიონი.

არჩილის დროს გარდაიცვალა სამი ეპისკოპოსი: იონა, გრიგოლი და ბასილი. ბასილის შემდგომ არჩილმა დასვა ეპისკოპოსი, რომელსაც ერქვა მობიდანი. ის იყო „ნათესავით“ სპარსელი, აჩვენებდა მართლმადიდებლობას, სინამდვილეში კი იყო ურჯულო მოგვი და შემშლელი წესთა. ვერ იგრძნო არჩილ მეფემ მისი ურჯულოება. მობიდანიც არ აცხადებდა თავის რჯულს, არამედ ფარულად წერდა საცდურ ნიგნებს, რომელნიც შემდგომ დანვა ჭეშმარიტმა ეპისკოპოსმა მიქაელმა, რომელიც განიკვეთა ვახტანგ მეფის მიმართ კადნიერი ქცევისთვის.

არჩილის შემდეგ გამეფდა მისი ძე მირდატი. დედოფალმა საგდუხტმა შვა ასული, უწოდეს სახელი ხუარანძე. ოთხი წლის შემდეგ შვა ძე და უწოდა მას სახელი სპარსულად ვარან-ხუასრო-თანგ, ხოლო ქართულად ვახტანგ. ვახტანგი აღსაზრდელად მოითხოვა დიდი ვედრებით სპასპეტმა საურმაგმა, მისცა მას მეფემ, რამეთუ წესი იყო, რომ მეფეთა შვილები წარჩინებულთა ოჯახებში უნდა აღზრდილიყვნენ. მეექვსე წელს საგდუხტმა შვა ასული, რომელსაც მირანდუხტი უწოდეს. მას კასპის სპასალარი ზრდიდა ქალაქ კასპში. ამის შემდეგ მეორე წელს მოკვდა მირდატ მეფე და დარჩა ვახტანგ შვიდი წლის ყრმა.

საგდუხტ დედოფალს შეეშინდა, რომ მამამის ბარზაბოდს შური არ ეძია თავისი ქვეყნის მოოხრებისთვის, ქართლში არ შემოჭრილიყო და არ წარენწყმიდა ქრისტეს რჯული. ნავიდა ბარდავში, შეევედრა მამამისს, მუხლმოდრეკილმა, თავმოხდილმა და ძუძუებამოყრილმა ცრემლით ითხოვა შეწყალება. ევედრებოდა, არ ეხსენებინა ნამოქმედარი ქმრისა და მამამთილისა, შეენდო რჯულის დატოვება, არ აეძულებინა ქრისტეს რჯულის დატოვება, რამეთუ იგი არის ჭეშმარიტი ღმერთი, და ევედრებოდა, რათა მისი შვილი თავის მამულში დაეტოვებინა და მისი მოურავი ყოფილიყო სპარსთა მეფის წინაშე.

მამინ ბარზაბოდმა, გამზადებულმა ქართველთა ბოროტის ყოფისთვის, შეიწყალა თავისი ასული, აღასრულა ყოველი მისი თხოვნა, ხოლო რჯულისთვის ასე თქვა: „იძულებით არც ერთ ქართველს ქრისტეს რჯულს არ დავაგდებინებ, მაგრამ გავაგზავნი თქვენს ქალაქებში ცეცხლის მსახურებს და იყვნენ იქ ჩვენი რჯულის ეპისკოპოსები, რომელი ქართველიც თავისი ნებით აირჩევს ჩვენს რჯულს, მას ნუ დააბრკოლებთ“.

საგდუხტ დედოფალი შიშის გამო დაეთანხმა. მამინ ბარზაბოდმა მცხეთაში მოგზავნა ცეცხლისმსახურები და მათი ეპისკოპოსი ბინქარანი. ისინი დასხდნენ მოგ-

ვთას. ბარზაბოდის სიკვდილის შემდეგ, მის ნაცვლად სპარსთა მეფემ დაადგინა ვარაზ-ბაკური, ძმა საგდუხტ დედოფლისა. მეფემ გარდაცვლილი სპასპეტის, საურმაგის ნაცვლად დაადგინა სხვა სპასპეტი, რომელსაც ერქვა ჯუანშერი.

ბინქარან, ცეცხლის მსახურთა ეპისკოპოსი, ქართველებს ასწავლიდა თავის რჯულს. მან წარჩინებულთაგანი ვერავინ შეაცდინა, მაგრამ წვრილი ერიდან მრავალი მიაქცია ცეცხლმსახურებაზე. და შეერია ქართლის წვრილ ერს ცეცხლმსახურება. ამისათვის მწუხარე იყო საგდუხტ დედოფალი. მაგრამ სპარსთა მძლავრობის გამო ვერაფერს ბედავდა. მაშინ მოიყვანა საბერძნეთიდან ჭეშმარიტი მღვდელი, სახელად მიქაელი და დაადგინა იგი ზემო ეკლესიის ეპისკოპოსად. რამეთუ მობიდან ეპისკოპოსი გარდაცვლილი იყო. ეს მიქაელ ეპისკოპოსი წინაღუდგა ბინქარან მაცდურს და ყოველ ქართველს ასწავლიდა ჭეშმარიტ რჯულს. ამან თავის რჯულზე დააყენა ყოველი წარჩინებული ქართველი და ერის უმრავლესობაც. მაგრამ წვრილი ერის მცირე ნაწილი ცეცხლმსახურებაზე მიიქცა. მაშინ, როცა ვახტანგი ათი წლის გახდა, გადმოვიდა ოსების ურიცხვი სპა.⁴⁸ მათ მოტყვევენეს ქართლი მტკვრის თავიდან ხუნანამდე, მაგრამ ციხე-ქალაქები ვერ აიღეს, კასპის გარდა. ქალაქი კასპი შემუსრეს და სამი წლის მირანდუხტი, ვახტანგის და წაიყვანეს. ამ დროს დარჩათ წარუტყვევნელად ხევნი ქართლისანი: კახეთი, კლარჯეთი და ეგრისი. ჩავლეს რანი და მოვაკანი, ისიც წარტყვევენეს და დარუბანდის კარით დაბრუნდნენ ოსეთში.

იმ დროს შემოვიდნენ ბერძნები აფხაზეთიდან, რამეთუ ბერძნებს ეჭირათ ეგრისწყლის ქვემო ქვეყანა და დაიპყრეს ბერძნებმა ეგრისწყლიდან ვიდრე ციხე-გოჯამდე.

მაშინ შეიქნა გლოვა და ნუხილი ყოველთა ქართველთა და იტყოდნენ: „განვაზრავლეთ ცოდვა ღვთის მიმართ და არა კეთილად ვიპყარიო სჯული ქრისტესი და წესი იოვანეს მცნებისა. სამართლიანად მოანია ღმერთმა ეს რისხვა ჩვენზე, რამეთუ მიგვცა ჩვენ წარსატყვევნელად უცხო ერს და ჩვენი საზღვარი მიიტაცეს ბერძნებმა, ისე, როგორც მეფე ვარაზ-ბაქარის დროს კლარჯეთი. ის ვარაზ-ბაქარის ცოდვით მოინია, რამეთუ კეთილად ვერ იპყრა ქრისტეს რჯული. ხოლო ეს არა ჩვენი მეფეების ცოდვისაგან იქმნა, არამედ ერის ცოდვისაგან, ახლა ჩვენი მეფე ყრმა არის და არა გვყავს წინამძღვარი, რომელიც ქრისტეს სასოებით და ჯვრის წინამძღოლობით წარგვიძღვებოდა წინ. მაგრამ უნდა ვიძიოთ ჩვენ შური პირველად ოსებზე და შემდგომ უნდა მოვიძიოთ ბერძენთაგან მიტაცებული ქართლის საზღვარი“.⁴⁹ ამას ამბობდა ყოველი ქართველი და იყვნენ დიდ მწუხარებაში.

ვახტანგი იზრდებოდა და სწავლობდა მიქაელ ეპისკოპოსისგან უფლის ყოველ მცნებას. სიყრმიდანვე შეიყვარა ქრისტეს რჯული, ქართლის ყოველ მეფეზე უფრო მეტად. მაგრამ წუხდა იმის გამო, რომ ქართლი დატყვევებული იყო ცეცხლმსახურების მიერ, ხოლო ქართლის საზღვრები კი მიტაცებული. მაგრამ სპარსთა მძლავრობის გამო ვერ აცხადებდა.

როცა ვახტანგი თხოუმეტი წლის გახდა, მოუხმო ქართლის ყველა წარჩინებულს.

ყველანი შემოიკრიბნენ ქალაქში. მეფემ გაამზადა ერთი სახლი და დაჯდა მალალ საყდარზე (ე.ი. ტახტზე), სპასპეტი ჯუანშერი და ორივე ეპისკოპოსი აგრეთვე საყდრებზე დასხდნენ, ხოლო სხვა ყოველი ერისთავი სელებზე დასხდნენ. ათასისთავე-ბი, ასისთავეები და ერი ფეხზე იდგა.

მეფემ, ვითარცა მოხუცებულმა და ბრძენმა, და როგორც ფილოსოფოსთა შორის აღზრდილმა, წარმოთქვა სიტყვა. მოუწოდა ოსებზე შურისძიებისკენ. ეს რომ სპარსთა და ბერძენთა მეფეთაგან მოგვესვლოდა, მოვითმენდით, მაგრამ იმის მოთმენა, რაც ჩვენ მოგვანიეს ოსებმა, არ შეიძლება, სიკვდილი სჯობს ჩვენთვისაო.

ჯუანშერ სპასპეტმა გრძელი სიტყვით მიმართა მეფეს და უთხრა, თუმცა სიბრძნით, ძალით, სიმბნით და აგებულებით სრულყოფილი ხარ, მაგრამ მხედრობისთვის არასრულწლოვანი ხარ. გამოარჩიე ერთი ვინმე ჩვენთაგანი სპის წინამძღვრად, ხოლო შენ იყავ შინ და განაგე მეფობა, შენ რომ ომის დროს იძლიო, ქვეყანა წარწყმდება, რადგანაც ქვეყანაზე შენი ნაცვალი სხვა არავინ არისო.

ვახტანგ მეფე არ დაეთანხმა და თვითვე ინება ჯარის წინამძღვრობა. შემოიკრიბა საქართველოს სპა – ასი ათასი მხედარი და სამოცი ათასი ქვეითი. გამოგზავნა აგრეთვე ვარაზბაკურმა თავისი სპა – თორმეტი ათასი მხედარი. შეუერთდნენ მას კავკასიელი მეფეები ორმოცდაათი ათასი მხედრით, და წარემართა ღვთის სახელით, განვლო დარიალანის კარი და, როცა შევიდა ოსეთში, იყო თექვსმეტი წლის.

ოსეთის მეფეებმა შეკრიბეს თავიანთი სპა, მიიღეს აგრეთვე ხაზარეთიდან ძალები და დახვდნენ ვახტანგს მდინარეზე, რომელიც დარიალანს გაივლის და ჩადის ოსეთის ველზე. ამ მდინარესაც არაგვი (თერგი) ჰქვია, რამეთუ ერთი მთიდან გამოდის ორივე: ქართლის არაგვი და ოსეთის არაგვი. ორივე ჯარმა მდინარის აქეთ და იქით დაიბანაკა. პირველ შვიდ დღეს მდინარეზე ერთმანეთს ბუმბურაზეები ებრძოდნენ. იბრძოდა ერთი ხაზარი გოლიათი, სახელად თარხანი. მან ქართველი სახელგანთქმული მებრძოლი დაამარცხა, რომლის მსგავსი ჯარში არავინ იყო. მეორე დღეს თვით ვახტანგი გავიდა მის წინააღმდეგ. თარხანმა უთხრა, მე გოლიათებს და გამოცდილ გმირებს ვებრძვი და არა ყმანვილებს, მაგრამ შენთვის თავს დავიმდაბლებო. მოკლა ის ვახტანგმა ოროლით. მეორე დღეს გამოვიდა საბრძოლველად ბაყათარ ოსი. გამოვლო მან მდინარე და ისრებს ესროდა ვახტანგს. მაგრამ ვახტანგი თავისი გონების სიმახვილით, თვალის სიფიცხითა და ტაიჭის სიკისკასით ირიდებდა ისრებს, რამეთუ შორიდანვე ხედავდა მომავალ ისარს, ხლდებოდა და სიმარჯვით მიეახლებოდა. ამიერ და იმიერ სპათაგან იყო ცემა ბუკებისა და დაფდაფებისა. იძროდა ხმისაგან მთა და ბორცვი. მოჰკლა ხმლით ვახტანგმა ბაყათარი.

ქართველთა ჯარი გაემზადა საომრად: წინ დადგნენ ცხენ-თოროსანი და ჯაჭვ-ჩაბალახოსანი მეომრები. მათ უკან ქვეითნი, ხოლო ქვეითთა უკან მხედრები. ძლიერი ბრძოლის შემდეგ ოსები იძლივნენ და გაიქცნენ. მრავალი დაატყვევეს.

დაიმორჩილა ვახტანგმა ოსები და ყივჩაღები⁵⁰ და შექმნა კარნი ოსეთისანი, რო-

მელსაც ჩვენ დარიალისად ვუნოდებთ, ალაშენა მასზე მაღალნი გოდოლნი. და მახლობელი მთიელები მცველებად დაუდგინა. ყივჩაღებს და ოსებს იქ გადმოსვლა აღარ შეუძლიათ ქართველთა მეფის ბრძანების გარეშე.

ვახტანგი შევიდა პაჭანიკეთში, რამეთუ მაშინ პაჭანიკეთი ოსეთს ესაზღვრებოდა და იქვე იყო ჯიქეთი. მრავალი დროის შემდეგ პაჭანიკები და ჯიქები თურქებმა ამ ადგილებიდან განდევნეს. პაჭანიკები დასავლეთით წავიდნენ, ხოლო ჯიქები დამკვიდრდნენ აფხაზეთის ბოლოს. ვახტანგმა გამოიხსნა თავისი და მირანდუხტი ტყვეობისაგან და გამოგზავნა ის საქართველოში დარიალის გზით, ხოლო თვითონ ქართველთა დიდი სპით წავიდა აფხაზეთში. იმ დროს ბერძენთა მეფე მოუცლელი იყო სპარსელებთან ბრძოლის გამო, ამიტომაც არ შეეძლო ვახტანგის წინააღმდეგ აფხაზეთში თავისი სპის გამოგზავნა. ვახტანგმა აიღო აფხაზეთის ყველა ციხე სამ წელიწადში, ვიდრე ციხე-გოჯამდე.⁵¹

ვახტანგი დაბრუნდა სამეუფო ქალაქ მცხეთაში. ქალაქის მოსახლეობა, ქალები და კაცები, ფეხქვეშ უფენდნენ ნაჭრებსა და სამოსელს, თავზე აყრიდნენ დრამასა და დრაჰმას, აღუნევენელი ხმით შეასხამდნენ ქებას, რამეთუ არც ერთ მეფეს ასეთი ძლიერი წყობა-შებრძოლების ხელოვნება არ ჰქონია.

გაუგზავნა ვახტანგმა სპარსთა მეფეს ძვირფასი ძღვენი ბინქარან ეპისკოპოსის ხელით და ითხოვა სპარსთა მეფისაგან ასული ცოლად, რომელსაც ერქვა ბაღენდუხტი. სპარსთა მეფემ მისცა თავისი ასული და მზითვად სომხეთი და ყოველი კავკასიელი მეფე. მისწერა წიგნი ვახტანგს და მოუხმო ბერძენთა კეისრის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

შეკრიბა ვახტანგმა თავისი და კავკასიელი მეფეების სპა — ორასი ათასი კაცი. შეუერთდა მას რანის ერისთავი, მისი დედის ძმა ვარაზ-ბაკური არდაბადაგანის, რანისა და მოვაკანის ორასი ათასი მხედრით.

იმ დროს ვახტანგი იყო ოცდაორი წლის, ყველა კაცზე მაღალი, სახით უმშვენიერესი, ძალით ძლიერი, ისეთი, რომ აღჭურვილი, ფეხით ირემს ენეოდა და რქით იჭერდა და აგრეთვე შეჭურვილ ცხენს მხრებით აიღებდა და მცხეთიდან არმაზის ციხეში ადიოდა.

ვახტანგი და მისი დები იყვნენ შთამომავლები ბაქარ მირიანის ძისა. ხოლო მირიანი და გრიგოლი იყვნენ რევ მირიანის ძის შთამომავლები. მათ კუხეთი ჰქონდათ და რუსთა-ქალაქში ცხოვრობდნენ, მაგრამ შემცირებულნი იყვნენ ერთმანეთის კვლით.

მირიან მეფიდან ვახტანგ მეფემდე გარდასული იყო თაობა რვა, ხოლო მეფენი ათნი. გასული იყო 157 წელიწადი, ხოლო ეპისკოპოსი ჭეშმარიტ წესზე მდგომი გარდაცვლილი იყო რვა, ხოლო სხვები წესის შემშლელები იყვნენ.

ვახტანგი გაემართა საბერძნეთისკენ. შევიდა სომხეთში, მას აქ შეუერთდნენ სომხეთის ერისთავები. ციხე-ქალაქი, რომელსაც კარნუ ქალაქი ეწოდება, ვერ აიღეს, რადგანაც სამი მაღალი ზღუდე ჰქონდა. დატოვა იქ საბრძოლველად მხედრობა და

თვითონ შევიდა პონტოში. გზაზე სამი ქალაქი მოაოხრა: ანძორეთი, ეკელეტი და სტერი. შემოადგა ლაშქარი პონტოს ზღვისპირეთის დიდ ქალაქს და ლაშქარმა თითქმის კონსტანტინეს ქალაქამდე მიაღწია. სპარსელები ეკლესიის მსახურებს ჰკლავდნენ. ვახტანგ მეფემ ამცნო სომხების სპას, აგრეთვე სპარსელებს, არ მოეკლათ სამღვდელოება, არამედ დაეტყვეებინათ. ვახტანგმა წარმოთქვა სიტყვა და უთხრა მათ: როცა მირიან მეფე სპარსთ მეფეს შემოჰყვა აქ ბერძენთა წინააღმდეგ საომრად, ასევე უყოფდნენ მონესეებსა და ეკლესიის მსახურებს, ამიტომაც დამარცხდნენ. იმ დროიდან ბერძნებმა ჩვენ, ქართველებს, წაგვართვეს მინები პონტოს (შავი) ზღვის აღმოსავლეთით, და ერთმანეთს შეებრძოლნენ ანძიანძორში, სადაც ამჟამად არის საფლავი დიდი მოძღვრისა გრიგოლისა და აქედან უკუიქცნენ ჩვენი მეფეებიო.

ვახტანგმა სომხეთის სპას შეახსენა თავიანთი ეკლესიის ისტორია და ყველას მოუთხრო შინაარსი ნებროთის იმ წიგნისა, რომელიც დაფარულად ჰქონდათ ქართველ მეფეებს. ყველას უბრძანა, არაფერი ევნოთ ეკლესიებისა და ღვთისმსახურებისათვის. ვახტანგმა ამცნო ყველა დამალულ მონესეს (სამღვდელოებს), გამოსულიყვნენ სამალავიდან. ტყვეები გაათავისუფლა. გამოვიდნენ მღვდლები, დიაკვნები და მონესე მონაზვნები სამალავებიდან. მათთან იყო ორი კაცი: პეტრე მღვდელი, გრიგოლ ღვთისმეტყველის ერთ-ერთი მონაფე, რომელიც მის საფლავზე მღვდელობდა და სამოელ მონაზონი. ისინი წარუდგნენ ვახტანგს ტყვეთა და ეკლესიების განთავისუფლებისათვის მადლობის შესანიშნავად. ვახტანგმა პეტრე მღვდელი და სამოელ მონაზონი თავისთან დაიტოვა. უთხრა მას პეტრემ: „ეკლესიანი ხორცთანი უფრო მეტია ღვთის წინაშე, ვიდრე ქვის ეკლესიები. ქვის ეკლესიები როდესმე დაირღვევიან და ამავე ქვებით კვლავ აღაშენებენ, ხოლო ეკლესიანი ხორცთანი როცა დაირღვევიან, ვერავინ შეძლებს მათ განკურნებას, ვერც მკურნალი და ვერც მეფე, და შენ რამდენი მართალი კაცი დაგიცია! მე მსურს შენი აღდგინება, რათა არ იყო იმ კაცთა მსგავსი, რომელნიც მარჯვენით აგებენ, ხოლო მარცხენით არღვევენ და არც ისეთი, რომელნიც პირით აკურთხებენ და გულით სწყევლიან და აგინებენ. არამედ იყო როგორც კეთილხსენებული მეფეები, რომლებმაც დაიპყრეს სოფელი და არც სასუფეველს განშორებიან. მე მნებავს, რათა შენ მიერ აღგზნებული ეს ცეცხლი შენვე დაშრიტო და იყო მეგობარი კეისრისა, როგორც დღემდე იყავი სპარსელებისა. ბერძნები არიან ნათესავნი ღმრთისანი“.

მიუგო მეფემ: „მნებავს, რომ ამ ღამეს თქვენი ღვთის ძალით მეჩვენოს ჩემი და კეისრის შეკრება და რომ ჩვენ შორის სიყვარულის დამყარებაზე უნდა იყოს მსჯელობა, რათა ვცნა მე, რომ ქრისტეს სურს ჩემთან შენი ამგვარი ლაპარაკი“.

პეტრემ ითხოვა დრო ღვთისთვის და წავიდა.

მეფემ ილოცა და დანვა. თვალის მირულებისას წარმოუდგა მას წმიდა ნინო და უთხრა: „ადექ, მეფე, და მოკრძალებით წინ მიეგებე შენთან მომავალ ორ მეფეს – ზეცისას და ქვეყნისას“. მივიდა ვახტანგი და იხილა ორი ტახტი: ერთზე იჯდა ჭაბუ-

კი გვირგვინოსანი საჭურველით, მეორეზე მოხუცებული მჯდომარე სპეტაკი ზენრით, მას თავზე ედგა არა ოქროს, არამედ ნათლის გვირგვინი და მის ფეხთით იჯდა ნინო. და ვახტანგის მარჯვენა ხელი ეჭირა პეტრე მღვდელს, ხოლო მარცხენა სამოელს. უთხრა სამოელმა: თაყვანი ეცი პირველად ზეცის დიდ მთავარს გრიგოლს. მივიდა და თაყვანი სცა და უთხრა გრიგოლმა: „ეს რა ბოროტება ჩაიდინე, კაცო, რამეთუ მოაოხრე ჩემი ბანაკი და მხეცებს შეაჭამე ჩემი საცხოვარი. უკეთუ არა ეგ ორნი, რო-მელნიც გვერდით გიდგანან და ეს სათნო დედაკაცი, რომელიც მარად იღვწვის მარი-ამთან ერთად თქვენთვის – შურს ვიგებდი შენიანებისგან, რომელნიც ცეცხლს სასო-ებენ და არა ყოველთა განმანათლებელ ბრწყინვალებას“. და გაუნოდა ხელი და ეამ-ბორა ხელზე ვახტანგი. მან მოკიდა ხელი ნათლის გვირგვინს და ისეთივე გვირგვინი მისცა ვახტანგს და უთხრა: „დაადგი ეგ პეტრეს“. და აილო პეტრემ თავის გვირგვინ-ზე უდარესი გვირგვინი და დაადგა სამოელ მონაზონს.

უთხრა ნინომ ვახტანგს: „ახლა მიდი მეფესთან და მიიღე შენი საბოძვარი“. მივი-და მეფესთან, ეამბორნენ ერთმანეთს და ადგილი მისცა ტახტზე თავის გვერდით. მის-ცა ბეჭედი თავისი ხელიდან, რომელსაც ჰქონდა ფრიად ნათელი თვალი და თქვა კეო-სარმა: „თუ გნებავს გვირგვინი, აღუთქვი მას, ვინც ჩვენს წინ დგას, რომ შეებრძოლე-ბი მის მტრებს, და მიიღე მისგან გვირგვინი“. მოიხედა ვახტანგმა და იხილა ჯვარი, რომელსაც ფრთებზე ჰქონდა გვირგვინი, ჯვრის ხილვამ შეაძრწუნა და დადუმდა. აღდგა წმიდა ნინო, გაიხედა პეტრესა და სამოელისკენ და ერთხმად თქვეს: „ჩვენ ვართ თავსმდები, რომ ყველაზე უფრო მეტად შეასრულებს“, და მიჰყო ხელი კეისარმა, და აილო გვირგვინი ჯვარისაგან და დაადგა ვახტანგს.

უკან გამოსვლისას შეეხმიანა ეპისკოპოსი სამგზის: „ვახტანგ, ვახტანგ, ვახტანგ! უმეტესად მორწმუნე იქნები შენ სპარსთა შორის“. მეორედ: „აშენდებიან შენგან ეკლე-სიები და განენესებიან ეპისკოპოსები და ეპისკოპოსთა მთავარი“. და მესამედ: „ნამე-ბის გვირგვინსაც მიიღებ“. გამოვიდა ვახტანგი და უხმო ძილშივე პეტრესა და სამო-ელს, და მოუთხრობდა ძილშივე ჩვენებას, ხოლო ისინი უხსნიდნენ: „ტახტზე, რომელიც იხილე, ნათლის გვირგვინოსანი, არის დიდი მოძღვარი გრიგოლი და რაც მომეცა მისი გვირგვინისგან, ის იყო, რომ მიმეცა ეპისკოპოსთა მთავრობა, ხოლო რაც მივეცი ჩვენი გვირგვინისგან ჩემს მოყვასს, ის არის, რომ ჩემგან მიეცემა ეპისკოპოსობა. ხოლო ოქ-როს გვირგვინოსანი იყო კეისარი. ბეჭედი, რომელიც მოგცა, ის არის, რომ თავის ასულს მოგცემს ცოლად და ყოველი საზღვარი ქართლისა, მისგან მიტაცებული, მოგცეს. ხო-ლო გვირგვინი, რომელიც ჯვარისგან მოგცა, ის არის, რომ დიდ ღვანლს გადაიხდი ჯვრის შეწევნით. ხოლო ჩვენი მოძღვარი სამგზის რომ შეგეხმიანა, სამი სიმდიდრე მო-ითხოვა შენთვის ღმერთისგან: რათა შენს მიერ ქართლის ქეშმარიტება დაემტკიცოს კათალიკოსებისგან და ეპისკოპოსებისგან, სძლეე შენს მტრებს შენს აღსრულებამდე, ხოლო აღსრულებისას ნამების გვირგვინს მიიღებ ბრძოლისას და მტრებს ხელში არ ჩაუვარდები. ყოველივე აღსრულება შენს სიბერემდე და დაუძღურებამდე“.

გალვიძებისას ვახტანგმა მადლობა შესწირა ღმერთს და მოუხმო პეტრესა და სამოელს. მათაც ლამით იგივე ჩვენება ნახეს. პეტრეს უთხრა: „არავინ არის ჩვენ შორის ქვეშარიტი მორწმუნე, რომელიც დანერგა ჩვენმა მამამ მირიანმა ანდა თრდატმა, დედით ნათესავმა ჩემმა. ამათ ყოველთა სარწმუნოება ვიცი, რომელიც სავეს არის საცდურით“.⁵² პეტრე მოციქულად გაგზავნა კეისართან. ვახტანგმა მეორე დღეს შეიტყო, რომ სპარსეთიდან დაბრუნებული ბერძენთა სპა კონსტანტინოპოლში შევიდა. მან მოუხმო მეთაურებს და უთხრა: „ბერძნებს მრავალრიცხოვანი სპა ჰყავთ, ბრძოლისას მარჯვენი არიან, ასევე ზღვაზედაც. მეშინია, არ მოვიდნენ ზღვით, გზა არ მოგვიჭრან და არ ამოგვხოცონ, როგორც ბაკში შემწყვედუელი. ავყაროთ ლაშქარი და ზღვის სამხრეთით დავიბანაკოთ, რათა გვქონდეს გზა ჭირისა და ლხინისა“. მოხსნეს ქალაქის ალყა და დაიბანაკეს იქიდან ხუთი დღის სავალზე, სპერის სიახლოვეს. მადლობა შესწირეს ვახტანგს სიკვიდის მინეწილმა ქალაქებმა. პეტრე მივიდა კეისართან და მოუთხრო ყოველივე. კეისარმა ფრიად გაიხარა და ყოველივე, რაც იხილა ვახტანგმა ჩვენებაში, მისცა. პეტრეს პირით შეუთვალა ვახტანგს, რომ მისი მეფობის თანასწორად ჩათვლიდა. ხოლო ორთავეს ლაშქარი სპარსელებს დაამარცხებდა, როცა ვახტანგი და იგი (კეისარი) გაერთიანდებოდნენ. კეისარმა ზღვით გამოაგზავნა 500 ხომალდი, 500-500 ჯარისკაცით. ისინი უნდა მისულიყვნენ ვახტანგთან და უბრძოლველად უნდა დამდგარიყვნენ. თვითონ კეისარი გამოემართა პონტოს გზით 800.000 კაცით, და როცა მოვიდა ზღვით მოსული სპა, სპარსელებს უნდოდათ მათ წინააღმდეგ ბრძოლა, ხოლო ვახტანგ მეფე აჩერებდა სპარსელებს და არ მიუშვა საბრძოლველად.

კეისრის მოციქულებმა ვახტანგს საიდუმლოდ მოართვეს ჯვარი, გვირგვინი და შესამოსელი. აღუთქვა კეისარმა ვახტანგს, რომ უკანვე მისცემდა თუხარისს და ქართლის საზღვრებს. ვახტანგმა კეისარს ამცნო: „რაც არ შეენის შენს ღვთისმოყვარებას, სხვას ნუ აიძულებ, რამეთუ ღალატი პატიოსანი კაცის ხელობა არ არის. თუ ახლა შენ მოგცემ დასამარცხებლად სპარსელებს, ჩემი სახელი ხომ გაცრუვდება? შემდგომ კი, როცა ჩვენი საქმე გადანყდება, უფრო უმჯობესად მოგემხრობი სპარსელთა წინააღმდეგ“. ვახტანგმა კეისარს ურჩია, თავი შეეკავებინა შებრძოლებისგან. ბერძნების ლაშქარი მოინეგდა, ხოლო ვახტანგი აჩერებდა თავისიანებს და უშლიდა ბერძნებთან შებრძოლებას. მიიჭრა მასთან სპარსთა ერისთავი, დედის ძმა მისი და უთხრა ვახტანგს რისხვით: „მამაშენის დედა ბერძენი იყო, გძლია შენ მისმა ბუნებას და სიყვარული გაქვს იმ ჯვარცმული მომკვდარი კაცისა. გნებავს, რომ ბერძენთა ხელში ჩაგვყარო“. ვახტანგმა მას უთხრა: „აჰა, შენ და აჰა, ბერძნები, იხილავ შენ იმ მომკვდარი კაცის ძალას“.

გავიდნენ სპარსელები, სომხები და დარუბანდის მეფე ბერძნებთან საბრძოლველად. მეფე ვახტანგი და ქართველები არ იბრძოდნენ, იდგნენ და უყურებდნენ. დამარცხდნენ აღმოსავლელები, მოკლეს ომში ვახტანგის დედის ძმა, სპარსთა ერისთავი

ვი. ამის შემდეგ, კეისრის ნების გარეშე, ბერძენთა სპასალარი შეებრძოლა ქართველებს. ვახტანგმა ის პირისპირ შებრძოლებისას მოკლა. ომში დაიღუპა 43.000 ქართველი, მათ გაიმარჯვეს.

ვახტანგმა ამის შემდეგ გაათავისუფლა დატყვევებული 780.000 ქალი და კაცი. გაუზღავნა ისინი კეისარს და ამით ნუგეშინი-სცა ბერძენი სპასალარის მოკვლისათვის, რომელიც კეისრის ნათესავი იყო. კეისარმა ფრიად გაიხარა და შეხვდა ვახტანგს. ჰყვეს ურთიერთალექმა და ფიცი, ნიშნობის საქმე მოაგვარეს. უკუმისცა კეისარმა ვახტანგს ქართლის საზღვარი ციხე თუხარისი და მთლიანი კლარჯეთი.⁵³

გამოიკითხა კეისარმა საბერძნეთის საზღვარი აფხაზეთში და თქვა ასე: „ეგრისწყლიდან ვიდრე მცირე ხაზარეთის მდინარემდე“⁵⁴ – ეს არის საზღვარი საბერძნეთისა ალექსანდრე მაკედონელის დროიდან, რომელიც შენ ჩვენგან წაიღე შენი მკლავის ძალით. ახლა უკანვე მოგვეცი ეს ჩვენი ქვეყანა და, როცა წაიყვან ჩემს ასულს ცოლად, მაშინ მისგან მოგცემ ამავე ქვეყანას“. და მოსცა მზითვად თავის ქალიშვილს ქვეყანა, მოქცეული ეგრისწყალსა და კლისურას შორის, და სხვა აფხაზეთი უკანვე მისცა ვახტანგმა ბერძნებს.⁵⁵

და წამოვიდა ვახტანგი კლარჯეთის გზით, გაიარა თუხარისი, მოენონა და ეს სახელი დაარქვა, შუა კლარჯეთში, არტანუჯში დაადგინა ერისთავი და უბრძანა ციხის აშენება. აგრეთვე, უბრძანა, გამოენახა იქ სამონასტრო ადგილი და აეშენებინა ეკლესია. არტავაზ ერისთავმა ააშენა იქ არტანუჯის ციხე. და იქვე ააშენეს მონასტერი (არტანუჯის ხევში), მსგავსი მათ მიერ საბერძნეთში ნანახი მონასტრებისა. გარდა ამისა, ააშენა ოპიზის მონასტერი და სამი ეკლესია: დაბა მერისა, შინდობისა და ახიზისა, აგრეთვე განაახლა ახიზის ციხე.

მცხეთაში მისულ ვახტანგს ერი დიდი სიხარულით შეხვდა. როცა სპარსთა მეფემ ცნო, რომ ვახტანგი ბერძნებს მიემხრო, უკანვე გაბრუნდა სპარსეთში და იქ მოკვდა. მეფედ მისი ძე დაჯდა და მის მომწიფებამდე გავიდა სამი წელი.

ვახტანგის ცოლმა შვა ტყუპები, ძე და ასული. და მოკვდა მშობიარობის დროს ბალენდუხტ დედოფალი, სპარსთა მეფის ასული. ვახტანგმა უწოდა თავის ძეს დაჩი. მაშინ ვახტანგმა ვერ მოიცალა საბერძნეთიდან კეისრის ასულის ცოლად მოყვანისათვის და ვერც კათალიკოსის მოყვანისათვის, რადგანაც მოელოდა სპარსთა შემოჭრას, ამაგრებდა ციხეებსა და ქალაქებს. ჰკაზმავდა და ამზადებდა საბრძოლველად მხედრებს. მაშინ შეაგდო საპყრობილეში ბინქარან მაცდური, ცეცხლის მსახურთა ეპისკოპოსი, მოსპო და გაყარა ცეცხლისმსახურნი საზღვარგარეთ.

სამი წლის შემდეგ სპარსთა მეფე გამოემართა ვახტანგ მეფესთან საბრძოლველად. ვახტანგმა ამცნო ბერძენთა მეფეს: „აჰა, ის დღე, რომელიც აღგიტყვი, რომ სპარსელებს შემოვამწყდევდი შენს ხელში. მოვიყვანე ისინი ქართლის შუა საზღვარზე, მათთან არის 300.000 ჯარისკაცი. სპარსთა მეფე ფიქრობდა თავისი სპის გამრავლებას სომხეთისა და კავკასიის მეფეებისაგან, მაგრამ მათ ვერ გაბედეს მასთან შეერ-

თება, რამეთუ ზოგიერთ მათგანს ჯვარცმულის სასოება ჰქონდა. ზოგიერთი კი ეშმაკმა შეაცდინა (დარუბანდელი მეფეები შეუერთდნენ). მე აღვასრულე ჩემი აღთქმა, რომელიც აღმითქვამს: რამეთუ, სადაც კი ვიპოვე ცეცხლის სახლი, დავავსე ფსლით, მათი მოგვები და მზირები სატანჯველს მივეცი. მაცდური ბინქარან შევაგდე საპრობილეში და სიკვდილის შიშით გაიპარა და გაიქცა. სწორედ მან მოიყვანა სპარსელები ქართლში და დავსვი ეპისკოპოსად მიქაელი, სარნმუნო კაცი. ხოლო ბინქარანი, როცა მოუახლოვდა ქართლის საზღვარს, მოკვდა. ახლა სასწრაფოდ გამოემართოს ჩვენკენ შენი სპა, რათა აქ დასცეს ჯვრის ყველა მტერი, და შენ გათავისუფლდები ყველა მტრისაგან, ხოლო თუ ჩვენ გვძლევენ სპარსელები, შემოვლენ შენს საზღვრებში“.

კეისარი ხაზარეთში იყო წასული, ამიტომ ვერ შეძლო ქართლში მოსვლა. ვახტანგმა გააძლიერა ქალაქების ციხეები და ურჩეულები მებრძოლები, 100.000 მხედარი და 100.000 ქვეითი თავისთან დაიტოვა. დაიბანაკა დიღმიდან „ქართლის კარამდე“ (არმაზამდე), და სპარსელებმა დაიბანაკეს „ცხენის ტერფის“ (დიღუბესთან) ქვემოთ. სპარსელები და ქართველები ერთმანეთს ებრძოდნენ არმაზსა და მცხეთაში თბილისის ფონამდე.

ვახტანგ მეფეს ეხურა ოქროს ჩაბალახი, რომლის წინა მხარეს გამოსახული იყო მგელი და უკან ლომი. რომელ მხარესაც ქართველები მარცხდებოდნენ, იქით მიემართებოდა და სპობდა სპარსელების სპას, როგორც ლომი კანჯარს. სპარსელები ვერ უძლებდნენ მის ბრძოლას, დაიმახსოვრეს ის, რომელსაც მგელი და ლომი ჰქონდა გამოსახული და როცა ვახტანგს იხილავდნენ, ამბობდნენ: „დურ აზ გორგასალ“, ანუ „მოერიდეთ მგლის თავსო“. ამის შემდეგ სახელად ეწოდა მეფეს გორგასალი. ოთხ თვეს გაგრძელდა ბრძოლა. მოვიდა კეისრისგან დასახმარებლად 80.000 მხედარი. კეისრის ბრძანებით, თუ ვახტანგს დასჭირდებოდა, უნდა დახმარებოდა ბერძენი მხედართმთავარი ლეონი თავისი ჯარით.

ბერძენთა ლაშქარი ჯავახეთში იყო შემოსული, როცა შეიტყო სპარსთა მეფემ მათი შემოსვლა. დაიწყო მოლაპარაკება ვახტანგთან: „რისთვის ვწყვეტ ერთმანეთს? ძმები ვართ, დავდგეთ ჩვენი მამების სიყვარულზე და თითოეული ჩვენგანი თავის სათნო სულს ემსახუროს“. დათანხმდა ვახტანგი სპარსთა შემონათვალს და მოციქულის პირით უთხრა: „ჩემს ღმერთად იყოს ქრისტე, ხოლო შენ გინოდებ მამას და უფალს“.

სპარსთა მეფემ შეინყნარა ვახტანგის სიტყვა და გაუგზავნა ძღვნად ანთრაქის გვირგვინი. შეხვდა ერთმანეთს ორი მეფე. დადეს აღთქმა, რომ თავ-თავის რჯულზევე დარჩებოდნენ. უძღვნა ვახტანგმა სპარსთა მეფეს მრავალი საჩუქარი და თხოვა, რომ მშვიდობა ყოფილიყო მასსა და კეისარს შორის: „მნებაეს, რათა იყოს მშვიდობა შენ შორის და კეისრისა“. სპარსელებმა მშვიდობის ნაცვლად მოითხოვეს იმ მიწების დაბრუნება, რომელნიც ბერძნებს სპარსელებისგან ჰქონდათ მიტაცებული. დათანხმდა ამ წინადადებას ბერძენთა მხარე.

ბერძნები და სპარსელები დაზავდნენ, განაჩინეს საზღვრები, მისცეს ბერძნებს ჯაზირი და ფილისტიმი იერუსალიმთან ერთად და სპარსთა მეფემ თქვა: „ქალაქი რჯულისა თქვენისა არის იერუსალიმი“.

სპარსთა მეფემ ჯაზირისა და ფილისტიმის გაცემის სანაცვლოდ, ვახტანგს სთხოვა, მიეთხოვებინა ცოლად თავისი და და, აგრეთვე, გაპყლოდა საომრად აბაშთა, ელაბელთა და ჰინდოთა წინააღმდეგ. მისცა ვახტანგმა სპარსთა მეფეს ცოლად თავისი და მირანდუხტი, რომელიც ოსებისგან იყო დატყვევებული და გამოიხსნა ვახტანგმა. მოიყვანა თავისი ძე დაჩი, რომელიც იყო ხუთი წლისა. დაადგა გვირგვინი და დატოვა მეფედ და დატოვა მასთან თავისი შვიდი წარჩინებული: პირველად ჯუანშერ სპასპეტი, შიდა ქართლის და ყოველთა ერისთავთა მპყრობელი და დემეტრე ერისთავი კახეთისა და კუხეთისა, გრიგოლ ჰერეთის ერისთავი, ნერსარანი, ხუნანის ერისთავი, ადარნასე სამშვილდის ერისთავი, სამნალირი, შიგა ეგროსისა და სვანეთის ერისთავი, ბაკური, მარგვისა და თაკვერის ერისთავი. წაიყვანა თან არტავაზი, კლარჯეთის ერისთავი, ნასარ, წუნდის ერისთავი და ბიეროტიანი, ოძრხის ერისთავი და დიდი ეჯიბი საურმაგი. მათთან ათი ათასი რჩეული მხედარი. ვახტანგს შეევედრნენ დედა და მისი და ხუარანძე, რათა თან წაეყვანათ იერუსალიმში სალოცავად. წაიყვანა ისინი. შევიდნენ იერუსალიმში, ილოცეს წმიდა აღდგომის ტაძარში, მოილოცეს ყოველი წმიდა ადგილი, შეწირეს დიდი შესანიშნავი და წავიდნენ ქალაქ ანტიოქიაში, სადაც მათ ელოდა ხოსრო. აქ სპარსთა მეფეს კეისრისგან მიართვეს მიუწვდომელი ძღვენი, ასევე ვახტანგს განძი. შეიკრიბა იქ ვახტანგის ბრძანების ქვეშ 50.000 მხედარი ქართველი, ბერძენი და სომეხი. აქედან წავიდნენ სპარსეთში. ბაღდადში გადაიხადეს სპარსთა მეფისა და ვახტანგის დის ქორწილი. ქორწილის შემდეგ დედა და და წავიდნენ ქალაქ ურჰაში, სადაც უნდა დალოდებოდნენ ვახტანგს.

პირველად ვახტანგმა და სპარსელთა ლაშქარმა წარტყვევენეს ჯორჯანეთი და იქ დაემკვიდრნენ სპარსელები. სამი წელი იბრძოლეს ინდოეთში. ინდოეთის ქვეყნების უმრავლესობა წარტყვევენეს. წამოიღეს ხარკი. აქედან შევიდნენ სინდეთში, რომლის მეფე იყო მხნე და გოლიათი. მოკლეს აქ საურმაგი, ვახტანგმა შეუტია სინდელებს და მათ შეასწრეს ქალაქის კედლებში. მაშინ სინდთა მეფე გადმოდგა ქალაქის კარზე და ხმამაღლა უთხრა ვახტანგს: „ვახტანგ მეფეო, მსგავსი ხარ შენ იმ უგუნური ყვავისა, რომელმაც იპოვა არწივისაგან დანყლულებული და დაგლეჯილი ქორი, რომელსაც აფრენა არ შეეძლო და სიკვდილს იყო მიახლოვებული. ყვავმა არ ქმნა ისე, როგორც არის ყვავების წესი, რამეთუ ყვავი როცა იხილავს ქორს, იწყებს ხმამაღლა ყვირლს, შეასმენს სხვებს და ყვავების სიმრავლე დაესხმება ქორს, რათა გაადონ თავიანთ სამყოფელიდან და უშიშრად გაატარონ თავიანთი დღეები, რამეთუ პირუტყვებმაც იციან თავიანთი თავის სარგებელი.“

არ ქმნა ყვავმა ასე, არამედ შეინყალა ის ქორი. დატოვა გამოსაკვებად თავის

ბუდეში, მარად აჭმევდა მკალსა და გველს, რამეთუ სხვისი შეპყრობა არ შეეძლო და მით აცოცხლებდა ქორს. როცა ქორს ფრთები გაეზარდა, თქვა თავის გონებაში: „აი, მრავალი დღის მანძილზე ვარსებობდი მკალისა და გველის ჭამით და არ მომეცა მე ჩემი დედისა და მამის ძალა, რამეთუ მკალით ვერ გავძლიერდები, რომ შეეძლო ფრინველთა მინევა და მათი ჭამით არსებობა. სჯობს, შევიპყრო ის ყვავი, ჩემი გამზრდელი, შეეჭამო და ორი დღე დავისვენო: მომეცემა ძალა და დავინყებ ნესისამებრ ნადირობას, მსგავსად ჩემი წინაპრებისა“. აღასრულა ეს. შეიპყრო ყვავი და შეეჭამა. ამის შემდეგ დაიწყო ნადირობა დიდ და სწრაფ ფრინველებზე. არ შეაქეს ყვავი თავისი მონყალებისთვის, არამედ უგუნურად და თავისმკვლელად ჩათვალეს. არც ქორს დააყვედრეს უწყალოება და კეთილისუხსენებლობა, რამეთუ ეს არის გვარი და ნესი ქორისა. განილეოდა და მოკვდებოდა მკალის ჭამით. ქმნა ნესისამებრ და აიცილა სიკვდილი. ხოლო ყვავი ნესისამებრ არ მოიქცა და მოკვდა.

სპარსელები, რომლებიც (დღემდე და დღეის შემდეგ უკუნისამდე) ჯვარისმსახურთა მტრები არიან, ამჟამად, უღონობის გამო, ლიქნით სიყვარულს გაჩვენებენ და როგორც კი დრო მიეცემათ, კეთილს აღარ გაიხსენებენ და უწყალონი იქმნებიან. ეს ბევრჯერ ვიცით წიგნებიდან. როცა იხილე სპარსელები, ჩემს მიერ დაკნინებული, არ გაიხარე, ღმერთს მადლობა არ შენირე, არ აღაგზნე მტრები სპარსელების წინააღმდეგ და არ შეენიე სპარსეთის მტრებს, ეს არ გააკეთე, არამედ დაგიტოვებია შენი მამათა საყოფელი, საქრისტიანოს დიდ სპას წინამძღვრობ, ორი წლის გზა გამოგივლია და სპარსელებს აძლიერებ, რათა გაძლიერდნენ, მოაღწიონ და ნარგწყმიდონ შენ და შენი ქვეყანა, რომელსაც დაიპყრობს ჯვარისმსახურების წარსანყმედელად. მეფე ხარ თვითმპყრობელი და ახოვანი, შენი ნებით მიგიცემია თავი შენი მტრების მონად და როგორ არ გინოდო უგუნური?“

ვახტანგმა უთხრა: „შენ გეგონა სიბრძნით თქვი, მაგრამ შენი სიტყვები არიან ცრუ. თხუნელა, რომელსაც არ ასხია თვალები და მზის ბრწყინვალეობა და ველთა მშვენიერება არ იცის, თუ რა არის, თავდაჯერებული ცხოვრობს მინის ქვეშ და ჰგონია, რომ ყოველი ცოცხალი არსების ცხოვრებაც ასევეა მოწყობილი. თხუნელას მსგავსად შენც ბრმა ხარ გონების თვალთ და ყრუ გონების ყურით, არ ხედავ და არ გესმის სულიერი ცხოვრება და არც სურვილი გაქვს მიხვიდე საუკუნო ცხოვრებამდე და დაუსრულებელ ნათლამდე, მის გონებით მიუწვდომელ დიდებამდე. და არც იცნობ შენ ყოველივეს შემოქმედ ღმერთს, რომლის მიერ შეიქმნა ყოველივე.“

ამ ქვეყანაში მოვედი არა ამ სოფლის დიდებისთვის და არა სპარსთა მეფის მსახურებისთვის, არამედ დაუსაბამო ღმერთის მსახურებისთვის. რამეთუ ჩემი აქ მოსვლით პირველ რიგში გამოვიხსენი იერუსალიმი – წმიდა ქალაქი, სადაც დადგმულა ფეხი ჩვენი უფლისა იესო ქრისტესი, იქ აღასრულა ყოველივე ჩვენი სულების ხსნისთვის, და ამის შემდეგ ყოველი საქრისტიანო დავისხენი მოოხრებისგან, რამეთუ სპარსთა მეფეს მინიჭებული ჰქონდა ჟამი მთელი საქრისტიანოს მოტყვევნისათვის. მე ჩე-

მი ძალით და ქრისტეს შენეწით დავისხენი ქრისტიანები დიდი ჭირისგან ამ ჟამს და ამის შემდეგ ღმერთმა იცის.

შენ აქებ ქორს, რომელმაც თავისი გამზრდელი ყვაფი შეჭამა, აქებ მის ნაქმნარს, ხოლო ჩვენი ბუნება ასეთია, რომ ჩვენი კეთილისმყოფელისათვის დავდევთ ჩვენი სული, რათა მოვიგოთ მაღლი ღვთისაგან და ვპოვოთ ცხოვრება საუკუნო და თუ მოვკვდებით, უკვდავნივე ვიქნებით და სიკვდილის მიერ საუკუნო ცხოვრებაში გარდავიცვლებით“.

მაშინ თქვა სინდთა მეფემ: „გამოდი ჩემთან საბრძოლველად, რათა ჩემ მიერ გარდაიცვალო დღეს სიკვდილის შემდეგ საუკუნო ცხოვრებაში“.

თქვა ვახტანგმა. „ახლანდელი სიკვდილი არ მიჩნს სიხარულად, რამეთუ ცოდვილი ვარ და ღმერთის მცნება სრულად არ აღმისრულებია. ჩემი ცოდვები სრულად არ აღმიხოცია სინანულით, მაგრამ ქრისტეს ძალით არ მეშინია სიკვდილის, რამეთუ ის არის ჩემი მფარველი და დაცული ვარ სრულებით, მრავალმონყალე ღმერთი, ჩემი ხელით მოგკლავს შენ, მის მგმობელს და შენი სული ნავე გარესკნელის ბნელში და უშრეტ ცეცხლში“. შეებრძოლნენ ერთმანეთს. დაამარცხა ვახტანგმა და არ მოკლა, არამედ აიღო მისგან ხარკი და მძევლები.

ამის შემდეგ სპარსთა მეფემ და ვახტანგმა დაამარცხეს აბაშნი. სპარსთა მეფემ აბაშთა ნახევარი აპყარა და სხვა ქვეყნებში ადგილ-ადგილ დაასახლა. ესენი არიან ქურთები, რომლებიც წარმოტყუენა ვახტან მეფემ აბაშთაგან.

მერვე წელს უკან დაბრუნდა ვახტანგი და მივიდა ქალაქ ურაჰში, სადაც მზვიდობით დახვდნენ დედა და დამ მისი. გაგზავნა ბერძენთა მეფესთან მოციქული ცოლის წამოსაყვანად და აგრეთვე პეტრე კათალიკოსისა და სამოელ ეპისკოპოსისათვის. შემოვიდა ვახტანგი ქართლში და მიეგებნენ მას მისი ძე დაჩი, ყველა სპასალარი და მათთან ერთად ეპისკოპოსები. როცა გაიგო ეპისკოპოსმა,⁵⁶ რომ ვახტანგმა გაგზავნა მოციქული კათალიკოსისა და ეპისკოპოსების მოსაყვანად, დაუძძიმდა ეს და იწყო ამბოხი და მიზეზობა. მიუგზავნა მეფეს კაცი და უთხრა: „შენ დაგიტოვებია ქრისტე და ცეცხლს ესავ“, ვახტანგმა შეუთვალა: „ქრისტეს ძალით შევედი და ქრისტეს ძალითვე გამოვედი სიმართლით, უბრალო ვარ, იცის ღმერთმა, მაგრამ გავაგზავნე მოციქული კათალიკოსისა და ეპისკოპოსის მოსაყვანად“. როცა ეს მოისმინა ეპისკოპოსმა და დაიდასტურა, იფიქრა, შფოთით დაებრკოლებინა ეს საქმე და მათი მოსვლა. დანყველა მეფე და ყოველი სპა მისი. მეფემ თქვა: „მართალია, ჩვენ უდანაშაულონი ვართ, მაგრამ სიმდაბლე ჯერ არს ჩვენგან“. და მივიდა მეფე, ჩამოქვეითდა, რათა მთხვეოდა ეპისკოპოსის ფეხებს. გაძრა ფეხი, ქოშის ქუსლი პირში ჩაარტყა და მეფეს კბილი ჩაუმტვრია. ხოლო მეფემ თქვა: „ეს არის ამპარტავნობის სილაღე და ეშმაკის საცდური. თუ ჩვენი ცოდვების სიმრავლემ აღგძრა, ნება არა გაქვს ბოროტების გაკეთებისა, არამედ უნდა შეუნდო, როგორც იტყვის სახარება: „არა დაშრიტო პატრუქი მგზებარე, არცა განტეხო ლერწამი დაჩეჩქილი“. შენ გგონია, რომ შენი სი

ვერაგით ჩვენ ქრისტეს სიყვარულს უარვეყოფთ. შენი საქმე მაშინ გამოჩნდა ცხადად, როცა მოგესმა შენზე უმთავრესის საქართველოში მოყვანა და ალექზანდრე ბოროტი შუროით, როგორც იუდა პეტრეს მიმართ, რამეთუ შენ ხარ როგორც იუდა, ხოლო ეკლესია არის როგორც პეტრე. ვერცხლის მოყვარე ხარ შენ, რამეთუ შენც ქრისტეს მეგვადრუცე⁵⁷ ხარ. ახლა გაგზავნი კონსტანტინოპოლის პატრიარქთან და როგორც ნესია, განგიკითხავს“. გაგზავნა დესპანებთან ერთად და გაგზავნა თავისი კბილიც და შეუთვალა, რომ კათალიკოსი და თორმეტი ეპისკოპოსი სასწრაფოდ გამოეგზავნა. მათ შორის პეტრე კათალიკოსად და სამოელი ეპისკოპოსად, და სხვები, რომელნიც სურდა.

როცა მოიყვანეს მიქაელ ეპისკოპოსი კონსტანტინოპოლში, უთხრა მას პატრიარქმა: „რადგანაც შენს მიერ დაითხია სისხლი, აღარა ხარ ღირსი ეპისკოპოსობისა, ხოლო მეფის კადრებისათვის გეკუთვნის სიკვდილი. ნათქვამია: „დაემორჩილეთ თქვენს მეფეებს, რამეთუ ხმალი უბრალოდ არ აბიათ, ის ღმერთის მიერ მთავრობს, როგორც ლომი ცხვრებს შორის“. და ექსორიაში გაგზავნეს მიქაელ ეპისკოპოსი მღვიძართა მონასტერში.

გაგზავნა პეტრე მღვდელი და სამოელ მონაზონი ანტიოქიაში. და მისწერეს ანტიოქიის პატრიარქს მეფემ და კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა ასე: „თავდაპირველად, რომელი ქალის ნინოს მიერ ქართლის მოქცევის დასაბამისას, აქედან იქ მივლენილ იქნა ეპისკოპოსი. მაგრამ შემდეგ, რადგანაც სპარსელებსა და ბერძნებს შორის შფოთი იყო, ვერ მოაწყეს ეს საქმე ნებისამებრ. ამასთანავე, ჩვენ ვიცით, რომ ქართლი, აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთი მაგ წმიდა საყდრისანი არიან, როგორც განანესეს მოციქულებმა სახარებაში, რომელიც უწინარეს უნდა დაეცვათ“. და ანტიოქიელს მისწერეს ყოველი საქმე დიდი ვახტანგ მეფისა, რომ „ის ეპისკოპოსი, რომელიც მათ მიერ იყო დადგინებული, უკუვადგინეთ, და ჩათვალეთ ქართლი ახალწერგად.⁵⁸ ახლა ეს ორი, მათ მიერ მოთხოვილნი, აკურთხე და აგრეთვე სხვა თორმეტი, ვისაც ისურვებ, ისინი აკურთხე. შემდეგ კი ჩვენთან გამოგზავნე, რათა ჩვენ განძითა და სახმარო ნივთებით გავამგზავროთ“. და ანტიოქიელმა პატრიარქმა აკურთხა თორმეტი ეპისკოპოსი და პეტრე კათალიკოსად.

მივიდნენ კონსტანტინოპოლში, მისცა მეფემ დიდძალი განძი და თავისი ასული ელენე, ვახტანგის საცოლუ. საზღვარზე მათ შეეგება მეფე.

მცხეთაში ვახტანგ მეფემ ააშენა მოციქულთა ეკლესია სვეტიცხოველი. ამ ტაძარში სამხრეთით იმ ადგილას, სადაც იყო სიონის დიდი ეკლესია, დასვა პეტრე კათალიკოსად. ხოლო სამუელი მცხეთაშივე დასვა ეპისკოპოსად „საეპისკოპოსოში“.⁵⁹ და დასვა სხვა ეპისკოპოსებიდან ერთი ეპისკოპოსი კლარჯეთს, ახიზის ეკლესიაში, ერთი ერუშეთს არტანში; ერთი ჯავახეთს – ნუნდაში, ერთი მანგლისში, ერთი ბოლნისში; ერთი რუსთავში; ერთი ნინოწმინდაში – უჯარმის კართან, რომელიც გორგასალმა ააშენა. ერთი მისსავე აშენებულ ჭერემში და იქ დააარსა ქალაქი მისგანვე

აშენებულ ორ ეკლესიას შორის; ერთი ჩელებში („შუა სოფელში“), ერთი ხორნაბუჯში და ერთი – აგარაკში, რომელიც ხუნანის პირდაპირაა.

ამის შემდეგ ააშენა ერთი ეკლესია ნიქოზში ცეცხლის საგზებელთან და დასვა იქ ეპისკოპოსი, სადაც დაფლულია წმიდა რაჟდენის გვამი, რომელიც სპარსთა მიერ ინამა.

ეს რაჟდენი იყო მამამძუძე ვახტანგის პირველი ცოლისა (სპარსთა მეფის ასული), გაქრისტიანდა ის და შეიქნა დიდად მორწმუნე, ხოლო ბრძოლისას ძლიერი. შეიპყრეს სპარსელებმა და აიძულებდნენ, რომ უარეყო ქრისტე, ხოლო ამ წმინდანმა აღიარა წარუვალი დიდება და ინამა ქრისტესთვის.

ჰყავდა ვახტანგს ბერძენი ცოლისგან სამი ძე და ორი ასული. მან თავისი პირველი ცოლის ძეს, თავის პირმშო დაჩის მისცა ქალაქები ჭერემი, ნეკრესი და კამბეჩოვანი, რომელიც არის ხორნაბუჯი, და მთელი ქვეყანა მტკვრის აღმოსავლეთით. თვით ვახტანგი დაჯდა უჯარმაში და ააშენა ის უზომო ნაშენებით. და თავისი დაე ხუარანძე მისცა სომხეთის პიტიახშს ბაკურს და რამდენიმე ხნის შემდეგ მოკვდა სპარსთა მეფე ხოსრო და მის წილ დაჯდა ძე მისი ხოსრო. ამ დროს გაძლიერებულნი იყვნენ სპარსელები (ვახტანგის მეოხებით ყველა მტერი დამორჩილებული ჰყავდათ) და გამოემართა სპარსთა მეფე ბერძენების წინააღმდეგ საბრძოლველად. მოციქული გამოუგზავნა გორგასალს და შეუთვალა, გაენია წინამძღოლობა ბერძენთა წინააღმდეგ ომში და მიეცა ასული ცოლად.

მაშინ ვახტანგი მიწეული იყო 60 წელს და თქვა: „უთხარით მეფე ხოსროს: პირველად განემზადოს ჩვენთან საბრძოლველად და შემდეგ შევიდეს საბერძენეთში“.

გაგზავნა ქადაგი, რათა დაეტოვებინათ ის სოფლები და ქალაქები, რომლებიც ძლიერნი არ იყვნენ და შესულიყვნენ კავკასიასა და კახეთში, რამეთუ კახეთი ტყე იყო და მტრის მიერ შეუვალი. მეფე დაჩი და მისი დისწული გადავიდნენ კახეთში და დადგნენ ლოპოტის ხევში, კლდით მოზღუდულ ქვეყანაში (და იყვნენ იმ ქვეყნის ადამიანები ცეცხლისა და წყლის მსახურები და ის ხევი, ვიდრე ნოსრამდე, ხალხით იყო სავსე). შევიდნენ გორგასლის ცოლი და შვილნი – უჯარმის ხევში. წინა ციხეში თვითონ დადგა, მასთან იყვნენ ჯუანშერი და ადარნასე. ხოლო მცხეთაში დემეტრე, ნერსე და ბივრიტიანი. გაუგზავნა მოციქული კეისარს.

მოვიდა ხოსრო მეფე და შემუსრა ქალაქი კამბეჩოვანი, ჭერემის ციხე და ველისციხე. მივიდნენ კახეთში და დაიბანაკეს იორზე. შეიბნენ, იბრძოდნენ სამი დღე. ორივე მხრიდან ურიცხვი სპა დაეცა. მაშინ ვახტანგმა უხმო პეტრე კათალიკოსს და უთხრა: „იცოდე, რომ გვებრძვიან არა ხარკის მიცემისათვის, არამედ ქრისტეს დატყვეობისთვის. მე განზრახული მაქვს ასე: საუკუნო ცხოვრებისათვის უმჯობესი არის ქრისტეს სახელზე სიკვდილი, რათა აღთქმული სასუფეველი გვექონდეს მათთან, რომელთაც უთხრა: „რომელიც წარინყმედს თავის თავს ჩემთვის, ის იპოვის მას“.

უთხრა მას პეტრე კათალიკოსმა: „თუ არ იბრძოლებ სამკვდრო-სასიცოცხლოდ,

მაშინ არამართო საქართველო გაირყვნება მტრის მიერ, არამედ იერუსალიმიც, რომელიც არის მშობელი ნათლის შვილებისა“.

უთხრა მას მეფემ: „დადექი წმიდა რაჟდენის ეკლესიაში, რომელიც არის უჯარმის რაბატში. ვეჭვობ, რომ უჯარმის გარშემო ყველა ქალაქი იძლიოს, რამეთუ მტკიცე და ძლიერი ზღუდეები აქ ავაგეთ“. ჰყო ასე კათალიკოსმა და ყველა წმინდა ეპისკოპოსი იქ შეიკრიბა.

ვახტანგის ლაშქარში იყო 240.000 მებრძოლი, ხოლო სპარსელებისაში – 740.000. გაჰყო ვახტანგმა ლაშქარი სამად. და კლდის მხრიდან მიაგზავნა ქვეითი. ერთ მხარეს მიავლინა პიტიახშები და სპასუეტი, და სადაც სპარსთა მეფე იყო, იქ თვით ვახტანგი მივიდა 100.000 მეომრით.

ცისკარზე ვახტანგი დაესხა სპარსელებს და უთხრა თავისიანებს: „ყოველი კაცი, რომელიც სიკვდილს გადაურჩება და მტრის თავს ან ხელს არ გამოიტანს ბრძოლიდან, ჩვენ მიერ მოკვდება“.

ცისკრის მინურვისას დაესხა და მივიდა მეფის პალატამდე. შევიდა მეფის კარავში. მეფემ შეასწრო ცხენზე. ძე მისი ბარტამ მოკლა და მოჰკვეთა თავი. მაშინ იქ ერთმა სპარსელმა სცა ისარი ვახტანგს მკერდში. ბრძოლა გაგრძელდა შუადღემდე. სძლია ვახტანგმა სპარსელებს და მოკლა 120.000 მათგანი. ვახტანგის სპაში მოკვდა 28.000-მდე. აიყარა იქიდან სპარსთა მეფე და ჩადგა რუსთავში. დაუშძიმდა წყლული ვახტანგს, რამეთუ ფილტვამდე იყო ისარი მინეული. და წავიდა უჯარმაში, ხოლო ქართლის სპასალარები ადგილსავე დარჩნენ.

ცნეს სპარსელებმა, რომ დაუშძიმდა ვახტანგს წყლული, მოაოხრეს ტფილისი და არმაზი (ქართლი), ხოლო მცხეთა ვერ დაიპყრეს, მაგრამ ზღუდის გარეთ მოაოხრეს.

ხოლო ბერძენთა მეფე, ვახტანგის სიმაჰრი, მოკვდა და დაჯდა მეფედ ზენონი, მისი ძე. ის მოვიდა სპერში, ქართლში რომ შესულიყო, და როცა გაიგო ვახტანგ მეფის დაჭრის შესახებ, დადგა კარნუ ქალაქში. იქ მოვიდა ხოსრო და შეიბნენ. ვერ სძლიეს ერთმანეთს, რადგან ორთავეს სპა დაეხოცა.

ვახტანგმა შეიტყო, რომ კვდებოდა, მიუხეობ კათალიკოსს და თავის ცოლს, ძეებსა და ყველა წარჩინებულს და თქვა: „მე მივდივარ ჩემი ღმერთის წინაშე, და ვმადლობ მის სახელს, რომ არ დამაკლო მე მის სინმინდევებს. ახლა მცნებას მოგცემთ თქვენ, რომ მტკიცედ დადგეთ სარწმუნოებაზე, ეძიებდეთ ქრისტესთვის სიკვდილს მის სახელზე, რათა წარუვალი დიდება მოიგოთ“.

და უთხრა ყველა წარჩინებულს: „თქვენ, საქართველოს მკვიდრნო, მოიხსენეთ ჩემი სიკეთე, რამეთუ პირველად ჩემი სახლიდან მიიღეთ საუკუნო ნათელი და ჩვენ სახლს ნუ შეურაცხყოფთ და ბერძენთა სიყვარულს ნუ დაუტყვევებთ“. და უთხრა თავის ძეს დაჩის: „შენ ხარ ჩემი პირმშო შვილი, შენთვის მომიცია ჩემი მეფობის გვირგვინი. შენი ძმების ნაწილად მიმიცია ტაშისკარიდან და წუნდიდან, ვიდრე სომხეთამ-

დე და საბერძნეთამდე, ხოლო აფხაზეთის საზღვარი, ეგრისწყალსა და კლისურას შუა, შენი ძმების დედის არის“.⁶⁰

და მოუხმო ნუნდის ერისთავს, კლარჯეთის ერისთავს არტავაზს და ოძრხის ერისთავს ბივრიტიანს და მათ ჩააბარა თავისი ცოლი ელენე და მისი შვილები, რომელთაც ერქვათ ლეონი და მირდატი. და სამივე ერისთავს შეავედრა ცრემლით.

მთელი ხალხისა და წარჩინებულებისთვის ეს იყო სასჯელის დღე. თავში იცემდნენ და იყრიდნენ ნაცარს, ყველანი ნატრობდნენ სიკვდილს. ხმამაღალი ტირილისა და გოდებისგან ქვეყანა იძროდა. მორწმუნე ხალხი შენატროდა მეფეს, რამეთუ ქრისტესთვის მოიკლა. და მოკვდა ვახტანგ, დაფლეს მცხეთას, საკათალიკოსო ეკლესიაში, სვეტთან, რომელშიც არის ღვთივალმართული სვეტისგან დაპყრობით. საფლავზე გამოსახულია მისი ხატი, მისი სიმაღლის თანასწორი. ხოლო ამჟამად შემონახული მისი აბჯარი და სამოსელი უფრო ნათლად წარმოგვიდგენს მას.

და დაჯდა მის ტახტზე მისი ძე დაჩი. ხოლო ცოლი და ვახტანგის ორი ძე ნაიყვანა სამმა ერისთავმა, დაიჭირეს ქართლის დასავლეთი, რომელიც მისცა მათ ვახტანგმა. ზაფხულობით ქალაქ ნუნდაში იყვნენ და ზამთრობით ოძრხეში. მათ ენოდათ არა მეფეები, არამედ ერისთავთა მთავრები და იყვნენ მეფე დაჩის მორჩილების ქვეშ.

მეფე დაჩიმ დაიწყო ქართლის შენება, რამეთუ მოოხრებული იყო ხევი ქართლისა, გარდა კახეთის, კლარჯეთისა და ეგრისის ხევებისა. განასრულა თბილისის ზღუდეები, როგორც ბრძანა ვახტანგმა და ის შექმნა სამეფო სახლად.

მოკვდა პეტრე კათალიკოსი და დაჯდა სამოელ. და მეფემ მას მიათვალა მცხეთა, რამეთუ ასე ბრძანა ვახტანგმა. ამანვე მეფე დაჩიმ კახეთის მთიულებს შესთავაზა ქრისტეს აღიარება, ხოლო მათ არ ინებეს და განდგნენ ყოველნი ნაპატელნი.⁶¹

ვახტანგის ბერძენი ცოლის შვილებიდან მოკვდა ლეონი და დარჩა მხოლოდ მირდატი. ამ მირდატს დაევაჭრა მისი ძმა დაჩი: მეფემ გაუცვალა ქვეყანა. მეფემ აიღო ის ქვეყანა, რომელიც მოქცეული იყო ეგრისწყალსა და კლისურას შორის. ეს იყო მირდატის დედულეთი საზღვარი საბერძნეთის სამფლობელოებთან. მის ნაცვლად მისცა ჯავახეთი ფარავნიდან მტკვრამდე. დაიჭირა მირდატმა ქვეყანა ფარავნიდან და ტაშისკარიდან, ვიდრე სპერის ზღვამდე და იქ ერისთავობდა და მორჩილი იყო მეფე დაჩის. მან ააშენა წყაროსთავის ეკლესია. მოკვდა დაჩი. დაჩის შემდეგ, გამეფდა მისი ძე ბაკური. ბაკურის სიკვდილის შემდეგ, დაჯდა მისი ძე ფარსმანი. მოკვდა კათალიკოსი სამოელი და დაჯდა კათალიკოსად თავფეჩაგი. მისი სიკვდილის შემდეგ დაჯდა კათალიკოსად ჩერმაგ.

ვახტანგის შემდგომ აქამდე ეს მეფეები მშვიდობით იყვნენ. ამ ფარსმანის მეფობისას მოვიდნენ სპარსელები, მოაოხრეს ქართლი და რანი. ქართველთა მეფემ ითხოვა სპარსთა მეფისგან, არ მოეოხრებინა ეკლესიები და დაეჭირა ქართლი ქრისტეს რჯულზე.

იმ დროს ბერძნები მოუცლელეები იყვნენ. თავიანთი ქვეყნის დასავლეთში მტრებს

ებრძოდნენ. არ შეეძლოთ ქართველთა შენევნა და სპარსთა წინააღმდეგ გამოსვლა. მაშინ სპარსთა მეფემ შეისმინა მისი ვედრება და დაიცვა ეკლესიები. ფარსმანმა სამაგიეროდ დაუნერა მორჩილებისა და მსახურების აღთქმა. და ნავიდა სპარსთა მეფე.

ამის შემდეგ გაიყვნენ ვახტანგ მეფის ნათესავეები. დაჩის შვილები სპარსელებს ემორჩილებოდნენ, ფარსმანის სიკვდილის შემდეგ, დაჯდა მეფედ მისი ძმისწული, რომელსაც ფარსმანივე ერქვა.

ის იყო მორწმუნე და შეამკო ეკლესიები.

ითხოვეს იუსტინიანესგან⁸² ქართველებმა, რათა კათალიკოსებად თვით ქართველები დამსხდარიყვნენ, რამეთუ კათალიკოსები საბერძნეთიდან მოდიოდნენ. იუსტინიანემ დანერა თანხმობის წიგნი და დაბეჭდა თავისი ბეჭდით, რათა კათალიკოსებად ქართველები დამსხდარიყვნენ და ჰქონოდათ მათ უფლება ყველა ეკლესიაზე და ყველა მღვდელმთავარზე.

„მოკვდა კათალიკოსი ჩერმაგ და ფარსმან მეფემ დასვა საბა. ამის შემდეგ აღარ მოყავდათ კათალიკოსი საბერძნეთიდან, არამედ ქართველები სხდებოდნენ, წარჩინებულთა ნათესავეები“.

„ვერ მოაწიეს საქმე ესე ჯერისაებრ სჯულისა...“

(პროიორანული საეკლესიო დაჯგუფებანი ვახტანგ გორგასლის რეფორმამდე)

IV საუკუნის ბოლოდან V საუკუნის 70-იან წლებამდე, ვახტანგ გორგასლის რეფორმამდე, უცხოურ წყაროებში ქართული ეკლესიის შესახებ ცნობები დაცული არ არის. ქართული წყაროები კი ამდროინდელი ქართული ეკლესიის მდგომარეობას უარყოფითად და კრიტიკულად აფასებენ. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად, ქართლის მოქცევიდან კათალიკოსობის დანესებამდე, ანუ მირიან მეფიდან ვახტანგ გორგასლამდე გასული იყო 170 წელი.⁶³ ამ პერიოდში, რომელსაც კიდევ უფრო აზუსტებს „ქართლის ცხოვრება“, რვა ეპისკოპოსმა დაიცვა „ჭეშმარიტი წესი“, ხოლო სხვები იყვნენ „შემშლელი წესისანი“. „მირიან მეფითგან ვიდრე ვახტანგ მეფისადმდე გარდაცვალებულ იყო ნათესავი რვა და მეფენი ათნი და წელიწადი 157, ხოლო ეპისკოპოსნი წესსა ზედა ჭეშმარიტსა გარდაცვალებულნი რვანი, ხოლო სხუანი შემშლელი წესისანი“.⁶⁴

თანახმად მათიანისა, ქართულ ეკლესიაში რალაც საეკლესიო წესი ვერ დაუცავთ. ქართული ეკლესიის პირველი მეთაურის – ეპისკოპოს იოვანეს შემდეგ, ვიდრე პეტრე კათალიკოსამდე სულ 12 მეთაური შეიცვალა ეკლესიისა. აქედან მესამედი „წესის შემშლელი“ ყოფილა, რაც აღნიშნულია ვახტანგ გორგასლის მათიანეში. ეს იმას ნიშნავს, რომ სწორედ ვახტანგის დროს იყვნენ ქართული ეკლესიის წინა ისტორიის მიმართ კრიტიკულად განწყობილნი.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ვახტანგის დროს არამარტო საეკლესიო მოღვაწენი აფასებდნენ უარყოფითად ქართული ეკლესიის შინაგან მდგომარეობას, არამედ თვით ხალხიც კი.

აი, როგორ გლოვობს ხალხი თავის უბედურებას:

„არაკეთილად ვიპყართ სჯული ქრისტესი და წესი იოვანეს მცნებისა“. ვის გულისხმობდა ხალხი „იოვანეში“, რომლის „მცნებაც“ არ დაუცავთ? ერთი შეხედვით, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აქ სახარებისეული რომელიმე იოვანე იგულისხმება (იოანე ნათლისმცემელი ან მოციქული იოანე), მაგრამ კონტექსტიდან ჩანს, რომ ეს ასე არაა (მართლაც, სხვაგვარად შეუძლებელია). „იოვანეში“, რომლის მცნების წესიც არ დაუცავთ, იგულისხმება მხოლოდ პირველი მეთაური ჩვენი ეკლესიისა, ეპისკოპოსი იოანე, რომელიც საბერძნეთიდან იყო ჩამოსული და რომლის დროსაც ქართული ეკლესია ბერძნული საეკლესიო ორიენტაციისა იყო. ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ ეს იოანე ნიკეის კრების ერთგული იყო.

„ნიკეის კრებაზე დამსწრე ანტიარჩანული მრწამსის ეპისკოპოსთა შორის ერთ-ერთი წამყვანი ფიგურა „ეკესტათი დიდი“ (როგორც მას თეოდორიტე უწოდებს), ანტიოქიის კათედრას 324 ან 325-330 წლებში განაგებდა და მის მიერ ქართლის ეკლესიის

მეთაურად იოანეს ხელდასხმა ამ წლებში უნდა მომხდარიყო... ცხადია, ევსტათის მიერ ხელდასხმული იოანე ეპისკოპოსი ქართლში ნიკეის რწმენას დანერგავდა.⁶⁵

ამიტომაც, დაარსებისთანავე ქართული ეკლესია სწორი სარწმუნოებრივი მიმართულებისა ყოფილა, ანუ ქართული ეკლესია აღიარებდა ქრისტიანობის იმ მიმართულებას, რომელიც მაშინდელ რომის იმპერიაში (საბერძნეთში) იყო აღიარებული. ქართული ეკლესია ნიკეის რწმენის ერთგული იყო შემდეგ საუკუნეებშიც, არასოდეს არ შეუცვლია ეს რწმენა, რასაც ადასტურებენ როგორც გიორგი მთაწმინდელის ეპოქის, ისე სხვა ეპოქათა მოღვაწენი, მაგრამ, როგორც ჩანს, ნიკეის კრების ერთგული ქართული ეკლესია განსახილველ ეპოქაში, 380-იანი წლებიდან 470-იან წლებამდე, ბერძნული საეკლესიო ორიენტაციისა არ ყოფილა.

ცხადია, სხვაა სარწმუნოებრივი მიმართულება და სხვაა საეკლესიო (ადმინისტრაციული) ორიენტაცია. მაგალითად, თუმცა სომხური ეკლესია ამავე ეპოქაში (380-იანი წლების შემდეგ) ნიკეის კრების ერთგული იყო, მაგრამ იგი იხრებოდა სირიულ-სპარსული საეკლესიო წიაღისკენ, უფრო კი ეროვნულ დამოუკიდებელ საეკლესიო პოლიტიკას იცავდა. სომხეთის ეკლესია ჩამოსცილდა ბერძნულ საეკლესიო წიაღს, მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, ნიკეის კრების ერთგული იყო (იგულისხმება 380-450-იანი წლები).

ქართული ეკლესიის პირველი მეთაური იოვანე, როგორც ცნობილია, რომის იმპერიიდან (ანუ როგორც ქართველები უწოდებდნენ, „საბერძნეთიდან“) იყო გამოგზავნილი და ამ ეპისკოპოსმა დააარსა (ორგანიზაციული თვალსაზრისით) ერთიანი ქართული ეკლესია. მეორე მეთაურიც ქართული ეკლესიისა საბერძნეთიდან ჩამოსული პირი იყო. მათიანთა თანახმად, უკვე მესამე მეთაური, რომელიც სწორედ განსახილველ პერიოდში, კერძოდ, 375-390 წლებში მოღვაწეობდა,⁶⁶ არ იყო საბერძნეთიდან ჩამოსული და არც რაიმე უშუალო კავშირი (იერარქიულ-ადმინისტრაციული) ჰქონია საბერძნეთთან (იგულისხმება მთავარეპისკოპოსი იობი). ასევე, ვახტანგ გორგასლის საეკლესიო რეფორმამდე, კათალიკოსობის დაწესებამდე, ჩანს, ეპისკოპოსთა (ეკლესიის მეთაურთა) მხოლოდ ძალზე მცირე ნაწილი ყოფილა საბერძნეთიდან ჩამოსული. ეს გარემოება უთუოდ მიზეზი გახდებოდა იმისა, რომ ქართულ ეკლესიაში ვერ დაიცავდნენ პირველი ეპისკოპოსის, იოვანეს „მცნების წესს“, რაც, ალბათ, იმით გამოიხატებოდა, რომ იოვანეს დროს არსებული პრობერძნული ორიენტაცია არ დაიცვებოდა.

მართლაც, 380-იანი წლების შემდეგ, პოლიტიკური მიზეზების გამო, შეუძლებელი იყო ქართულ ეკლესიას პრობერძნული ორიენტაცია დაეცვა. ამ დროს ქართლი, სომხეთი და ამიერკავკასიის ძირითადი ნაწილი სპარსეთის მოხარკე ქვეყნები იყვნენ, სადაც სპარსეთი სასტიკად დევნიდა პრობერძნულ, როგორც საეკლესიო, ისე პოლიტიკურ ორიენტაციას.

თავის მხრივ, საბერძნეთისათვის სრულებით მოუთმენელი იქნებოდა ქართული

ეკლესიის არაბერძნული ორიენტაცია. საქართველოში არსებული მდგომარეობის გამო საბერძნეთი (ბიზანტია) სასტიკად სჯიდა საქართველოს. ჯერ კიდევ ვახტანგ გორგასლის ბავშვობაში ის შემოჭრილა ჩვენში და საქართველოსთვის ჩამოუშორებია დასავლეთ საქართველოს ნაწილი, ხოლო უფრო ადრე სამხრეთ საქართველოს ნაწილი. ეს ნაწილები საბერძნეთს უშუალოდ თავის იმპერიისათვის მიუერთებია. ბერძენთა ასეთ მოქმედებას ასე განმარტავდა ქართველი ხალხი: „მასვე უამსა გამოვიდეს ბერძენნი აფხაზეთით, რამეთუ ბერძენთა ჰქონდა ეგრისწყლის ქვემოთი კერძო ყოველი, და დაიპყრეს ეგრისის წყლითგან ვიდრე ციხე-გოჯამდე. მაშინ იქმნა გლოვა და ნუხილი ყოველთა ზედა ქართველთა და იტყოდის: „განვამრავლეთ ცოდვა ღმრთისა მიმართ. და არაკეთილად ვიპყართ სჯული ქრისტესი და წესი იოვანეს მცნებისა. სამართლად მოანია ღმერთმან ჩუენ ზედა ესე რისხვა. რამეთუ მიგუცა ჩუენ წარტყუენად უცხოთა ნათესავთა და მიგულო ჩუენ საზღვარი ბერძენთაგან, ვითარცა მიულო ვარაზ-ბაქარს მეფესა კლარჯეთი“.⁶⁷

ჩვენი მატრიანის თანახმად, ამ ეპოქაში ქართული ეკლესიის ორიენტაციით ძალზე უკმაყოფილო ყოფილა ბიზანტიის იმპერატორი. ბიზანტიის იმპერატორსა და კონსტანტინოპოლის პატრიარქს გაუგზავნიათ ასეთი წერილი ანტიოქიის პატრიარქისთვის: „პირველად, დასაბამსა ქართლის მოქცევისასა დედაკაცისა პრომეელისა ნინოს მიერ, განივლინა აქათ ეპისკოპოსი, რამეთუ შორის სპარსთა და ბერძენთა შფოთი იყო, და მით ვერ მოანიეს საქმე ესე ეგრისაებრ სჯულისა“...⁶⁸ ამ წერილის აზრი ასე შეიძლება გავიგოთ: ქართული ეკლესიის ჩამოყალიბებისას, IV საუკუნეში, ქართული ეკლესიის ორიენტაცია პრობერძნული იყო, რადგანაც აქ ეპისკოპოსი იმპერიიდან ჩამოვიდა, ხოლო შემდეგ იმის გამო, რომ სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის „შფოთი“, ომიანობა იყო, ქართულ ეკლესიაში მდგომარეობა „ვერ მოანიეს ეგრისაებრ სჯულისა“. ასეთია აზრი ბიზანტიის სახელმწიფო და საეკლესიო მეთაურებისა ქართული ეკლესიის მიმართ (რეფორმების ჩატარებამდე).

ამ წერილის გაგრძელებიდან ჩანს, რომ „რჯულის წესის“ დარღვევად, ბიზანტიელ ხელისუფლებს მიაჩნდათ ის, რომ ქართული ეკლესია დამოუკიდებელი იყო ბიზანტიური ეკლესიისგან.

კონსტანტინოპოლიდან ანტიოქიის პატრიარქს ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის მიზეზად მოახსენეს ზემომოყვანილი პოლიტიკური მდგომარეობა – „შფოთი ბერძენთა და სპარსელთა შორის“, ხოლო შემდეგ აუწყებენ, რომ მოციქულთა განწესების თანახმად, რადგანაც აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთის ქვეყნების ეკლესიები ანტიოქიის საპატრიარქო საყდარს უნდა ექვემდებარებოდეს, ამიტომაც ქართული ეკლესიაც შენი გავლენის სფეროში უნდა შედიოდესო.

„...რამეთუ ჩუენ უწყით, ვითარმედ ქართლი და აღმოსავლეთი და ჩრდილო მაგის წმიდისა საყდრისანი არიან, ვითარცა განანესეს მოციქულთა სახარებასა შინა, რომელ არს უნინარესობა“.⁶⁹

უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ქართული წყარო ზუსტად ასახავს იმ საეკლესიო პოლიტიკას, რომელიც V საუკუნის ბიზანტიაში არსებობდა, განსაკუთრებით, 451 წლის ქალკედონის კრების შემდეგ, კერძოდ, გაძლიერებული ბიზანტიური საპატრიარქოები იერთებდნენ მეზობელ ეკლესიებსა და დიოცეზებს.

ჩანს, ბიზანტიაში ცდილან, არც ქართული ეკლესია ყოფილიყო გამონაკლისი.

განვიხილოთ საქართველოსა და ქართული ეკლესიის მდგომარეობა 370-იანი წლებიდან უფრო დაწვრილებით.

IV საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს, ამიერკავკასია და მისი მიმდებარე ქვეყნები, რომლებიც აქამდე რომის გავლენის სფეროში შედიოდა, სპარსეთის გავლენის ქვეშ მოექცა. 377 წელს რომმა, ვესტგუთების აჯანყების გამო, გაიყვანა თავისი ჯარი სომხეთიდან, რაც, ფაქტობრივად, საფუძველი გახდა იმისა, რომ სომხეთი, იბერია და მისი მიმდებარე ქვეყნები სპარსეთმა დაიმორჩილა და დახარკა. ქართლის მეფე ვარაზ-ბაქარმა რომაელების დახმარების გარეშე ვერ გაბედა შებმოდა საქართველოში შემოჭრილ სპარსელთა ლაშქარს. მას უიმედოდ ჩაუთვლია ჩრდილოკავკასიელი ტომების გადმოყვანაც სპარსელებთან საომრად და თავი შეუფარებია კახეთში, ხოლო მოსახლეობისთვის რჩევა მიუცია, ქრისტიანული ნიშნების დაუფარავი ჩვენებით არ გაელიზიანებინათ სპარსელები. აღსანიშნავია, რომ იმ დროისათვის საქართველოს მოსახლეობის ყველა ფენა, როგორც უბრალო ხალხი, ისე მმართველი ზედა ფენა, თავდადებული ქრისტიანი ყოფილა, და ისინი ითხოვდნენ ომს სპარსელებთან, მაგრამ მეფემ სხვაგვარად გადაწყვიტა: ვარაზ-ბაქარის დროს ქრისტიანობაზე „...მოქცეულ იყო ქართლი და დიდსა სარწმუნოებასა შინა იყვნეს აზნაურნი და ყოველი ერი ქართლისა... ამის ზე გამოგზავნა სპარსთა მეფემან ერისთავი სპითა დიდითა სომეხთა და ქართველთა ზედა ხარკის დადებად... უკუჯდა იგი ჳევსა კახეთისასა, და აღაშენა ციხე ხიდარს და განამაგრნა ციხე-ქალაქნი, და უბრძანა ყოველთა, რათა დამალნენ ჯუარნი. და მოვიდეს სპარსნი პირველად სომხითს და მოაოჭრეს სომხითი და შემოვიდეს ქართლს. და აღაშენა ერისთავმან სპარსთამან ტფილისის კართა შორის ციხედ მცხეთისად. მაშინ ვარაზ-ბაქარ ეზრახა შეერდომით და ითხოვა მშკდობა... და განუკვეთა ხარკი, ხოლო ერისთავმან სპარსთამან მოსცა ციხე ტფილისისა და წარვიდა. და მიერთგან იქმნნეს სომეხნი და ქართველნი სპარსთა მოხარკენი“⁹⁰

საქართველოს სამეფო სპარსელთა მოხარკე ქვეყნად იქცა.

„ამრიგად, IV საუკუნის 70-იან წლებში ირანელებმა ქართლის სამეფო მთლიანად დაიმორჩილეს. თავდაპირველად ქართლში მოსულა ირანელი სარდალი, რომელსაც „მოქცევამ ქართლისაჲს“ მატინანე პიტიახშს, ხოლო „მეფეთა ამბავი“ ერისთავს უწოდებს. ხარკსაც, ეტყობა, იგივე კრეფდა. შემდგომ ირანელებს, როგორც ჩანს, ეს ფუნქცია ადგილობრივი მმართველობისათვის დაუკისრებიათ... ვარაზ-ბაკურის შემდეგ, IV საუკუნის 80-90-იან წლებში, ქართლის სამეფო ტახტზე იჯდა ბაკური... ბაკურის დროს გრძელდებოდა ირანელთა ბატონობა... მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონ-

და ქართლისათვის საზავო ხელშეკრულებას ბიზანტიელებსა და ირანელებს შორის, რომელიც დაიდო 387 წელს, რამდენიმე წლის მოლაპარაკების შემდეგ. ზავის პირობების თანახმად, სომხეთის რამდენიმე განაპირა ოლქი სომხეთს საერთოდ ჩამოსცილდა, დარჩენილი ნაწილი კი – შუა ქვეყანა, ბიზანტიელებმა და ირანელებმა გაიყვეს. ამ ქვეყნის ოთხი მეხუთედი ერგო ირანს, დანარჩენი – ბიზანტიას.⁷¹ აღსანიშნავია, რომ სპარსელებს ქრისტიანული ეკლესიის მიმართ თავისებური მიდგომა ჰქონდათ. ქრისტიანობა თვით სპარსეთშიც გავრცელებული იყო და სპარსული ეკლესია თავისი საეპისკოპოსოებით წარმატებით მოქმედებდა სპარსეთის იმპერიაში, ისევე როგორც ამ იმპერიაში არსებული სირიული, სომხური და სხვა ეკლესიები (იგულისხმება IV-V საუკუნეები).

მართალია, სპარსეთისთვის პოლიტიკური თვალსაზრისით ქრისტიანობა მისაღები არ იყო, მაგრამ იგი ქრისტიანობაში ებრძოდა მხოლოდ პრობერძნულ მიმართულებასა და საეკლესიო ორიენტაციას. სპარსეთი თავის იმპერიაში ყველაფერს აკეთებდა, რათა მოესპო არა ეკლესიები, არამედ ეკლესიებში არსებული პრობერძნული ორიენტაცია. სპარსეთისათვის მიუღებელი იყო საბერძნეთიდან ჩამოსული სამღვდელთა, ბერძნული საეკლესიო წიგნები და ბერძნული ენაც კი.

მოსე ხორენელი აღნიშნავს სპარსელთა ანტიბერძნულ მოქმედებას სომხურ ეკლესიაში. უნდა ითქვას, რომ სპარსეთი ცდილობდა ბერძნული გავლენის აღმოფხვრას არა მარტო სომხურ ეკლესიაში, არამედ თავის იმპერიაში არსებულ ყველა ეკლესიაში. კერძოდ, სპარსეთს სურდა ბერძნულენოვანი წირვა-ლოცვისა და ღვთისმსახურების ნაცვლად სომხურ ეკლესიაში დაენერგა სირიულენოვანი ღვთისმსახურება, რადგანაც განსახილველ ეპოქაში ჯერ კიდევ არ არსებობდა სომხური ანბანი და სომხურენოვანი წიგნები. ბერძნული ენის ნაცვლად ასწავლიდნენ სპარსულ ენასა და წერა-კითხვას.

სპარსეთის ხელისუფალი სომხეთში „რა წიგნსაც კი წააწყდებოდა, იგი წვადა, ბრძანა, რომ ესწავლათ სპარსული და არა ბერძნული წერა-კითხვა, არავის ჰქონდა უფლება ელაპარაკა ბერძნულად ანდა ეთარგმნა ამ ენიდან. ამას თითქოს იმიტომ შვრებოდა, რომ სომხებს ჯერ კიდევ არ გააჩნდათ ანბანი და ბერძნულად ასრულებდნენ ღვთისმსახურებას“.⁷²

ბიზანტიური გავლენის შემცირების მიზნით, სპარსეთი სასტიკად სდევნიდა არამარტო პრობერძნულ საეკლესიო ორიენტაციას, არამედ ბერძნულ კულტურასაც. იმის გამო, რომ სომხურ ეკლესიაში სირიულ კულტურას ადრევე ჰქონდა გავლენა მოპოვებული, სპარსეთმა ინება, რომ სომხური ეკლესიიდან (და ასევე ამიერკავკასიის სხვა ეკლესიებიდან) განდევნილი ბერძნული კულტურის ნაცვლად დაენერგა სირიული კულტურა. „ებრძოდა რა ბიზანტიის გავლენის გავრცელებას სომხეთში, ირანის ხელისუფლება, ამავე დროს, გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებით, მხარს უჭერდა სირიული კულტურის გაბატონებას სომეხთა ქვეყანაში“, – წერს ა. აბდალაძე.⁷³

სპარსეთისთვის სრულებით მოუთმენელი იყო ეკლესიათა რაიმე ადმინისტრაციულ-იერარქიული კავშირი ბერძნულ ეკლესიასთან.

ჯერ კიდევ სომხეთის მეფის პაპის (367-374) დროს სომხური ეკლესია იერარქიულად ჩამოშორდა ბერძნულს სპარსელების გულის მოგების მიზნით, რისთვისაც იმპერატორმა თეოდოსიმ სასტიკად დასაჯა პაპი. მოსე ხორენელი წერს, რომ პაპმა გამოძებნა საპაკი და „დაადგინა ის წერსესის მაგიერ კესარიის დიდ არქიეპისკოპოსთან შეუთანხმებლად“.⁷⁴ ამ დროს სომხური ეკლესია გათავისუფლდა ბერძნული ეკლესიის იერარქიული კავშირისაგან. 387 წლის შემდეგ, სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის გაყოფილ სომხეთის ნაწილებში ეკლესიათა მდგომარეობა სხვადასხვაგვარად წარიმართა. როგორც ვთქვით, სპარსეთის სომხეთში განდევნილი ბერძნულენოვანი წირვა-ლოცვის მაგიერ დაინერგა ჯერ სირიული და მალევე სომხური წირვა-ლოცვა. საქმე ის იყო, რომ სომხებმა შეძლეს შეექმნათ სომხური ანბანი და უმაღლვე თარგმნეს სომხურ ენაზე საეკლესიო წიგნები. სპარსეთი ხელს უწყობდა ნებისმიერენოვან ღვთისმსახურების ჩატარებას ბერძნულის ნაცვლად, ამიტომაც აღმოსავლეთ სომხეთში სომხურენოვანი წირვა-ლოცვა და მაშტოცის სომხური ანბანი სწრაფად გავრცელდა. დასავლეთ სომხეთში კი, რომელიც ბიზანტიის იმპერიაში შედიოდა, ბიზანტიის ხელისუფლება ყოველმხრივ კრძალავდა და აფერხებდა სომხური ანბანისა და სომხურენოვანი წირვა-ლოცვის გავრცელებას. 391 წელს სომხეთის ბიზანტიურ ნაწილში მეფობა გაუქმდა, მაგრამ სომეხმა სამღვდელოებამ გამოიჩინა სიმტკიცე და კონსტანტინოპოლმა მალე ნება დართო სომხურ ეკლესიას, დასავლეთ სომხეთშიც გავრცელებულიყო სომხურენოვანი ღვთისმსახურება. ბიზანტიას ძალზე აშფოთებდა, რომ სომხური ეკლესია პროსპარსულ და პროსირიულ ორიენტაციას დაადაგა. ამიტომაც, მთლიანად რომ არ დაეკარგა გავლენა სომხურ ეკლესიაზე, ბიზანტიამ, ფაქტობრივად, ცნო ავტოკეფალია სომხური ეკლესიისა და დასავლეთ სომხეთის ეკლესიის მეთაურის ღირსება გაუთანაბრა კესარიის არქიეპისკოპოსის ღირსებას, გამოუყო მას თანხები, ნება დართო სომხური დამწერლობის გავრცელებისა ბიზანტიურ სომხეთში.⁷⁵ ასე მისწერა მან კიდევ სომხური ეკლესიის მეთაურს, რომლის რეზიდენციაც სპარსულ (აღმოსავლეთ) სომხეთში იმყოფებოდა: „ძალიან გამტყუნებდით თქვენ, რამეთუ მეტისმეტად გადაიხარეთ წარმართი მეფეებისკენ... განსაკუთრებით იმისათვის გადანაშაულებდით, რომ უგულუბელყავით ჩვენი ქალაქის სწავლულნი და ვილაც ასურელებთან ცდილობდით სიბრძნის პოვნას. ამის გამო მოვიწონეთ ჩვენი მსახურების მოქმედება მაგ მხარეში, რომელთაც აბუჩად აიგდეს თქვენნი ამგვარი მოძღვრება...“⁷⁶ „წარმართ“ მეფეებს სპარსულ მეფეებს უწოდებდნენ.

თუ ზემომოყვანილს შევეუსაბამებთ „ქართლის ცხოვრების“ ცნობებს, სავესებით დასაჯერებელი მოგვეჩვენება ჩვენი მატიანის მონათხრობი, რომ ქართლის მეფის ვარაზ-ბაქარის დროს ბერძნებმა დასაჯეს ეს პროსპარსული ორიენტაციის მეფე სწორედ სარწმუნოებრივი საკითხების გამო: მის სახელმწიფოს სამხრეთით მდებარე კლარ-

ჯღთის პროვინცია ჩამოაჭრეს. ხალხის აზრი ასეთი იყო: „მიგუცნა ჩუენ წარტყუენ-
ნად უცხოთა ნათესავთა და მიგულო ჩუენ საზღვარი ბერძენთაგან, ვითარცა მიულო
ვარაზ-ბაქარს მეფესა კლარჯეთი და იგი ცოდვითა ვარაზ-ბაქარისითა მოინია, რა-
ბეთუ ვერ კეთილად ეპყრა სჯული ქრისტიესი“.⁷⁷

ასევე წერს ხორენელიც – პროსპარსული ორიენტაციის გამო ბიზანტია არა მარ-
ტო სჯიდა და დევნიდა, არამედ აბუჩად იგდებდა სომხურ ეკლესიას – „...მოვიწონეთ
ჩვენი მსახურების მოქმედება მაგ მხარეში, რომელთაც აბუჩად აიგდეს თქვენი ამგვა-
რი მოძღვრება“.

ბიზანტია სჯიდა პროსპარსულ ქრისტიანობას, ხოლო სპარსეთი სჯიდა პრო-
ბერძნულ ქრისტიანობას.

ცნობილია, რომ ქართული ეკლესია თავისი შინაგანი ბუნებით პრობერძნული
ორიენტაციისა იყო, ამის გამო სპარსთაგან ისჯებოდა კიდევ, რის შესახებაც წმიდა
რაფაელის ცხოვრებაში ნათქვამია: „აღდგეს სპარსნი ქრისტიანეთა ზედა... რამეთუ
დიდი იყო მაშინ ბრძოლამ და დაუცხრომელი მტრობამ ქრისტიანეთა ზედა და უფ-
როსად ბერძენთა მიმართ, ხოლო ჩუენ ქართველთა მომართ ამისათვის, რამეთუ ეძ-
უნებოდა ჩუენი ბერძენთა მიმართ სიყვარული და ერთობამ და ესე იყო ნებამ მათი,
რამთა ჩუენცა მათთანა მტერ ვექმნეთ ბერძენთა“.⁷⁸ მართალია, ეს ეხება V საუკუნის
შუა წლებს, მაგრამ სპარსეთი სწორედ ასეთ ანტიბერძნულ საეკლესიო ორიენტაცი-
ას ადგა IV-V და VI საუკუნეებში.

ასეთი პოლიტიკური სიტუაციის დროს, 380-იანი წლების შემდეგ, როცა ქარ-
თლი დახარკული იყო სპარსთა მიერ, ქართულ და ბერძნულ ეკლესიათა შორის რაი-
მე იერარქიულ ურთიერთდამოკიდებულებაზე და, მით უმეტეს, ბერძენი არქიეპის-
კოპოსის საქართველოში ჩამოსვლაზე მსჯელობა შეუძლებელია. სპარსეთი, რომე-
ლიც არა თუ პიროვნებას, არამედ ბერძნულ ენაზე ლაპარაკსაც კი კრძალავდა, ნე-
ბას არ დართავდა ბერძენ იერარქს საქართველოში ჩამოსულიყო და ემოღვანა. ამ
პერიოდის ზოგიერთი ქართველი მეფე ანტიბერძნულად იყო განწყობილი. მათი ასე-
თი განწყობა გამოიწვია იმან, რომ ბიზანტიამ მიიტაცა ქართული ქვეყნები. განსა-
კუთრებით ეს ითქმის მეფე მირდატზე, რომელიც ფარსმან მეფის (398-400წ.) შემდეგ
განაგებდა ქართულ სახელმწიფოს V საუკუნის დასაწყისში.

მირდატმა განაგრძო ფარსმანის პოლიტიკა და ის „მტერ ექმნა ბერძენთა და სპარ-
სთა. ბერძენთაგან ეძიებდა კლარჯეთს, საზღვარსა ქართლისასა, ხოლო სპარსთა არა
მისცემდა ხარკსა“.⁷⁹

მირდატის დროს შეუძლებელია, ქართულ ეკლესიას რაიმე კავშირი ჰქონოდა
ბერძნულ ეკლესიასთან (იგულისხმება არა სარწმუნოებრივი ერთიანობა, არამედ იე-
რარქიულ-ადმინისტრაციული კავშირი), რადგანაც არაბერძნული ორიენტაციის მე-
ფე მირდატი მტრობდა და ებრძოდა ბერძნებს. ამ დროს ძალზე დაზარალებულა ქარ-
თული ეკლესია, ის ქვეყანაში შემოსულ სპარსელებს „გაურყენიათ“. მეფე მირდატი

„...შეიპყრეს სპარსთა, მოვიდეს ქართლად, დაიპყრეს ქართლი და განწყენნეს ეკლესიანი“.⁸⁰

შეიძლება ითქვას, რომ ამ დროს განმეორდა ოციოდე წლის წინ მომხდარი ამბავი, როცა ვარაზ-ბაკურის დროს ქართლში შემოვიდა სპარსელი პიტიახში, იობის მთავარეპისკოპოსობისას – „და მთავარეპისკოპოსი იყო იგივე იობ. და მაშინ მოვიდა ქრამ ხუარ ბორზარდ სპარსთა მეფისა პიტიახში...“⁸¹ ეს იობი საბერძნეთიდან კი არ ყოფილა ჩამოსული, არამედ იყო „ნერსე კათალიკოსისა დიაკონი“ (ასე უწოდებს იობს როგორც „ქართლის ცხოვრება“, ისე „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“). სპარსთა ამ ლაშქრობის დროს ძნელია ქართულ ეკლესიასა და ბერძულს შორის რაიმე ორგანიზაციულ-იერარქიულ კავშირზე ლაპარაკი. უთუოდ სპარსთა ნებით ქართული ეკლესია ისეთივე დამოუკიდებელ და ეროვნულ ორგანიზაციად გადაიქცა, როგორც გადაიქცა სომხური ეკლესია ამ პერიოდში. სპარსეთი, როგორც აღნიშნული იყო, ვერ ითმენდა თავის იმპერიაში არსებული ეკლესიების კავშირს ბერძულ ეკლესიასთან.

მდგომარეობა არ შეცვლილა არც მეფე არჩილის დროს, თუმცა, „ქართლის ცხოვრება“ სხვაგვარად აღწერს მის ცხოვრებას. „მირდატის შემდეგ, IV საუკუნის ოციან წლებში, სამეფო ტახტზე დამჯდარა არჩილი... „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ მათიანის მიხედვით, არჩილის მეფობაში, საფიქრებელია, იგივე მდგომარეობაა, რაც წინა პერიოდში იყო. აქ ნახსენები არ არის ამ პერიოდში მომხდარი რაიმე მნიშვნელოვანი მოვლენა... სამაგიეროდ, ჯუანშერთან „ქართლის ცხოვრებაში“ არჩილის მეფობა მაჟორული ტონალობითაა გადმოცემული, არჩილმა „განაცხადა მტრობა სპარსთა, გამოაჩინა ჯუარნი და მოკაზმნა ეკლესიანი, მოსრნა და განასხნა ყოველნი ცეცხლის-მსახურნი საზღვართაგან ქართლისათა, მოირთო ძალი საბერძნეთით და წარძღუნებითა ჯუარისათა იწყო ბრძოლად სპარსთა“... ჯუანშერის ეს ცნობები რეალურ ვითარებას არ ასახავს. სინამდვილეში, ქართლი ამ პერიოდშიც ირანს ემორჩილებოდა, და, ალბათ, ძირითადად ცდილობდა დაეცვა თავისი კულტურული თვითმყოფადობა. ასეთივე პოლიტიკას ატარებდა, როგორც ჩანს, არჩილის მემკვიდრე მირდატი, რომლის მეფობა 30-40-იან წლებზე უნდა მოდიოდეს. მაგრამ ქართლის ბრძოლას ირანული უღლისაგან გასათავისუფლებლად ამ პერიოდში რაიმე ხელშესახები შედეგი არ მოჰყოლია“.⁸²

როგორც მეფე არჩილის, ისე მირდატის დროს სპარსეთი ძალზე გაძლიერებული იყო. 428 წელს სპარსელებმა სომხეთში მეფობა საერთოდ გააუქმეს და „სპარსულ სომხეთს განაგებდა სპარსი მმართველი – მარზაპანი, სომეხ ნახარარებს ჩამოართვეს სახელმწიფო თანამდებობანი“.⁸³

ასეთ დროს, ცხადია, კიდევ უფრო დამთმობი და ლოიალური გახდებოდა ქართული სახელმწიფო სპარსეთის მიმართ, არ გააღიზიანებდა სპარსეთს და შეეცდებოდა, ეკლესიიდან საერთოდ აღმოეფხვრა პრობერძნული ორიენტაციის ყოველგვარი ნიშანი.

V ს-ის 40-იან წლებში ირანის ახალი, მეტად აგრესიული პოლიტიკა გამორიცხავდა ქართული ეკლესიის იერარქიულ კავშირს ბერძნულთან.

სწორად აღინიშნება, რომ აქ, გარდა სპარსეთის ხელისუფლების ნებისა, მოქმედებდა აგრეთვე ობიექტური ფაქტორი, ეს იყო ქვეყნის ფეოდალიზაციის პროცესი.

V საუკუნის შუა წლებისათვის ერთმანეთს დაუპირისპირდა სამეფო ხელისუფლება და ადგილობრივი აზნაურები, რომელნიც უკვე ფეოდალ მინისმფლობელებად იყვნენ ქცეულნი. ეკლესიაც ასევე მსხვილი მინისმფლობელი იყო. მეფე იბრძოდა იმისათვის, რომ თავისი გამგებლობიდან არ გაეშვა ეს მიწები, სამაგიეროდ ფეოდალები ცდილობდნენ მაქსიმალურად შეეზღუდათ მეფე. ამ პლანში სრულებით გასაგები ხდება კონფლიქტი ვახტანგ გორგასალსა და მთავარეპისკოპოს მიქაელს შორის. ასეთი მდგომარეობის დროს ვახტანგ გორგასლის გასაოცარი სიბრძნე იმაში მდგომარეობდა, რომ მან შეძლო აზნაურებისათვის (ფეოდალებისათვის) ჩამოერთვა სახელმწიფო თანამდებობები და დაეყო ქვეყანა სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულებად – საერისთავოებად. თითოეულ ამ ერთეულს მართავდა ერისთავი. ერისთავები, თავის მხრივ, უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ მხედართმთავარს – სპასპეტს, ჯარების უფროსს. აზნაურ-ფეოდალთა ხელისუფლება ამით მაქსიმალურად შეიზღუდა, ისინი თავიანთი კუთხის მმართველობის საქმეშიც კი უშუალოდ ველარ ჩაერეოდნენ. ყოველ საქმეს ამ კუთხეში ერისთავი წყვეტდა. ერისთავი კი ინიშნებოდა სპასპეტის მიერ, სპასპეტი კი მეფის მიერ („სპასპეტი“ სწორედ იმ „სპას“ მეთაურობდა, რომელიც მეფესთან ერთად დაწყველა მიქაელ მთავარეპისკოპოსმა).

ვახტანგ გორგასალმა ასეთივე პროცესი ჩაატარა ეკლესიაშიც, სახელმწიფოს კონტროლისაგან გასული ეკლესია დაუქვემდებარა სახელმწიფოს იმავე საშუალებით, რომლითაც აზნაურები დაიმორჩილა, კერძოდ, „სპით“. ამიტომაც დაინწყველა „სპა“ მეფესთან ერთად.

უნდა ვიფიქროთ, რომ V საუკუნის შუა წლებისათვის საქართველოში მოქმედებდა არა მარტო პროირანულად, არამედ პრობერძნულადაც განწყობილი სამღვდლოება, მაგრამ სამღვდლოების ორივე დასისტვის მეფის ძლიერი, მაკონტროლებელი და მმართველი ხელისუფლება მიუღებელი იყო. ამიტომაც პრობერძნულად განწყობილი მთავარეპისკოპოსი მიქაელიც კი კონფლიქტურ დამოკიდებულებაშია მეფესთან.

ბ. მჭედლიშვილი წერს: „ვახტანგ გორგასალის მეფობის დროს, ჯუანშერისავე მიხედვით, შეინიშნება საეკლესიო დასთან უთანხმოება. ცნობილია, რომ უკვე IV საუკუნის დასაწყისიდან. ირანი ცდილობს ამიერკავკასიაში პოზიციების განმტკიცებას და ერთ-ერთ ქმედით იარაღად ქრისტიანულ რელიგიასაც იყენებს. მაგალითად, სომხეთში, დღიდან დაარსებისა, ქრისტიანულ ეკლესიას ხელმძღვანელობდნენ ირანის მეფეთა ხელდასხმული მთავარეპისკოპოსები ანუ კათალიკოსები. ქართლი, რომელსაც ბიზანტია მფარველობდა, უკეთეს პირობებში იყო და წინააღმდეგობასაც უწევ

და ირანის მოძალებას, მაგრამ ზოგიერთ შემთხვევაში, ირანი, როგორც ეს ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებიდანაც ჩანს, მაინც აღწევდა მიზანს და ქართლს თავის პოლიტიკას ახვევდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ამ ამბების თითქმის თანამედროვე პროკოპი კესარიელი აღნიშნავდა – „იბერები ქრისტიანები არიან და ამ სარწმუნოების წესებს ყველა იმათზე უკეთ იცავენ, რომელთაც ჩვენ ვიცნობთ“ (გეორგიკა, II, 1934 წ. გვ. 21), ქართლში მაინც შეინიშნება საეკლესიო დაჯგუფება, რომელიც სხვადასხვა ნიშნით შეიძლება სწორედ პროირანული ყოფილიყო.⁸⁴ პროსპარსული ორიენტაციის მთავარეპისკოპოსთა შორის განსაკუთრებით გამოირჩევიან გლონოქორი და მობიდანნი. ქართული ეკლესიის მეთაურები მჭიდრო კავშირში არიან სპარს ხელისუფლებასთან და მათ მიერვე არიან კიდევ დანიშნულნი. გლონოქორი გარდა იმისა, რომ ეკლესიას მეთაურობდა, აგრეთვე სპარსელთა საერო ხელისუფალი, ერისთავიც ყოფილა არა მარტო ქართლში, არამედ პერეთშიც, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად: „და მერმე მეფობდა მირდატ და მთავარეპისკოპოსი იყო გლონოქორ, და ესე მთავარეპისკოპოსი ერისთავადცა იყო ბარზაბოდ პიტიახშისაგან ქართლს და პერეთს“.⁸⁵

ქართული ეკლესიის მეთაური მობიდანნი (436-448), თუმცა „აჩუენებდა იგი მართლმადიდებლობასა, ხოლო იყო ვინმე მოგუ უსჯულო და შემშლელი წესთა“.⁸⁶

აღბათ შეუძლებელი იყო, ქართულ ეკლესიას რაიმე იერარქიული კავშირი ჰქონოდა ბერძნულ ეკლესიასთან გლონოქორისა და მობიდანის დროს, რადგანაც ერთი სპარსელთა ერისთავი იყო, ხოლო მეორე აშკარად გამოხატული პროსპარსული ორიენტაციის მქონე, წესის შემშლელი. ამ დროს ქართული ეკლესია ავტოკეფალური, ანუ ბერძნული ეკლესიისაგან დამოუკიდებელია, რადგანაც მობიდანნი საბერძნეთიდან კი არ გამოგზავნეს, არამედ თვით ქართველთა მეფე არჩილმა დასვა ეკლესიის მეთაურად: „ამის არჩილის ზე გარდაიცვალნეს სამნი ეპისკოპოსნი: იონა, გრიგოლი და ბასილი. და ბასილისა შემდგომად ამანვე არჩილ დასვა ეპისკოპოსი, რომელსა ერქუა მობიდან. ესე იყო ნათესავად სპარსი და აჩუენებდა იგი მართლმადიდებლობასა. ხოლო იყო ვინმე მოგუ უსჯულო და შემშლელი წესთა. და ვერ უგრძნა არჩილ მეფემან და ძემან მისმან უსჯულოება მობიდანისი, არამედ ჰგონებდეს მორწმუნედ. და ვერცა განნაცხადებდა ქადაგებასა სჯულისა მისისასა შიშისაგან მეფისა და ერისა, არამედ ფარულად წერდა წიგნებსა ყოვლისა საცთურებისასა, რომელი შემდგომად მისსა დანუა ყოველი წერილი მისი ჭეშმარიტმან ეპისკოპოსმან მიქაელ, რომელი განიკუეთა კადრებისათჳს ვახტანგ მეფისა“.⁸⁷

აქ ყურადღება უნდა მიექცეს, რომ შემდეგდროინდელი მემბტიანი „მოგუს“ ანუ ცეცხლთაყვანისმცემელს უწოდებს ქრისტიანული ეკლესიის მეთაურს. ხომ არ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ შემდეგდროინდელი მოღვაწენი „მოგუებს“ ანუ ცეცხლთაყვანისმცემლებს უწოდებდნენ პროსპარსული ორიენტაციის, ანდა რომელიმე ქრისტიანული (ეთქვათ, მანიქურ-ქრისტიანული) მიმდინარეობის საეკლესიო პირებს? თუ ჩავ-

თვლით, რომ ასეთ შემთხვევაში მატრიანეში აღნიშნული „მოგვს“ ანდა ცეცხლთაყვანისმცემლის ქვეშ უნდა ვიგულისხმობთ ქრისტიანი ეპისკოპოსი, მაშინ, იქნებ, დაგვეშვა, რომ „ცეცხლისმსახურთა ეპისკოპოსი ბინქარანი“ იყო არა „ცეცხლთაყვანისმცემელი“ ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით, არამედ პროსპარსული ორიენტაციის მქონე საეკლესიო პირი, ისეთივე „მოგვ“, როგორც მობიდანნი?

მატიანეში აღნიშნულია, რომ რანის სპარსელმა ერისთავმა „ბარზაბოდ წარმოგზავნა ცეცხლისმსახურნი მცხეთას და მათ ზედა ეპისკოპოსად ბინქარან, და დასხდეს მოგუთას“.⁸⁸ აქ თითქოსდა სრულებით აშკარაა, რომ ბინქარანი ცეცხლისმსახურთა ეპისკოპოსია, მაგრამ რატომ აქვს მას ქრისტიანული წოდება „ეპისკოპოსი“? გარდა ამისა, სხვა ქართულ მატრიანეში, „მოქცევაი ქართლისაჲში“, აღნიშნულია, რომ რანქართლის პიტიახშმა ბარზაბოდმა ქართლ-რანის ერისთავად დანიშნა გლონოქორი. შეიძლება „ქართლის ცხოვრების“ „ბინქარან“ იგივეა, რაც, „მოქცევაი ქართლისაჲს“ „გლონოქორი“, მართლაც, ორივეს რან-ქართლის ერისთავი ბარზაბოდი აგზავნის საქართველოში. ქარაგმები ბინქარან – „ბნქრნ“ და გლონოქორ – „გლნქრ“ ერთმანეთს ძალიან ჰგავს, ორივე ქარაგმაში მეორდება ერთი და იგივე თანხმობენები – „ნქრ“, შეიძლება ქარაგმები მემატრიანეებმა სხვადასხვაგვარად გახსნეს. ორივე ეს ეპისკოპოსი ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში მოღვაწეობს – „და მერმე მეფობდა მირდატ და მთავარეპისკოპოსი იყო გლონოქორ და ესე მთავარეპისკოპოსი ერისთავადცა იყო ბარზაბოდ პიტიახშისაგან ქართლს და ჰერეთს. და მისა შემდგომად მეფობდა დიდი ვახტანგ გორგასალი...“⁸⁹

„მაშინ ბარზაბოდ წარმოგზავნა... ეპისკოპოსად ბინქარან... და შეერია ქართლის წურილსა ერსა ცეცხლისმსახურება. ამისთვის მწუხარე იყო საგდუხტ დედოფალი, არამედ მძლავრებისაგან სპარსთასა ვერას იკადრებდა. მაშინ მოიყვანა მღვდელი ჭეშმარიტი საბერძნეთით, სახელით მიქაელ და დაადგინა იგი ეპისკოპოსად ზემოსა ეკლესიასა, რამეთუ მობიდან ეპისკოპოსი გარდაცვალებულ იყო. და ესე მიქაელ ეპისკოპოსი წინააღმდეგ ბინქარან მაცთურსა, რამეთუ ასწავებდა ყოველთა ქართველთა სჯულსა ჭეშმარიტსა. ამან იპყრნა სარწმუნოებასა ზედა ყოველნი წარჩინებულნი და ერიცა უმრავლესი, არამედ მცირედნი ვინმე წურილისა ერისაგანნი მიიქცეს ცეცხლისმსახურებასა...“⁹⁰

ორივე ეპისკოპოსს, როგორც მიქაელს, ისე ბინქარანს, საპატრიო მდგომარეობა ეჭირათ მეფის კარზე. ამას მიუთითებს სამეფო დარბაზობის დროს ორივე ეპისკოპოსის ტახტზე, „საყდარზე“ ჯდომა. აღსანიშნავია, რომ ამ დარბაზობის დროს ტახტებზე მხოლოდ მეფე, სპასპეტი და ეს ორი ეპისკოპოსი იხსდნენ. – „განმზადა მეფემან სახლი ერთი და დაჯდა საყდართა ზედა მაღალთა, ხოლო ჯუანშერ სპასპეტი და ორნივე ეპისკოპოსი დასხდეს საყდართავე და სხუანი ყოველნი ერისთავნი დასხდეს სელებითა, და ათასისთავნი და ასისთავნი და ყოველი ერი წარმოდგეს ზე“. უთუოდ, V საუკუნის I ნახევარში ქართლში არსებობდა ორი საეკლესიო ფრთა – პრობერძნუ-

ლი და პროსპარსული ორიენტაციისა. ქართველი მეფეები ხან ერთ მიმდინარეობას უჭერდნენ მხარს, ხან კი მეორეს, მაგალითად, მეფეების ვარაზ-ბაქარის, მირდატის და სხვების დამოკიდებულება პრობერძნულად განწყობილი სამღვდელოების მიმართ, ცხადია, ისე კეთილგანწყობილი არ იქნებოდა, როგორც ბერძნების მოყვარული მეფეების არჩილისა, ვახტანგ გორგასლისა და მისი დედის საგდუხტისა.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ პრობერძნული ორიენტაციის სამღვდელოების ცენტრი იყო მცხეთის სამთავრო – „ზემო ეკლესია“, ხოლო პროსპარსულ სამღვდელოებას, ალბათ, მცხეთაშივე სხვაგან ჰქონდა ცენტრი (მოგვთას). საბერძნეთიდან ჩამოყვანილი „მღვდელი ჭეშმარიტი“ მიქაელი საგდუხტ დედოფალმა „დაადგინა ეპისკოპოსად ზემოსა ეკლესიასა“.

ამ მიქაელზე მატთანეში ნათქვამია, რომ ის „ასწავებდა ყოველთა ქართველთა სჯულსა ჭეშმარიტსა...“, ის იყო „ჭეშმარიტი მღვდელი“. ჩანს, პრობერძნული ორიენტაციის სამღვდელოებას უწოდებდა მემატთანე „ჭეშმარიტს“. ამიტომაც, როცა იგივე მემატთანე ამბობს, რომ მირიან მეფიდან ვახტანგ გორგასლამდე ეპისკოპოსები „ნესსა ზედა ჭეშმარიტსა გარდაცვალებულნი“ იყვნენ რვანიო, ჩანს, „ჭეშმარიტის“ ქვეშ სწორედ პრობერძნული ორიენტაციის ეპისკოპოსებს თვლიდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ ეკლესიაში პრობერძნული ორიენტაცია საკმაოდ ძლიერი იყო, ეს საკმარისად არ მიუჩნევია ბიზანტიას და ვახტანგ გორგასლის სიყმანვილისას, როგორც აღნიშნული იყო, მიუტაცნია საქართველოს მინა-წყალი ეგრისწყლიდან ციხე-გოჯამდე – „არა კეთილად პყრობისათვის ქრისტიანული სჯულისა და იოვანეს მცნებისა“. „იოვანეს მცნებაში“ სწორედ პრობერძნული ორიენტაცია იგულისხმება.

როგორც აღნიშნული იყო, ქართულ ეკლესიაში შექმნილი მდგომარეობის მიზეზად ბიზანტიის იმპერატორს და კონსტანტინოპოლის პატრიარქს მიუჩნევიათ სპარსთა და ბერძენტთა შორის „შფოთი“, ომიანობა. ამ განუწყვეტელი ომის გამო „ვერ მოანიეს საქმე ესე ჯერისაებრ სჯულისა“⁹¹ – წერენ ისინი.

უნდა დავასკვნათ: IV საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოდან V საუკუნის 60-70-იან წლებამდე ქართლი ირანის მიერ დახარკული და ზოგჯერ დაპყრობილი ქვეყანა იყო. ამ დროს სპარსეთი ნებას არ მისცემდა ქართველ სამღვდელოებას, იერარქიული კავშირი ჰქონოდა ბერძნულ ეკლესიასთან. ამიტომაც ამ ეპოქაში ქართული ეკლესია ბერძნული ეკლესიისაგან დამოუკიდებელი უნდა ყოფილიყო.

საეკლესიო-სარწმუნოებრივი ვითარება საქართველოს საკათალიკოსოს დაარსებისას

V საუკუნეში მონვეულ იქნა ორი მსოფლიო საეკლესიო კრება. ორივე კრება, ასე თუ ისე, შეეხო ეკლესიათა ავტოკეფალიის (დამოუკიდებლობის) საკითხს. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ კრებათა გადანყვეტილებები კარგად უჩვენებს, თუ როგორ იცვლებოდა შეხედულება ეკლესიათა ავტოკეფალიის შესახებ ამ საუკუნეში. მაგალითად, თუ ეფესოს 431 წლის კრებამ საგანგებო კანონი მიუძღვნა საერთოდ ეკლესიათა ავტოკეფალიის მტკიცედ და უპირობოდ დაცვის აუცილებლობას, კერძოდ კი, დაიცვა კვიპროსის პატარა ეკლესიის თავისუფლება, ქალკედონის 451 წლის კრებამ გაუქმებულად სცნო სამი ეკლესიის (ასიის, პონტოსა და თრაკიის) თავისთავადობა კონსტანტინოპოლის სასარგებლოდ.

იმპერატორ თეოდოსი მცირის (408-450) მონვევით 431 წელს ეფესოში ჩატარდა მესამე მსოფლიო კრება, კირილე ალექსანდრიელის თავმჯდომარეობით. კრებამ განიხილა კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსის ნესტორის წვალება. ნესტორი, რომელიც კრებაზე არ გამოცხადდა, დაამხეს, ხოლო მისი მოძღვრება ერეტიკულად გამოცხადდა.

კრებაზე სხვა საკითხების გვერდით გაირჩა კვიპროსელი ეპისკოპოსის რიგონოსის საჩივარი იოანე ანტიოქიელ ეპისკოპოსზე. მიუხედავად იმისა, რომ კვიპროსის ეკლესია ძველთაგანვე ავტოკეფალური ეკლესია იყო, ანტიოქიის ეკლესია შეეცადა დაემორჩილებინა იგი. კვიპროსის ეკლესია მოციქულთა დროიდან თავისთავადი ეკლესია იყო და მას ძველთაგანვე დამოუკიდებელი ეპისკოპოსი მართავდა, რომელიც ამ უნძულის ეპისკოპოსთა მიერ იყო არჩეული. ამგვარი ქმედება იყო კანონიკური აქტი, განმტკიცებული ნიკეის კრების იმ დადგენილებით, რომლის მიხედვითაც, ყველა ეკლესიას (საეკლესიო „სამთავროებს“ ანუ პროვინციათა და დიოცეზთა ეკლესიებს) შენარჩუნებული ჰქონდა საკუთარი უპირატესობა მართვა-გამგეობის მხრივ.

IV საუკუნეში, ნიკეის კრების გარდა, სხვა ადგილობრივმა კრებებმაც გამოსცეს საგანგებო კანონები ეკლესიათა (იგულისხმება პატარა ეკლესიები) ავტოკეფალიის დაცვის მიზნით. 381 წლის II მსოფლიო კრებამაც გამოსცა ამგვარი კანონი – მე-2 კანონმა II მსოფლიო კრებისა, (სწორედ იმ კრებისა, რომელმაც ჩამოაყალიბა მართლმადიდებლური სწავლება ერთიანი ეკლესიის შესახებ), საერთოდ აუკრძალა ყველა ადგილობრივ ეკლესიას გაეგრცელებინა თავისი იურისდიქცია თავისი საზღვრების გარეთ... ისტორია ცხადყოფს, რომ ამ კრების დროს თვითმყოფადი, ავტოკეფალური იყვნენ ეკლესიები, რომის იმპერიის ყველა პროვინციაში (დაახლოებით 100) თუ არა, ყოველ შემთხვევაში, იმპერიის 14-ვე დიოცეზში.⁹²

II მსოფლიო კრებამ მე-2 კანონში დაასახელა კიდევ ზოგიერთი ავტოკეფალ-

ური ეკლესია – ალექსანდრიისა, ანტიოქიისა, ასიისა, პონტოსა და თრაკიისა მათი საზღვრებით.⁹³

„მაგრამ ბიზანტიის იმპერიის ფარგლებში შემავალი ეროვნული ეკლესიების საეპისკოპოსოებიდან ყველა ვერ ახერხებდა დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას. მათ არ შეელოდა დასახელებულ კრებათა დადგენილებანი, თავი დამოუკიდებლად ეგრძნოთ. იმპერიის ფარგლებში მოქცეულ ეკლესიათა შორის ადრიდანვე დამყარდა ურთიერთობა, რომელიც დაფუძნებული იყო ამა თუ იმ ეკლესიის შედარებით სიძლიერეზე და ამ ქალაქთა პოლიტიკურ მნიშვნელობაზე, ამ ქალაქის⁹⁴ ქრისტიანული თემის საერთო საეკლესიო ავტორიტეტზე. ამ პირობების გამო პირველობდა იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილში ანტიოქიის ეპისკოპოსი. თუმცა, ნიკეის კრების დადგენილებათა შემდეგ ეს პირველობა მხოლოდ პატივის გამომხატველი უნდა ყოფილიყო და არა რეალური ძალაუფლებისა“.⁹⁵

431 წელს მონვეულმა III მსოფლიო კრებამ, ეკლესიათა ავტოკეფალიის დასაცავად, საგანგებო კანონი იმ მიზეზის გამო გამოსცა, რომ ამ დროისათვის (ისე, როგორც წინა საუკუნეში) ზოგიერთი დიდი ეკლესია ცდილობდა დაემორჩილებინა სხვა პატარა ადგილობრივი ეკლესიები. ს. ტროიციკი წერს, – „როცა ზოგიერთი დიდი ეკლესია შეეცადა დაემორჩილებინა სხვა პატარა ადგილობრივი ეკლესიები, მოციქულთა სწავლის ერთგულმა და ღვთის სულით განათლებულმა მსოფლიოს ეპისკოპოსთა კრებამ აღკვეთა ასეთი მცდელობანი. როცა დიდი ანტიოქიის ეკლესიას სურდა დაემორჩილებინა პატარა კვიპროსის ეკლესია, III მსოფლიო კრებამ, თავის მე-8 კანონში, დაახასიათა ასეთი მცდელობა, როგორც „საქმე გარეშე წესთა საეკლესიოთა და კანონისა წმიდათა მამათაისა (ჩანს, იგულისხმება მოციქულთა 35-ე კანონი), განახლებული (ე.ი. წარმოქმნილი) და თავისუფლებისა ყოველთაისა განმრყუნელი“, როგორც საზოგადო ავადმყოფობა, რომელსაც ესაჭიროება ძლიერი მკურნალობა, რადგანაც შეუძლია დიდი ზიანის მოტანა, – „საზოგადო ვნება, უდიდესისა მოქენე კურნებისა, ვითარცა უდიდესთა სავნებელთა მიზეზი“, დაადგინა: „ზედამდგომელებს კვიპროსის წმიდა ეკლესიებისას, დაე, ჰქონდეთ თავისუფლება იძულების გარეშე, წმიდა მამათა კანონებისა და ძველი ჩუეულების თანახმად, თვითონვე დაადგინონ თავისივე ღვთისმომშიში ეპისკოპოსები.“⁹⁶

მაგრამ კრება არ შემოიფარგლა კვიპროსის ეკლესიის საკითხის გადაწყვეტით, არამედ გამოიტანა საერთო კატეგორიული განსაზღვრება ყველა ეკლესიის ავტოკეფალიის ხელშეუხებლობის შესახებ: „რომელი-ესე სხუათაცა განსაგებელთა (ე.ი. ოლქთა) და ყოვლით კერძოთა სამთავროთა (ე.ი. მიტროპოლია, ეპარქია) შინა დაცულ იყავნ უცვალებლად. ვინამცა ნუმცა ვინ ღვთისმოყუარეთა ეპისკოპოსთაგანი მიიტაცებს სხუასა სამთავროსა, რომელი პირველითგანვე და ზემოთგან (ე.ი. თავიდანვე) არა მის ქუეშე და მისსა უწინარესთა საყდრის მყარობელთა ქუეშე განწესებულ იყოს (ე.ი. მის ან მის წინ მყოფი ეპისკოპოსის ხელ ქვეშ არ იყო), არამედ უკუეთუ

ვინმე მიიტაცა და ჳელმწიფებასა თვისსა ქუეშე ყო იძულებით, კუალად განათავი-სუფლენინ იგი“.

შემდეგ კრება იძლევა დასაბუთებას თავისი დადგენილებისა: „რამთა არცა კა-ნონსა მამათასა გარდაჯდენ, არცა სახესა შინა მღვდელობისასა ზუაობამ სოფლი-ოისა მთავრობის მოყვარეობისა იპოოს, არცა ნარვენყმიდოთ თავისუფლებამ მცი-რედ-მცირედ დამვიწყებელთა მისთა, რომელი თვისითა სისხლითა მოგუანიჭა ჩუენ უფალმან ჩუენმან იესუ ქრისტემან, განმანთავისუფლებელმან ყოველთა კაცთამან“.⁹⁷

ამის შემდეგ კრება აკეთებს საერთო დასკვნას, უჩვენებს პრაქტიკულ ზომას ყველა ეკლესიის ავტოკეფალიის უზრუნველყოფისათვის და დასასრულ, აცხადებს არაკანონიერად ყოველგვარ დადგენილებას მომავალში, რომელიც სანინაალმდეგო იქნება ამ დადგენილებისა: „სთნდა წმიდა და მსოფლიოსა კრებას, რომ ყველა საბ-თავრომ (ეპარქიამ) წმიდად უნდა დაიცვას მისადმი თავიდანვე მინიჭებული უფლე-ბა, ძველთაგანვე განმტკიცებული ჩვეულება. თითოეულმა მიტროპოლიტმა წაიღოს ამ დადგენილების ასლი. ხოლო თუ ვინმე ამ განსაზღვრული კანონის სანინაალმდე-გო წესს შემოიღებს, მას დაუმტკიცებლად თვლის წმიდა მსოფლიო კრება“.⁹⁸

ქალკედონის 451 წელს ჩატარებული IV მსოფლიო კრება გარკვეული თვალ-საზრისით (იგულისხმება ეკლესიების ავტოკეფალიის დაცვა) განსხვავდებოდა 431 წელს ჩატარებული ეფესოს III მსოფლიო კრებისაგან. და ეს განსხვავება თვალში საცემი იყო. მართალია, 451 წლის კრებას რაიმე საგანგებო კანონი არ გამოუცია და ამით არ შეუზღუდავს ეკლესიათა ავტოკეფალია, მაგრამ მან უჩვენა მაგალითი იმით, რომ კონსტანტინოპოლის ეკლესიის იურისდიქციაში შეიყვანა სამი ეკლესია – ასი-ის, პონტოსა და თრაკიის და ამით ოფიციალურად სცნო ამ ეკლესიათა ავტოკეფა-ლიის გაუქმება.

ასიის, პონტოსა და თრაკიის ეკლესიები უძველესი ავტოკეფალური ეკლესიე-ბი იყვნენ და ისინი დიდი ხნით ადრე არსებობდნენ კონსტანტინოპოლის ეკლესიის დაარსებამდე. ცნობილია, რომ II მსოფლიო კრებამ თავის II კანონში მოიხსენია საზ-ღვრები ამ ავტოკეფალური ეკლესიებისა, IV მსოფლიო კრებამ კი, როგორც აღვნიშ-ნეთ, ამ ეკლესიათა ავტოკეფალია საერთოდ გააუქმა.

თუ III მსოფლიო კრება თავის მე-8 კანონში მიიჩნევდა, რომ ყოველი მიტროპო-ლია (ეპარქია, სამთავრო) „ძველთაგანვე განმტკიცებული ჩვეულების თანახმად“ ავ-ტოკეფალური, სრულებით დამოუკიდებელი ეკლესია იყო, რაც მიიჩნეოდა „თავი-დანვე მინიჭებულ უფლებად“, VI მსოფლიო კრებამ (681) თავის 36-ე კანონით დაად-გინა ხუთი მთავარი ავტოკეფალური ეკლესიის რანგი. ეს იმას ნიშნავს, რომ V-VII საუკუნეებში შეიცვალა შეხედულება ეკლესიათა ავტოკეფალიის შესახებ. საფუძ-ველი ჩაეყარა შემდგომ საუკუნეებში გავრცელებულ თეორიას „პენტარქიის“ შესა-ხებ, ანუ მსოფლიოს განაწილების შესახებ ხუთ ავტოკეფალურ ეკლესიას შორის. თუმცა უნდა აღვნიშნოს, რომ ასეთი თეორია IV მსოფლიო კრებას არ ჩამოუყალიბე-

ბია და არ გამოუცია რაიმე კანონი მსოფლიოს 5 ეკლესიას შორის განაწილების შესახებ. ასევე 36-ე კანონში VI მსოფლიო კრებამ უბრალოდ ჩამოთვალა იმ დროს რომ ბიზანტიის იმპერიაში არსებული 5 მთავარი ეკლესია. ნიშნავდა თუ არა ეს იმას, რომ ამ კრებამ ჩამოთვლილ 5 მთავარ ეკლესიას მსოფლიო გაუნანილა? არ ნიშნავდა, რადგანაც ამავე VI კრებამ თავის 39-ე კანონში დაადასტურა კვიპროსის ეკლესიის ავტოკეფალია. ე.ი. კრება თვლიდა, რომ სავალდებულო არ არის ავტოკეფალური ეკლესიების რიცხვი განისაზღვროს მხოლოდ ხუთი ეკლესიით, არამედ შეიძლება ამ რიცხვის გაზრდა.

ამ საკითხზე (მსოფლიოს 5 საპატრიარქოს შორის განაწილების თეორიაზე) იმიტომ შევჩერდით, რომ ძველდაც და ამჟამადაც თეოლოგთა ერთი ნაწილი იყენებს ამ თეორიას დიდი საპატრიარქოების სასარგებლოდ.

ანტიოქია აღმოსავლეთში უპირველესი ეკლესია იყო, რომელიც თავის გავლენას თითქმის მთელ აღმოსავლეთზე ავრცელებდა. ეს ფაქტი სრულებით მოუთმენელი იყო იმპერიის ახალი დედაქალაქის კონსტანტინოპოლის ეკლესიისათვის. თუ ანტიოქია უდიდესი ეკლესია იყო, კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი IV საუკუნისათვის, შეიძლება ითქვას, დიოცეზის გარეშე იყო.

კონსტანტინოპოლის დაარსებამდე ანტიოქია იმპერიის უმთავრესი ქალაქი იყო აღმოსავლეთში, ამიტომაც მისი ეკლესია გაძლიერდა.

იმის შემდეგ, როცა 330 წელს უმნიშვნელო ქალაქი ბიზანტიონი იმპერიის ახალ დედაქალაქად გამოცხადდა და კონსტანტინოპოლი ეწოდა, „დღის ნესრიგში დადგა, „ახალი რომის“ ეპისკოპოსსაც ღირსეული ადგილი დაეკავებინა იმპერიის ეპისკოპოსთა შორის. მართლაც, 381 წელს კონსტანტინოპოლში გამართულმა II მსოფლიო კრებამ, იმპერიის აღმოსავლეთში მდებარე ეკლესიათა შორის კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს პირველი ადგილი მიაკუთვნა. შემდეგ ეს დაადასტურა IV კრების 28-ე კანონმა, იუსტინიანეს 131-ე ნოველამ და ტრულის კრების 36-ე კანონმა. II მსოფლიო კრების მე-3 კანონი, რომის ეპისკოპოსის შემდეგ, კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს ყველაზე მაღლა აყენებს, თუმცა, კანონმა კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსის იურისდიქციას არც ერთი ოლქი არ დაუქვემდებარა.“⁹⁹

რომის ეპისკოპოსის შემდეგ აქამდე ალექსანდრიისა და ანტიოქიის ეპისკოპოსებს აყენებდნენ, ამიტომაც II კრების განსაზღვრება – „კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს, დაე, ჰქონდეს უპირატესობა ღირსებისა რომის ეპისკოპოსის შემდეგ, რადგანაც კონსტანტინოპოლი ახალი რომია“, კონსტანტინოპოლს ამაღლებდა ალექსანდრიასთან შედარებით და მცირდებოდა აქამდე აღმოსავლეთში პირველობის მქონე ანტიოქიაც – „აქ აქცენტი არის არა რომთან ბრძოლაზე, არამედ ალექსანდრიასთან შედარებით ამაღლებაზე. მაგრამ ამით უსიტყვოდ მცირდებოდა აგრეთვე მთელ აღმოსავლეთში პირველობის მქონე ანტიოქია.“¹⁰⁰

მიუხედავად ამისა, „კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი დიოცეზის გარეშე რჩე-

ბოდა, მხოლოდ 451 წელს ქალკედონის IV მსოფლიო კრებაზე მიიღო კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა ანატოლიმ (449-458) ანტიოქიის პატრიარქ მაქსიმედან (451-455) აზიის ყველა ოლქი სკუტრიდან გალატიაშიდე¹⁰¹.

ა. კარტაშევი, ცნობილი კანონისტი, ვფიქრობ, მკაცრად წერს: კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს ჰქონდა უმცირესი ეპარქია ერთი დედაქალაქის საზღვრებში და ფორმალურად დამოკიდებული იყო ასევე მცირე პერაკლიის მიტროპოლიტზე... (მაშ, როგორღა შეეძლო გაეგრცელებინა მას თავისი იურისდიქცია ქართულ ეკლესიაზე? მ.ა.ჯ) კონსტანტინოპოლს არ გააჩნდა არავითარი საეკლესიო წარსული, არავითარი დამსახურება ეკლესიისა და მართლმადიდებლობის წინაშე, გარდა ერთი გამაღიზიანებელი პრეტენზიისა, ყოფილიყო დაუპატიჟებელი მეთაური ეკლესიისა – სახელმწიფო ხელისუფლების იარაღი... თავიანთი ეპისკოპოსების სასამართლოთი უკმაყოფილო წვრილი ერი (სამღვდელონი და ბერები) მიედინებოდა იმპერიის დედაქალაქ კონსტანტინოპოლში (იმპერატორთან) და სადავო საქმეს ასაჩივრებდნენ მის კარზე, ამ ქალაქის (კონსტანტინოპოლის) იერარქის შუამდგომლობით... ამიტომაც ამ იერარქის მნიშვნელობა... ავტომატურად ამაღლდა მთელ ეკლესიაზე, როგორც ეკლესიის გასახელმწიფოებრიობის შედეგი... კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს ქალაქის გარდა არ ჰქონდა თავისი საეპარქიო ტერიტორიაც კი... გარკვეული ხნის შემდეგ კონსტანტინოპოლმა მიიერთა მთელი დიოცეზები: თრაკია (აღმოსავლეთის ილირიკია), ბითინია, პონტო, ასია მოჰყვნენ მისი დანოლის ორბიტაში და მისცეს მას ტერიტორია მთელი საპატრიარქოსათვის. ასეთი უნებური ავტომატური დაპყრობა, ასეთი არაეკლესიური „იმპერიალიზმი“ კონსტანტინოპოლის ეკლესიის ხელი-სუფლებისა არ შეიძლებოდა დაუსჯელი დარჩენილიყო მის მიერ შთანთქმულთა და განანყნებულთა მხრიდან¹⁰².

კონსტანტინოპოლის ეკლესიის საზღვრების გაზრდამ შეამცირა ანტიოქიის ეკლესიის საზღვრები. იერუსალიმის საპატრიარქოს წარმოქმნამ V საუკუნეში კიდევ უფრო შეამცირა ანტიოქიის ეკლესიის გავლენის სფერო. V საუკუნეში იერუსალიმის ეპისკოპოსი განიხილებოდა ქალაქ კესარია-პალესტინის ეპისკოპოსის ხელქვეითი.

„V საუკუნის დამდეგს, ქრისტიანთა თვალში, იერუსალიმისა და წმიდა მიწის დიდი მნიშვნელობის გამო, იერუსალიმის ეკლესია რომის, ალექსანდრიისა და ანტიოქიის ეკლესიათა მსგავსად, მოციქულთა თანასწორ ეკლესიად იქნა ცნობილი... მაგრამ სამწყსოს გარეშე და მხოლოდ 451 წელს ქალკედონის მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე მაქსიმე ანტიოქიელმა იერუსალიმის ეპისკოპოს იუბენალს (422-458) დაუთმო პალესტინა.“¹⁰³

451 წლის მსოფლიო კრების 26 ოქტომბრის სხდომაზე გადაჭრილ იქნა საკითხი ანტიოქიისა და იერუსალიმის საპატრიარქოებს შორის საზღვრისა... იერუსალიმის საზღვრები გაფართოვდა ანტიოქიის ხარჯზე. ანტიოქიას დარჩა ე.წ. ორი ფინიკია

(ლიბანი და სირია) და განუსაზღვრელი არაბეთი, ხოლო იერუსალიმმა მიიღო „სამი პალესტინა“ სამი სამიტროპოლიტო ცენტრით: კესარია (ზღვასთან), სკვითოპოლისი (სამხრეთი პალესტინა) და პეტრა (იორდანისის ვაღა).

31 ოქტომბრის სხდომაზე იხილებოდა საკითხი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსი. „დაადგინეს, დაკანონდეს შექმნილი პრაქტიკა, როცა ეპისკოპოსები კონსტანტინოპოლის მეზობელი დიოცეზები თრაკიისა (ევროპულ მხარეში), პონტოსა და ასიისა (მცირე აზიაში) თითქმის არ განისჯებოდნენ თავიანთი მიტროპოლიტის მიერ, არამედ უმჯობესად მიიჩნეოდნენ, მიეღოთ იმპერატორის კარის სამართალი, ხოლო ის გადასცემდა დედაქალაქის არქიეპისკოპოსის სასამართლოს.¹⁰⁴ ამრიგად, ამ სამი დიოცეზის პრესტიჟი თითქოსდა ჩაყლაპა მთლიანად კონსტანტინოპოლმა. ე.ი. დედაქალაქის ეპისკოპოსი დასვა კონსტანტინე დიდმა ძველი პერაკლიის მიტროპოლიის იმ ტერიტორიაზე, რომელიც ახალ დედაქალაქს ეკუთვნოდა და რომელსაც ახლა უკვე სამი დიოცეზი მიეკუთვნა ისე, რომ არ შეხებია ანტიოქიის, იერუსალიმის და ალექსანდრიის გავლენის საზღვრებს.¹⁰⁵ ამის წინააღმდეგ არაფრის გაკეთება არ შეიძლებოდა, რადგანაც უკვე იყო ფაქტიური მდგომარეობა, მე-9 და მე-17 კანონებში ეს ასახულია, ხოლო ახალმა მდგომარეობამ ასახვა პპოვა 28-კანონში (პონტოს დიოცეზში შედიოდნენ ანკირისა და კაპადოკიის კესარიის ეპისკოპოსები). 28-ე კანონი უარყო პაპმა და არასოდეს უცვნია რომის ეკლესიას, ამიტომაც იმპერიის აღმოსავლეთის 520-მა ეპისკოპოსმა წერილი გაუგზავნა პაპს, სადაც სთხოვენ: „ჩვენ დავამტკიცეთ ძველი ჩვეულება, რომლის ძალითაც კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი სვამდა მიტროპოლიტებს ასიის, პონტოსა და თრაკიის დიოცეზებში, ეს გავაკეთეთ არა კონსტანტინოპოლის კათედრის პრივილეგიისათვის, არამედ სამიტროპოლიტო ქალაქებში სიმშვიდისათვის. ჩვენ დავამტკიცეთ II მსოფლიო კრების კანონი, რომელიც გარანტიას აძლევს კონსტანტინოპოლს მე-2 ადგილისა, თქვენი სამოციქულო კათედრის შემდეგ“.¹⁰⁶

„პონტოს დიდ დიოცეზში, რომელიც გადაჭიმული იყო ბოსფორიდან ეფრატამდე, არ იყო ერთი საერთოდ აღიარებული ადმინისტრაციული ცენტრი, ერთნი მიიჩნეოდნენ კესარია-კაპადოკიას, მეორენი – ანკირას, მესამენი უქვემდებარებდნენ თავისთავს კონსტანტინოპოლს. ამიტომაც, მცირე აზიაში გამოჩნდნენ ოლქები და ქალაქები, რომელთაც თავიანთთვის მოხერხებულად და სასარგებლოდ მიიჩნიეს, მიემართათ პირდაპირ დედაქალაქისათვის, ასეთია ბითინია, როგორც ნაწილი პონტოს დიოცეზისა. ბითინიაში შემავალი ქალაქი ქალკედონი იქცა კონსტანტინოპოლის გარეუბნად. საერთოდ, მთელი მცირე აზიის ეპისკოპოსები ყოველთვის დედაქალაქში იყვნენ, მის არქიეპისკოპოსთან, კათედრასთან, თათბირობდნენ მის მიმდინარე ამბებზე, აქვე გადმოჰქონდათ თავიანთი კამათი და ადგილობრივი საქმეები. ამიტომ მან ასახვა პპოვა IV მსოფლიო კრების მე-9 და მე-17 კანონებში, რომელთა თანახმადაც, აღმოსავლეთში თავიანთი დიოცეზების (ოლქების) კრებების გადანყვეტილებით უკ

მაყოფილოთათვის უმაღლესი სააპელაციო ინსტანცია იყო კონსტანტინოპოლის საყდარი (კათედრა), მაგრამ ეს ეხებოდა აღმოსავლეთის მხოლოდ იმ ნაწილს, რომელიც არ შედიოდა სხვის საპატრიარქოებში. კრებას არ უფიქრია, ასეთი სააპელაციო უფლება დედაქალაქისა სხვა საპატრიარქოებზედაც გაეგრძელებინა არც ეგვიპტეზე, არც სირიაზე, არც ილირიკიაზე ევროპაში“.¹⁰⁷

პაპმა ზემოთ მოყვანილ წერილზე უპასუხა: ა) კონსტანტინოპოლის აღზევების მოტივი საეროა და არა ეკლესიური, ხომ შეიძლება დედაქალაქი სხვაგან ყოფილიყო? მაგალითად, სამეფო კარი ახლა რავენაშია, რავენა გავუთანაბროთ რომს? ბ) ამით დაირღვა კანონიკური უფლება ანტიოქიისა და ალექსანდრიისა, როგორც სამოციქულო კათედრებისა. გ) დაირღვა მიტროპოლიების ღირსება ნიკეის კრების მე-6 კანონის თანახმად. დ) 381 წლის კრების მე-3 კანონზე მითითება მიუღებელია, რადგანაც ამ კრებას არ ცნობს რომი.

მიუხედავად იმისა, რომ პაპისგან IV კრების დადგენილების დამტკიცება (28-ე კანონის გამო) არ მიიღო, იმპერატორმა მარკიანემ მაინც დაამტკიცა ქალკედონის კრების ეს დადგენილება. შემდეგ ის პაპმაც დაამტკიცა. 28-ე კანონზე დადუმდა, თითქოსდა არც არსებულყო. აღმოსავლეთში ეს კანონი ძალაში შევიდა.¹⁰⁸ კონსტანტინოპოლმა, მართალია, მიიღო სამი ეკლესია 451 წელს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავდა, რომ მან მოიპოვა მსოფლიოს სხვა საპატრიარქოებზე ზედგომის უფლება. კანონისტი იოანე ზონარა (XII ს-ის II ნახევარი) ქალკედონის მე-17 კანონის განმარტებაში წერს, რომ კონსტანტინოპოლის პატრიარქს არ შეეძლო სირიის ან პალესტინის, ფინიკიის ან ეგვიპტის მიტროპოლიტთა საქმე გაერჩია მათი სურვილის გარეშე.¹⁰⁹

„მე-12 საუკუნის კომენტატორი იოანე ზონარა ქალკედონის მე-17 კანონის განმარტებისას უარყოფს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს მსახურის ალექსი არისტინეს განმარტებას. თითქოსდა ამ კრების მე-9 კანონი აძლევს კონსტანტინოპოლის პატრიარქს უფლებას გაასამართლოს ყველა სხვა საპატრიარქოების მიტროპოლიტები.“¹¹⁰

თვით კონსტანტინოპოლის ეკლესიის ოფიციალური კანონიკური კრებულნი – პილადიონი, კერძოდ, წერს. „კონსტანტინოპოლის პატრიარქს არა აქვს უფლება იმოქმედოს სხვა საპატრიარქოთა საზღვრებში და დიოცეზებში, არსებული კანონებით მას არა აქვს უფლება მთელი მსოფლიო ეკლესიის საბოლოო აპელაციური ინსტანციისა...“¹¹¹

ცნობილია, რომ ვახტანგ გორგასალმა მთავარეპისკოპოსი მიქაელი, რომელმაც მეფეს შეურაცხყოფა მიაყენა, დასასჯელად გაგზავნა კონსტანტინოპოლში, იმპერიის დედაქალაქში. ვახტანგმა უთხრა მიქაელს – „მიგავლინო შენ პატრიარქისა კონსტანტინოპოლედ და ვითარცა ჯერ იყოს, განგიკითხოს.“¹¹² ამიტომაც ქალკედონის კრების მე-9 კანონთან დაკავშირებით შეიძლება დაისვას ასეთი კითხვა: – ხომ არ დაიცვა ვახტანგ გორგასალმა მე-9 კანონის მოთხოვნა, რომელშიც, კერძოდ, ნათქვა-

მია: „თუ რომელიმე სასულიერო პირს სამართლებრივი საქმე ჰქონდეს სხვა სასულიერო პირთან, გვერდს ნუ აუვლის თავის ეპისკოპოსს და სამოქალაქო სამსჯავროს წინაშე ნუ წარდგება... თუ სამთავროს მიტროპოლიტთან ეპისკოპოსს ან სასულიერო პირს ჰქონდეს სამართლებრივი საქმე, იმ მხარის ეგზარქოსს (პატრიარქს), ან კონსტანტინოპოლის სამეფუთო საყდარს მიმართონ და მის წინაშე განისაჯონ.“

როგორ უნდა მოქცეულიყო გორგასალი იმ სიტუაციაში, როდესაც საეკლესიო „სამთავროს“ მეთაურმა დაწყველა იგი და კბილი ჩაუმტვრია? თუ ის ფიზიკურად დასჯიდა და გაუსწორებოდა, ამით უკმაყოფილო დარჩებოდა ქრისტიანი მოსახლეობა, რომელიც ქვეყნის უმრავლესობას შეადგენდა. ქრისტიანთა მომდურება სპარსეთთან საომარი მდგომარეობის დროს არ ივარგებდა. შეიძლება ამიტომაც ვახტანგმა გაიხსენა ქალკედონის კრების ის კანონი (მე-9), რომელიც მოუნოდებდა, რომ საეკლესიო პირის სამართლებრივი საქმე გაერჩია არა სამოქალაქო სამსჯავროს, არამედ იმ მხარის ეგზარქოსს (პატრიარქს), ანდა ეს სასულიერო პირი გაეგზავნათ კონსტანტინოპოლში, რათა იქაურ პატრიარქს განესაჯა.

რადგანაც მთავარეპისკოპოსი მიქაელი თვითონ იყო საქართველოს ეკლესიის მეთაური, ამიტომაც მისი განსჯა კონსტანტინოპოლის საყდარს მიანდეს. ვახტანგ გორგასალმა დაიცვა მოთხოვნა ქალკედონის კრების მე-9 კანონისა და ამით მოიგო ქრისტიანთა გული.

მართალია, ზონარა სავსებით სამართლიანად წერს, რომ „კონსტანტინოპოლის პატრიარქს არა აქვს ხელისუფლება იმოქმედოს სხვა საპატრიარქოთა საზღვრებში და დიოცეზებში“ და ამიტომაც ვახტანგი არ იყო ვალდებული მიქაელი კონსტანტინოპოლში გაეგზავნა, მაგრამ საქართველოში შექმნილი პოლიტიკური სიტუაცია (საჭირო იყო ქრისტიანთა დარაზმვა სპარსელებთან საბრძოლველად, ვახტანგი აპირებდა სპარსელებთან ბრძოლისათვის მიეცა სარწმუნოებრივი ხასიათი) მოითხოვდა დიდ სიფრთხილეს ამგვარ საკითხებში. შეიძლება ითქვას, რომ ვახტანგმა თავის სასარგებლოდ გამოიყენა ქალკედონის კრების ეს დადგენილება და გართულების გარეშე მოიშორა ურჩი მღვდელმთავარი.

გარდა ამისა, როგორც აღნიშნული იყო, საქართველოს უშუალო მოსაზღვრისა და მეზობლის პონტოს (კესარია-კაპადოკიის) ვრცელი დიოცეზის უმაღლესი სამღვდელოება თავის პრობლემებსა და საკითხებს ამ დროისათვის წყვეტდა არა თავის ეკლესიაში (დიოცეზში), არამედ კონსტანტინოპოლში. ესეც შეიძლებოდა, ვახტანგისთვის მაგალითი და იმპულსის მიმცემი ყოფილიყო.

ამიტომაც, ვახტანგის მოქმედებიდან (მიქაელის კონსტანტინოპოლში გაგზავნის გამო) არ შეიძლება ისეთი დასკვნის გამოტანა, თითქოსდა იმ დროისათვის კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შედიოდა ქართული ეკლესია.

პონტოს, ასიისა და თრაკიის დიოცეზების („განსაგებელთა“) ეპისკოპოსები ქალკედონის კრების დროისათვის, თითქმის მუდამ, თავის ჩვეულებრივ და ყოველდღი-

ურ საკითხებსაც კი კონსტანტინოპოლელი ეპისკოპოსის კარზე წყვეტდნენ (ეს ეკლესიები უშუალოდ ემიჯნებოდნენ იმპერიის დედაქალაქს). ამიტომაც, წმიდა მსოფლიო კრებამ მიზანშეწონილად მიიჩნია იურიდიულად დაეკანონებინა უკვე არსებული ფაქტი. სამივე ეკლესია ოფიციალურად შეუერთდა კონსტანტინოპოლის საყდარს და დაარსდა ახალი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო. ამის შესახებ 28-ე კანონი წერს: „პონტოს, ასიის და თრაკიის განსაგებელთა მიტროპოლიტებმა და ამ მხარეებში მყოფმა არაბერძნული მოსახლეობის ეპისკოპოსებმაც ხელდასხმა მიიღონ კონსტანტინოპოლის დიდი ეკლესიისაგან... მიტროპოლიტი ზემოხსენებული მხარეებისა, როგორც ითქვა, ხელდასხმული უნდა იყოს კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსის მიერ, ოღონდ ჩვეულებისამებრ ერთხმად უნდა იყოს არჩეული წინასწარ და შემდეგ წარუდგეს ხელდასხმისათვის კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსს.“¹³

როგორც ზემოთყვანილიდან (III და IV მსოფლიო კრებების გადაწყვეტილებების შედარებიდან) ჩანს, V საუკუნეში არ იყო ხელსაყრელი პირობები ავტოკეფალური ეკლესიის შექმნისთვის. ამ საუკუნის დასაწყისში, მართალია, იცავენ და საგანგებო კანონებს სცემენ უკვე არსებული ავტოკეფალური ეკლესიების თავისუფლების დაცვისათვის, მაგრამ V საუკუნის შუა წლებში უქმდება სამი ეკლესიის თავისუფლება, ძლიერდება და თითქმის მთავრდება პროცესი იმპერიის განაწილებისა 5 დიდ საპატრიარქოს შორის (ეს პროცესი VI საუკუნის დასაწყისში დამთავრდა), ამიტომაც, შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი, რომ კონსტანტინოპოლი, რომელმაც იმ პერიოდში მიუერთა თავის იურისდიქციას საქართველოს უშუალო მოსაზღვრე პონტოკესარი-კაპადოკიის ეკლესია, ქართულ ეკლესიას მიანიჭებდა არა ავტოკეფალიას, არამედ პონტოს მსგავსად თავის საყდარს მიუერთებდა ქართულ ეკლესიას. და თუ იმ დროს კონსტანტინოპოლმა ქართული ეკლესია თავის იურისდიქციაში არ შეიყვანა, მხოლოდ იმ მიზეზის გამო, რომ მას ეს არ შეეძლო (მართლაც, როგორ შეეძლო, სპარსეთის სახელმწიფოს საზღვრებში მოქცეული ქართული ეკლესია ბიზანტიის თავის იურისდიქციაში შეეყვანა? ეს პოლიტიკურად შეუძლებელი იყო).

ანტიოქიის იურისდიქციაში კი ქალკედონის კრებამდე ქართული ეკლესია არ ყოფილა (იხ. ქვემოთ).

ქართული ეკლესიის მდგომარეობის ახსნისათვის V საუკუნეში, ალბათ, გამოდგება სომხური ეკლესია, რომელიც, ქართული ეკლესიის მსგავსად, სპარსეთის საზღვრებში იყო მოქცეული.

სომხეთი და საქართველო V საუკუნეში თითქმის თანაბარ მდგომარეობაში იყოფებოდნენ – ორივე სპარსთა ქვეშევრდომი ქვეყნები იყო. თუმცა, საქართველოში კიდევ არსებობდა ეროვნული სახელმწიფოებრიობა, ხოლო სომხეთში სპარსელებმა მეფობა 428 წელს გააუქმეს. ამ მდგომარეობის გამო სპარსეთი აქტიურად ერეოდა საქართველოსა და სომხეთის საეკლესიო საქმეებში. ჯერ კიდევ სომხეთში მეფობის გაუქმებამდე, როგორც აღნიშნული იყო, 420-იანი წლებისთვის, სომხეთის კათალი-

კოსებს ირანის შაჰი ნიშნავდა. იგივე ითქმის ქართული ეკლესიის შესახებაც – V საუკუნის დასაწყისში ქართული ეკლესიის მეთაური გლონოქორი („მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად) სპარსელი ხელისუფლის მიერ ქართლ-ალბანეთის ერისთავად იყო დანიშნული, ხოლო მთავარეპისკოპოსი მობიდანი (436-448) აშკარად გამოსატული პროსპარსული ორიენტაციის მატარებელი იყო, მას „ნათესავით სპარსსაც“ კი უწოდებდნენ. ამიტომ შეუძლებელია და წარმოუდგენელიც კია, 451 წლამდე მაინც (სომხეთის ცნობილ აჯანყებამდე, რომლის შემდეგაც ირანი წავიდა დათმობაზე და აღადგინეს სარწმუნოებრივი თავისუფლება), ქართულ ეკლესიას ორგანიზაციული კავშირი ჰქონოდა ბიზანტიის იმპერიის ეკლესიებთან და რომელიმე ბიზანტიური ეკლესიის იურისდიქციაში ყოფილიყო. ასეთ კავშირს ირანი არ დაუშვებდა (იგულისხმება ორგანიზაციული და არა სარწმუნოებრივი კავშირი). ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ჩვენში იმ დროს არ იყო პრობერძნული საეკლესიო ფრთა, ისევე როგორც პროსპარსული ორიენტაციისა. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ქართველი მეფეები აღნიშნულ დროს როგორც ბიზანტიის, ისე სპარსეთის მიმართ მტრულად იყვნენ განწყობილნი. მაგალითად, მეფე ფარსმანი, რომელმაც ირანს ხარკი შეუნყვიტა და ბიზანტიას ებრძოდა. ასევე მეფე მირდატი, რომელიც ირანსაც ებრძოდა და ბიზანტიასაც. ირანელები ყოველთვის ამარცხებდნენ მათ წინააღმდეგ განწყობილ ქართველ მეფეებს და ქართლს კვლავ იმორჩილებდნენ. სწორედ ამ დროს ისინი ქართულ ეკლესიაშიც საკუთარ წესრიგს ამყარებდნენ. როგორც აღინიშნა, გლონოქორს, ქართული ეკლესიის მეთაურს, სპარსელებმა ქართლ-ჰერეთის ერისთავის ფუნქციაც მიანიჭეს. ე.ი. ქართული ეკლესიის მეთაურს მიანიჭეს ის ფუნქცია, რომელიც ქართველთა მეფეს ეკუთვნოდა. ეკლესია და სამეფო ხელისუფლება ერთმანეთს დაუპირისპირეს. V საუკუნის რეფორმამდელი იერარქები – გლონოქორი, მობიდანი და მიქაელი (452-467) – ქართველთა მეფის წინააღმდეგ არიან განწყობილნი და იბრძვიან კიდევ ყოველი საშუალებით მეფის წინააღმდეგ (მაგ. მიქაელი). არც ის არის დასავინწყებელი, რომ სპარსეთი ქართლის ერისთავებს აქეზებდა ქართველთა მეფის წინააღმდეგ. ერისთავები მეფეს ებრძოდნენ, მათ სურდათ საკარგავი თანამდებობა და მამული მემკვიდრეობით დაემტკიცებინათ, რასაც მართლაც მიაღწიეს VI საუკუნის დასაწყისში, მეფობის გაუქმების შემდეგ.

„ერისთავი“ გლონოქორიც, როგორც სპარსთაგან დანიშნული, ქართველი ერისთავების გვერდით უნდა მდგარიყო მეფის ხელისუფლებასთან ბრძოლისას.

სომეხი ეპისკოპოსი გ. სარქისიანი თავის წიგნში, რომელიც შეეხება V საუკუნეში სომხური ეკლესიის მდგომარეობას, გადმოსცემს: „რაც შეეხება ქვეყნის საშინაო მდგომარეობას, არც აქ იყო სიმშვიდე, მეფესა და მსხვილ ნახარარებს შორის პოლიტიკური ბრძოლა წარმოებდა. ნახარარები ქვეყნის დეცენტრალიზაციისათვის იბრძოდნენ. სპარსელები იმ მთავრებს ემხრობოდნენ, რომელნიც ქვეყნის ცენტრალიზაციის წინააღმდეგნი იყვნენ და სომხური ეკლესიის იმ ლიდერებს ემყარებოდნენ,

რომელნიც სირიულ ტრადიციას უჭერდნენ მხარს... (387-90წ.) სომხეთის გაყოფის შემდეგ სპარსელები ყოველმხრივ ხელს უწყობდნენ სომხეთში სირიული კულტურის გავრცელებას... ბერძნული ენა და კულტურა სომხეთში სასტიკად იყო აკრძალული... სპარსელნი სირიულ ქრისტიანობას მფარველობდნენ ბიზანტიელთა საპირისპიროდ.¹¹⁴

არსენი საფარელი კარგად აღწერს სომხური ეკლესიისა და სპარსელების ურთიერთობას V საუკუნეში – „სპარსეთმა სომხეთი დაიპყრო... მაშინ გამოძებნეს ღონე სომხებმა, შეუთანხმდნენ სპარსეთს, რომ მისი მოხარკე გახდებოდნენ. დაარწმუნეს სპარსთა მეფე დიდი ფიცით და თავისდებით, რომ კავშირს განწყვეტდნენ ბერძნებთან და შეუერთდებოდნენ მათ. ძლიერ გაიხარა სპარსთა მეფემ და სომხებს სომხეთი დაუბრუნა საჩუქრებთან ერთად. რამდენიმე ხანს სომხები მშვიდობით ცხოვრობდნენ მართალი სარწმუნოებით ანუ ბერძნული რჯულით“.¹¹⁵

უთუოდ არსენი საფარელი აქ გულისხმობს სომხეთის კათალიკოს საპაკის (397-448) დროს. საპაკი 51 წელი კათალიკოსობდა, მის დროს ეკლესიასა და ერში სიმშვიდე იყო. ეს იყო სომხეთის „ოქროს საუკუნე“. არსენი საფარელის მიხედვით, ამ დროს სომხებს ბერძნებთან კავშირი განწყვეტილი აქვთ, მაგრამ მათ, ამავე დროს, აქვთ „ბერძნული რჯული“. ე.ი. სომხეთსა და მის ეკლესიას ბიზანტიასთან განწყვეტილი აქვს პოლიტიკურ-იერარქიული კავშირი, მაგრამ სარწმუნოებრივი ერთობა კი დაცული აქვს.

„ნესტორიანებმა დიდძალი ოქროსა და ქრთამის მიცემით სთხოვეს სპარსთა მეფეს, რათა მათთვის მიეცა ნება სომხეთი მოექციათ ნესტორიანულ რჯულზე. განდრიკეს მეფის გული და დაარწმუნეს იმაში, რომ „რაჟამს იპოვნია სომხები საბერძნეთთან ერთობის საშუალებას, არ მოერიდებიან შენდამი მოცემულ ფიცსა და სიყვარულზე თავისდებას. ბერძნები და სომხები შეერთებული ძალით უსიამოვნებას მოგაყენებენ, ამიტომაც შეუცვალე სომხებს რჯული, ამით ბერძნებსა და სომხებს შორის საუკუნო სიყვარულს მოსპობო“. ამის შემდეგ პეროზ სპარსთა მეფემ (457-484) აიძულა სომხები მიეღოთ ნესტორიანობა, მაგრამ სომხებმა უარყვეს მეფის ეს განზრახვა, განუცხადეს მეფის მოციქულს – ჩვენ ჩვენი სარწმუნოება გვირჩევნია არა მარტო ჩვენს ქვეყანას, არამედ ჩვენ თავსა და შვილებსო“.¹¹⁶ – თუ როგორი შინაგანი წინააღმდეგობა იყო ამ „მშვიდობიან“ დროსაც კი, კარგად ჩანს სომეხი კათალიკოსების მაგალითზე. ირანის შაჰმა გააფრთხილა კიდევ საპაკი, რომ მისი პრობიზანტიური საეკლესიო პოლიტიკა სომეხი ერის განადგურების მიზეზი გახდებოდა.

„საპაკს ორგზის მოუწია ქტესიფონის სამეფო კარზე მოსვლა პრობერძნულ ორიენტაციაში დადანაშაულების გამო და ორივეჯერ თავი გაიმართლა. მიუხედავად იმისა, რომ საპაკი გარეგნულად ირანოფილი იყო, რაც უდავოდ არსებული პოლიტიკური ვითარებით იყო შეპირობებული, სინამდვილეში საპაკი ელინოფილი იყო. ელინოფილობაც ისევე, როგორც ირანოფილობა, მას სომხეთის ინტერესებისათვის ესაჭიროებოდა.“¹¹⁷

423 წელს სომხეთის ირანოფილურმა დასმა გადანყვიტა დაემხო და ტახტიდან ჩამოეგდო მეფე, რომელიც ელინოფილად მიიჩნეოდა (მას მხარს უჭერდა საპაკი). ირანოფილმა ნახარარებმა შაჰს მიმართეს. შაჰის ბრძანებით დაემხო საპაკიც და სომეხთა მეფე არტაშესიც.

საპაკის შემდეგ კათალიკოსად იყო სირიული (ანუ პროსპარსული) ორიენტაციის სარმაკი. ის ანტიოქიური (ანუ სირიული) ეკლესიის ორიენტაციისა იყო, რაც იმას ნიშნავდა, რომ კონსტანტინოპოლის ტრადიციას მხარს არ უჭერდა. მისი მომდევნო ორი კათალიკოსის დროს ბიზანტიასთან, ე.ი. კონსტანტინოპოლთან საეკლესიო კავშირი განწყდა. მათ შემდეგ კათალიკოსად, შაჰის თანხმობითა და ნახარართა სურვილით, მეორედ დაჯდა საპაკი. როგორც აღვნიშნეთ, „შაჰმა მკაცრად გააფრთხილა კათალიკოსი, რომ მისი პრობიზანტიური საეკლესიო პოლიტიკა სომეხთა განადგურების მიზეზი გახდებოდა.“ სომხეთში „კვლავ განახლდა ორი ქრისტიანული ტრადიციის ბრძოლა“¹¹⁸ (ე.ი. კონსტანტინოპოლური და სირიული (ანტიოქიური) საეკლესიო ტრადიციებისა). პირველი პრობიზანტიურ, ხოლო მეორე პროსპარსულ ორიენტაციად მიიჩნეოდა. „საპაკის ბრძნული პოლიტიკის წყალობით სირიულმა ტრადიციამ მარცხი განიცადა“.¹¹⁹ პროირანული ორიენტაციის დასი სირიის ეკლესიის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა.

მსგავსად სომხური ეკლესიისა, ქართულ ეკლესიასაც იმ დროს პროსპარსული ორიენტაციის მთავარეპისკოპოსები მართავდნენ – გლონოქორი და მობიდანი. საპაკის შემდეგ კათალიკოსი იოსები (პოსეფ) ბიზანტიური ორიენტაციისა იყო. მსგავსადვე ამ იოსების დროს, ქართული ეკლესიის მეთაური გახდა ბიზანტიური ორიენტაციისავე მთავარეპისკოპოსი მიქაელი (452-467).

აქედან ის დასკვნა შეიძლება გამოვიტანოთ, რომ საქართველოში, ისევე, როგორც სომხეთში ორი საეკლესიო ტრადიცია – პროირანული და პრობიზანტიური ერთმანეთს ებრძვიან. ხელისუფლებას ხან ერთი ეუფლება და ხან – მეორე.

იოსების პრობიზანტიური პოლიტიკის გამო „სომხეთის საეკლესიო ურთიერთობის გაღრმავება ბიზანტიასთან ირანისათვის საშიში ხდებოდა, სომეხთა შევიწროება უკვე 452 წლიდან დაიწყო.“¹²⁰ მშვიდობა მხოლოდ 483 წლიდან დაიყარდა, როდესაც სომეხთა მარზპანად ვაჰან მამიკონიანი განაჩინეს. სწორედ მისი მმართველობის დროს (485-505) სომხეთის ეკლესიაში შეუდგნენ ქალკედონის კრების გადანყვიტის ლეგების განხილვას“.¹²¹

იოსების შემდეგ თითქმის ყველა კათალიკოსი სირიულ (პროსპარსულ) საეკლესიო პოლიტიკას ატარებდა. ხოლო ვაჰან მამიკონიანის შემდეგ, არსენი საფარელის თანახმად, სპარსთა სახელმწიფომ და სომხურმა ეკლესიამ კავშირიც კი შეჰკრეს.

იოსების შემდეგი კათალიკოსი სომხური ეკლესიისა მელიტი მანაზკერტელი (454-456) „სირიული ეკლესიის წარმომადგენელი და მისი ორიენტაციის გამტარებელი იყო“,¹²² კათალიკოსი მოვსეს მანაზკერტელი (456-461) „პროსპარსული საეკლე-

სიო პოლიტიკის გამტარებლად გამოდიოდა¹²³ „...სირიული ეკლესიის მომხრე ადამიანის სომხეთა საკათალიკოსო საყდარზე დასმა ირანის ხელისუფლების მეოხებით უნდა მომხდარიყო“¹²⁴ კათალიკოსი გიუტი – ბერძნული ეკლესიის მიმდევარი იყო, ხოლო კათალიკოსი მანდაკუნი მის საპირისპირო პოლიტიკას იცავდა: „მანდაკუნი გიუტის შემდგომ იყო კათალიკოსი და, ბუნებრივია, ცდილობდა, არ დაეშვა მისი შეცდომები. იმ დროს, როცა სომხეთში შედარებით მშვიდობა სუფევდა, მანდაკუნი არ აძლევდა საბაბს ირანელებს სომხეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად“.¹²⁵

აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ეკლესიაში (როგორც სირია-პალესტინაში, ასევე სომხეთში) ორი საეკლესიო ტრადიცია – კონსტანტინოპოლისა და სირია-ანტიოქიისა ებრძოდა ერთმანეთს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ასევე იყო საქართველოშიც.

ანტიოქია სირიაში მდებარეობდა. კონსტანტინოპოლის დაარსებამდე ის იყო იმპერიის პოლიტიკური, კულტურული და რელიგიური ცენტრი. იქ იყო იმპერიის მთელი აღმოსავლეთის სამოქალაქო და სამხედრო მმართველობა. ის ქრისტიანობის უპირველესი ცენტრი იყო რომთან და ალექსანდრიასთან ერთად. რომი თუ დასავლეთის ქრისტიანულ ცენტრად ითვლებოდა, ალექსანდრია ეგვიპტის (აფრიკის), ანტიოქია აღმოსავლეთის ეკლესიების ცენტრად მიიჩნეოდა. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ იერარქიულად აღმოსავლეთის ყველა ეკლესია ანტიოქიას ემორჩილებოდა, აქ უფრო იგულისხმება სარწმუნოებრივ-ეკლესიური კავშირი. მართალია, IX საუკუნეში ბასილი სოფონელი წერდა, რომ „ანტიოქიის საპატრიარქო საყდარი იბერიამდე და აბასგამდე, არმენიამდე და შიდა უდაბნოებამდე, ხორასანსა, სპარსელებამდე და მიდიელებამდე ვრცელდებოდაო,¹²⁶ მაგრამ IX საუკუნის ავტორი სწორად არ ასახავს იმ ვითარებას, რომელიც არსებობდა IV-V საუკუნეებში, რადგანაც პონტოსა და თრაკიის დიოცეზები, ქალკედონის 451 წლის კრებამდეც არ ემორჩილებოდნენ ანტიოქიას, არამედ ავტოკეფალურნი იყვნენ და კონსტანტინოპოლთან ჰქონდათ კავშირი, ხოლო ამ კრებამ ეს დიოცეზები საერთოდ მიუერთა კონსტანტინოპოლის საყდარს.

ბასილი სოფონელის ცნობიდან ჩანს, რომ საქართველოს ეკლესიები (იბერიამდე, ანუ ქართლის საკათალიკოსომდე და აბასგამდე, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსომდე) მის დროს და მასზე ადრე არ შედიოდნენ ანტიოქიაში. მისი ცნობიდანვე ჩანს, რომ ანტიოქიას არ ექვემდებარებიან არც სომხეთი და არც სპარსელი ქრისტიანები.

ამ ცნობით, პონტოსა და ასიის მრევლი ანტიოქიას ექვემდებარებოდა, მაგრამ ქალკედონის კრების შემდეგ დაიწყო ანტიოქიის ეპისკოპოსთა მრევლის შემცირება. საერთოდ, რაც უფრო ძლიერდებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო, მით უფრო მცირდებოდა ანტიოქიის მნიშვნელობა. კონსტანტინოპოლმა ანტიოქიას ჩამოაშორა პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული მნიშვნელობა. კონსტანტინოპოლის დაარსების შემდეგ ანტიოქიამ დაკარგა მნიშვნელობა, როგორც აღმოსავლეთის უმთავრესმა საეკლესიო ცენტრმა. მაგრამ ანტიოქია არ ურიგდებოდა კონსტანტინოპო-

ლის აღზევებასა და თავის დამცრობას, ამიტომაც იბრძოდა კიდეც ამის წინააღმდეგ, რაც თავის გამობატვას ჰპოვებდა საეკლესიო ცხოვრებაშიც.

ჯერ კიდეც ქალკედონის კრებამდე არსებული ანტიოქიის საღვთისმეტყველო სკოლა უპირისპირდებოდა იმპერიის სხვა საღვთისმეტყველო სკოლებს (მაგ. ალექსანდრიისას).

ნესტორი, რომელიც კონსტანტინოპოლის პატრიარქი გახდა 428 წელს, ანტიოქიის სკოლის წარმომადგენელი იყო, ისე, როგორც მისი მასწავლებელი თეოდორე მოფსუესტელი. ანტიოქიის სკოლის წარმომადგენელი იყო ბარსუმა – ნესტორიანობის დამცველი. „449 წელს ე. წ. „ყაჩაღურ“ მონოფიზიტურ კრებაზე იგი იცავდა ნესტორიანობას. როცა ბიზანტიის იმპერიაში ნესტორიანობის დამარცხების შემდეგ ნესტორიანული ეკლესიის ცენტრმა სპარსეთში გადაინაცვლა, ბარსუმა სპარსეთის მეფეთა აგენტი გახდა. პეროზის მეფობის დროს (459-484) ბარსუმამ შეძლო მისი მონიწიანააღმდეგე სპარსეთის ქრისტიანული ეკლესიის კათალიკოს ბაბოვას დამხობა და ნესტორიანობის გამოცხადება სპარსეთის ეკლესიის ოფიციალურ სარწმუნოებად, რაც მიღებულ იქნა ბეთ-ლაპატის სპარსეთის ეკლესიის კრებაზე (484 წ.). კრებას თავად ბარსუმა წინამძღვრობდა. ბარსუმას მიერ დაარსებული ნიზიბინის თეოლოგიური სკოლა, ისევე, როგორც მთელი სპარსული ნესტორიანული ეკლესია, ფაქტიურად ანტიბიზანტიურად განწყობილ ემიგრანტთა ორგანიზაციად გადაიქცა“.¹²⁷

ანტიოქიური სკოლის ცენტრმა სპარსეთში (ქ. ნიზიბინში) გადაინაცვლა (ქ. ედესიდან).

V საუკუნეში ანტიანტიოქიური ცენტრი იყო კონსტანტინოპოლი.¹²⁸ აღმოსავლეთის ქრისტიანები ორ ბანაკად იყვნენ დაყოფილი, სხვებთან ერთად არსებობდნენ ანტიოქიური (სირიული) ორიენტაციის ქრისტიანები და კონსტანტინოპოლური (ბიზანტიურ-ბერძნული) ორიენტაციის ქრისტიანები.

სირიასთან (ანტიოქია) კავშირი ირანოფილობას ნიშნავდა, რადგანაც სირიულ ეკლესიას მხარს ირანი უჭერდა, ხოლო კონსტანტინოპოლთან კავშირი ელინოფილობას, რადგანაც მას მხარს ბიზანტიის იმპერატორი უჭერდა.

ქალკედონის კრებამდეც ასე იყო და მის შემდეგაც.

მალხასიანცის შეხედულებით, სირიული ტრადიციის მომხრეთ ანტიქალკედონური პოზიცია ეკავათ, ხოლო ბერძნული ეკლესიის მიმდევრებს – ქალკედონური.¹²⁹

ანტიოქიური სკოლა შედგებოდა როგორც ბერძნებისაგან, ასევე სირიელებისგან, მაგრამ საერთოდ პროირანული და ანტიკონსტანტინოპოლური იყო.

„III-IV საუკუნეებში სირიელი მისიონერები უდიდეს როლს ასრულებდნენ სომხური ეკლესიის ისტორიაში, სომეხ სწავლულთა დიდ ნაწილს ქრისტიანული განათლება ქ. ედესაში ჰქონდა მიღებული, რომელიც ანტიოქიის სკოლას ეკუთვნოდა“.¹³⁰ ანტიოქიურ სკოლასა და სომხურ თეოლოგებს ურთიერთობა ჰქონდათ. მართალია, ამის შესახებ წყაროები არაფერს ამბობენ 431 წლის ეფესოს კრებამდე, მაგრამ გ.

სარქისიანი ამტკიცებს, რომ ნესტორის ანტიოქიელ მასწავლებელს თეოდორე მოფსუეტელს, მაშტოცისათვის მიუწერია სამი ეპისტოლე ზოროასტრიზმის წინააღმდეგ.¹³¹

საყურადღებოა ინოკენტი მარონიეს ცნობა, რომლის თანახმად, მას შემდეგ, რაც ნესტორის მოძღვრება აიკრძალა, მისმა მიმდევრებმა ხელი მოჰკიდეს ნესტორის მასწავლებლის თეოდორეს შრომების სირიულ, სპარსულ და სომხურ ენებზე თარგმნას. ინოკენტის ამ ცნობიდან ჩანს, რომ სომხეთში ყოფილან თეოდორეს მოძღვრების მიმდევრები, რომელნიც მის თხზულებებს თარგმნიდნენ და ავრცელებდნენ. თუმცა, ამ მოძრაობის ცენტრი ანტიოქიის სკოლა უნდა ყოფილიყო.¹³²

„სავარაუდოა, რომ თეოდორეს სომხეთში მხარს უჭერდა პროირანული ორიენტაციის დასი, რომელიც სირიის ეკლესიის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა...“¹³³

სომხეთში ნესტორიანობის გავრცელების მცდელობის შესახებ არსენი საფარელიც მიუთითებდა.

ანტიოქიასთან კავშირის შესახებ შეიძლება დაისვას ასეთი კითხვა, რატომ მიუთითებენ დაბეჯითებით ქართული წყაროები ქართული ეკლესიის ანტიოქიასთან კავშირის შესახებ? რომელ საეკლესიო დასთან ჰქონდა ქართულ ეკლესიას ანტიოქიაში კავშირი, ანტიკონსტანტინოპოლურ საეკლესიო მიმდინარეობასთან, რომელიც უმრავლესობას წარმოადგენდა, თუ ე.წ. „მელქიტებთან“, რომლებიც კონსტანტინოპოლს უჭერდნენ მხარს?

ქართველი ისტორიკოსები ბალსამონის ცნობაზე დაყრდნობით ფიქრობენ, რომ ქართულმა ეკლესიამ ავტოკეფალია მიიღო ანტიოქიის პატრიარქ პეტრეს დროს. პეტრე მკანწრალი (ენაფუესი) მეთაურობდა ანტიქალკედონურ ოპოზიციას. ის იყო მონოფიზიტობისთვის თავდადებული მებრძოლი. სამჯერ ავიდა ანტიოქიის საპატრიარქო ტახტზე და სამჯერვე ჩამოაგდეს. იმპერატორმა ლეონ I-მა (457-474) გაგზავნა გადასახლებაში, გზიდან გაიპარა, ჩავიდა კონსტანტინოპოლში და გამართლდა, მაგრამ გაგზავნეს „აკუმიტებთან“ (მონასტერში), 474 წელს იმპერატორ ლეონ I-ის სიკვდილის შემდეგ, ზენონმა ის არ გაათავისუფლა, მაგრამ როცა ვასილისკმა (475-476) განდევნა ზენონი, პეტრე მკანწრალი 475 წელს ხელახლა ავიდა ანტიოქიის კათედრაზე, მეორე წელს ზენონმა ჩამოაგდო ტახტიდან ვასილისკი და პეტრე გადაასახლა. ახალი პატრიარქი ანტიოქიისა, სტეფანე, მონოფიზიტებმა მოკლეს წირვისას. კათედრა ერთხანს ვაკანტური იყო.

კონსტანტინოპოლის იმპერატორი ზენონი (474-491) და პატრიარქი აკაკი ქალკედონიზმის დროშით იბრძოდნენ და ხედავდნენ მონოფიზიტების რეაქციას ეგვიპტეში, სირიასა და პალესტინაში. ამიტომაც საჭიროდ მიიჩნიეს რელიგიური დათმობა – გამოსცეს „ჰენოტიკონი“. პეტრე მკანწრალი დააბრუნეს გადასახლებიდან და იგი მეოთხედ გახდა პატრიარქი. მან მიიღო „ჰენოტიკონი“. მანვე შემოიღო მონოფიზიტური ფორმულა სამწმიდაობის გალობაში „ჯვარცმულო ჯვარზე“.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქი აკაკი თავის თავს თელიდა მთელი იმპერიის ეკლესიის მეთაურად მას შემდეგ, რაც მიიღო უფლება პონტოს, თრაკიისა და ასიის ეკლესიებზე. ერეოდა ილირიისა (ევროპაში) და ანტიოქიის საქმეებშიც კი. ანტიოქიისა და ალექსანდრიის პატრიარქები მისი ნებით ინიშნებოდნენ.¹³⁴

ასეთ ვითარებაში, როცა კონსტანტინოპოლის პატრიარქს თავისი თავი მიაჩნდა მთელი მსოფლიო ეკლესიის მეთაურად, როცა ის ცდილობდა ანტიოქიის საპატრიარქოს არა გაზრდას, არამედ მისი გავლენის სფეროების შემცირებას და ერეოდა ანტიოქიის საქმეებში, გაუგებარი ხდება ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში დაცული ცნობა, რომლის თანახმადაც, ქართული ეკლესიის მომავალი მეთაურები კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა საკურთხებლად გაუგზავნა ანტიოქიის პატრიარქს, თუმცა აქედან იმ ვარაუდის გამოტანაც შეიძლება, რომ ასეთ ვითარებაში კონსტანტინოპოლელს შეეძლო კიდევ დაევალებინა ანტიოქიელისათვის ამ საქმის შესრულება.

ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში დაცულია წერილი, რომელიც თითქოსდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა გაუგზავნა ანტიოქიის პატრიარქს. ამ წერილის თანახმად, კონსტანტინოპოლი „აღმოსავლეთსა“ და „ჩრდილოეთს“ მიიჩნევს ანტიოქიის საპატრიარქოში შემავალ ტერიტორიებად.

მაგრამ აღმოსავლეთში კონსტანტინოპოლი იურისდიქციას ახორციელებდა მცირე აზიაზე (პონტოსა და ასიის მიწებზე), ასევე ჩრდილოეთის მიწები (იგულისხმება მომავალი რუსეთისა და სლავების ეკლესიების ტერიტორიები) შედიოდა და შევიდა კიდევ არა ანტიოქიის, არამედ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში, ამიტომაც ეს წერილი სინამდვილეს არ ასახავს. ჩრდილოეთის მთელი ტერიტორიები კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შედიოდა თითქმის XVI-XVII საუკუნეებამდე. „მიუწერეს ანტიოქიისა პატრიარქსა მეფემან და პატრიარქმან კონსტანტინოპოლელმან ესრეთ, ვითარმედ: „ქართლი და აღმოსავლეთი და ჩრდილო მაგის წმიდისა საყდრისანი არიან, ვითარცა განანესეს მოციქულთა სახარებასა შინა, რომელ არს უწინარესობა.“¹³⁵

უნდა აღინიშნოს, რომ მოციქულებს მსოფლიო ეკლესია არ გაუყვიათ დიდ ეკლესიათა შორის, პირიქით, ისინი ყოველი საეკლესიო თემის ავტოკეფალიას იცავდნენ¹³⁶ ამიტომაც ქართლის ცხოვრებაში მოთავსებული ეს წერილი ასახავს არა რეალურ ვითარებას, არამედ გამართლებას იმ მდგომარეობისა, რომელშიც, ალბათ, ეკლესია იმყოფებოდა ამ „ჩანართი“ წერილის შედგენის დროს.

სხვათა შორის, ამავე წერილიდან ჩანს ისიც, რომ ქართული ეკლესია წინა ეპოქაში არ შედიოდა ანტიოქიის იურისდიქციაში, რასაც უძებნიან გამართლებას და წერენ, რომ „რამეთუ შორის სპარსთა და ბერძენთა შფოთი იყო და მით ვერ მოაწიეს საქმე ესე ჯერისაებრ სჯულისა“.¹³⁷ თითქოსდა „სჯული“ მოითხოვდა, რომ ქართლი, ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთი ანტიოქიის დამორჩილებოდა.

ვ. გოილაძე მსჯელობს, რომ ქართლის პირველი კათალიკოსი პეტრე ვახტანგ

გორგასალმა გაიცნო ბიზანტიის იმპერიის წინააღმდეგ სპარს-ქართველთა ლაშქრობისას 453-456 წელს. ამ დროს პეტრე მღვდელი იყო კაპადოკია-ქალკედონში. მალე ვახტანგი სპარსელებთან ერთად აღმოსავლეთში სალაშქროდ წავიდა. 468 წელს ირანიდან მომავალმა ვახტანგმა „...წარავლინა მოციქული წარმოყვანებად ცოლისა მისისა და პეტრესთვის კათალიკოსისა და სამოელ ეპისკოპოსისა“, თან იმპერატორს სთხოვა, ქართლის კათალიკოსად პეტრე დაემტკიცებინათ. თავის მხრივ, იმპერატორმა პეტრე და სამოელი ანტიოქიის პატრიარქთან გაგზავნა კურთხევის მისაღებად, „რამეთუ... ქართლი და აღმოსავლეთი და ჩრდილო მაგის წმიდისა საყდრისანი არიან, ვითარცა განანესეს მოციქულთა“.¹³⁸ როცა ქართლში გამოსაგზავნი სასულიერო პირები ანტიოქიაში ჩავიდნენ, ქართლი დიოფიზიტური ქვეყანა იყო.¹³⁹ პეტრე-სამოელისა და დანარჩენი 12 სასულიერო პირის კურთხევა და ქართული ეკლესიისთვის დამოუკიდებლობის მიცემა ანტიოქიის პატრიარქს უბრძანა იმპერატორმა, მაგრამ ამ დროს ანტიოქიაში მიმდინარეობდა საეკლესიო ომი დიოფიზიტთა და მონოფიზიტთა შორის. V საუკუნის 70-იანი წლებისთვის სირიის დედაქალაქ ანტიოქიაში მონოფიზიტებმა თანდათან უპირატესობა მოიპოვეს. მათ მეთაურობდა პეტრე მკანვრალი (ფულონი), რომელიც 470-71 წელს ანტიოქიის პატრიარქი გახდა. იმპერატორი ლეონ I (457-474) ქალკედონის რწმენის დამკვიდრებისათვის იბრძოდა. იგი ემუქრებოდა პეტრე ფულონს, თუ არ შეიცვლიდა შეხედულებას, ძალით დაატოვებინებდა კათედრას და გადაასახლებდა. ასეთ დროს პეტრეს არ შეეძლო, არ შეესრულებინა იმპერატორის ბრძანება ქართველი კათალიკოსის კურთხევის შესახებ. იმპერატორის მუქარის გამო პეტრე ფულონი გაიქცა. შემდეგ ვ. გოილაძე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ქართველი ქალკედონიტი სამღვდელოება, მომავალი კათალიკოსი და ეპისკოპოსები არ ეკურთხებოდნენ მონოფიზიტი პეტრეს ხელით, არამედ ეკურთხებოდნენ მისი ხელით იმ დროს, როცა პეტრე ფულონმა მიიღო „ჰენოტიკონი“. ანტიოქიის მოსახლეობა საერთოდ მონოფიზიტობას ემხრობოდა, ამიტომ იმპერატორი და კონსტანტინოპოლის პატრიარქი აკაკი (472-489) იძულებულნი გახდნენ, მონოფიზიტებთან შემრიგებლური პოზიცია დაეკავებინათ. 482 წელს მონოფიზიტებს „ჰენოტიკონი“ („ერთობის ფორმულა“) შესთავაზეს. მონოფიზიტებმა, მათ შორის პეტრე ფულონმაც, მიიღო ეს ჰენოტიკონი, რომელიც ძირითადად მიმართული იყო სირიის, ეგვიპტის, ლიბიისა და სხვა ეკლესიებისადმი.

ანტიოქიის კათედრა, იმპერატორ ზენონის ნებართვით, პეტრე ფულონმა დაიბრუნა და ვ. გოილაძის აზრით, ამის შემდეგ პეტრე ფულონმა აკურთხა პეტრე კათალიკოსი და ქართულ ეკლესიას მიანიჭა ავტოკეფალია – „ქართლის მოქცევიდან 170 წლის თავზე, როგორც ამას ქართული წყაროები ამტკიცებენ – 487-488 წელს ეს საქმე (ქართული ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მინიჭება) ანტიოქიის ადგილობრივმა საეკლესიო კრებამ პეტრე ფულონის თავმჯდომარეობით დადებითად გადაწყვიტა“.¹⁴⁰

როგორც ვ. გოილაძის ზემოთ მოყვანილი მსჯელობიდან ჩანს, ქართული ეკლესია და ის ბერძენი სამღვდელეობა, რომელნიც საქართველოში სამოღვაწეოდ ანტიოქიაში უნდა კურთხეულიყვნენ, აღნიშნულ დროს მტკიცე დიოფიზიტი ქალკედონიტები იყვნენ და ამიტომაც პატრიარქის ხელდასხმას არ მიიღებდნენო. საესებით შესაძლებელია, ქართული ეკლესია აღნიშნულ დროს, V საუკუნის მეორე ნახევარში, მართლაც ქალკედონიტური ქვეყანა იყო, თვით კონსტანტინოპოლიც კი იმ დროს ძალზე ხშირად მონოფიზიტური გავლენის ქვეშ იყო. ზოგიერთი იმპერატორიც კი უარყოფდა ქალკედონის კრებას. იმპერატორმა ვასილისკმა უარყო ქალკედონის კრება. იმპერიის აღმოსავლეთიც მონოფიზიტების ხელში იყო. ალექსანდრიაში, სირიასა და პალესტინაში საერთოდ ხალხი მონოფიზიტობის მხარეზე იყო და ქალკედონიტებს დევნიდნენ. თვით იმპერიის დედაქალაქ კონსტანტინოპოლში მონოფიზიტების გავლენა იზრდებოდა. 488 წლისთვის გამოჩნდა მონოფიზიტთა შორის სახელგანთქმული მონაზონი (ბერი) სევერიუსი, რომელიც მაიუმში, ღაზის მახლობლად, აღიკვეცა, სადაც ერთგულებდნენ პეტრე იბერის ტრადიციებს. მან პენოტიკონი მიიღო, მაიუმის ბერები პენოტიკონს უჭერდნენ მხარს.¹⁴¹

512 წელს კონსტანტინოპოლში, თვით ნმიდა სოფიას ტაძარში შეიტანეს მონოფიზიტური გალობა სამნმედაობისა – „რომელიც ჩვენთვის ჯვარს ეცი“.¹⁴² ქალაქში დაიწყო ბრძოლები მორწმუნე ქალკედონიტთა და მონოფიზიტთა შორის. 513 წელს ქალაქში შევიდა დუნაის ჯარები 60000 ჯარისკაცით ნესრიგის დასამყარებლად (მოითხოვდნენ მონოფიზიტთა ლიდერების განდევნას). 518 წელს გარდაიცვალა იმპერატორი ანასტასი. სენატმა დაასახელა იუსტინე I. იუსტინე იმპერატორმა მონოფიზიტური გალობა აკრძალა. მოწვეულ იქნა კრება, კონსტანტინოპოლი კვლავ შეუერთდა რომს. იმპერატორ იუსტინიანე დიდის (527-565) ზეობის პირველ წლებში დედაქალაქში გაიზარდა მონოფიზიტური მიდრეკილება. მინისძვრის შემდეგ ხალხი საჯაროდ ყვიროდა „ავგუსტუს, დაწვი ქალკედონის კრების ტომოსი“, იმპერატორმა გარკვეულწილად დაუთმო მონოფიზიტებს. იუსტინიანეს სურდა ერთიანი მსოფლიო ქრისტიანული იმპერიის შექმნა. მისი მეუღლის, თეოდორას გარდაცვალების შემდეგ, რომელიც მონოფიზიტებს მფარველობდა, იუსტინიანე სწორ გზას დაადგა.¹⁴³

როგორც ზემომოყვანილიდან ჩანს, თვით იმპერიის დედაქალაქიც კი მტკიცე ქალკედონიტურ გეზს არ იცავდა და ზოგჯერ თვით დედაქალაქის ქუჩებშიც კი მონოფიზიტები და დიოფიზიტები ერთმანეთს ებრძოდნენ. მთავარ ტაძარში მონოფიზიტური გალობა იყო დაკანონებული. ასეთ სიტუაციაში ძნელია მტკიცე იმისა, რომ მონოფიზიტები საერთოდ არ არსებობდნენ საქართველოში. ქართული წყაროები ძალზე კარგად წერენ ამის შესახებ, ხაზს უსვამენ, რომ ქართულ ეკლესიაში იყო ისეთივე სარწმუნოებრივი მიმართულება, როგორც იყო „საბერძნეთში“. ეს ისე უნდა გავიგოთ, რომ როცა „საბერძნეთის“ ეკლესია მტკიცედ იცავდა ქალკედონიტობას, ქართული ეკლესიაც ამ დროს მტკიცედ იცავდა ქალკედონიტობას, და პირიქით. ამ წყა-

როდან გამომდინარე, თუ „საბერძნეთში“ მონოფიზიტები და დიოფიზიტები V საუკუნის II ნახევარსა და VI საუკუნის დასაწყისში ერთად არიან და თანაარსებობენ ქართულ ეკლესიაშიც მსგავსი ვითარებაა, საქართველოშიც არსებობენ როგორც ქალკედონიტური, ისე მონოფიზიტური მიმართულებანი. თუმცა, შეიძლება საქართველოში ასეთ ერთმანეთთან დაუნდობელ ბრძოლას ადგილი არ ჰქონოდა, პირიქით, სავსებით შესაძლებელია, რომ ქალკედონიტები და მონოფიზიტები ერთიანი ძალით ებრძოდნენ საქართველოში არსებულ წარმართობასა და ცეცხლთაყვანისმცემლობას.

როგორც ითქვა, სომხურ ეკლესიაში არსებობდა სირიული (ანუ პროსპარსული) და კონსტანტინოპოლური (პრობერძნული) მიმართულება. მალე ერთი ფრთა მიემხრო მონოფიზიტებს, ხოლო მეორე ქალკედონიტებს. ცნობილია, რომ სომხეთში სირიულ-მონოფიზიტურმა მიმართულებამ გაიმარჯვა, ხოლო საქართველოში პირიქით, ბერძნულ-ქალკედონიტურმა.

თუ როგორი რწმენა და ქრისტოლოგია ჰქონდათ ქართველებს აღნიშნულ პერიოდში, ამის შესახებ მიუთითებს VI საუკუნის დასაწყისში სპარსელი ქრისტიანები სადმი სომხეთიდან გაგზავნილი ორი ეპისტოლე.¹⁴⁴ ჩვენში მიიჩნეოდა, რომ 506 წლის კრება იყო მონოფიზიტური, რომელმაც უარყო ქალკედონიტობა – „დვინის 506 წლის კრებასთან დაკავშირებით დღეს ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ჩამოყალიბებულია სამი ძირითადი დებულება: 1. 506 წლის კრებაზე ქართლი ოფიციალურად მიემხრო მონოფიზიტობას და ასე დარჩა VII ს-ის დამდეგს ქართველებსა და სომხებს შორის მომხდარ საეკლესიო განხეთქილებამდე. 2. დვინის საეკლესიო კრებამ, შესაძლოა, დაადასტურა კავკასიის ეკლესიების ორგანიზაციული ცენტრის ჩამოყალიბება დვინის საკათალიკოსოს პრიმატობით. 3. აღნიშნული იდეოლოგიურ-ორგანიზაციული ცვლილებები ირანის სახელმწიფოს გავლენით მოხდა“.¹⁴⁵

ზ. ალექსიძე აღნიშნულ ეპისტოლეთა, სხვა მასალებისა და წყაროების გამოწვლილვითი ანალიზის შემდეგ დაასკვნის: „კავკასიის ეკლესიებმა თავისი დამოკიდებულება მსოფლიო ეკლესიაში მიმდინარე დოგმატური კამათისადმი პირველად დვინის 506 წლის საერთო კრებაზე გამოთქვეს, როგორც ჩანს, კრებამ მიიღო ზენონის „ჰენოტიკონი“ და მხარი დაუჭირა ბიზანტიის კეისართა დიოფიზიტებისა და მონოფიზიტთა შერიგების პოლიტიკას, ამის შემდეგ, VI ს-ის შუა ხანებამდე ქართული და სომხური წყაროები გარკვეულს არაფერს ამბობენ მათი ეკლესიების მრწამსის შესახებ. წყაროების ასეთი სიჩუმე ირიბად უნდა მოწმობდეს, რომ კავკასიის ეკლესიების პოზიციაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ მომხდარა, ან კიდევ რაც უფრო სავარაუდოა, მომხდარი ცვლილება საგანგებო საეკლესიო კრებას არ გაუფორმებია.“¹⁴⁶

მაშასადამე, სინამდვილეში საქმე შეიძლება ასე იყოს: 506 წლის კრებამ მიიღო ჰენოტიკონი და ანტინესტორიანული გადაწყვეტილება. სპარსელი ნესტორიანები იმ დროისათვის აცხადებენ, რომ მათაც იგივე სარწმუნოება აქვთ, რაც სომხებს, ქარ

თველებს და ბერძნებსო („...რა მრნამს აღიარებდნენ ქართველები, სომხები და ალბანელები: სპარსეთში ნესტორიანებს ხმა გავერცელებინათ, რომ ესენიც ნესტორის მიმდევრები არიანო“, „ნესტორიანები სამეფო ხელისუფლებას არნმუნებდნენ, რომ მეზობელ ქვეყნებშიც იგივე სარნმუნოების აღსარებაა გავრცელებული, რასაც ისინი ქადაგებენ“).¹⁴⁷ სპარსელ ნესტორიანთა ასეთ თვალსაზრისს სასტიკად უარყოფს ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსი. ისმის კითხვა, რატომ მიიჩნევდნენ ნესტორიანები ბერძნებს, სომხებს, ქართველებსა და ალბანელებს თანამორნმუნეებად? ნესტორიანთა აზრით, ქალკედონის კრება იყო ნესტორიანთა კრება. შეცდომით ნესტორიანები ქალკედონის კრების გადანყვეტილებებს ნესტორიანებისადმი დათმობად თვლიდნენ, რადგანაც ქალკედონის კრება ქრისტეში ორ ბუნებას აღიარებდა (შეურევნელად და განუყოფელად), ასევე ნესტორიანებიც იესო ქრისტეში ორ ბუნებას აღიარებდნენ (ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად, მათი აზრით, მამა ღმერთის ლოგოსი კაცში იმყოფებოდა, როგორც ტაძარში). ქალკედონის კრებამ ნესტორიანები გაახარა, ჩანს, იმის გამო, რომ როგორც არსენი საფარელი არაერთგზის აღნიშნავს, ქართული ეკლესია მუდამ ბერძნულ ეკლესიაში მიღებულ ქრისტოლოგიას აღიარებდა, ხოლო საბერძნეთი ამ დროისათვის, ასე თუ ისე, ქალკედონურ ქვეყანად მიიჩნეოდა. ნესტორიანები სომხეთ-ალბანეთის ქრისტიანებს თანამორნმუნეებად თვლიდნენ.

ბაბგენი თავის I ეპისტოლეში, კერძოდ, წერს: „მწვალელები ამბობენ... რომ ბერძნებს, სომხებს, ქართველებსა და ალბანელებს იგივე სჯული და სარნმუნოება აქვთ, რაც ჩვენა გვაქვსო. ეს შევიტყვეთ მათგან იმის შესახებ, თუ რას ამბობენ ნესტორიანები.“¹⁴⁸ და იქვე განაგრძობს – „რადგან ისურვეთ, რომ ამ საქმეთა შესახებ ჩვენგან შეგეტყვოთ, გაცნობეთ: ბერძნებს, ჩვენ, სომხებს, ქართველებსა და ალბანელებს ეს ღმერთის გამობა არ შეგვინყნარებია და არც ვეზიარებით, არამედ შევაჩვენებთ, რადგან ასე ამბობენ და ასწავლიან.“¹⁴⁹

მაშასადამე, როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, სპარსელი ნესტორიანები ბერძენტთა, სომეხთა, ქართველთა და ალბანელთა ნესტორიანობას იმ მიზეზის გამო ამტკიცებდნენ, რომ ისინი ქალკედონიტებად, ანდა ქალკედონური ორიენტაციის მქონე ქრისტიანებად მიაჩნდათ. ისმის კითხვა, იცნობდნენ თუ არა საერთოდ ქალკედონის კრების გადანყვეტილებებს სომხეთსა და საქართველოში, ანდა ეთანხმებოდნენ თუ არა მას?

ზაზა ალექსიძემ საესებით დამაჯერებლად გაარკვია აღნიშნულ ეპისტოლეებზე დაყრდნობით, რომ „...პირველ ეპისტოლეში სომხური სარნმუნოების აღსარება ნიკეის სარნმუნოების სიმბოლოს ფარგლებიდან არ გამოდის და არიანელთა საწინააღმდეგო ფორმულით მთავრდება. მეორეში უკვე ჩანს ანტინესტორიანული მსჯელობა სამების „დამატების“ შესახებ და მომარჯვებულია ეფესოს კრების ავტორიტეტი. ძნელია თავი გაითავისუფლო ეჭვისგან, რომ დვინის 506 წლის კრების მონაწილეებს ვერ კიდევ არ ჰქონდათ ნათელი წარმოდგენა V ს-ის მანძილზე მსოფლიო

ეკლესიაში მიმდინარე ნესტორიანული და მონოფიზიტური ცილობის შესახებ, ისინი ჯერ კიდევ ნიკეა-კონსტანტინოპოლის დოგმატიკის დონეზე იმყოფებოდნენ. მეორე ეპისტოლეს შედგენისას მდგომარეობა არსებითად განსხვავდება. სომხეთის ეკლესიის მესვეურები უკეთ არიან გარკვეული თანადროულ რელიგიურ სიტუაციაში და მხარს, თუმცა ჯერ კიდევ შემრიგებლურ დონეზე, მაგრამ მაინც უფრო მონოფიზიტობას უჭერენ... ასეა, თუ ისე, ქართული და ალბანური ეკლესიები მეორე ეპისტოლესთან არ არიან დაკავშირებული და მათი მრწამსის შესახებ მხოლოდ პირველი ეპისტოლეთი შეიძლება მსჯელობა. ხოლო პირველი ეპისტოლეს მიხედვით დვინის 506 წლის კრება ქალკედონიანობის საკითხს არ იხილავდა.“¹⁵⁰

რამდენადმე განსხვავებულია გ. სარქისიანის თვალსაზრისი:

...სომხებმა მართლა არაფერი იცოდნენ ქალკედონის კრების შესახებ? გ. სარქისიანი უარყოფს ამ მოსაზრებას. სახელდობრ, მას მოჰყავს ორი ცნობა: ა) იოანე მანდაკუნის „დამტკიცება“ და ბ) მოვსეს ხორენაცის ტრაქტატი. უპირველეს ყოვლისა, საყურადღებოა იოანე მანდაკუნის ტრაქტატის სახელწოდება: „დამტკიცება, რომ ვალიართ უფალი ორი ბუნებისა თუ ერთი ბუნებისა“, რაც არაორაზროვნად მიუთითებს, რომ აღნიშნულ ტრაქტატში ის ძირითადი საკითხია დასმული, რომელსაც ცენტრალური ადგილი ეპყრა ქალკედონის კრებაზე. უფრო საყურადღებოა მოვსეს ხორენაცის ტრაქტატში შემონახული ცნობები, რომელშიაც ტიმოთე ელურის „ქალკედონის კრების გადანყვეტილებათა უარყოფის“ სომხური თარგმანის გავლენა იგრძნობა... თარგმანი 480-484 წწ. შორის უნდა იყოს შესრულებული. გ. სარქისიანიც ან თვალსაზრისისაკენ იხრება და თარგმანს V ს-ის II ნახევარში საბერძნეთის კულტურული ცენტრებიდან სომხეთს დაბრუნებულ სწავლულთა მეორე თაობას, ე.წ. „მთარგმნელთა“ მოღვაწეობას მიაწერს. შემოინახა ცნობები, რომელთა მიხედვითაც სომხებმა თავდაპირველად მიიღეს ქალკედონის კრების დოქტრინა, შემდეგ კი VI ს-ის შუა ხანებში სირიელ მონოფიზიტთა ზეგავლენით მონოფიზიტიზმს დაუბრუნდნენ ლაზარ ფარპეცი ვარდან მამიკონიანისადმი წარგზავნილ ეპისტოლეში წერს, რომ სომხებმა იცოდნენ ქალკედონის საეკლესიო კრების შესახებ. აღნიშნულ ეპისტოლეში ფარპეცი ანათემას უგზავნის სხვა მწვალებელთა შორის ევტიქისაც, რადგან თავად ფარპეცი კირილეს ქრისტოლოგიის მიმდევარი იყო და ამ ნიშნით იგი ქალკედონის მონიანალმდევრთა ბანაკს მიეკუთვნება. გ. სარქისიანის აზრით, შეუძლებელია ქალკედონის კრების შესახებ არაფერი სცოდნოდა სომეხ მთარგმნელთა მეორე თაობას, რომელიც ბიზანტიასა და ალექსანდრიას იყო წასული, მაგრამ რატომ არ იხსენიება სომხურ წყაროებში ქალკედონის საეკლესიო კრება? გ. სარქისიანს ამის პირველ მიზეზად არსებული პოლიტიკური ვითარება მიაჩნია. იმპერატორ ზენონის „ჰენოტიკონი“ ქალკედონის კრების მიჩქმალვას ცდილობდა და ამ პირობებში ძნელი იყო სომხური ეკლესიის მესვეურთათვის ქალკედონის კრების ანათემა. ეს უნდა იყოს სომხურ წყაროთა დუმილის ერთი მიზეზი. მეორე მიზეზი უფრო მნიშვნელოვანია. რად

გან ნესტორიანები „ჰენოტიკონს“ ებრძოდნენ, სომხები ნესტორიანობას ქალკედონიზმში ურევდნენ, რაც ნესტორიანობისა და ქალკედონიზმის ანტიმონოფიზიტობით იყო შეპირობებული“.¹⁵¹

როგორც ზ. ალექსიძემ გაარკვია, „...დვინის 506 წლის კრება ქალკედონიანობის საკითხს არ იხილავდა“, სწორედ ამ კრებას ესწრებოდა ქართული ეკლესიის წარმომადგენელი. ამ კრების მიერ გაცემულ ბაბგენ კათალიკოსის I ეპისტოლეში ქართული ეკლესიის ქრისტოლოგიაცაა გადმოცემული, ის კი ანტიქალკედონური არ ყოფილა. მაშასადამე, ქართულ ეკლესიას ისე, როგორც სომხურ და ალბანურ ეკლესიებს, 506-წლის კრებაზე ქალკედონიტობა არ დაუგმია (კრებას ქალკედონიანობის საკითხი არც განუხილავს).

ზ. ალექსიძე წერს: „თუ დვინში შეკრებილი ეპისკოპოსები არც ნესტორიანობის საკითხს განიხილავდნენ და არც ქალკედონიანობისა, მაშ რა უნდა ყოფილიყო კრების სამსჯელო საკითხი? როგორც ჩანს, მართალი უნდა იყვნენ ის სპეციალისტები, რომლებიც ვარაუდობენ, რომ 506 წლის კრებაზე ამიერკავკასიის ეკლესიებმა მიიღეს ზენონის შემრიგებლური „ჰენოტიკონი“ (482 წ.), რომელიც კრძალავდა ქრისტეს ბუნების შესახებ კამათს და ნიკეა-კონსტანტინოპოლის სასწინწოების სიმბოლოს დონეზე რჩებოდა.“¹⁵² აღსანიშნავია, რომ დვინის კრებას არ მიუღია მონოფიზიტური მრწამსი. 506 წლის კრება „მონოფიზიტობის სრული გამარჯვების“ კრება არ ყოფილა, როგორც მიაჩნდათ ადრე.¹⁵³ პირიქით, „დვინის 506 წლის კრება მთელს ახლო აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ეკლესიაში დიოფიზიტთა და მონოფიზიტთა შემარცხებელი ღონისძიებების ერთ-ერთი გამოვლენა იყო...“¹⁵⁴

„მსოფლიო ეკლესიაში მიმდინარე პოლემიკამ კავკასიაში შემოაღწია მხოლოდ VI ს-ის დამდეგს. მანამდე სომხები, ქართველები და ალბანელები არ იყვნენ არც მონოფიზიტები და არც ქალკედონიტები. დვინის 506 წლის კრება მონვეულ იქნა ანასტასი კეისრის რელიგიური პოლიტიკის პირველ პერიოდში, როდესაც იგი ზენონის შემრიგებლური „ჰენოტიკონის“ პოზიციაზე იდგა და გარეგნულად მაინც კიდევ უფრო ლოიალურად იყო განწყობილი ქალკედონიანთა მიმართ, ვიდრე მისი წინაპარი კეისრის ტახტზე. ასევე „ჰენოტიკონის“ დონეზე განსაზღვრულად, ან კიდევ უფრო ლოიალურად უნდა მივიჩნიოთ დვინის 506 წლის კრების მიერ აღიარებული სასწინწოების სიმბოლო. ყოველ შემთხვევაში, ბაბგენის პირველ ეპისტოლეში, რომელიც ერთადერთი სანდო წყაროა დვინის I კრების მონაწილეთა აღსარების წარმოსადგენად, მონოფიზიტური მრწამსის ნიშანწყალიც არ მოიპოვება. დვინის I კრების მონაწილე ეკლესიებს აშკარად ანტინესტორიანული პოზიცია უკავიათ... ბაბგენის მეორე ეპისტოლე დაწერილია კრების შემდეგ და მხოლოდ სომეხთა მხრიდან... მას უკვე ემჩნევა „ჰენოტიკონის“ მემარცხენე გააზრება და სირიელი მონოფიზიტების ძლიერი გავლენა... ქართულ ეკლესიას ბაბგენის მეორე ეპისტოლესთან არავითარი კავშირი არა აქვს და რა პოზიცია დაიკავა მან შედარებით გვიან ქრისტეს ბუნების საკითხში,

ცალკე საკვლევია.¹⁵⁵ როგორც აღინიშნა, თავის II ეპისტოლეში სომეხთა კათალიკოსმა დაგმო ქალკედონის კრება, რადგანაც ამ კრებას ნესტორიანები თავის სასარგებლოდ მიიჩნევდნენ (ამ ეპისტოლესთან ქართულ ეკლესიას კავშირი არ ჰქონია).

კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, რომ იმ მომენტში ქალკედონის კრების დაგმობა არ ნიშნავდა მონოფიზიტობის აღიარებას. 506 წელს კრებამ მიიღო პენოტიკონი, ეს იმას ნიშნავს, რომ სომეხებმა და კრების სხვა მონაწილეებმა (ქართველებმა და ალბანელებმა) მონოფიზიტობა კი არ მიიღეს, არამედ მიიღეს რაღაც საშუალო შემოგებლური პლატფორმა მონოფიზიტობასა და ქალკედონიტობას შორის, და ამავე დროს, დაგმეს ნესტორიანობა, რაც თავის მხრივ ნიშნავდა ქალკედონის ნესტორიანული გაგების გმობასაც.

ზემოთ მოყვანილი ეპისტოლეებიდან ჩანს, თუ რა დიდი ავტორიტეტით სარგებლობს სომხური ეკლესია სპარსეთის იმპერიაში. ის, შეიძლება ითქვას, სპარსეთის ქრისტიანთა შორის უმთავრესი ავტორიტეტის მქონე საეკლესიო ცენტრია, რომელსაც თვით სპარსელი ქრისტიანები უწევენ ანგარიშს. რამ გამოიწვია სომხური ეკლესიის ასეთი ამაღლება სპარსეთის სახელმწიფოში? ამის შესახებ არსენი საფარელი წერს:

„ამის შემდეგ გავიდა რამდენიმე ჟამი, მოკვდა ვაჰან მამკუენი (505 წ.) ...მის შემდეგ ეროვნებით სპარსელებმა მიიღეს მარზპანობა. მათ შეურაცხყვეს საქრისტიანო წესი და ეკლესიათა განგება მოისპო. სომეხ აზნაურთა ხელისუფლება დაეცა მარზპანის მიერ და კათალიკოსები და ეპისკოპოსები განიდრიკნენ სიმართლისაგან. მათ სპარსელებისგან მიიღეს უფლება წინ აღდგომოდნენ აზნაურთა ხელისუფლებას. უფლება მიეცათ მოსახლეობისგან თვითვე მოეკრიბათ ხარკი და გადაეხადათ სპარსელებისთვის, რადგანაც ეპისკოპოსებსა და ქორეპისკოპოსებს მიანდვეს სომხეთი, როგორც სპარსთა მეფობის მორჩილებს. ზოგიერთმა კათალიკოსმა და ეპისკოპოსმა სპარსეთის მეფეები იშვილეს და თავიანთი ძეები უწოდეს კავად (488-531) და ხოსრო (531-579) მეფეებს. ამით მიაღწიეს იმას, რომ სამთავრო მსაჯულება თვით მიიტაცეს და კანონის სამართლისამებრ არ იქცეოდნენ. ეკლესიის საკუთრება მიითვისეს და ფლანგავდნენ ერისკაცთა საჩვენებლად. სპარსთა უღმერთო მეფის სათნოებისათვის სომხეთის ეპისკოპოსები და მონასტერთა მამასახლისები ღვთის გასარისხებელ ამო ფუფუნებაზე ფიქრობდნენ. და მერე აზნაურნი და ერისაგანნი მათი მიბაძვით განშორდნენ ყოველგვარ კანონებს, წმიდა ნერსესა და წმიდა საპაკის მიერ განწესებულთ. დაირღვა ყოველი სულიერი სიკეთის ჩვეულება და წესი, და ბოროტებამ დაიპყვიდრა დღევანდელ დღემდე. სომხური საეპისკოპოსოები გადაიქცნენ ქედისმოსახრელ ადგილად. მივიდოდნენ ხოლმე აზნაურები საეპისკოპოსო კარზე და მათ ეპისკოპოსები არ იღებდნენ. შერცხვენილი უკანვე ბრუნდებოდნენ, როგორც მარზპანის კარიდან. ეს დიდი შეურაცხყოფა მოუთმენელი იყო.“¹⁵⁶

როგორც არსენი საფარელი წერს, სომხური ეკლესია ყოველმხრივ მისაღები ეკ

ლესია იყო სპარსეთის მეფეებისთვის. შაჰი კავადი, რომლის დროსაც დვინის კრება ჩატარდა 506 წელს, სომეხი კათალიკოსების „შვილობილი“ და „ძე“ იყო.

აღსანიშნავია, რომ არსენი საფარელის თანახმად, სომხურმა ეკლესიამ მონოფიზიტობა მიიღო არა 506 წლის კრებაზე, არამედ VI საუკუნის 50-იან წლებში ნერსე კათალიკოსის დროს. მანამდე, არსენი საფარელის თანახმად, სომხურ ეკლესიას იგივე რწმენა ჰქონდა, რაც ბერძნულ ეკლესიას და ქართულ ეკლესიასაც, ამის გამო „მშვიდად იყო“ (ე.ი. საეკლესიო კავშირი (სარწმუნოებრივი) განწყვეტილი არ ჰქონდა სომხურ ეკლესიასთან).

არსენი საფარელის თვალსაზრისი, რომ VI საუკუნის დასაწყისში (შუა წლებამდე) სომხურ ეკლესიას ოფიციალურად არ ჰქონდა მიღებული მონოფიზიტური მრწამსი, ეთანხმება სხვა წყაროთა მონაცემებს. არსენი წერს: „სპარსთა მეფემ რაღაც მანქანებით შეიცვალა შეხედულება სომეხთა სარწმუნოების მიმართ (იგულისხმება ხოსრო I (531-579) და განუცხადა სომეხებს, განყოფოდნენ და განშორებოდნენ ბერძნულ სარწმუნოებას (ე.ი. მართალია, სომეხი სამღვდელოება უზნეოდ იქცეოდა, მაგრამ მათი სარწმუნოება კვლავ ბერძნული იყო). მეფემ მიუვლინა მათ მოციქული და განუცხადა: „ერთი ორთაგან გამოარჩიეთ, ან მიიღეთ ასურელთა სარწმუნოება, მეღქიტების გარდა, რომელთაც ბერძნული სარწმუნოება აქვთ, ანდა დატოვეთ თქვენი ქვეყანა და წადით. სომეხები ძლიერ შენუხდნენ, მათ არც სარწმუნოების შეცვლა სურდათ და არც ქვეყნის დატოვება. შეიქმნა დიდი ფიქრი და ბჭობა მათ შორის საკმაო ხნის მანძილზე. მერე ამ საქმის გადაწყვეტა მიანდეს ნერსე კათალიკოსს (548-552), რომელსაც მიჯინი ერქვა... სომეხებმა მწუხარებით ამცნეს სპარსთა მეფეს, რომ მიიღებდნენ იაკობის რჯულს (მონოფიზიტურ რწმენას, რომელიც უფრო ახლოს იდგა ბერძნულთან, ვიდრე სხვა სექტები)... მეფე დაკმაყოფილდა და მიუვლინა სომეხებს ცხრა იაკობიტი ბოროტი მოძღვარი, ცბიერი მეღების მსგავსნი. მათ გარყვნეს სომხეთი, ნამოღვანარი წმიდა გრიგოლის ცრემლით და შრომით, და ჰყვეს კრება ქალაქ დვინში, მიიღეს ხაჩეცარი და განდგნენ მართალი (ბერძნული) და ჭეშმარიტი სარწმუნოებისაგან. ამის გამო ისინი მოწყვეტილ იქნენ დიდებულ კათოლიკე და სამოციქულო მსოფლიო ეკლესიისაგან, იქვე განაწესეს არაჯორი, დვინს, და თქვეს, ეს არის პირველი დღე ჩვენი სარწმუნოებისაო. სომხური წელთაღრიცხვა იწყება დვინის ამ კრებით (551 წელს). ბოროტი ბოროტს დაუმატეს და არ ეზიარნენ ქალკედონის კრებას და ღვთისპირისაგან გავარდნენ“.¹⁵⁷

არსენი საფარელის თანახმად, სომეხებმა ქალკედონის კრება ოფიციალურად დაგმეს არა 506 წელს, არამედ 551 წელს. ამავე წელს მიიღეს მათ ხაჩეცარი, ე.ი. მონოფიზიტობა. ქართული და სომხური ეკლესიები ერთმანეთს დაშორდნენ (არსენი საფარელის თანახმად, სწორედ ამის გამო) 551 წელს და არა 607-608 წლებში. ამის გამო ყოველი ქართლი, მეოთხე სომხეთი განეყვნენ სომეხთაგან მღვდელობის ხელდასხმას, ხოლო პერნი და სივნიელნი ერთ პერიოდში განშორდნენ და შემდეგ კვლავ შეერივნენ“.¹⁵⁸

არსენი საფარელის თვალსაზრისი, შეიძლება ითქვას, გაზიარებულია: „ბოლო ხანებში გამოითქვა მოსაზრება, რომ ქართულ ეკლესიას მონოფიზიტობა თავის ოფიციალურ იდეოლოგიად არასოდეს უცვნიდა, თუმცა, იგი VI ს-ის განმავლობაში შემრიგებლურ პლატფორმაზე იდგა და თავის სამწყსოში ჰყავდა მონოფიზიტი ეპისკოპოსები და მრევლიც“.¹⁵⁹

როგორც აღვნიშნეთ, ანტიოქიის პატრიარქი პეტრე ფულონი, რომლის მიერაც, ზოგიერთი ქართველი ისტორიკოსის თანახმად, – ქართულმა ეკლესიამ მიიღო ავტოკეფალია, მონოფიზიტთა ერთ-ერთი ერესიარქი იყო.

„მონოფიზიტობის ისტორიაში შემდეგი საფეხური შექმნა ანტიოქიის პატრიარქმა პეტრე მკანერელმა (ფულონმა), რომელმაც „სამნმინდაობის“ გალობაში ძეღმრთიას მიმართ შეიტანა გამოთქმა – „რომელიც ჩვენთვის ჯვარს ეცვი“, ეს ფორმულა მონინალმდეგებმა გაიგეს, როგორც ღვთის ჯვარცმულად გამოცხადება და ამიტომაც მის მიმდევრებს „თეოფაქსიტები“ (სომხებს – „ხაჩეცარები“) უწოდეს.

კვლავ დავუბრუნდეთ საკითხს V საუკუნეში ქართველთა სარწმუნოების, კერძოდ, მეფე ვახტანგ გორგასლისა და მიქაელ ქართლის კათალიკოსის აღმსარებლობის შესახებ. ზ. ალექსიძე ჯუანშერისა და სხვა ნაწაროების ანალიზის შემდგომ წერს: „აშკარაა, რომ ბერძნები და ქართველები ჯუანშერს ცალკე გამოუყვია და მათ მართლმადიდებლებად თვლის. ჯუანშერის თვალში კი მართლმადიდებლობა მხოლოდ ქალკედონიტობა შეიძლება იყოს. ამასთანავე, 472 წლამდე, როგორც ქართლში კათალიკოსობის დაწესებას ათარიღებენ, ბიზანტიის ოფიციალური კურსი ქალკედონური იყო. მაშასადამე, არავითარი საყრდენი ჯუანშერთან ვახტანგ გორგასლის მონოფიზიტობის სამტკიცებლად არ მოიპოვება. არ არის აგრეთვე სავარაუდო, რომ ვახტანგი სპარსეთში სალაშქროდ ყოფნის დროს გადაიხრებოდა მონოფიზიტობისაკენ, ვინაიდან ამ ხანებში სპარსეთი მხარს უჭერდა ნესტორიანობას და არა მონოფიზიტობას. ასე, რომ, მიქაელ ეპისკოპოსის ბრალდება ვახტანგ გორგასლისადმი („დაგიტოვებთ ქრისტე და ცეცხლსა ესავ“ უნდა პირდაპირი მნიშვნელობით (უკეთ – ცილისწამებად) გავიგოთ და მასში რომელიმე ქრისტიანული სექტის მიმდევრობას ვერ დავინახავთ.“¹⁶⁰

ასევე ითქმის მიქაელ კათალიკოსის შესახებაც:

„...ლეგენდა ვინმე პეტრეს ქართლში ჩაქოლვის შესახებ უკავშირდება პეტრე ანტიოქიელსა და მიქაელ ქართლის მთავარეპისკოპოსს... პეტრე მკანერალის მკვლეელი მიქაელი კი, ლეგენდის მიხედვით, აქტიური ანტიმონოფიზიტი და ქალკედონიტი მოღვაწეა. ამგვარად, არა გვაქვს არავითარი საფუძველი მის მონოფიზიტად ჩასათვლელად“.¹⁶¹

„ტრადიცია კი ვახტანგ გორგასალსა და მიქაელს მართლმადიდებლებად მიიჩნევს“.¹⁶² სრული უფლება გვაქვს დავასკვნათ, რომ რა სარწმუნოებრივი აღმსარებლობისაც იყო საქართველოს მეფე და კათალიკოსი, იმასვე აღიარებდა სრულიად

საქართველოც. მაგრამ იყო თუ არა ვახტანგ გორგასალი სრულიად საქართველოს მეფე? ზ. ალექსიძე შესაბამისი წყაროების ანალიზის შედეგად ადასტურებს, რომ ვახტანგ გორგასალი გამეორთიანებელი იყო სრულიად საქართველოსი:

„V საუკუნის ბოლო ოთხი ათწლეული ქართლის სამეფოსათვის იყო დიდ პოლიტიკურ წარმატებათა წლები: ვახტანგ გორგასლის მეთაურობით ქართლმა გააერთიანა აღმოსავლეთი და დასავლეთი საქართველო, თითქმის იმავე საზღვრებში, რომელიც შემდგომ უფრო მყარად გაკეთდა მხოლოდ XI-XII საუკუნეებში“.¹⁶³

თუკი ვახტანგის დროს გაერთიანდა სრულიად საქართველო და ის ქართლის სამეფოს ფარგლებში მოექცა, უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართულმა ეკლესიამ თავისი იურისდიქციის სფეროში მოაქცია დასავლეთი საქართველოც, რადგანაც ქალკედონის კრების თანახმად, ეკლესიის იურისდიქციის საზღვარი უნდა დამთხვეოდა სახელმწიფო-ადმინისტრაციულ საზღვრებს. ქართლის ეკლესია ერთიან ქართულ ეკლესიად უნდა ქცეულიყო ვახტანგის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის (საქართველოს გაერთიანების) შედეგად და რადგანაც მეფე და კათალიკოსი ქალკედონიტები იყვნენ, ერთიანი ქართული ეკლესიაც ამავე მრწამსის მატარებელი უნდა ყოფილიყო. ქართული ეკლესია, ჩვენი ძველი ისტორიკოსების შეხედულებით, მუდამ იმ სარწმუნოებრივ მიმართულებას აღიარებდა, რომელიც იმავდროულად ბერძნულ ეკლესიაში იყო მიღებული.

„475 წელს ბიზანტიის იმპერატორის ტახტი, მცირე ხნით ხელში ჩაიგდო უზურპატორმა ბასილისკმა, რომლის ანტიქალკედონურ ღონისძიებებში პირველი ადგილი ეკავა გადაყენებული მონოფიზიტი იერარქების უფლებებში აღდგენას. ასე ავიდა პეტრე ფულონი ანტიოქიის საყდარზე ხელმეორედ, თუმცა, მისი ზეობა ხანმოკლე გამოდგა. 476 წელს ზენონ კეისარმა ბასილისკი ჩამოაგდო ტახტიდან და ბიზანტიის იმპერატორის გვირგვინი დაიბრუნა. ზენონის მოღვაწეობის პირველი პერიოდის დამახასიათებელია აქტიური პროქალკედონური პოლიტიკა. მან დაუყოვნებლივ აღადგინა ეკლესიებში ბასილისკამდელი მდგომარეობა, რასაც, ცხადია, ანტიოქიაში ქალკედონიტების გამარჯვება და პეტრეს დამხობა მოჰყვა შედეგად. მესამედ და საბოლოოდ პეტრეს ანტიოქიის საყდარი ეკავა 485-488 წლებში.“¹⁶⁴ „472-489 წლებში კონსტანტინოპოლის პატრიარქია აკაკიუსი, რომელმაც სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწია უზურპატორ ბასილისკის პრომონოფიზიტურ პოლიტიკას და მისი ჩამოგდების ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორი გახდა.“¹⁶⁵

როგორც ზემოაღნიშნულიდან ჩანს, არავითარი საფუძველი არ არსებობს იმისა, რომ ქართული ეკლესია V საუკუნეში, საკათალიკოსოს დაარსების ეპოქაში, მივიჩნიოთ მონოფიზიტური ქრისტოლოგიის მქონედ, უფრო მეტიც, არც 506 წლის დვინის ქართველ-სომეხ-ალბანელთა გაერთიანებულ კრებას უღიარებია მონოფიზიტობა. მიჩნეულია, რომ თვით სომეხური ეკლესიაც კი მხოლოდ 551 წლიდან უნდა ჩაითვალოს მონოფიზიტურად.

„კავკასიოლოგიაში გავრცელებულია შეხედულება, რომ 451 წლიდან VII საუკუნის დამდეგამდე ქართული ეკლესიის ოფიციალური მრწამსი მონოფიზიტობა იყო და სომხურ ეკლესიასთან იდეოლოგიური ერთიანობა ამ ბაზაზე ხორციელდებოდა. შუშანიკის კულტის ორივე ეკლესიაში არსებობა თითქოს ამ თეზისის დამადასტურებელი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ იგივე ფაქტი ამ თეზისს უარყოფს კიდეც. რატომ არ ნაშალა ქართულმა ქალკედონურმა ეკლესიამ თავისი ძველი მონოფიზიტობის კვალი და რატომ არ აიღო ხელი სომხურ ეკლესიასთან საერთო წმინდანებზე? საქმე ის არის, რომ ქალკედონური ისტორიოგრაფიის შეხედულებით, დვინის საკათალიკოსომ მონოფიზიტობა მიიღო მხოლოდ 551 წლის დვინის ადგილობრივ II საეკლესიო კრებაზე. მანამდე იგი დასაბამიდან მართლმადიდებლური იყო ქართლის ეკლესიასთან ერთად, ამიტომ არის, რომ ქართული და საერთოდ ქალკედონური ეკლესია სცნობს ყველა იმ საეკლესიო მოღვაწესა და წმინდანს, რომლებიც სომხეთში 551 წლამდე მოღვაწეობდნენ.“¹⁶⁶

დვინის 506 წლის საერთო კრების შემრიგებლური განსაზღვრებანი ქართულმა და სომხურმა ეკლესიებმა სხვადასხვაგვარად გაიგეს: ჩანს, პირველმა მასში მემარჯვენე ქალკედონიტობა დაინახა, ხოლო მეორემ – მემარჯვენე მონოფიზიტობა. შემდეგი პერიოდი ამ ეკლესიების ისტორიაში იყო პოზიციების სულ უკეთ განსაზღვრის ხანა, რაც VI ს-ის II ნახევრის დასაწყისში სომეხთა მხრიდან საგანგებო საეკლესიო კრებით და უკიდურესად მემარცხენე მონოფიზიტობის (ივლიანიტობის) აღიარებით დამთავრდა. ქართლს, როგორც ჩანს, ასეთი კრება არ მოუწყვია, რადგან თავის მრწამსსა და სანესო რიტუალში მას რადიკალური ცვლილება არ მოუხდენია... ამრიგად, VI ს-ის II ნახევრის მანძილზე ქართლი, ალბანეთი და სივნიეთი მხარს ქალკედონიტობას უჭერდნენ, თუმცა, აქტიურ ანტიმონოფიზიტურ განწყობილებასაც არ ამჟღავნებდნენ. მონოფიზიტობა „ნარაცოოს“ მიხედვით, სცნეს მხოლოდ ტაშირის, ძორაფორის, გარდმანისა და არცახის ხეების სომხურენოვანმა თემებმა.“¹⁶⁷

საქართველოს საკათალიკოსოს დაარსება

ცნობილია, რომის იმპერატორ კონსტანტინემდე ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგია არ ყოფილა. ამიტომაც, შეიძლება ითქვას, ქრისტიანული თემები თავისუფლებით სარგებლობდნენ, იმ თვალსაზრისით, რომ სახელმწიფო არ კარნახობდა ქრისტიანულ ეკლესიას, თუ რა სახის უნდა ყოფილიყო მისი ადმინისტრაციული სტრუქტურა. ამის გამო IV საუკუნემდე ქრისტიანული თემი, მოციქულთა 34-ე კანონის თანახმად, უნდა დაქვემდებარებოდა ამ თემის მთავარეპისკოპოსს, თემების მთავარეპისკოპოსები კი ერთმანეთის მიმართ დამოუკიდებელნი იყვნენ.

მთავარეპისკოპოსს ირჩევდა თემის („ნათესავის“) სამღვდლოების კრება, ამიტომაც ყოველი საეკლესიო თემი და საეპისკოპოსო თავისუფალი, თავისთავადი და ავტოკეფალური იყო.

სრულებით შეიცვალა მდგომარეობა სახელმწიფოს მიერ ქრისტიანობის აღიარებისა და ამ რელიგიის გასახელმწიფოებრიობის შემდეგ. ამ დროისათვის, IV საუკუნის დასაწყისში, როგორც ცნობილია, რომის იმპერიაში დაწესდა „ტეტრარქია“, „ოთხის მმართველობა“. ადმინისტრაციული მმართველობის თვალსაზრისით, იმპერია ცალკეულ ნაწილებად დაიყო. იმპერიას მართავდა ორი იმპერატორი და ორი კეისარი. იმპერიაში არსებობდა უდიდესი ქალაქები: რომი, ანტიოქია, ალექსანდრია, აგრეთვე სხვა დიდი ქალაქები, რომლებშიც კუთხეთა და პროვინციათა მმართველები ისხდნენ. ამ მდგომარეობამ გამოიწვია დიდ ქალაქებში მსხდომი ეპისკოპოსების გაძლიერება, გამდიდრება, მათი ავტორიტეტისა და გავლენის გაზრდა. დედაქალაქების ეპისკოპოსები მოქმედებდნენ ამ ქალაქის საერო მმართველთან თანხმობით. საერო მმართველი დაინტერესებული იყო მის ქალაქში მჯდომი ეპისკოპოსის ავტორიტეტისა და გავლენის გაზრდით. ამის გამო, უკვე IV საუკუნის დასაწყისიდანვე მიმდინარეობს პროცესი, რომელსაც შეიძლება დავარქვათ მცირე თვითმყოფად ეკლესიათა გაუქმებისა და დიდი ეკლესიების გავლენის სფეროების გაზრდის პროცესი. უკვე IV საუკუნეში მონვეული მსოფლიო კრებები, მართალია, ადასტურებენ პატარა ეკლესიების ავტოკეფალიას, მაგრამ ასევე ადასტურებენ მთავარი ქალაქების ეპისკოპოსების გავლენის სფეროების გაფართოებას. ამ მიზეზის გამო იმპერიის აღმოსავლეთის მთავარმა ქალაქმა ანტიოქიამ თავისი გავლენის სფეროში შეიყვანა მის მეზობლად მდებარე ავტოკეფალური ეკლესიები, ალექსანდრიამ კი ეგვიპტის ეპისკოპოსები. ეს პროცესი გრძელდებოდა მთელი IV საუკუნის განმავლობაში და საბოლოოდ დასრულდა 451 წლის IV მსოფლიო კრების დროისათვის.

IV საუკუნისათვის, როგორც მრავალგზის აღინიშნა აღმოჩნდა, რომ 330 წელს დაარსებულ კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს ნორმალური სიდიდის ეპარქიაც კი არ გააჩნდა, ხოლო ანტიოქიისა და ალექსანდრიის ეპისკოპოსები გავლენას ავრცელებდნენ მათ გარშემო მდებარე ტერიტორიებზე. ამ მდგომარეობას დედაქალაქის

(კონსტანტინოპოლის) ეპისკოპოსები ვერ ურიგდებოდნენ. ა. კარტაშევი წერს, რომ კონსტანტინე დიდის მიერ დასმული კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი თავის იურისდიქციას მხოლოდ ამ ქალაქის ტერიტორიაზე ავრცელებდა, ხოლო, თავის მხრივ, ეს ტერიტორიაც პერაკლიის სამიტროპოლიტოში შედიოდა.¹⁶⁸

კონსტანტინოპოლის გარშემო არსებობდა ძლიერი ავტოკეფალური ეკლესიები: პონტოს დიოცეზისა, ასიის დიოცეზისა და თრაკიის დიოცეზისა. მათი ავტოკეფალია ჯერ კიდევ II მსოფლიო კრებამ დაადასტურა.

იმპერიაში იყო 100-ზე მეტი პროვინცია.

ს. ტროიცი ბალსამონზე დაყრდნობით წერდა, რომ IV საუკუნისათვის იმპერიაში ავტოკეფალური იყო ყველა პროვინციის ეკლესია, ანუ იმპერიაში 100-ზე მეტი ავტოკეფალური ეკლესია არსებობდა, მაგრამ ამავე დროს მიმდინარეობდა პროვინციების ავტოკეფალური ეკლესიების შერწყმა-შეერთების პროცესი დიოცეზის ეკლესიებში. სწორედ ერთი ასეთი იყო ჩვენი მეზობელი პონტოს დიოცეზი, იქ არსებობდა რამდენიმე პროვინცია და ამ პროვინციათა ეკლესიები.

საქართველოს უშუალოდ მოსაზღვრე პონტოს დიოცეზში, რომელიც ქრისტიანობის ერთ-ერთი ძლიერი ბურჯი იყო მთელ მაშინდელ მსოფლიოში, ეპისკოპოსები ერთმანეთისგან დამოუკიდებელნი იყვნენ და თვითმმართველობა ჰქონდათ საეკლესიო საკითხში (იგულისხმება IV საუკუნე). მართალია, აქ ლიდერობდა პონტო-კესარიის ეპისკოპოსი, მაგრამ მან ვერ შეძლო გადაქცეულიყო საყოველთაო, უფროს ეპისკოპოსად თავის დიოცეზში. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ა. კარტაშევი ამის შესახებ წერს: „პონტოს დიდ დიოცეზში, რომელიც გადაჭიმული იყო ბოსფორიდან ევფრატამდე, არ იყო ერთი საერთოდ აღიარებული ადმინისტრაციული ცენტრი. ერთნი მიიჩნევდნენ კესარია-კაპადოკიას, მეორენი – ანკვირიას, მესამენი უქვემდებარებდნენ თავის თავს კონსტანტინოპოლს. ამიტომაც, მცირე აზიაში გამოჩნდნენ ოლქები და ქალაქები, რომელთაც მიიჩნიეს თავიანთთვის მოხერხებულად და სასარგებლოდ, მიემართათ პირდაპირ დედაქალაქისთვის. ასეთია ბითინია, როგორც ნაწილი პონტოს დიოცეზისა. ბითინიაში შემავალი ქალაქი ქალკედონი კონსტანტინოპოლის გარეუბანი გახდა. საერთოდ მთელი მცირე აზიის ეპისკოპოსები, როგორც აღინიშნა, ყოველთვის დედაქალაქში იყვნენ, მის არქიეპისკოპოსთან, კათედრასთან თათბირობდნენ იქ მიმდინარე ამბებზე, აქვე გადმოჰქონდათ თავიანთი კამათი და ადგილობრივი საქმეები. ამიტომაც, მან ასახვა ჰპოვა IV მსოფლიო კრების მე-9 და მე-17 კანონებში, რომელთა თანახმადაც აღმოსავლეთში თავიანთი დიოცეზების (ოლქების) კრებების გადანყვეტილებით უკმაყოფილოთათვის უმაღლესი სააპელაციო ინსტანცია იყო კონსტანტინოპოლის საყდარი, მაგრამ ეს ეხებოდა აღმოსავლეთის მხოლოდ იმ ნაწილს, რომელიც არ შედიოდა სხვა საპატრიარქოებში“.¹⁶⁹

ზემოთ მოყვანილი მაგალითით გვინდოდა გვეჩვენებინა, თუ როგორ გაერთიანდნენ ჩვენი მეზობელი პონტოს ეკლესიის მანამდე თავისთავადი საეპისკოპოსოები

ერთი ქალაქის ეპისკოპოსის ხელქვეით. კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ხელქვეით პონტოს გარდა, სხვა დიოცეზთა ეპისკოპოსებიც გაერთიანდნენ. ეს მიმდინარეობდა V საუკუნის პირველ ნახევარში, 451 წლამდე, ქალკედონის კრებამდე. ამ კრებამ ეს ფაქტი დააკანონა 28-ე კანონით.

საერთოდ, V საუკუნე იყო თავისთავადი საეპისკოპოსოების დიდ საპატრიარქოებასა და საკათალიკოსოებში გაერთიანების საუკუნე. 451 წლის კრებამ დააარსა იერუსალიმის ახალი საპატრიარქო, რომელშიც შევიდა საეპისკოპოსოები პალესტინისა (კესარია პალესტინისა და სხვ.).

ქალკედონის კრების შემდეგ, თავისთავადი დამოუკიდებელი მრავალი ეკლესიის (ეპარქიები, დიოცეზთა ეკლესიები) ერთი საყოველთაო ეპისკოპოსის ხელქვეით გაერთიანების შედეგად, ბიზანტიაში სულ რამდენიმე დიდი ეკლესია აღმოჩნდა. კონსტანტინოპოლის საყდარს დაექვემდებარა ჩვენი მეზობელი მცირე აზიის საეპისკოპოსოები (ასევე ევროპაში თრაკიისა), იერუსალიმის საყდარს – პალესტინისა, ალექსანდრიის საყდარს – ეგვიპტისა, ხოლო ანტიოქიას კი ის საეპისკოპოსოები, რომლებიც იმპერიის აღმოსავლეთში იმყოფებოდნენ და არ შედიოდნენ არც ერთ ზემოთ ხსენებულ სხვა საპატრიარქოში (კვიპროსის გამოკლებით).

მსგავსი გაერთიანების პროცესი მიმდინარეობდა იმპერიის გარეთაც. სპარსეთის ქრისტიანული საეპისკოპოსოები გაერთიანდნენ სპარსეთის კათალიკოსის ხელქვეით. სომეხი საეპისკოპოსოების ცენტრალიზაცია ერთიან საკათალიკოსოში ცოტა უფრო ადრე დაიწყო და ამ დროისთვის (V ს.) დასრულებული იყო.

საქართველოს საკათალიკოსოს ჩამოყალიბებაც, ამავე დროს, V საუკუნეში მოხდა და მსგავსი ხერხით. საქართველოში, ისევე როგორც ჩვენს მეზობელ პონტოს დიოცეზში, მრავალი საეპისკოპოსო არსებობდა საკათალიკოსოს დაარსებამდე. საეკლესიო კანონების თანახმად (მოციქულთა 34-ე და სხვა), ეს საეპისკოპოსოები თავისთავადნი იყვნენ. საქართველოს ყოველ ადმინისტრაციულ ერთეულში (საერისთავოებში თუ საბიტიასშოში) არსებობდა საეპისკოპოსოები. ს. ჯანაშია ქართველთა გაქრისტიანების აღწერის შემდეგ წერს, თუ როგორ მოეწყო ქართული ეკლესია (იგულისხმება ვახტანგ გორგასლამდე, IV ს. და V ს-ის დასაწყისი). „ქრისტიანულ ორგანიზაციას, ქრისტიანების კრებულს, ბერძნული სიტყვით „ეკლესიით“ აღნიშნავდნენ. შემდეგში ქართულად „ეკლესია“ დაერქვა იმ შენობასაც, სადაც ქრისტიანების კრებული თავს იყრიდა ლოცვისათვის. რაკი ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფოებრივ სარწმუნოებად გადაიქცა, ქართლის ეკლესიამაც ისეთივე წყობილება მიიღო, როგორიც ჰქონდა თვით ქართლის სამეფოს. ასე ხდებოდა სხვა ქვეყნებშიც. ცალკე საერისთავოების საეკლესიო საქმეებს განაგებდნენ ეპისკოპოსები, რომელნიც ემორჩილებოდნენ ქართლის, ანუ მცხეთის მთავარეპისკოპოსს. ეპისკოპოსებს ექვემდებარებოდნენ ხუცეები ანუ მღვდლები. მალე ქრისტიანული სამღვდლოება ქართლში მრავალრიცხოვანი გახდა...“¹⁷⁰

ს. ჯანაშიას თანახმად, ჩვენში ვახტანგ გორგასლამდე იმდენივე საეპისკოპოსო ყოფილა, რამდენი საერისთავოც იყო ქართლის სამეფოში, თუმცა, ბ. მჭედლიშვილის მიხედვით, ეპისკოპოსების რიცხვი გაცილებით მეტი შეიძლებოდა ყოფილიყო: „გაქრისტიანებულ სახელმწიფოში ყველა ქალაქსა თუ მნიშვნელოვან დაბას თავისი ეპისკოპოსი უნდა ჰყოლოდა, ზოგან ორიც. სხვაგვარად ქრისტიანული ქვეყნის სტატუსი და ეკლესიის სტრუქტურა წარმოუდგენელია. ამასთან, ჩვენ ქვემოთ ვნახავთ, რომ საქართველოში V ს-ის ბოლოს 30-ზე მეტი ეპისკოპოსი მოღვაწეობდა. ჯუანშერი ჩამოთვლის, სად დასვა ვახტანგმა ეპისკოპოსები... ამ სიის მიხედვით, საკუთრივ ქართლში მხოლოდ ორი ეპისკოპოსი ჩანს, მცხეთისა და ნიქოზის. თბილისიც კი, რომელიც თითქოსდა ვახტანგმა დააარსა, ეკლესიის მესვეურის გარეშე აღმოჩნდა. გარდა ამისა, რა ვუყოთ სხვა ძველ ქალაქებს: უფლისციხეს, არმაზციხეს, კასპს, ნეკრესს, ტყებთა-გულგულას, უჯარმა-კანარეთს, გაჩიან-ცურტავს, სამშვილდესა და სხვა ჩვენთვის უცნობ ქალაქებსა და დაბებს.

ამდენად, ჯუანშერის ეპისკოპოსთა სია ასახავს მხოლოდ ვახტანგის მიერ დასმულ ეპისკოპოსთა რაოდენობას და არა ეპარქიების რიცხვს.

თავის დროზე ივ. ჯავახიშვილმაც მიაქცია ჯუანშერის ცნობების შეუსაბამისობას ყურადღება და აღნიშნა: ჯუანშერის სიტყვებიდან ისეთი დასკვნის გამოტანა შეიძლება, თითქოს მას მხოლოდ იმათი დასახელება სდომებოდეს, რომელნიც ანტიოქიის პატრიარქმა აკურთხა. მაგრამ მაშინ მარტო ჯუანშერის ამ ცნობაზე დამყარება შეუძლებელია...

მასასადამე, ივ. ჯავახიშვილი გამოჰყოფდა „უძველეს ხანას“, რომელიც ვახტანგ გორგასლამდელს გულისხმობს. ამ „უძველეს ხანაში“ მთავარეპისკოპოსები ხელმძღვანელობდნენ ქართულ ეკლესიას. „მთავარ“ ან „თავი ეპისკოპოსთამს“, თავისთავად იგულისხმება, ჰყავდათ ხელქვეითი, რანგით დაბალი ეპარქიის ეპისკოპოსები, ე.ი. გორგასლამდეც ყოფილან ეპისკოპოსები... საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოში ვკითხულობთ, რომ IV საუკუნეში „საპიტიახშო და საერისთავო ცენტრებში ეპისკოპოსებიც იხსდნენ“. ასე რომ, „ასეთი ცენტრების რიცხვს ემთხვეოდა საეპისკოპოსო საყდართა სათვალავიც. უკვე V ს-ის შუა წლებში ქართლში ირიცხებოდა 30-იოდე საეპისკოპოსო ოლქი“ (საქ. ისტორია, I, 1958). ავტორები ამ წიგნისა არიან: ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, პ. რატიანი.

ანალოგიური შეხედულებისაა მ. ლორთქიფანიძე, რომელიც თვლის: „როგორც აღნიშნულია, ამ ეპისკოპოსების დადგინება არ უნდა ნიშნავდეს ყველგან ახალი საეპისკოპოსოების დაარსებას. ამათგან ნაწილი მართლაც ახლად დაარსებულია. ასეთი უნდა იყოს: ნინოწმინდის კათედრა, ჭერემის, ნიქოზის, ხოლო რიგ შემთხვევებში ძველი ეპისკოპოსები, რომელნიც, ალბათ, მიქაელის დასისანი იყვნენ, ახლებითაა შეცვლილი. უდავოა, რომ ამათ გარდა სხვა საეპისკოპოსოებიც არსებობდა ქართლის

სამეფოში, მაგრამ ჯუანშერის სიაში ისინი ვერ მოხვდნენ, რადგან ჩანს, ვახტანგს აქ ცვლილება არ მოუხდენია.¹⁷¹

საკითხისათვის საინტერესოა აგრეთვე ჯუანშერის თხრობის ის ნაწილიც, რომელიც უდავოდ წინ უსწრებს გორგასლის რეფორმებს. ინდოეთში ლაშქრობიდან დაბრუნებულ ვახტანგს „მოეგება ძე მისი დაჩი და მის თანა ეპისკოპოსნი. და ვითარცა ცნა ეპისკოპოსმან (მიქაელ), ვითარმედ წარავლინა მეფემან მოციქული მოყვანებად კათალიკოსისა და ეპისკოპოსთა, დაუმძიმდა მას ზედა“. მაშასადამე, ვახტანგ გორგასალს ეს-ესა დაუპირებია კათალიკოსისა და ეპისკოპოსების ახალი ჯგუფის მონვევა, ხოლო მასთან შესახვედრად მოსული არიან ძველი ეპისკოპოსები... ლეონტი მროველის მიხედვით, IV საუკუნის დასაწყისში, მეფე მირიანმა სიკვდილის წინ „დავედრა ეპისკოპოსთა“ ედიდებინათ წმიდა ნინოს საფლავზე აშენებული ეკლესია.

წმიდა ნინოს „ცხოვრების“ თანახმად, იგი დამარხეს დაბა ბოდს და ეკლესია აღუშენეს და ეპისკოპოსი განაჩინეს მას ზედა“.

შეიძლებოდა ამ საკითხის გარჩევა ამითაც დაგვემთავრებინა, მაგრამ მოვიშველიოთ ქრისტიანული სამყაროსათვის დამახასიათებელი სურათიც. ცნობილია, რომ იქ, სადაც ქრისტიანობამ ფეხი მოიკიდა, თითოეულ ქალაქს განაგებდა ეპისკოპოსი. იმის მიუხედავად, რომ სირიაში ეკლესიის იერარქიული და კანონიკური განვითარება სუსტად მიმდინარეობდა და მწყობრი ორგანიზაციაც არ არსებობდა, მაინც უკვე III-IV სს-ში, თითოეული ორგანიზაცია ექვემდებარებოდა ეკლესიას და მაშასადამე, ეპისკოპოსს.¹⁷²

ირანის მეზობელ ოლქებში და თვითონ ირანშიც (მესენაში, სუზაში, რე-არტა-შირში, ბახრეინში) 225 წ. (!) უკვე დაფუძნებული იყო ქრისტიანული საეპისკოპოსოები“.¹⁷³

V საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი ლაზარ ფარპეცი აღნიშნავს, რომ ირანის მეფის იეზიდგერდის დროს (399-421) „სომხეთის ყველა გავარიდან შეიკრიბნენ წმინდა ეპისკოპოსნი“.¹⁷⁴

აღარაფერს ვამბობთ თვით ბიზანტიის ქრისტიანული ცენტრების შესახებ, რადგან სურათი თავისთავად ნათელია. პროკოფი კესარიელის ზემოთ მოტანილი დახასიათებაც¹⁷⁵ „ხოვ გაუმართლებელი იქნებოდა, თუ ქართველები საეკლესიო იერარქიის ჩამოყალიბებას მხოლოდ V საუკუნის II ნახევარში მოიფიქრებდნენ“.¹⁷⁶

ნ. ჯანაშია, ბ. მჭედლიშვილი და, ჩანს, მ. ლორთქიფანიძეც ფიქრობენ, რომ ვახტანგ გორგასლის მიერ კათალიკოსობის დანესებადმე ჩვენში არსებობდა ეპისკოპოსთა დასები, რომელთაგან ერთი დასი მეფეს ემხრობოდა, მეორე დასი კი მეფის მონინაალმდეგე იყო.

ნ. ჯანაშია წერს: „ახლად დანიშნული ეპისკოპოსების სიმრავლე (თორმეტი ეპისკოპოსი) გვიჩვენებს, რომ ვახტანგმა, ერთი მხრივ, დააწესა ახალი საეპისკოპოსოები... ამავე მიზნით იქნებოდა ახალი ეპისკოპოსი დანიშნული რუსთავში. უნდა ვიფიქ-

რომ, რომ მან შეცვალა ძველი, ვახტანგის მონინალმდევე მღვდელმთავარი, მართლაც, აქ ჩვენ საქმე უნდა გვქონდეს სწორედ ეპისკოპოსის შეცვლასთან და არა საეპისკოპოსოს დაარსებასთან. შეუძლებელია ასეთ დიდ საერისთავო ცენტრში, სამეფო საგვარეულოს ერთ-ერთი შტოს რეზიდენციაში, რუსთავეში, მანამდე ეპისკოპოსი არ მჯდარიყო.¹⁷⁷ როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, სრულიად აშკარაა, რომ ჩვენში კათალიკოსობის დაწესებამდე არსებობდნენ საეპისკოპოსოები და მათი საზღვრები ემთხვეოდა საერო-ადმინისტრაციული ოლქების საზღვრებს, ანუ საეპისკოპოსოს საზღვარი საერისთავოს საზღვარს ემთხვეოდა. რომელი საერისთავოებიც ემორჩილებოდნენ საქართველოს მეფეს, იმ საერისთავოთა საეპისკოპოსოები დაემორჩილნენ სატახტო ქალაქის, მცხეთის, საყოველთაო ეპისკოპოსს.

ეკლესია ჩვენში ისევე იყო მოწყობილი, როგორც სხვა ქრისტიანულ ქვეყნებში, როგორც ამას ითვალისწინებდა მსოფლიო კრებათა კანონები.

ქრისტიანობის სახელმწიფოს მიერ აღიარებამდე საეკლესიო თემში (ერი, „ნათესავი“) არსებობდა რამდენიმე ეპისკოპოსი. ეს ეპისკოპოსები, მოციქულთა 34-ე კანონის თანახმად, ვალდებული იყვნენ დამორჩილებოდნენ მათ მიერვე გამორჩეულ, პირველობის მქონე „თავ“ ეპისკოპოსს: „თითოეულისა ნათესავისა ეპისკოპოსთა უკმს... რამთა პირველად და თავად მათდა შეერაცხოს ეპისკოპოსი თვისი და არარას იქმოდინ ნამეტნავსა თუნიერ განზრახვისა მისისა“...¹⁷⁸

სახელმწიფოს მიერ ქრისტიანობის აღიარების შემდეგ, რომის იმპერიაში საეპისკოპოსოს საზღვარი თანდათან დაემთხვა ადმინისტრაციული ერთეულის (პროვინციის) საზღვარს. როგორც დიდი სჯულისკანონიდან ჩანს, რომის ადმინისტრაციულ ერთეულს (პროვინციას) ქართულად ეწოდებოდა სამთავრო. 325 წლის ნიკეის კრებიდან ჩანს, რომ სამთავროში (ანუ პროვინციაში) იყო არა ერთი ეპისკოპოსი, არამედ რამდენიმე. ამ კრების მე-4 კანონის თანახმად, სამთავროს ჰყავს ეპისკოპოსთა თავი ანუ მიტროპოლიტი. სამთავროს მიტროპოლიტის თანხმობით ახალ ეპისკოპოსს დაადგენდა ამ სამთავროს ყველა ეპისკოპოსი, ანდა უკიდურეს შემთხვევაში, სამი მანც. ამ კანონიდანაც ჩანს, რომ საეკლესიო სამთავრო, ანუ რომის პროვინციის ეკლესია, ავტოკეფალური და დამოუკიდებელი იყო სხვა, მის გარეთ არსებული ეკლესიებისაგან.

ქართულ სინამდვილეში – საქართველოს სამეფოში საერისთავო იყო დაახლოებით ისეთივე ადმინისტრაციული ერთეული, როგორც იყო რომის იმპერიაში პროვინცია (ძველი ქართულით „სამთავრო“). ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, ქართულ საერისთავოებში იყო არა ერთი, არამედ რამდენიმე ეპისკოპოსი და მათ შორის ერთი იყო „თავი ეპისკოპოსთა“, მაგალითად გუგარქში, შეიძლება ჩვენში საერისთავოს საეპისკოპოსოსაც ისეთივე თავისთავადობა ჰქონდა, როგორც რომის პროვინციისას.

რომის იმპერიაში პროვინციათა ეკლესიების ავტოკეფალია თანდათან შეიზ-

ლუდა, დიდმა ქალაქებმა (რომმა, ალექსანდრიამ, ანტიოქიამ) შეძლეს მათ გარშემო მყოფი საეპისკოპოსოების დაქვემდებარება. ეს უკვე არსებული ფაქტი ნიკეის მსოფლიო კრებამაც დაადასტურა თავისი მე-9 კანონით. 344 წელს მონვეული ანტიოქიის ადგილობრივი კრება მე-9 კანონით ავალდებულებს სამთავროს ეპისკოპოსებს, დაემორჩილონ თავისი დედაქალაქის ეპისკოპოსს.

„...ვინამთგან დედაქალაქად მიისწრაფიან ყოველნი მქონებელნი რომელთავე საქმეთანი, რომლისთვის გუთნდა, რადთა პატივითაცა უაღრეს იყოს იგი...“¹⁷⁹

დედაქალაქის ეპისკოპოსი ზრუნავს მთელ სამთავროზე, რადგანაც დედაქალაქში ყველა მიისწრაფის, ვისაც საქმე აქვს. ამიტომაც ის პატივითაც უპირატესი იყო სო და მის გარეშე სხვა ეპისკოპოსებმა არაფერი მოიმოქმედონო, – ამბობს ეს კანონი.

ამ მდგომარეობამ გაზარდა არამარტო სამთავროთა დედაქალაქების ეპისკოპოსების ავტორიტეტი, არამედ იმპერიის მთავარი ქალაქების (ანტიოქია და სხვა) ეპისკოპოსთა ავტორიტეტიც, რადგანაც ამ ქალაქებში ისხდნენ ან იმპერატორი, ან და ქვეყნის ვრცელი მხარეების მმართველები.

ამავე კანონის თანახმად, საქართველოშიც უნდა გაზრდილიყო არამარტო ავტორიტეტი დედაქალაქის, მცხეთის ეპისკოპოსისა, არამედ მას პატივით უპირატესობაც უნდა მინიჭებოდა. მის გარეშე სხვა ეპისკოპოსებს რაიმე ქმედების ნება არა ჰქონდათ.

მართლაც, ქართული ეკლესიის მეთაურს კათალიკოსობის დანესებამდე ჰქონდა ტიტული „მთავარეპისკოპოსისა“ და, ჩანს, ითვლებოდა კიდევ ეპისკოპოსთა თავად იმ ტერიტორიაზე, რომელიც შედიოდა ქართველი მეფის გამგებლობაში, მაგრამ ცნობილია, რომ მთელი სამხრეთ დასავლეთი საქართველო – კლარჯეთი IV ს-ის 80-იან წლებში მიიტაცა ბიზანტიამ და ის ჩამოშორებული იყო საქართველოს. ცხადია, კლარჯეთში მცხეთის მთავარეპისკოპოსის გავლენა ამ დროს არ ხორციელდებოდა, ასევე ზღვისპირეთის ვრცელი ტერიტორია ეგრისწყლიდან ციხეგოჯამდე ბერძნებმა მიიტაცეს. აქაც მცხეთის მთავარეპისკოპოსი თავის გავლენას ვერ ახორციელებდა.

გარდა ამისა, ქართულ ეკლესიაში არსებობდა პროსპარსული და ელინოფილური დასები. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ინვევდა იერარქიულ განხეთქილებას. სპარსეთის მომიჯნავე გუგარქისა და კახეთ-ჰერეთის ეპისკოპოსები, ალბათ, პროსპარსული ორიენტაციისანი იყვნენ, ხოლო იმ დროს საქართველოს ფარგლებს გარეთ მყოფი კლარჯეთის ეპისკოპოსები, ალბათ, უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ კესარი-კაპადოკიის (პონტოს) მღვდელმთავარს. ამ კუთხეთა საეპისკოპოსოებში საჭირო გახდებოდა მეფის ერთგული, ანუ პროქართული ორიენტაციის ეპისკოპოსების დასმა და ძველების შეცვლა ვახტანგ გორგასლის მიერ საქართველოს გაერთიანების შემდეგ.

მართლაც, თითქმის ყველა (უმეტესი) ეპისკოპოსი ვახტანგმა დასვა სწორედ

კლარჯეთში, გუგარქში, კახეთსა და ჰერეთში, კერძოდ, „დასუა ერთი ეპისკოპოსად კლარჯეთს, ეკლესიასა ახიზისასა“, „ერთი არტანს, ერუშეთს“ – უეჭველად ერუშეთი – არტანის, ისტორიული კლარჯეთის ნაწილი, მიტაცებული იყო ბერძენთა მიერ, „ერთი კი ჯავახეთს-წუნდას“ – შეიძლება ეს არ იყო მიტაცებული ბერძენთა მიერ, მაგრამ საზღვარზე მდებარეობდა და ბერძნული გავლენა აქ დიდი იქნებოდა. „ერთი მანგლისს, ერთი აგარაკს, ერთი ბოლნისს“ – ბოლნისი, აგარაკი და მანგლისიც გუგარქში ან გუგარქთან მდებარეობდნენ და სპარსეთთან სიახლოვის გამო პროსპარსული ორიენტაცია აქ უფრო მეტად არის სავარაუდო. არც ის არის დასაზინყებელი, რომ ეს მხარე არცთუ დიდი ხნის დაბრუნებული იყო საქართველოს მეფის მფლობელობაში. „ერთი ჭერემს, ერთი ჩელეთს, ერთი ხორნაბუჯს“ – კახეთის ეს ქალაქები სპარსეთის სიახლოვეს მდებარეობდა, იმ მხრივ, რომ კახეთს აღმოსავლეთიდან რანის სპარსთა პიტიახშის ტერიტორია საზღვრავდა.

ცნობილია, რომ მთავარეპისკოპოსი მიქაელი საბერძნეთიდან ჩამოიყვანეს მღვდლის ხარისხში. ამიტომაც უნდა ვფიქროთ, რომ ის იყო პრობერძნული საეკლესიო ორიენტაციის მქონე. თუ ეს ასე იყო, მაშინ მიუხედავად მისი მთავარეპისკოპოსობისა, პროსპარსული ორიენტაციის ეპისკოპოსები შეეცდებოდნენ, მას არ დამორჩილებოდნენ და ეკლესიაში განხეთქილება იქნებოდა.

ცნობილია, რომ ვახტანგ გორგასლამდე ქართული სახელმწიფო ძალზე დასუსტებული იყო. ეს, უთუოდ, გავლენას იქონიჭებდა ეკლესიაზე, გააძლიერებდა ცენტრიდანულ ძალებს, მით უმეტეს, რომ სწორედ ამ დროს ქვეყნის ფეოდალიზაცია მიმდინარეობდა, რაც გულისხმობდა მინისმფლობელი ფეოდალების ბრძოლას ცენტრისგან დამოუკიდებლობისათვის.

იმის შემდეგ, რაც ვახტანგმა გააერთიანა საქართველო, შემოუერთა მას უზარმაზარი ტერიტორიები – კლარჯეთი და ზღვისპირეთი, რომლებიც მოიცავდნენ მთელ სამხრეთ საქართველოსა და მიწებს ციხე-გოჯიდან კლისურამდე, ვახტანგს აღარ დააკმაყოფილებდა ეკლესიაში ცენტრიდანული ძალების არსებობა, ის შეეცვლიდა არა მარტო პროსპარსული ორიენტაციის ეპისკოპოსებს, არამედ იმ ეპისკოპოსებსაც, რომელნიც მეფისგან დამოუკიდებლობისათვის იბრძოდნენ, დაგროვილი სიმდიდრის (მიწების) და ხელისუფლების (თანამდებობის) შენარჩუნებისათვის.

ვახტანგმა ინება, ჩაუტარებინა რეფორმა ეკლესიაში, ქვეყნის გაერთიანებამ და სახელმწიფოს გაძლიერებამ მოითხოვა ეკლესიის ცენტრალიზაცია. ვახტანგისთვის საეკლესიო რეფორმის დროს მაგალითს წარმოადგენდა არა მარტო ბიზანტიის ეკლესიები, სადაც სწორედ ამ ეპოქაში ვახტანგის თვალწინ სხვადასხვა საეპისკოპოსოთა და სამიტროპოლიტოთა (დიოცეზთა) გაერთიანების გზით შეიქმნა კონსტანტინოპოლისა და იერუსალიმის საპატრიარქოები, არამედ აღმოსავლეთის ეკლესიებიც. აღმოსავლეთშიც ამ დროს საკათალიკოსოების ჩამოყალიბების პროცესი ახალი დამთავრებული იყო (სპარსეთში, სომხეთში).

როგორი დამოკიდებულება არსებობდა ბიზანტიაში სახელმწიფოსა და ეკლესიას შორის? ბიზანტიაში ეკლესია არსებობდა სახელმწიფოს მკაცრი კონტროლის ქვეშ სახელმწიფოს ინტერესებიდან გამომდინარე. ასევე იყო სპარსეთის სახელმწიფოშიც. სპარსეთს დაქვემდებარებული სხვადასხვა ქვეყნის ქრისტიანული ეკლესიების მეთაურებს თვით შაჰი ნიშნავდა (მაგალითად, სომხეთისას V საუკუნეში). საქართველოში კი, თუმცა ვახტანგ გორგასალმა გააერთიანა სახელმწიფო და მას ახალი ტერიტორიები შეუერთა, ეკლესიის მეთაური მიქაელი არ აპირებდა დამორჩილებოდა მას, მეფის რეფორმები მისთვის მიუღებელი იყო (V ს-ის დასაწყისში კი, მთავარეპისკოპოსი გლონოქორი სპარსთა მიერ ერისთავადაც იყო დანიშნული).

ბიზანტიასა და სპარსეთში იმ დროს სხვა სურათი იყო. თუ როგორ იმართებოდა რომ-ბერძენთა იმპერიაში სახელმწიფოს მიერ არათუ რომელიმე ადგილობრივი ეკლესია, არამედ მსოფლიო საეკლესიო კრებაც (ე.ი. კანონმდებელი ორგანო) კი, ამის შესახებ წერს არქიეპისკოპოსი ლოლიი (იურევსკი):

„1. მსოფლიო ეკუმენური (და არა კათოლიკე-საყოველთაო) კრება იმპერატორისა და სახელმწიფოს კრებაა, მას ამა თუ იმ ოლქის მიტროპოლიტი კი არ ინვეს, არამედ იმპერატორი (თუნდაც მოუნათლავი, როგორც იყო, მაგალითად, კონსტანტინე დიდი, რომელმაც სათავე დაუდო მსოფლიო კრებებს); 2. კრებას ესწრებიან არა თავიანთ სამიტროპოლიტოებში არჩეული ეპისკოპოსები, არამედ იმპერატორის ხელისუფლების შეხედულებისამებრ დანიშნულნი და გამოძახებულნი, რის გამოც 3. ყველა ადგილობრივი ეკლესიის ეპისკოპოსის დასწრება არ იყო სავალდებულო (მე-3 მსოფლიო კრებაზე არ იყო კართაგენის 500-ზე მეტი ეპისკოპოსიდან არც ერთი); 4. კრების ყველა განსაზღვრება (აქტი), კანონი და სარწმუნოების დოგმატი ძალაში შედიოდა, ავტორიტეტსა და ქმედითობას იძენდა იმპერატორის მიერ მათი დამტკიცების შემდეგ; 5. ამიტომ მსოფლიო ეკუმენური კრების დადგენილებათა ყველა მონინაალმდევე განიხილებოდა იმპერატორის განკარგულების მონინაალმდევე და ამის შესაბამისად, სახელმწიფო კანონების თანახმად ისჯებოდა; 6. სახელმწიფო სახსრებით კმაყოფილდებოდა (იმპერატორის განკარგულების შესაბამისად) კრების მონაწილეთა სამგზავრო და სხვა შესანახი ხარჯები. 7. ადგილი (ქალაქი) კრებისათვის მითითებული იყო იმპერატორის მიერ და ეპისკოპოსებისათვის საჭირო შენობასაც მთავრობა გამოყოფდა“.¹⁰⁰

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, თვით საეკლესიო კანონმდებელი ორგანო მსოფლიო კრებებიც კი იმპერატორის მიერ იმართებოდა ბიზანტიის იმპერიაში, ასევე სომხეთშიც. მართალია, V საუკუნეში აქ სპარსელებმა მეფობა გააუქმეს, მაგრამ მისი არსებობის დროს კათალიკოსი საჰაკი მეფის მომხრე და ერთგული იყო.

საქართველოში კი ვახტანგს ეკლესიაში მძიმე მდგომარეობა დახვდა. ეკლესია არათუ არ ექვემდებარებოდა ქართველ ხელმწიფეს, არამედ, როგორც აღინიშნა, ქართული ეკლესიის მეთაურმა მიქაელმა ფეხზე სამთხვევად მისულ მეფეს ფეხის კვრით კბილი ჩაუმტვრია.

„ვეცხლისმოყვარე ხარ შენ“, – უთხრა ამის შემდეგ ვახტანგმა მიქაელს, „და მეგუადრუცე ქრისტესი“¹⁸¹ (ე.ი. ეკლესია გამდიდრებისა და პირადი გამორჩენისათვის გნებავსო).

ჩანს, მიქაელის თავხედობის ერთ-ერთი მიზეზი არის შიში იმისა, რომ სიმდიდრე არ დაკარგოს (ამიტომაც არის „ვეცხლისმოყვარე, მეგუადრუცე მოლარე). „ქართლის ცხოვრების“ ამ ცნობას ეხმიანება ნ. ჯანაშია. ის წერს: „მხედველობაში მისაღებია ისიც, რომ ამ დროისათვის, სხვა ქრისტიანული ქვეყნების მსგავსად, ქართული ეკლესიაც უდიდეს მინათმფლობელად გადაიქცა და ისეთივე ინტერესები გაუჩნდა, როგორც სხვა მინათმფლობელებს... მეფე კი იმისათვის იბრძოდა, რომ თავისი გამგებლობიდან არ გაეშვა ეს მინები, სრული ძალაუფლება შეენარჩუნებინა მთელი სამეფოს მინა-წყალზე და ყოველ თანამდებობაზე დანიშვნა მხოლოდ მისი სურვილით მომხდარიყო. ირანელები იყენებდნენ ამ წინააღმდეგობას...“¹⁸²

სიმდიდრისა და მიწების დაგროვება მეფის ნების საწინააღმდეგოდ უნდა ყოფილიყო ერთი მიზეზთაგანი წინააღმდეგობისა მეფესა და ეკლესიის მეთაურთა შორის. თავისთავად ეს მიზეზი სრულიად საკმარისი იყო იმისთვის, რომ მეფეს ეზრუნა ეკლესიაში რეორგანიზაციისათვის, რათა მას ეკლესია დამორჩილებოდა ისევე, როგორც ბიზანტიის საპატრიარქოები ემორჩილებოდა იმპერატორს, ხოლო სპარსეთში კი სპარსთა, სომეხთა კათალიკოსები და სირიული ეკლესიების მეთაურები ემორჩილებოდნენ შაჰს. მაგრამ ყოფილა მეორე, კიდევ უფრო დიდი და თითქმის მიუტევებელი მიზეზი იმისა, რომ მეფეს ეფიქრა ეკლესიაში კარდინალური რეფორმის ჩატარების საჭიროების შესახებ: „ირანელებს კავშირის გაბმა მოუხერხებიათ ქრისტიანულ ეკლესიასთანაც კი“, როგორც წერს ნ. ჯანაშია. „ორთოდოქსალურ ეკლესიას კონსტანტინოპოლი მფარველობდა, მაგრამ მას უძლიერესი ოპოზიცია ჰყავდა ძირითადად აღმოსავლეთში. ირანელები მხარს უჭერდნენ ოპოზიციონერებს, რომლებსაც ორთოდოქსებისა და მათ უკან მდგომი სახელმწიფოს წინააღმდეგ იყენებდნენ“.¹⁸³

ქართველ ორთოდოქსებს ვახტანგ გორგასალი მფარველობდა. ცნობილია, რომ ის პრობერძნული საეკლესიო ორიენტაციისა იყო, ჩანს, სწორედ იმიტომ, რომ ირანი ეკლესიას იყენებდა ორთოდოქსებისა და მათ უკან მდგომი სახელმწიფოს წინააღმდეგ. ე.ი. ირანი ქართული ეკლესიის მეთაურებს (პროსპარსული ორიენტაციის ეპისკოპოსებს) ქართული სახელმწიფოს წინააღმდეგ იყენებდა. აღსანიშნავია, რომ ასევე იყო სომეხეთშიც.

ასეთი მდგომარეობის დროს გასაკვირი აღარ მოგვეჩვენება ქართული ეკლესიის მეთაურის მიქაელის თავხედობა. მართალია, შეიძლება მიქაელი პრობერძნული ორიენტაციისა იყო, მაგრამ მან იცოდა, რომ ვახტანგის საწინააღმდეგო მოქმედებისთვის სპარსეთი კმაყოფილი დარჩებოდა და პროსპარსული ორიენტაციის ეპისკოპოსებსაც მიიმხრობდა. „ვახტანგ გორგასლის მეფობის დროს, ჯუანშერისვე მიხედვით, შეინიშნება საეკლესიო დასთან უთანხმოება. ცნობილია, რომ უკვე IV საუკუნის

დასაწყისიდან ირანი ცდილობს ამიერკავკასიაში პოზიციების განმტკიცებას და ერთ-ერთ ქმედით იარაღად ქრისტიანულ რელიგიასაც იყენებს. მაგალითად, სომხეთში, დღიდან დაარსებისა ქრისტიანულ ეკლესიას ხელმძღვანელობდნენ ირანის მეფეთა ხელთდასმული მთავარეპისკოპოსები, ანუ კათალიკოსები. ქართლი, რომელსაც ბიზანტია მფარველობდა, უკეთეს პირობებში იყო და წინააღმდეგობასაც უწევდა ირანის მოძალებებს, მაგრამ ზოგიერთ შემთხვევაში, ირანი, როგორც ეს ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებიდანაც ჩანს, მაინც აღწევდა მიზანს და ქართლს თავის პოლიტიკას ახვევდა.¹⁸⁴

ამიტომაც შეიძლება ითქვას, რომ თუ პირდაპირ არა, არაპირდაპირ მაინც მიქაელის თავხედობას სპარსეთი აქეზებდა, ხოლო მიქაელის თავდაჯერება (ფეხზე სამთხვევად მისულ მეფეს უშიშრად კბილი ჩაამტვრია ქოშის კვრით!) იმით იყო გამოწვეული, რომ მის ხელში სიმდიდრე და ქვეყნის მიწების დიდი ნაწილი იყო თავმოყრილი (რაც ქვეყნის ფეოდალიზაციის პროცესით იყო გამოწვეული).

მისი ხელისუფლება მეფის ხელისუფლებას არ ჩამოუვარდებოდა. აქ შეიძლება გავიხსენოთ არსენი საფარელის ნათქვამი, რომ სპარსელებმა ხელისუფლება ჩამოართვეს ერისთავებს (აზნაურებს) და გადასცეს სამღვდელოებას.

მართლაც, სამღვდელოება და ეკლესია ისე ძლიერია, რომ ვახტანგმა ვერ გაბედა თავხედი მთავარეპისკოპოსის ფიზიკური დასჯა, თუმცა, უძველესი ქართული წყაროს თანახმად, მისი მრისხანება განუზომელი იყო: – „შემდგომად მისსა მეფობდა ვახტანგ გორგასალი, და მთავარეპისკოპოსი იყო იოველ. მაშინ წარიყვანეს ვახტანგ სპარსთა. და შემდგომად რაოდენისამე ჟამისა მოიქცა და მთავარეპისკოპოსი იყო მიქაელ. ამან მიამთხუა ფერცი გორგასალსა, რომლისამე მიზეზისათუს და განაძო ეკლესიისაგან. მაშინ მეფე აღივსო გულისწყრომითა მრავლითა და ექცა ფერი პირისა მისისა და განიზრახვიდა მრავალთა ბოროტთა დამკობად ქრისტიანობისა. არამედ ღმერთმან, რომელსა არავისი ჰნებავს წარწყმედამ, მიუვლინა გულსა მისსა კეთილი განზრახვამ“.¹⁸⁵

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, მიქაელმა მეფის ფიზიკური შეურაცხყოფის შემდეგ მეფე და მისი სპა ეკლესიიდან მოკვეთა.

ჩანს, თუ მეფე მიქაელს შეურაცხყოფისთვის სამაგიერო სასჯელს დაადებდა, ამით აიძვდებოდა ქრისტიანულ მოსახლეობასა და მიქაელის მომხრე ეპისკოპოსებს. ასეთ სიტუაციაში მეფე ქრისტიანობის მტრად გამოცხადდებოდა, ამიტომ წერს მატინე, „ქრისტიანობის დამხოვა განიზრახაო“. მატინედან თითქოსდა ისიც ჩანს, რომ მეფე ეკლესიაში რეფორმის ჩატარებას აპირებს არა სამღვდელოებაზე და ეპისკოპოსებზე დაყრდნობით, არამედ სპის (ლაშქრის) დახმარებით. ამიტომ ლაშქარიც დაინწყველა მიქაელის მიერ.

როგორც აღინიშნა, საეკლესიო კანონებზე¹⁸⁶ დაყრდნობით და შექმნილი საერთაშორისო მდგომარეობის გამოყენებით ვახტანგმა უმტკივნეულოდ მოიშორა მიქაე-

ლი, ისე, რომ არ გაულიზიანებია ქრისტიანული მოსახლეობა. იგი განსასჯელად გაგზავნა კონსტანტინოპოლში.

ამის გამო კონსტანტინოპოლიდან იმპერატორს წერილი მიუწერია ანტიოქიის პატრიარქისათვის: „...და მიუწერეს ყოველი საქმე დიდისა ვახტანგ მეფისა, ვითარმედ: „ეპისკოპოსი იგი, რომელი მათ მიერ დადგინებულ იყო, უკუვადგინეთ, და დღეს იცოდეთ ახალნერგად ჭეშმარიტად ქართლი“.¹⁸⁷ ე.ი. ამჟამად, წერია იქ, ჩვენ ქართველების მიერ დადგენილი ეპისკოპოსი უკუვადგინეთ და ამის შემდეგ ახლადმოქცეულად უნდა ჩავთვალოთ ქართლიო, ე.ი. პრობერძნული ორიენტაციის მქონედო. საინტერესოა, რომ ამ წერილის თანახმად, მიქაელი ეპისკოპოსად ეკურთხა საქართველოში და ქართველების მიერ იქნა დადგენილი თავის კათედრაზე – „მათ მიერ დადგინებული უკუვადგინეთ“. ანტიოქიის პატრიარქმა თორმეტი ეპისკოპოსი გამოაგზავნა ქართლში. ჩანს, ვახტანგმა შეცვალა პროსპარსული ორიენტაციის ეპისკოპოსები და მათ ადგილას დასვა პრობერძნული ორიენტაციის ეპისკოპოსები, ასევე შეცვალა ეპისკოპოსები, რომელნიც თავისი სიმდიდრისა და გავლენის გამო მეფის ხელისუფლებას არ ცნობდნენ და მეფეს არ ექვემდებარებოდნენ.

„და ანტიოქიელმან პატრიარქმან აკურთხნა თორმეტი ეპისკოპოსნი და პეტრე კათალიკოსად... ხოლო მცხეთას მეფემან ვახტანგ ალაშენა ეკლესია მოციქულთა სუეთი ცხოველი, და უპყრა სუეტსა შინა სამხრით ადგილსა მას, სადა-იგი დაცემულ იყო ეკლესია, რომელ არს სიონი დიდი, და მუნ შინა დასუეს პეტრე კათალიკოსად და სამოელ ეპისკოპოსად მცხეთასავე საეპისკოპოსოსა. და დასუა ერთი ეპისკოპოსად კლარჯეთს, ეკლესიასა ახიზისასა, ერთი არტანს ერუშეთს, ერთი ჯავახეთს, ნუნდას, ერთი მანგლისს, ერთი ბოლნისს, ერთი რუსთავს, ერთი ნინოწმინდას, ერთი უჯარმის კარსა, რომელი გორგასალსა აღეშენა, ერთი ჭერემს, მისსავე აღშენებულსა და მუნ ქმნა ქალაქი ერთი შორის ორთავე ეკლესიათა, რომელი-იგი მანვე ალაშენა, ერთი ჩელეთს, რომელი სოფელსა შუა ალაშენა, ერთი ხორნაბუჯს და ერთი აგარაკს, რომელ არს ხუნანს გამართებით. შემდგომად მისსა ალაშენა ეკლესია ნიქოზისა საგზებელსა თანა ცეცხლისასა და დასვა ეპისკოპოსი“.¹⁸⁸

ვახტანგ გორგასლის მიერ საქართველოს საკათალიკოსოს დაარსებასთან დაკავშირებით უნდა დავასკვნათ:

V საუკუნეში ქართული ეკლესიის იურისდიქციის ქვეშ მყოფი ტერიტორიები გაიზარდა, რაც იმით იყო გამოწვეული, რომ ვახტანგ გორგასლის დროს ბიზანტიამ საქართველოს დაუბრუნა მიტაცებული კლარჯეთი (სამხრეთ საქართველო) და ზღვისპირეთი (ციხე-გოჯიდან კლისურამდე).

ცნობილია, რომ V საუკუნეში ქალკედონის კრების დროისათვის გამსხვილდა ზოგიერთი ეკლესია, მაგალითად, შეიქმნა იერუსალიმის საპატრიარქო, პონტოს, ასიისა და თრაკიის დიოცეზები შევიდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქის იურისდიქციაში. მსგავსადვე, სწორედ ამ ეპოქაში, საქართველოს გაერთიანებისა და ვრცელი

ეროვნული ტერიტორიების დაბრუნების შემდეგ ვახტანგ გორგასალმა ინება, რომ ქართული ეკლესია მონყობილიყო როგორც ერთიანი ცენტრალიზებული სამამამთავრო ეკლესია. ე.ი. დედაქალაქის (მცხეთის) ეპისკოპოსი საქართველოს ეკლესიისათვის გახდა საყოველთაო ეპისკოპოსი, ანუ კათალიკოსი (ბერძნული სიტყვიდან – „კათოლოს“ – საყოველთაო). ამ ეპოქის თითქმის თანადროულ საისტორიო ქრონიკა „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ პირველ კათალიკოს პეტრეს მამამთავარი ეწოდება. „აქათგან იწყეს კათალიკოსთა მამადმთავრობად. პირველი კათალიკოზი იყო პეტრე, ვახტანგ მეფისა ზე“.¹⁸⁹

ბ. ლომინაძე წერს: „უფლებრივი მდგომარეობით ქართლის კათალიკოსი მიაჩნდათ ბიზანტიაში იმ დროს მოქმედი პატრიარქების ტოლად“.¹⁹⁰

ისმის კითხვა, რამდენად შეესაბამება სიმართლეს ქართულ მატრიანეებში გადმოცემული ცნობები ვახტანგ გორგასლის მიერ საქართველოს გაერთიანების შესახებ, შევიდა თუ არა ვახტანგის სახელმწიფოში დასავლეთი და სამხრეთი საქართველო? ვახტანგ გორგასალი მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე იყო, თუ ერთიანი საქართველოსი?

დ. მუსხელიშვილი, როგორც აღინიშნა, წერს: „ლეონტი მროველის ისტორიული კონცეფციის თანახმად, როგორც ცნობილია, V საუკუნის მეორე ნახევრის გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწე ვახტანგ გორგასალი იყო გამაერთიანებელი დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოსი. ისტორიკოსის ამ ცნობას, რომელიც ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევების შემდეგ ჩათვლილი იყო ლეგენდარულად, ზოგიერთი ისტორიკოსი მიიჩნევს სავსებით რეალურად. ეპოქის თანადროული ბიზანტიური და სომხური წყაროების ანალიზის საფუძველზე ჩვენ შევეცადეთ დაგვესაბუთებინა, რომ ლეონტი მროველის მონშობა შეესაბამება სინამდვილეს და რომ ქართლის მეფემ ვახტანგ გორგასალმა ნამდვილად გააერთიანა დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველო V ს-ის 60-70-იან წლებში და ეგრისის ყოფილი მმართველი თავის ერისთავად გახადა... ჩვენ არ გამოვირიცხავთ შესაძლებლობას მსგავსი პოლიტიკური სიტუაციის არსებობისა ფარნავაზის დროს“.¹⁹¹

ვახტანგის მიერ დაარსებული საქართველოს საკათალიკოსოს საზღვრები, ცხადია, ემთხვეოდა სახელმწიფოს საზღვრებს და ქართული ეკლესია თავის იურისდიქციას შავიზღვისპირეთშიც ახორციელებდა.

ცნობილია, რომ ძველი ქართული მატრიანეები, ისტორიული ქრონიკები და ისტორიკოსები მუდამ დაბეჯითებით მიიჩნევდნენ, რომ იბერია, ანუ ქართლი ეწოდებოდა ვრცელ ტერიტორიას, რომელიც გადაჭიმული იყო შავი ზღვიდან ალბანეთამდე და სომხეთამდე, რომ ქართლი ეწოდებოდა არამარტო აღმოსავლეთ საქართველოს, არამედ დასავლეთ საქართველოსაც და მისი დასავლეთი საზღვარი იწყებოდა შავიზღვისპირეთში ჯერ მდინარე ეგრისწყლიდან, ხოლო შემდგომ – მდინარე კლისურიდან. ეს ისტორიული კონცეფცია ჩვენი თანამედროვე ისტორიკოსების მიერ რა-

ტომლაც მიჩნეულ იქნა XI ს-ში ჩამოყალიბებულად, თითქოსდა აღმოსავლეთ საქართველოს, „ქართლის“, სხვა კუთხეებზე ჰეგემონობის დროს. მაგრამ იყო თუ არა XI ს-ში „ქართლი“ საქართველოს ჰეგემონი?

დ. მუსხელიშვილი ამასთან დაკავშირებით წერს: „X ს-ის დასაწყისიდან (904 წ.), თუ IX ს-ის 70-იან წლებიდან არა, სწორედ ქართლი წარმოადგენს დასავლეთ საქართველოს ე.წ. აფხაზეთის სამეფოს ერთ-ერთ საერისთავოს. პოლიტიკური ჰეგემონია არა მხოლოდ X ს-ში, არამედ მთელი XI ს-ის განმავლობაშიც (უფრო ზუსტად 1122 წლამდე) ეკუთვნოდა დასავლეთ საქართველოს. შესაბამისად, არც XI ს-სათვის... და არც IX-X სს-ზე ადრე... არავითარი „ისტორიული კონცეფცია“, ან „პოლიტიკური იდეოლოგია“, ან „თეორია“, რომლის თანახმადაც, „საქართველო განიხილებოდა ძველთაგანვე ერთიანად“ და „ქართლი მის სათავეში მდგომად“, შეუძლებელია ჩამოყალიბებულიყო. სწორედ ამიტომ ჩვენ უარვყოფდით იმის შესაძლებლობას, რომ ლეონტი მროველის პოლიტიკური კონცეფცია შეიძლებოდა შემუშავებულიყო მისი თანადროული პოლიტიკური სიტუაციის გავლენით... მართლაც, მეცხრე საუკუნეში გამოირიცხულია ისეთი პოლიტიკური სიტუაციის წარმოქმნა, რომელსაც შეეძლო განვიხირობებინა ქართლის მეთაურობით აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ერთიანობის პოლიტიკური კონცეფციის წარმოქმნა. ქართლში ჯერ კიდევ არაბები ბატონობდნენ და ეს პროვინცია წარმოადგენდა არაბთა, კახეთის მფლობელთა, ქართველ და სომეხ ბაგრატიდებს შორის გაუთავებელი სამხედრო შეტაკებების სარბიელს. დასავლეთ საქართველოს შესახებ თითქმის არაფერი ისმოდა, მაგრამ ძალზე ნიშანდობლივია, რომ სწორედ IX ს-ში იწყება დასავლეთ საქართველოს („აფხაზთა“) მეფეების სამხედრო რეიდები ქართლში... არავინ უარყოფს, რომ „მოქცევაი ქართლისაჲ“-ს ქრონიკალური ნაწილის, საბოლოო რედაქცია შეიქმნა IX ს-ში. მ. ჩხარტიშვილი, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა ეს ნაწილი, VII ს-ის შუა წლებსაც კი თვლის ამ ქრონიკის არა შექმნის, არამედ მორიგი რედაქტირების დროდ. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენთვის საინტერესო ცნობა ქართლის სამეფოს უძველეს საზღვართა შესახებ უეჭველად უნდა მივაკუთვნოთ ამ ქრონიკის ყველაზე ადრეულ რედაქციას და ყველაზე ძველ წყაროებს. ამაში ეჭვი არ ეპარებოდა ს. ჯანაშიას, ის თვლიდა, რომ „ყველაზე ბუნებრივია“, წარმოქმნა ცნება „ქართლისა“, რომელიც თავის თავში შეიცავდა დასავლეთ საქართველოსაც (ეგრისსაც), ვივარაუდოთ არა IX ს-ში, არამედ სწორედ VII ს-ის I ნახევარში. ს. ჯანაშია ვარაუდობდა, რომ ეს იყო სრულიად საქართველოს საეკლესიო-საკულტო, ან საეკლესიო-ორგანიზაციული ერთობა. ასეთი ვარაუდი ჩვენ ხელოვნურად გვეჩვენება, რადგან „მოქცევაი ქართლისაჲ“ ცნობა უეჭველად ითვალისწინებს სრულიად განსაზღვრულ (ჩამოყალიბებულ) პოლიტიკურ კონცეფციას.

ეპოქის თანადროული ბიზანტიური და სომხური წყაროების ანალიზის საფუძველზე ჩვენ შევეცადეთ დაგვემტკიცებინა, რომ ლეონტი მროველის ცნობა შესაბამება სინამდვილეს და რომ ქართლის მეფე ვახტანგ გორგასალმა ნამდვილად გააერ-

თიანა დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველო V საუკუნის 60-70-იან წლებში და ეგრისის ყოფილი მმართველი თავის ერისთავად გაიხადა. ამგვარად, ჩვენ შევეცადეთ მოგვესინჯა ის რეალურ-ისტორიული ნიადაგი, რომელზედაც შეიძლებოდა დაფუძნებულიყო დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ძირძველი ერთიანობის პოლიტიკური კონცეფცია, რომელიც XI საუკუნის ისტორიკოსს ლეონტი მროველს ეკუთვნის. როცა ვახტანგ გორგასლის ეპოქას ვვარაუდობდით ლეონტი მროველის პოლიტიკური კონცეფციის შექმნის საფუძვლად, ჩვენ არ გამოვიცხავით მსგავსი პოლიტიკური სიტუაციის არსებობას ფარნავაზის დროს.¹⁸²

ფარნავაზის თანამედროვე ისტორიკოსი მეგასტენე III საუკუნეში ქრისტეშობამდე წერდა, რომ იბერები ცხოვრობენ შავი ზღვის სანაპიროზე. ეს არის მონიშნა იმისა, რომ ფარნავაზისდროინდელი ბერძნული სამყარო შავიზღვისპირეთში მცხოვრებ ეგრისელებს და სხვა ქართულ ტომებს იბერებად მიიჩნევდა, სწორედ ისევე, როგორც ქართველი ძველი ისტორიკოსები მიიჩნევდნენ მეგრელებს, კლარჯებსა და სხვა კუთხის მცხოვრებლებს ქართველებად.

„III საუკუნეში ჩვენს ნელთალრიცხვამდე მოსხების მთელი ქვეყანა (ე.ი. აჭარაც) მიეკუთვნებოდა ქართლს (იბერიას). სხვათა შორის, ამის დასადასტურებლად გამოდგება ფარნავაზის თანამედროვის, ჩვენს ნელთალრიცხვამდე III საუკუნის დასაწყისის ისტორიკოს მეგასტენის ცნობა იმის შესახებ, რომ იბერები ცხოვრობენ „პონტოს მარჯვენა ნაპირზე“. ეს პირდაპირი მონიშნა ერთმნიშვნელოვნად გულისხმობს, რომ სწორედ III საუკუნის დასაწყისში ჩ.წ. აღმდე ქართლის სამეფო სამხრეთდასავლეთით გადიოდა ზღვაზე და შესაბამისად, უნდა ვიფიქროთ, მასში შედიოდა აჭარა და კლარჯეთი“.¹⁹³

ჩვენი აზრით, მეგასტენეს ცნობაში, რომ იბერები შავი ზღვის ნაპირზე ცხოვრობენ, უნდა ვიგულისხმოთ არა მარტო აჭარა და კლარჯეთი, არამედ ეგრისიც. შავი ზღვის პირას მცხოვრებ იბერებში უთუოდ ეგრისელებიც იგულისხმება. ჩანს, სწორედ ამის შესახებ უნდა მიუთითებდეს სხვა ბერძენი ისტორიკოსი დიონისიოს პერიეგეტი, რომელიც იბერებს ასევე შავიზღვისპირეთში მცხოვრებად მიიჩნევს, ოღონდ ჯიქებოსა და ჰენიოხების მეზობლად. მიიჩნევენ, რომ დიონისიოს პერიეგეტი ცხოვრობდა იმპერატორების ავგუსტოსის და ნერონის დროს (შეიძლება საუკუნით ადრე ან გვიან).

დიონისიოს პერიეგეტი თავის „დედამიწის აღწერილობაში“ პირდაპირ წერს, რომ იბერები ცხოვრობენ შავიზღვისპირეთში, გულისხმობს არა სამხრეთში, მდინარე ჭოროხთან, არამედ ჩრდილოეთში.

„...აი, ამდენნი ცხოვრობენ მდინარე ისტროსის ირგვლივ. ახლა კი მიხედვით ევროპის დანარჩენ საზღვარს, რომელიც სამმაგი ნაპირით არის გადაჭიმული აღმოსავლეთისაკენ, აქედან ერთია იბერთა, მეორე პანელინთა და მესამე ვაჟკაც ავსონთა. მაგრამ ეს არის საოცარ იბერთა უკანასკნელი მეზობელი ოკეანისკენ, დასავლეთისაკენ“.¹⁹⁴

აქედან ჩანს, რომ იბერების საცხოვრისი არის შავ ზღვასთან, „ისტროსთან“. ჩანს, იგულისხმება შავიზღვისპირეთის ჩრდილო აღმოსავლეთი. ამ ცნობას ეხმიანება იმავე ისტორიკოსის სხვა ცნობა, რომ იბერები არიან მეზობლები „კამარიტებისა“. რუსი კომენტატორის თანახმად, კამარიტების „სახელწოდება წარმოქმნილია თავისებური ზღვის ნაევების, „კამარებისაგან“. სტრაბონის აღწერით ამ ნაევების მფლობელები იყვნენ აქეელები, ზიგები და ჰენიოხები, რომლებიც, როგორც ჩანს, უნდა გავაიგივეოთ დიონისესთან ხსენებულ „კამარიტებთან“.¹⁹⁵

დიონისე პერიეგეტი, ისევე როგორც სხვა ძველი ავტორები (მათ შორის ძველი ქართველი ისტორიკოსები), მიიჩნევენ, რომ როცა იბერები (ქართველები) მოვიდნენ საქართველოში, მათ აქ სხვა ხალხი დახვდათ, რომელთაც სძლიეს ქართველებმა. ფასისის შემდეგ, – წერს ის – „მისგან ჩრდილო აღმოსავლეთისაკენ მდებარეობს ყელი კასპიის და ევქსინის ზღვას შორის. მასზე ცხოვრობს იბერთა აღმოსავლური ტომი, რომელიც ოდესღაც პირენეიდან მოვიდა აღმოსავლეთში და ჰირკანიელებთან სასტიკი ბრძოლა ჰქონდა“.¹⁹⁶

ახალი არქეოლოგიური მონაცემები მიუთითებს, რომ კოლხეთი ქართველების საცხოვრისია ადრეანტიკურ ეპოქაშივე.

„უკანასკნელ დროს ძალზე საინტერესო ფაქტები გამოვლინდა არქეოლოგიური გამოკვლევებით ადრეანტიკურ კოლხეთში (დასავლეთ საქართველოში). ახლახან გამოქვეყნდა სტატია არქეოლოგ გ. გამყრელიძისა, რომელშიც შეკრებილია, შეიძლება ითქვას, მთელი არქეოლოგიური მასალა ჩვენთვის საინტერესო ეპოქისა ამ რეგიონში... როგორც ცნობილი ხდება, არქეოლოგიური შესწავლა დასავლეთ საქართველოსი აჩვენებს, რომ IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან (ჩვენ ნელთალრიცხვამდე) თვალსაჩინო ხდება მატერიალური კულტურის განსხვავება ზღვისპირა ზოლისა და შიდა კოლხეთისა. ეს აიხსნება ახალი ძლიერი ტალღით, რომელიც ქართლიდან (იბერიიდან) მოდიოდა და რომელიც გამოიხატება დამარხვის ახალი წესით, ახალი, აღმოსავლეთ ქართული ფორმით და ტექნიკით, კერამიკის გაფორმებისა და არქიტექტურის ახალი ფორმებით. არანაკლები მნიშვნელობა აქვს ამასთან კავშირში ვანის ქალაქის გათხრებში აღმოჩენილ „არმაზული“ დამწერლობის ფრაგმენტებს ძვ.წ. აღით II-I სს. ფენებში, რომელიც შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველოს ახასიათებდა“.¹⁹⁷

დასავლეთ საქართველო რომ ფარნავაზის სამეფოში შედიოდა, ამის შესახებ წერს უძველესი ქართული წყარო „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. იბერიაში შედიოდა არამარტო ეგრისი, არამედ სვანეთიც.

როგორი წინააღმდეგობაც არ უნდა გამოიწვიოს გ. გამყრელიძის ზემოთმოყვანილმა მოსაზრებამ, არქეოლოგიური მასალა IV-III სს. ჩვენს ნელთალრიცხვამდე დასავლეთ საქართველოდან უჭკველად მხარს უჭერს ძველქართულ მემკვიდრეობას და, ყოველ შემთხვევაში, არაფრით არ გამოირიცხავს დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილის კუთვნილებას იბერიის სამეფოსადმი.

სხვათა შორის, ამ კონტექსტში, ჩვენ ძალზე საინტერესოდ გვეჩვენება სტრაბონის მონშობა, რომელიც ძველქართულ ტომ სვანებზე მოთხრობისას, გვაცნობებს, რომ „ზოგიერთები მათ იბერიელებს უწოდებენ“ (XI, – 18). ეს მონშობა დაუმსახურებლად არის იგნორირებული ისტორიკოსების მიერ. შეიძლება, შეიცავს ინფორმაციას იბერიების (ქართვები) გარდასული ხანგრძლივი ბატონობის შესახებ სვანეთში. ამასთან დაკავშირებით არ მეჩვენება ზედმეტად გავიხსენოთ, რომ შემდგომ, ადრე ბიზანტიურ ეპოქაში, ჩვენ გვაქვს უეჭველი ფაქტი, როცა „სვანები ლაზებთან კონფლიქტის დროს დასახმარებლად ინვევენ იბერიებს (და სპარსელებს).“¹⁹⁸

ყოველივე ზემოთ მოყვანილით მხოლოდ იმის დასკვნა შეიძლება, რომ ქართველთა სამეფოში ვახტანგ გორგასლამდე და მის დროსაც შედიოდა მთელი დასავლეთი საქართველო (აჭარა, ეგრისი, სვანეთი და, ცხადია, არგვეთი). ამიტომაც IV საუკუნეშივე ერთიანი ქართული ეკლესიის ჩამოყალიბების დროს მთელ დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო ენა იყო ქართული ენა, ბერძნულ ენასთან ერთად, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში. განსაკუთრებით ეს ითქმის გორგასლის ეპოქაზე. ვახტანგმა გააერთიანა საქართველო და შექმნა საქართველოს საკათალიკოსო. და თუ ეს ნამდვილად ასე იყო, მაშინ უეჭველია, ნირვა-ლოცვისა და მღვდელმსახურების ენა დასავლეთ საქართველოში (ეგრისში, სვანეთში და სხვაგან) იყო ქართული ენა, ბერძნულთან ერთად.

ჩვენ მატჩანეში თვალნათლივ ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველოს ერთ ნაწილში ბერძნული ენა, როგორც ერთადერთი საეკლესიო ენა, შეიძლება დანერგილიყო VII საუკუნის დასაწყისში, იმის შემდეგ, რაც ზღვისპირა ვრცელი ტერიტორიები პერაკლე კეისარმა საქართველოს სამეფოს ჩამოაჭრა. არგვეთი და მისი მომიჯნავე ტერიტორიები არ შედიოდა ბიზანტიის იმპერიაში, ამიტომაც აქ ძველებურადვე ქართულენოვანი ნირვა-ლოცვა ტარდებოდა. დ. მუსხელიშვილი წერს: „ჩვენ, ჩვენი მხრიდან, ასევე ვთვლიდით, რომ დასავლეთ საქართველოს განსაზღვრული ნაწილი (ისტორიული პროვინცია იმერეთის მარჯვენა სანაპირო) VII-IX საუკუნეებში შეიძლება ემორჩილებოდა ქართლის კათალიკოსის იურისდიქციას და, შესაბამისად, საეკლესიო მსახურება აქ სრულდებოდა ქართულ ენაზე“.¹⁹⁹

ცხადია, ვახტანგ გორგასლის დროს, როცა მან მთელი საქართველო გააერთიანა მის სახელმწიფოში, საეკლესიო ენა იყო ქართული ენა, რადგანაც საეკლესიო კანონთა თანახმად, საქართველოს საკათალიკოსოს თავისი იურისდიქცია მთელ სახელმწიფოში უნდა განეხორციელებინა.

არამარტო დასავლეთ საქართველოში, არამედ სამხრეთ საქართველოში, კლარჯეთსა და აღმოსავლეთ საქართველოს უკიდურეს კუთხეებში – შერეთსა და გუგარეთში ვახტანგ გორგასლის დროს საეკლესიო ენა იყო ქართული ენა, რადგანაც, წესის თანახმად, ყველა ამ მხარეზე საქართველოს საკათალიკოსოს უნდა განეხორციელებინა თავისი იურისდიქცია.

ივანე ჯავახიშვილი წერს, რომ გუგარქი ვახტანგის სამეფოში შედიოდა:

„მეხუთე საუკუნეშიაც, მაგალითად, ვახტანგ გორგასალის მეფობაში გუგარეთი წინანდებურად იბერიის სამეფოს საზღვრებში შედიოდა, მაგრამ მარტო პოლიტიკურად კი არა, არამედ საეკლესიო წესწყობილების მხრივაც იგი საქართველოს განუყოფელ ნაწილს შეადგენდა: როგორც მე-6 საუკუნის დამდეგს მომხდარ საეკლესიო კრების მონაწილე მღვდელმთავართა სიიდან ჩანს, ბოლნისის, ცურტავის და რუსთავის საეპისკოპოსოები მცხეთის კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ.

გუგარეთის საქართველოსთან დაკავშირების სიმტკიცე და მისი განუყრელი კუთვნილება შემდეგში მომხდარმა უბედურებამაც გამოააშკარავა, როდესაც სპარსთა მიერ დაახლოებით 537 წელს აღმოსავლეთ საქართველოში მეფობა ძალმომრეობით მოსპობილ იქნა და ქვეყანას თვით სპარსთა შაჰები დაეპატრონენ, ასეთ უკიდურეს გაჭირვებისა და პოლიტიკური ბედის უკუღმართობის დროსაც გუგარეთი საქართველოს საზღვრებში შედიოდა. მეშვიდე საუკუნის დამდეგსაც, როცა ქართველთა და სომეხთა შორის სარწმუნოებრივი უთანხმოება და მიტრობა ჩამოვარდა, რომელიც ამ ორი ეკლესიის სრული განხეთქილებით და განშორებით დამთავრდა, იგი კვლავინდებურად ქართულ ეკლესიას ეკუთვნოდა. საქართველოს ამ პოლიტიკური დაკნინებისა და განსაცდელის ხანაშიც რომ გუგარეთი მართლაც კვლავ საქართველოს ეკუთვნოდა, სულიერად და პოლიტიკურად მასთან იყო მჭიდროდ დაკავშირებული, ამას თვით სომხურივე მეშვიდე საუკუნეში შედგენილი საისტორიო გეოგრაფიაც ცხადად ამტკიცებს. აქ პირდაპირ ნათქვამია, რომ ეს ქვეყანა ამ დროს ქართველების ხელში იყო“.²⁰⁰

მართლაც, VII საუკუნის სომხური გეოგრაფია წერს, რომ გუგარქი მთლიანად და მისი ყოველი გავარი დასახლებული იყო მხოლოდ ქართველებით, აქ არავითარი მინიშნება არ არის გუგარქში რომელიმე სხვა ერის ცხოვრების შესახებ.

„VII საუკუნის ანონიმურ სომხურ გეოგრაფიაში ნათქვამია: „გუგარქი მდებარეობს უტის დასავლეთით და შედგება ცხრა გავარისაგან, რომლებიც უჭირავთ ქართველებს: ძოროფორი, ნობოფორი, კოლბოფორი, ტაშირი, თრიალეთი, კანგარქი, არტაპანი, ჯავახქი, კლარჯქი...“²⁰¹

ვახტანგ გორგასალის დროსაც გუგარქი დასახლებულია ქართველებით, გუგარქი ქართველთა ქვეყანა V საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის ლაზარ ფარპეცის ცნობით. ის, წერს: „ქართველთა ქვეყნიდან წავიდნენ ბდემში არშუშა და ქვეყნის სხვა ტანუტერები“.²⁰² „ქართველთა ქვეყანაში სწორედ გუგარეთის საპიტიახშო იგულისხმება.

გუგარქი ქართველებით დასახლებული ქვეყანა იყო იქამდეც, მაგრამ ხშირად სომხეთის სახელმწიფოს საზღვრების შიგნით ექცეოდა, ამიტომაც, თავისი მეზობელი ალბანეთის „უტის“ პროვინციის მსგავსად, განიცდიდა არმენიზაციას. გუგარქის ქართველები ითვისებდნენ სომხურ კულტურასა და სომხურ ენას.

„გუგარქი ჯერ კიდევ II საუკუნეში ძვ.წ. აღ-ით წაართვეს სომხებმა იბერიას (სტრაბონი). სომხეთის სამეფოში იგი ცალკე ერთეულად, საპიტიას შოდ ჩამოყალიბდა. ამას, ჩანს, ხელს უწყობდა ისიც, რომ იგი ეთნიკურად განსხვავდებოდა. გუგარქს ჰქონდა მიდრეკილება ისევ იბერიას დაბრუნებოდა. ასეც მოხდა კიდევაც 387 წელს“.²⁵⁵

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „სტრაბონის დროსაც I საუკუნის დასასრულს ქრისტეს წელთაღრიცხვამდე და I საუკუნის დამდეგს ქრისტეს შემდეგ ეს კუთხე ჯერ კიდევ სომეხთა ხელში ყოფილა. მაგრამ 35 წლიდან ქრისტეს შემდეგ მოყოლებული, როდესაც ტაციტის სიტყვით, იბერიის მეფეები იმდენად ძლიერნი იყვნენ, რომ სომხეთში შემოჭრილ სპარსელებს ებრძოდნენ, და როცა თვით სომხეთშიც კი ქართველი უფლისწული გამეფდა, ცხადია, მდგომარეობა თვალსაჩინოდ უნდა შეცვლილიყო. შესაძლებელია, ამავე დროს ქართველებს სომეხთა მიერ მითვისებული გუგარეთიც უკან დაებრუნებინათ. ამას ის მეგობრული განწყობილებაც გვაფიქრებინებს, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეებს რომის კეისრებთან ჰქონდათ“.²⁵⁶

საუკუნეთა მანძილზე ქართველებით დასახლებული გუგარქი სომხეთის სახელმწიფოს ხელთ იყო. ამიტომაც ეს კუთხე, ალბანეთის მსგავსად, არმენიზაციის პროცესს ვერ აიცილებდა. როგორც VI, ისე VII საუკუნეებში გუგარქი ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა, რასაც ვერ ურიგდებოდა აქაური თემის ეპისკოპოსი მონოფიზიტი მოსე, რომელიც ცდილობდა, თავისი სამწყსო გამოეყვანა ქართული ეკლესიის იურისდიქციიდან და შეეყვანა სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში. ხელსაყრელი პოლიტიკური სიტუაციის დადგომისთანავე, კირიონ ქართლის კათალიკოსმა გუგარქში აღადგინა ქართულენოვანი ღვთისმსახურება. კირიონის ამ მოქმედებამ საფუძველი დაუდო არა სომხების „გაქართველებას“, როგორც მიიჩნევს ზოგიერთი ქართველი ისტორიკოსი,²⁵⁷ არამედ „სომხურენოვანი“ ქართული მოსახლეობისათვის აღდგა ვახტანგ გორგასლის დროს არსებული ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა.

ვახტანგ გორგასლის მიერ დაარსებული საქართველოს საკათალიკოსოს აღმოსავლეთი საზღვარი პერეთსაც მოიცავდა. ჯერ კიდევ წმიდა ნინომ, „მოქცევათა ქართლისაჲს“ თანახმად, იქადაგა ალბანეთის ზოგიერთ კუთხეში: „მოქცევათა ქართლისაჲს“ ნათქვამია: „და ნინო შთავიდა კხოეთა და დადგა კანარეთს და მონათლნა კხოელნი და სოჯნი ერითურთ მათით და გარდავიდა კახეთა და დადგა ქცელ დაბას და მოიყვანნა კახნი მთავარნი და მონათლნა“.²⁵⁸

მოსე ხორენელის თანახმად, წმიდა ნინომ იქადაგა ალბანეთში ვიდრე მასქუთებამდე, რომელიც კასპიის ზღვისპირეთში მდებარეობდა.

აღსანიშნავია, რომ აღმოსავლეთში ამ მოგზაურობის დროს წმიდა ნინო დასწულდა და ამის გამო უკანვე გამოემგზავრა მცხეთაში, მაგრამ მცხეთაში მისვლა ვერ შეძლო და გზაში, დაბა ბოდში, გარდაიცვალა. სწორედ ასეა აღწერილი უძველეს ქრონიკაში – „მოქცევათა ქართლისაჲს“: „და დასწულდა და წარმოემართა მცხეთად და

ვითარცა მოინია კხოეთს და დაბასა, რომელსა ჰქრუან ბოდინი, ველარა ეძლო სლვად...²⁰⁷

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობები წმიდა ნინოს შესახებ სანდო უნდა იყოს, რადგანაც ეს ცნობები, ე.ი. ზემოთ მოყვანილი ამბავი, ჩანერილი ჩანს IV საუკუნის ბოლოს, ქართველთა მეფის თრდატის დროს, რადგანაც ამ ქრონიკისათვის (წმიდა ნინოს შესახებ ჩანანერისათვის) უკანასკნელი ქართველი მეფე არის თრდატი. აქ წმიდა ნინოს შესახებ ნათქვამია: „გარდავიდა ერწუდ და დადგა ჟაღეთს, დაბასა, ედემს, და ნათელ-სცა ერწუ-თიანელთა. და ყუარელთა ესმა ესე და გარდაკრბეს თომეთა, რომელნი უკანასკნელ იპოვნეს; თრდატ მეფემან მოიყვანნა და მონათლნა“.²⁰⁸

აქედან აშკარაა, ქრონიკის ამ ადგილის ჩანანერისათვის უკანასკნელი, მისი თანამედროვე, მეფე არის თრდატი (393-405 წწ.).

საქართველოს საკათალიკოსოს საზღვრები ვახტანგ გორგასლის დროს ვრცლად ყოფილა გადაჭიმული და ის, ქალკედონის მე-17 და სხვა კანონების შესაბამისად, ემთხვეოდა საერო-სამოქალაქო, ანუ სახელმწიფოს საზღვრებს. ამიტომაც ის თავის იურისდიქციას ახორციელებდა დასავლეთ საქართველოს მთელ მინა-წყალზე (მათ შორის ეგრისზე), რომლის საზღვარი მდინარე კლისურზე გადიოდა. აღმოსავლეთში კი საკათალიკოსოს იურისდიქციაში ქართლ-კახეთთან ერთად შედიოდა კლარჯეთი, გუგარეთი და პერეთი. ამ დროს მთელი საკათალიკოსოს საზღვრებში წირვალოცვისა და ღვთისმსახურების ენა იყო ქართული.

ვახტანგ გორგასალმა თავისი საეკლესიო რეფორმის შემდეგ შეძლო ეკლესია სახელმწიფოს კონტროლისათვის დაექვემდებარებინა, მსგავსად ბიზანტიისა და სპარსეთისა. ამის შემდეგ ეკლესიის იერარქთა დიდი ავტორიტეტი და ძალაუფლება აღარ უპირისპირდებოდა ხელმწიფის ინტერესებს.

ვახტანგ გორგასალმა საქართველოს დაუბრუნა ბერძენთა მიერ მიტაცებული ტერიტორიები სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოში. მან არათუ აღადგინა ქართლის სამეფოს ძველი საზღვრები, არამედ შეჰმატა მას ახალი ტერიტორია, მოქცეული მდინარეებს ეგრისწყალსა და კლისურას შორის. გაზარდა და გააფართოვა ეკლესიის საზღვრები, მოაწყო ის, როგორც „სამამამთავრო“ ეკლესია-საკათალიკოსო.

თეორიები ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ საუკუნეთა მანძილზე გამოთქმული იყო ორი განსხვავებული თვალსაზრისი. პირველის მიხედვით, ქართული ეკლესია დააფუძნა იერუსალიმიდან ჩამოსულმა წმიდა მოციქულმა ანდრია პირველწოდებულმა და ამიტომაც ის ავტოკეფალური იყო დაფუძნებისთანავე, I-II საუკუნეებიდანვე, ისევე, როგორც ყველა სხვა მოციქულის მიერ იმ დროისათვის დაარსებული ეკლესიები მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში.

აღნიშნული თვალსაზრისი, რომ ქართული ეკლესია დაარსებისთანავე ავტოკეფალური იყო, საქართველოში გაბატონებული იყო შუა საუკუნეებში და თავისი განსაკუთრებული გამოხატულება პპოვა წმიდა გიორგი მთაწმიდელის პასუხში ანტიოქიის პატრიარქთან კამათის დროს, 1054-1056 წლებში. თვალსაზრისის ანდრია პირველწოდებულისა და სხვა მოციქულების, აგრეთვე II-III საუკუნეებში რომის იმპერიიდან ჩამოსული ქრისტიანი მისიონერების მიერ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებისა და მათ მიერ ეკლესიის დაფუძნების შესახებ მხარს უჭერს ქართული, ბერძნული, ლათინური და სხვა წყაროები. II-III საუკუნეებში კი, თითქმის IV საუკუნის მიწურულამდე, იმ დროის მსოფლიო ეკლესიაში არსებული კანონების თანახმად, ყოველი საეპისკოპოსო და საეკლესიო „სამთავრო“ ავტოკეფალური იყო, განსაკუთრებით კი იმპერიის საზღვრებს გარეთ „ბარბაროსთა“ ქვეყნებში არსებული საეკლესიო „სამთავროები“ და საეპისკოპოსოები.

მეორე თვალსაზრისს – V-XI საუკუნეებში ქართული ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მინიჭების შესახებ – ძალზე სუსტი საბუთები აქვს. ბ. ლომინაძე წერს: „ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის დასაბუთებისას ისტორიულ ცნობათა სიმცირის გამო ძველი და თანამედროვე მკვლევარები უმთავრესად ამოდიან ვახტანგ გორგასლის დროინდელი საქართველოს საგარეო და საშინაო პოლიტიკური ვითარებიდან, რომელიც ქვეყნის მესაჭეს შესაძლებლობას აძლევდა ეძია ეკლესიური დამოუკიდებლობა და მიეღწია მისთვის“.²⁸⁹

თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც ქართულ ეკლესიას ავტოკეფალია მიენიჭა V-XI სს-ში, ძირითადად ეფუძნება ქართველი მოღვაწის, ეფრემ მცირის თხზულებას, ასევე ბალსამონის ერთი ცნობის თავისებურ გაგებას. ივანე ჯავახიშვილმა საგანგებოდ გამოიკვლია ქართული ეკლესიის უფლებრივი დამოკიდებულებისა და თვითმწყობის და წესების შესახებ არსებული თეორიები და გამოთქვა ასეთი აზრი:

„პროფ. ნ. მარი, უეჭველია, მართალია აგრეთვე, როდესაც ამტკიცებს, რომ ქართული ეკლესიის ანტიოქიის პატრიარქისაგან უფლებრივი დამოკიდებულების შესახებ არავითარი ძველი სანდო ცნობები არ მოიპოვება. მაგრამ ამის თქმა გადაჭრით მხოლოდ IX-XI სს-ის შესახებ შეიძლება, უძველეს ხანისათვის კი ჯერ მეტად მცირე

წყაროებია მკვლევარის ხელთ, რომ ამ საკითხის ასე თუ ისე გადაჭრის უფლება ჰქონდეს“.²¹⁰

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, ივანე ჯავახიშვილის აზრით, უძველეს დროს (IX საუკუნემდე მაინც) ქართული ეკლესიის ანტიოქიის პატრიარქზე უფლებრივი დამოკიდებულების შესახებ ძველი სანდო ცნობები არ მოიპოვება და ამიტომაც ძნელია დაბეჯითებით მტკიცება იმისა, რომ ქართული ეკლესია ანტიოქიის ეკლესიის იურისდიქციის ქვეშ იმყოფებოდა (მაგრამ აქტიური ურთიერთობა ჰქონდა ამ ეკლესიასთან).

ივ. ჯავახიშვილის თანახმად, ქართული ეკლესია არც იერუსალიმისა და არც სომხური ეკლესიის იურისდიქციის ქვეშ არ ყოფილა.

„ამასთანავე ნ. მარისაგან წამოყენებული დებულებისათვისაც, რომ ქართული ეკლესია უფლებრივად იერუსალიმის საპატრიარქოსაგან უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული, VII საუკუნის დამდეგის კვირიონ კათალიკოსის ეპისტოლის გარდა, რომელშიაც მხოლოდ იერუსალიმის მამამთავრის ავტორიტეტითა გამოყენებული დოგმატური უთანხმოების გადასაწყვეტად და თანაც აღნიშნულია, რომ გრიგოლ განმანათლებელმა იერუსალიმის აღსარება მოიტანა, სხვა არავითარი საბუთი არ არსებობს. წმიდა ნინოს შატბერდული ცხოვრების ცნობა, როგორც ცნობილია, მერმინდელსა და ტენდენციურ ჩანართსა და ნატყუარ შენათხზსაც წარმოადგენს. ამიტომ მისი დამონება არ შეიძლება. ამნაირად, არც იერუსალიმის პატრიარქისგან დამოკიდებულების დამადასტურებელი, უეჭველი დასაყრდენი ცნობა არ მოიპოვება. მაშასადამე, გვჩნება მხოლოდ დებულება ქართული ეკლესიის უძველეს ხანაში დვინის კათალიკოსისგან დამოკიდებულების შესახებ, რომელიც ასურული VI ს-ის ძეგლის ცნობაზეა დამყარებული. ვითარცა ძველი ცნობა, იგი განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია... ასურული ჩანართი ცნობის საზღვრები უნდა უფრო მჭიდროდ შემოიზღუდოს: იგი არ შეიძლება 450 წლის უწინარესი იყოს, არამედ V ს-ის მე-2 ნახევრისა. მაშასადამე, ასურული ჩანართი ნაწყვეტი სრულებით სომხურ-ქართულ-ალბანური ეკლესიების უძველეს ხანას არ ეკუთვნის და აქ არავითარი ცნობა არ მოიპოვება კავკასიის ხუთი ქრისტიანი ერისათვის საერთო კათალიკოსის შესახებ. ამ ცნობით, არც ქართული ეკლესიის დვინის კათალიკოსისაგან დამოკიდებულების დებულება მართლდება.“²¹¹

ივ. ჯავახიშვილის ზემოთ მოყვანილი აზრებიდან ჩანს, რომ I-IV საუკუნეებში და V საუკუნის შუა წლებამდე (ვახტანგ გორგასლის საეკლესიო რეფორმამდე) არ არსებობს დამადასტურებელი საბუთები ქართული ეკლესიის იერარქიული დაქვემდებარებისა ანტიოქიის, იერუსალიმის ან სომხური ეკლესიებისადმი.

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ქართული ეკლესიის სომეხთა კათალიკოსისაგან უფლებრივი დამოკიდებულების დამცველებს საბუთად, როგორც გამოირკვა, მხოლოდ ორი ცნობა მოეპოვებათ: უძველესი ხანისათვის აგათანგელოს-ფაუსტოსისა და VI

ს-ის დამღვევისათვის იოანე კათალიკოსისა და უხტანესისა. ფაუსტოსის ცნობა დამოუკიდებელ მონუმობას არ წარმოადგენს, არამედ იმავე აგათანგელოსის თხზულებაზეა დამყარებული და გრიგოლ განმანათლებლის ცხოვრების არაბულის მსგავსი რედაქცია უნდა ჰქონდეს მას საფუძვლად, რომელშიაც გრიგოლი სომხების გარდა ქართველთა, ალბანელთა, აფხაზთა, თვით დურძუკთა და მასქუთთა გამაქრისტიანებლადაც არის გამოყვანილი. სწორედ ამ ორსავე ცნობაში მოხსენებული „მასქუთნი“ საუკეთესოდ ამჟღავნებენ ფაუსტოსის მიზნობის ამ წყაროსა და სადაურობას. აგათანგელოსის სახელით ცნობილი ნაწარმოები კი, როგორც აღნიშნული გვექონდა, სახელნატყუარ VI საუკუნის ტენდენციურ თხზულებას წარმოადგენს, რომელშიაც ისტორიული სინამდვილის ნიშანწყალიც კი არ არის. ამ ცნობას ისეთივე ღირებულება აქვს, რა ღირებულებისაცაა ამავე აგათანგელოსის ცნობა გრიგოლის მთელი კავკასიის განმანათლებლობის შესახებ. ცხადია, ასეთ მონუმობაზე დამყარება არ შეიძლება.

ახლა განსახილველია იოანე კათალიკოსისა და უხტანესის ცნობები კურიონის შესახებ... საბედნიეროდ, თანამედროვე მკვლევარს სრული საშუალება აქვს იოანე კათალიკოსისა და უხტანესის ამ ცნობათა სისწორე შეამოწმოს იმ მიწურ-მოწერის წყალობით, რომელიც „ეპისტოლეთა ნიგნშია“ დაცული. სწორედ ამ წერილიდან ჩანს, რომ სომეხთა ეკლესიის მესაჭე პატრიარქის წოდებულების მქონებული არ ყოფილა... სხვანაირად არც შეიძლება ყოფილიყო, რადგან თვით მსოფლიო ეკლესიის პატრიარქებიც კი VII საუკუნემდე თავიანთ თავს იშვიათად თუ უწოდებდნენ პატრიარქს, არამედ მხოლოდ VIII-IX საუკუნეებში ხდება ეს სახელი ჩვეულებრივ წოდებულებად... კურიონ კათალიკოსი რომ მართლაც სომეხთა კათალიკოსისაგან ყოფილიყო ხელდასხმული და ნაკურთხი, როგორც იოანე კათალიკოსი და უხტანესი ამბობენ, წარმოუდგენელია, რომ ეს გარემოება მაინც სომეხთა ეკლესიის მმართველი წრეების წარმომადგენლებს ან მხოლოდ თვით აბრაამს გამწვავებული კამათისა და მიწურ-მოწერის დროს მაინც არ წამოეყვედრებინოთ, ჩვენი ნაკურთხი ხარ და ასეთი უმადურობა კი გამოიჩინო. ამასთანავე კურიონი რომ სომეხთა კათალიკოსისგან იერარქიულ-უფლებრივად დამოკიდებული ყოფილიყო, აბრაამ კათალიკოსის მოქმედებაც ქართველთა კათალიკოსის წინააღმდეგ სხვანაირი იქნებოდა. აბრაამს შეეძლო კურიონი გადაყენებულად გამოეცხადებინა. არაფერი ამის მსგავსი კი აბრაამის უკანასკნელ მრგვლივმოსავლელ ეპისტოლეში არ არის და ეგ გარემოებაც კათალიკოსის უფლებრივად დამოკიდებულების დებულებას მეტად სათუოდა ხდის.“²¹²

როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ვახტანგ გორგასლის მიერ კათალიკოსობის დანუსებამდე ქართული ეკლესია იერარქიულად მსოფლიოს არც ერთ სხვა ეკლესიაზე დამოკიდებული არ ყოფილა. შემდგომ საუკუნეებში კი, კერძოდ, VI-X საუკუნეებში რამდენიმე მუზობელმა ეკლესიამ მოინადინა და მოინდომა ქართული ეკლესია თავისი იერარქიული დაქვემდებარების ქვეშ მყოფად წარმოედგინა. კერძოდ, როგორც ბერძნები, ისე

სომხები ზოგადად წერდნენ დაახლოებით ასე: მართალია, ქართული ეკლესია ამჟამად ავტოკეფალურია, მაგრამ წინათ ის ჩვენი ეკლესიის იერარქიული დაქვემდებარების ქვეშ იმყოფებოდაო. ასეა ეს როგორც სომხურ („ეპისტოლეთა ნიგნი“), ისევე ბერძნულ-ბიზანტიურ ზოგიერთ წყაროში (მაგ. „ანტიოქიურ ხრონოლორაფში“). მსოფლიო ეკლესია იმ დროისათვის ორ იდეოლოგიურ ბანაკად – აღმოსავლურ-სომხურ-მონოფიზიტურ და ბერძნულ-ქალკედონიტურ ბანაკად იყო გაყოფილი, ორივე ერთმანეთის მოქიშე ბანაკი ცდილობდა პრეტენზია განეცხადებინა ქართულ ეკლესიაზე.

ქართული ეკლესია სომხურზე იერარქიულად დამოკიდებული რომ არ ყოფილა არც I-V და არც VI-X საუკუნეებში, ეს გამოარკვია ივ. ჯავახიშვილმა. ბერძნული საპატრიარქოები VI-X საუკუნეებში შეეცადნენ ქართული ეკლესია იერარქიულად მათზე დამოკიდებულად წარმოესახათ, რასაც, კერძოდ, ასახვა უპოვია ანტიოქიაში შედგენილ „ხრონოლორაფში“, რომელიც თავის წყაროდ გამოიყენა ეფრემ მცირემ და ამით საფუძველი დაუდო შემდეგ საუკუნეებში მრავალ მცდარ შეხედულებას.

ეფრემ მცირემ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ გამოთქვა თვალსაზრისი, რომელიც იმეორებდა ბერძნული წყაროებისას. „XI საუკუნის შუა წლებსა და მეორე ნახევარში ქართული ეკლესიის უფლებრივი მდგომარეობის საკითხი ბერძნული წყაროების მიხედვით იქნა შესწავლილი. ეფრემ მცირე თავის ცნობილ გამოკვლევაში, „უნწყებად მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა, თუ რომელთა ნიგნთა შინა მოიქსენების“, სხვა საკითხთა შორის იმ პრობლემასაც შეეხო, „თუ ოდეს იწყეს თვთველთდასხმად, ვითარმედ არა თვნიერ წესისა და ბრძანებისა“. ცნობა ამ საკითხის შესახებ მას უპოვია „ხრონოლორაფსა შინა ანტიოქიას აღწერილსა“... ამ ცნობის მიხედვით, ასე გამოდის, რომ VII საუკუნის დამდეგიდან მოყოლებული VIII საუკუნის შუა წლებამდის ქართულ ეკლესიასა და ანტიოქიის ეკლესიას შორის კავშირი შეწყვეტილი ყოფილა. ამ განცხადების თანახმად, საფიქრებელი ხდება, რომ მანამდე, VII საუკუნის დამდეგამდე, ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელი ხელდასხმისათვის ანტიოქიაში მიდიოდა იქაურ პატრიარქთან“.²¹³

ამ „ანტიოქიურ ხრონოლორაფში“ შემდეგი ყოფილა მოთხრობილი: VIII საუკუნის შუა წლებში ანტიოქიის პატრიარქ თეოფილაკტესა (745-751) და იმპერატორ კონსტანტინე სკორის (741-775) დროს იბერიიდან ანტიოქიაში ჩასულმა ორმა მონაზონმა განაცხადა, რომ ანასტას პატრიარქის შემდეგ (აღბათ, მონამე ანასტასი II (602-610) მათ აღარ უკურთხებიან იბერიის საყოველთაო ეპისკოპოსი (კათალიკოსი). თეოფილაკტემ მოინვია ეპისკოპოსთა კრება, რომელმაც გამოსცა წერილობითი ნებართვა იმისა, რომ ამის შემდეგ იბერთა ეკლესიის ეპისკოპოსების მიერვე ხელი დასხმოდა იბერთა კათალიკოსს. იქვე აკურთხეს იბერთა ახალი კათალიკოსი.

ეს ცნობა მრავალ გაუგებრობას იწვევს მკვლევართა შორის. თუ ამ წყაროს ვენდობით, თვით VIII საუკუნის შუა წლებშიც კი ქართული ეკლესია ავტოკეფალური არ ყოფილა.

სინამდვილეში კი ამ „ანტიოქიური ხრონოლრაფის“ ცნობა შეეხება არა მცხეთის საკათალიკოსო ეკლესიას, არამედ დასავლეთ საქართველოს ეკლესიას.

როგორც XVII საუკუნის ბერძენი პატრიარქების, იერუსალიმელი დოსითეოსისა და ხრისანფის აზრით, ისე ჩვენი თანამედროვე ქართველი მეცნიერის ვ. გოილაძის²³ აზრით, ეფრემ მცირეს მიერ მოძიებული „ანტიოქიური ხრონოლრაფის“ ცნობა შეეხება აფხაზეთის, ანუ როგორც ძველად დასავლეთ საქართველოს უწოდებდნენ, „ქვემო ივერიის“ ეკლესიის ავტოკეფალიას.

მრავალ ბერძნულ წყაროში არის ასეთი ცნობა: „ივერიაში ორი ავტოკეფალური ეკლესიაა, ქვემო ივერიისა და ზემო ივერიისა“. „ზემო ივერიას“ ბერძნები უწოდებდნენ აღმოსავლეთს, ხოლო „ქვემო ივერიას“ „დასავლეთ საქართველოს“. და წყაროები გულისხმობენ ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებს.

„ანტიოქიურ ხრონოლრაფშიც“ ეწერა არა „ქართლი“, არამედ „ივერია“, როგორც ეფრემ მცირის თანამედროვე ნიკონ შავშთელის სლავური თარგმანიდან ჩანს. ეფრემ მცირეს კი უთარგმნია სიტყვა „იბერია“ და „ქართლი“ დაუწერია.

მაშასადამე, „ანტიოქიურ ხრონოლრაფში“ ეწერა: VIII საუკუნეში ივერიის ეკლესიას მიანიჭეს (ან ცნეს) ავტოკეფალია ანტიოქიაშიო. მართლაც, სწორედ VIII საუკუნეში დაარსდა, ქართული წყაროების თანახმად, აფხაზეთის ავტოკეფალური ეკლესია. სწორედ ამ ეკლესიას უწოდებდნენ ბერძნები „ქვემო ივერიის“, ან უბრალოდ ივერიის ეკლესიას.²⁴

საქმე შეეხება შავიზღვისპირა იმ ტერიტორიებს, რომლებიც VII საუკუნის დასაწყისში ჰერაკლე კეისარმა მოსტაცა საქართველოს. ეს ტერიტორიები თანდათან დაიბრუნა ერთ-ერთმა ქართულმა (აფხაზეთის) სახელმწიფომ მასზე საეკლესიო ავტოკეფალიის უფლებით (ეფრემ მცირის წყაროების უფრო დანვრელებითი გამოკვლევა იხილეთ აქვე, პარაგრაფში „არასრული ავტოკეფალია“.) და მის ბაზაზე VIII საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში დაარსდა აფხაზეთის საკათალიკოსო, რომელსაც ბერძნები „ქვემო ივერიის“ ეკლესიას უწოდებდნენ.

მეორე საბუთი, რომლის მიხედვითაც ქართული ეკლესიის მიერ ავტოკეფალიის მიღებას ვარაუდობენ V-XI საუკუნეებში, არის თეოდორე ბალსამონის ცნობა ქართული ეკლესიის მეთაურისთვის „არქიეპისკოპოსის“ პატივის მინიჭების შესახებ. სინამდვილეში ის ცნობა, რომლიდანაც მოჰყავთ ზემოთ მოყვანილი აზრი, ფაქტობრივად ასახავს ბალსამონის თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ IV საუკუნეში ქართული ეკლესია უკვე ავტოკეფალური იყო, რადგანაც ეს ცნობა არის კომენტარი 381 წელს შემდგარი II მსოფლიო კრების II კანონისა, იმ კანონისა, რომელიც აღიარებდა იმპერიაში არსებული ზოგიერთი ეკლესიისა და იმპერიის გარეთ „ბარბაროსების“ ქვეყნებში არსებული ეკლესიების ავტოკეფალიას. ბალსამონმა იმიტომ დაურთო ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ მოხსენება II კრების II კანონის კომენტარს, რომ ეს კანონი მას როგორც ქართული, ისე სხვა პატარა ეკლესიების ავტოკეფალი-

ის საფუძვლად მიაჩნდა. უნდა აიხსნას ისიც, თუ რატომ აყენებდნენ ეჭვის ქვეშ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას შემდეგი საუკუნეების ბერძენი ისტორიკოსები: მაკარიოსი, დოსითეოსი და სხვები.

ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ (XV ს.), ყოველი ქართული სამეფოსა თუ სამთავროს მეთაური ცდილობდა თავის სამეფოში (სამთავროში) დამოუკიდებელი ეკლესია ჰქონოდა. ამ მიზნით იწვევდნენ იერუსალიმელ ან ანტიოქიელ ბერებსა და იერარქებს (ხანდახან პატრიარქებსაც კი), დიდი გასამრჯელოს ფასად მათ სთხოვდნენ დახმარებას თავიანთ სამთავროში მცხეთისგან დამოუკიდებელი ეკლესიის დასაარსებლად.

პირველ რიგში მონვეული იერარქები შეეცადნენ, ამ მიზნით მოეპოვებინათ კანონიკურ-ისტორიული საბუთები. ვერც ანტიოქიასა და ვერც იერუსალიმში მათ ასეთი საბუთების მოძიება ვერ შეძლეს. ქართული წყაროების თანახმად, ამ მოქრთამულმა იერარქებმა საქართველოშივე დაიწყეს მათთვის გამოსადეგი საბუთების მოძიება. ისინი წინა საუკუნეთა ქართულ სიგელ-გუჯრებიდან და მატრიანეებიდან კრეფდნენ ცნობებს. მათ მოუძიებიათ და მიუგნიათ მხოლოდ ეფრემ მცირის ზემოთ აღნიშნული თხზულებიდან ჩვენს მატრიანეებსა და ხელნაწერებში გადასული ცნობებისათვის, ამიტომაც დაბეჯითებით უნდა ითქვას, მაკარიოსის, დოსითეოსისა და სხვათა ცნობები ქართული ეკლესიის უფლებრივი დამოკიდებულების შესახებ არის ეფრემ მცირის თხზულების თავისებური ინტერპრეტაცია. ხოლო როგორც აღვნიშნეთ, თვით ეფრემმა ცნობა აფხაზეთის (ქვემო ივერიის) შესახებ შეცდომით მცხეთის ეკლესიის ცნობად მიიჩნია.

ქართული ეკლესიის I-II საუკუნეებიდანვე ავტოკეფალიის შესახებ უნდა ითქვას: მართალია, იმ ქართველ ისტორიკოსებს, რომელნიც XX საუკუნის დასაწყისში იკვლევდნენ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხებს, არ სწამდათ ანდრია პირველწოდებულის საქართველოში ქადაგება (ამიტომაც წარმოუდგენლად მიაჩნდათ ქართული ეკლესიის არსებობა პირველ საუკუნეებში), მაგრამ რუსულ საეკლესიო წრეებში იმ დროს უკვე არსებობდა აზრი იმის შესახებ, რომ ქართული ეკლესია თავისი დაარსების დღიდანვე ავტოკეფალური იყო.²¹⁵

იმის გამო, რომ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის დანესების შესახებ, შეიძლება ითქვას, წყაროები თითქმის არ არსებობდა, მკვლევარებმა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია დაუკავშირეს ეკლესიის მეთაურისთვის კათალიკოსის ტიტულის მინიჭებას. სინამდვილეში კი ეკლესიის ავტოკეფალია და მისი მეთაურის ტიტული განსხვავებული ცნებებია. მათ ერთმანეთთან არ აკავშირებდა ეფრემ მცირე. მაგალითად, ეფრემის თვალსაზრისით, IV საუკუნეში, დაარსებისთანავე, ქართული ეკლესიის მეთაურს უკვე ჰქონდა ტიტული კათალიკოსისა, თუმცა, ქართული ეკლესია იმ დროს, მისი აზრით, არა ავტოკეფალური, არამედ ანტიოქიის „საყდრის მომდგომი“ იყო. ეფრემი წერს. „ეგრეთვე სახელიცა მივლინებულისა მის ეპისკოპოსისა

ესრეთ პოვნილ არს, ვითარმედ თვთ ევსტათი იყო ანტიოქელ პატრიარქი, რომელმან დაამყარა ეკლესია იგი მირიანის მიერ მცხეთას აღშენებული. და უკუროხა მათ კათალიკოსი მთავარეპისკოპოსი... ამიერ იცნობების ჟამი მოქცევისა და ვითარმედ ანტიოქისა საყდრისა მომდგომ იყვნეს და მიერ ჳელთდასხმულ იქმნებოდეს ქართლისა კათალიკონი“.²¹⁶

ეფრემის ეს განცხადება საფუძველს მოკლებულია იმ მიზეზის გამო, რომ იგი არ ასახელებს თავის წყაროს, გარდა ამისა, ამჟამად ცნობილია, რომ ქართული ეკლესიის მეთაურს „კათალიკოსი“ ეწოდა არა IV, არამედ V საუკუნეში. გარდა ამისა, IV საუკუნეში არც ანტიოქიის ეკლესიის მეთაურს ჰქონდა „პატრიარქის“ წოდება. თხზულებაში სხვა ამბების აღწერის დროს ეფრემი თავის წყაროებს ასახელებს, ხოლო ამ შემთხვევაში ამბობს „პოვნილ არს... თვთ ევსტათი იყო ანტიოქელ პატრიარქი“. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ეფრემმა ძებნა და ბერძნულ წყაროებში მოიძია მხოლოდ სახელი ანტიოქიის ეკლესიის მეთაურისა IV საუკუნის 20-იან წლებში. ამ წყაროში, ჩანს, არ ეწერა ევსტათისა და ქართული ეკლესიის ურთიერთკავშირის შესახებ, ამიტომაც ეფრემმა წყარო არ დაასახელა.

როგორც აღვნიშნეთ, ეფრემი არ უკავშირებდა ტიტულ „კათალიკოსსა“ და ავტოკეფალიას ერთმანეთს. ესენი ერთმანეთს მეცნიერებმა დაუკავშირეს XX საუკუნეში და ივარაუდეს, რომ ქართული ეკლესია მაშინ გახდა ავტოკეფალური, როცა მის მეთაურს ეწოდა „კათალიკოსი“, ე.ი. V საუკუნეში.

მართლაც, V საუკუნეში, ვახტანგ გორგასლის დროს, ქართულ ეკლესიაში მომხდარა დიდი ცვლილება, რეფორმა, რომელიც ცნობილი გამხდარა ანტიოქიის საპატრიარქოში და იქ მსჯელობის საგანი ყოფილა. შეიძლება, სწორედ ამის გამოძახილია თეოდორე ბალსამონის ცნობა, რომელიც წყაროში კი არ ამოუკითხავს ბალსამონს, არამედ სხვისგან მოუსმენია: „ამბობენ, რომ პეტრე თეოპოლისის (ე.ი. დიდი ანტიოქიის) პატრიარქის დღეებში იყო საკრებულო განსაზღვრება იმის შესახებ, რომ ივერიის ეკლესიები, რომლებიც მაშინ ანტიოქიის პატრიარქს ემორჩილებოდნენ, იყვნენ თავისუფალი და დამოუკიდებელი“.²¹⁷

როგორც აღვნიშნეთ, ეს ცნობა ბალსამონს წყაროში კი არ უნახავს, არამედ გადმოცემა გაუგონია. ამიტომაც ზოგიერთი მეცნიერი ფიქრობდა, რომ აქ ლაპარაკი იყო XI საუკუნის ანტიოქიის პატრიარქ პეტრეზე, მაგრამ, სხვების თვალსაზრისით, აქ ლაპარაკია ანტიოქიის V საუკუნის პატრიარქ პეტრე ფულონზე.

ვახტანგ გორგასლის ღვანლი ქართველი ერის წინაშე საუკუნეთა მანძილზე მოიხსენებოდა და დაუვინყარი იყო. ვახტანგს ჩაუტარებია ძალზე დიდი რეფორმა ქართულ ეკლესიაში, რომელსაც ქართული ეკლესიისთვის მიუცია ის სახე და ის მიმართულება, რომელიც მას ამჟამად აქვს (კათალიკოსობა და პრობერძნული ორიენტაცია). ვახტანგ გორგასლის დროს სპარსეთი გაძლიერებული იყო და ის თანმიმდევრობით აუქმებდა ამიერკავკასიის ქვეყნების სახელმწიფოებრიობას, ასე მაგალითად,

428 წელს ირანელებმა სომხეთში მეფობა გააუქმეს, 463 წელს კი მეფობა გააუქმეს ალბანეთში.

ასეთ დროს მეფე ვახტანგ გორგასალმა, ქართული წყაროების თანახმად, შეძლო გაეთავისუფლებინა საქართველო სპარსელების ბატონობისგან. გარდა ამისა, გაათავისუფლა ბერძნების მიერ დაპყრობილი დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს მიწები.

ვახტანგმა გაათავისუფლა სრულიად საქართველო. ის მეცნიერები, რომელთაც დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს გაერთიანება შეუძლებლად მიაჩნიათ, არ ერწმუნებიან ქართული წყაროების ცნობებს, ამიტომაც ისინი ვახტანგ გორგასალს მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფედ მიიჩნევენ.

დ. მუსხელიშვილმა ანალიზი გაუკეთა ბიზანტიურ და სომხურ წყაროებს და დაადასტურა „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემები, რომ ვახტანგი ერთიანი საქართველოს მეფე იყო.²¹⁸

ვახტანგ გორგასლის მიერ დაარსებული საკათალიკოსო მრავალი საეპისკოპოსოსაგან შედგებოდა. „ქართულ საეპისკოპოსოთა სისტემა ტერიტორიული განლაგების პრინციპით სრულიად ანალოგიური იყო ბიზანტიური წესისა. აქაც და იქაც საეკლესიო საზღვრები ემთხვეოდა სამოქალაქო-ადმინისტრაციულ საზღვრებს და ტერმინებიც საერო-ადმინისტრაციიდან გადავიდა საეკლესიოში. აღმოსავლეთის ეკლესია განსაკუთრებულად სავალდებულოდ ხდიდა სამოქალაქო-საერო დაყოფის გადაღებას საეკლესიოში, ასე რომ, ყოველ ცვლილებას საეროში შესაბამისი ცვლილებები უნდა მოჰყოლოდა საეკლესიოში“ (ქალკედონის IV მს. კრ. კან. 13, 17 და სხვა).²¹⁹

„როგორც ჩანს, საქართველოს ერთიანობის ხანაში ვახტანგ გორგასლის დროს ვაკე,²²⁰ მარგვეთი²²¹ და თაკვერი²²² „მცხეთის იურისდიქციაში შედიოდა“, ჯერ მთავარეპისკოპოსის, შემდეგ კათალიკოსისა. მომდევნო ხანაში მთავარეპისკოპოსს მხოლოდ „ვაკე“ შერჩა, ვიდრე XVI საუკუნემდე.“²²³ ბ. ლომინაძემ გაარკვია, რომ ვახტანგის დროს კათალიკოსი იყო პატრიარქის რანგისა და მას „მამამთავარი“ ეწოდებოდა.

„...ვახტანგ მეფის დროის პირველი კათალიკოსი პეტრე იერარქიულად ისეთივე რანგისაა, როგორც კონსტანტინოპოლის პატრიარქი, ე.ი. მასზე მაღლა არავინ დგას, ის ისეთივე ავტოკეფალი არის, როგორც კონსტანტინოპოლის პატრიარქი... მაგ, „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკაში, პირველი კათალიკოსის, პეტრეს დადგენასთან დაკავშირებით იკითხება: „აქადგან იწყეს კათალიკოსთა მამამთავრობად, პირველი კათალიკოსი იყო პეტრე, ვახტანგ მეფისა ზე“ (ქართული „მამამთავარი“ პირდაპირი თარგმანია „პატრიარქის“). უფლებრივი მდგომარეობით, ქართლის კათალიკოსი მიაჩნდათ ბიზანტიაში იმ დროს მოქმედი პატრიარქების ტოლად (აგრეთვე მაგ., მიქაელ მოდრეკილის ჰიმნები, ნ. II, გამოსცა გ. გვახარიაშვილი, გვ. 518-530, ნ. III, გვ. 245; დიდი სჯულის კანონი, გვ. 372, 538; შატბერდის კრებული, გვ. 434 და სხვ.)²²⁴

შენიშვნები

თავი II

1 დიდი სჯულის კანონი, გვ. 549; 2 ძველი ქართული ავთოგრაფული ლიტერატურის ძეგლები, II, გვ. 179; 3. იქვე, გვ. 179; 4. ძეგლები, II, გვ. 180; 5. იქვე, გვ. 178; 6. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 232; 7. საზნაოლის ძეგლები, III, გვ. 181; 8. იქვე, III, გვ. 242; 9. იქვე, გვ. 253; 10. იქვე, გვ. 262; 11. იქვე, გვ. 343; 12. იქვე, გვ. 622; 13. საზნაოლის ძეგლები, III, გვ. 633; 14. გ. მელაქიშვილი, საქართველო ახ.წ. I-III საუკუნეებში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, 1970, გვ. 510; 15. ნარკვევები, I, გვ. 537; 16. იქვე, გვ. 536-537; 17. იქვე, გვ. 526; 18. ნარკვევები, I, გვ. 526; 19. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 24; 20. ნარკვევები, I, გვ. 526 2L იქვე, გვ. 527; 22. ნარკვევები, I, გვ. 528; 23. იქვე, გვ. 511; 24. იქვე, გვ. 513; 25. სტრამბონი, გეოგრაფია, გვ. 126-127; 26. ახალი აღთქმა, რუსულ ენაზე გვ. 547 - რუსულენოვან ისეთ რეაგირდ სხვა ოპოციტაღურ შრომებში, არ არის აღნიშნული, რომ სიმონ კანანელი საქართველოში ქადაგებდა და იქვე დაიკრისხლა. ასევე, ინდრია მოციქულის ქადაგების ადგილად დასახელებულია არა საქართველო, არამედ სკიფიეთი. 27. ნარკვევები, I, გვ. 509; 28. ნარკვევები, I, გვ. 511; 29. იქვე, გვ. 512; 30. იქვე, გვ. 512; 31. იქვე, გვ. 513; 32. იქვე, გვ. 514; 33. იქვე, გვ. 515; 34. იქვე, გვ. 516; 35. ნარკვევები, I, გვ. 516; 36. იქვე, გვ. 516; 37. იქვე, გვ. 520; 38. იქვე, გვ. 525; 39. იქვე, გვ. 525; 40. ნარკვევები, I, გვ. 529; 41. იქვე, გვ. 530; 42. იქვე, გვ. 531; 43. ნარკვევები, გვ. 536; 44. იქვე, გვ. 535; 45. ძეგლები, II, გვ. 123; 46. ნარკვევები, I, გვ. 518; 47. 2 ნარკვევები, I, გვ. 519; 48. ნარკვევები, I, გვ. 521; 49. იქვე, გვ. 522; 50. ქუე, 9, გვ. 503. სტატია ხოსრო; 51. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 545; 52. ძეგლები, II, გვ. 154; 53. ძეგლები, II, გვ. 154; 54. იქვე, გვ. 174; 55. ქრონიკები, I, გვ. 34; 56. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 35-36; 57. ი. კელენჯერძიძე, მოკლე ისტორია, გვ. 5-8; 58. ე. ნიკოლაძე, ეკლესიის ისტორია, გვ. 13; 59. დ. აბაშიძე, ქართლის პალეოკრქი ისტორიის ზოგადი საკითხი, მნათობი, 1987, 9, გვ. 154-161; 60. ახალი აღთქმა, ბრუსელი, გვ. 527; 61. კ. ინგოროვია, გიორგი მერაბული, გვ. 224; 62. ნარკვევები, I, გვ. 549-550; 63. იქვე, გვ. 544; 64. იქვე, გვ. 526; 65. ნარკვევები, I, გვ. 549; 66. კ. ინგოროვია, გიორგი მერაბული, გვ. 224; 67. იქვე, გვ. 225; 68. იქვე, გვ. 211; 69. ი. ტაბაღა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, I, გვ. 56; 70. იქვე, გვ. 56; 71. ნარკვევები, I, გვ. 511; 72. კ. კეკელიძე, დიდი ისტორია, I, გვ. 40. შენიშვნა 3; 73. ი. კელენჯერძიძე, მოკლე ისტორია, გვ. 5; 74. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 41; 75. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 38-43. გადმოცემულია გამიკრებთ ძველი ქართული ენაიდან წიგნის მიერ (მეტრ. ა. ჯ.); 76. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 37-43; 77. ბერძენი შერალები, I, გვ. 178; 78. ბერძენი შერალები, IV, გვ. 37; 79. ბერძენი შერალები, IV, გვ. 37; 80. იქვე, გვ. 116; 81. იქვე, გვ. 119; 82. გეორგიკა, I, გვ. 68; 83. ბერძენი შერალები, IV, გვ. 121; 84. გეორგიკა, I, გვ. 29; 85. გეორგიკა, VIII, გვ. 112; 86. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 41; 87. გეორგიკა, VII, გვ. 115-117; 88. კ. ინგოროვია, გიორგი მერაბული, გვ. 225; 89. იქვე, გვ. 226; 90. ი. ტაბაღა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, I, გვ. 171; 91. ი. ტაბაღა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, I, გვ. 171-172; 92. გ. გივალაძე, ქართლის მოქცევის პრობლემა და ბაქური, გვ. 38; 93. ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 221; 94. С.Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, 1950, №7 стр. 34; 95. С. Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, 1950, №7 стр. 37; 96. ა. პოხომაძე, ძალის და ნასტატოსი. - გაზ. კომუნისტა, 1988, 28. VIII; 97. ქუე, 9, გვ. 434, სტატია სლავური ენები; 98. История русской литературы, стр. 34; 99. ქუე, 8, გვ. 432; 100. ი. კეკელიძე, თხუთმეუბანი, 1984 გვ. 716; 101. ქართული სიტყვის ეტიმოლოგიის საკითხები, VI, გვ. 37; 102. ნარკვევები, I, გვ. 339; 103. იქვე, გვ. 338; 104. იქვე, გვ. 422; 105. იქვე, გვ. 422; 106. ნარკვევები, I, გვ. 444; 107. იქვე, გვ. 438; 108. იქვე, გვ. 439; 109. იქვე, გვ. 438; 10. იქვე, გვ. 207; 11. იქვე, გვ. 662; 12. ნარკვევები, I, გვ. 622; 13. იქვე, გვ. 662; 14. იქვე, გვ. 662; 15. ქართული სიტყვის ეტიმოლოგიის საკითხები, VI, გვ. 26; 16. იქვე, გვ. 26; 17. ქართული სიტყვის ეტიმოლოგიის საკითხები, VI, გვ. 26; 18. იქვე, გვ. 10; 19. გეორგიკა, I, 1961, გვ. 30; 20. ი. ლორთქიფანიძე, რა საიდუმლოს ინახავს ეპის, გვ. 113; 21. ნარკვევები, I, გვ. 473; 22. შ. ძიძიური, ბასკები და ქართველები, გვ. 72-73; 23. ნარკვევები, I, გვ. 570; 24. იქვე, გვ. 555; 25. გეორგიკა, I, გვ. 230; 26. იქვე, გვ. 186; 27. იქვე, გვ. 201; 28. შ. ძიძიური, ბასკები და ქართველები, გვ. 20; 29. შ. ძიძიური, ბასკები და ქართველები, გვ. 19; 30. იქვე, გვ. 18; 31. ნარკვევები, I, გვ. 424; 32. ნარკვევები, I, გვ. 680; 33. იქვე, გვ. 661; 34. იქვე, გვ. 662; 35. იქვე, გვ. 662; 36. გეორგიკა, I, გვ. 186; 37. იქვე, გვ. 201; 38. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 94; 39. ნარკვევები, I, გვ. 356; 40. იქვე, გვ. 662; 41. შ. ძიძიური, ბასკები და ქართველები, გვ. 38; 42. ქართული საზნაოლის ძეგლები, II, 1966, გვ. 501; 43. საბჭოთა ენციკლოპედია, სტატია „არქანგი“; 44. ქუე, 9, გვ. 463; 45. ბ. ლომინაძე, საქართველოს

საბერძნეთში და მისი ავტორიტეტული საღვთისმეტყველო კრ., 1981, 12, გვ. 82; 146. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 18; 147. იქვე; გვ. 19; 148. ქართლის ცხოვრება, გვ. 22; 149. იქვე; გვ. 23; 150. იქვე; გვ. 24; 151. იქვე; გვ. 5; 152. ქართლის ცხოვრება, გვ. 20; 153. იქვე; გვ. 23; 154. იქვე; გვ. 22; 155. იქვე; გვ. 23; 156. იქვე; გვ. 24; 157. ქართლის ცხოვრება, გვ. 24; 158. იქვე; გვ. 25; 159. იქვე; გვ. 26; 160. იქვე; გვ. 26; 161. იქვე; გვ. 162. ქართლის ცხოვრება, გვ. 18; 163. იქვე; გვ. 27; 164. იქვე; გვ. 32; 165. იქვე; გვ. 35; 166. იქვე; გვ. 42; 167. ქართლის ცხოვრება, გვ. 44; 168. იქვე; გვ. 45; 169. იქვე; გვ. 49; 170. იქვე; გვ. 50; 171. იქვე; გვ. 54; 172. იქვე; გვ. 55; 173. ქართლის ცხოვრება, გვ. 57; 174. იქვე; გვ. 65; 175. იქვე; გვ. 70; 176. იქვე; გვ. 137; 177. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 141; 178. იქვე; გვ. 145-146; 179. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 146; 180. იქვე; გვ. 157; 181. იქვე; გვ. 168; 182. იქვე; გვ. 170; 183. იქვე; გვ. 171; 184. იქვე; გვ. 177; 185. იქვე; გვ. 177; 186. ქართლის ცხოვრება, გვ. 240; 187. იქვე; გვ. 178; 188. იქვე; გვ. 203; 189. იქვე; გვ. 204-205; 190. ქართლის ცხოვრება, გვ. 205; 191. იქვე; გვ. 205; 192. იქვე; გვ. 206; 193. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, VIII, გვ. 193; 194. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 101; 195. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 57; 196. იქვე; გვ. 94; 197. იქვე; გვ. 95; 198. ა. ლაშინაძე, საქართველოს საბერძნეთში და მისი ავტორიტეტული საღვთისმეტყველო კრებულო, 1981, №2, 5, გვ. 13; 199. ბერძენი მწერალი საქართველოს შესახებ, V, გვ. 124-125; 200. იქვე; გვ. 124; 201. ბერძენი მწერალი, ისტორია, IV, 37; ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, V, გვ. 45; 202. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, V, 1983, გვ. 158-159; 203. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, V, გვ. 56; 204. იქვე; გვ. 48; 205. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, გვ. 244-245; 249; 206. ი. ტაბაღაძე, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცემებში, გვ. 64-65; 207. ი. ტაბაღაძე, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცემებში, გვ. 67; 208. იქვე; გვ. 68; 209. იქვე; გვ. 173; 210. იქვე; გვ. 174; 211. ი. ტაბაღაძე, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცემებში, გვ. 174; 212. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 269; 213. მატაიძე, გვ. 5-6; 214. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ერის ისტორია, I, გვ. 403-404; 215. ი. ტაბაღაძე, თხზულებანი, გვ. 734, 737; 216. იქვე; გვ. 724; 217. იქვე; გვ. 725; 218. იქვე; გვ. 725; 219. იქვე; გვ. 734; 220. მისი ხორეცელი, სამიხეთის ისტორია, შესავალი, გვ. 4; 221. მისი ხორეცელი, სამიხეთის ისტორია, შესავალი, გვ. 8; 222. იქვე; გვ. 29; 223. იქვე; გვ. 22; 224. მისი ხორეცელი, სამიხეთის ისტორია, გვ. 264. შქინშია: 225. მისი ხორეცელი, სამიხეთის ისტორია, გვ. 106-107; 226. მისი ხორეცელი, სამიხეთის ისტორია, გვ. 111; 227. მისი ხორეცელი, სამიხეთის ისტორია, გვ. 264. შქინშია: 228. უხტანესი, განყოფილება..., გვ. 67; 229. უხტანესი, განყოფილება..., გვ. 157; 230. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 231; 231. იქვე; გვ. 231; 232. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 234; 233. იქვე; გვ. 235; 234. იქვე; გვ. 236-237; 235. იქვე; გვ. 243; 236. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 152; 237. იქვე; გვ. 152; 238. იქვე; გვ. 154; 239. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 156; 240. იქვე; გვ. 271; 241. 6. ლაშინაძე, ნოქალაქების გათხრების მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის – კრ. ნოქალაქები არქეოლოგიაში, გვ. 26; 242. ი. ტაბაღაძე, საქართველოს, სამიხეთისა და აღმართის ისტორიის საკითხები... კრ. „საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები“, V, გვ. 18; 243. ი. ლაშინაძე, რა საიდუმლოს იხანავს ეპი, გვ. 113; 244. დ. მუხელიშვილი, Некоторые проблемы источниковедческой критики. – იქვე, ისტორიის სერია, 1986, №3, გვ. 64; 245. თხზულების, ეთნ. საქართველოს და ქართულ მანხელანთა ნაწილი ლაშინაძე, გვ. 8-9; 246. იქვე; გვ. 11; 247. თხზულების, ეთნ. საქართველოს და ქართულ მანხელანთა ნაწილი ლაშინაძე, გვ. 11; 248. დავით გოგობერი, ქართული დღეის სათავეებთან. – ცისკარი, 1987, №1, გვ. 144-150; 249. ა. არაბული, დოკუმენტური საქართველო, 1986, 31. X: 250. კ. კლიანავა, მეგრული საქვეს სიძღვრა „მზე შინაო“, – მეურვეობა, II, გვ. 219; 251. იქვე; გვ. 217; 252. იქვე; გვ. 219; 253. იქვე; გვ. 216.

თავი III

1. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 67; 2. ს. ჯანაშია, ისტორიულ წყაროსმცოდნეობითი ნარკვევები, გვ. 3-4; 3. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 57; 4. ნარკვევები, I, გვ. 568; 5. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 4; 6. იქვე; გვ. 23; 7. საქართველოს ისტორია, გვ. 45; 8. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 18; შქინშია: 9. ნარკვევები, I, გვ. 568; 10. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 23; 11. გეორგიკა, I, გვ. 101-102; 12. გეორგიკა, I, გვ. 24-25; 13. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 85; 14. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 27; 15. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 27-28; 16. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 136-137; 17. იქვე; გვ. 136; 18. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 28; 19. იქვე; გვ. 29; 20. იქვე; გვ. 298; 21. იქვე; გვ. 88; 22. ე. გოთლაძე, საქართველოს, სამიხეთისა და აღმართის ისტორიის საკითხები... კრ. „საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები“, V, გვ. 18; 23. იხ. დიდი საბჭოთა ენციკლოპედია, სტატია – „არმაზი“; 24. ქსე, 9, გვ. 463; სტატია, სამიხეთი; 25. დიდი სკვლასი კანონი, გვ. 545; 26. ეგრეშ მკობრე, უწყებანი, გვ. 4; 27. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 13;

21. იქვე, გვ. 20; 22. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 68-69; 30. თ. ბობილევი, ქრისტიანული რელიგიის საქონები საქართველოში, „მნათობი“, 1987, №6, გვ. 142; 31. საბინაო, საქართველოს სამოსი, გვ. 624, 625; 32. ცე. ნიკოლაძე, ეკლესიის ისტორია, გვ. 23-24; 33. იქვე, I, გვ. 50; 34. ს. ჯანაშია, I, გვ. 213; 35. გ. ლომიძე, საქართველოს მისიის ისტორიის კულტურა და ეთიკა, გვ. 60. შენ. 206; 36. პ. ინგოროვი, ტ. II, გვ. 277; 37. თ. სურგულაძე, თ. ბობილევი, მ. იქვე, აღწერილი ქრისტიანობის სამხედრო მკვლევარი, საქ. სსრ, მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, 101 3, 1981, გვ. 741-742; 38. თ. ბობილევი, სანაგებოთა სამსახურული კომპლექსი მცხეთიდან (იქველის მკვლევარი), 62, 1983, გვ. 39-43; 39. თ. ბობილევი, თხის ფელისამხრის არქიტექტურის ხანის საქართველოში (დისერტაცია, ხელნაწერი); 40. თ. ბობილევი, ქრისტიანული რელიგიის საქონები საქართველოში, „მნათობი“, 1987, №6, გვ. 144; 41. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 41; 42. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 219; 43. Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, №7, стр. 44; 44. გ. გოსალიშვილი, ქართლის მოქცევის პრობლემა და ბაქური, 1974, გვ. 15; 45. გ. გოსალიშვილი, ქართლის მოქცევის პრობლემა და ბაქური, 1974, გვ. 21; 46. თ. ბობილევი, ქრისტიანული რელიგიის საქონები საქართველოში, გვ. 144-145; 47. ვ. გოთალაძე, წმინდა ნინოს ქართლში შემოსვლისა და ქართლის მოქცევის დათარიღებისათვის, „მნათობი“, 1986, №2, გვ. 153-154; 48. იქვე, გვ. 155-162; 49. ვ. გათალაძე, წმინდა ნინოს ქართლში შემოსვლისა და ქართლის მოქცევის დათარიღებისათვის, „მნათობი“, 1986, №2, გვ. 150; 50. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 115; 51. ვ. გოთალაძე, წმინდა ნინოს ქართლში შემოსვლისა და ქართლის მოქცევის დათარიღებისათვის, „მნათობი“, 1986, № 8, გვ. 152, 160-162; 52. მ. ჩხარტიშვილი, ქართული აპოლოგიათა წარმომადგენლობის შესწავლის პრობლემატიკა, აქტიურობა წმინდა ნინოსი“, 1987, გვ. 25-26; 53. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 70; 54. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 70; 55. პ. ინგოროვი, გოთარჯი მჭრეთელი, გვ. 262. შესწავლა I: 56. ნარკვევები, ტ. II, გვ. 181, 186; 57. თ. კახანიძე, ნიკოლაძის ბიბლიოგრაფია, კრ. ნიკოლაძე - არქეოლოგი, გვ. 120-121; 58. ი. ნიკოლაძე, ეკლესიის ისტორია, გვ. 35; 59. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 17; 60. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 197; 61. იქვე, გვ. 159. 62. „მოქცევა მორან მეფისა და მის თანა ყოფლისა ქართლისა წმინდისა და სერაპიისა დედისა წყნისა ნინო მოციქულსა მერე“, ქართლის ცხოვრება“, გვ. 72-130; 63. ლიტარა - წინასწარ ეკლესია; 64. მეცნიერებათა - ნაშრომების საბჭოთაო დოკუმენტი, წმ. იქვე, I, გვ. 81-163; 66. იქვე, II, გვ. 97-98; 67. მ. ჩხარტიშვილი, „წინასწარ მოქცევის“ უწყვეტ რელიგიის აგრესიული, „მნათობი“, 1987, № 5, გვ. 149-154; 68. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 114; 69. გოთარჯი, I, გვ. 194; 70. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 10-11; 71. ქართული ა) იგულისხმება „მოქცევის ქართლისაის“ „საბჭოთაო რელიგია, ვარიანტი ბ) კლდოვანი რელიგია (იქვე, I, 1964, გვ. 81); 72. ქსე, „საქ სსრ“, გვ. 346; 73. გ. ნარსიძე, დავითის ქვაკუთხედი - „მნათობი“, 1987, № 4, გვ. 164; 74. С. Троицкий, По поводу неслуханной защиты латинской теории, ЖМП, №7; 75. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 4, შესწავლა; 76. С. Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, 1950, №7, стр. 39; 77. СЭС, с. 393. ст. Дионис; 78. ქსე, 8, გვ. 436, სტატია რამი; 79. დ. ლომიძე, საქართველოს საბატონარქო და მისი იტალიკალი, საღვთის-მეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 71; 80. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 219, 232, 249, 266; 81. „В древности все митрополиты епархий были независимы (автокефальны) и рукополагаемы были своими собственными соборами“ Правила святых вселенских с толкованиями, ч. I. Москва. 1877, стр. 85-87; 82. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 219, 232, 249, 266; 83. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 137; 84. იქვე, გვ. 137; 85. იქვე, გვ. 145; 86. ქართლის ცხოვრება, გვ. 129; 87. იქვე, გვ. 137; 88. იქვე, გვ. 140; 89. იქვე, გვ. 196; 90. ქართლის ცხოვრება, გვ. 147; 91. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 45; 92. ქსე, 6, გვ. 411; 93. იქვე, I, გვ. 86-91; 94. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 261; 95. С. Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, №7, стр. 35; 96. იქვე, გვ. 36; 97. იქვე, გვ. 39; 98. თაქის სწავლება, VI, გვ. 258; 99. С. Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, 1950, №7, стр. 51.

თავი IV

1. ს. ჯანაშია, „შრომები“, V, გვ. 91; 2. იქვე, გვ. 93; 3. ბონატიელებს ქართველები „ბერძენებს“ ანდა „რუმოზებს“ უწოდებდნენ. „რონი“ და „რუმია“ იქვე საქართველოში ბერძენებსა და სარკინების ერქვათ; 4. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 146; 5. ს. ჯანაშია, „შრომები“, V, გვ. 91; 6. მისე ხარველი, სამხეთის ისტორია, გვ. 5; 7. კ. წყნოვანი, ერთი სორული წერილის შესახებ - „მაცნე“, ჩინა და ლტ. სურია, 1987, №1, გვ. 136; 8. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, с. 575; 9. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, с. 178; 10. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 146; 11. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 29; 12. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 138; 13. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 30-32; 14. იქვე, გვ. 32; 15. ს. ჯანაშია, „შრომები“, I, გვ. 274; 16. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 274; 17. ს. ჯანაშია, „შრომები“, V, გვ. 88; 18. იქვე, გვ. 90; 19. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 197; 20. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 373; 21. იქვე, გვ. 217; 21. იქვე,

გვ. 217; 23. ძველები, I, 94, ა; 24. ზ. ალექსიძე, ვახტანგ გორგასალისა და მიქაელ მთაწერისკაცისა შორის კორნელოტის განაშ. ძეგლი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, გვ. 102-106; ე. გოთალიძე, მიქაელი იყო მღვდელი კუშხაროვი... მთაწერი, 1987, №4, გვ. 174; 25. ნ. ჯანაშია, ლაზარ ფარაქცის ცნობები, გვ. 218; 26. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 35-36; 27. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 145; 28. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 39; 29. იქვე, გვ. 41; 30. ნ. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 89-90; 31. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 42; 32. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 336; 33. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 44-45; 34. იქვე, გვ. 45-46; 35. ნ. ჯანაშია, შრომები, I, გვ. 20; ენციკლოპედია წიგნი, გვ. 161; 36. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 46; 37. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 280; 38. ნ. ჯანაშია, ლაზარ ფარაქცის ცნობები, გვ. 246; 39. იქვე, გვ. 50; 40. იქვე, გვ. 51; 41. იქვე, გვ. 51; 42. იქვე, გვ. 52; 43. დ. მუხეშელიშვილი, წერეთლისძეობითი კრეატივის საფუძვლიანი პრობლემები, მაცნე, ისტორიის სერია, 1986, №3, გვ. 69; 44. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 287; 45. იქვე, გვ. 241; 46. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 53; 47. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 139-207 ვაგდასტოვებული ძველი ქართულიდან; 48. იგივესხებზე პუნქტი, აღნიშნული და სხვადასხვა წინადადების ტიპები, რაიზლებზე იმ დროს აწესდნენ დაწესებულებებს დასავლეთ ევროპაში, ანუ ამ მდინარის იქით მდებარე მარჯვენა სანაპირო ქვეყანა „აფხაზეთი“ შედიოდა ბიზანტიის იმპერიაში იმე „ბერძენებს“ ქვეყანა იყო. ვახტანგის დროს ბიზანტიელებმა გადმოიღებეს ქართლის სამეფოს სასულიერო იმე. ევროსკავლზე და დასაბრუნ ქართლის იმე-სწავლა ევროსკავლად ვიდრე ციხე-გოჯაძე; 50. „ლითონისა... მუყის ბრძანების გარეშე“ - ეს ძველი გვიანდელი წინადადება, გვ. 156; 51. ვახტანგმა გაათავისუფლა ბერძენებისგან ქართლის ტერიტორია ციხე-გოჯაძის ევროსკავლამდე და აგრეთვე აფხაზეთი, რაიზლებზე ბერძენებს პუნქტით დაბრუნდნო. ვახტანგი აფხაზეთში შეჭრა ჩრდილო-კავკასიის გზით, ოსების დასაბრუნების შემდეგ; 52. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 171; ვახტანგი გულისხმობდა, რომ ამ დროს ქრისტიანობა პრობერძენული მიმართულებისა არ ყოფიდა. არამედ აღმოსავლეთი ორიენტაციისა. თითო სპარსელთა შორისაც კი ყოფილან ქრისტიანები. „დადათუ აწ შექრ მოცნე სპარსნი, არა უშეშ განცრეულდეს სახელი ჩემი? და უმეტეს წუნესა აქეს შრავალთა მათგანთა სიყრდნულს ქრისტისს, არამედ შამოსიგან ვერ გამოაცხადებენ“; 53. იგივესხებზე ქართლის სამეფოს ის მიწები, რაიზლებზე ქართლის სამეფოს სამეფოს ვერ კიდევ ვახტანგამდე, მგევე ვარაზ-ბაქარის დროს - კლარჯეთი ზღვიდან არსებანაქე; 54. მდინარე ყუბანი; 55. ოსების ლაშქრობის შემდეგ ვახტანგმა „ბერძენთა ქვეყანა“ ანუ აფხაზეთი აიღო და თვითონ დაიკრა. „შემდეგ კი ვახტანგმა და კონსტანტინე ერთმანეთს გაუცვალეს ტერიტორიები, კლარჯეთი და მთი მამლებარე მიწები ვერ კიდევ ვარაზ-ბაქარის დროს მიიტაცა საბერძენთა, ამ ტერიტორიის დაბრუნებას ვახტანგი ძლიერ ცდილობდა. პანტიში სახეო მოღალატეებისა საქართველოს დაუბრუნდა კლარჯეთი. ხელი საბერძენთა დაუბრუნდა აფხაზეთი. აფხაზეთის ერთი ნაწილი კი ევროსკავლად კლისორამდე მხოლოდ მრევე ტერიტორია ევროსკავლად და კლისურის შუა, ამ ქალის შვილებს დანართ კიდევ სამეცქვიდრედ ეს მიწები, ხელი პირველი ცოლისგან დარჩენილებს სამხრეთ საქართველო; 81. ნაბატელნი ცხოვრობდნენ დღევანდელ აჭარაშიანში ქ. შუტის სანახებში. ქ. შუტი მდებარეობს ქ. საქათალის აღმოსავლეთით 64 კმ-ის მანძილზე, ხელი ქ. საქათალს დაშორებულია 34 კმ-ით. იმდროინდელი შეხედულებით, ნაბატელნი კახეთის პროვინციაში („ხეში“) შედიოდნენ და არა პეროპოლსში; 82. იმპერატორი იუსტინიანე (527-565); 83. ძველები, I, გვ. 93, ბ; 84. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 159; 85. ე. გოთალიძე, წმინდა ნინოს ქართლში შემოსვლისა და ქართლის მოქცევის დათარიღებისათვის, მთაწერი, 1986, № 2, გვ. 161-162; 86. საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, 1972, გვ. 140; 87. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 146; 88. იქვე, გვ. 197; 89. იქვე, გვ. 197; 90. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 135-136; 71. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 28-29; 72. მისე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 206; 73. იქვე, გვ. 284; 74. იქვე, გვ. 210; 75. მისე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 228; 76. იქვე, გვ. 228; 77. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 146; 78. ქრესტომათია, გვ. 242; 79. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 138; 80. იქვე, გვ. 138; 81. ძველები, I, გვ. 92; 82. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 30-31; 83. სქე, 9, გვ. 464; 84. ბ. მუხეშელიშვილი, გორგასალის რეფორმების შესახებ. - მთაწერი, 1986, №11, გვ. 167; 85. ძველები, I, გვ. 92; 86. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 142; 87. იქვე, გვ. 142; 88. იქვე, გვ. 145; 89. ძველები, I, გვ. 93; 90. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 145; 91. ქართლის ცხოვრება, გვ. 197; 92. С. Троицкий, О черниной

автокефалии. ЖМП, 1950, №7, стр. 34; 93, იქვე გვ. 38; 94. ფულისხმება ქ. კონსტანტინეპოლი; 95. ვ. გოვალაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ქეშნარტა... მნათობი, 1987, №4, გვ. 21; 96. „აქენდრ ქეშნარტა თავსურეულებით და უბუღებულად ზედასტყვილთა ეკკლესია წილათა ეკლესიათას კანონთაჲრ ღრსთა მასათიასა და სეპოთიგინისა წყულებთასა თათა თვისთა მერ ქანა ეკლესიასხმისა დქროისსა/მნათა ებისკოპოსისასა“. – დიდი სკულის კანონი, გვ. 219, 266; 97. დიდი სკულის კანონი, გვ. 266-267; 98. დიდი სკულის კანონი, გვ. 267; 99. ვ. გოვალაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ქეშნარტა... მნათობი, 1987, №4, გვ. 21; 100. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 296; 101. ვ. გოვალაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ქეშნარტა... მნათობი, 1987, №4, გვ. 22; 102. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 296; 103. ვ. გოვალაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ქეშნარტა... მნათობი, 1987, №4, გვ. 22; 104. ე. ი. თხიჯარაიოვან მილიოდენს სამართლის სასიხვლად, ის კი თათსივე ქალაქის (კონსტანტინოპოლის) ებისკოპოსის არჩევნებდა მით საქმეს; 105. ა. კარტაშვილის თანახმად, პატრიოსა და ასის დიოქესები შედიოდნენ არა ანტიოქიის იუბისკოპოსოში, არამედ დამოუკიდებელი, იეტოკრეფალურ ეკლესიებში იყვნენ; 106. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 412-420, 107. იქვე, გვ. 422; 108. იქვე, შექნედა ა. კარტაშვიტი წერს: „თოდლებოდა, რომ პაპი ადრევე სცნობდა კონსტანტინოპოლის ებისკოპოსის აღზევებას. 1. თუ 381 წლის კრებას რამი არ ცნობდა, რატომ დედა ამის შესახებ 70 წელი? მოგვიანებით მარცხ უკუვლდე ეს პაპებს სესს. 2. 449 წელს პაპის ლეგატები მოითხოვდნენ (წყუბის კრებაზე), კონსტანტინოპოლი ებისკოპოსი მე-2 ადგილზე დაეხეთ და არ თანხმდებოდნენ მე-3 ადგილს, რომელსედაც უღლოდნენ დასა დიოსკორე. 3. რატომ იყდა ქალკედონში 451 წელს ანტიოქი კონსტანტინოპოლი დი მე-2 ადგილზე? შესაბამისად, ეს პატრიო ღირსებისა ლეგატების მიერ იყო აღიარებული, რაც დათინებს ადეს კონსტანტინოპოლი 1205 წ. და დაადგინეს იქ თათისი ლათინი პატრიარქი კონსტანტინოპოლისა. ლაქრანის XII მსოფლიო კრებაზე დაადგინეს: რამის ეკლესიის შექნევა პირველი დიდი კონსტანტინოპოლისა, მეორე – ალექსანდროსა, მესამე – ანტიოქიისა, მეოთხე – იერუსალიმისა, თითოეულ ამბოგანს თათიით ღირსების შესარწინებით“. და ფლორენციის კრებამ 1438 წ. წინის შესახებ დერეტი დაადგინა – „კონსტანტინოპოლის პატრიარქი იქნება მეორე რამის პაპის შესხვევ, ალექსანდროის მესამე, მეოთხე – ანტიოქიელი, მეხუთე – იერუსალიმელი. თითოეულს შეუნარჩუნდებოდა პრივილეგიები და უფლებები“. (იქვე); 109. ვ. გოვალაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ქეშნარტა... მნათობი, 1987, №4, გვ. 23; 110. С. Троицкий, "О смысле 17-го и 28-го канониев Халкидонского собора". ЖМП, стр. 63; 111. იქვე, გვ. 63; 112. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 197; 113. საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, 1987, გვ. 223; 114. მ. მამულა, ებისკოპოსი გ. სარქისანი (საღვთისმეტყველო კრებული, 1986, №4), გვ. 176; 115. არსენი საფარელი, განყოფილათის, მუხლი IV, გვ. 78; 116. არსენი საფარელი, განყოფილათის, მუხლი IV, გვ. 79, არსენ საფარელის ამ ცნობას ადასტურებენ ბერძნული წყაროები; 117. მ. მამულა, ებისკოპოსი გ. სარქისანი (საღვთისმეტყველო კრებული, 1986, №4), გვ. 188; 118. იქვე, გვ. 189; 119. იქვე, გვ. 190; 120. იქვე, გვ. 198; 121. იქვე, გვ. 199; 122. მ. მამულა, ებისკოპოსი გ. სარქისანი (საღვთისმეტყველო კრებული, 1986, №4), გვ. 199-200; 123. იქვე, გვ. 199-200; 124. იქვე, გვ. 199-200; 125. იქვე, გვ. 204; 126. გეორგიკა, IV, ნაწ. I, გვ. 138; 127. მ. მამულა, ებისკოპოსი გ. სარქისანი (საღვთისმეტყველო კრებული, 1986, №4), გვ. 218; 128. იქვე, გვ. 188; 129. იქვე, გვ. 205; 130. მ. მამულა, ებისკოპოსი გ. სარქისანი (საღვთისმეტყველო კრებული, 1986, №4), გვ. 187; 131. იქვე, გვ. 187; 132. იქვე, გვ. 194; 133. იქვე, გვ. 195; 134. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 458; 135. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 197; 136. С. Троицкий, О церковной автокефалии. ЖМП, 1950, №7, стр. 63; 137. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 197; 138. იქვე, გვ. 197; 139. ქსე, 7, სტატ. მონოტიზტობა; 140. ვ. გოვალაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ქეშნარტა... მნათობი, 1987, №4, გვ. 222; 141. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 459; 142. ამ გვლობის თანახმად, ყოვლადწმიდა სამება იქცა ვეარზე, რაც მკრეხლობა; 143. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 459; 144. ზ. ალექსიძე, მასალები დინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1973, № 3, გვ. 146-152; 145. იქვე, გვ. 154; 146. ზ. ალექსიძე, რელიგიური სიტუაციის შესახებ VI სის კავკასიაში. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1974, № 1, გვ. 104; 147. ზ. ალექსიძე, მასალები დინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1973, № 3, გვ. 154; 148. ზ. ალექსიძე, რელიგიური სიტუაციის შესახებ VI სის კავკასიაში. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1974, № 1, გვ. 149; 149. ზ. ალექსიძე, რელიგიური სიტუაციის შესახებ VI საუკუნის კავკასიაში. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1974, № 1, გვ. 149; 150. იქვე, გვ. 158; 151. მ. მამულა, ებისკოპოსი გ. სარქისანი, გვ. 202-203; 152. ზ. ალექსიძე, მასალები დინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1973, № 3, გვ. 162; 153. ზ. ალექსიძე, ვახტანგ გორგასალისა და მიქაელ მთავარეპისკოპოსის შორის კონფლიქტის გამო, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, გვ. 107; 154. ზ. ალექსიძე, მასალები დინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1973, № 3, გვ. 166; 155. იქვე, გვ. 166; 156. არსენი საფარელი, განყოფილათის, მუხლი XI; 157. არსენი საფარელი, განყოფილათის, მუხლი VII; 158. ქსე.

7. სჯაფ. მინოფისუგაბა, გვ. 101; 159. იქვე, გვ. 101; 161. ზ. აღუქსიძე, ვიხტანგ გიორგისაღლისა და მიქელდ შიფერეისიკობის შირის კონფლიქტის ვაისი, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, გვ. 102; 161. იქვე, გვ. 105; 162. იქვე, გვ. 105; 163. იაკობ ტურბიელი, წამები შექმნილისი, ზ. აღუქსიძის შესახალი (რეს. ინ.), 1978, გვ. 10; 164. ზ. აღუქსიძე, ეპიტანგ გიორგისაღლისა და მიქელდ მთავარეპისკოპოსის შირის კონფლიქტის ვაისი, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, გვ. 106; 165. იქვე, გვ. 106; 166. ზ. აღუქსიძე, შექმნიკ - იტყვნიკონალერი წმინდა - სუნიოქევიკი კრებული, 1979, გვ. 301; 167. ზ. აღუქსიძე, რელიგიური სატყუკის შესახებ VI სუკუნის კავკასიისი. - მკენე ისტორიის სურია, 1974, № 1, გვ. 107-108; 168. A. Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 412; 169. A. Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 422; 170. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 74; 171. ი. ლიბოქიანიძე, ქართლი V ს-ის II ნახეირში, 1979, გვ. 72-74; 172. Пигулевская Н.В., Культура Сирийцев в средние века 1979 г., стр. 197; 173. В. Луконин, Культура сасанидского Ирана, стр. 72; 174. ს. ჯანაშია, ლაზარ ყირახეკის ცნობები საქართველოს შესახებ, 1962, გვ. 214; 175. „ტებრები ქრისტიანები არიან და ამ სარწმუნოების წესებს ეცხლა ისხე ეღო იტყენ, რომელიც წეხ ეოქნიბთ“. გეორგიკი, II, გვ. 21; 176. ბ. მკელდოსილი, გორგისაღლის რეკონსტრუქციის შესახებ. - მნათობი, 1986, №11, გვ. 166-169; 177. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 45-46; 178. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 219; 179. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 249; 180. Архиепископ Лоллий (Юрьевский), Александрия и Египет - Богословские труды, 25, 1984, стр. 151, прим. 140; 181. ქართლის ცხეურება, I, გვ. 197; 182. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, ივ. 32; 183. იქვე, გვ. 32; 184. ბ. მკელდოსილი, გორგისაღლის რეკონსტრუქციის შესახებ. - მნათობი, 1986, №2, გვ. 167; 185. ძეგლები, I, გვ. 93; 186. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 271-273; 187. ქართლის ცხეურება, I, გვ. 197-198; 188. იქვე, გვ. 198-199; 189. ძეგლები, I, გვ. 93; 190. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საბატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 73; 191. Д. Мухелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. - მკენე ისტორიის სურია, 1986, №3, გვ. 69; 192. Д. Мухелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. - მკენე ისტორიის სურია, 1986, №3, გვ. 67-70; 193. იქვე, გვ. 62; 194. თ. ეპიხისილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, I, გვ. 141; 195. იქვე, გვ. 153; 196. იქვე, გვ. 151; 197. Д. Мухелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. - მკენე ისტორიის სურია, 1986, №3, გვ. 64; 198. Д. Мухелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. - მკენე ისტორიის სურია, 1986, №3, გვ. 64-65; 199. იქვე, გვ. 69; 200. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, გვ. 18; 201. ს. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 88; 202. ს. ჯანაშია, ლაზარ ყირახეკის ცნობები საქართველოს შესახებ, 1962, გვ. 218; 203. ს. ჯანაშია, ისტორიული წყაროსმკლდნიკობის ნარკვევები, I, გვ. 298; 204. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, გვ. 17; 205. ს. ჯანაშია, ისტორიული წყაროსმკლდნიკობის ნარკვევები, I, გვ. 89, 213; 206. ძეგლები, I, გვ. 89; 207. ძეგლები, I, გვ. 89; 208. იქვე, გვ. 89; 209. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საბატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 63; 210. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 363; 211. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 363-366; 212. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 366-367; 213. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 356-357; 214. გვ. ეთილიძე, ქართული ეკლესიის სოფეკსიანი, გვ. 204; 214. მკენე სარდელი მტერ, საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია, თბილი, 1966, გვ. 47; 215. მკენე სარდელი მტერ, საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია, 1966, რუსული თარგმანი, შექმნიკ I, გვ. 52; 216. ქრონიკები, I, გვ. 36-37; 217. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საბატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 90; 218. Д. Мухелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. - მკენე ისტორიის სურია, 1886, №3, გვ. 57-70; 219. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საბატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 82; 220. ტეოტორია ქეოიისსა და ფიის (ეხენოსწეკლის) შირის 221. იბერეთი; 222. რაქა-ლენსუმს; 223. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საბატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 80; 224. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საბატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 73-73 წეხი მკენეან წერს, რომ კათალიკოს საბამლე კათალიკოსები საბერძნეთიდან მოღოიდნიკი. თუ ასეთი წესი სინამლეულუმ არსებობდა, ნანს, ის ვიხტანგ გიორგისაღლის დროს დაქეხებული, რადეხანე მანამლე ქართლი ეკლესია იერარქულად არე ერთ სხეა ეკლესიამე არ იყო დაქეხლე-ბირებული. კათალიკოს პეტრეუდანი კათალიკოს საბამლე მხოლოდ სამი კათალიკოსი შეიკევალა. აღბით, მათ უწოდებდნენ „საბერძნეთიდან მისულთ“.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

თავი I

ქართველთა წინაპრების ბიბლიური ისტორია ადამიდან იესომდე

სამყაროს შექმნა	4
ბაბილონის გოდოლის დაცემა, ენათა და ტომთა წარმოქმნა	8
მსოფლიო ენათა ოჯახები	10
პროტოქართველური ენის მატარებელი ეთნოსის განსახლება	13
აღთქმა ღმერთისა ერთან	21
თუბალი და მოსოქი	28
იბერი	36
ალალი და არამი (ურარტუ და არმენია)	47
ფარნავაზი	54
ქართული საღვთისმსახურო ანბანის ფუძისდება	64
ახალი აღთქმა უფლისა	74
არმაზი, აპურამაზდა, მოლოდინი მესიისა	80
პომპეუსის ლაშქრობა ისრაელსა და იბერიაში	90
დასრულება გმირულისა და დანყება სულიერი ეპოქისა	97

თავი II

ქართული ეკლესია I-III საუკუნეებში

სახელწოდება და მიმართულება ქართული ეკლესიისა	104
საქართველო მოციქულთა დროს	107
წმიდა ანდრიასა და სხვა მოციქულების ქადაგება საქართველოში	118
წმიდა ანდრიას მიმოსვლა საქართველოში	126
იბერიასა და კავკასიას სკვითეთის ნაწილადაც მიიჩნევდნენ	129
მოციქულთა მიერ დაარსებული პირველი ავტოკეფალური ეკლესიები	132
ქართული ეკლესიის სამწყსო	137
ა) საერთო ენა	138
ბ) საერთო ტერიტორია და საერთო სახელმწიფო	141
გ) ფსიქიური წყობის ერთობა	144
დ) ეკონომიკური კავშირი დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის	147
ე) ქართველების საერთო წარმოშობა, სისხლით ნათესაობა	148
ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები	151
„ქართლის“ საზღვრები და ქართველთა ვინაობა ლეონტი მროველის მიხედვით	152

ჯუანშერის თანახმად, ეგრისი „ქართლში“ შემავალი ქვეყანაა	158
ქართული ეკლესიის იურისდიქციის დასავლეთის საზღვრები ვახუშტის მიხედვით	161
ზოგიერთი ბერძენი და რომაელი ისტორიკოსის თანახმად, კოლხეთი იბერიაში შემავალი ქვეყანაა	163
ქართლი და ქართველი ერი სომეხი ისტორიკოსების მიხედვით	172
„ქართლის ცხოვრების“ სიმართლე	178
საერთო ქართული კოინე ენა	182

თავი III

ქართული ეკლესია IV საუკუნეში

საქართველო IV საუკუნეში	187
გზა ქრისტიანობისა I საუკუნიდან წმიდა ნინომდე	194
წმინდა ნინოს ცხოვრება	209
თქმული აბიათარ მღვდელისა, რომელიც დაემონაფა წმიდასა და ნეტარ ნინოს	218
თქმული მისივე, აბიათარ მღვდელისა, კვართისათვის უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი	219
თქმული სიდონია დედაკაცისა, რომელმაც იხილა და აღწერა... ..	224
თქმული მისივე ეკლესიის აღშენებისათვის	226
აღმართებისათვის პატიოსნისა ჯვრისა	231
წიგნი, რომელიც მისწერა რომის პატრიარქმა და ბრანჯთა მეფემ ნინოს, მეფემ მირიანს და ქართლის ერს	234
ქართლის მოქცევის წყაროები	237
ქართული ეკლესიის მეთაურები	243
ქართული ეკლესიის უფლებრივი მდგომარეობის შესახებ	248

თავი IV

ქართული ეკლესია V საუკუნეში

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა V საუკუნეში	265
ვახტანგ გორგასლის ცხოვრება	278
„ვერ მოანიეს საქმე ესე ჯერისაებრ სჯულისა...“ (პროირანული საეკლესიო დაჯგუფებანი ვახტანგ გორგასლის რეფორმამდე)	296
საეკლესიო-სარწმუნოებრივი ვითარება საქართველოს საკათალიკოსოს დაარსებისას	308
საქართველოს საკათალიკოსოს დაარსება	335
თეორიები ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ	355